

TERRITORI I POBLAMENT DE CERDANYA A L'ANTIGUITAT

LA IBERITZACIÓ I ROMANITZACIÓ DE LA VALL
CERDANA

TESI DOCTORAL

DIRIGIDA PEL DR. ORIOL OLESTI I VILA

I inclosa en el programa de Doctorat "Cultures en Contacte a la Mediterrània"
Del Departament de Ciències de l'Antiguitat i l'Edat Mitjana de la UAB

JORDI MORERA CAMPRUBÍ

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

NOVEMBRE DE 2016

6. ELS CERETANS. UNA NOVA SÍNTESI HISTÒRICA

Després de veure les noves dades que tenim a partir de la recerca arqueològica que hem realitzat, sobretot en els jaciments del Castellot de Bolvir, el Tossal de Baltarga de Bellver de Cerdanya, i les Guillateres d'All d'Isòvol, de les interpretacions que es deriven de la seva anàlisi, suggerents i novadores en molts casos, i després de fer el recull sobre les dades històrico-arqueològiques que ja teníem del territori cerdà, pensem que podem elaborar una nova síntesi cronoevolutiva del territori centrada en les fàcies ceretanes. I quan diem “ceretanes” ens estem referint al període que quedaria comprès entre els segles IV i I ane, que és el ventall cronològic durant el qual es desenvolupa la cultura iberoceretana, fins a quedar integrada definitivament en el nou ordre romà.

Així, creiem que aquesta nova síntesi modifica substancialment els paradigmes i els axiomes històrics que s'havien plantejat en què hem anomenat el “Model Clàssic o Tradicional” del món ceretà, i que han quedat esbossats en el capítol 4 del present treball¹⁰²¹. Molt resumidament, aquesta teoria partia de la base que la comarca ceretana havia sofert un període de gran aïllament durant l'etapa preromana. D'aquesta manera, i després d'una explosió demogràfica i cultural en el Bronze Final, durant la qual s'ocupava ja definitivament tot el territori cerdà, i s'assentaven les bases del què s'anomenaria la “*décor cerdan*”, arribant al moment de màxim esplendor en els segles VII-VI ane, s'entrava en una nova fase d'immobilisme cultural. Aquest aïllament impedia que les poblacions autòctones participessin dels canvis socio-econòmics i culturals que s'esdevenien sincrònicament als territoris veïns, costaners i prelitorals, durant el període anomenat ibèric. Contràriament, a Cerdanya i fins a finals de segle III ane, es consolidaven les pautes de poblament hereves del període anterior, basades en uns models productius de tipus autàrquic, que actuaven sobre un substrat poblacional probablement de filiació bascoide. Com a conseqüència, la iberització

---

¹⁰²¹ Recordem que es poden resseguir aquestes teories en alguns dels treballs historiogràfics de referència que citàvem en aquell capítol, com els de CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978; CAMPMAJÓ, 1996 o OLESTI/MERCADAL, 2005.

era un fenomen tardà a Cerdanya, que s'iniciava a partir de principis de segle II ane, amb el contacte amb les potències mediterrànies. I aquest procés, a més, no tenia els seus orígens en la pròpia societat ceretana, sinó que es devia a factors exògens, com era l'arribada de població ibèrica forana a partir de la Segona Guerra Púnica. S'iniciava així, el període de la Pre-Romanització, una etapa que es continuava definint pel seu aïllament, en aquest cas de l'administració romana. Així, mentre a la zona cerdana s'estava iniciant el procés d'iberització, a la resta de territori ibèric s'iniciaven els passos vers a una romanització efectiva. Dins d'aquell model, no seria fins a la segona meitat de segle II ane que no es començarien a veure plasmats els canvis culturals, amb unes noves pautes poblacionals, amb l'aparició de nous assentaments, i amb uns incipients contactes amb el món romà. De totes maneres, semblaria que la comarca no entraria dins l'esfera d'interessos de Roma fins al primer quart de segle I ane, amb les guerres sertorianes, moment en el qual s'iniciaria un camí cap a la romanització també de la Cerdanya, la qual culminaria, després de la revolta ceretana del 39 ane, amb la fundació de *Iulia Libica* en l'últim terç de centúria.

Com dèiem, la nostra recerca ha desembocat en la confecció d'unes noves teories explicatives de l'evolució històrica dels Ceretans¹⁰²². De totes maneres, entenem i creiem que la síntesi ha de partir de l'avaluació de la societat precedent, del Primer Ferro. Només a partir d'aquesta fotografia es podrà valorar adequadament la magnitud dels canvis que s'esdevindran i que nosaltres proposem. De totes maneres, volem deixar clar que aquell no és el focus de la nostra recerca, i per tant només volem transmetre una idea general de l'estructuració del territori en aquelles etapes. D'altra banda, actualment aquests mateixos períodes (l'Edat del Bronze i el Primer Ferro cerdà) estan sent inclosos en un treball de tesi d'una

---

¹⁰²² Alguns d'aquests nous plantejaments ja han estat esbossats, de forma particular, en alguns dels nostres treballs, o de membres del nostre equip (CRESPO, 2011; OLESTI 2014a; MERCADAL *et alii*, 2013; MERCADAL *et alii*, 2015; MORERA *et alii*, 2014; MORERA *et alii*, 2016; OLESTI 2014a, 2015, 2016; OLESTI *et alii*, 2015b, OLESTI *et alii*, 2016; OLLER *et alii*, 2015; OLLER *et alii*, 2016).

companya nostra, Delphine Bousquet, i és al seu magne treball al què ens remetem per a informacions més detallistes¹⁰²³.

6.1. Horitzó Bronze Final/Primer Ferro (segles IX-V ane)

Com diem, per poder analitzar eficaçment el món ceretà iberitzant cal comprendre el punt de partida, és a dir, el substrat cultural immediatament anterior. Per això cal fer una breu exposició del poblament d'aquell període i de les característiques materials que havien portat a parlar de grup cerdà o cultura cerdana¹⁰²⁴.

I abans de res, però, cal especificar que en cas de Cerdanya el període d'anàlisi no és només la Primera Edat del Ferro, sinó que com molt bé l'hem titulat, aquesta primera etapa també ha d'incloure els últims segles del Bronze Final (el Bronze Final IIIb en terminologia francesa). I no pot ser de cap altra manera, ja que les característiques de les pautes d'ocupació del territori, i de totes les esferes socio-econòmiques, són comunes, *grosso modo*, per a tota la primera meitat del primer mil·lenni ane (MARTZLUFF et alii, 2014). Així, a finals del segon mil·lenni es detectarà una explosió demogràfica i cultural, manifestada en una nova xarxa de petits assentaments disseminats pel territori, i en la consolidació de les activitats econòmiques basades en l'agrorramaderia pastoral. Aquesta nova realitat socio-cultural quedarà plenament establerta i assentada a partir del segle IX ane, per tant en les últimes etapes del Bronze Final, i arribarà al moment de major auge en els segles VII-VI ane, ja en plena Primera Edat del Ferro. Com que no es detecten canvis substancials d'un moment a l'altra, a banda d'algunes petites evolucions en la cultura material, sense efecte en el nostre cas (CAMPMAJÓ et alii, 2014; BOUSQUET et alii, 2014c), sinó que el que es produeix és la consolidació de la tendència anterior, en un marc evolutiu que abastarà fins al segle V ane, preferim

---

¹⁰²³ Volem aprofitar una altra vegada per agrair a Delphine Bousquet, i a tot el seu equip, l'ajuda que ens han donat i mostrat per a poder realitzar la nostra recerca.

¹⁰²⁴ En un article de 1964 Jean Abelanet i Jean Guilaine definien el que ells consideraven el Bronze cerdà (GUILAINE/ABELANET, 1964: 207-225). Amb els anys, Pierre Campmajó va anar restringint el terme, fins a parlar només de "decoració cerdana" com a una ornamentació típica del Bronze Final i Primer Ferro, exclusiva i original del territori cerdà (BOUSQUET et alii, 2014a).

prendre com a referència justament la forquilla cronològica compresa entre els segles IX i V a.n.e., o sigui, el Bronze Final/Primer Ferro.

Com hem vist, avui en dia tenim un molt bon coneixement del poblament i dels tipus d'assentaments dels segles de la primera meitat d'aquell mil·lenni, gràcies als excel·lents treballs que dirigeixen Pierre Campmajó i Christine Rendu, juntament amb alguns dels seus col·laboradors més propers, com Denis Crabol, Michel Martzluff o Delphine Bousquet, entre altres, amb el desenvolupament d'uns projectes de recerca que abasten, d'una banda el coneixement dels petits assentaments, com les excavacions en extensió a Llo (CAMPMAJÓ, 2013) o a Eina (BOUSQUET *et alii*, 2014b), però de l'altra també les recerques paleoambientals i d'evolució paisatgística, com els de la muntanya d'Enveig (BAL *et alii*, 2010) o de Vilalta (RENDU *et alii*, 2015). El registre que han efectuat en aquests i en molts altres jaciments de la comarca, han estat i són referència per al coneixement de la protohistòria cerdana i pirinenca, tant per la seva llarga durada (cal recordar que algun d'aquests projectes, com el de Llo, s'inicià ja fa prop de 50 anys), com per la novetat en el coneixement i en les tècniques de registre aplicades.

6.1.1. Pautes de poblament

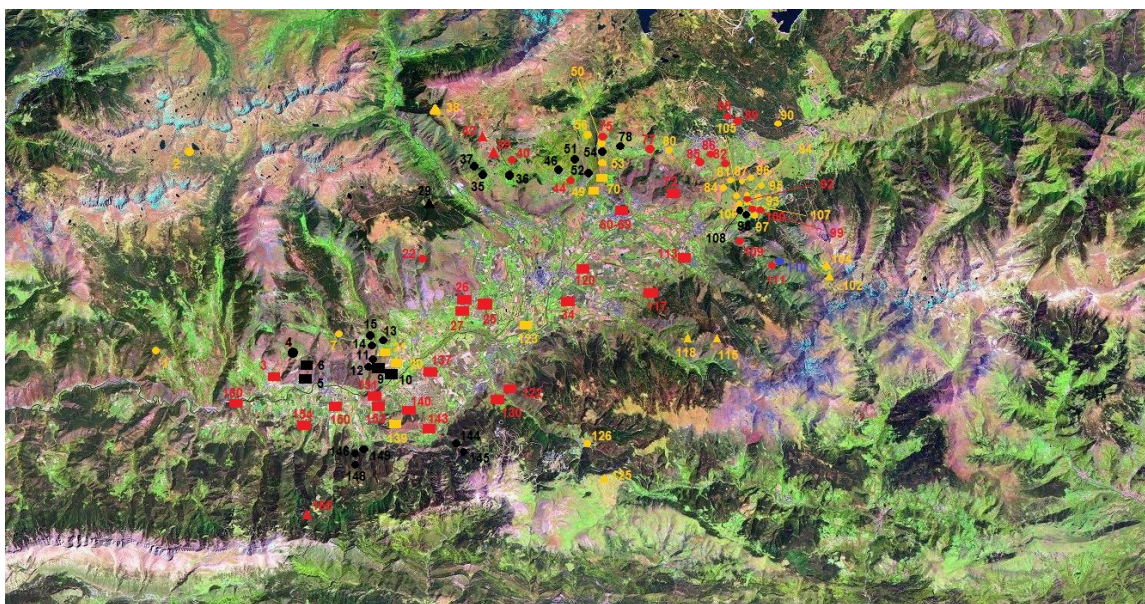
Del període del Bronze Final/Primer Ferro comptem amb 100 jaciments arqueològics documentats a partir del registre material recuperat¹⁰²⁵. D'aquest centenar de jaciments, 67 correspondrien a assentaments, 32 a túmuls funeraris o dòlmens, i finalment un últim podria correspondre a una mina. Si prenem només els assentaments, hem vist que 26 d'aquells ocuparien coves o abrics, i 38 es localitzarien a l'aire lliure¹⁰²⁶. En els primers no hi ha una dispersió homogènia pel territori sinó que es localitzen justament allà on l'evolució geològica ha creat

---

¹⁰²⁵ Volem recordar que considerem els diferents assentaments del Puig de Llivia i dels seus peus com un sol jaciment. Ja explicàvem que tot i que en època del primer ferro podrien tractar-se d'assentaments diferents, uns dels altres, els unificàvem en un de sol perquè volíem donar coherència interpretativa i numèrica amb la metodologia que apliquem en les fases posteriors, en les que, allà sí, creiem fermament que es tractava d'un únic jaciment.

¹⁰²⁶ En els tres llocs restants no es coneix amb certesa si serien a l'aire lliure o en abric.

balmes i coves habitables, i majoritàriament això es correspon amb la vessant nord de la vall (19 de les coves) i preferiblement a mitja muntanya¹⁰²⁷. En canvi, els assentaments a l'aire lliure estan uniformement distribuïts pel territori (19 a cada meitat de la vall), i també a un nivell altitudinal, amb 17 assentaments a l'àmplia plana cerdana, 8 en els límits costers, 14 en una franja que podríem considerar de mitja muntanya, i 4 assentaments d'alta muntanya. Pel que fa als llocs de possibles túmuls¹⁰²⁸ o d'estructures megalítiques, sepulcrales en qualsevol cas, es reparteixen de manera similar pels dos vessants (15 dels 32 a la meridional), però s'ubiquen majoritàriament a la mitja muntanya (amb 19 exemples), molt per sobre de l'alta muntanya (7 possibles sepulcres), els inicis costers (5 exemples) o la plana, amb només un túmul.

Mapa de Cerdanya amb els 100 jaciments mencionats. En vermell els assentaments a l'aire lliure; en negre, els ubicats en abrics o coves; i en groc les estructures funeràries. Finalment, el rectangle simbolitza els jaciments de plana; els cercles, de mitja muntanya; i el triangle els d'alta muntanya

¹⁰²⁷ Una bona part d'aquests llocs es troben en els anomenats Caos, uns afloraments rocosos, que es localitzen entre la vall del riu Querol i la del Tet. La resta, es localitzen en coves, majoritàriament, al voltant del Tossal d'Isòvol, o a les Tutes al voltant de Bor, a Bellver de Cerdanya. Així, la dispersió de l'ocupació en coves i abrics no és intencionada, sinó que ve condicionada per la presència, o no, d'aquests aixoplucs en el territori.

¹⁰²⁸ En aquest cas hem de ressaltar "possibles túmuls", ja que de forma fefaent no se'n té cap de contrastat arqueològicament. Tots ells són supòsits a partir de la seva morfologia.

Per tant, és evident que el territori va patir en aquells segles una explosió demogràfica, amb un poblament que es distribueix de forma homogènia per la vall, i va ocupant tots els estadis altitudinals, segurament amb unes funcionalitats i dimensions diferents segons el cas, però amb una voluntat clara de disseminar-se i explotar tot el territori cerdà, transversal però també verticalment. Però dins d'aquesta dispersió, les zones d'hàbitat es concentren no només a mitja muntanya, com es creia recentment (MARTZLUFF *et alii*, 2014; 174), sinó que també es van disseminant per la plana cerdana. Un exemple d'això el tenim en el propi Castellot de Bolvir, jaciment on s'ha documentat molt clarament el seu origen en el període del Bronze Final/Primer Ferro.

Aquestes dades, que des d'un punt de vista dels assentaments són tan evidents, també queden contrastades a nivell paleoambiental. Els estudis de l'equip de Christine Rendu i Didier Galop, a la muntanya d'Enveig i Eina respectivament (RENDU, 2003: 420 i ss; BAL *et alii*, 2009: 1787) mostren que a inicis del primer mil·lenni ane s'accentuen els fenòmens documentats anteriorment. Així, a les cotes baixes es consolida una reducció molt important de la coberta vegetal, que es combina amb un augment de les activitats agrícoles. I a les cotes a mitja muntanya, però també en els límits superiors, es detecta un augment dels episodis de foc, per tant de desforestació i d'obertura de clarianes. A les cotes intermèdies cal inferir un augment significatiu de les terrasses agrícoles, mentre que a l'alta muntanya es vincula a l'increment de les activitats ramaderes.

D'aquesta manera, en aquest període la presència humana anirà ocupant progressivament i d'una manera generalitzada tots aquells territoris potencialment explotables. Això significarà que no només hi haurà una habitació en coves i abrics (tal com majoritàriament succeïa en les etapes anteriors), sinó que ara la població del Bronze Final/Primer Ferro es llença a colonitzar i rendibilitzar absolutament tot el territori, el que portarà a un fort increment sobretot dels assentaments a l'aire lliure. D'aquesta manera, se'ns presenta un poblament dispers però d'una certa densitat, focalitzat en petites comunitats, probablement familiars o suprafamiliars,

que s'adapten a les diferents condicions topogràfiques. Per nosaltres són aquestes comunitats, en la fase final del seu desenvolupament, en els segles VI-V a.n.e., a les que es referiran Aviè (*Ora Maritima*, vs. 549-552) i Esteve de Bizanci (*Ethnica*, 185, 5-6), quan mencionin els pobles ceretans i ens diguin justament que encara no són ibèrics.

Així doncs, a partir de tots aquests elements, es pot establir un primer model d'ocupació del territori i unes pautes socio-econòmiques d'explotació d'aquest, en què es poden distingir diferents tipus d'assentaments a partir de les seves dimensions, estacionalitat i funcionalitat. Un primer nivell d'assentaments l'hem de situar a la plana i a l'inici de les costes, i definitivament hem d'enterrar aquella vella idea que negava l'ocupació de la plana, adduint motius d'inseguretat i/o insalubritat (CAMPMAJÓ 1983, 155; CURA/PRINCIPAL, 1995: 130; RICO, 1997: 68). El registre mostra que tenim una important ocupació a la plana establerta en assentaments sedentaris, els quals s'ubiquen en unes zones molt concretes: petits turons de la perifèria i en els contraforts dels peudemonts (el poblat de Prullans, les Espiraltes de Bolvir, el Puig de Llivia, lo Castellà d'Odelló o Lo Lladre de Llo, per exemple), en les terrasses avançades que dominen més o menys la vall cerdana (el Castellot de Bolvir, la Sala de Festes d'Er, el Pla del Menhir d'Eina, per exemple), o els llocs que controlen vies importants de comunicació (el Tossal de Baltarga a l'entrada occidental de la plana, la Torre de Riu i Pi del Castellar a l'inici de la vall de Molina, el Pic de Bena a la vall del Querol, o el Pla de la Creu de Bolquera¹⁰²⁹ en l'eix de la vall del Tet-coll de la Perxa). Aquests llocs, en els casos en què s'han identificat estructures, veiem que corresponen a agrupacions de cases que formen assentaments de més o menys extensió, però que en qualsevol cas ocupen una superfície que no supera els tres mil metres quadrats (a nivell arqueològic, lo Castellà d'Odelló, el Pla de la Creu de Bolquera o Lo Lladre de Llo podrien ser els jaciments més extensos documentats). Com diem, es tractaria d'una petita

---

¹⁰²⁹Per cota altitudinal, al voltant de 1750m sobre el nivell del mar, aquest és un assentament que hauria de correspondre als que anomenarem de mitja muntanya. Ara bé, les seves característiques, amb una extensió que supera els 1000 m², la seva situació, a l'inici de la vall del Tet i amb un control visual privilegiat del coll de la Perxa, i d'estructures en pedra en els seus habitatges (VIAL, 2009), fan que nosaltres el considerem dins del primer tipus d'assentaments.

concentració d'hàbitats que no està delimitada ni tancada per cap muralla o mur de clausura¹⁰³⁰, i que no respon a un urbanisme regular ni a una disposició planificada o preconcebuda. Tan sols, en alguns casos semblen detectar-se murs de contenció i d'aterrament vinculats a l'hàbitat, que haurien servit per regularitzar el terreny (seria els casos de Lo Lladre o el Pla de la Creu). Les cases estan construïdes majoritàriament amb materials periples, amb un ús preferent dels elements de procedència vegetal (pals de fusta, brancatge...) i arquitectura de terra, amb eventuais reforços en pedra¹⁰³¹. De totes maneres, els assentaments i les estructures domèstiques tenen unes característiques que els allunya molt dels grans poblats fortificats, els *oppida*, que ja trobem en la fase final del mateix període, en altres regions del nord-est peninsular (SANMARTÍ/BELARTE, 2001; SANMARTÍ, 2005 i 2011; SANMARTÍ *et alii*, 2006; ARANEGUI, 2012; OLLER, 2015), i al Llenguadoc i Rosselló francès (GAILLED RAT *et alii*, 2010; GAILLED RAT, 1995, 2006 i 2010; UGOLINI, 1998, 2005).

Aquests establiments, de mida petita i mitjana, controlarien la producció agrícola de la vall. De fet, la xarxa d'assentaments, estaria complementada amb tot un seguit de petites granges que probablement s'han d'entendre en la mesura que estarien estretament relacionades amb la producció dels camps fèrtils cerdans, i que evidenciarrien una planificació de les terres baixes a Cerdanya ja a la protohistòria (RENDU, 2003: 426; MARTZLUFF *et alii*, 2014: 170). Alguns d'aquests llocs podrien ser els Camps de Baix del Tossal de Baltarga, la Colomina de Bolvir, la zona de Sanavastre, la Colomina d'Age, el cementiri de Càldegues, o cal Berrier de Llivia¹⁰³². Aquesta incipient producció, cerealística, de lleguminoses i de vinya, que tal vegada començaria a ser excedentària, estaria avalada per la localització

---

¹⁰³⁰Certament, l'excepció a aquesta afirmació podia haver estat el jaciment de Lo Lladre. Tradicionalment, Pierre Campmajó havia defensat que una estructura perimetral del jaciment podia tractar-se d'una muralla que tanqués el poblat (CAMPMAJÓ, 1983: 39-40). Tanmateix, en els treballs més recents ell i el seu equip semblen reinterpretar-la com un element d'aterrament i de contenció de terres (CAMPMAJÓ, 2013: 147).

¹⁰³¹Només en alguns llocs com a Lo Lladre, Eina, Lo Castellàs o el Pla de la Creu, s'han localitzat alineacions de pedres que podrien correspondre als sòcols de les parets de les estances.

¹⁰³²Tot i així, també és possible pensar que alguns dels llocs on s'han recuperat materials en superfície, en realitat corresponguessin a necròpolis d'enterraments de camps d'urnes, tal com alguns autors van proposar ja fa alguns anys (ALIAGA *et alii*, 1998b; 215)

de l'estructura tipus sitja identificada al Castellot de Bolvir, però també per algunes de les petites sitges trobades a les coves de la comarca (Cova B d'Olopte).

Un segon tipus d'assentaments es localitzaria a la franja altitudinal d'entre 1300 i 1700m, de manera apriorista a banda i banda de la vall, però ben documentats a la banda de solana (a la meitat nord). Aquesta ocupació de mitja muntanya es localitza indistintament en les coves habitables (cova d'Anes, la Tuta gran de la Fou de Bor, la cova del Pep, la cova d'en Toni,...), en els abrics i caos rocosos (la Balma de Prullans, la Balma dels Al·luvions, caos de Bena, caos de Ferners-Barngolí, caos de Dorres, caos de Targasona...), però també en establiments a l'aire lliure (el Castellar de Ger, la Devesa del Cavaller, el Veïnat de Dalt, Camps de Pont de Bou,...) i conformaria petits nuclis de cases adossades i d'una dimensió familiar, relacionats amb l'economia agropastoral. Deixant de banda les coves, la resta d'estructures es construirien amb materials periples de base vegetal, no emprant en cap cas la pedra. Com que molts d'ells se situen en abrics rocosos, utilitzarien aquests per recolzar els habitatges, essent la paret de roca el gran fonament de l'estructura.

Pel que fa a les coves i abrics, el més probable és que es tractessin de llocs d'hàbitat. Almenys això és el que es desprèn de la troballa de sitges en alguna d'elles (cova d'Anes), de restes de llars de foc en altres (cova B d'Olopte) o simplement de materials ceràmics (Tuta Gran de la Fou de Bor, Balma dels Al·luvions, cova Pajares, cova d'en Pep,..). Tot i així, les coves podrien tenir altres funcionalitats a banda de l'habitacional. D'una banda, la recuperació de restes humanes també fa pensar que haguessin pogut esdevenir llocs sepulcrales (la Tuta Gran de la Fou de Bor, cova B d'Olopte), en uns espais de coexistència amb els hàbitats (PADRÓ, 1976, 94; TOLEDO, 1998; MERCADAL, 2009). D'altra banda, la presència de petites sitges a l'interior d'algunes coves ha fet pensar que algunes d'elles fessin funcions d'emmagatzematge (MERCADAL *et alii*, 1995: 713; ALIAGA, 1998b: 215). De fet aquesta seria la funció més clara i evident, ja que també existeixen paral·lels a altres llocs dels Pirineus. A la zona del Pallars Sobirà, a

l'Abric de l'Estany de la Coveta i a la Vall dels Llacs, s'han localitzat olles ben dipositades (GARCIA *et alii*, 2014: 160). O la cova de Sales de Llierca, a la Garrotxa, amb sitges també del Bronze Final (MAROTO/ORTEGA, 2014; 315). I finalment, volem destacar que alguns dels abrics o coves es convertissin en llocs santuaris, de l'esfera religiosa. Aquesta funcionalitat de les coves, com a llocs d'ofrenes està ben testimoniada en el Bronze Final/Primer Ferro (PONS, 2014: 80), i a Cerdanya és possible que s'ubiquessin a la zona al voltant del Tossal d'Isòvol, a la falda del Mont Curtu. Una possible etimologia de Curtu faria derivar el mot del topònim *Kurtu* o *Kurdu* d'origen indoeuropeu, que podria significar sagrat o venerat (ALIAGA, 1998b: 213).

Tradicionalment s'havien considerat els assentaments d'hàbitat de mitja muntanya, en coves, abrics o a l'aire lliure molt vinculats a les activitats ramaderes i de la transhumància vertical (CAMPMAJÓ, 1983; RENDU, 2003; MARTZLUFF *et alii*, 2014). I segurament fou així. Però, efectivament, les novetats que ens provenen dels estudis carpològics, pol·línics, i edafològics (RENDU, 2003; RUAS *et alii*, 2009, BAL *et alii*, 2010; HARFOUCHE/POUPET, 2014; RENDU, *et alii*, 2015), mostren de manera prou clara que a la franja de mitja muntanya es produí un increment dels episodis de foc, i per tant de desforestació, que provocaren l'ampliació de les terrasses agrícoles cultivables. Conseqüentment, hem de considerar aquests hàbitats indistintament vinculats a l'economia agrícola i ramadera. En qualsevol cas, semblaria que han de tractar-se majoritàriament d'assentaments estables, sedentaris a pesar de la seva poca dimensió, ja que les terrasses agrícoles farien que la població s'assentés més o menys de manera permanent¹⁰³³.

Finalment, el tercer tipus d'assentaments consistiria en les cabanes d'alta muntanya, ubicades a unes cotes al voltant dels 2000 metres. Són construccions

---

¹⁰³³Aquí cal dir que és probable que els cereals cultivats fossin de primavera, de cicle curt, el que no provocaria forçosament que es lligués la població a les terrasses. De totes maneres, a causa d'aquest gran nombre d'assentaments que es documenta a mitja muntanya, i a la manca de grans assentaments de població concentrada, nosaltres no ens imaginem que tots aquests llocs siguin petits enclavaments estacionals (potser alguns sí, però no la gran majoria) i pensem que ja hi hauria d'haver una plena sedentarització del sòl.

d'una sola habitació, aïllades, amb sòcols de pedra i realçat a partir de terra. Les estructures ben documentades són les estructures de l'Orri d'en Corbill d'Enveig (cabanes 82, 83 i 85), i del Pla de l'Orri (cabanes 88 i 130), totes a Enveig, però també hi podrien correspondre els enclavaments de la Roca Foradada de Bellver de Cerdanya, o el Refugi forestal de les Cases de Guils de Cerdanya. Les cabanes de l'Orri d'en Corbill i el Pla de l'Orri estarien vinculats a una ramaderia estructurada i afirmada al voltant dels bovins i els ovicaprins (i eventualment els cavalls), d'uns 40m², amb capacitat per albergar manades d'entre 100 a 300 caps (RENDU, 2003, 516).

Aquest tipus d'estructures s'han de posar en relació amb les que també s'han localitzat a altres zones de les valls pirinenques. Així, per exemple al Goleró, a la zona de ponent del massís del Cadí, també a uns 2000m, s'ha documentat un tancat de 30m de diàmetre, realitzat amb sòcol de pedres. Una datació radiocarbònica de l'estructura oferí una datació dels segles VIII-VII ane (EUBA, 2008: 28). Per l'equip que hi treballà, l'estructura s'havia de relacionar amb la ramaderia i amb les seves explotacions secundàries¹⁰³⁴. O també, amb les estructures identificades al Parc Nacional d'Aigüestortes i el Llac de Sant Maurici per l'equip d'Ermengol Gassiot i Albert Pèlachs. Allà, entre altres estructures i dades paleoecològiques, han pogut documentar tot un seguit de cabanes dels segles I-IV dne, totes elles relacionades amb les explotacions ramaderes. A partir dels estudis realitzats conclouen que aquestes darreres tindrien uns 150m² i podrien albergar entre 120 i 150 caps de bestiar oví (GASSIOT *et alii*, 2014: 157; GASSIOT/PÈLACHS, 2016: en premsa). És obvi que cap d'aquestes estructures es correspon cronològicament al període que estem estudiant, però creiem que les dimensions de les cabanes són ben similars a les que es troben a Cerdanya i al Goleró.

---

¹⁰³⁴Cal dir que en el cas de la muntanya d'Enveig, no s'ha documentat una explotació dels productes derivats pel que fa als ovicaprins, tot i que de manera teòrica no es descarta (RENDU, 2003: 516)

Però a banda dels assentaments d'hàbitat, hem de mencionar i parlar dels 32 (possibles) jaciments amb finalitats funeràries, els quals majoritàriament es localitzen a la mitja muntanya (19) o a l'alta muntanya (7). Però si fem la diferenciació segons siguin megàlits o túmuls de terra, veurem que pels primers hi ha 10 exemples, tots ells localitzats a mitja muntanya, mentre que d'estructures tumulars n'hi ha 22, uniformement distribuïts per la plana i els inicis costers (6 jaciments), per la mitja muntanya (9), i els 7 de les cotes més elevades. En aquest sentit cal dir que la cronologia que es proposa pel fenomen del megalitisme pirinenc general és de principis de l'Edat del Bronze, enrarint-se a partir del Bronze Mig (LLOVERA *et alii*, 1994: 53; RICO, 1997: 60-61). Tanmateix, també semblaria que alguns megàlits poden ser reocupats en el Bronze Final o en el Primer Ferro (RUIZ ZAPATERO, 1995: 89). Aquesta vasta cronologia, i de diverses fases de reocupació, és el que sembla documentar-se a Cerdanya¹⁰³⁵, amb uns dòlmens que apuntarien a unes cronologies de Bronze Antic o Mitjà, com els de Lou Pou o el del Molí d'Eina, i altres amb una datació del Primer Ferro, com el dolmen de les Fontetes, confirmada per anàlisis radiocarbòniques¹⁰³⁶.

Però aquest no és el cas dels túmuls funeraris. Contràriament, a partir dels segles XIII-XII ane comencen a detectar-se moviments migratoris des del sud-est de França, que de forma progressiva aniran penetrant a la península, també per a via del Segre (LLOVERA *et alii*, 1994: 62; RUIZ ZAPATERO, 1995: 87). Són les anomenades poblacions dels Camps d'Urnes. Aquestes migracions aportaran tota una sèrie de novetats i d'innovacions culturals, que a partir de la barreja amb les poblacions autòctones donaran lloc a un grup cultural diferenciat segons la zona, com el Mailhacià, el Vallesià o altres (PONS, 2005: 78) En el cas de la zona dels Pirineus Orientals s'ha parlat precisament del Grup Cultural Pirinenc (LÓPEZ/PONS,

---

¹⁰³⁵ I és per aquest motiu que, tot i que de moltes estructures megalítiques de Cerdanya no comptem amb cap criteri de datació, i sabent que la teòrica cronologia de construcció s'hauria de situar en les etapes inicials del Bronze, els comptabilitzem en aquest període, ja que deixem la porta oberta a què poguessin reocupar-se en el Bronze Final/Primer Ferro.

¹⁰³⁶La datació radiocarbònica efectuada al Dolmen de les Fontetes d'Angostrina oferí una forquilla cronològica del 919 a 417 ane, per tant dels segles IX a V ane (CAMPMAJÓ, 2010: 33).

1995: 107; RUIZ ZAPATERO, 1995: 87)¹⁰³⁷. Una d'aquestes novetats culturals és la incineració en túmuls, que a la zona pirinenca s'imposarà definitivament a partir del segle X ane (PONS, 2014: 79). Aquests túmuls es troben majoritàriament a les zones de l'Alt Garona, la Vall d'Aran (COTS/CASENY, 2015: 169), i ocasionalment també a l'Arieja i al Pallars (GASSIOT, 2015: 107). De moment, i com hem vist, els túmuls funeraris (i per tant els enterraments en necròpolis) no han estat documentats arqueològicament a Cerdanya, però no hi ha dubte que el bon nombre d'aquestes estructures a la comarca fa pensar que almenys algunes d'elles ho puguin ser.

Tradicionalment, s'ha considerat que estarien ubicats en indrets enlairats, principalment en les crestes de les valls, coincidint amb zones de pas utilitzades per la transhumància, però en qualsevol cas serien el reflex d'una colonització sedentària de la muntanya (LÓPEZ/PONS, 1995: 113 i ss). En el cas de Cerdanya, coincidiria bastant amb aquesta descripció. Els túmuls (però també alguns dels dòlmens) es localitzen en llocs que podríem considerar de pas, o que estan a tocar d'assentaments de mitja muntanya o dels contraforts de la vall. Seria el cas del Túmul del Puig d'Oca, les estructures tumulars del Tossal d'Isòvol, els túmuls de la Peronella, els túmuls de la Serra de Vilalta, els de Roca Flavia, i altres. Però també es troben a l'alta muntanya, en aquestes crestes que parlàvem, en zones vinculades a la transhumància vertical, com podrien ser els túmuls del Serrat de la Padrilla, els túmuls del Ginebrar, o els dels Plans d'Eina.

Això ens portaria a pensar que l'estreta relació que mostren les estructures funeràries amb els assentaments sedentaris i llocs de pas, i també amb la ramaderia d'alta muntanya, i tal vegada estaria mostrant l'existència d'uns camins i vies naturals que ja s'estarien utilitzant en aquest moment. Aquestes rutes, ja conegudes a partir dels models teòrics i des d'un punt de vista dels moviments

---

¹⁰³⁷En algun cas, i degut justament al fort influx i presència de la cultura i arqueologia cerdana s'ha parlat del "grup cerdà" en referència a aquest dels Pirineus Orientals (PONS, 2005: 78).

migratoris i de les influències culturals (LLOVERA *et alii*, 1995: 62; PONS, 2005: 72), no han pogut ser concretades en els mapes pirinencs. Tampoc serà el nostre cas, ja que segurament no hi ha prou dades definitòries per dibuixar-les de forma precisa. Tot i així, i a partir del mapa de distribució dels assentaments i de les estructures funeràries, sembla evident l'existència de sengles vies de pas a banda i banda de la vall, resseguint els peudemonts dels dos vessants. Així, ens hauríem d'imaginar que des del coll de la Perxa, s'hauria de bifurcar la via en dues direccions, tornant a ajuntar-se en arribar a la zona del Baridà, a ponent. Però no només això. Ja fa alguns anys, un grup d'arqueòlegs cerdans (MERCADAL *et alii*, 1995a: 173-174) apuntava la idea que la gran concentració d'assentaments a mitja muntanya havia de significar l'existència de vies secundàries, paral·leles a les vies de la plana. Nosaltres ens hi afegim plenament, ja que no només són els assentaments, sinó que també les estructures sepulcral es podrien situar en aquests eixos.

En definitiva doncs, veiem una relativa i densa ocupació del territori cerdà, que de fet, i d'una manera paradoxal, contrasta amb altres zones pirinenques. Efectivament, l'augment exponencial d'assentaments que es documenta al Bronze Final a Cerdanya s'ha de contraposar a la total absència d'hàbitats de zones més occidentals dels Pirineus, com al Pallars, tot i que segueixen havent-hi senyals d'un augment de l'ocupació i explotació de les altes cotes. En els treballs que s'hi ha realitzat s'ha vist com a pesar d'un augment dels indicadors d'antropització en els dos mil·lennis ane, amb episodis de foc, obertures de clarianes i de pastures,... tan sols es compta amb dues estructures d'hàbitat, una datada al voltant del 2300 ane, i les altres dues al voltant del 300 ane (GASSIOT *et alii*, 2014: 157; GASSIOT/PÉLACHS, 2016: en premsa). Entremig, l'hàbitat humà sembla haver desaparegut. En els Pirineus més occidentals també es detecta l'obertura de noves zones de pastures i l'increment de les activitats de transhumància pastoral a la Vall d'Aran (COTS/CASENY: 2015: 169), a pesar d'una absència de llocs d'hàbitat. Un fenomen similar succeeix als Pirineus més orientals, com a la Vall de Núria i les capçaleres del Ter. Des de l'any 2010, l'equip del Dr Josep M Palet hi està

desenvolupant un estudi integral i diacrònic altimontà, similar al que havien realitzat a l'Alt Urgell o a Andorra (PALET *et alii*, 2010) Fins al moment, han documentat 426 estructures i han realitzat 30 datacions radiocarbòniques. Algunes d'aquestes datacions mostrarien una ocupació intensa en el neolític mig i final, fins a finals del tercer mil·lenni ane. Tanmateix, no es documenten altres evidències arqueològiques d'ocupació antròpica fins a principis de segle II ane, moment del qual es data una nova cabana. I aquesta absència d'estructures antròpiques contrasta, com al Pallars, amb els registres paleoambientals, els quals suggereixen la continuïtat de les activitats antròpiques (PALET *et alii*, 2016: 69-71)

O també la propera vall d'Andorra, on en el Bronze Final tan sols s'observa una continuïtat dels processos iniciats en les fases anteriors, amb l'afegit que a partir del canvi de mil·lenni s'introdueixen algunes influències dels pobles indoeuropeus, com els túmuls o algunes manifestacions culturals en la ceràmica, però sense cap mena d'explosió demogràfica ni de multiplicitat dels assentaments (LLOVERA; 1986: 44; LLOVERA *et alii*, 1994: 62). De totes maneres, la majoria d'indicadors mostren un augment de la pressió antròpica que es tradueix en episodis de foc en alçada i reducció de la massa forestal a la plana per a l'afavoriment agrícola (EUBA, 2008)¹⁰³⁸.

6.1.2. La cultura material ceràmica

De totes maneres, si una cosa dóna unitat i homogeneïtat al període són les formes ceràmiques i els tipus decoratius que, sens dubte, caracteritzen i singularitzen el Bronze Final/Primer Ferro cerdà. A partir del segle IX ane, però sobretot al VIII ane, es consoliden unes formes decoratives genuïnes i pròpies del territori, que marcaran les estratigrafies cerdanes fins al segle V ane. Aquestes

---

¹⁰³⁸Tot i no detectar-se un increment significatiu d'assentaments, alguns autors (BONALES, 2012: 27-28) consideren, a partir de l'increment d'indicadors antròpics, que hi hauria d'haver un fenomen similar al que s'esdevé a Cerdanya, amb una expansió de l'economia mixta agrorramadera, que generaria un procés de colonització i sedentarització a la plana, i una pressió pastoral estacional a les cotes mitjanes i altes, tal com s'insinua a les valls del Madriu o al Cadí, en aquest darrer cas, evidenciat amb la troballa d'una cabana dels segles VIII-VII ane (EUBA, 2008: 28).

formes, i també els motius decoratius, es van influenciar en la vaixel·la i decoracions de finals del Bronze Mig i principis del Bronze Final del sud-est francès, i en formes molt similars es poden trobar a les necròpolis de Mailhac o a l'*oppidum* de Cayla (CAMPMAJÓ, 1983: 32).

Les tipologies ceràmiques són les mateixes que en altres llocs i dominen el repertori formal, amb les urnes de perfil en S, les olles bicòniques de vora divergent, les bicòniques carenades, els vasos d'abocador, les tapadores, les copes obertes amb vora simple o ametllada a la part interna, els plats amb la vora bisellada, i les petites variants que puguin haver d'aquests recipients. Pel que respecta a les decoracions, es característica d'aquest moment l'anomenada "*décor cerdan*", consistent en les grans incisions en forma d'espina de peix, d'espiga, en triangles o paral·leles, dibuixades a bona part de la superfície externa de les peces. Aquest tipus decoratiu, amb clars paral·lels amb el proper grup cultural de Merlès, al vessant sud dels Pirineus, va tenir la seva màxima expansió i l'auge més gran en els segles VIII-VII, i sembla que la seva presència comença a retrocedir a partir dels segles següents. Però també són d'aquest període els acanalats en la part interna dels plats, la decoració dita à *métope*, les unguilacions, les impressions i digitacions per tot el cos, la multiplicat de cordons aplicats a la mateixa peça i superposats, la decoració geomètrica dita mailhaciana, la decoració d'acanalats en meandres simètrics, o la decoració a la vora de la peça, normalment amb impressions. En definitiva doncs, unes decoracions barroques i exuberants, que en molts casos cobriran totalment les superfícies externes dels recipients (CAMPMAJÓ et alii, 2014: 135 i ss; BOUSQUET et alii, 2014: 161 i ss). També apareixen les llengüetes, els botons, o les nansetes diametralment oposades. I val a dir que des de principis del primer mil·lenni haurien desaparegut els vasos polípodes, les decoracions en apèndix de botó a les nanses, i les nanses amb nervi (LLOVERA et alii, 1994: 64; BOUSQUET et alii, 2014: 161 i ss).

6.1.3. Els aspectes econòmics

L'economia es basaria en uns models de producció autàrquics caracteritzats pel desenvolupament d'activitats agrorramaderes mixtes, en els que l'explotació de la gran plana cerdana i de les terrasses elevades es combinaria amb un cultiu de farratges i de transhumància vertical. Es tractaria d'una activitat centrada en els bovins i els ovicaprins¹⁰³⁹, i oferiria unes dinàmiques estacionals segons les quals a partir de la primavera es pujaria a les franges altimontanes, aprofitant les pastures d'altura, per baixar a la plana a partir de la tardor, i passar l'hivern amb el farratge del pla. Certament, semblaria que durant la primera meitat de mil·lenni se succeeix un gran augment de l'explotació pecuària, ja que coincideix amb la màxima superfície desforestada a Cerdanya. Tal com hem vist, en altres valls també s'esdevé un fenomen similar, amb una gran expansió de les superfícies de pasturatge i de les estructures ramaderes d'alta muntanya durant el Bronze Final i primer Ferro. Ho hem vist a la zona de l'Alt Urgell (EUBA, 2008, 28), a Andorra (BONALES, 2012: 28 i ss), a la zona del Pallars (GASSIOT, 2015: 107) o a la Vall d'Aran (COTS/CASENY, 2015: 139). Tanmateix, en aquests llocs semblaria que continua la mateixa tendència durant la Segona Edat del Ferro, almenys fins al segle III ane (Gassiot/Pelachs, 2016: en premsa).

No hem d'oblidar ni ignorar altres petites indústries cerdanes de gran impacte en aquest període, com podria ser la metal·lúrgia, l'explotació forestal, i uns incipients contactes comercials. En el primer cas, tenim un bon nombre d'objectes de bronze d'aquest període, sobretot recuperats del jaciment de Lo Lladre: fíbules, *épingles* del cabell, agulles, claus,... Però certament, res no pot afirmar que aquests objectes hagin estat fabricats a Cerdanya, ja que podrien haver arribat a través dels contactes comercials. Però d'on sí que tenim proves feaents d'aquesta

---

¹⁰³⁹A Lo Lladre, el jaciment més extensament excavat dels Pirineus, no s'ha localitzat ni un sol taxó de suí fins al Primer Ferro. Contràriament, els bovins representen més del 50% de les restes faunístiques fins al mateix període, podent-se identificar les pràctiques pastorals verticals amb aquesta espècie, i en menor mesura amb els ovicaprins (COLOMINAS/SAÑA, 2014: 565 i ss). De fet, es considera que a nivell dels Pirineus catalans en general, a partir de les últimes etapes del Bronze Final es produeix una especialització econòmica centrada en els bovins (ALBIZURI *et alii*, 2009: 24).

activitat de transformació del metall, de bronze i de ferro, és de l'assentament del Pla de la Creu de Bolquera¹⁰⁴⁰. D'allà s'han recuperat dos motlles per fer *épingles* de bronze pel cabell, un de terra cuita de 15.8cm de llargada, i l'altre de pedra per fer el disc del cap, de 3.8cm de diàmetre. Les *épingles* amb el cap enrotllat són típiques de la zona del Llenguadoc, i apareixen en els segles VIII-VII ane. A part d'aquests motlles, també es va recuperar un gran mineral de ferro en brut, i un gresol a la mateixa zona, probablement amb funcions metal·lúrgiques (VIAL, 2009, 66), que estarien indicant que almenys durant el Primer Ferro hi ha una indústria que d'una banda, explota els minerals fèrrics del Carlit, i de l'altra elabora i comercialitza objectes de bronze¹⁰⁴¹. En aquesta darrera producció s'estaria inferint una importació, i per tant una comercialització tant de coure com d'estany de les valls veïnes, potser afavorit perquè semblaria que, a nivell general, al nord-est peninsular i nordpirinenc a partir del segle VII ane es reactiva la ruta dels Pirineus per a l'obtenció de l'estany (PONS, 2006: 193). Això hauria provocat que la població cerdana no fos un subjecte passiu d'aquest comerç, en tant que receptors o compradors dels productes ja acabats, sinó que fossin ells mateixos els que hi participessin en la mesura que necessiten la matèria primera¹⁰⁴².

Però també cal inferir una incipient explotació dels boscos de l'obaga. Ja ho hem dit, en aquest període és el gran moment expansiu de l'obertura de clarianes i de desforestació de la comarca. Però a més, és interessant destacar que en els jaciments de la Primera Edat del Ferro de la zona Segre-Cinca (VILA, 2014: 526) d'una banda, i de l'Empordà de l'altra (PIQUÉ, 2014: 513), s'ha documentat la presència de faig, pi roig i avet, taxons propis de l'alta muntanya. Amb això no

---

¹⁰⁴⁰ Segons sembla en els treballs que es van realitzar als banys de la Tartera d'en Margall, a Vilanova de les Escaldes, es va recuperar molt material protohistòric, d'entre el que hi destacava un motlle per fondre. Malauradament, tots aquests objectes es perderen i avui en dia no se sap on són (MARTZLUFF *et alii*, 2014: 173).

¹⁰⁴¹ Ja que de moment no s'ha trobat cap motlle a Lo Lladre, creiem que és més fàcil pensar que els *épingles* del jaciment estiguessin fets al Pla de la Creu de Bolquera, a pocs kms en línia recta, que no pas que haguessin estat importats de la zona del Llenguadoc.

¹⁰⁴² A Cerdanya, a Llo per exemple, hi ha filons de coure, però no d'estany (CAMPMAJÓ *et alii*, 2016: en premsa). Però també hi ha mines de coure a les Corberes (MANTENANT *et alii*, 2016: en premsa), a l'Arieja (MEUNIER *et alii*, 2016: en premsa), o al coll d'Ares (BUSQUETS/FLORENSA, 2016: en premsa).

volem dir que les restes recuperades provinguin de Cerdanya. Però sí que comença a haver-hi una demanda de fusta de les cotes altes en el litoral i prelitoral, demanda que tal vegada va poder ser satisfeta, d'alguna manera, per alguna de les poblacions pirinenques del Primer Ferro, i d'entre aquestes, òbviament, també la cerdana.

Però també, ja ho dèiem, en aquest moment sembla que s'intensifiquen els contactes amb altres territoris veïns, sobretot septentrionals i del sud-est francès, els quals desembocaran en la definició d'un grup cultural propi. Encara que tenim una total absència d'elements que ens parlin de contactes comercials interregionals, sobretot per la manca absoluta d'una cultura material clarament d'importació, sí que tenim alguns indicis que ens poden confirmar que el territori cerdà de la primera meitat del primer mil·lenni ane no era ni molt menys una vall aïllada del seu veïnat poblacional.

Efectivament, els contactes amb altres pobles culturals començarien abans, ja en el Bronze Mig i en els primers compassos del Bronze Final. Entre el 1500 i el 1200 es documenta una influència des del sud-est francès de nous elements ceràmics i grups poblacionals, que es materialitza en l'aparició de vasos polípodes, de les nanses amb apèndix de botó, les destrals amb revora, o les dagues amb nervi central. També, en els segles XIII-XII, petits grups ultrapirinenecs es comencen a infiltrar pels colls muntanyencs, també pel Segre, barrejant-se amb la població autòctona. Tot això, sens dubte, ens està indicant un flux de moviment, segurament més en sentit nord-sud, i que les relacions entre un costat i l'altre dels Pirineus eren més estretes, essent una de les vies principals de penetració l'eix Tet-Segre (RUIZ ZAPATERO, 1995: 86-91, RUIZ ZAPATERO, 2014: 641, o PONS, 2014: 79).

Però aquests contactes es continuarien produint a principis del primer mil·lenni ane, i de fet és ara quan tindran la seva major intensitat. El canvi més significatiu en aquest sentit és que les relacions entre comunitats ultrapirinenques ja seran

bidireccionals. Des del nord continuaran arribant les influències que cal relacionar amb les migracions capil·lars de les poblacions dels Camps d'Urnes, i més concretament, amb aquelles més recents (900-700 ane). Ja hem vist que les relacions amb el sud-est francès es materialitzarien amb l'aparició de les formes i tipus decoratius que donaran lloc al fenomen del *décor cerdan* (RUIZ ZAPATERO, 2014: 651; GASCÓ, 2014: 614; HYGOUNET, 1984: 134¹⁰⁴³).

I aquestes influències en les ceràmiques no s'aturaran a Cerdanya, sinó que sembla que s'aniran estenent per les valls veïnes, d'Andorra, però sobretot les més meridionals de l'Alt Llobregat. Així, sembla detectar-se una forta similitud formal i cronològica entre les ceràmiques dites cerdanes i les de l'anomenat grup de Merlès (CAMPMAJÓ, 1996: 42-44). Aquest grup, denominat així a partir de l'excavació de Sant Pau de Pinós del municipi de Santa Maria de Merlès, a la comarca del Berguedà, se situa a la vall alta del Llobregat. La zona està ubicada al vessant meridional de les serralades del Cadí i la Molina, o sigui, just a migdia de Cerdanya. De fet, aquests dos massissos fan de partió entre les dues comarques. Tanmateix, aquesta tipologia de ceràmiques, similar a la cerdana pel que fa a les incisions decoratives, els acanalats, els cordons superposats o les vores bisellades, no només es troba en la comarca del Berguedà, sinó que s'estén per les comarques limítrofes del Solsonès, Osona, i fins i tot al Bages, a la Catalunya central (SÀNCHEZ, 1989: 250). A jaciments com Anseresa, el Castellvell, o Sant Miquel de Sorba del Solsonès (ASENSIO *et alii*, 2016a: 106), a la Balma de Torneula de Capolat o la cova de Can Mauri de Berga, al Bergedà (SÀNCHEZ, 1989: 252 i ss), o el Turó de Montgròs (LÓPEZ *et alii*, 2005) o a coll s'Avenc de Taverdet (MOLIST *et alii*, 1986: 198), a Osona, es documenten aquestes formes ceràmiques, amb una periodització que s'iniciaria al segle VIII ane, i va desapareixent a partir dels segles VI-V ane (SÀNCHEZ, 1989: 276 i ss). Per tant, una periodització un xic més tardana que la cerdana, el que ens porta a pensar que la influència, en aquest cas, fou N-S. En qualsevol cas, no deixa de ser

---

¹⁰⁴³ Tot i així, Jean Louis Hygounet, tot i admetre unes grans similituds culturals a banda i banda dels Pirineus, creia que tots els contactes s'havien fet a través del Pertús, però no pel coll de la Perxa (HYGOUNET, 1984: 133-134)

significatiu que uns territoris tan propers presentin una caracterització decorativa tan similar. I per nosaltres només pot ser explicat a partir dels permanents contactes interterritorials.

Però com dèiem, en aquesta primera meitat de mil·lenni també sembla haver-hi un influx sud-nord. Un exemple seria la localització al jaciment de Lo Lladre d'un fragment de ceràmica amb una decoració molt similar a l'anomenada Boquique, en contextos del Bronze Final. Aquesta tipologia decorativa té el seu origen al centre peninsular, però al Bronze Mig s'expandeixen ràpidament a través de l'Ebre¹⁰⁴⁴. Semblaria que a les zones pirinenques no hi arribaria fins al Bronze Final (RUIZ ZAPATERO, 1995: 95). En qualsevol cas, es tracta d'una decoració del tot exògena a la comarca, una importació podríem dir, arribada per contactes amb altres comunitats

I finalment, i ja per acabar amb aquesta visió d'un món interveïnal en permanent contacte durant el Bronze Final i Primer Ferro, voldríem mencionar els dipòsits d'objectes de bronze i tresorets que es localitzen als Pirineus Orientals. A Cerdanya de moment no en tenim cap exemple¹⁰⁴⁵, però sí que se n'han trobat a la Vall d'Aran, a les Nogueres Pallaresa i Ribagorçana, o al Ripollès. Es tracta d'amagatalls de peces de bronze que presumiblement foren amagades davant d'una situació de perill. D'aquests dipòsits se'n troben a molts llocs d'Europa, i certament la seva explicació no és prou clara. De totes maneres, la més versemblant és que els objectes haguessin estat amagats per una mena de metal·lúrgics ambulants, comerciants rodavons que es dedicarien a vendre objectes en desús (BOSCH/SANTACANA, 2009: 214 i ss). Aquests personatges mostrarien també unes rutes comercials, transpirinenques, que haurien de comunicar les altes valls de les muntanyes amb els mercats del litoral. De fet, en

---

¹⁰⁴⁴Per més informació sobre aquestes ceràmiques es pot consultar MAYA/PETIT, 1986: 95; O SESMA *et alii*, 2009.

¹⁰⁴⁵Cal mencionar que recentment, a finals d'agost d'enguany, s'ha localitzat el que podria ser un dipòsit d'objectes metàl·lics a la zona de Bor, a Bellver de Cerdanya. La intervenció que ha possibilitat la seva troballa ha estat dirigida per l'arqueòloga Marta Fàbrega, però malauradament encara no tenim les conclusions i els resultats del seu registre.

aquest sentit s'interpreta l'expansió dels contactes comercials del delta de l'Auda cap a zones més de l'interior, a les valls mitjanes de la vall. Potser, la presència de materials fenicis, grecs, etruscs en aquells territoris es podria relacionar amb una mena de xarxa comercial pirinenca que, a través de les rutes muntanyenques, es dedicà a la recuperació i reciclatge de peces metàl·liques (RANCOULE, 2005: 62).

6.1.4. Valoracions finals

Finalment, i a tall de resum, amb aquesta exposició que hem fet de la realitat arqueològica de la comarca, només volem ressaltar que el món cerdà de la primera meitat del primer mil·lenni a.n.e. és una societat plenament sedentaritzada que ha aconseguit colonitzar el territori circumdant, escapant de la seguretat de les coves i abrics per estendre's transversalment a totes les cotes altitudinals. El resultat fou la formació d'un grup cultural genuí, que es diferencia de les comunitats costaneres i de l'interior català, però que al mateix temps s'estén per diverses valls pirinenques i zones prepirinenques.

Aquesta no és una societat aïllada, sinó que està en contacte amb els pobles veïns, i que és permeable a les novetats, culturals o materials, que poden arribar tant dels colls septentrionals, com de l'interior català, sobretot a partir de principis d'aquell mil·lenni. I en aquest sentit, només ens cal recordar que una de les vies més importants de penetració dels Pirineus catalans, a part del Pertús a la costa, va ser l'eix marcat pel Tet i el Segre. Dit d'una altra manera, el territori cerdà estava just al cor d'una de les vies més importants de comunicació transpirinenca, amb el que és possible pensar que devia estar en permanent contacte amb els territoris adjacents. És més, per la seva especial posició orogràfica, és possible pensar que els territoris cerdans juguessin precisament un paper articulador de contactes entre les zones ultrapirinenques, i lluny de ser tractada com una barrera, fou realment un element actiu en la interrelació ètnica i cultural entre les diferents àrees.

I tant és així, que molt possiblement Cerdanya, en tant que el més important corredor d'idees i d'innovacions de l'alt Pirineu català en aquella època, fou un dels focus des d'on es van catalitzar les novetats culturals, participant en la configuració d'un grup cultural amb identitat pròpia, més o menys unitari i que resta articulat i cohesionat justament per les mateixes valls pirinenques orientals. Així, encara que aparentment pugui haver-hi discordances en la documentació arqueològica, és òbvia una unitat cultural transregional que dóna coherència al poblament pirinenc català del Bronze Final i el Primer Ferro. Aquesta diferenciació ha estat advertida des de fa una colla d'anys, definint unes especificitats culturals que les distingeixen dels pobles litorals i prelitorals, meridionals i septentrionals, però també dels Pirineus Occidentals i Centrals (RUIZ ZAPATERO, 1995: 86; LÓPEZ/PONS, 1995: 107; PONS, 1995: 417).

Així, i si fem un repàs ràpid de la documentació, veiem com el període del Bronze Final – Primer Ferro, significa la definitiva antropització de tot el territori de Cerdanya. Però no només això, sinó que a bona part de les valls pirinenques s'observa un augment significatiu dels indicadors de la incidència humana sobre el paisatge, el que ha de portar associat un augment de les activitats econòmiques agrícoles i ramaderes. En els territoris d'Andorra (BONALES, 2013: 28 i ss) de l'Alt Urgell (EUBA, 2008: 28 i ss), el Pallars Sobirà (GASSIOT, 2015: 107), la Vall d'Aran (COTS/CASENY, 2015: 169), a l'Arieja (BONHÔTE *et alii*, 2013: 503; GALOP *et alii*, 2013: 24), l'alta vall de l'Auda (JALUT, 1973, 62), la vall del Tet (GALOP/JALUT, 1994: 225), o fins i tot a la vall de Núria (PALET *et alii*, 2016). Però no només són els indicadors paleoambientals, sinó també els de la cultura material. Veiem com les ceràmiques amb la "*décor cerdan*" tenen paral·lels molt propers a les comarques meridionals del Solsonès, Berguedà i Osona, als territoris veïns de l'Alt Urgell (PONS, 1989), Andorra (LLOVERA, 1990), o les valls septentrionals de l'Auda o l'Arieja (CAMPMAJÓ, 1996, 42-43). Fins i tot semblaria com el fenomen dels túmuls funeraris i de la reocupació dels megàlits té un final sincrònic al terç oriental dels Pirineus, a diferència del què succeeix a les zones centrals i occidentals, amb pervivències fins a segles molt posteriors.

Algú podria adduir que aquesta uniformitat queda trencada i alterada per la discordant presència humana, representada a través de la multiplicitat d'assentaments que hi ha a Cerdanya, enfront de les valls limítrofes, amb una molt baixa representació. I és cert, la gran contradicció de les valls del Pallars, d'Andorra, o de Núria és que davant d'un aparent augment de la incidència humana sobre el paisatge que hauria de significar uns augments dels rendiments econòmics (ramaders o agrícoles), no es detecta, a l'alta muntanya, una xarxa d'assentaments que ho sustenti. Però tal vegada, la resposta a aquestes contradiccions estigui en el propi paisatge i la pròpia orografia dels territoris. Així, potser aquelles zones molt més ben comunicades, i amb grans planes potencialment explotables agrícolament, com serien Cerdanya, Osona, Berguedà i el Solsonès a la part catalana¹⁰⁴⁶, o l'Auda i l'Arieja (DE CHAZELLES, 2005; RANCOULE, 1998) per la part francesa, tindrien un desenvolupament agrícola que es traduiria en una extensió de les superfícies cultivables, i per tant, amb una sedentarització més ràpida, que afavoriria el sorgiment d'una xarxa de petits assentaments. En canvi, aquelles valls més tancades mantindrien unes prevalences per l'economia ramadera, més nòmada i estacional, donant lloc a unes activitats i a unes pautes ocupacionals que deixarien poc rastre al territori. En definitiva, dins d'un gran grup cultural podríem trobar un diferent desenvolupament econòmic, que donaria lloc a pautes d'ocupació del territori diferents, i que als nostres ulls, es podrien veure i copsar com un joc d'equilibri econòmic i poblacional entre un centre en vies de desenvolupar-se agrícolament i poblacionalment, i una perifèria encara basada en les activitats ramaderes, lligada a uns molt pocs assentaments, sovint de caràcter nòmada i estacional¹⁰⁴⁷.

---

¹⁰⁴⁶ La relativa alta densitat de poblament en aquelles comarques i d'una intensificació agrícola durant el Bronze Final i el Primer Ferro resta testimoniada pels estudis de caràcter general o de jaciments particulars que s'hi ha fet (ASENSIO ET ALII, 2015; SÀNCHEZ, 1989; LÓPEZ, 2011, 2014; DE ROCAFIGUERA *et alii*, 2014).

¹⁰⁴⁷ Nosaltres elaborem aquestes hipòtesis a partir de l'estudi aprofundit que tenim del territori cerdà, i d'un coneixement més planer de les comarques i valls veïnes. És evident que pel desenvolupament d'aquestes tesis es requeriria d'una anàlisi molt més detallada del poblament d'aquests territoris durant el període del Bronze-Ferro i l'Antiguitat. Així, pensem que aquestes són propostes i línies de recerca d'abast transregional que es poden desenvolupar en un futur.

Possiblement aquest grup cultural seria al que es referirien Aviè (*Ora Maritima*, vs. 549-552) i Esteve de Bizanci (*Ethnica*, 185, 5-6), als segles VI-V ane, en parlar dels ceretans no ibèrics i ubicats a les muntanyes dels Pirineus. I fins i tot podríem pensar, tal com ja van defensar Christian Rico (RICO, 1997: 87) o Oriol Olesti (OLESTI, 2014a: 333), que el terme ausoceretà del primer d'ells, podria indicar un estadi de desenvolupament en el qual aquell primer grup cultural pirinenc i prepirinenc començaria a tenir lleugeres diferències, que acabaran desembocant en els pobles ceretans i ausetans del període ibèric ple. D'aquesta manera, en aquells segles VI i V ane encara restarien sota una mateixa unitat cultural. En parlar de "Ceretans" doncs (o d'ausoceretans) s'estaria fent referència a aquest ampli grup poblacional, dels Pirineus orientals, amb estadis de desenvolupament i socio-econòmics diferents, però amb una mateixa unitat cultural.

6.2. Horitzó Iberoceretà (segles IV- III ane)

Però aquesta societat cerdana del Bronze Final/Primer Ferro, en franca expansió demogràfica, social i econòmica, que progressivament va anar conquerint i antropitzant el territori, i amb unes permanents relacions interregionals amb les valls més properes, no es va estancar a partir del segle V ane. Aquest món cultural cerdà no es va contraure en sí mateix fins a l'arribada dels grans exèrcits púnics i romans, tal com s'entenia fins fa pocs anys. Contràriament, nosaltres creiem que és justament a partir d'aquest moment, a finals de segle V ane o a principis de segle IV ane, que es desenvolupen tota una sèrie de fenòmens culturals, amb clares implicacions territorials, socials i econòmiques, que donaran lloc a una evolució dels assentaments preexistents, a partir d'unes noves pautes de poblament ben diferents respecte al període anterior. Nosaltres entenem i analitzem tots aquests canvis en funció d'un procés d'iberització de la comunitat, durant el qual sorgiran la majoria de signes d'identitat que defineixen culturalment la societat ibèrica: aparició i jerarquització dels *oppida*, territorialitat, expansió econòmica, aparició de les elits dirigents i d'una certa estratificació social, o l'aparició de l'escriptura.

Serà aquesta societat, ibèrica, la que mencionaran la majoria d'autors clàssics que es refereixen al poble ceretà (Estrabó, Plini, Sili Itàlic,...) I també serà aquest el poble ibèric amb el qual es toparan les grans potències mediterrànies, Cartago i Roma, a finals de segle III ane, i amb el que hauran d'iniciar una política d'aliances (o de sotmetiment), que els portarà, ja a principis de segle II ane, a quedar incloses a dins del nou territori ocupat i gestionat per Roma.

6.2.1. La iberització dels Ceretans

A partir de la nostra recerca arqueològica efectuada al territori, i comparant aquesta amb les dades (històriques, arqueològiques, paleoambientals i epigràfiques) que ja es tenien de Cerdanya i dels territoris afins, estem en condicions de proposar que l'etnogènesi ceretana, o sigui el procés pel qual el substrat humà de Cerdanya va arribar a convertir-se en un més dels pobles convencionalment anomenats ibèrics, s'hauria produït a partir de finals de segle V ane o principis de la centúria següent. Així, a partir d'aquest moment hauríem de considerar el poble dels Ceretans dins del conjunt de pobles de tradició cultural ibèrica, amb totes les matisacions que pugui fer-se a aquesta definició. És a partir d'aquella data que documentem al territori tot un seguit de canvis (culturals, econòmics, arquitectònics, territorials, epigràfics, ...) que nosaltres només podem interpretar en la mesura que el territori ceretà està avançant vers un procés d'iberització. Un molt ampli reguitzell d'arguments ens ajuden a validar aquesta tesi.

Canvis en el patró d'assentament. Un primer argument és el canvi evident a nivell comarcal en el patró d'assentament. Ens hi referirem posteriorment amb més detall i concreció, però ara ja podem avançar que a partir de finals de segle V ane o principis de segle IV ane es produeix un canvi substancial en el model de poblament del territori. Com dèiem suara, l'etapa del Bronze Final i Primer Ferro es caracteritzava per una ocupació del territori basada en una relativa densitat de petits assentaments atomitzats (ja sigui a l'aire lliure, en abrics, o en coves,

sedentaris o estacionals), distribuïts de manera més o menys uniforme per tota la plana i també per la mitja muntanya cerdana, i lligats a una economia agrorramadera. A grans trets podíem diferenciar els assentaments de la plana i al peu de la muntanya, a on hi haurien petits poblats de cases agrupades, acompanyats de petites granges disseminades pels camps fèrtils de la plana, dels assentaments de mitja muntanya, també sedentaris majoritàriament, i de dimensions familiars. Finalment, un tercer tipus d'hàbitat el trobàvem a les altes cotes, d'usos més estacionals vinculats a la ramaderia.

Doncs a partir dels segles V-IV ane s'abandona aquest model, generant-se'n un de nou totalment diferent. Així, veiem que hi ha un abandonament generalitzat dels assentaments a totes les cotes, i dels 100 assentaments que hi havia documentats en la fase anterior, es passa a només 25 en l'etapa iberoceretana, a banda que presumiblement es deixarien d'utilitzar les estructures tumulars i megalítiques del bronze. Els abandonaments d'assentaments són especialment intensos als espais oberts de la mitja muntanya, passant de 12 a 5 (els casos del Veïnat de Dalt de Targasona, el Pla de la Creu de Bolquera, o el Pla del Menhir a Eina), i a les coves o abrics, passant de 26 a només dues coves ocupades¹⁰⁴⁸ (la Cova d'Anes, la cova Pajares, la Tuta Petita de la Fou de Bor, l'Avellanosa, els Caos de Targasona,...). Pel que fa a l'alta muntanya, també hi ha un descens numèric, passant de 4 assentaments a l'aire lliure a 2, i en les zones planeres costeres l'abandonament també és important (tot i que no tan notori), passant de 27 assentaments a l'aire lliure a només 15. Per tant, i de forma molt resumida, podríem dir que hi ha una tendència poblacional a abandonar els assentaments de les vessants de la vall per ubicar-se a la plana i en els seus petits turons perimetrals.

Però no acaben aquí els canvis, perquè hem dit que a les cotes baixes també hi ha una reducció d'hàbitats. El gran canvi que es detecta en aquest moment és el

---

¹⁰⁴⁸ I aquí cal recordar que la major part de coves, balmes o caos es localitzen a la mitja muntanya cerdana.

procés de concentració de la població en indrets estratègics, un fenomen del tot innovador i que podríem qualificar de sinecisme, o d'encastellament. No creiem, doncs, que aquest descens tan dràstic del nombre d'assentaments es degui a un retrocés demogràfic, sinó tot el contrari. De fet, aquesta concentració poblacional té lloc en punts especialment estratègics (de ben segur el Castellot de Bolvir, el Tossal de Baltarga, Llívia i Llo, però possiblement també al Pi del Castellar o el Puig de Saneja), ja sigui perquè se situen en les elevacions més estratègiques del curs del Segre (Tossal de Baltarga, el Castellot, Llívia) com perquè s'ubiquen a l'inici de les valls i vies de comunicació secundàries (Pi del Castellar, Lo Lladre)

Però el que s'ha vist en els dos llocs que hem pogut excavar, el Castellot de Bolvir i el Tossal de Baltarga, però sobretot en el primer, és que els assentaments tenen una transformació realment important en el seu pla urbanístic, passant a tenir una configuració tipus *oppidum*. D'aquesta manera, a partir dels segles V-IV ane aquell model de petits assentaments atomitzats, realitzats amb materials lleugers i de base vegetal fonamentalment, i d'un abast familiar o suprafamiliar, es transforma en un esquema de concentració de població a partir d'uns pocs poblats, alguns d'ells definits a partir de potents muralles que els defensen, i amb un urbanisme planificat i desenvolupat al seu interior: els *oppida*. És evident que no tots els poblats d'aquest moment es podran definir sota les característiques dels *oppida*, i alguns d'ells, possiblement amb funcions més específiques o de rang inferior, esdevindran indrets de simple concentració de població, però fins i tot en aquests casos és significatiu que s'ubiquin en llocs elevats, de preeminència territorial. A més, ara presenten unes estructures domèstiques molt més sòlides que les d'abans (Tossal de Baltarga, Lo Lladre). I aquests canvis s'han d'entendre des del punt de vista d'una evolució interna, d'una transformació de la societat, ja que els nous *oppida* o poblats de menor entitat sempre sorgiran en llocs que ja estaven ocupats amb anterioritat (Tossal de Baltarga, El Castellot, Llívia, Lo Lladre), i no sembla que hi hagi fundacions *ex novo*. Ja en parlarem més endavant, però possiblement serà aquesta xarxa de poblats fortificats a la que es referirà Sili Itàlic

(*Punica*, III, 357-358) en parlar dels *Tyrinthia castra* dels ceretans, o sigui, de les fortificacions que tenen els ceretans en temps d'Anníbal.

Les característiques “ibèriques” dels assentaments. Un altre motiu per pensar que el procés d'iberització s'inicià en els segles V-IV ane, és que els nous assentaments que apareixen tenen una configuració i uns trets culturals pròpiament ibèrics. Ho hem vist al Castellot de Bolvir però també al Tossal de Baltarga, en menor mesura. El primer consisteix en un típic assentament “en barrera” amb unes característiques similars i equiparables a molts dels jaciments dels considerats plenament ibèrics de les zones litorals i prelitorals. Presenta un patró d'assentament típic d'aquests tipus assentaments, al final d'una terrassa lleugerament elevada respecte al seu entorn immediat, i per tant, amb una clara voluntat estratègica de control del territori. Posseeix una muralla defensiva amb un fossat a davant tallant la terrassa perpendicularment, que l'abraça per la zona de més fàcil accés, i un mínim d'una torre que possiblement defensaria l'entrada al poblat, ubicada a un dels laterals. Ja hem vist que les dimensions i entitat de tots aquests elements i estructures defensives estan en la línia de les altres places ibèriques i fins i tot, i en comparació amb alguns casos concrets, és un sistema defensiu molt més sòlid.

Però també si prenem de referència la composició i distribució interna del poblat veiem aquestes novetats “ibèriques”. Les cases del Castellot estan ubicades radialment, adossades a la muralla i al límit topogràfic, i segueixen el mateix patró constructiu que al món ibèric, tant pel que fa als materials i execució, com a les dimensions, superfície i compartimentacions (i aquest aspecte també ha quedat contrastat al Tossal de Baltarga). La utilització del sòcol de pedra i la tàpia pel recreixement, els fers de terra trepitjada, les llars de foc a l'interior, les superfícies de les sales principals rondant els 30m², els pisos superiors, els espais polifuncionals, l'especialització funcional d'alguns àmbits, etc. Tots són elements ben propis de l'arquitectura domèstica ibèrica. Però a més, amb l'estudi realitzat fins al present ens ha semblat veure la utilització d'un patró constructiu típicament

ibèric, que es basaria en les relacions $1:\sqrt{2}$. Recentment estudiat i descobert, i identificat en alguns dels *oppida* de les terres catalanes (OLMOS, 2008, 2009, 2010), la relació $1:\sqrt{2}$ es presenta com una metrologia constructiva genuïna del món ibèric del nord-est, apareguent al segle V a.n.e i consolidant-se a les centúries següents. La detecció d'aquesta relació en les construccions domèstiques del Castellot, posa en evidència que els constructors ceretans van participar d'un coneixement tècnic comú amb els altres pobles ibèrics¹⁰⁴⁹.

I més enllà dels aspectes més arquitectònics o constructius, també ens podem fixar en algunes dades de tipus cultural, com podrien ser els aspectes religiosos, i en particularitat les ofrenes rituals amb enterraments d'objectes o d'animals. Ja hem vist que aquest és un fenomen molt àmpliament estès en la cultura ibèrica del nord-est, a banda i banda dels Pirineus, i que s'identifica en la majoria de jaciments del període (GARCIA/ZAMORA, 2005: 963-964; BELARTE/DE CHAZELLE, 2011: 169). O també, la possible presència d'elements culturals o simbòlics a l'exterior de la muralla. Al Castellot hem localitzat una base de columna just al costat de la torre que defensa l'entrada al poblat, i hem vist com la presència de columnes, elements totèmics, o esteles zoomorfes són uns elements simbòlics prou freqüents en els assentaments del nord-est peninsular (ARANEGUI, 2012: 257-261; ARCELIN/PLANA-MALLART, 2011: 52-53) i del Rosselló (GAILLED RAT, 2010: 333; GAILLED RAT, 2011: 154). I finalment, dins d'aquests aspectes més culturals que se centren en objectes concrets, podríem parlar de la cultura material, com per exemple els fermalls decorats de bronze (un al Tossal de Baltarga i dos a Lo

---

¹⁰⁴⁹ Cal recordar que aquesta relació de $1:\sqrt{2}$ es pot observar en algunes de les estances del Castellot de Bolvir, com per exemple en les sales principals de l'Àmbit IV (amb unes mesures internes de 6.25 per 4.35m), l'Àmbit V (amb unes mesures de 6.3 per 4.5m), l'Àmbit VII (6,6 per 4.7m), l'Àmbit IX (6.7 per 4.75m), totes elles descrites en diferents apartats del capítol 5.3.1.3.1. del present treball, o en l'habitació IV-C de l'Edifici IV, de la fase republicana, amb unes mesures de 6.4 per 4.55m, i descrita en l'apartat 5.3.1.3.2.5. del present treball. I en aquest sentit, i pel que fa a la fase ceretana d'aquell jaciment, cal tenir present que no coneixem amb exactitud moltes de les dimensions de les finques, ja sigui perquè no s'han pogut excavar en extensió, o perquè la superfície en qüestió ha quedat molt alterada per les construccions posteriors. D'aquesta manera, a la major part dels Àmbits on coneixem les mesures originals, s'hi observa la correlació $1:\sqrt{2}$ (exceptuant els Àmbits III, VIII i XIII)

Lladre), els quals hem vist que també es troben altres zones del territori ibèric (PÉREZ/VIÑES, 1991: 159).

Els canvis econòmics. Un altre factor a considerar de què està succeint en aquest moment és que també es documenta una transformació i evolució en les pautes econòmiques i de la seva producció. En parlarem més extensament es posterioritat quan ens fixem en l'economia de la fase ceretana, però ja podem avançar que les activitats econòmiques tenen un gir i un sacseig important en aquest moment. Aquesta mutació quedava molt ben identificada en els estudis pol·línics realitzats per Christine Rendu a la muntanya d'Enveig, en els quals a partir del segle V ane s'observava un augment de les activitats agrícoles a les cotes baixes, proporcional a la reforestació que s'esdevé a les cotes altes. Rendu ja anunciava aquests canvis en les activitats productives, lligant-les a una expansió agrícola que anava de la mà d'un retrocés de les activitats pastorals (RENDU, 2003: 519-520).

El gran augment de la productivitat de les terrasses agrícoles de la plana es confirma amb la presència de les sitges als poblats, signes inequívocs d'un estocatge excedentari. De forma molt significativa, aquesta producció agrícola (eminentment cerealística, però també de llegums) no només farà un salt quantitatiu en el segle IV ane, sinó que sembla que anirà en augment de manera progressiva durant tot el segle III ane. Això queda palès amb l'augment exponencial del nombre de sitges, que al mateix temps va lligat a un augment de les capacitats volumètriques d'aquestes. Però també en el gran nombre de molins rotatoris recuperats del jaciment del Castellot en aquesta fase, setze¹⁰⁵⁰. Per tant, en aquell període s'esdevé una explosió de la producció i de la productivitat cerealística.

---

¹⁰⁵⁰ Cal recordar que tots els molins rotatoris de la fase ceretana corresponen als tipus giratoris. Tanmateix, també és cert que en estrats superficials o d'època medieval se n'han recuperat de va-i-ve.

Però com diem, això va anar acompanyat d'un descens (que no desaparició, ni de bon tros) de les activitats ramaderes de les cotes altes. El manteniment de les estructures en alçada (a l'Orri d'en Corbill) i la continuïtat percentual dels taxons de bovins i ovicaprins en els registres faunístics, ens està indicant la perduració de la ramaderia transhumant tot i l'avançament de la reforestació. No obstant això, és significatiu que les explotacions ramaderes es diversifiquen en dos sentits. D'una banda, els bovins també són destinats a les activitats agrícoles com a força motriu i de càrrega. I de l'altra, tenim l'aparició dels suïns, un nou taxó inexistent a Cerdanya fins aquell moment. Ambdós fenòmens mostrarien que les activitats relacionades amb la ramaderia ja no s'enfocarien des d'un punt de vista de la transhumància vertical exclusivament, sinó que ara també estarien concentrades a la plana¹⁰⁵¹, al voltant dels poblats i dels *oppida*. I tal vegada seria aquesta activitat ramadera més de curt abast, centrada en els suïns, a la que farien referència Estrabó (Geografia, III, 4, 11), o Marcial (Epigrames, XIII, 54) en parlar de la importància dels pernills ceretans.

Però els canvis econòmics no acaben aquí. Hem vist com en aquesta fase es detecta una major importància de les activitats tèxtils, amb una especialització productiva en uns llocs concrets, o també el gran salt qualitatiu de les activitats metal·lúrgiques. En aquest sentit, s'ha documentat l'aparició de petits tallers especialitzats en la producció de ferro en els propis assentaments, un possible indicatiu de l'explotació de l'or al·luvial comarcal, i tot això en el marc de l'inici de les explotacions mineres a nivell transpirinenc (MUÑOZ *et alii*, 2016: en premsa; MANTENANT *et alii*, 2016: en premsa; MUNTEANU *et alii*, 2016: en premsa).

I finalment, la catarsi econòmica es podria exemplificar amb les noves activitats comercials que s'inicien al territori. Si en el període anterior teníem unes influències culturals derivades d'uns moviments migratoris de tipus capil·lar, dels quals es podia inferir uns permanents contactes interregionals (però no

---

¹⁰⁵¹ La importància del factor suí en els canvis ramaders que s'esdevenen a partir del segle V ane ja va ser hipotitzat per la mateixa Christine Rendu (Rendu, 2003: 520).

forçosament en termes comercials), ara sí que podem parlar d'una activitat comercial del territori. La presència de materials d'importació de la costa i d'ultramar¹⁰⁵² (les peces àtiques, pseudojòniques, o de la zona de Nàpols) però també de la zona gal·la (el braçalet de vidre o les monedes gal·les), empordanesa (els vernissos negres de Roses, les ceràmiques ibèriques pintades de l'ibèric ple¹⁰⁵³, o els càlats) o ilergeta (també amb diferents tipologies ceràmiques), ens estan mostrant uns intercanvis a llarga distància que només es poden explicar a partir de l'activitat comercial. Possiblement una mostra ben palpable d'aquesta activitat serien les monedes gal·les del segle III ane, les quals podrien indicar l'existència d'algun tipus de taxació al territori.

En definitiva doncs, des de totes les esferes econòmiques, el trànsit dels segles V al IV ane es correspon amb un canvi a gran escala, en el qual augmenten les quantitats i les intensitats de les produccions agrícoles, es diversifiquen les explotacions ramaderes, i es consoliden altres activitats econòmiques, com la comercial o la minero-metal·lúrgica.

Els canvis socials. Les elits ceretanes, la religió i els especialistes. Des d'un marc teòric s'ha posat de relleu que aquests tipus de canvis en el desenvolupament d'una societat, i més concretament en el procés d'iberització dels diferents pobles ibèrics, han d'estar forçosament guiats i dirigits per uns grups gentilicis locals diferenciats de la resta de la comunitat, que s'erigeixen en els canalitzadors i articuladors de totes aquestes transformacions, però també en els seus beneficiaris (GARCÉS, 2001: 122; DE CHAZELLES, 2005: 243; SANMARTÍ, 2005: 716 i ss; GRACIA, 2005: 204; SANMARTÍ *et alii*, 2006: 152 i ss; SANMARTÍ, 2011: 94 i ss). Diferents autors han mostrat que és a partir d'una incipient economia excedentària de les comunitats locals, la vehiculació d'aquesta a través d'uns pocs

---

¹⁰⁵² En cas de confirmar-se que la tassa feta a mà de Baltarga correspon a una imitació de *Kiathos*, i que les peces de les Feixes de la Colomina són imitacions de formes àtiques o etrusques dels segles VI-V ane, podria significar que aquests intercanvis comercials ja es van iniciar en l'etapa final el període anterior, en els segles VI-V ane.

¹⁰⁵³ Cal recordar que al jaciment de Lo Lladre s'ha recuperat algun fragment de ceràmica ibèrica pintada amb una cronologia intrínseca d'entre els segles V i III ane (CAMPMAJÓ *et alii*, 2014b: 45)

individus que actuen d'agents polític-comercials, i la seva relació amb una població forana amb gran disposició comercial, que es consoliden les elits dirigents d'un territori, els anomenats *Big Men*. Ells són els encarregats de canalitzar els excedents, intercanviar-los a l'exterior per altres productes (vi, oli, perfums, productes de luxe,...) i redistribuir-los a la comunitat. Aquesta posició els atorgarà un rol social més destacat, i conseqüentment una major diferenciació social i un paper encara més destacat com a líders de la mateixa societat, desenvolupant uns primers grups gentilicis de poder. En un primer moment, aquests grups seran identificables a partir de l'existència d'uns molt pocs objectes de luxe i d'importació, els quals només haurien estat accessibles a aquestes classes dirigents (SANMARTÍ, 2011: 98).

Però més enllà dels marcs teòrics, la pràctica arqueològica ens ha donat mostres de l'existència de personatges diferenciats en la societat ceretana, uns personatges que, d'altra banda i en cas que existissin, eren irreconeixibles en la fase anterior. Primerament, ja ho hem dit, la simple aparició d'estructures ciutadanes i urbanes tipus *oppida* ja infereix l'existència d'uns cabdills dirigents que s'encarreguen de la coordinació i execució dels treballs. Però no només això. Al Castellot de Bolvir hem vist com hi ha alguna finca de dimensions superiors (Àmbit VI), que amb el temps s'acabarà unificant amb la casa contigua, i configurant un nou recinte amb una superfície el doble de gran que les altres. O també el cas de l'Edifici D del Tossal de Baltarga, del qual hem dit que es correspondria a la casa d'un personatge de les capes altes de la societat ceretana, justament pels objectes singulars que posseïa. Per tant, l'arqueologia reflecteix aquestes diferències en el propi urbanisme i en la configuració dels espais.

I en el cas dels ceretans, també es poden exemplificar amb la cultura material, i amb la tinença o no d'objectes de luxe. En tota la comarca tenim només quatre peces de procedència àtica, o una desena de peces de vernís negre dels Tallers Occidentals del segle III a.n.e. Per tant, tot i que existeixen fluxes comercials, tot i

que hi ha un permanent contacte interregional, els objectes de luxe són escassos, signe inequívoc que és un producte destinat a unes poques mans.

I a banda de la diferenciació de la població per les capes altes, ara en aquest moment també es detecten altres grups socials amb entitat pròpia. D'una banda hi hauria els especialistes com els teixidors, o els ferrers. El desenvolupament econòmic possibilita l'especialització productiva d'alguns sectors de la societat, apareixent un tipus d'artesans altament qualificats en molts casos. Els més evidents i que la recerca arqueològica al Castellot de Bolvir ha pogut testimoniar, són els vinculats a la producció tèxtil i a la producció metal·lúrgica. Però d'altra banda, ha quedat ben palesa l'existència d'una religiositat a petita i gran escala, que sens dubte ha de ser el reflex d'unes actituds religioses, possiblement molt vinculades a les elits dirigents, que són les garants dels bons auguris de la societat. Els enterraments d'objectes i d'animals al Castellot i la seva relació amb la profilaxi col·lectiva, el simbolisme de la porta de l'*oppidum*, o les interpretacions rituals i culturals que tindrien els gravats, són una mostra palpable d'aquesta esfera religiosa de la societat ceretana. Així mateix, aquesta religiositat també es podria mostrar en el manteniment de l'ús d'algunes coves a la zona del Tossal de Baltarga¹⁰⁵⁴, o en l'aparició d'una ocupació al voltant de deus i sorgents naturals¹⁰⁵⁵, com la dels Banys de Dorres (MARTZLUFF/ALESSANDRI, 1991: 154-156).

Els gravats rupestres. Un dels arguments més importants a l'hora de parlar de procés d'iberització a Cerdanya, sens dubte són els gravats rupestres en escriptura ibèrica, que corresponen al corpus més ampli de tot el món ibèric pel que fa a inscripcions en roca, amb 145 texts i més de 1400 caràcters. Els últims

---

¹⁰⁵⁴ Que algunes coves haguessin pogut estar un lloc cultural i ritual en les quals s'hi dipositessin ofrenes, és un fet que es pensa que ja hauria pogut iniciar-se en el Bronze Final-Primer Ferro (PONS, 2014: 80), de totes maneres la sacralització de les coves és un fenomen ben documentat en el món ibèric (ARANEGUI, 2012: 148-151), i també en les zones limítrofes cèltico-lígurs (GONZÁLEZ, 2001: 70)

¹⁰⁵⁵ De forma general es considera que els sorgents i les fonts naturals haurien tingut un caràcter sagrat, al voltant de les quals hi haurien pogut aparèixer santuaris sagrats (OLIACH, 2012: 98; RUIZ DE ARBULO, 2012: 12 i ss; COSTA, 2012: 30 i ss).

estudis realitzats per Joan Ferrer (FERRER, 2010a, 2010b, 2012, 2013, 2015), mostren que bona part de les inscripcions s'haurien realitzat entre els segles IV-III a ne, essent els escribes gent autòctona ceretana. El coneixement de l'escriptura molt probablement provindria de la zona del Rosselló, remuntant el Tet. També serien personatges ibèrics els protagonistes dels escrits rupestres, ja que Ferrer hi desxifra un mínim de 16 antropònims ibèrics¹⁰⁵⁶. Aquestes tesis contrasten amb les que proposaven altres autors com Ml Panosa (PANOSA, 2005: 1154), més partidària a creure que l'escriptura rupestre cerdana estaria vinculada a un comerç transpirinenc, i que per tant, tindria un origen exogen. Però si seguim les teories de Joan Ferrer (d'altra banda, ja defensades per l'arqueòleg Pierre Campmajó des dels inicis dels seus treballs pel que fa a la interpretació, i plasmades en la publicació de la seva tesi doctoral¹⁰⁵⁷), les inscripcions serien fetes pels propis ceretans, i conseqüentment, cal pensar que la llengua d'ús comú a la Cerdanya en els segles IV-III a ne seria l'ibèric¹⁰⁵⁸. I si acceptem aquesta tesi, només ens queda pensar que si la llengua amb què s'escriu és l'ibèric, la població del mateix lloc també seria ibèrica.

En aquest sentit, i dins la gran dificultat que implica saber què s'entén per poble ibèric i què no, molts investigadors s'han posicionat clarament en què un dels elements troncal de valoritzar la ibericitat d'un lloc és justament que el poble en qüestió parli ibèric. Així, per un gran nombre d'autors la llengua, més enllà dels aspectes materials, arquitectònics o artístics, és l'únic element inequívocament comú en la cultura dels territoris que s'anomenen ibèrics (FATÁS, 1990, 21-22; 1993: 311; RUIZ ZAPATERO, 1995: 101; SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 29; UGOLINI, 2005: 178; VELAZA, 2006: 279; ARANEGUI, 2012: 57). Per tant, si tenim present el

---

¹⁰⁵⁶ Per nosaltres, en el llistat de personatges ceretans, hi hauríem d'afegir els quatre que apareixen en l'epígraf d'Auscolum, sota l'etnònim de *libenses*: *Bastugitas*, fill d'*Adimels*, i *Umarillum*, fill de *Tabbantu*.

¹⁰⁵⁷ CAMPMAJÓ, 2012

¹⁰⁵⁸ No només Joan Ferrer defensa que la llengua pròpia de Cerdanya en els segles IV-III a ne seria l'ibèric. Aquesta posició també és compartida per altres paleolingüistes, com Xaverio Ballester (BALLESTER, 2014: 59).

gran volum d'inscripcions en llengua ibèrica de la Cerdanya¹⁰⁵⁹, tan sols resta pensar que van ser creats en el marc d'una cultura iberitzada.

L'evolució dels materials ceràmics. Aquest no seria un argument de pes en valoritzar l'etnogènesi ceretana, ja que en ell mateix no ens està indicant cap tret distintiu "ibèric", o substantiu en el procés. Tanmateix, pensem que és pertinent de mencionar, ja que és un indicador més dels canvis que s'estan produint en aquest moment. Els canvis en les decoracions ceràmiques i en les formes dels atuells a partir dels segles V-IV ane ja havia estat mencionat i deduït per Denis Crabol en un article de ja fa una trentena d'anys (CRABOL, 1986: 76), però la manca d'estratigrafies dels segles IV-III ane que es coneixien en aquell moment li feien creure que els canvis no es materialitzaven fins al segle III ane.

Amb les seqüències estratigràfiques dels segles IV-III ane que tenim del Castellot de Bolvir i del Tossal de Baltarga, ara ja podem dir que aquelles transformacions s'esdevenen com a mínim a partir del segle IV ane. Efectivament, en els dos jaciments mencionats hem vist com a partir d'aquella centúria es detecta una gran austeritat en les decoracions. D'una banda, austeritat en el nombre de peces decorades, ja que ara la gran majoria dels atuells seran totalment llisos, sense decoració. I d'altra banda, simplificació molt clara dels motius decoratius: desapareix la *décor cerdan*, desapareixen les ungulacions i impressions per tota la superfície, desapareixen els acanalats (interiors i exteriors), les vores decorades, i la superposició de cordons aplicats. En definitiva desapareixen les característiques exuberants i barroques que havien definit el període anterior. Al seu lloc, només es detecten les peces amb una sanefa de petites incisions verticals, o de petites ungulacions, i el cordó aplicat horitzontal, de secció triangular sense decorar, amb incisions verticals o obliqües, o amb impressions digitals, sempre en la franja superior de la panxa (I fins i tot a partir de l'últim quart de segle III ane sembla que

---

¹⁰⁵⁹ És cert que alguns antropònims d'alguns escrits (que no l'escrit sencer) poden tenir una ascendència gal·la o aquitana, o fins i tot grecollatina, tanmateix, aquests són numèricament i percentualment molt inferiors als texts escrits exclusivament en llengua ibèrica i al nombre d'antropònims ibèrics.

hi ha una progressiva desaparició de les sanefes). Pel que fa a les formes dels atuells, podríem parlar de certa continuïtat respecte al període anterior, excepció dels vasos de paret vertical i coll divergent que desapareixen del repertori formal. I és de destacar que a partir de l'últim quart de segle III ane apareix en la vaixel·la ceretana la copa hemiesfèrica amb carena exterior i inflexió a la part interna, amb peu elevat i anular.

Per tant, veiem una clara evolució en la cultura material, sobretot en l'ornamentació, que consisteix en una reducció de les peces decorades, i en una austeritat dels motius decoratius. Aquesta evolució s'evidencia a partir del segle IV ane.

De totes maneres, reconeixem que, dins d'aquesta bateria argumentativa pel que fa a la iberització de Cerdanya a partir del segle IV ane, la qüestió de la cultura material, i sobretot les tipologies ceràmiques, pot semblar aparentment un punt feble en la valoració efectiva de l'etnogènesi ceretana. Certament, el percentatge de ceràmiques fetes a mà és absolutament majoritari en les estratigrafies del segle III ane, amb una quasi total absència de materials fets a torn. Davant d'aquesta constatació, hom podria pensar que aquesta cultura material només pot ser el reflex d'un poble que encara no està iberitzat. Però nosaltres no ho veiem així, i ho intentarem justificar.

Ja hem dit que en els conjunts estratigràfics dels segles IV i III ane, la ceràmica realitzada a mà hi és representada quasi en exclusivitat, amb uns percentatges que quan no se situen al 100%, en cap cas baixen del 95%. I ens hem d'esperar als conjunts que es daten al voltant de l'any 200 ane per trobar uns percentatges al voltant del 10-20% de ceràmiques comunes ibèriques fetes a torn. La poca representativitat d'aquest tipus de material ceràmic ens estaria indicant que molt probablement la seva obtenció durant les primeres centúries es realitzaria a partir del comerç, essent importades altres zones. Efectivament, aquesta poca proporció de les ceràmiques típicament ibèriques, fetes a torn, pot entrar en contradicció

amb el que passa a la majoria de jaciments catalans i rossellonencs, on aquests materials hi són àmpliament representats des del moment de la seva gènesi mateix, en els segles VI o V ane depenent del lloc (DE LEÓN, 2011). Ara bé, nosaltres justament veiem aquesta mancança com un element que per ell mateix no pot ser utilitzat per argumentar la manca d'iberització del territori, i que en tot cas, s'ha d'esgrimir per explicar l'iberització de la Cerdanya en clau interna, com un fet diferencial del poble ceretà.

En efecte, tradicionalment s'havia considerat la manca de ceràmiques a torn en les estratigrafies ceretanes per justificar una iberització escassa i tardana, a partir del segle II ane (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978; CAMPMAJÓ, 1996; OLESTI/MERCADAL, 2005). Així, com dèiem, els percentatges de la ceràmica feta a torn en els segles IV-III ane són realment molt baixos, quasi sempre inferiors al 5%. I al voltant de l'any 200 ane el volum percentual augmenta fins a un 10-20%. Però si a partir d'aquest moment s'hagués esdevingut la iberització ceretana, com es defensava fins fa poc, i si un element troncal per analitzar-la fos la presència de ceràmica a torn, caldria esperar de trobar en les seqüències estratigràfiques un augment molt substancial dels percentatges de ceràmica ibèrica a torn. I uns augments que haurien d'arribar a capgirar les relacions percentuals. Però això no succeeix. Amb tot el que hem pogut excavar en els jaciments del Tossal de Baltarga i el Castellot de Bolvir, els percentatges de ceràmica a torn al tercer quart de segle II ane ronden el 15-25%¹⁰⁶⁰. Però a més, en les fases d'abandonament, ja en el tercer quart de segle I ane, les tipologies a torn estan en unes relacions percentuals d'entre un 30 i un 40%, i per tant, just abans de la fundació de *Iulia Libica*, aproximadament dues terceres parts del material ceràmic continua sent fet a mà. Està clar que aquests són uns percentatges massa baixos si només valorem la iberització a partir de la presència de la ceràmica a torn en el registre material. D'aquesta manera, si els baixos percentatges eren una justificació per negar la iberització amb anterioritat al

---

¹⁰⁶⁰ I aquest registre també es documenta a Llo. En els estrats de segle II ane, el percentatge de ceràmiques a torn és de només el 12% (CAMPMAJÓ, 1983: 118).

segle III ane, també ho haurien de ser per negar-la en els segles II-I ane, i fins i tot per dubtar d'una efectiva romanització.

Com es pot veure, el mateix argument acaba sent contradictori per la mateixa premissa que el defineix. Per nosaltres el punt de partida ja és equivocat. I no entrem a discutir que la importància de la presència de la ceràmica a torn sigui cabdal a l'hora de valorar el grau d'iberització (podríem coincidir en el fet que certament és important, però en cap cas determinat ni decisor), sinó que aquest, és un element més dels aspectes que configuren les societats ibèriques. Però per nosaltres, l'absència d'un dels elements, d'una de les parts, no infereix la negació de la totalitat (per posar un exemple, és com si neguéssim la iberització ilergeta pel sol fet que no tenim escriptura ibèrica dels segles IV-III ane en aquell territori. Seria una idea de difícil defensa). En definitiva doncs, l'absència de ceràmiques a torn no implica forçosament absència d'iberització, i encara amb més motiu, quan sí que comptem amb els canvis econòmics, canvis socials, canvis en les pautes d'assentaments, amb el sorgiment dels *oppida*, la presència massiva d'escriptura ibèrica, etc.

Talment, ja ho hem dit, la presència o absència dels materials a torn i d'importació no hauria de ser un factor *sine qua non* per parlar d'evolució cultural i en aquest cas, de societats en procés d'iberització. Com alguns autors han fet notar, és perillós restringir la noció ambigua d'"iberització" a la presència d'una categoria de materials ceràmics o d'una altra (GAILLED RAT, 1995: 446; ASENSIO *et alii*, 2012: 80). I tenim alguns exemples en altres regions, teòricament englobades dins de l'esfera ibèrica o de molta influència mediterrània en què també succeeix el mateix. Un cas seria la vall de l'Auda, on la ceràmica a mà a la zona narbonesa és majoritària fins a la conquesta dels gals (CAMPMAJÓ, 1983: 118; GAILLED RAT, 1995: 446). O també podem recórrer a la mateixa Lattes i al seu rerepaís. A pesar de l'especial rellevància de l'emplaçament, els percentatges de ceràmica a mà entre el 475 i el 175 oscil·len entre el 70 i el 50% (i just abans de la Segona Guerra Púnica són de més del 70%). Però és que en el seu hinterland d'influència els

percentatges pel mateix període són del 88 al 96% (PY, 2009: 253). També tenim el cas més proper del Casol de Puigcastellet de Folgueroles on es documentava una significativa proporció de material fet a mà en ple segle III ane (OLLICH/ DE ROCAFIGUERA, 1994: 54). O també trobaríem un fenomen similar a l'oest del territori ilergeta, a la vall del Cinca, on es manté una quasi total absència de materials a torn fins a la segona meitat de segle IV ane (LAFRAGÜETA, 2005: 316-317; GARCÉS, 2005: 422). Finalment, si ens fixem amb el territori sordó, veiem com a *Iliberris*, tot i la seva proximitat al litoral, a principis del segle III ane encara té uns percentatges de ceràmica a mà del 50% (BÉNEZET *et alii*, 2015: 268) .

I en tots aquests casos és indubtable la seva etnicitat ibèrica (pel que fa a les regions meridionals), o la seva vinculació a *oppida* altament desenvolupats. Per tant, és evident que l'evolució cultural no s'ha de mesurar en funció de la presència-absència del material ceràmic tornejat, sinó que ha de tenir present molts altres factors. Així, tal com els companys arqueòlegs de la zona del Solsonès han fet notar, i prenent les seves pròpies paraules “...no creiem que els elements de cultura material hagin de tenir un paper preferent com a marcadors ètnics. Considerem que actualment està superada la validesa efectiva de l'associació entre la distribució espacial d'uns artefactes amb unes característiques formals determinades i les fronteres geogràfiques dels pobles o grups humans que s'identifiquen com a membres d'una mateixa comunitat. En canvi podrien ser molt més significatius aspectes estructurals o organitzatius com els patrons de poblament, les estratègies econòmiques o la naturalesa i tipologia dels assentaments.” (ASENSIO *et alii*, 2012: 80)

Nosaltres pensem que l'absència de les tipologies ibèriques fetes a torn en els contextos ceretans, tal vegada podria ser explicat a partir del manteniment de les vaixelles, potser evolucionades pel que fa a decoracions i ornamentacions, però similars en els aspectes tècnic-funcionals. Ja Cira Crespo en la seva tesi doctoral defensava que la manca de les produccions tornejades no significava un “endarreriment” cultural, sinó que potser responia a les necessitats de la pròpia

societat ceretana (CRESPO, 2011: 62). Així, l'absència de la tecnologia del tornejat en les produccions ceràmiques seria una mostra més del fet que el motor de la iberització no foren agents exteriors, les aculturacions massives dels pobles veïns, o unes hipotètiques invasions, sinó que fou el propi desenvolupament de la mateixa societat ceretana adoptant, això si, alguns dels trets culturals de les comarques veïnes.

Els autors antics. I finalment, tots aquests canvis cal relacionar-los amb el que sabem de les fonts antigues. Autors com Aviè (*Ora Maritima*, vs. 549-552), Estrabó (*Geografia*, III, 4, 11), Plini (*Naturalis Historia*, III, 3, 22-23) o Ptolomeu (*Geografia*, II, 6, 68-69), ens parlen d'un poble ceretà iberitzat, o almenys ens el presenten com un més dels pobles ibèrics del nord-est peninsular, en aquest cas ubicat a la zona dels Pirineus. Per nosaltres, totes aquestes mencions estan fent referència a un poble, el ceretà, que ja havia iniciat el seu procés vers la plena iberització en els segles V-IV ane, i que a ulls d'aquells autors, eren un poble més dins del complex entramat de pobles ibèrics.

Valoracions del procés d'iberització dels Ceretans. Així doncs per nosaltres és força versemblant que a partir dels segles V-IV ane, es desenvolupen a Cerdanya una sèrie de canvis que portaran a la formació i a l'aparició del poble ibèric dels Ceretans. És una barreja multifactorial, un cúmul de transformacions entrelligades que seran causa i efecte al mateix temps unes de les altres, i que d'altra banda, són similars a les que es detecten en el període de sorgiment dels altres pobles ibèrics (ilergets, cossetans, sordons,...) un parell de segles abans (SANMARTÍ *et alii*, 2006; UGOLINI, 2005; GARCÉS, 2005; BERMÚDEZ, 2005; GAILLEDROT, 1995, 2006): canvis i augments de les activitats econòmiques, canvis socials amb la consolidació dels lideratges i de les especialitzacions productives, canvis en les pautes de poblament i l'ocupació del territori, canvis en els tipus d'assentaments i l'aparició dels *oppida*, la jerarquització dels poblats lligada a una efectiva territorialitat, l'aparició de trets culturals típicament ibèrics, el fenomen massiu de l'escriptura ibèrica, o fins i tot els canvis en la cultura material, són tot d'elements

que s'esdevenen als segles V-IV ane, que per nosaltres són suficients per parlar d'una etnogènesi ceretana a partir dels segles V-IV ane.

6.2.2. Les noves pautes de poblament

Ja hem vist que és entre els segles V i IV ane que es produeix un canvi en les pautes d'ocupació del territori. De l'etapa del Bronze Final/Primer Ferro comptàvem amb 100 possibles jaciments, amb uns assentaments atomitzats i disseminats per la vall cerdana d'una manera transversal, des de la plana i els contraforts perimetrals, fins a les terrasses, coves i abrics de la mitja muntanya. Aquests darrers, coves i balmes, mantenien funcions d'hàbitat, i eventualment també de llocs d'enterrament, d'emmagatzematge, o de llocs sacres. Finalment, també es tenia constància de l'ocupació estacional a l'alta muntanya. Tots aquests enclavaments del Bronze Final/Primer Ferro, sobretot els ubicats a l'aire lliure, estaven caracteritzats per l'absència d'un tancament/muralla que els delimités, i en l'arquitectura domèstica per la simple acumulació de cabanes de poca envergadura fetes amb materials periples.

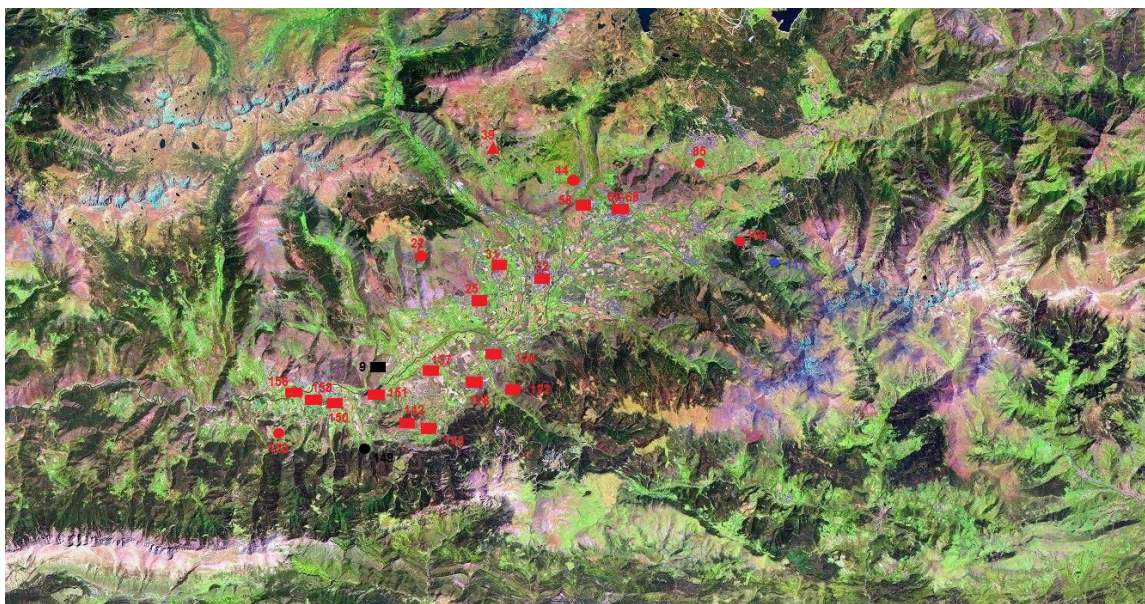
Però a la transició entre els segles V i IV ane es produeix un gran canvi poblacional, que es tradueix en un fenomen molt evident: la reducció importantíssima del nombre d'assentaments, passant a només 25 assentaments. D'aquests, 22 es correspondrien a enclavaments a l'aire lliure, 2 estarien en coves (la cova d'en Pep i la Tuta Gran de la Fou de Bor), i un darrer podria correspondre a una mina de ferro¹⁰⁶¹. Per tant, el descens de possibles jaciments és realment important numèricament i en termes quantitius.

Ja hem vist que en el cas de les coves, tot i que no es pot descartar la pervivència d'un ús habitacional d'una manera totalment testimonial i residual, en aquest

---

¹⁰⁶¹ Es tracta de la mina de la Cirera, a les cotes altes del municipi de Llo. Es desconeix la cronologia de l'extracció minera, però donada la total absència en la memòria col·lectiva, i de la relativa proximitat al jaciment de Llo, es suggerent pensar que hi pogués estar relacionat. És per aquest motiu que proposem que la mina es pugui correspondre als tres períodes analitzats en aquest treball: Bronze Final/Primer Ferro, iberoceretà, i republicà.

moment és fàcilment vinculable a funcionalitats votives i de finalitats religioses (ARANEGUI, 2012: 148-151; GONZÁLEZ, 2001: 70; OLIACH, 2012: 98). I en aquest sentit, cal recordar que una d'elles es localitza a la zona propera al Mont Curtu, etimologia del qual podria significar sagrat o venerat (ALIAGA *et alii*, 1998b: 213).

Mapa cartogràfic amb la ubicació dels 25 jaciments ibèrics mencionats. En vermell, els assentaments a l'aire lliure, i en negre els d'abri o cova. Igualment, el rectangle simbolitza els assentaments de plana; els cercles, aquells ubicats a mitja muntanya; mentre que el triangle representa els d'alta muntanya

I parlant de l'esfera de la religiositat, també es podria esmentar que en aquest moment deixarien d'utilitzar-se els túmuls i les estructures megalítiques. En aquest cas, només comptem amb les dades cronològiques d'alguns megàlits, els quals s'han de situar en la franja àmplia de l'Edat del Bronze. Pel que fa als túmuls no en tenim cap dada, ja que cap d'ells ha estat documentat arqueològicament, i tots els que hem presentat són supòsits estructurals a partir de la seva morfologia i ubicació. Tanmateix, hem de dir que la cronologia que es proposa de la fi de la pràctica de construcció dels túmuls funeraris pel que fa als Pirineus Orientals és la Primera Edat del Ferro (PONS, 1995 : 417).

Però com dèiem, només es documenten 22 possibles jaciments a l'aire lliure per a tota la comarca (dels 67 del període anterior), 13 al vessant sud i 9 al vessant nord

de la vall. D'aquests només 2 se situen a l'alta muntanya (la cabana 82 de l'Orri d'en Corbill i un possible assentament al costat de les mines de ferro de Llo), i 5 a la mitja muntanya (Vilatartera de Nas, els banys preromans de Dorres, el Castellar de Ger, Lo Lladre de Llo¹⁰⁶² i Lo Castellà d'Odelló). Finalment, els 15 restants es localitzen a la plana cerdana o en els turons dels seus límits. 11 d'aquests darrers en llocs estratègics o elevats, de posició dominant, sovint en un lloc aturonat (el Castellot de Bolvir, el Puig de Saneja de Guils, la Coma Peronella d'Angostrina, Llivia, Pi del Castellar de Fontanals, Torrelles, i Serrat del Castellar, ambdós a Urús, i el Tossal de Baltarga, el Puig de Gallissà, i Monterros i Font de Talló tots aquests darrers a Bellver). Els quatre restants s'ubicarien ben bé a la plana, al bell mig de les terrasses agrícoles de costat del Segre (el Pla d'Escadarcs de Fontanals, la Colomina d'Alp, la Bassa de Sanavastre de Das i el jaciment de Talló).

Així doncs, aquest descens dràstic en el nombre d'assentaments en els segles V i IV ane, mostraria un canvi en les estratègies d'ocupació del territori, i unes noves pautes de poblament, de les que, a banda de l'abandonament en coves i de la fi de la pràctica dels enterraments en túmuls, als quals ja hem fet referència, podem destacar algunes característiques:

D'una banda, cal mencionar l'abandonament generalitzat de molts dels petits enclavaments de mitja muntanya, de dimensions familiar estructuralment. Es passa de 47 assentaments en el període anterior (comptabilitzant coves, abrics i assentaments a l'aire lliure) a només 5 en la fase ibèrica. Ja hem vist que això queda perfectament documentat, per exemple, en les estratigrafies dels jaciments del Pla del Menhir d'Eina (BOUSQUET *et alii*, 2014: 120), l'Avellanosa de Targasona (CAMPMAJÓ *et alii*, 2014: 133), o al Pla de la Creu de Bolquère (VIAL, 2009: 68). En tots aquests llocs, amb seqüències estratigràfiques ben datades, els nivells d'abandonament mai superen el segle V ane.

---

¹⁰⁶² La seva situació, a l'entrada de la vall de Llo, a les fonts del Segre, també faria que pogués ser considerat com un jaciment ubicat en un turó en el perímetre de la plana.

I d'altra banda, el fet més evident és la concentració demogràfica a les cotes baixes. A la plana també hi ha un descens en el nombre d'assentaments, passant de 27 a 15 (percentualment el descens és molt inferior al de la mitja muntanya), però la continuïtat d'ocupació és força evident sobretot en aquells llocs aturonats i ubicats en llocs d'una certa alçada. Els treballs al Castellot de Bolvir i al Tossal de Baltarga de Bellver han demostrat que hi ha una concentració de població a la plana que implica una total reorganització d'alguns dels antics assentaments cap a uns models que en alguns casos són indubtablement tipus *oppida*. I el Castellot de Bolvir en seria l'exemple més clar, però també en seria un exponent el nucli capitalí de Llivia. Aquests nous assentaments teixiran les noves relacions socials i econòmiques de la comarca.

La combinació dels dos fenòmens no s'ha d'entendre com un descens demogràfic sinó, i tal com succeeix en els processos de territorialitat de molts pobles ibèrics durant el Primer Ferro, o en el trànsit vers el Segon Ferro, com un procés segons el qual es passa d'un model d'ocupació disseminat pel territori, a un model de concentració de la població normalment en indrets elevats, que en darrera instància, donaran lloc als futurs *oppida*¹⁰⁶³. De fet, és probable que en aquest moment, no només no hi hagués un descens demogràfic, sinó que fins i tot el volum poblacional augmentés, quedant concentrat en uns pocs llocs de major densitat.

I aquests indrets no haurien estat escollits de forma atzarosa o ocupant una superfície més o menys uniforme i homogènia de la plana cerdana. Contràriament, nosaltresensem que els nous indrets de concentració de població, *oppida* o no, però en definitiva enclavaments nuclears que esdevenen els veritables articuladors del territori, se situen en llocs especialment estratègics. I ho són per diferents

---

¹⁰⁶³ Aquest és el model majoritàriament acceptat en la formació de les societats protoibèriques per explicar l'alta densitat d'assentaments durant el Bronze Final, en contrast amb la reducció dels mateixos durant el Primer Ferro i en la fase del Paleolític, i la seva concentració en llocs elevats. El desenvolupament d'aquests postulats es pot trobar a SANMARTÍ, 2005: 718-720; PONS, 2005: 76, o DE CHAZELLES, 2005: 243.

motius. D'una banda, perquè se situen en llocs propers al curs del Segre però amb un ampli domini de la plana cerdana, com serien els casos del Castellot de Bolvir o de Llivia; i d'altra banda perquè s'ubiquen en llocs estratègics a les entrades i sortides de les principals vies de comunicació: el Tossal de Baltarga controlant l'entrada a la Gran Cerdanya; el Pi del Castellar controlant la vall de la Molina; o Lo Lladre de Llo, a l'inici de la vall homònima que enllaça amb el Ripollès. Altres possibles llocs podrien ser la Coma Peronella a la vall d'Angostrina, El Puig de Sant Martí de Guils i la plaça de Sant Martí de Puigcerdà a l'inici de la vall del Querol, i Torrelles i el Serrat del Castellar a l'inici de la Gran Cerdanya per la banda sud. En qualsevol cas, i pels llocs que es tenen dades fiables, indrets certament estratègics dins la plana cerdana.

I ja ho hem anat insinuant, dins d'aquest marc, no tots els assentaments serien de la mateixa índole. No tots tindrien la mateixa entitat, sinó que sembla que podria existir una certa jerarquia entre els diferents poblats, establint-se una petita tipologia comarcal d'assentaments. En la posició més elevada dins la piràmide d'enclavaments tindríem aquells de major grandària i amb un rol principal en l'articulació politicoadministrativa del territori. Segurament estaríem parlant només de Llivia, que paradoxalment, és un jaciment que fins al moment ens és molt mal conegut, per culpa de les ocupacions romanes i medievals que se sobreposen a l'ocupació protohistòrica. No obstant això, pensem que tenim prou dades per pensar que Llivia podria haver estat l'enclavament capitalí de Cerdanya i dels Ceretans, amb una configuració tipus *oppidum* al capdamunt del Puig del Castell, però amb un radi d'influència urbanística que també abraçaria la falda meridional del turó¹⁰⁶⁴. De fet, nosaltres creiem que el nom indígena d'aquest enclavament podia ser *Libia* o *Libica*¹⁰⁶⁵, el qual s'hauria conservat en el nomenclàtor de la nova

---

¹⁰⁶⁴ De fet, aquesta és una hipòtesi que ja havien plantejat altres autors, i que nosaltres tan sols recollim i defensem (OLESTI/MERCADAL, 2005: 300; OLESTI, 2014: 332).

¹⁰⁶⁵ A banda també és possible pensar que en algun moment s'hagués anomenat a aquest *oppidum* amb el nom de *Braquile*, tal com ens comenta Esteve de Bizanci (*Ethnica*, 185, 5-6) potser per personatges forans. En qualsevol cas, seria un terme que no hauria fet fortuna perdent-se completament el seu record.

ciutat romana: *Iulia Libica*. Tan sols volem recordar alguns dels arguments que ens porten a pensar en aquesta consideració.

Primerament, cal fer notar que el topònim *Libia/Libica* es troba en el lèxic ibèric, i és un mot identificat en aquesta escriptura. En aquest sentit, comptem amb una téssera provinent de *Contrebia Carbica*, en la qual es pot llegir la inscripció libiaka */ kortika kar* (FATÁS *et alii*, 2014: 33).

Segonament, tenim les pròpies fonts literàries i epigràfiques. Nosaltres pensem que hi ha alguns texts que en funció de com siguin interpretats poden fer referència a la *Libia/Libica*¹⁰⁶⁶ indígena. El primer és un episodi de l'obra de Marcial (*Epigramas*, VI, 86), en la que es menciona una *Livica messis* i se la relaciona amb el rei Midas, en una paràbola en què Marcial atribuiria una gran riquesa a la ciutat de Livia, que en aquest cas es podria materialitzar amb la presència d'or al territori (a banda d'unes excel·lents collites). Oriol Olesti va plantejar la possibilitat que la *Livia* de Marcial es tractés d'una *Libia/Libica* ceretana, ubicada a l'actual Llivia, ja que l'existència d'or al·luvial està totalment demostrada, com hem vist, i la seva explotació en època romana també era més que probable, tal com hem documentat a la zona de les Guillateres d'All (MORERA *et alii*, 2010, 246-247).

I el segon text de caràcter històric, en aquest cas amb suport epigràfic, és el conegut com el Bronze d'Ascoli, el document en què es concedeix la ciutadania romana a un conjunt de trenta genets ibèrics que havien participat amb Gneu Pompeu Strabó en la presa d'*Ausculum*, el 89 ane. Tot i que tradicionalment s'havia considerat que la procedència de la *turma salluitana*, tal com és mencionat el grup de genets, seria majoritàriament de la zona de la vall l'Ebre (SOLANA/MONTENEGRO; 1986:101; PINA, 2003: 201), cada cop hi ha més arguments per pensar que part d'aquests genets haurien estat reclutats a la vall del Segre, opció

---

¹⁰⁶⁶ Tot i que sempre fem referència a les dues opcions, nosaltres pensem que el topònim correcte seria *Libia*. Però com que no en tenim una total certesa, preferim deixar la doble possibilitat.

a la que alguns autors ja hi van donant credibilitat (CRESPO: 2011: 107). Comptem amb tres personatges ilerdenses, d'Ilerda, dos suconesenses, possiblement de *Succosa*, al costat de Graus i en zona ilergeta, i un bagarens, possiblement de la *Bacasis lacetana* (PONS, 1994: 53). Recentment, Joan Ferrer proposava que un dels noms que apareix en els gravats rupestres cerdans, *Begeber* pogués correspondre al personatge dels *begensis* que s'esmenta a l'Epígraf d'Ascoli, amb el que seria possible ubicar aquell poble en zones properes a Cerdanya (FERRER, 2010: 53). A tot això cal sumar-hi els dos personatges libenses, *Bastugitas* fill d'*Adimels*, i *Umarillum* fill de *Tabbantu*, que tradicionalment s'havien situat a la Libia berona de Herramélluri, en territori bascó (GORROCHATEGUI, 1995: 153). Oriol Olesti ha estat el que més decididament ha plantejat la possibilitat que es tractessin de dos personatges de Cerdanya (OLESTI/MERCADAL, 2005: 310)¹⁰⁶⁷, el que juntament amb la resta de genets de la vall del Segre hauria d'indicar un reclutament progressiu a través de la vall del Segre, fins a arribar al cor mateix dels Pirineus (OLESTI, 2014a: 152 i 342-343). Nosaltres també veiem molt versemblant aquesta opció, el que significaria haver d'admetre l'existència d'una *Libia* ceretana (recordem que estem a l'any 89 a.n.e), i que per nosaltres entra dins de tota lògica.

Però també comptem amb els arguments de tipus arqueològic. Ja hem vist que a la zona de Llivia es recuperen materials d'aquest període tant a dalt del Puig del Castell com als seus peus, i fins i tot a la falda s'ha localitzat alguna estructura murària de cronologia preromana, com la del camí ral. Per tant, l'ocupació iberoceretana de Llivia en aquest moment està formada per dos nuclis a dalt i a baix del turó, que per nosaltres han de correspondre al mateix enclavament. Si fos així, cal pensar que hauria de ser una posició de referència degut a les seves dimensions (la suma dels dos nuclis suposaria una superfície realment espectacular), i a la complexitat de l'assentament, amb un *oppidum* central, i un suburbi als seus peus. Però a tot això cal afegir-hi que de Llivia (i això a pesar de la poca estratigrafia que tenim d'aquelles fases) s'han recuperat alguns dels materials de luxe més importants de Cerdanya: la

---

¹⁰⁶⁷ Altres autors també han seguit aquesta hipòtesi. La mateixa Cira Crespo (CRESPO, 2011: 107), o Víctor Revilla i Joan Santacana en una recent monografia sobre la Catalunya romana (REVILLA/SANTACANA, 2015: 81)

Copa Castulo, fragments dels Tallers Occidentals, o les imitacions de peces amb motius hel·lenístics¹⁰⁶⁸. Aquestes peces ens fan pensar amb la presència d'uns personatges vinculats a les elits locals, que tenen la seva residència en un indret de primer ordre, referencial per la resta d'assentaments.

Un altre argument seria el topogràfic. Llívia i el seu puig se situen en una zona especialment estratègica de Cerdanya. El turó s'ubica dominant bona part de la plana cerdana i presenta una morfologia que li permet una fàcil defensa. Al mateix temps, el seu perfil de pendent suau fa que tingui una bona comunicació amb la plana i les terrasses agrícoles del vessant nord de la vall, ja que només s'eleva encara no 150m per sobre la plana. A més, cal tenir present que l'altiplà del capdamunt conforma una superfície de diverses hectàrees (3 com a mínim). Així, si acceptem que en aquell moment hi havia algun tipus d'ocupació al capdamunt, estem dient que l'enclavament se situaria en un lloc especialment apte i estratègic, i amb unes potencialitats de superfície de diverses hectàrees. Així doncs, des d'un punt de vista topogràfic ens sembla que l'indret hauria de ser un dels millors candidats al fet que hi hagués hagut un enclavament nuclear de tipus capitalí.

I finalment, l'últim dels arguments és en referència al context històric i al model que sembla que imposà Roma a l'hora d'establir el seu sistema de ciutats. Ja ho dèiem, Oriol Olesti ja va fer notar que, en el cas de la creació de les ciutats romanes republicanes de nova planta, a la zona catalana semblava repetir-se un model en el qual la nova fundació se situava als peus, o en un lloc molt proper, d'un centre referencial indígena (OLESTI, 2000: 72-74; 2010: 44 i ss), tal com succeïa amb *Iluro* (Burriac), *Baetulo* (Turó de'n Boscà), *Gerunda* (Sant Julià de Ramis), potser *Barcino* (poblat de Montuïc), etc., i que altres autors han continuat constatant posteriorment com en el cas d'*Aquae Calidae* del nucli romà de Caldes de Montbui amb la Torre Roja (OLLER, 2014: 103). Així, si a Cerdanya s'hagués repetit aquest

---

¹⁰⁶⁸ Recordem que només existeixen 4 fragments d'origen àtic a tota la comarca: a banda del de Llívia, un al Castellot de Bolvir, un al Tossal de Baltarga i la copa pseudojònica de la Coma Peronella. La diferència en el cas de Llívia, és que aquestes peces s'han recuperat quasi sense haver excavat nivells i estrats no contaminats de la fase ceretana.

patró, la ciutat romana, *Iulia Libica*, s'hauria d'haver situat a sobre, o molt a prop, d'un centre indígena important, sinó capitalí. És fàcil pensar, amb tot el que hem dit, que aquest assentament estigués a la mateixa Llívica, i que prengués de nom el mateix nom indígena que tindria: *Libica*. Ja hem esmentat que l'adopció del nom indígena en el futur nom de la ciutat romana és una fórmula que es repeteix en un bon nombre de ciutats romanes: *Barcino*, *Tarraco*, *Aeso*, *Ieso*, *Ausa*, *Ilerda*, *Asturica Augusta*, *Bracara Augusta*,... Per tant, no seria gens estrany que en el cas de *Iulia Libica* s'hagués seguit el mateix model, prenent el nom indígena de la ciutat, *Libica*, i afegint l'epítet del nom d'uns dels possibles benefactors de la zona, Juli Cèsar o Octavià-August.

En resum doncs, creiem que la suma dels arguments i dels indicis arqueològics, permet plantejar-nos la possibilitat de l'existència d'un centre nuclear i de primer nivell a la zona de Llívica. Un enclavament que com hem vist estaria format per dues zones ben diferenciades: al capdamunt del turó, i a la seva falda. Això, tal vegada ens estaria mostrant que a cada zona es podrien desenvolupar tasques també diferents. A dalt, potser amb una estructura més tipus *oppidum*, desplegant totes les característiques i funcionalitats d'aquest tipus de poblats (de defensa, poblacionals, urbanes...). Però a més, i en la mesura que es tractava d'un lloc capitalí comarcal (i potser tribal), també hauria d'acollir les elits aristocràtiques i religioses, i per tant, hauria de ser el lloc on s'ubicarien els poders polítics, administratius, i religiosos del territori. I als seus peus, potser amb una ocupació més especialitzada en la seva funcionalitat (econòmica, d'emmagatzematge?), però en qualsevol cas, amb clara dependència i vinculació de l'*oppidum*.

En segon lloc i dins l'escala jeràrquica dels assentaments ceretans tindríem els *oppida* de tipus poblacional, els quals tot i situar-se en indrets estratègics, no s'ubiquen en llocs elevats, o en turons costers, ja que no tenen una voluntat expressada de control territorial, sinó que s'entenen a partir de la seva vinculació amb les activitats productives, sobretot agrícoles. L'exemple més clar seria el Castellot de Bolvir, però hi podria haver també altres casos, com lo Castellàs

d'Odelló, o la Coma Peronella, En el jaciment d'Odelló es va documentar el que semblava un tancament murat, sense context estratigràfic, amb una seqüència que abraçava des del Primer Ferro fins a les etapes imperials romanes, passant efectivament pel Segon Ferro (BOUSQUET *et alii*, 2013). Nosaltres pensem que una possibilitat seria que es correspongués a un tancament del Segon Ferro, amb el que el primer nucli del primer Ferro s'hauria desenvolupat tipus *oppidum* a partir del període iberoceretà. Pel que fa a la Coma Peronella, la recuperació d'un fragment de procedència àtica, sumat a la presència del que sembla un mur de tancament, i tenint present que no es tracta d'un enclavament especialment estratègic des d'un punt de vista de les vies de comunicació (CAMPMAJÓ *et alii*, 2006), ens fa pensar que pogués tractar-se també d'un lloc de rellevància, en tant que hi viuen personatges destacats, i que es desenvoluparia en un sentit poblacional.

Però com diem, a banda altres possibles casos, l'exemple més clar i evident el tenim en el Castellot de Bolvir. És a partir d'aquest jaciment que podem descriure els assentaments d'aquest segon grup. Es tractarien d'*oppida* d'una mitja hectàrea amb un potent sistema defensiu (sobretot si el dimensionem a l'escala comarcal), i amb un urbanisme regular i evolucionat a l'interior. El complex defensiu faria que fos considerat com una potent fortificació a ulls de la comunitat, tot i que aquesta no és la finalitat de l'assentament, ja que l'interior no es configura com un recinte defensiu de caràcter militar. Contràriament, a dins hi viuria una part de la població, molta d'ella amb certa especialització productiva, desenvolupant els rols propis de qualsevol comunitat ibèrica agrupada en un poblat (habitatge, emmagatzematge de productes, activitats artesanals, cohabitació en espais comunals,...), podent arribar a concentrar entre 150 i 250 persones. Les estructures de caràcter domèstic han evolucionat respecte del període anterior, ara de molta més durabilitat, ja que s'utilitza la pedra en el seu bastiment. En aquests llocs hi viurà una part de les elits locals, en unes zones que de mica en mica aniran sent més diferenciades que les altres, i que en tant que elements de les classes dirigents de

la societat, tindran el control d'algunes de les activitats productives i econòmiques que s'hi desenvolupin (sobretot les de tipus agrícola).

Un tercer tipus d'assentament el tindríem en aquells poblats ubicats en llocs elevats, els quals mantindrien unes funcions més relacionades amb el control dels passos, les vies de penetració, i les valls secundàries. Els exemples més clars són el Tossal de Baltarga i Lo Lladre de Llo, tot i que també podrien entrar en aquest grup el Pi del Castellar, a la vall de Molina, el Puig de Saneja, a la vall del riu Querol, o el Puig de Gallissà, just a l'entrada de la vall cerdana per ponent. Pel que sabem del Tossal de Baltarga (a l'entrada de la Gran Cerdanya) i de Lo Lladre (just a la vall de les fonts del Segre), es tracta d'agrupacions de cases que formen un poblament, però que no arriben a la categoria d'*oppida*¹⁰⁶⁹. No presenten muralla i no tenen un urbanisme regular. Tot i així, les estructures domèstiques són com les dels assentaments de segon nivell, amb fonamentacions de pedra que els atorguen més durabilitat. A més, en aquests llocs també s'hi poden trobar zones de producció especialitzada (com la metal·lúrgica en el cas de Llo), i també una part de les altes capes socials. En els dos llocs s'han localitzat peces que podríem considerar de luxe (peces de vernís negre dels segles V-III a.n.e., fermalls de cinturó de bronze)... Encara que mantenen un rol important com a llocs de concentració de població, semblaria que una molt clara funcionalitat d'aquests indrets seria la de control i vigilància de les vies de comunicació que dominen.

I finalment, en quart lloc en l'escalafó d'assentaments, i en paral·lel a aquests llocs més destinats a la concentració de població, es mantindrien altres formes d'hàbitat, ara en un franc descens. És una amalgama de petits assentaments que no podem classificar en una sola manera, i que responen a una multiplicitat de funcions i d'ubicacions geogràfiques.

---

¹⁰⁶⁹ Tot i així no és gens descartable que a alguns d'ells es desenvolupés seguint els trets urbanístics dels *oppida*. Que el Tossal de Baltarga i a Lo Lladre de Llo no s'hagin trobat aquelles característiques, no vol dir que altres indrets d'aquest tercer tipus d'assentaments no hi puguin aparèixer.

Un primer tipus seria les petites granges distribuïdes per la plana cerdana. Potser per estar allunyades dels nuclis de població, potser per tenir unes funcions molt especialitzades (d'emmagatzematge, productives, comercials...) és possible que existissin petits assentaments de dimensions familiars resseguint el curs del Segre. Nosaltres hem detectat quatre possibles casos: el Pla d'Escadarcs a Fontanals, la Colomina d'Alp, la Mina de Sanavastre de Das, i el lloc de Talló de Bellver de Cerdanya). Però és evident que no es descarta que n'hi hagués més, també a la part oriental de la vall.

Un segon tipus seria els assentaments de mitja muntanya. Hi correspondrien els llocs d'el Castellar de Ger i la Vilatartera de Nas¹⁰⁷⁰. Ens són totalment desconeguts, però és probable que es tracti d'unes petites acumulacions de població, de dimensions suprafamiliars que ni molt menys arribarien a la categoria d'*oppida*. Serien algun tipus de pervivències de les ocupacions de mitja muntanya anterior, concentrades en uns punts concrets, i que explotarien les terrasses agrícoles més properes, a la vegada que mantindrien una activitat ramadera important, en unes fórmules que ni molt menys serien extensives a tot el territori cerdà. Ja hem vist com la tònica general en aquest moment és l'abandonament dels assentaments en aquelles franges altitudinals, així que aquests assentaments s'haurien de veure com un *rara avis* dins la xarxa de poblament.

Un altre subgrup seria els assentaments d'alta muntanya. Els treballs d'Enveig han mostrat la pervivència de l'ocupació, amb una datació en una de les cabanes del segle IV-II ane¹⁰⁷¹, el que confirma que a pesar del descens de les activitats econòmiques a la mitja i alta muntanya, se segueix mantenint una activitat ramadera lligada al trànsit estacional pecuari altimontà. Els hàbitats mantenen la tipologia de les fases anteriors, essent unes cabanes fetes amb pedra, i que estan destinades a un ús intermitent i vinculades als ramats.

---

¹⁰⁷⁰ A mitja muntanya hi hem classificat tres jaciments més. Lo Lladre i Lo Castellàs pensem que serien jaciments del tercer nivell. I els Banyes de Dorres podrien correspondre a un grup específic dins d'aquest quart nivell d'assentaments.

¹⁰⁷¹ A la cabana 82 es va obtenir una datació radiocarbònica amb una forquilla dels anys 376-126 ane (RENDU, 2003: 247-251).

I finalment, l'últim tipus d'aquests petits hàbitat, el trobaríem possiblement vinculat a llocs de culte. Ja hem dit que les coves podrien entrar dins d'aquesta categoria. Pel que fa als que es localitzen a l'aire lliure tindríem els Banys de Dorres. Un lloc que possiblement ja tenia un caràcter sacre en l'etapa anterior, però que en el període iberoceretà heretà de manera molt clara. Ja dèiem que l'existència i pervivència d'aquest tipus de llocs de culte, vinculats a deus, fonts o sorgents, era força usual en els territoris ibèrics en general (OLIACH, 2012, 98; RUIZ DE ARBULO, 2012, 12 i ss).

Aquest tipus d'estructuració del poblament, amb una marcada jerarquització poblacional, amb assentaments que adopten rols diferenciats, a vegades de funcionalitats molt específiques, és un fenomen molt usual en els territoris ibèrics, i que de fet, és el model que s'adopta per explicar la territorialitat dels diferents pobles ibèrics (SANMARTÍ/SANTACANA, 2005). Així, pel que fa als cossetans (SANMARTÍ *et alii*, 2006), ilergetes (GARCÉS, 2005; BERMÚDEZ, 2005), laietans (OLLER, 2012), indigets (Gracia, 2005), o sordons (UGOLINI, 2005; GAILLED RAT, 1995, 2006), podríem trobar una configuració bastant similar pel que fa a la jerarquització, amb assentaments que serien assimilables i equiparables als de Cerdanya pel que fa a les funcionalitats i ordre jeràrquic.

Però curiosament, aquesta territorialitat, o sigui la presència d'aquests diferents jaciments de cronologia ibèrica, no està documentada a la zona pirinenca. O millor dit, no es documenta en excés. De mica en mica van apareixent dades, minses si es vol, però que van mostrant que a partir de segle IV ane (amb escales i intensitats diferents segons la vall), comença a haver-hi un poblament humà als Pirineus que deixa la seva petjada en forma d'hàbitats.

Un primer exemple el tenim a la vall propera de la Noguera Pallaresa, al Pallars Jussà. Al nucli de Salàs de Pallars, a les terrasses properes al riu, fa una desena d'anys es van localitzar 26 sitges d'emmagatzematge amb una cronologia dels

segles IV-III ane, que s'haurien de vincular a un hàbitat destinat a la producció agrícola i a la gestió del seu excedent, però que també hauria d'estar relacionat amb les activitats ramaderes (PIERA *et alii*, 2013: 194-195) i al control de la via que marca el riu.

També podríem mencionar les cabanes d'alta muntanya identificades al Pallars Sobirà per l'equip d'Ermengol Gassiot i Albert Pèlachs. Al Parc Nacional d'Aigües Tortes i el Llac de Sant Maurici, van localitzar dues construccions de planta rectangular. Una, la del Lac deth Mei, presentava una cronologia de 350 a 51 cal ane (GARCIA *et alii*, 2014: 107), i l'altra a Fangassals, amb una forquilla de 340 a 47 ane, que estaria relacionada amb enriquiment de ferro (GASSIOT/PELACHS, 2016 : en premsa).

Finalment, i si ens apropem una mica més al territori cerdà, veiem com a Andorra, algunes de les estructures que tradicionalment es dataven a partir de l'etapa republicana, potser en podem retrocedir el seu origen a un període immediatament anterior. Així, del Roc de l'Oral s'han recuperat un bon conjunt de materials ceràmics, que permeten datar l'ocupació en els segles II-I ane (a partir de les campanianes A i B, o les Àmfores itàliques). Tanmateix les produccions majoritàries corresponen a les peces fetes a mà, amb unes decoracions que recorden les decoracions prerromanes de Cerdanya, el que podria indicar que hi hagués hagut fases precedents¹⁰⁷². O també a l'Antuix, teòricament una cabana d'habitació que es dataria en els segles II-I ane, però amb la presència de peces ceràmiques dels segles preromans¹⁰⁷³ i fíbules de bronze típiques dels segles IV-

---

¹⁰⁷² Al Roc de l'Oral el 85% dels materials són fets a mà. Però d'aquests només el 14% estan decorats, destacant de forma majoritària els cordons amb impressions digitals. Tot i així també hi ha altres decoracions amb incisions o amb acanalats (LLOVERA, 1986: 47). L'alt percentatge de material a mà, combinat amb la poca representació dels fragments decorats, recorda les característiques ceramològiques de les produccions a mà del Castellot de Baltarga i el Tossal de Baltarga en les fases iberoceretanes. En qualsevol cas, no sembla que es tracti de les decoracions típiques de la *décor cerdan*, i al mateix temps semblen uns percentatges de material a mà massa elevats perquè corresponguin exclusivament als segles II-I ane.

¹⁰⁷³ De la cabana d'Antuix s'ha recuperat una olla-tenalla amb la decoració basada en una sanefa horitzontal de petites incisions verticals (LLOVERA, 1986: 47). Aquest tipus decoratiu, auster i molt simplificat, no és propi de les fases del Bronze Final/Primer Ferro, en canvi és força comú en les estratigrafies iberoceretanes del Castellot de Bolvir i el Tossal de Baltarga. A banda, s'han

III ane (FORTO, 2016: en premsa)¹⁰⁷⁴. Així doncs, a partir d'aquestes dades, és possible pensar en una ocupació que en els dos casos ja s'hagués iniciat en els segles preromans¹⁰⁷⁵. I ja per acabar de lligar tots aquests elements de la zona d'Andorra, no hem d'oblidar que els estudis i diagrames pol·línics senyalaven que en paral·lel a la desforestació alpina, també es documentava una disminució de la coberta forestal de les cotes baixes, signe inequívoc que s'estava produint una expansió agrícola (ORENGO *et alii*: 2014: 151).

Finalment, val a dir que, tot i que no s'ha trobat cap tipus d'evidència, hi ha autors que creuen que a la Seu d'Urgell, al turó de Castellciutat, hi va poder haver algun centre poblacional indígena d'època preromana, d'acord amb a la possible existència de la seca *Arketurki* (PÉREZ, 1996: 154-156; CRESPO, 2011: 262)¹⁰⁷⁶.

Per tant, podem observar com el model de població de Cerdanya durant l'època ibèrica, i el nombre d'assentaments que en aquell territori s'hi documenten, s'erigeixen com un fenomen excepcional en les altes valls pirinenques. Tot i així, veiem com en una intensitat molt diferent, comencen a aparèixer alguns hàbitats pirinencs a partir del segle IV ane. El fenomen del qual parlem, visible i palpable si comparem el model territorial de Cerdanya amb les altres valls, en certa manera segueix la tendència que ja s'insinuava en el Bronze Final/Primer Ferro, en el qual es detectava un poblament densament atomitzat al territori cerdà, mentre que

---

recuperat destrals de pedra polida i una sageta de bronze, essent un 75% del material recuperat fet a mà (LLOVERA, 1990, 45).

¹⁰⁷⁴ Val a dir que ambdós jaciments se situen en uns promontoris rocosos dominant el pas del riu Valira i els accessos a les valls secundàries.

¹⁰⁷⁵ A banda d'aquests jaciments, amb cronologies contrastades pels estudis que s'hi han fet, se sap de l'existència altres possibles llocs, a partir de la recollida de materials ceràmics. En tots els casos es recullen materials romanorepublicans, però la presència de càlats entre el grup podria fer pensar que l'ocupació ja s'hagués iniciat amb anterioritat. Un d'ells és Montanui, a la comarca aragonesa de Ribagorça, en una vall de secundària del riu Noguera Ribagorçana. Un altre és a la Serra de la Campaneta, a Sant Vicenç de Toló, molt a prop del camí actual que uneix Isona amb la vall del Noguera Pallaresa. El darrer seria al Calvari de Vilamitjana, molt a prop de Tremp, ja a la vall del Noguera Pallaresa.

¹⁰⁷⁶ Per altres, com Jordi Pons, la seca d'*Arketurki*, principal fonament d'aquells autors per a situar l'*oppidum* a Castellciutat, no estaria a la Seu d'Urgell, sinó a la vall de l'Ebre (PONS, 1989: 221). De totes maneres, Cira Crespo, en la consideració d'un nucli ibèric a Castellciutat va un pas més enllà, considerant que hi hauria l'*oppidum urki*, que s'hauria de relacionar amb la seca d'*Arketurki*. Posteriorment, el topònim hauria evolucionat a *Orgi*, i d'aquí a *Orgia-Urgellum* d'època romana (CRESPO, 2011; 262).

semblava haver-hi una absència total d'hàbitats a la resta de territori pirinenc (i diem "semblava", ja que els estudis paleoambientals mostraven clarament una evolució del paisatge, amb desforestacions a les cotes altes i ampliacions de les superfícies cultivables a les zones baixes). Aquesta distinció "centre/perifèria" de la que parlàvem abans s'accentuarà en l'etapa iberoceretana, amb l'aparició d'un nou model de poblament a Cerdanya, estructurat a partir d'*oppida* o poblats de grans dimensions, mentre que a la resta de valls començarà ara l'aparició d'uns primers hàbitats que seran indicadors del desenvolupament (desigual) dels diferents territoris. Per nosaltres, són aquests *oppida*, aquesta xarxa de poblats fortificats que l'arqueologia ha detectat, als que possiblement es referia Sili Itàlic (*Punica*, III, 357-358) en parlar dels *Tyrinthia castra* dels ceretans, o sigui, de les fortificacions que tenen els ceretans i amb què es topen els exèrcits cartaginesos. Ja hem comentat que aquesta menció de l'autor romà sempre s'havia considerat d'una manera figurada, com un recurs literari que feia servir l'autor, però que en cap cas s'havia de prendre en consideració. A la llum de la nova realitat arqueològica del territori, tal vegada els *Tyrinthia castra*, d'una manera poètica, fossin els *oppida* que hi havia a Cerdanya en aquell moment.

6.2.3. L'economia ceretana

Fins al segle V ane hem vist com l'economia de Cerdanya es basava en uns paràmetres eminentment autàrquics, en els que sobresortien les activitats ramaderes, a partir de la transhumància vertical, i agrícoles, a partir de l'expansió agrícola a la plana i a les terrasses mitjanes. Per nosaltres és notori i demostrable que les transformacions que s'esdevenen en els segles V-IV ane en l'esfera territorial, també són evidents en el pla econòmic (de fet, i en certa manera, podríem dir que van ser un dels desencadenants de les transformacions socio-culturals). D'aquesta manera, la balança productiva sembla que en aquest moment es capgira i es transforma, augmentant la importància de l'activitat agrícola, en detriment de la pecuària, i apareixent amb molta força nous elements en els sectors econòmics: la metal·lúrgia i el comerç.

L'agricultura. Pensem que en aquest moment, en els segles V-IV ane, es produeix un *boom* pel que fa a la producció agrícola, augmentant a uns ritmes que segurament no havien estat mai vistos. Aquests augments i la importància de l'activitat es posen de manifest a partir dels estudis pol·línics. Ja ho dèiem, tant a la Devesa del Cavaller (BAL *et alii*, 20109), a mitja muntanya, com a les altes cotes de la muntanya d'Enveig, es documenta una reforestació important a partir de mitjans del primer mil·lenni ane, que es combina amb una expansió de les superfícies cultivables a les terres baixes. Contràriament, però seguint la mateixa línia interpretativa, les columnes pol·líniques de la zona Eina, població ubicada a unes cotes molt més baixes, reiteren una desforestació i expansió agrícola en el mateix període (RENDU, 2003: 420). Per tant, el que mostren els diagrames és un abandonament de les terrasses a mitja muntanya, possiblement de menys productivitat, per una concentració i expansió dels cultius en l'àmplia superfície a banda i banda del Segre, de major productivitat i més fàcilment treballable. Per tant, en termes absoluts, segurament es passà a un important augment de la producció, degut a una major superfície cultivada, i a la utilització de noves tècniques i materials emprats¹⁰⁷⁷. La concentració de la producció agrícola a les terres baixes portà inevitablement a fixar la població a la plana, tal com documentava el nou model de poblament.

Aquest augment dels rendiments agrícoles i de la seva producció en termes absoluts inevitablement portà a una economia excedentària i a la necessitat de la seva gestió. Els excedents agrícoles segurament ja s'havien produït en les fases anteriors, i una prova d'això la tindríem en l'estructura amb possibilitats d'emmagatzematge del Castellot de Bolvir, i les diferents petites sitges que es localitzaven en algunes coves (com a la Cova B d'Olopte). Però en aquest moment, l'efecte serà exponencial. La localització de les sitges del Castellot (però també el gran nombre de molins rotatoris que es troben en les estratigrafies

---

¹⁰⁷⁷ Una mostra d'això serien les noves eines de ferro que apareixen en aquesta fase, o els nous molins rotatoris, molt més productius que els de va-i-vé.

ceretanes, i que sembla que van en augment durant la mateixa fase ceretana) ens demostren la producció excedentària d'aquest moment. Però a més, hem pogut veure com la producció i capacitat d'emmagatzematge va anar augmentant amb el temps, ja que el nombre i volum de les sitges també augmentà proporcionalment, en unes magnituds també exponencials, que es posen de manifest sobretot a partir de la segona meitat de segle III ane. Els tipus de cultiu serien hereus dels de la fase anterior, amb una preeminència pel que fa als diferents tipus de cereals (ordi i blat sobretot), combinat amb les lleguminoses i el sègol (BERROCAL, 2015).

Les primeres sitges amortitzades del Castellot, en els segles IV-III ane, s'han localitzat a l'interior de les unitats domèstiques. No sabem esclarir si aquesta ubicació respon a una gestió domèstica dels excedents, o si manté implicacions a nivell comunal. Així mateix, sembla una tendència clara la de la ubicació de les sitges en espais comunitaris a partir de la segona meitat de segle III ane. En qualsevol cas, no pensem que la resposta hagi de ser una divisió tan marcada dels processos productius que comporti una gestió individualitzada dels excedents, sinó que hauria de venir determinada per les relacions socio-econòmiques que s'estableixen en la comunitat i les formes d'emmagatzematge dels excedents, consensuada per la mateixa comunitat a través dels seus dirigents. Així, sembla lògic pensar que la producció i posterior emmagatzematge no pot tenir una titularitat personalitzada, per les derivacions alimentàries i de conflicte que això comportaria. De fet, és molt usual la localització de sitges aïllades, a l'interior dels habitatges o disseminades per l'assentament, i s'ha considerat que la seva presència denotaria una voluntat de tinença de reserves i excedents més enllà del simple emmagatzematge domèstic (SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 84-86).

De totes maneres, encara que és molt evident la importància dels treballs agrícoles, tampoc els hem de magnificar ni sobredimensionar, sobretot si els comparem amb els rendiments de les zones del litoral i prelitoral. Així, i d'aquesta

fase, al Castellot comptem amb unes poques sitges documentades¹⁰⁷⁸ (fins al moment només quatre anteriors a l'últim quart de segle III ane), per un període que perfectament pot arribar a dos segles (segles IV-III ane), el que suposa una capacitat excedentària i de reserves realment reduïda i circumscrita a l'autoabastiment¹⁰⁷⁹. Per tant, i deixant-ho en un pla merament especulatiu, considerem que tal vegada es podria trobar algun assentament-graner a Cerdanya, en algun dels possibles jaciments que hem anomenat anteriorment, amb unes funcions molt concretes d'emmagatzematge, com els que es troben en altres zones dels territoris ibèrics¹⁰⁸⁰, o altres assentaments amb un percentatge més elevat de sitges.

El volum excedentari i la capacitat d'emmagatzematge que es té a Cerdanya a partir del segle IV ane s'han de posar en relació a altres jaciments situats en zones geogràfiques similars. En aquest cas, ens estem referint exclusivament al camp de sitges identificat a Salàs de Pallars, a la vall del Noguera Pallaresa, a la zona coneguda amb el nom de Lirians del Mas i les Torres. En unes terrasses properes al riu l'any 2007 es van documentar 26 sitges d'emmagatzematge dels segles IV-III ane. Se'n localitzaren de tres tipus: de secció cilíndrica, amb una capacitat mitjana d'uns 1360l; de secció globular, amb una capacitat mitjana de 2700l (essent la més gran de més de 4 mil litres); i finalment un únic exemplar troncocònic, de 1430l de capacitat. Els autors d'aquella excavació mostraven una progressió de les sitges, dins dels mateixos segles IV-III ane, en què cada cop s'anirien fent més grans, optimitzant i rendibilitzant els cada cop majors recursos (PIERA *et alii*, 2013: 192-193). Com es pot observar, és un fenomen ben similar al que es documenta a Cerdanya, on en el mateix període també tenim un augment progressiu del

---

¹⁰⁷⁸ Hem identificat 8 sitges que podrien correspondre als segles IV-III ane. Tenint en compte que només s'ha excavat una quarta part del total del jaciment, i fent una aproximació geomètrica, és possible pensar que d'aquest període hi hagi una quarantena de sitges.

¹⁰⁷⁹ No està gens clar el temps que pot tenir l'ús continuat d'una sitja, i molt probablement dependria de si la finalitat en l'emmagatzematge és a curt termini, o de més llarg abast. Així, es creu que la durada d'una sitja pot anar des d'un o dos anys, fins a una generació sencera (MIRET, 2005: 324 i ss).

¹⁰⁸⁰ Jaciments com el d'Olius (ASENSIO *et alii*, 2008a) pels lacetans, Pontós (ASENSIO/PONS, 2011) pels indigets, o el Turó de la Font de la Canya (LÓPEZ *et alii*, 2015) pels cossetans, per posar uns exemples

nombre de sitges, proporcional a l'augment de la capacitat de les sitges, i a l'evolució morfològica de les mateixes (en el cas del Castellot, de cilíndriques a troncocòniques i posteriorment globulars)¹⁰⁸¹.

Però, finalment, caldria preguntar-nos per què era tot aquest excedent, i quina finalitat tenia l'acumulació massiva de gra. Tradicionalment, s'ha considerat que el producte d'una collita, a banda del que es destina directament a l'autoconsum anual de la comunitat, s'emmagatzema per diferents motius: per tornar-lo a sembrar a la següent anyada, per tenir reserves suficients en previsió de males collites venidores, o perquè es vol destinar al comerç (MIRET, 2005: 326-327). L'explicació que s'ha donat pels grans sitjars de les zones litorals, o vinculats a grans rutes fluvials (Olius, Pontós, Montjuic, el Turó de la Font de la Canya...), es la de la seva relació amb la comercialització a l'exterior, com una resposta als estímuls mediterranis (ASENSIO *et alii*, 2002: 126). Tanmateix, en el cas de l'excedent d'una zona tan allunyada de les rutes comarcals com és Cerdanya, ben comunicada amb unes zones veïnes (planes lleidatanes i rossellonenques), però que ja disposen de grans capacitats productives, no sembla que hagués d'anar destinat a satisfer les demandes mediterrànies. En aquest cas doncs, és més fàcil pensar que la finalitat seria de tipus autàrquic i d'autoabastiment, per cobrir les necessitats de la població local en cas de males collites. I potser no tant pels propis cerdans, que també, sinó per aquella població, o aquelles regions pirinenques, estretament lligades a Cerdanya, i que no poguessin disposar dels volums de producció de la plana cerdana. En un esquema molt senzill, podríem pensar que el centre d'un gran territori, la Cerdanya, produeix, emmagatzema i distribueix per a la perifèria del mateix territori, aquelles valls més tancades i de menys capacitat productiva, i possiblement lligades a unes activitats més ramaderes.

---

¹⁰⁸¹ L'augment volumètric de les capacitats de les sitges al llarg del temps també ha estat observat en altres jaciments, a part del Castellot o a Salàs de Pallàs, com podrien ser els d'Olius (ASENSIO *et alii*, 2008a) o del Turó de la Font de la Canya (LÓPEZ *et alii*, 2015)

La ramaderia. Pel que respecta a la ramaderia també hi ha canvis substantius, ja que els models productius iberoceretans modifiquen les dinàmiques de producció que hi havia en el període anterior. Recordem que en la fase del Bronze Final/Primer Ferro es documentava un esquema basat en la transhumància vertical de tipus estacional, centrat sobretot en els bovins, però també en els ovicaprins. En aquest esquema es generava uns hàbitats a mitja muntanya (que no només estaven dedicats a l'activitat pecuària), i uns altres a l'alta muntanya, exclusivament dedicats a l'explotació ramadera. En un sentit més finalista, aquestes dues espècies que s'explotaven, bovins i ovicaprins, també eren les que es consumien, a les quals s'hi havia d'afegir un percentatge d'animals salvatges (en el cas de Llo, el percentatge d'animals que provindrien de la cacera seria de quasi un 2% en el Bronze Final/Primer Ferro –COLOMINAS/SAÑA, 2014: 562).

El primer canvi, i en relació amb l'anàlisi del registre faunístic, és la quasi absència de les espècies salvatges en aquest moment, el que indicaria que la caça ja no estaria relacionada amb la subsistència ni amb els règims alimentaris (COLOMINAS, 2014a, 2104b; COLOMINAS/NADAL, 2011). L'explotació ramadera i la gestió que es faria del bestiar, seria suficient per satisfer les demandes de carn de la població, no havent de recórrer a l'aportació càrnica més incerta i fluctuant com és la que prové de la caça. Per tant, encara que pugui semblar contradictori, ara hi hauria un canvi en la gestió pecuària que faria que la producció càrnica global fos sostenible en relació a la població. Així, en aquest període s'haurien consolidat les estratègies d'explotació i gestió pecuàries, no només amb una finalitat econòmica, sinó també per la seva aportació nutricional i alimentària.

Però l'altre gran canvi correspon a la diferent dinàmica en l'explotació de les espècies. En l'etapa del Bronze Final/Primer Ferro teníem l'explotació de dues espècies fonamentalment: els bovins, amb un 50% dels individus recuperats, i els ovicaprins (principalment caprins), amb una mica més del 40% de restes

faunístiques. La resta corresponia a cavalls o a animals salvatges¹⁰⁸². En les dues espècies, l'elevat nombre d'individus sacrificats en una edat al voltant de l'òptim càrnic podia significar una voluntat d'aprofitament bàsic de la carn. En canvi, en la fase ceretana aquesta representativitat canvia considerablement. Ara, hi ha un nou element que entra en consideració: els suïns. Efectivament, aquesta fase correspon amb l'inici de l'explotació dels suïns, que representen un 16% del total de restes. Això, inevitablement comportà el descens de les altres dues espècies, bovins i ovicaprins, amb uns percentatges que estarien al voltant del 43 i el 34% respectivament. Pel que fa als cavalls es mantindrien els percentatges, ara en un 7% mentre que en el Primer Ferro era d'un 6%. Però els canvis també són significatius si ens fixem amb l'edat de sacrifici. La major part dels suïns són sacrificats en edats infantils o subadultes, el que mostraria una voluntat d'explotació de la seva carn. També els ovins, amb unes edats normalment al voltant de l'òptim càrnic. Contràriament, els bovins presenten unes edats avançades, indicant que se n'hauria aprofitat la seva força motriu, igual que els caprins, dels quals se n'aprofitaria la llet i els seus derivats.

Per tant, en aquest moment la gestió i explotació dels ramats ha canviat considerablement. Ara ja no es tenen grans ramats de bovins i ovicaprins, amb una gran rotació de les seves unitats a causa del sacrifici relativament ràpid dels seus membres per satisfer les necessitats càrniques de la població, tal com succeïa al període anterior. En la fase iberoceretana, el que es busca amb els bovins i caprins és justament les seves potencialitats més enllà del consum de la seva carn. I en canvi, l'aportació càrnica serà subministrada principalment per suïns i ovins. Per tant, la cria d'aquests animals serà l'obtenció de carn, mentre que la cria de les altres dues serà la seva força de treball (els bovins) i la llet (els caprins). Potser aquest descens dels ramats en termes absoluts i percentuals podria explicar la reducció de les pastures en alçada, i la reforestació que

---

¹⁰⁸² Aquestes dades provenen del jaciment de Lo Lladre de Llo, que és l'únic del qual s'han recuperat restes faunístiques amb un volum significatiu (CAMPMAJÓ, 1983: 134-137).

documenten els diagrames pol·línics a partir del segle V ane (RENDU, 2003, BAL, 2009).

En aquest moment apareix una nova espècie domesticada¹⁰⁸³, el porc, la gestió de la qual no necessita grans trànsits estacionals, sinó que poden i han d'estar en llocs molt propers als assentaments (COSTA/CASAL, 2014: 20). Al mateix temps, l'aprofitament de les diferents potencialitats dels bovins i caprins tal vegada els hauria fixat més al territori, potser pel seu treball en les tasques agrícoles, pel transport de mercaderies, o per la continuada obtenció de llet, el que hauria provocat que ja no es fessin tants moviments estacionals dels ramats, reduint-se com diem, els prats de les altes muntanyes.

Per tant, no és que es redueixi la producció ramadera, sinó que aquesta es modifica i es transforma. Hi ha un canvi en l'explotació animal, reduint-se el nombre de caps de bestiar boví i ovicaprí, i lligant-se parcialment la seva gestió a les cotes baixes de la vall. El descens del nombre d'aquelles espècies, i una incipient fixació dels ramats podria significar un descens de les activitats pastorils, el qual afavoriria l'augment altres activitats econòmiques. Tot i així és evident que encara es mantindria una important mobilitat transhumant en sent vertical, tal com testimonien les barraques de l'Orri d'en Corbill.

En definitiva doncs, i d'una manera objectiva, en la fase d'iberització ceretana s'observa un descens de l'explotació bovina. En qualsevol cas, l'edat de sacrifici demostra que la carn no és l'objectiu principal que es busca en la seva cria, sinó que prevalen aspectes com la força de treball, i l'explotació de productes derivats¹⁰⁸⁴. I el mateix succeeix amb els caprins pel que fa a la llet (representats amb molt major nombre que els ovins). De totes maneres, no en sabem res de l'establiment d'aquestes espècies (bovins o ovicaprins), més enllà que les restes

---

¹⁰⁸³ Hem de recordar que en l'únic lloc d'on s'ha pogut fer un estudi faunístic exhaustiu pel que fa a les fases del Bronze Final i Primer Ferro, l'assentament de Lo Lladre de Llo, no s'ha localitzat ni un sol fragment de suí en aquells horitzons cronològics (CAMPMAJÓ, 1983: 134-137).

¹⁰⁸⁴ Tot i així, en última instància també s'aprofitaria la carn, ja que hem documentat senyals de desmembrament i desquartament dels seus ossos.

de cabanes d'alta muntanya hagin d'estar relacionades amb la seva explotació. És evident que el manteniment i gestió dels animals implicava una organització específica que abastava l'allotjament (ja fos en estables, tancats, corrals,...), l'alimentació (a l'aire lliure o controlada), la cura,... i que tot això hauria de deixar una correspondència arqueològica dins o fora dels poblats (GARDEISEN, 2011: 49). En aquest sentit, aquestes espècies, encara que poguessin estar en semilibertat dins dels poblats com han apuntat alguns autors (SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 152-153), és probable que estiguessin estabulades a l'exterior, en llocs determinats a tal efecte, i que només fossin introduïts en situacions específiques (GARDEISEN, 2011: 54-55). Hi ha indicis molt tènues d'aquests tancats i pletes en diferents llocs del territori ibèric¹⁰⁸⁵, sense poder concretar de forma fefaent la seva naturalesa, però que cal pensar que s'haurien de relacionar amb els hàbitats rurals. I potser encara amb més raó si ens fixem en el cas de Cerdanya. Els estables, pletes i tancats haurien d'existir amb tota seguretat, a l'interior o a l'exterior dels poblats, més si considerem les dures condicions meteorològiques de la comarca, sobretot hivernals, i els perills potencials del sistema tròfic (llops, óssos,...).

Però al mateix temps, i en paral·lel a l'explotació bovina i caprina, tindriem l'explotació càrnica dels suïns (i en menor mesura també els ovins). De fet, aquest no sembla que sigui un fenomen exclusiu de Cerdanya, ja que es percep en molts territoris ibèrics a partir de l'Ibèric Ple (RUIZ/MOLINOS, 1993: 107). Semblaria que a la resta del territori ibèric l'aparició del porc aniria en detriment fonamentalment dels ovicaprins (LÓPEZ *et alii*, 2011: 84), mentre que a Cerdanya, el retrocés seria indistintament per bovins i ovicaprins. Així, l'explotació porcina tindria el seu fonament en l'obtenció i aprofitament de la carn, deixant uns pocs exemplars per la reproducció.

---

¹⁰⁸⁵ Al territori edetà (MATA *et alii*, 2005: 143), cossetà (ASENSIO *et alii*, 2006: 303), o fins i tot al voltant al marge dels *oppida* poblacionals estructures muraries de molt poca solidesa, que han fet pensar als autors que es tractessin d'espais d'estabulació.

I per aquesta espècie en concret, la gestió i explotació es realitzaria a l'interior dels diferents poblats, ja fos a l'interior dels patis dels habitatges, o en semilibertat pels espais comunals. Aquesta hipòtesi ja havia estat plantejada per diferents autors com a model teòric¹⁰⁸⁶, i també a partir del registre arqueològic de tipus faunístic¹⁰⁸⁷, i semblaria que Cerdanya quedaria corroborat (COLOMINAS, 2016: en premsa).

Potser aquesta activitat porcina, centrada exclusivament en l'obtenció de la carn és la que té correspondència amb les fonts antigues. Així, hem de recordar que Estrabó (*Geografia* III.4.11) i Marcial (*Epigramas* XIII, 54) destaquen dels ceretans que eren uns excel·lents productors de pernils, i fins i tot els pernils ceretans van ser un dels productes mencionats en l'*Edictum Petriis* de finals del segle IV dne. Per tant, sembla clara la importància de la cria i comercialització dels porcs pels ceretans a partir d'època augustal, i és de suposar que abans també. Aquest és un fet significatiu, ja que, a diferència del període del Primer Ferro, en què es plantejava una economia bàsicament autàrquica, amb una mínima relació comercial, ara, i a partir dels autors antics, es pot parlar d'una explotació a gran escala dels suïns per a la seva exportació a altres llocs. O el que és el mateix, tenim un primer element que ens desmenteix l'aparent aïllament cerdà i que ens constata la relació comercial amb les comunitats veïnes (almenys per la fase augustal). De totes maneres, i si considerem d'una banda que els porcs eren inexistents en el Primer Ferro, i de l'altra que quan sembla que esdevingueren un

---

¹⁰⁸⁶ Alguns autors (MATA *et alii*, 2005: 143) plantegen que dins de l'*oppidum* podrien existir estructures atomitzades tipus corral, vinculades a les unitats domèstiques, en les que un petit grup d'animals cohabitaria amb la unitat familiar. També Gardiesen (GARDIESEN, 2011: 54-55) suposa la presència de gallines i porcs a l'interior dels poblats. És evident que si estem plantejant una explotació del porc, potser amb finalitats comercials pel que fa al cas ceretà, l'estabulació no pot restringir-se a l'àmbit familiar, el que suposa que en aquells llocs on hi hagués una clara voluntat d'explotació i comercialització porcina, podríem suposar l'existència de corrals a l'interior dels mateixos poblats.

¹⁰⁸⁷ Lídia Colominas (COLOMINAS, 2008: 222), a partir de la fauna localitzada al jaciment de Pontós, i davant l'evidència que alguns fragments corresponien a individus nounats, va plantejar la reproducció en el mateix jaciment. I a més, a partir del relatiu baix percentatge de nounats, hipotitzava que es tractaria d'una mostra molt reduïda de les pèrdues dels animals que es criaven, el que mostraria que el control de les mateixes era un aspecte bàsic a tenir present. També Nicolas Delsol, en l'*oppidum* de Mucens, al voltant de Tolosa i a l'Alt Garona, hi hauria trobat traces de la cria i estabulació del porc (DELSOL, 2016: en premsa).

recurs econòmic important va ser en època tardorrepública i imperial, es podria pensar que l'increment de la seva presència i importància en l'economia ceretana s'aniria produint d'una forma gradual al llarg del període ibèric i republicà.

Però si hem de ser honestos, aquesta potencial comercialització dels porcs ceretans només és visible en les fonts antigues. Certament, la presència del porc en el registre faunístic, tot i ser explotat amb una voluntat d'obtenció càrnica, no deixa de ser un element minoritari (ja ho hem dit, al voltant del 15%). Si realment a Cerdanya existís una producció especialitzada en la cria i comercialització dels suïns, caldria esperar una àmplia majoria d'aquests taxons, i això no succeeix. Davant d'aquesta contradicció plantejarem diferents possibilitats. Una seria que les fonts haguessin magnificat en excés la producció porcina dels ceretans i, encara que real, no fos la principal font d'ingressos, tal com deia Estrabó. Una segona possibilitat tindria a veure amb les dades tafonòmiques. En un marc teòric es podria pensar que el registre faunístic identificat només respongués al consum càrnic d'aquella població, però no necessàriament hauria de ser proporcional a la seva explotació. Així, i dins d'aquesta casuística, hom podria pensar que al territori existís una gran producció porcina, però que majoritàriament es destinés a l'exportació, i que només una petita part es quedés pel consum propi. Així, l'aportació càrnica de la comunitat només estaria "garantida" pels porcs, però no subministrada directament. O sigui, només amb els sacrificis que hi hauria de les altres espècies, de forma natural, ja s'aportaria un important volum de carn, i no caldria recórrer a la del porc, la qual es criaria exclusivament per l'exportació. Tan sols en moments de necessitat de carn, pels motius que fossin, es sacrificaria alguna unitat porcina.

Reconeixem que les dues propostes estan faltades de solvència empírica, i que a hores d'ara, aquesta és una contradicció que es mantindrà en la interpretació sobre l'activitat porcina dels ceretans. De totes maneres, ens semblen unes línies d'investigació interessants i que poden ajudar a desenredar aquesta qüestió.

La metal·lúrgia. Aquesta és una altra de les activitats que en aquest moment fa un salt quantitatiu i qualitatiu importantíssim, amb un increment de la producció, i una diversificació pel que fa als minerals tractats. Si ho comparem amb el període anterior, veurem que no és una activitat de generació espontània, sinó que veiem com a les darreres etapes del Primer Ferro, ja es tenia documentada una incipient metal·lúrgia del ferro i del bronze, amb un motlle d'*épingle* i un mineral en brut de ferro recuperats del jaciment del Pla de la Creu de Bolquera (VIAL, 2009).

En aquest moment es documenta un increment de les activitats metal·lúrgiques. Al Castellot de Bolvir hem documentat dos forns metal·lúrgics de ferro (coexistent o potser concatenats en el temps) que provarien una continuada activitat en aquest sentit. Aquesta activitat es desenvoluparia en uns llocs específics a tal efecte, una mena de tallers, i per tant estaria altament especialitzada. La recuperació d'escòries de ferro al Tossal de Baltarga, a Llivia o a Llo, podria indicar que aquests tallers existirien a més enclavaments a part del Castellot, sent una més de les produccions de cada *oppidum*.

Aquest auge en la producció de ferro (tot i que també s'hauria d'inferir pel bronze) s'ha de posar en relació a les dades que es tenen sobre una incipient activitat minera a la zona dels Pirineus en general. A les Corberes es tenen dades d'unes incipients extraccions mineres del coure (MANTENANT *et alii*, 2016: en premsa). A la muntanya del Canigó (MUNTEANU *et alii*, 2016: en premsa) i a l'*oppidum* de Ruscino (BÉNÉZET *et alii*, 2015: 256) també es tenen dades de l'explotació del ferro en època preromana¹⁰⁸⁸. Finalment, al Parc Nacional d'Aigüestortes i el Llac de Sant Maurici (ERMENGOL/PÉLACHS, 2016: en premsa), també s'han documentat estructures d'enriquiment de ferro que ofereixen una cronologia que es podria iniciar al segle IV-III ane.

---

¹⁰⁸⁸ De fet, se sap que el ferro del Canigó ja s'hauria explotat des de l'*oppidum* de Ruscino almenys des del segle III ane.

Per tant, semblaria que a partir d'aquest moment ja hi ha una voluntat manifesta d'explotar els minerals pirinencs, segurament sota unes fórmules poc productives, però que implicarien el drenatge dels metalls en brut, lleugerament enriquits a peu de mina, vers els centres de poblament, on es realitzaria la transformació final i l'elaboració dels objectes.

Però no només això. De fet, tenim alguns indicis per pensar que l'explotació de l'or ja hauria pogut iniciar-se en l'etapa ceretana. Efectivament, els sistemes hidràulics que s'han documentat a la zona de les Guillateres semblen correspondre's als mètodes d'explotació de l'or al·luvial que tenien els romans, perfectament descrits com hem vist a través de Plini (*Historia Natural*, XXXIII, 66-78) i Estrabó (*Geografia*, III, 2, 8). Tot i així, algunes dades, com diem, ens apunten a un coneixement previ per part de les poblacions indígenes. D'una banda, comptem amb les dades de tipus comparatiu. Allà on s'han estudiat els procediments miners aurífers dels romans, s'ha vist que en molts casos existia una explotació prèvia de la població indígena (de molt menor entitat i de productivitat molt més baixa). Seria el cas de les Mèdules de León, on ja hi hauria una primera explotació de l'or en les etapes preromanes (OLESTI, 2014a: 255-257). Així, l'obtenció de l'or en aquells territoris complementaria una economia domèstica, on la producció orfebra jugaria més un paper simbòlic que no realment comercial, essent un element identitari de cohesió social (OLESTI, 2014a: 277). Amb l'arribada dels romans, a finals del segle I a.n.e., s'aprofitaria el coneixement sobre la ubicació de l'or i les diferents densitats per implementar les seves tècniques i metodologies d'extracció.

Pensem que aquest també podria haver estat el model de Cerdanya. Nosaltres partim de la idea que a partir d'època republicana s'inicià una explotació permanent més o menys sistemàtica i institucionalitzada de l'or al·luvial cerdà. Doncs partint d'aquesta premissa, creiem que en època iberoceretana hi hauria pogut haver unes primeres recuperacions de l'or cerdà, potser a partir de simples batees al costat del Segre, que hauria generat una primera indústria orfebra molt de curt abast.

D'altra banda, comptem amb alguns indicis arqueològics. En els estudis de les mostres de gresols que es realitzaren provinents del Castellot de Bolvir, un d'aquests era un gresol que provenia d'un enterrament d'objectes, un dipòsit votiu, amb una cronologia ceretana. Doncs en aquest petit recipient també es va documentar la presència de cinabri (PEREA/GARCIA, 2013). Ja hem vist com el cinabri era utilitzat en època antiga per daurar objectes, però també sabem que el mercuri (principal component del cinabri) ja era conegut en època romana per les seves qualitats en amalgamar l'or i extreure'n les impureses (Estrab, *Geografia*, III, 2, 8). Les mines de cinabri a la Península (almenys, que ens siguin conegudes) es troben a la província de Ciudad Real, a Almadén. El cinabri del Castellot podria provenir d'aquelles mines, o també podríem pensar que es recuperés localment, a través de minerals que en continguessin. De totes maneres, i en cas que fos importat, és obvi que hauria d'haver arribat per uns canals comercials ja existents en aquell moment. Però nosaltres no creiem que fossin uns canals permanents i de llarg abast. O sigui, en el cas que el cinabri no provingués d'una mineralització local, pensem que no hi hauria hagut una compra-venda continuada de cinabri entre Cerdanya i les mines de Ciudad Real, sinó que aquest mineral possiblement s'hauria obtingut per vies secundàries i agents comercials d'una certa ambulància que el subministrarien indirectament. I a nivell d'usos, nosaltres creiem que probablement s'havia utilitzat per la pigmentació que no pas per l'amalgama de l'or.

Tot i així, la sola presència és un indicador més que Cerdanya no està aïllada en aquest moment, sinó que està oberta a la resta del territori ibèric, comercialitzant i intercanviant productes, alguns amb una finalitat merament simbòlico-representatiu, com veurem, però altres per necessitats de les pròpies dinàmiques econòmiques.

Altres activitats econòmiques d'exportació i importació. És molt probable que les activitats agropecuàries, i en menor mesura les metal·lúrgiques (i en aquest cas ja no mencionem totes aquelles de caràcter més domèstic com el tèxtil,

l'elaboració d'atuells ceràmics,...), fossin les més importants dins de l'economia ceretana. I fins i tot, hem vist com en algun cas es podia arribar a exportar part d'aquesta producció, com per exemple els porcs. Són les activitats que més petjada arqueològica deixen i les més fàcils d'identificar. A Cerdanya i a qualsevol altre lloc. De totes maneres, hi ha altres indústries, algunes d'elles molt lligades als llocs muntanyencs, que potser també foren de gran importància per l'economia de la regió. No obstant això, són indústries que no deixen traces en el registre (o difícilment resseguible) i per tant són molt difícils de quantificar i valorar. Tot i així en el cas ceretà en tenim alguns indicis.

Un primer exemple el tenim en l'explotació forestal. A partir de l'Ibèric Ple i en diferents zones dels territoris ibèrics peripirinencs, com a l'Empordà (PIQUÉ, 2014: 513), a les terres de ponent (VILA, 2014: 526), o a l'*oppidum* d'Iliberris (BÉNÉZET, 2015: 281), es documenta la presència de faig, de pi roig, i d'abet, o sigui arbres d'ecosistema muntanyós, i que molt probablement provenien de la serralada pirenaica. En aquest sentit, alguns autors ja han apuntat que podria existir una indústria vinculada a l'exportació del bosc pirinenc, i al tractament de la fusta per una possible exportació (GÓMEZ/PÉREZ, 1995: 528; RICO, 1997: 291-292; SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 142). Encara que no tinguem cap dada directa que ens relacioni la tala sistemàtica de la coberta forestal cerdana amb la importació de certs arbres a les zones litorals durant l'etapa preromana, certament les dades són molt suggerents. De fet, la importació de fusta a la costa des de zones d'alta muntanya és una dada corroborada per les fonts clàssiques. Així, Estrabó (*Geografia*, IV, 6, 2)¹⁰⁸⁹, referint-se als pobles lígurs diu que feien baixar la fusta fins a la ciutat de *Genes*, intercanviant-la per vi i oli d'Itàlia. Encara que és evident que l'autor grec ens parla d'una zona molt allunyada dels Pirineus, també ho és

---

¹⁰⁸⁹ "...(los lígurs) ocupan los aldeaños del mar y, en mayor medida, los montes. Disponen allí de mucha madera adecuada para la construcción de embarcaciones, y de árboles gigantescos, con un diámetro que llega a alcanzar los ocho pies de anchura. Muchos de ellos, por su veteado, no tienen nada que envidiar al ciprés para la fabricación de mesas. Los llevan, junto con ganados, pieles y miel, al mercado de Genua y los cambian por aceite y vino italiano..." Estrabón, *Geografía*. Libro IV. Traducció de M José Meana i Félix Piñero. Ed Gredos, Madrid, 1992.

que aquesta realitat, en tant que territoris similars, amb unes condicions climàtiques i ambientals similars, seria perfectament assumible pel territori ceretà.

I en aquest cas tindríem dues possibilitats. Una primera seria pensar que la massa forestal que es redueix a les cotes baixes de Cerdanya, testimoniada en els estudis paleoambientals de la muntanya d'Enveig i d'Eina respectivament (BAL *et alii*, 2009, i RENDU, 2003 respectivament), fos aprofitada per a usos comercials. Un argument a favor d'això és que sembla que es produí una tala de manera controlada, sense episodis de foc, el que permetria un aprofitament de la fusta generada. Però una segona possibilitat seria la de pensar en els Ceretans com un poble transversal i complex (tal com estem intentant defensar en aquest treball), i que no s'ubicaria només a la vall cerdana, sinó que la seva implantació, en menor o major desenvolupament, hauria d'englobar diferents valls pirinenques. Sota aquest paraigua, i prenent les dades paleoambientals que tenim d'aquest període a diferents zones d'alta muntanya (EUBA, 2008; PALET *et alii*, 2010; GASSIOT *et alii*, 2015; GALOP/JALUT, 1993), tenim que a la majoria de llocs es detecta un increment i una continuïtat dels fenòmens paleopaisatgístics de la fase anterior. O sigui, una continuïtat en l'obertura de pastures a mitja i alta muntanya, i una antropització cada cop més forta del medi, amb una voluntat eminentment ramadera. Així, aquesta incidència sobre la massa forestal, hauria d'haver generat una gran quantitat de fusta (d'avet, pi roig,...) que s'hauria pogut aprofitar per a la seva comercialització.

Ja fa alguns anys Joana Maria Gómez i Josep Maria Pérez, en un article sobre l'aprofitament dels recursos dels Pirineus, feien hipòtesis sobre les possibles produccions de les zones altimontanes, en funció del coneixement que tenien els romans de cada tipus de fusta (GÓMEZ/PÉREZ, 1995, 528). Els autors proposaven que el faig, el pi, l'avet, el freixe i el til·ler, de gran corpulència i poca corruptibilitat, eren apreciats per a la construcció edilícia, naval i en la construcció de mobles. També la reïna i la pega, que a Itàlia s'extreia i comercialitzava per les *societates picariae*. Tot i que no estaven documentades a la serralada pirinenca, els autors

mencionats creien que havia de ser una activitat important als Pirineus a causa de les múltiples aplicacions que aquests productes tenien (calafatar, impermeabilitzar contenidors,...). Seguint aquesta línia, justament l'equip que va treballar a la vall del Madriu d'Andorra, va localitzar a l'alta muntanya unes estructures dels segles I fins a mitjans VI d'ne, que van interpretar com uns forns de pega a partir de la resina de pi negre (PALET *et alii*, 2010: 73). Certament, el període que ells van documentar les estructures ens allunya de la fase que ara estem parlant, però ens està dient que aquella pràctica era ben probable a la zona pirenaica, també uns quants segles abans.

I un altre exemple d'activitat amb poc testimoni arqueològic seria la sal. Nosaltres pensem que la sal hauria tingut un paper cabdal en l'economia ceretana, l'or blanc dels ceretans. De fet, la sal seria un element importantíssim en qualsevol poble ibèric, i probablement de qualsevol societat històrica¹⁰⁹⁰. Però certament, les activitats econòmiques del territori ceretà feien de la sal una matèria prima importantíssima. I ho serien segurament en dos sentits: en la ramaderia i en el comerç¹⁰⁹¹.

Un primer factor on la sal jugaria un paper importantíssim és amb l'activitat ramadera. És ben sabut que el proveïment de sal és indispensable pels ramats bovins (SALA, 2001: 176). Així, la gestió del bestiar a la muntanya comporta haver de donar-los sal un cop per setmana (SEGUÍ/NOGUERA, 2005: 7). D'aquesta manera, a fora del tancat se situen les pedres de sal, les saleres, que són les pedres que el bestiar llepa, i aquestes normalment se situen en zones amb punts d'aigua propers i on el bestiar pugui estar fresc, les mosqueres, les quals s'aniran movent de lloc per evitar malmetre les pastures (NOGUERA, 2005; 66). Així doncs,

---

¹⁰⁹⁰ Alguns autors ja van hipotitzar sobre un eventual comerç de la sal en època ibèrica, sense aprofundir-hi massa (SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 142). Pel que fa al territori ceretà, Pierre Campmajó, l'any 1983 ja va pensar que a la comarca hi hauria pogut haver un petit comerç amb la sal (CAMPMAJÓ, 1983; 165)-

¹⁰⁹¹ I a banda d'aquests dos factors, segurament no s'hauria de desestimar altres potencialitats, com que fos un dels intermediaris que pogués sancionar l'intercanvi mesurat o pesat, tal com proposen alguns autors (CALLEGARIN/HIRIART, 2013, 12). Però d'això no en tenim cap prova material, directa ni indirecta, en territoris ceretans.

les activitats ramaderes són demandants de sal, no de sal marina o de salines, sinó de pedres de sal, de blocs de sal. Com estem veient al llarg d'aquest treball, la ramaderia bovina era una de les activitats més importants del territori ceretà.

I un altre factor que faria que els ceretans fossin productors/importadors de sal era justament els porcs. Hem dit que creiem fermament en una indústria exportadora de productes derivats del porc (no sabem si en la intensitat que mencionen les fonts o en una escala més petita, però en qualsevol cas serien uns productes coneguts a Roma al segle I a.n.e.). Així doncs, un altre cop Estrabó¹⁰⁹², en aquest cas parlant dels belgues, menciona com era necessari salar els pernils per poder-los comercialitzar¹⁰⁹³. Per nosaltres, és obvi que la fórmula havia de ser la mateixa per a tots els llocs i així, els pernils i aliments en general només podien ser transportats en llargues travessies amb la sal com a únic conservant natural. Hem dit que probablement existiria una indústria càrnica d'exportació de porcs a la zona ceretana. Com veiem, aquesta exportació només seria possible amb un sistema de transport adequat i que mantingués el producte alimentari sense putrefaccions.

Però d'on obtenien la sal els ceretans? L'explotaven a nivell miner? L'importaven altres contrades? I quins elements tenim de tot plegat?

A nivel arqueològic, comptem amb uns molts tènues testimonis de la presència de la sal en el territori, i en els canals per aconseguir-la. Un primer element el tenim en un ratllador de ferro localitzat en un dels Edificis del Tossal de Baltarga. L'edifici en qüestió (l'Edifici D) semblava que hauria pogut correspondre a uns personatges

---

¹⁰⁹² "...Presque tous les Gaulois, aujourd'hui encore, couchent sur la dure et prennent leurs repas assis sur de la paille. Ils se nourrissent de lait, de viandes de diverses sortes, mais surtout de viande de porc, fraîche ou salée. Les porcs ici n'étant jamais rentrés acquièrent une taille, une vigueur et une vitesse si grandes, qu'il y a du danger à s'en approcher quand on n'en est pas connu et qu'un loup lui-même courrait de grands risques à le faire. Les maisons des Gaulois, bâties en planches et en claies d'osier, sont spacieuses et ont la forme de rondes; une épaisse toiture de chaume les recouvre. La grande quantité de bétail, surtout de moutons et de porcs, qu'ils possèdent, explique comment ils peuvent approvisionner si abondamment de saies et de salaisons, non seulement Rome, mais la plupart des autres marchés de l'Italie..." Estrabón, Geografía. Libro IV. Itinera electronica

¹⁰⁹³ Justament a partir d'això alguns autors proposaven que els porcs en la zona ibèrica havien ser comercialitzats a partir d'una prèvia conservació en sal (ARANEGUI, 2012: 196).

diferenciats de la comunitat, amb una certa posició jeràrquica. El registre que se n'efectuà mostrava tota una sèrie d'elements ceràmics, carpològics, espacials, etc, que deixaven entreveure una sostinguda autosuficiència en el consum, amb sacs de cereals, espai pel bestiar, un forn a la finca del davant, elements tèxtils,... en qualsevol cas, una casa amb tots els elements propis d'un espai domèstic. Com dèiem, els ratlladors han estat interpretats tradicionalment en un sentit litúrgic, vinculats a una ritualitat on la presència del vi seria molt important (GRAELLS, 2005: 236-237). Però aquestes peces també han estat localitzades en contextos totalment domèstics, essent possible que la seva funció fos més prosaica, limitant-se a la de senzill ratllador (VIVES-FERRÁNDIZ, 2015: 298-300). En el cas de l'edifici del Tossal de Baltarga segurament estaríem d'acord en pensar que les funcions de la peça haurien d'estar més relacionades amb les activitats quotidianes de la preparació dels aliments, que no amb unes activitats culturals i rituals, ja que d'aquestes, en aquell indret, no en tenim cap indici. Així doncs, si acceptem que la peça serviria per ratllar aliments, ens podem imaginar que podria ratllar formatges, però també tubercles com els raves, els naps, les cebes, els alls, les pastanagues, o les remolatxes, però també s'ha demostrat (almenys des d'època medieval), que aquest tipus de peces podrien ratllar sal (QUEVEDO, 2011: 157).

Tenint en compte que ens trobem en un context ramader, i d'una activitat ramadera bastant important, considerant les enormes possibilitats de l'entorn per a les pràctiques ramaderes¹⁰⁹⁴, i recordant la importància de la sal en aquestes activitats, ens sembla molt suggerent que efectivament el ratllador s'hagués utilitzat per ratllar sal. De fet, si fos així, voldria dir que a la casa hi hauria "pedres de sal", o sigui que la sal no seria granulada, el que estaria en total consonància amb els blocs de sal requerits pel bestiar. Aquestes pedres de sal s'haurien de comercialitzar de forma habitual i per tant seria una forma senzilla d'aconseguir-la.

---

¹⁰⁹⁴ Actualment, una bona part de la superfície meridional del Tossal de Baltarga està ocupada per prats de pastures, en els quals hi podem trobar un nombre força important de caps de bestiar boví

Però a banda d'aquest element metàl·lic (això sí, de múltiples interpretacions, però una d'elles relacionada amb la sal), hem d'anar a buscar els altres indicis en un sentit contextual i interterritorial. El primer d'aquests el trobaríem en les valls més immediates a la del Segre. Efectivament en la vall annexa del riu Noguera Pallaresa, a la comarca del Pallars Jussà, existeix el municipi de Gerri de la Sal, el qual justament deu el seu nom a l'existència de dipòsits salins al subsòl. En aquest municipi, recentment hi hem localitzat un lloc de producció massiva de sal (MORERA/PIERA, 2015: 359-360). L'excavació d'aquest indret, dirigida per l'arqueòleg Marc Piera, determinà que la producció s'havia realitzat en el període de l'Edat del Bronze (PIERA, 2015). Tal com molt bé va poder determinar aquest arqueòleg, la producció consistiria en l'acumulació d'aigua salina en petits recipients que, després d'un procés d'escalfament i evaporació, farien precipitar la sal al fons dels mateixos. Finalment, la manera més fàcil de recuperar el petit bloc de sal seria trencant la peça. L'ingent nombre de fragments ceràmics recuperats, més de 40 mil per una fossa d'uns 100m² aproximadament, posa en evidència que la producció sense cap mena de dubte estaria enfocada a la seva comercialització (PIERA, 2015: 143-145). Potser encara és d'hora per avançar conclusions, ja que el jaciment actualment encara està en fase d'excavació¹⁰⁹⁵, però, considerant l'alt valor que el mineral tenia a l'Antiguitat¹⁰⁹⁶, veiem probable i possible que l'explotació de la sal hagués continuat durant els segles posteriors (potser no en el mateix indret, però potser sí en altres terrasses del mateix municipi). De fet, el municipi es troba a escassos 20km de Salàs de Pallars, municipi al què hem fet referència, ja que d'allà és on es van localitzar restes arqueològiques que evidenciaven una ocupació estable i permanent (PIERA *et alii*, 2013), que es relacionen amb el control de la via de comunicació del propi

---

¹⁰⁹⁵ A banda de finalitzar tot el procés d'excavació, i el registre i tractament de la documentació, estan en procés un seguit de datacions radiocarbòniques que han de permetre precisar la cronologia d'ús i d'amortització de l'estructura.

¹⁰⁹⁶ I aquí hem de recordar els fets de Marc Porci Cató, qui un cop pacificades les dues províncies d'Hispania, al 194 a.n.e, va imposar tributs a l'explotació de ferro i plata (*Titus Livi, Ab Urbe Condita*, XXXIV, 21, 7), però que també menciona l'existència a la Citerior d'una gran muntanya de sal pura (*Gelio, Noches áticas*, II, 22, 28). Per la majoria d'autors, es tracta de les mines de Cardona (OLESTI, 2014: 337). Aquests passatges ens hi referirem tot seguit, però tan sols ho mencionem ara perquè volem fer notar la importància de la sal a l'Antiguitat.

Noguera Pallaresa¹⁰⁹⁷. Així, encara que sigui d'hora per fer valoracions concloents, seria probable que els assentaments ibèrics al curs del riu Noguera Pallaresa tinguessin una estreta relació amb la producció i exportació de sal.

I seguint aquesta línia interpretativa, i lligant l'ocupació d'aquella vall amb la de Cerdanya i els ceretans, en aquest treball estem parlant en bona part de la comarca de Cerdanya, ja que és la que més àmpliament hem treballat. Tanmateix, i com ja hem dit en diferents ocasions, per la majoria d'historiadors és acceptat (per nosaltres també) que el poble dels Ceretans ocupava diferents valls pirinenques, situant-se a bona part dels Pirineus Orientals, tal com per exemple proposava Estrabó (*Geografia*, III, 4, 11). D'aquesta manera, la vall del Noguera Pallaresa, paral·lela i immediata al Segre, és molt probable que fos una d'aquestes valls d'influència ceretana, i que les comunitats d'allà formessin part dels *Cerretanii* de les fonts¹⁰⁹⁸. Per tant, encara que la producció de sal no s'hagués realitzat a Cerdanya, sí que s'hauria fet en els propis territoris ceretans. Per tant, podríem arribar a la conclusió que en els territoris ceretans es produïa sal, d'origen salí¹⁰⁹⁹, amb uns volums apropiats per a la comercialització. Aquest tipus de sal no seria utilitzable per les saleres del bestiar, ja que com hem vist necessita pedres de sal (NOGUERA, 2005; 66), però sí que podria ser molt útil en les tasques domèstiques o per aïllar i mantenir els aliments que es comercialitzen, com els pernils, tal com indicava Estrabó.

---

¹⁰⁹⁷ I el jaciment de Salàs de Pallars s'ha de relacionar també amb un altre jaciment, el Serrat dels Espinyers d'Isona, just a l'entrada de la vall, ubicat a uns 25km del primer. Aquí, també s'ha documentat una fase ibèrica al segle IV ane (ARCOS/BELMONTE, 2011; BELMONTE *et alii*, 2013; GARCÉS/REYES, 2015). Possiblement la presència d'aquests jaciments i la seva cronologia ibèrica en el segle IV ane, no només tingui a veure amb el simple control de la vall, sinó que també tingui una notable importància una eventual explotació, gestió i comercialització de la sal a la zona del Baix Pallars.

¹⁰⁹⁸ També cal dir que el municipi de Cambrils, a l'Alt Solsonès, a la cara sud del Cadí, és una zona salina molt important. Tanmateix, en aquell cas no es coneix de cap jaciment a les proximitats.

¹⁰⁹⁹ Hem dit que la precipitació de la sal dins dels recipients generava uns petits blocs de sal al fons d'aquests, que per alliberar-los s'havia de trencar la peça. Nosaltres entenem aquests petits blocs com una fórmula de comerç de sal granulada, ja que primerament, les "pedres" no tindrien la solidesa de les pedres de sal que es troben de forma natural, per exemple a Cardona, però també, no tindrien utilitat com a saleres pel bestiar, havent-se d'enfocar el seu ús a les necessitats domèstiques o a la comercialització de productes.

Però un altre d'aquests elements el tenim en la muntanya de sal de Cardona. Aquest municipi, ubicat a la Catalunya central, s'ubica just a sobre d'unes mines importantíssimes de sal, de "sal pura", que no necessita tractament per a ser utilitzada, ja que s'extreu com una pedra. Al municipi se li suposa l'existència d'un *oppidum* al capdamunt del turó on actualment hi ha el castell de Cardona, però d'aquesta possible ocupació només se'n coneixen uns materials ceràmics localitzats de forma superficial o en deposició secundària (DAURA *et alii*, 1994: 103-104; MORERA/GUTIÉRREZ, 2006). De totes maneres, són moltes les referències a l'existència de "rutes de la sal" per l'interior del territori català, les quals per molts autors ja s'haurien iniciat en època antiga: per alguns existiria una via transversal que creuaria el territori Solsonès-Berguedà-Ripollès (BUSQUETS/FLORENSA, 2016: en premsa), també una que des de la vall del Cardener aniria vers la vall del Llobregós i les terres de ponent (RODRIGO *et alii*, 2014, 202), la que des del Cardener s'unia amb el Llobregat per anar aigües avall (GUÀRDIA, 2015: 55), però també la que remuntava el Cardener i, traspasant la Serra del Cadí, arribava fins a Cerdanya (CRESPO, 2011: 222; GUÀRDIA/OBIOLS, 2014: 177-178; GUÀRDIA, 2015; PASQUES, 2016: en premsa). És aquesta darrera la que ens interessa i en la qual volem aprofundir.

Semblaria que les rutes de la sal de Cardona ja apareixen en la documentació medieval. Al segle X se'ns menciona el camí Cardonense, i a partir del segle XII el "Camí saliner de Cardona" (GALERA, 1996: 21)¹¹⁰⁰. D'aquesta manera, a través de la documentació medieval, de la documentació moderna i de la recopilació de les fonts orals, es pot resseguir la ruta que feia. Des de Cardona, el camí anava cap a Sorba, Navès, i el castell de Besora, des d'on es dirigia, passant per Guilanyà i les Cases de Posada, fins a Sant Llorenç de Morunys, i La Pedra i la Coma. En aquest punt el camí pujava vers el coll de Port, on entrava a la vall de la Vansa. Des d'aquí, passant pel coll de Buc, el camí baixava fins al molí de Fórnols, i

---

¹¹⁰⁰ Als segles X i XI es menciona la *strata kardonense*, *Kardoninense*, *Cardonesa*, *de Kardona*, o *Kardoninense*. Pel que fa al camí saliner, també apareix uns segles més tard com *carrería salineriam*, *camino salinerio*, *acamino vocato saliner* o *via salinaria* (GALERA, 1996: 21)

pujava la solana del Cadí fins al collet de Bacanella, a l'extrem ponentí del massís (GUÀRDIA/OBIOLS, 2014: 177; GUÀRDIA, 2015: 67). En aquest indret s'hauria aconseguit vorejar el Cadí.

Cal dir que aquesta ruta coincideix amb diferents punts on hi ha jaciments arqueològics certament significatius. A Sorba, hi tenim l'*oppidum* de Sant Miquel de Sorba, amb cronologies que remunten el Primer Ferro i fins al segle I ane (ASENSIO *et alii*, 2015). Al següent indret, Navés, és al municipi on s'ubica l'anomenat fortí de Tentellatge, una possible *turris* d'època republicana (CRESPO, 2011: 223). Finalment, el collet de Bacanella, ja al Cadí, se situa uns 200m per sota del pla del Goleró, on ja fa uns anys s'hi documentà una important ocupació des del neolític, passant evidentment, per les etapes de l'Antiguitat (PALET *et alii*, 2010).

Pel que fa a la cara nord del Cadí, el camí seguia bastant horitzontal, aprofitant els collets i els passos naturals, passant per Sant Salvador d'Adraén, coll de Vanses, Cava i el Querforadat, i també els municipis de Villec i Montellà¹¹⁰¹ fins a arribar a Talló, ja a la plana cerdana (GUÀRDIA, 2015: 67-68; PASQUES, 2016: en premsa).

Però com diem, la documentació més antiga d'aquesta via es podria remuntar a l'alta edat mitjana, però enlloc es menciona que ja existís a l'Antiguitat. De fet, no existeix cap mena de documentació que mencioni directament l'explotació de les mines de sal de Cardona durant l'Antiguitat. Però el seu supòsit és acceptat per un bon nombre d'autors (SÁNCHEZ, 1987; GÓMEZ/PÉREZ, 1995: 527; MORÈRE, 2013: 14; OLESTI, 2014: 337). I ho és per les restes d'època neolítica trobades en un turó de la vall salina del municipi (DAURA *et alii*, 1987: 35-36), les quals podrien indicar una explotació ja des d'aquell moment. Però també per les referències dels autors romans a una muntanya de sal pura a la Citerior. Efectivament, com dèiem, després de la revolta indígena de l'any 197 ane, Marc Porci Cató arribà a la

---

¹¹⁰¹ Tots aquests són nuclis i municipis de l'Alt Urgell, de la cara nord del Cadí. La via aquí no és tan ben coneguda i fins al moment, no s'han identificat jaciments de rellevància.

península dos anys més tard per sufocar-la. Un cop pacificat (aparentment) el territori, el cònsol tornà cap a Roma, l'any 194 ane. Però abans va imposar tributs a l'explotació de ferro i plata (*Titus Livi, Ab Urbe Condita*, XXXIV, 21, 7)¹¹⁰², i sembla que també mencionà l'existència a la Citerior d'una muntanya de sal pura (*Aulo Geli, Les nuits attiques*, II, 22, 28)¹¹⁰³. Sembla prou evident que aquesta muntanya de sal ha de ser Cardona, ja que enlloc més hi ha una zona on "aparegui tanta sal com n'extreus".

Nosaltres doncs, i a partir de tots aquests elements, pensem que podria existir un comerç de sal, de fet de pedres de sal, potser ja ancestral, que des de Cardona, i a través del "Camí Cardoner" arribés a Cerdanya¹¹⁰⁴. Així, els ceretans serien productors de sal, a partir de les salines de Gerri de la Sal, però també importadors de sal, a través de la muntanya de sal de Cardona.

Però finalment, i ja per acabar amb els indicis tènues que tenim de la importància de la sal en el territori ceretà, nosaltres pensem que aquesta importància potser la podríem tenir reflectida, de forma indirecta, en algun dels autors antics, i concretament en el passatge que Sili Itàlic que ens parla dels *Tyrinthia castra* dels ceretans (*Punica*, III, 357-358). Efectivament, ja fa uns anys Marc Mayer va fer un estudi històrico-lingüístic de l'obra de Sili Itàlic (MAYER, 1984). Mayer posava en relleu dues dades. D'una banda, la importància que tenia Hèrcules Líbic en la prosa de l'autor romà. I de l'altra, el posicionament filorromà de les poblacions i fortificacions a les què Sili Itàlic atribuïa el qualificatiu *Tyrinthia*. Per Mayer, això

---

¹¹⁰² "...pacificada la provincia, estableció un elevado impuesto sobre las minas de hierro y plata..." Tito Livio. Historia de Roma desde su fundación. Libro XXXIV. Traducció José Antonio Villas. Ed Gredos, Madrid, 1993.

¹¹⁰³ "...Quant au vent qui souffle des Gaules et qu'il appelait Circius, M. Caton au troisième livre de ses Origines, l'appelle Cercius ; car en parlant des Espagnols qui habitent au-delà de l'Èbre, il s'exprime ainsi. On trouve, dans ce pays, des mines de fer et des mines d'argent très abondantes, et une montagne considérable de sel dans laquelle on en voit reparaître du nouveau, à mesure qu'on en ôte..." Tito Livio. Historia de Roma desde su fundación. Libro XXXIV. Traducció José Antonio Villas. Ed Gredos, Madrid, 1993.

¹¹⁰⁴ De fet, i posats a especular, es podria pensar que el desenvolupament, relativament des d'antic, que s'esdevé a la zona del Solsonès en època ibèrica, amb jaciments aturonats i fortificats des del Primer Ferro (Sant Miquel de Sorba, Anseresa,...) tal vegada es degué al control que tenia el territori sobre la sal i sobre la ruta de distribució d'aquest producte, sobretot vers les latituds septentrionals.

volia dir que els ceretans haurien tingut una actitud filorromana però que el pas d'Anníbal els hauria fet canviar de bàndol, passant a col·laborar amb els cartaginesos. Com veurem més endavant, nosaltres creiem fermament en aquesta teoria, i és més, pensem que després del pas de l'exèrcit cartaginès, ràpidament recuperarien les preferències prorromanes. D'aquesta manera, si considerem una realitat propera al món romà del poble ceretà, la seva vinculació amb Hèrcules Líbic cobraria tot el seu significat, i no només per equiparar les fortificacions amb les de Tirinte, sinó pel simbolisme que tenia el propi Hèrcules en el món romà, i que en el cas dels Ceretans prendria tot el seu sentit. Així, Annalisa Marzano ha demostrat que el culte a Hèrcules a Roma en època republicana estava relacionat amb el comerç, i en especial a la ramaderia, la transhumància i a la sal (MARZANO, 2009: 83). Per l'autora, molts santuaris d'Hèrcules a Itàlia s'ubicaven en nusos de comunicació, vinculant-se al bestiar i serien llocs de tractament de sal. Uns exemples d'això serien el Fòrum Boari de Roma, que des d'època arcaica era un lloc amb un mercat de bestiar, però també era per on passava la *Via Salaria*; o la coneguda *Porta Herculanaensis* de Pompeia, coneguda amb el nom de "porta de la sal".

Així doncs, nosaltres veiem molt suggerent que s'utilitzi la figura d'Hèrcules Líbic i que se'l faci relacionar amb Cerdanya, justament un territori que seria un dels nusos de comunicació més importants del nord-est peninsular, de contactes i preferències més aviat filorromanes¹¹⁰⁵, una zona eminentment ramadera, i un lloc on la sal tindria una importància cabdal. És casualitat? Potser sí, però en tot cas són moltes les coincidències.

Relacions comercials. I finalment, l'última de les pràctiques econòmiques que es detecten a Cerdanya, i de la qual ja n'hem estat parlant de manera transversal, són les relacions comercials. Si bé aparentment, i a partir del registre arqueològic,

---

¹¹⁰⁵ Tal com intentarem demostrar, nosaltres pensem fermament en una actitud filorromana del poble dels ceretans davant els fets de la II Guerra Púnica, exceptuant, lògicament, el moment del pas de les tropes cartagineses. A banda d'això, la majoria d'importacions que tenim ens provindrien del món greco-romà, mentre que de forma directa, no n'hi hauria cap de púnica.

pot semblar una activitat de molt dèbil influència en l'economia ceretana, nosaltres pensem, per tot això que hem anat dient (obtenció de la sal, comercialització del porc, comercialització de la fusta...) i també per altres indicadors (presència de monedes del segle III a.n.e, presència de cinabri,...), que efectivament seria d'una major importància. Però a pesar que li donem un paper rellevant en les dinàmiques econòmiques ceretanes, no queden clars els mecanismes que possibiliten l'exportació i importació dels productes i el seu trasllat en termes mercantilistes. Qui feia les transaccions? Qui se'n beneficiava? Què s'obtenia a canvi?, amb quins pobles es feien? Certament són preguntes que en molts casos no tenen una resposta molt clara. Però fent un esforç deductiu ens les podem imaginar.

En època romana es tenien identificats alguns d'aquests comerciants. Ja hem dit que a Itàlia es coneixen les *societates picariae*, que eren les encarregades d'extreure i comercialitzar la reïna i la pega. També es coneixen els *dendrophorii* (comerciants de fusta per a la construcció, llenyataires, serradors), els *fabri tignarii* (fusters), o fins i tot els *ratarii*, els constructors de barques fluvials (GÓMEZ/PÉREZ, 1995: 528). També sabem dels *Salinator*, i de la presència de personatges amb aquest nom als mateixos Pirineus o en llocs on la sal és de capital importància (PONS, 1994: 342; MORÈRE, 2013: 17)¹¹⁰⁶. Tot i que en molts casos, aquests oficis/gremis no són mencionats en les zones pirinenques, ens els podem imaginar participant de les activitats comercials als Pirineus.

I fent un altre pla deductiu, ens és possible pensar que també existirien en època preromana. Així, per nosaltres en època iberoceretana hi haurien d'haver productors i marxants de sal, llenyataires, fusters i comerciants de fusta, ramaders i mercaders que comercialitzaven el porc i els seus derivats...

---

¹¹⁰⁶ Jordi Pons menciona una inscripció trobada a Peiriac de Mer, al sud-est de Narbona (CIL XII, 5360), en la que apareix un llibert i *salinator*, el que per ell voldria dir que els aiguamolls del Rosselló eren explotats per obtenir sal. També Nuria Morère ens dona notícia de la inscripció d'un *salinator* a Dènia, terme que fou interpretat com un tractant de sal. Finalment, no hem d'oblidar l'episodi de la fortificació dels passos dels Pirineus a l'inici de les Guerres Sertorianes, en què Sertori manà realitzar a Livi Salinator (Plutarc, *Sertori*, VII, 1-4).

Serien aquests productes els que exportaria la societat ceretana, però desconeixem amb què s'intercanviarien i de quina manera. Ja hem dit que de forma hipotètica es pot pensar en la importació de sal gemma des de Cardona. També que hi hauria d'haver una certa importació de cinabri, possiblement per uns canals secundaris. Però aquests elements no deixen de ser uns productes d'un comerç invisible, que no deixen traces arqueològiques (com tampoc les deixaria la comercialització de molts productes alimentaris com la llet, les fruites, els formatges, així com tampoc, i en un nivell més abstracte, l'intercanvi d'idees, de coneixement, de persones...). Així, si ens fixem amb el registre arqueològic, veiem que les pistes són molt poques i, tot i que les relacions comercials són evidents, tot i que es mantenen contactes amb les poblacions veïnes i extracerdanès, semblaria que encara estan en una fase molt primerenca i, a partir del poc volum d'importacions que té la comarca, les relacions comercials devien ser de baixa intensitat.

De la fase iberoceretana, el nombre percentual de ceràmiques ibèriques no arriba al 2-3% sobre el volum total, mostrant que aquells atuellis no eren propis de la comarca, i la seva obtenció es deuria a intercanvis comercials amb altres llocs. A més, comptem amb quatre fragments de ceràmica àtica, dels segles V-IV ane¹¹⁰⁷, una desena de fragments dels Tallers Occidentals, del segle III ane, uns quants fragments de ceràmica ibèrica pintada de l'ibèric ple, provinents probablement de la zona empordanesa¹¹⁰⁸, una mostra una mica més àmplia de ceràmica de vernís roig ilergeta, dels segles III-II ane, un braçalet gal, també dels segles III-II ane, i fins a 9 monedes, dracmes o imitacions de dracmes del territori gal, també de la segona meitat de segle III ane.

---

¹¹⁰⁷ També podríem incloure les 3 o 4 peces que podrien correspondre a imitacions locals de *kantharos* o *kiathos* àtics.

¹¹⁰⁸ A banda dels càlats pintats, alguns d'ells amb cronologies de l'entorn de l'any 200 ane, tal com s'ha observat al Castellot de Bolvir, també tenim fragments de ceràmica ibèrica pintada propis dels segles V-III ane (CAMPMAJÓ *et alii*, 2014b: 45)

Amb aquesta mostra de les importacions ens podríem preguntar, eren aquests productes i objectes de luxe dins la societat ceretana i havien estat intercanviats a tal efecte? Dit d'una altra manera, eren les copes, els vasos, les gerres etc, l'objectiu final en la transacció? S'intercanviaven els productes cerdans (alimentaris, fusta, sal...) a canvi dels atuells ceràmics només per una simple expressió de riquesa d'una petita classe dirigent? O, sent igualment objectes de luxe i signes d'una posició social diferenciada, arribaven a Cerdanya d'una manera secundària, complementant altres productes, podríem dir-ne, de necessitat i abast més comunitari? Nosaltres pensem més en aquesta segona opció, i tenint en compte l'enorme volum de comerç invisible, és probable que ens n'hagin quedat molt poques traces. Una d'aquestes però, podria ser el vi, l'oli o la cervesa. Efectivament, d'entre els fragments ceràmics s'han recuperat alguns fragments d'àmfora ibèrica, així que aquests productes, els quals es podien envasar amb contenidors amfòrics per ser comercialitzats, van poder arribar perfectament a Cerdanya

Però si tornem al registre arqueològic d'importació que tenim del territori, fent l'anàlisi de la seva procedència, es pot proposar uns contactes comercials com a mínim en dues direccions. Sobretot cal pensar amb un contacte amb el món ibèric del Rosselló-Llenguadoc, a través del coll de la Perxa i seguint la vall del Tet, fonamentalment amb el nucli de *Ruscino* com a punt de distribució. Efectivament, com veiem la majoria de productes ens provenen de la zona nord. Comptem amb el braçalet gal, i les nou monedes, moltes d'elles imitacions gal·les. Però a les influències gal·les hi podríem afegir els fogars amb decoració perimetral (ornamental o funcional), que tot i documentar-se en la fase republicana, són típics a la zona del sud-est francès en els segles de l'ibèric ple. I també, i potser en una posició destacada, l'estreta relació entre els dos territoris, Cerdanya i Rosselló, quedaria avalada per l'escriptura rupestre dels segles IV-III ane. Ja hem dit que la gran majoria d'autors que han treballat la qüestió (CAMPMAJÓ/UNTERMAN, 1991; PANOSA, 1995 i 2005; CAMPMAJÓ, 1996 i 2005; FERRER, 2010, 2013, 2015), independentment de la interpretació que en fan, creuen que la influència de

l'escriptura a la comarca vindria de la zona del Rosselló. I finalment, a tot això hi hauríem d'afegir les importacions ceràmiques, les quals moltes d'elles provindrien d'*Emporion* o de la seva àrea d'influència.

Però aquestes peces podrien arribar a Cerdanya a través de les rutes de la Catalunya Interior, o a través de la costa rossellonenca i remuntant el Tet. Tot i que s'ha proposat que la principal ruta comercial cerdana seria la del Ripollès-Garrotxa i fins a *Emporion*, amb una durada que podia arribar als 4 dies de camí (DE SOTO, 2010)¹¹⁰⁹, nosaltres creiem que els productes de la costa emporitana provindrien pel Rosselló. En aquest sentit, cal dir que el mateix de Soto ja advertia que no havia analitzat la via del Tet en el seu estudi sobre les vies catalanes. Així, si reprenem els mateixos criteris que de Soto, nosaltres considerem que la zona marítima natural de comerç ceretà havia de ser la desembocadura del Tet, o sigui *Ruscino* i la seva àrea d'influència. Entre altres motius, cal destacar que la via natural del riu Tet és de més fàcil transitar que els elevats passos prepirinencs, però especialment, hem de considerar la distància, uns 170kms entre Llívia i Roses, mentre que n'hi ha poc més de 100 entre Llívia i Perpinyà. Per tant, si per decidir-se per una ruta o una altra, el factor rapidesa era un criteri fonamental, pensem que seria molt més ràpid comercialitzar els productes per la vall del Tet.

Però també podem insinuar un contacte amb el món ilergeta a través de la vall del Segre i els colls transitables¹¹¹⁰. Tot i que semblaria que aquesta relació seria de menys intensitat que la del Rosselló, i tal vegada potser més tardana, ja que la cronologia del vernís roig ilergeta se situaria a partir del segle III ane (RUIZ/MOLINOS; 1993: 98).

---

¹¹⁰⁹ L'arqueòleg Pau de Soto (DE SOTO, 2010: 357), en la seva tesi doctoral sobre vies de comunicació en època romana, proposava que la zona marítima amb qui més relació comercial tenia la comarca cerdana era el golf emporità, ja que era l'indret a on hi havia menys distància (4 dies naturals per unir els dos punts a través de l'interior català).

¹¹¹⁰ Nosaltres creiem que l'antiga via de comunicació no és la que estrictament va seguint el Segre riu avall, ja que per exemple, després de la Seu d'Urgell hi ha diferents congosts engorjats impossibles de transitar. Contràriament, en alguns llocs se seguiria una ruta paral·lela, com per exemple a Coll de Nargó, al principi de la qual, per l'altra costat, s'ubica l'antiga Aeso, i on s'ha localitzat una ocupació ibèrica del segle IV ane (BELMONTE *et alii*, 2013 y ARCOS/BELMONTE, 2011).

En qualsevol cas, com veiem, és evident que Cerdanya no és un lloc aïllat al marge dels altres territoris ibèrics, sinó que hi està en permanent contacte, i amb una interrelació comercial que abasta diferents esferes econòmiques, però també una variada àrea geogràfica. I possiblement això fou així degut a la peculiar ubicació del territori, al bell mig d'una via de pas importantíssima per creuar els Pirineus, d'utilització ancestral, però que a més esdevé cruïlla altres camins i vies secundàries, que comuniquen Cerdanya amb els vessants septentrionals i meridionals de la serralada. Les potencialitats comercials que ens podem imaginar dels ceretans poden prendre un ampli ventall de sectors econòmics. Però certament, les evidències d'aquest comerç, les evidències dels productes importats i/o exportats són molt més tènues. Ara bé, nosaltres pensem que un testimoni de tota aquesta activitat són les monedes gal·les que trobem al territori. Molt probablement, aquestes monedes no serien el producte de les transaccions que es feies des d'aquí (fos exportant o important), sinó que tal vegada fossin el reflex de la importància de la via comercial de l'alta vall del Segre. Una importància que esdevé cabdal si entenem Cerdanya com un nus de comunicacions, o sigui com una cruïlla de camins. Ja ho hem anat dient al llarg d'aquest treball, des de Cerdanya es pot comunicar amb les terres ilergetes resseguint la vall del Segre; amb el Rosselló baixant per la vall del Tet; amb la Catalunya interior a través de la via *Kardonense*, o per la Collada de Toses; o amb les altes valls de l'Auda i l'Arieja pels colls d'Orlu i de Pimorent respectivament. Com veiem, Cerdanya és la zona nuclear on van a parar bona part de les vies i passos naturals que comuniquen els dos vessants dels Pirineus. Així, nosaltres pensem que les monedes recuperades a la zona de Bellver serien el testimoni directe d'aquesta activitat.

Com ja hem dit, 8 de les 9 monedes han estat recuperades de manera fortuïta, i la darrera fou localitzada en context estratigràfic per nosaltres mateixos, l'any 2013. Si fem cas a les descripcions fetes pels seus descobridors, les monedes provindrien majoritàriament del Tossal de Baltarga, o de les seves proximitats, i serien totes elles dracmes de *Rhode*, *Emporion*, o imitacions gal·les de les

monedes d'aquells enclavaments. Les monedes gregues certificarien la importància comercial de l'eix Segre-Tet, a la que abans fèiem referència. Però les monedes gal·les podrien haver arribat remuntant la vall del Tet, com les de les ciutats gregues, però també és possible que fossin introduïdes a partir dels corredors de l'Auda (amb més probabilitat) o l'Arieja. Les monedes gal·les que imiten les dracmes gregues d'*Emporion* i *Rhode* es comencen a realitzar segurament a la primera meitat de segle III ane (HIRIART, 2009: 384), i es troben freqüentment a les zones de Tolosa i l'Alta Garona a partir de mitjans d'aquell segle, ampliant-se també vers els corredors de l'Auda i el Tet, i en el tram final de l'Arieja (CALLEGARIN/HIRIART 2013: 17). Així, a partir dels estudis que s'han fet, semblaria que si bé en un moment molt inicial aquestes monedes interessessin, i entressin només a través dels canals socials i polítics, ràpidament van penetrar als circuits d'intercanvi comercial (CALLEGARIN *et alii* 2013: 190). Un altre element que donaria força i pes a aquestes relacions amb la zona gal·la serien els antropònims de possible filiació gal·lo-aquitana que es localitzen a Cerdanya en els gravats rupestres¹¹¹¹. La presència d'aquests personatges mostraria certs lligams entre els dos territoris.

Amb tot, les monedes gal·les, en tant que un element de ponderació de les activitats comercials, també s'ha d'interpretar vinculat a aquestes activitats pel que fa a Cerdanya. I com ja hem dit, a Cerdanya totes elles es localitzen al Tossal de Baltarga, o en un radi de molt curt abast. Per nosaltres, això no pot ser producte de l'atzar, sinó que ha de respondre a algun tipus de realitat històrica. Nosaltres creiem que només podria haver-hi dos tipus de solucions a la concentració monetària. La primera és que a l'indret hi hagués algun tipus de poder polític de primer nivell, especialment significatiu a nivell comarcal. Ja hem dit que pensem que el centre capitalí no estaria a la zona de Bellver, sinó que s'hauria de localitzar a Llivia. A més, el poblament d'aquell moment que es coneix al Tossal de Baltarga (i ja no parlem de les proximitats) no respondria ni molt menys a un *oppidum*, o un

---

¹¹¹¹ Ens referim als personatges *Bels'ko* i *Toloko*. Per Joan Ferrer, el primer podria correspondre a una derivació de l'antropònim aquità *Belexco*, mentre que *Toloko* podria tractar-se de la divinitat aquitana *Stoloco* (FERRER, 2010: 55)

centre de poder polític. No, nosaltres pensem que la resposta no hauria d'anar en aquesta direcció.

La segona solució implicaria haver d'entendre la zona de Bellver (potser amb Baltarga com a centre), com una zona d'una especial importància comercial, en la que d'alguna manera es cobressin o taxessin les transaccions comercials, el pas de mercaderies, el pas de combois, el cobrament duaner, etc. No sabem definir la concreció de la taxa, però ens sembla força versemblant i plausible, donada la importància estratègica de la vall pel que fa a les comunicacions, que existís aquest cobrament. A banda de la pròpia concentració de monedes, un primer indici el trobaríem en la menció que fa Plutarc (*Sertori*, VII, 1-4) sobre el pagament dels drets de pas que va haver de fer Sertori per creuar els Pirineus l'any 83 ane. Certament, és un pagament que se situa ja en època republicana i que perfectament pot ser explicat en el marc de la nova administració romana i la gestió que en fa de les noves províncies, però en aquest cas veiem força probable que aquells pagaments sertorians fossin hereus d'una tradició indígena, que ja existís almenys des de la segona meitat de segle III ane. En aquest sentit, el terme utilitzat per Plutarc, *telos*, sembla en aquest cas molt significatiu i específic, indicant un model de pagament ben establert.

6.2.4. La societat ceretana

Totes aquestes transformacions, territorials i econòmiques, indubtablement van tenir la seva correspondència en un sentit social, i especialment, de diferenciació de les elits aristocràtiques, les quals, en qualsevol de les seves formes, van dirigir la vida política, econòmica, moral i religiosa de la comunitat. Algunes dades ens apunten a visualitzar aquesta estratificació social. Primerament, la sola configuració d'alguns poblats en *oppida*, amb unes característiques com les del Castellot, ja ens està inferint uns primers signes de diferenciació social, ja que molt probablement, la jerarquització dels assentaments també seria reflex de la jerarquització social. Així, en els *oppida* hi viuria una part de la població,

possiblement designada en funció de factors socials, polítics o de representativitat¹¹¹². Això implicaria la creació d'una xarxa d'assentaments independents amb unes connotacions político-econòmiques particulars. Un exemple, i ja n'hem parlat, seria la hipotètica dimensió capitalina que va poder tenir una suposada *Libia/Libica*¹¹¹³. En aquest exemple, sembla probable que els personatges dirigits de la comunitat visquessin en aquest *oppidum*, el qual, en cas de ser així, s'hauria de reflectir qualitativament en el registre arqueològic¹¹¹⁴.

De forma general, i seguint el fil argumental, per la consecució d'aquests nous *oppida* es requereix, sense dubte, d'un alt grau organitzatiu i de lideratge. Tasques com la realització dels fossats, de les muralles i torres, o dels llocs de representació, requereixen les feines d'un gran nombre de persones i recursos materials (localització i transport de les matèries primeres, construcció, logística i gestió de l'aigua,...), els quals s'han d'enquadrar dins d'una organització productiva guiada i coordinada piramidalment¹¹¹⁵.

En aquest sentit, i d'acord amb els diferents poblats i *oppida* que s'intueixen a Cerdanya, és possible inferir unes elits en la comunitat que haguessin exercit els lideratges político-administratius d'aquesta. I una expressió d'aquesta diferenciació social serien justament les grans construccions dels *oppida* (les muralles, les torres...) i el simbolisme que aquestes estructures representaven per la població, en tant que enclavaments de fortificació, infranquejables. En definitiva, els seus

---

¹¹¹² Aquestes idees es poden trobar, per exemple, a GRACIA, 2005: 204; SANMARTÍ, 2005: 716-717; o a RUIZ/MOLINOS, 1993: 192-194.

¹¹¹³ Una *Libia* que tal vegada, recordem-ho, també hagués pogut ser anomenada en algun moment històric, *Braquile*.

¹¹¹⁴ Malauradament, la zona on hi hauria hagut l'*oppidum*, al capdamunt del turó del castell, està en bona part arrasada pel castell medieval de Llivia. Pel que fa a la falda d'aquest turó, és on posteriorment s'hi situà la ciutat romana, i la ciutat actual.

¹¹¹⁵ Aquestes són les tesis majoritàriament acceptades des dels models teòrics de formació i evolució de les societats complexes, i s'apliquen també en els territoris ibèrics: al Llenguadoc occidental (DE CHAZELLES, 2005: 243), a la zona de l'Empordà (MARTÍN, 2005: 327), a la llergèsia (GARCÉS, 2005: 422-423), o per exemple al territori del sud-est francès (ISOARDI, 2009: 73; GARCIA, 2009: 62-64).

centres de poder¹¹¹⁶. I potser, i en un sentit figuratiu, l'emblema d'aquest simbolisme potser radicaria en els elements totèmics, els déus zoomorfs de la natura, que se situarien just a l'entrada dels grans poblats, tal com hem suposat al Castellot, sent els garants de la protecció d'aquests.

En un pla més palpable, aquesta diferenciació s'observa en el registre arqueològic. Primerament i d'una forma més evident, en la diferent configuració i dimensions de les cases. Ja hem vist com al Castellot unes finques són de majors dimensions, ocupant unes superfícies el doble de grans que la resta al final del període. I aquesta diferenciació estructural també s'ha observat al Tossal de Baltarga. Però la distinció social també es detecta justament en la poca presència dels objectes de luxe (les importacions, sobretot les transmediterrànies), mostra inequívoca que la seva tinença és senyal de riquesa, i per tant d'un estatus diferenciat. I finalment, aquestes elits també es contrasten en altres elements que tradicionalment s'han relacionat molt estretament a les esferes de poder: els fermalls decorats de cinturó o els cavalls.

Però deixant de banda la jerarquització que hi hagués pogut haver en termes de cabdillatge, també en aquest moment es produeix una incipient especialització dels treballs. Ho hem vist amb l'activitat tèxtil i amb la metal·lúrgia, amb unes zones especialitzades a tal efecte. Tot això suggereix un procés productiu exclusiu que segurament donaria servei a la comunitat. Tot i així, també cal dir que molt probablement es mantenien molts espais on pervisqués una concepció comunitària dels treballs. De fet, es pot pensar que, a pesar d'aquestes primeres fórmules socials d'especialització, la polivalència continuaria sent una norma, i en la societat ceretana (d'igual manera que a la resta), encara fluïrien les contribucions col·lectives, com uns processos recíprocs que reforçarien la cohesió social.

---

¹¹¹⁶ Tot i així, i com ja hem dit, la defensa i fortificació no seria l'objectiu primari en aquelles construccions, sinó justament l'efecte simbòlic que desprenia a la població.

I finalment, en els aspectes socials, i com una barreja dels lideratges, i l'especialització funcional, faria falta parlar de la religiositat i de tot allò que té a veure amb la ritualitat i la litúrgia. L'univers religiós de la comunitat molt probablement s'hauria d'enllaçar conceptualment amb els lideratges de la comunitat, els llinatges de poder, els gentilicis, i finalment, amb la seva justificació a partir d'unes creences màgiques i supraterrènies. Diferents elements del territori ens remetent a una ritualitat efectiva de la comunitat.

En el pla més domèstic, comptem amb la presència de destrals¹¹¹⁷ o ganivets de sílex en contextos ibèrics i sense signes d'utilització, o els elements de caràcter votiu, en tant que pervivències de períodes ancestrals¹¹¹⁸. Però un cert caire ritual també s'ha detectat amb el gran fogar de quasi 2m localitzat en una de les habitacions del Castellot. Segurament (formés part d'una residència complexa o no), ens trobaríem davant d'un espai amb finalitats rituals, potser inserit en un recinte de rellevància religiosa o que donaria un servei (culinari?) que ultrapassaria l'àmbit estrictament familiar (BUXÓ *et alii*, 2010: 83). I un darrer element de la religiositat a l'interior dels *oppida*, el trobem en els enterraments d'objectes i deposicions rituals, dels que ja hem vist que en tenim alguns exemples al Castellot. Els estudis recents els vinculen a fenòmens propiciatoris, talismànics i de superstició, amb una clara vocació profilàctica (BELARTE/DE CHAZELLE, 2011: 176; ROURE/PERNET, 2011: 269). I en el cas del Castellot, potser els enterraments no s'haurien realitzat en l'esfera domèstica, sinó en una litúrgia de tipus comunitària, ja que els dipòsits s'ubiquen molt propers a les entrades.

Però a l'exterior dels *oppida* i en un sentit més comarcal també tenim alguns indicis d'expressions de religiositat. Ja hem dit que la pervivència de les coves en aquest moment podria ser un signe de la reconversió en santuaris (tot i que també és possible pensar que continuessin llocs d'hàbitat), i també que la presència

---

¹¹¹⁷ Per alguns autors fins i tot les destrals polides podrien tenir unes finalitats profilàctiques per la comunitat (CHAUSSERIE-LAPRÉE, 2011: 189).

¹¹¹⁸ Precisament també, el reduït nombre de peces recuperades ens porta a pensar que eren elements exclusius d'alguns membres.

d'assentaments molt a prop dels sorgents naturals potser també estaria indicant algun tipus de sacralització del lloc (GONZÁLEZ, 2001: 90; ARANEGUI, 2012: 148). Però segurament, l'element que més clarament ens representa aquesta ritualitat en el paisatge són les inscripcions rupestres. Ja hem vist com en altres indrets, elements similars han estat relacionats amb processons comunitàries i amb litúrgies religioses (ALFAYÉ/MARCO, 2007: 300-301). Per nosaltres, és evident que, fossin quines fossin les litúrgies, les elits dirigits hi van tenir un paper destacat. I sigui quin sigui el seu origen, i amb independència de a quin fenomen concret respongui, l'ús de l'escriptura ha d'estar subjecte al poder jerarquitzat. Així, podríem pensar que les inscripcions van ser fetes per una elit política i religiosa de Cerdanya. I, de fet, l'existència de les inscripcions també infereix la presència d'uns personatges especialitzats, els escribes, situats molt probablement a l'òrbita de les classes dirigits, que seran una mostra de la creixent especialització social, i que ajudaran a consolidar les estructures de poder de la societat.

I en aquest sentit, podem plantejar-nos que els antropònims que es llegeixen en els gravats són les elits de les quals estem parlant? Quins noms s'haurien d'escriure a les parets de les muntanyes, en el marc d'uns actes sacramentals i litúrgics? Podem pensar que fossin els de les elits, religioses o dirigits? Doncs per nosaltres és molt suggerent pensar-ho, ja que almenys així tindríem una explicació social d'aquestes. I en cas de ser així, tindríem una nova mostra de les diferenciacions socials que existirien en el si de la comunitat ceretana.

En definitiva doncs, tenim una incipient religiositat i l'aparició de certs trets distintius d'una ritualitat que a nivell social ens mostren una clara diferenciació, i que s'hauria de relacionar amb la pervivència de les estructures de poder de la comunitat.

6.2.5. Interpretació i valoració dels Ceretans

Finalment, volem fer una última valoració dels ceretans que vagi més enllà dels aspectes concrets de la societat, o de les estructures i elements de la cultura material. Volem intentar oferir una visió general, de conjunt, que ens ajudi a entendre qui eren aquests pobles ceretans, i per què van entrar en aquell esdevenir històric, justament en aquell moment.

En la fase del Bronze Final/Primer Ferro parlàvem que a les zones pirinenques i prepirinenques semblava configurar-se un grup cultural propi, que es diferenciava dels habitants de les terres de ponent (grup cultural del Segre-Ciinca), de l'Empordà-Rosselló (grup Mailhacià), o del litoral i prelitoral català (Grup Vallesà). Aquest grup pirinenc, identificat a partir d'uns trets culturals més o menys comuns i d'una certa semblança (les decoracions ceràmiques, els túmuls funeraris,...), tenia uns límits certament difosos i imprecisos. A més, a dins del seu territori també semblava haver-hi uns ritmes de desenvolupament econòmics i socials molt diferents. Així, es detectava unes zones de poblament més evolucionat, lligat potser a una economia agrícola més productiva, com serien els casos de les comarques meridionals del Cadí-Moixeró (Solsonès, Berguedà, Ripollès, Osona), i també la mateixa Cerdanya. I davant d'aquestes, unes altres zones mantenien uns ritmes de desenvolupament heretats del segon mil·lenni ane, potser encara amb una gran vinculació a l'economia agrorramadera i pastoral. Serien probablement les valls restants de l'Alt Pirineu, i les zones més elevades del Prepirineu.

Nosaltres creiem que foren aquests territoris els que iniciaren la iberització en clau ceretana, en els segles V-IV ane. Però van ser *tots* aquests territoris? Certament no. Per nosaltres, la majoria de territoris que formaven part del Grup Cultural Pirinenc van passar per un procés d'etnogènesi cap a mitjans de mil·lenni. Però no tots van evolucionar cap a la integració a dins d'un poble ibèric ceretà. Algunes regions van desenvolupar la seva pròpia ètnia, un grup ibèric amb entitat pròpia que es va diferenciar del poble ceretà.

No tenim intenció d'intentar explicar els processos d'iberització de cada poble limítrof amb els ceretans, tasca la qual, no cal dir-ho, ultrapassa les pretensions d'aquest treball. Però sí volem fer uns plantejaments esquemàtics molt generals, per veure com es van generar les diferents ètnies, com es van anar individualitzant culturalment, per poder saber, finalment, quina dimensió territorial van tenir els ceretans.

Un primer exemple seria la zona del Solsonès, a l'alta vall del Cardener. Aquí també hi trobàvem les anomenades ceràmiques de Merlès en el Primer Ferro, i per tant, podíem pensar que *mutatis mutandis*, participava d'un conglomerat cultural comú a la zona pirinenca i prepirinenca. Però aquesta fou una de les primeres zones a tenir identitat pròpia, i per tant en individualitzar-se i diferenciar-se de la resta. Segons sembla, ja a finals del Primer Ferro, en els segles VII-VI ane, en aquesta regió es van configurar els primers poblats amb estructura d'*oppida*, aturonats i amb un tancament murat. A banda de les primeres manifestacions urbanes (Anseresa, Castellvell, Sorba,...), a partir d'aquest moment comencen a desaparèixer les ceràmiques de Merlès (ALIAGA *et alii*, 1998: 215), i apareixen les primeres importacions àtiques i fenícies, coincidint amb la primera agricultura extensiva i generadora d'excedents agrícoles, excedents que s'emmagatzemaven en sitges (SÁNCHEZ, 1989a: 290; 1989b; 277).

Per tant, des dels segles VII-VI ane ja tenim iniciat el fenomen urbà al Solsonès, i en conseqüència, l'inici de la iberització en uns processos que amb aquestes cronologies només apareixien a les terres de ponent, a la zona de l'Ebre i a la costa fins al Garraf (ASENSIO *et alii*, 2015, 108). Així, semblaria que s'estructura un territori relativament modest, de petits assentaments (inferiors a mitja hectàrea). Pels autors que han treballat el territori, una possible explicació del sorgiment tan primerenc del fenomen urbà (i del procés d'iberització) seria una hipotètica relació que existís entre els excedents agrícoles d'aquelles comunitats i la seva comercialització amb els territoris polítics del final del Llobregat (ASENSIO *et alii*,

2012: 81). Certament, el valor de l'agricultura en aquests canvis hauria d'haver estat molt important. Però justament, ara que acabem de parlar de la sal, i de la seva importància a l'Antiguitat, pensem que un dels factors desencadenants d'aquest desenvolupament, i això tan sols és una idea de treball, tal vegada consistís en el control de la producció de la sal i en la seva exportació per l'interior del territori. Hem de recordar que Cardona es troba a uns pocs kilòmetres dels jaciments mencionats, i que moltes de les rutes de la sal de l'interior passen per aquells territoris.

Aquests territoris doncs, ja en els segles VII-VI ane, iniciaren una diferenciació clara respecte a aquella amalgama cultural existent als territoris pirinencs i prepirinencs. Per a la majoria d'autors, aquests territoris correspondrien al territori dels Lacetans (FERNÁNDEZ, 1987: 55; ASENSIO *et alii*, 2012, 2015). Sense voler entrar en la discussió de fons (ja que com dèiem no és l'abast d'aquest treball), pensem que no s'ha de desmerèixer la possibilitat que aquests processos es desenvolupessin en territori bargusi/bergistà. En aquest sentit només volem recordar tres factors a tenir en compte: que aquesta zona del Solsonès correspondria a la més septentrional de la que teòricament s'ha ubicat als Lacetans, que el territori propi de cada poble històric no està ni molt menys ben establert, i que el poble Bargusi/Bergistà segons sembla seria un dels més importants de l'interior català, almenys si ens fem ressò del nombre de vegades que són citats en els anys de la Segona Guerra Púnica, i de la sòlida amenaça que representaven pels cartaginesos i romans. Així, els Bargusis ja reberen una ambaixada romana just abans del pas d'Anníbal (Titus Livi, *Ab Urbe Condita*, XXI, 19, 6-8). Però a més, just abans que el general cartaginès ultrapassés els Pirineus, va deixar a Hannó com a governant del territori entre l'Ebre fins als Pirineus, amb especial atenció del poble Bargusi, de qui Anníbal no se'n fiava (Polibi, *Historia* III, 35). Però és que ja en el marc de la presència de Cató al territori català, els Bergistans es van revoltar fins a tres vegades contra Roma, mostrant una capacitat de combat i de regeneració realment important (Titus Livi, *Ab Urbe Condita*, XXXIV, 16, 9; XXXIV, 21). Com dèiem, tan sols volem posar en

relleu la significació històrica dels Bergistans (i, contradictòriament, la seva poca correspondència arqueològica), i deixar la porta oberta que la important xarxa d'assentaments del Solsonès hi pugui correspondre (de fet, actualment el jaciment de Sorba es troba a la comarca del Berguedà).

Un segon exemple d'individualització cultural seria el poble dels ausetans. Ja dèiem que la menció que feia Aviè dels *ausoceretes*, podia fer referència a l'existència en els segles VI-V ane de dues entitats ètnico-tribals que encara no s'haguessin diferenciat del tot, i que a ulls d'un foraster imaginari poguessin ser vistos com un mateix poble. A finals del Primer Ferro aquells territoris, tot i unes petites diferències, potser estaven inclosos en un mateix gran grup cultural. Però amb posterioritat aquestes diferències s'haurien accentuat, possibilitant el sorgiment del poble dels ausetans. De totes maneres, així com a la zona del Solsonès s'esdevé un procés del tot particular pel que fa a la cronologia, pensem que la zona ausetana seguiria un procés bastant semblant al del territori ceretà cronològicament parlant. Els ausetans, tradicionalment ubicats a la comarca d'Osona, però també al Ripollès, i prenent territori del Moianès i Lluçanès, presenten unes pautes de poblament i un registre material molt similar a la Cerdanya al Primer Ferro. Així, es detecten ocupacions disseminades, a l'aire lliure i en coves, però també en turons estratègics, però que en cap cas arriben a unes pautes urbanes. Les ceràmiques, sempre fetes a mà, presenten unes decoracions similars a la *décor cerdan*. A jaciments com al Turó de Montgròs (LÓPEZ *et alii*, 2005: 145), a l'Esquerda (DE ROCAFIGUERA *et alii*, 2014: 320), Puig Ciutat d'Oristà (PUJOL *et alii*, 2015: 159), el Camp de les Lloses (DURAN *et alii*, 2015: 294), coll s'Avenc (MOLIST *et alii*, 1986: 101), entre altres llocs, es documenta una ocupació ens els segles VII-VI, i sembla que en tots els casos de molt poca entitat. És a partir del segle V o principis IV que es detecten els primers emmurallaments i la configuració dels primers *oppida*. Així, les muralles i la trama urbana de l'Esquerda serien de finals de segle V ane (OLLIH/DE ROCAFIGUERA, 2001: 118), la muralla del Turó de Montgròs també seria del mateix moment o de principis del segle IV ane (LÓPEZ/FIERRO, 2011: 222), i també podria ser d'aquest

moment l'ocupació ibèrica d'Oristà (PADRÓ, *et alii*, 2015: 282). Així de forma general, es considera que els jaciments ibèrics ausetans es datarien a partir del segle V ane, però la majoria serien dels segles IV-III ane (DE ROCAFIGUERA *et alii*, 2014: 321), com els de Pla del Castell de Tavertet, el Casol de Puigcastellet, o el de Puigcastellar de Folgueroles (PADRÓ, 2010: 250).

Per tant, veiem com l'eclosió urbana a la zona osonenca (ausetana, en definitiva), es produeix a partir de la segona meitat de segle V ane, però sobretot en el segle IV ane. Per nosaltres, això pot ser un indicador que el procés d'iberització s'iniciaria en aquelles dates, de forma similar al que succeeix a Cerdanya¹¹¹⁹. En la zona ausetana, tot sembla indicar que el procés també s'hauria fonamentat en una barreja de factors econòmics, ramaders i agrícoles (PADRÓ, 2010: 251).

Així doncs, què hauríem d'entendre per "territoris ceretans" quan diem que inicien el seu procés de desenvolupament a partir del segle V-IV ane? Doncs si fem la recopilació de les dades que tenim, veurem que podem intentar concretar la seva dispersió. A partir de les dades dels autors antics, fonamentalment Estrabó (*Geografia*, III, 4, 11) i Plini (*Naturalis Historia*, III, 3, 22-23) semblaria que els ceretans ocupen diferents valls del vessant meridional pirinenc. Ara ja, la qüestió de la *phylé* (raça) d'Estrabó dels ceretans queda solucionada, doncs és evident que en referir-se l'autor a un territori que ja està iberitzat, és obvi que voldria fer referència a la seva filiació ètnica, i no a la seva situació geogràfica¹¹²⁰. La coincidència dels dos autors en dir que ocupen diferents valls, i que són limítrofs amb els Bascons fa que es pugui pensar en una extensió pels ceretans que vagi més enllà de la simple comarca cerdana. Però també hem de tenir en compte l'encunyació de monedes a Osca per part de Domici Calví per commemorar la victòria contra els ceretans, l'any 36 ane, o tot el reguitzell de mencions a un

---

¹¹¹⁹ Tot i així, alguns dels autors que posen de manifest que la major part d'emmurallaments són del segle IV-III ane, consideren que la iberització s'hauria produït en el segle VI ane (DE ROCAFIGUERA *et alii*, 2014: 321). Certament nosaltres hi veiem una contradicció important.

¹¹²⁰ Tal com dèiem, les mencions que es fan de la ibericitat dels indigets, els ausetans, els lacetans o de qualsevol altre poble ibèric, no qüestionen mai si el terme es refereix a un sentit ètnic o geogràfic, sobreentenenent-se, en tractar-se de pobles ibèrics, que es refereix a la condició ètnica. El mateix supòsit creiem que s'ha de tenir pels Ceretans.

territori “dels ceretans” en els segles altmedievals (RIVERO, 2002: 161), situant-los als Pirineus aragonesos i navarresos, mencions que ens conviden a pensar que la territorialització ceretana com a mínim ha d'incloure les valls aragoneses.

I des d'un punt de vista arqueològic ja hem vist que el poblament humà de tot aquest territori pel que fa als segles iberoceretans és francament desconegut. Però si s'agafen els trets culturals generals, veurem que hi ha una certa identitat cultural que abasta els Pirineus Orientals, almenys en època protohistòrica, ubicant un límit a la zona del Noguera Ribagorçana (LÓPEZ/PONS, 1995: 107; i PONS, 1995: 417)¹¹²¹. Pel propi Gonzalo Ruiz Zapatero, aquest grup cultural dels Pirineus Orientals és el que acabarà derivant en el poble ibèric dels Ceretans (RUIZ ZAPATERO, 1995: 97)¹¹²².

Per tant, per nosaltres, un cop individualitzades i diferenciades les comarques meridionals de l'interior català (Solsonès, Berguedà, Osona, Ripollès), només ens resta pensar que el poble dels ceretans ocuparia bona part de les valls pirinenques catalanes. Com a mínim les que van de Cerdanya al riu Noguera Ribagorçana i la vall d'Aran, i potser també, per llevant, les capçaleres del Ter (tot i així, en aquest cas no hi ha cap mena d'argument a favor ni en contra, fonamentalment per l'absència de dades). Pel que fa a les valls aragoneses, tampoc en tenim cap dada, a banda de les mencions altmedievals. Nosaltres, en aquest cas coincidim amb Cira Crespo, que definia aquells territoris com una zona de frontissa, de contacte entre dues cultures, la bascona a l'oest i la ceretana a l'est (CRESPO, 2011). Així, el que és segur és que els territoris ceretans serien els de les valls catalanes centreoccidentals, i hem de pensar que serien justament les valls i les carenes les que donarien unitat cultural al territori. Més que elements de separació, les muntanyes esdevindrien nexes d'unió i vies de comunicació entre

---

¹¹²¹ Per Gonzalo Ruiz Zapatero la divisió es produiria en alguna zona imprecisa dels Pirineus Centrals (RUIZ ZAPATERO, 1995: 86).

¹¹²² Encara que ell, seguint les idees de Josep Padró i Pierre Campmajó, pensava que això havia cristal·litzat a finals del segle III ane.

dues valls, i lloc de trobada transhumant, factors que haurien de donar un caràcter identitari a aquests territoris.

D'aquesta manera, podem parlar d'un procés d'iberització a tot el territori que considerem ceretà, de Cerdanya al Pallars? Nosaltres pensem que sí. I aquest procés, tindria els mateixos ritmes i seria homogeni a totes les valls? Definitivament creiem que no. De fet, pensem que l'etnogènesi en aquest cas podria consistir en un desenvolupament desigual de les diferents zones, cohesionades territorialment, però amb unes activitats econòmiques i uns condicionats geomorfològics, que farien que el procés evolucionés de manera diferent. Això ja ho intuïem en el període anterior, però ara encara es fa més evident¹¹²³. Com hem vist, la Cerdanya en el segle IV ane pateix una explosió cultural, sócio-econòmica i territorial, esdevenint un territori més dels considerats ibèrics pel que fa a la presència d'*oppida*, economia desenvolupada, estratificació social... Però en canvi, aquesta metamorfosi a la resta de valls no es detecta. Allà, semblaria que hi ha una continuïtat dels processos d'antropització de la muntanya que es derivaven en una major pressió agroramadera i pastoral¹¹²⁴. Per tant, podem deduir que l'economia ramadera en aquell cas, continuà en augment, ja que s'amplien les zones de pastures. Al mateix temps, sembla que comencen a detectar-se uns primers hàbitats en alçada, a la zona del Pallars Sobirà a partir del segle IV ane (GASSIOT/PÈLACHS, 2016, en premsa), i una producció agrícola excedentària associada alguns poblats en alçada a la zona del riu Noguera Pallaresa (PIERA *et alii*, 2013)¹¹²⁵, a pocs kilòmetres d'un lloc salí com seria Gerri de la Sal, i tal vegada a la vall del Valira (FORTÓ, 2016; en premsa).

---

¹¹²³ Amb tot això volem recordar que el nostre estudi s'ha centrat en la comarca de Cerdanya, i que el que aquí plantegem són simples hipòtesis de treball que s'hauran d'anar concretant en futures intervencions.

¹¹²⁴ Això es detectava a totes les valls pirinenques on s'havien realitzat treballs d'estudis paleoambientals.

¹¹²⁵ Aquí hauríem de recordar el poblament ibèric d'*Eso*, a l'actual Isona, i dos altres llocs elevats on s'han trobat materials en superfície, Sant Vicenç de Toló i El Calvari de Vilamitjana, ambdós a prop d'Isona i a la part baixa de la vall del Noguera Pallaresa. Si es confirmés l'existència d'aquests dos darrers poblats, podríem tenir un petit model com el cerdà a la part baixa del riu, entre Isona i La Pobla de Segur aproximadament.

Per tant, què creiem que succeeix? Per nosaltres hi ha un desenvolupament a dues velocitats en funció del tipus de vall. En aquelles valls d'una alta capacitat agrícola, immerses en les principals rutes de comunicació, s'hauria produït un desenvolupament que, partint d'una major productivitat agrícola de les terrasses fluvials, hauria desembocat en una sedentarització generalitzada de la població, i en última instància en la creació d'*oppida*, l'aparició de lideratges, etc. Això hauria succeït a Cerdanya (ja hem dit la importància estratègica de la comarca natural), possiblement també a les planes de la Seu d'Urgell i Andorra¹¹²⁶, i possiblement també a la Noguera Pallaresa¹¹²⁷, en tant que una via de penetració vers l'interior, amb unes esplanades prou aptes pel desenvolupament agrícola, i sobretot, amb el pol d'atracció que significava el nucli de Gerri de la Sal. Però en canvi, a les altres valls, el reenfocament de la producció ramadera de la Cerdanya, amb la introducció del porc, i la manca de grans terres fèrtils, hauria fet perviure una tradicional activitat ramadera, ara en vies expansives. Així, podríem parlar d'unes zones centrals, potser la Seu d'Urgell i la vall mitjana del riu Noguera Pallaresa, però sobretot Cerdanya, amb una capitalitat, centres urbans, una important producció agrícola i una incipient activitat comercial. I unes zones perifèriques, secundàries, encara lligades a processos transhumants i per tant amb un pes molt gran de les activitats ramaderes. Les dues zones cohesionades i entrelligades, sobretot per les necessitats i els intercanvis econòmics, però com diem, amb un desenvolupament poblacional a dues velocitats.

Però també, si acceptem aquesta Gran Ceretània, i com ja avançàvem al principi d'aquest treball, ens veiem forçats a considerar que a dins d'aquest gran territori hi hauria d'haver alguns petits subgrups, que molts d'ells són coneguts per les fonts històriques (els andosins?, airenosis?, olossitani?, olosordin?, castellani?, orretenses?, volcians?,...). El gran grup cultural seria conegut amb el nom de Ceretans, però a petita escala, es podrien distingir petits grups (clànics

---

¹¹²⁶ En aquest cas hem de recordar els estudis paleoambientals de la zona del Madriu, que marcaven una expansió agrícola a les cotes baixes (ORENGO *et alii*: 2014: 151).

¹¹²⁷ Ja hem parlat dels possibles jaciments al voltant d'Isona i de l'inici de la vall del Noguera Pallaresa. Pel que fa a la Seu d'Urgell no en tenim cap dada, però hem de recordar els materials recuperats de Castellciutat, i la possibilitat que pogués tractar-se de l'*oppidum* indígena *Urki*.

probablement) que, sent ceretans, hi quedarien englobats. Segurament no podem ubicar-los en el territori amb un cert criteri, ni tampoc podem saber com eren les relacions intertribals entre ells, però sí que hem de pensar que tindrien un tret distintiu prou destacat per ser anomenats de manera diferent. Aquest tret podria ser multifactorial (ancestral, geogràfic, econòmic, antroponímic,...), i no estar determinat per res en concret.

Nosaltres argumentem aquesta posició a partir justament de l'absència d'aquests pobles a les fonts. En molts casos la informació no ens prové dels autors antics, sinó a través de dades numismàtiques o epigràfiques (CRESPO, 2011: 32-34). Per tant, són unes poblacions que no van ser mai mencionades en els grans episodis bèl·lics dels segles III a I ane, i ni tan sols van ser esmentats pels geògrafs de l'època. En conseqüència doncs, nosaltres pensem que han de ser pobles d'entitat molt menor en comparació als grans pobles protoestats, i restarien integrats a dins d'algun d'aquests. I de fet, aquest supòsit era el que es podia extreure de la cita de Titus Livi, quan mencionava que Cneu Corneli Escipió, l'any 217 ane havia reunit a llegats de més de 120 pobles de les terres de l'Ebre cap aquí (Titus Livi, *Ab Urbe Condita*, XXII, 19).

Però, per què el procés d'iberització s'inicià justament en aquest moment? I, es pot correlacionar el procés amb el que estava succeint a la resta de territoris ibèrics? És evident que el procés d'iberització ceretà s'ha d'entendre's en funció de la seva evolució cultural, però també en el marc d'un procés evolutiu que no només es circumscriu a Cerdanya, sinó que sembla transcendir més enllà de les seves fronteres.

Finals del segle V-Principis del segle IV ane és un període de molts canvis a la zona ibèrica catalana i rossellonenca, amb la destrucció d'alguns poblats, el sorgiment de nous assentaments aturonats, la fortificació altres assentaments, l'aparició de nous instruments i artefactes agrícoles,... La historiografia ibèrica de bona part del segle XX va considerar que aquests (sobretot els que significaven

destruccions d'assentaments, refortificacions,...) es devien a una suposada invasió dels pobles gals del nord que hauria tingut lloc a la primera meitat de segle IV ane. Segons aquesta tesi, els gals haurien destruït i incendiat nuclis de notable i primeríssima importància, com Ullastret, i les seves accions haurien provocat que, després de la seva retirada altra vegada a les terres autòctones, es construïssin els potents sistemes de defensa a molts dels assentaments (MALUQUER DE MOTES, 1987: 225, 253; o MARTÍN 1988: 10). Fins i tot, algun autor defensava que els moviments gals haurien provocat la migració d'algunes tribus, com per exemple la d'una part dels sordons¹¹²⁸, els quals partint del Rosselló i travessant el Segre s'haurien instal·lat amb els ilergets, a la zona de l'actual comarca de la Noguera, als peus dels primers contraforts pirinencs (MALUQUER DE MOTES, 1987: 22)¹¹²⁹. Aquestes teories invasionistes, per aquells autors, quedaven avalades per l'existència al territori del nord-est de certs fenòmens culturals típicament gals, com podien ser l'armament, els cranis enclavats, o fins i tot la presència d'antropònims gals en alguns escrits ibèrics (PANOSA, 2005: 1159-1160). Com que aquests trets només es localitzaven a les zones catalanes i del Rosselló-Llenguadoc, hom considerava que la invasió només havia afectat aquests territoris, deixant una petjada cultural que es manifestava en diferents àmbits de la societat ibèrica.

A partir dels anys 90 però, aquestes tesis van anar quedant en l'oblit i actualment no semblen tenir massa ressò dins l'argumentari de l'ibèric ple català i rossellonenc. Fonamentalment perquè no es localitza una correspondència arqueològica clara (manca de materials, cronologies dispars, àmbit geogràfic de molta extensió...) i es tendeix a explicar els fenòmens d'aquell moment en clau endògena¹¹³⁰. D'aquesta manera, i ja que les preteses invasions celtes són difícils

---

¹¹²⁸ Tot i que sense relacionar-ho directament amb els moviments gals, Nino Lamboglia proposava una altra fusió entre els sordons i en aquest cas els Olossitans (presumiblement a la zona de la Garrotxa), a partir de la recuperació d'una moneda amb la llegenda *Olosordin* (recollit a CRESPO, 2011: 32).

¹¹²⁹ En l'actualitat als sordons de la llergècia se'ls considera un error de les fonts i ni són nomenats en les monografies sobre la comarca de la Noguera (GARCÉS, 2001).

¹¹³⁰ En efecte, no es té cap mena de dubte que a una banda i l'altra dels Pirineus, però especialment a la zona del Rosselló i Llenguadoc, existeixen molts fenòmens culturals comuns

de validar sobre bases arqueològiques (PY, 2009: 126), les diferents destruccions i canvis estructurals que hi pugui haver s'interpreten en el marc d'evolució de cada *oppidum*, o de cada territori. I és ben cert que en aquells anys, entre la segona meitat de segle V ane, i la primera del segle IV ane, es produeixen tota una sèrie de fenòmens fundacionals, d'urbanització i de refortificació, d'increment de l'activitat agrícola, d'aparició de noves tecnologies, i fins i tot de l'eclosió del fet cultural ibèric a nous territoris. Nosaltres pensem que tots aquests fenòmens es poden relacionar amb l'etnogènesi ceretana dels segles V-IV ane.

Així, la transformació ceretana del segle IV ane no ens ha d'estranyar si ens fixem en què succeeix a altres zones prepiriniques del vessant sud català, o en zones immediatament limítrofes. A moltes d'elles, fins fa ben poc es considerava que eren zones poc o gens iberitzades durant l'ibèric ple, i que calia esperar als segles III-II ane per trobar unes primeres pistes sobre el procés d'iberització-romanització, en un fenomen similar al que es proposava per la Cerdanya. Una primera zona prepirinica seria el baix Pallars Jussà. Tal com dèiem en apartats anteriors, recentment s'han pogut documentar diferents assentaments que es datarien en el segle IV ane. Un és el del Serrat dels Espinyers a Isona, un municipi a l'inici dels contraforts pirinencs, i ubicat, no ho oblidem, a l'inici del camí del Coll de Nargó, un dels passos naturals entre les terres de Lleida i l'Alt Urgell. Aquell és un jaciment en què les fases preromanes es defineixen a partir d'un camp de sitges. En els reblliments d'algunes d'elles es van recuperar, curiosament, un fragment de ceràmica àtica, possiblement una *Castulo Cup*, i diferents bocins de vernís negre preromà del segle IV ane (ARCOS/BELMONTE, 2011; GARCÉS/REYES, 2015). Un assentament, l'*Eso* ibèrica, que estaria a cavall entre el món ilergeta i el ceretà. Un altre jaciment, ja n'hem parlat, seria el de Salàs de Pallars (PIERA, *et alii*, 2013), possiblement dins l'òrbita ceretana, ubicat a l'entrada de la vall del Noguera

---

entre el món celta i l'ibèric, tals com les estructures de fogar, o les ofrenes rituals d'animals (BELARTE/DE CHAZELLES, 2011: 187). Així, el que avui en dia es pensa és que, més que una invasió gal·la, el que va succeir fou una convergència entre els dos mons, en els quals els objectes i les idees van circular d'una banda a l'altra. Es tractava de pobles que, a causa de ser limítrofs, comercialitzarien i fins i tot podrien combatre junts, intercanviant objectes i rituals (ROURE/PERNET, 2011: 269-270).

Pallaresa. Aquest jaciment, consistent en 26 sitges d'emmagatzematge, testimoniarà una iberització d'aquelles zones ja en aquella centúria, amb una clara intenció de domini de les vies de comunicació, i potser de la producció salina de Gerri de la Sal¹¹³¹.

Però també succeeix el mateix al sector del Cinca o a les comarques prepirenques de l'Aragó, en les que s'ha documentat l'aparició del fet cultural ibèric, en aquell cas potser relacionat amb l'expansió ilergeta, a partir de mitjan segle IV ane. Allà, durant l'ibèric antic existia una comunitat amb uns patrons d'assentament basats en el control de les vies de comunicació, en els que la cultura material era hereva de les tradicions anteriors (olles de perfil en S, decoracions acanalades, incisions,...), per tant una cultura material emparentada amb la pirinenca. Però a partir de mitjan segle IV ane es constata clarament l'arribada d'elements d'importació mediterranis, associada a la consolidació de la cultura ibèrica. Tanmateix, no s'observen canvis en els patrons d'assentament, documentant-se tan sols modificacions urbanístiques en les ocupacions preexistents, alternades amb assentaments realitzats *ex novo* (LAFRAGÜETA, 2005: 316-317).

Una altra zona, en parlàvem just abans, seria el territori ausetà. En aquest cas no hi ha hagut confusió historiogràfica sobre si l'iberització s'inicià als segles III-II ane o abans. Les excavacions arqueològiques a alguns llocs de referència des de fa ja molts anys, com al Turó de Montgròs o a l'Esquerda, evidenciaven que els processos s'havien iniciat molt abans. Però justament, a partir de l'estudi d'aquests, i altres jaciments de la zona d'Osona (tot i que el territori històric també hauria d'englobar part de les actuals comarques del Moianès, Lluçanès i Ripollès), es va consolidant la idea que el procés d'iberització, en tant que procés poblacional vers unes formes urbanes, s'iniciaria a la segona meitat de segle V ane, però sobretot durant el segle IV ane (DE ROCAFIGUERA *et alii*, 2014: 321;

---

¹¹³¹ I a banda d'aquests ja hem dit que és probable l'existència altres poblats ubicats en llocs elevats, com els de Sant Vicenç de Toló, i el de Vilamitjana (PADRÓ, 1984: 84)

PADRÓ, 2010: 249-250). Com hem vist, la datació d'aquelles muralles correspondria a un marc temporal molt ampli al voltant de l'any 400 ane.

Però no només són significatius els processos d'iberització al vessant meridional dels Pirineus, sinó que això també ho podem observar, per exemple, a la zona sordona. Tradicionalment s'ha considerat una zona d'influència ibèrica el territori rossellonès que arribaria, per la part nord, a un límit imprecís entre els rius Auda i Erau, a la zona de Narbona, Beziers i Agde (UGOLINI, 2005, 165-166). Així, en aquesta franja costera des d'aquest límit nord fins al Pertús es coneixen un bon nombre d'assentaments amb una evolució força similar als de la vessant sud dels Pirineus. Tots aquests han permès definir una cultura ibero-llenguadociana, però que tindria una matriu clarament ibèrica (GAILLED RAT, 2006: 173). Així, als segles VII-VI ane ja s'haurien iniciat alguns dels assentaments, esdevenint *oppida* des del segle VI ane, sobretot aquells situats al costat dels rius (GAILLED RAT, 2010: 93). Tot i que les fortificacions d'aquests primers moments són força mal conegudes, alguns exemples, com el de Pech-Maho (però també Montlaurès, Colliure...) mostrarien que es podrien datar a partir del segle VI ane (Beylier/Gailledrat, 2011: 256). Però també s'ha constatat que tots ells no es fortifiquen fins després de les primeres ocupacions i serà a partir del segle V ane que es trobaran les primeres cases agrupades en illes (DE CHAZELLES, 2005: 245 i ss). Així doncs, els autors que han treballat la zona sordona consideren que a partir dels segles VI-V s'iniciaria el procés d'iberització en aquell territori (GAILLED RAT, 1995: 436; DE CHAZELLES, 2005: 265).

Però en aquest territori, al voltant dels segles V-IV ane també es produeixen alguns canvis. Veiem com Pech-Maho sofreix una remodelació de les seves muralles entre la segona meitat del segle V i la primera del segle IV ane (GAILLED RAT, 2010: 330). A l'*oppidum* de la Ramasse trobem la construcció del sistema defensiu a la primera meitat del segle IV ane (GARCIA, 2011: 97). I ja si ens apropem a la zona més pròpiament rossellonenca, veiem com a a Elna, l'antiga *Illiberris*, la primera fortificació no es detecta fins als segles V-IV ane

(BÉNÉZET et alii, 2015: 257 y ss)¹¹³². O també podríem posar l'exemple de *Ruscino*, on a partir del segle IV s'hi detecta una nova arquitectura domèstica (RÉBÉ et alii, 2012: 212-214)¹¹³³. Per tant, es podria pensar que en aquell moment es consolida un procés de territorialització, potser influenciat per la barreja poblacional que es detecta a partir de l'epigrafia en els segles V-IV ane, en el qual la diversitat ètnica del Llenguadoc-Rosselló s'adaptaria a un fort procés d'homogeneïtzació cultural pròpia del món ibèric (GAILLED RAT, 2006: 173), un procés que també s'observaria a través de les manifestacions culturals (BELARTE/DE CHAZELLES, 2011: 187).

Però a banda de les zones prepirinenques, ausetana o sordona, podríem trobar exemples a molts altres llocs. Si ens fixem amb el territori indiketa veurem un fenomen similar. A la ciutat doble d'Ullastret hi ha, d'una banda, la construcció d'uns nous recintes emmurallats tant al Puig de Sant Andreu com a l'Illa d'en Reixach durant el segon quart de segle IV ane, i de l'altra una intensificació de l'ocupació a les zones d'extramurs i als espais rurals en general (MARTÍN, 2005: 331-332). També del segle IV ane comptem amb l'inici del poblat ibèric de Puig del Castell a Cassà de la Selva (FUERTES/MERINO, 2005: 147), els canvis urbanístics de Mas Castellar de Pontós (PONS, 2005: 379), la creació del sistema emmurallat del Castell de la Fosca o el de la Creueta de Girona (MARTÍN, 1988: 10), etc. Però un fenomen similar succeeix a la Laietània. L'emmurallament de la Torre Roja es produeix a mitjans de segle V ane (OLLER, 2015, 52), el de Puig del Castell de Cànovas i Samalús seria de finals segle V o principis de segle IV ane (GUÀRDIA, 2015: 60); de la primera meitat de segle IV ane serien les muralles de Burriac (PÉREZ, 2010: 440), els canvis en la fortificació de ca n'Olívé també serien de finals de segle V ane (FRANCÈS, et alii, 2005: 502), etc. Però de forma general, podríem trobar exemples de remodelació o construcció d'*oppida* a bona part de les zones del nord-est peninsular a partir de l'últim quart de segle V ane, en terres lacetanes

---

¹¹³² A Elna s'ha pogut documentar el fossat de l'*oppidum*. Segons els autors, l'estructura no seria anterior a principis de segle V ane, i els primers materials que el rebleixen serien dels segles V-IV ane. Altres autors, com Miquel Cura, i a partir de les inscripcions ibèriques consideraven que el procés d'iberització s'hauria iniciat abans del segle IV ane (CURA, 1986: 209).

¹¹³³ Aquesta ciutat és molt mal coneguda a nivell arqueològic. De totes maneres, les construccions domèstiques fins al segle V ane són fetes amb materials periples, mentre que a partir del segle IV ane tenen de base la pedra. Per aquells autors això podria significar que la iberització s'iniciaria al segle IV ane.

(Cogulló de Sallent –Asensio et alii, 2011: 158-), cossetanes (Les Toixoneres de Calafell –Asensio et alii, 2005: 600), ilercavones (la Moleta del Remei - PÉREZ, 2010: 440)... En definitiva són els grans canvis estructurals, que juntament amb altres transformacions socio-econòmiques, possibiliten parlar de l'inici de l'Ibèric Ple. Ara bé, també és cert que aquest no és un fenomen unívoc i universal, i no a tot arreu del territori ibèric es trobaran aquests canvis en el mateix període, però sí que semblen detectar-se d'una forma més o menys generalitzada¹¹³⁴.

Conseqüentment, es pot observar com entre la segona meitat de segle V ane i la primera meitat de segle IV ane, existeix un fenomen transversal a tot el món ibèric, en què es consoliden uns processos de territorialitat. Depenent del lloc, el fenomen es materialitzarà de dues maneres. En aquells territoris amb una llarga tradició urbana (zona indigeta al voltant d'Empúries, zona Solsonès, territoris cossetans i ilercavons,...) es produirà una reorganització dels sistemes defensius, implementant unes muralles i unes mesures defensives cada cop més potents. I en aquells territoris on encara no s'havia desenvolupat el fenomen urbà (zona ausetana, Rosselló més meridional, Cerdanya,...) es produirà l'eclosió de la cultura ibèrica, amb una voluntat evident de territorialitat, que en cada cas es manifestarà en el control de la plana, de les vies de comunicació, etc. Així, en aquest marc d'evolució històrica, nosaltres veiem força plausible que en el mateix moment es succeïssin fenòmens similars respecte de l'eix vertebrador traçat pel Segre, plasmat geogràficament amb la plana cerdana, i que passa per ser una de les poques vies de comunicació entre les terres interiors catalanes i la zona del Rosselló i el Llenguadoc Occidental.

Ja diem que no és el nostre objectiu pretendre explicar el fenomen a nivell general, ni els diferents processos d'iberització tampoc, però sí que ens sembla interessant posar èmfasi en el fet que, i també ens ajudarà a entendre el cas ceretà, les noves dinàmiques que s'esdevenen a finals de segle V o principis de segle IV ane,

---

¹¹³⁴ En qualsevol cas, els estudis particulars i microregionals haurien d'ajudar a explicar les casuístiques de cada lloc.

segurament tenen una explicació multicausal, o si més no, particular de cada territori. Segurament, ja ho estem veient, en uns casos cal atribuir-ho a processos d'etnogènesis, però també pot ser causat per crisis socials internes, crisis interterritorials, barreges poblacionals o altres. Serà en cada cas que s'hauran de buscar les raons últimes que van impulsar les transformacions.

Tanmateix, de forma general i a partir de la pràctica arqueològica, s'ha teoritzat que aquestes transformacions urbanístiques serien conseqüència de tota una sèrie de canvis que s'observen a partir de la segona meitat de segle V ane, els quals suggereixen una expansió notable del poder administratiu, i de la transformació dels cabdillatges formats en les centúries anterior en entitats polítiques més complexes (SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 59). Aquests canvis serien atribuïts, en última instància, a un creixement important de la població, la qual hauria estat el motor per, a partir d'una evolució tecnològica, modificar també l'entorn immediat, particularment agrícola, per tal d'augmentar els rendiments productius. D'aquesta manera, expansió agrícola i demogràfica es van veure complementats pel contacte amb l'exterior, el qual tingué un paper també important en el procés d'evolució sociocultural (SANMARTÍ *et alii*, 2006: 147). Una plasmació arqueològica evident d'aquests canvis seria el sorgiment de nous assentaments o la remodelació dels ja existents.

A nivell agrícola, un indicatiu clar de la intensificació productiva seria l'augment del nombre de sitges i dels camps de sitges (SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 66). I pel que fa a l'evolució tecnològica, a finals de segle V ane assistim a l'aparició dels molins rotatoris, molt més eficients que els de va-i-ve, ja presents en les societats neolítiques (SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 108). Però sobretot, i pel que fa als materials instrumentals, a partir del segle IV ane la producció d'eines de ferro s'aplica, a més de les armes, a una gran diversitat d'instruments de treball, en què s'inclou eines emprades en la producció agropecuària que cal vincular amb l'extensió agrícola (SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 83). Finalment, els canvis sociopolítics i econòmics generats a partir de l'expansió demogràfica i agrícola

sobretot, a través d'una nova realitat tecnològica, també es veuria reflectida en l'aparell administratiu, amb el sorgiment i desenvolupament de l'escriptura, la qual està lligada a les necessitats d'una economia de certa complexitat i d'una naixent burocratització de la societat (SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 108). Tanmateix, i com dèiem, aquestes transformacions en el poblament i en l'economia no es documenten a la totalitat del territori d'una manera uniforme, desenvolupant-se d'una manera gradual i diacrònica a vegades. D'aquesta manera trobem zones amb una estructura sociopolítica pròpia de formacions estatals enfront altres on el poblament concentrat no sobrepassa la mitja Ha (SANMARTÍ *et alii*, 2006: 157-158).

D'aquesta manera, veiem com l'eclosió de la cultura ibèrica a Cerdanya s'emmarca perfectament en aquest moment de transformació de la societat ibèrica del nord-est peninsular. I possiblement el món ceretà dels segles V-IV ane s'hauria influenciat dels canvis i fenòmens que s'estaven generant a les comarques veïnes¹¹³⁵. La recerca del control de les vies de comunicació, i en aquest cas el corredor cerdà en seria un bon exponent, enllaçant i fent de pont entre les planes ilergetes amb les valls baixes del Rosselló.

Amb això no volem caure en un reduccionisme interpretatiu, i pensar que la iberització a la Cerdanya es deu tan sols a una aportació des de l'exterior. És evident, i en això volem posar l'accent, que és necessària una evolució interna econòmica i social, que permeti la consecució de diferents etapes, i que pugui ser permeable a l'entrada de noves tecnologies i de pautes culturals. Segurament, cal explicar els nous assentaments cerdans en clau de l'augment demogràfic i d'expansió econòmica, però sobretot agrícola, que s'hauria produït a la Cerdanya durant els segles anteriors, els quals derivarien en una major complexitat social. Una prova d'aquesta evolució interna seria que, tot i que en els *oppida* (principalment el Castellot, que és el que fins al moment coneixem millor) s'hi observen una gran part dels trets culturals típics del món ibèric (estructuració del

---

¹¹³⁵ Sense anar més lluny podríem mencionar el molí giratori, l'escriptura com a una fórmula simbòlica de control de la societat, patrons arquitectònics,...

poblat, sistemes defensius, hàbitats domèstics, escriptura ibèrica,...), gairebé és inexistent la ceràmica ibèrica a torn, tan majoritària percentualment a la gran d'assentaments a partir dels segles V-IV ane. D'aquesta manera, es fa evident que els ceretans del segle IV ane utilitzen els seus propis utensilis i vaixelles de cuina i menjar. No cal dir que si la iberització només es vinculés a l'arribada de nousvinguts, o a una simple influència cultural externa, la presència de les ceràmiques comunes haurien de ser importants i significatives en el registre.

I a part de les expressions econòmiques i socials, lligades als contactes amb els territoris veïns, també ens volem endinsar en el fet que les transformacions de segle V-IV ane poden respondre a factors polític-territorials. O sigui, els canvis que s'observen en els *oppida* dels territoris ibèrics no només poden explicar-se a partir d'un augment demogràfic i de la producció agrícola, els quals derivaren en una evolució dels cabdillatges i l'administració, sinó que cal explicar-los també a partir de la configuració de la territorialitat de les diferents ètnies. En aquest sentit, com dèiem, s'ha considerat que en part foren els conflictes intersocials o intertribals els que van possibilitar els assentaments en alçada, i el sorgiment de les primeres defenses (SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 43). Així, després d'un primer període de consolidació de les noves estructures polític-socials, la documentació de les destruccions en molts jaciments, la refortificació dels *oppida*, o l'aparició de nous assentaments, són fenòmens que podrien estar lligats a tensions i conflictes per la territorialitat tribal¹¹³⁶, que haguessin desembocat en la necessitat de defensar el territori polític propi.

Així, hem vist com la iberització al segle IV ane d'algunes zones prepirinenques es podrien vincular a una expansió ilergeta (zona Cinca), però de la mateixa manera, les grans fortificacions ausetanes de finals de segle V o principis de segle IV ane, només s'entenen en la mesura que s'està consolidant un poder polític que intenta reafirmar-se dins un marc territorial. En uns casos, els conflictes intertribals

---

¹¹³⁶ Alguns autors han posat de manifest que algunes de les destruccions que es documenten en els *oppida* es poden relacionar amb uns conflictes intertribals, ja sigui en virtut de la seva xarxa de control del territori, o per la seva vinculació promarsellesa i/o propúnica (ARANEGUI, 2012: 83).

podrien ser el detonant dels canvis, mentre que en altres seria la pròpia dinàmica interna.

Si traslладem aquest context al poble cerdà de finals de segle V o principis de segle IV ane, podríem perfectament observar la conjunció dels diferents fenòmens. D'una banda, la pròpia evolució i complexitat gradual que va anar adquirint la societat ceretana va poder confluïr en l'aparició d'una classe dominant, en el vessant polític però també en l'econòmic, però també en certes tensions socials que possibilitessin la concentració de la població i la creació d'estructures de defensa en llocs estratègics. Però d'altra banda, la progressiva expansió i territorialització altres pobles (ilergeta, ausetà, lacetà, sordó), va tenir com a conseqüència la reacció dels pobles veïns (en el nostre cas, els ceretans), en un sentit d'autoafirmació, defensa i delimitació del propi territori, establint una xarxa d'assentaments que articulés i cohesionés una vall, la cerdana, ja de per sí genuïna i diferenciada culturalment. En definitiva, són aquests assentaments, fortament protegits per potents sistemes defensius als que es va referir Sili Itàlic quan mencionava els Tyrinthia Castra dels ceretans. Encara que l'autor volgués transmetre una imatge poètica, per nosaltres és evident que està descrivint uns ceretans ben fortificats.

6.2.6. Els Ceretans i la Segona Guerra Púnica

Finalment, voldríem fer una última reflexió sobre els efectes de la Segona Guerra Púnica a Cerdanya, ja que possiblement fou un dels esdeveniments més importants, impactants i desestabilitzadors no només en la geopolítica dels pobles ibèrics, sinó també del Mediterrani occidental en general. No entrarem aquí a fer una exposició del conflicte, ja que quedaria lluny dels objectius del present treball, però sí que intentarem analitzar els fets per tal de trobar-hi elements de contacte, i així poder explicar el paper que van tenir els Ceretans en aquell episodi.

Ja hem vist com fins fa ben poc es pensava que les conseqüències del conflicte púnico-romà en general, per Cerdanya, eren uns importants moviments poblacionals, migratoris en definitiva, que haurien iniciat la iberització del territori. En aquest treball estem intentant demostrar que aquest fenomen es va produir molt abans, a partir d'una evolució interna sumada a l'arribada d'estímul cultural forans. De totes maneres, això no impedeix que la hipòtesi de treball defensada per aquells autors no tingués elements de certesa. O sigui, tot i que sabem que la iberització de Cerdanya no es va produir ni en el moment ni en la forma que es plantejava, sí que pensem que en el marc de la Segona Guerra Púnica es va produir un moviment continuat d'idees, tècniques, i especialment de grans exèrcits, que d'alguna manera van influenciar al substrat poblacional i van deixar la seva petjada al territori.

Però per fer una bona anàlisi dels esdeveniments probablement hem de diferenciar els fets que es van donar al voltant del pas d'Anníbal pels Pirineus, i de tots els episodis bèl·lics que se succeïren després de l'arribada de Cneu Corneli Escipió a Empúries el 218 a.n.e. En el primer cas, sembla evident que el pas d'un contingent tan important de tropes com fou l'exèrcit comandat per Anníbal, amb les diferents batalles, les anades i vingudes de tropes, i la logística que requeria en termes alimentaris, monetaris,... perfectament podrien haver deixat una petjada arqueològica en el territori, i en aquest cas a Cerdanya. Però aquest gran trasbals, si bé és explicat pels autors antics, aparentment no acaba de tenir una correspondència amb les dades arqueològiques.

Pel que fa als autors antics, els que més i millor han descrit el conflicte bèl·lic foren Titus Livi i Polibi¹¹³⁷. Segons aquest darrer (*Hist.* III, 35, 1-2)¹¹³⁸, Anníbal, després de creuar l'Ebre amb un exèrcit de noranta mil homes, 12 mil genets (i segurament

---

¹¹³⁷ Aquests no van ser els únics que relataven els fets de la Segona Guerra Púnica, ja que altres autors, com Apià o Sili Itàlic també ho van fer. Tanmateix, Titus Livi i Polibi són els que millor descriuen el recorregut d'Anníbal des de Sagunt fins a la serralada alpina.

¹¹³⁸ "(Aníbal) cuando llegó el día señalado, se puso en marcha con noventa mil soldados de a pie y alrededor de doce mil de caballería. Cruzó el río Ebro y sometió a las tribus de ilergetes y bargusios, también a los airensios y a los andosinos, hasta llegar a los llamados Pirineos..." Polibio. *Historias*. Libro III. Traducció de Manuel Balasch. Ed Gredos, Madrid, 1981. Pàg 310.

una trentena d'elefants, mencionats en episodis posteriors) va sotmetre a les tribus dels ilergetes, bargusis, airenosis i andosins, fins a arribar als Pirineus. Titus Livi (*Ab Urbe Condita*, XXI, 23, 1-4; 24, 1)¹¹³⁹, al seu torn, coincidint amb el nombre de tropes, menciona que Anníbal va passar l'Ebre per tres llocs diferents, va sotmetre als ilergetes, bargusis, ausetans i lacetans, i que després l'exèrcit va passar per les valls engorjades (*saltus*) dels Pirineus fins a arribar a Illiberris¹¹⁴⁰. Així doncs, prenent les dades dels dos autors, semblaria que Anníbal va marxar de l'Ebre, probablement amb l'exèrcit dividit (recordem que Livi diu que va passar el riu per tres llocs diferents), i després d'enfrontar-se a pobles de l'interior català i de creuar els Pirineus, va arribar a la plana del Rosselló.

Nosaltres creiem que, almenys una part del seu exèrcit va seguir el corredor del Segre i va creuar pel territori cerdà a través del coll de la Perxa per, resseguint el Tet, arribar a les planes rosselloneses¹¹⁴¹. Breument, volem recordar els arguments que tenim davant d'aquest posicionament.

-Un primer argument seria el text de Sili Itàlic (*Punica*, III, 357-358) en què menciona els *Tyrinthia castra* dels ceretans. Ja hem dit que, per nosaltres, aquesta referència a les fortificacions dels ceretans podria correspondre a una visió exagerada d'una realitat basada en assentaments tipus *oppida* en el territori cerdà. Però no és la interpretació d'aquest terme el que aquí ens interessa, sinó la del text en general. Ja fa una trentena d'anys, Marc Mayer, en el seu estudi històrico-filològic sobre aquest episodi (MAYER, 1984: 198-199), i sense conèixer la realitat

---

¹¹³⁹ “...(Anníbal) hizo que sus tropas cruzaran el Ebro en tres cuerpos (...) Cruzó el Ebro con noventa mil soldados de a pie y doce mil de a caballo. Sometió seguidamente a los ilergetes y bargusios y a los ausetanos y la Lacetania (...) Cuando comenzó la travesía del ejército por los desfiladeros de los Pirineos (...) A continuación, para que la demora y la inactividad no enervara los ánimos, cruza los Pirineos con el resto de las tropas y acampa junto a la ciudad de Illiberris...”
Tito Libio. Historia de Roma desde su fundación. Libro XXI. Traducció de José Antonio Villar. Ed Gredos, Madrid, 1993. Pàgs 42-43.

¹¹⁴⁰ Actual Elna. Està ubicada a la desembocadura del riu Tec. Les fonts d'aquest riu es troben prop del Coll d'Ares, el qual permet el pas amb la comarca de la Garrotxa.

¹¹⁴¹ Evidentment nosaltres no som els primers a proposar la ruta cerdana en el pas d'Anníbal. De fet, els darrers autors que han treballat la qüestió també es decanten per aquesta opció (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978, 202; BELTRÁN, 1984; RICO, 1997: 90; OLESTI/MERCADAL, 2005: 299; CRESPO, 2011: 25; OLESTI, 1993, 134; 2014a: 332-333; 2015: 185; 2016: 168; REVILLA/SANTACANA, 2015: 47...).

arqueològica que ara sabem, ja afirmava que l'única certesa d'aquell passatge era el contacte que hi havia hagut entre els cartaginesos i els ceretans. Per Mayer, si bé abans del pas d'Anníbal els ceretans haurien estat filorromans, amb posterioritat haurien passat a ser col·laboradors cartaginesos. En qualsevol cas, aquest contacte s'hauria produït en el marc de la travessia cartaginesa pels Pirineus (i per tant, per Cerdanya).

-Una altra dada seria l'anàlisi textual de les referències dels dos autors. Així, Polibi ens menciona específicament el seu enfrontament amb els andosins i els airensis. Hi ha una absoluta uniformitat d'opinions en tots els historiadors que han treballat la qüestió, en pensar que es tractaria de pobles muntanyencs que s'haurien d'ubicar en les valls d'Andorra o en altres valls ben properes¹¹⁴². Però també ens podem fixar amb Titus Livi. Segons es desprèn de la seva lectura, Anníbal podria haver dividit l'exèrcit, fent-lo passar per diferents llocs. Si fos així, és evident que una d'aquestes columnes hauria pogut passar pel Segre. Però també, Livi especifica que l'exèrcit cartaginès va passar per valls engorjades de les muntanyes. Per nosaltres, aquesta definició descartaria un pas pel Pertús. Això ens portaria a observar només dues possibilitats per ultrapassar els Pirineus: el coll d'Ares a la Garrotxa, o el coll de la Perxa a Cerdanya.

-Si prenem altres episodis històrics, també veurem que en certa manera, ens estan parlant que el pas ha de ser per un territori interior. Ens estem referint a l'episodi descrit per Titus Livi (XXI, 19, 6-8)¹¹⁴³ en què menciona que Roma, just abans que Anníbal passés pel territori català, envià una ambaixada per demanar

---

¹¹⁴² Cal recordar que aquesta és l'única menció a aquests pobles. A part de la cita de Polibi, no tornaran a aparèixer a les fonts antigues. Es desconeix fefaentment la ubicació dels dos pobles, però tradicionalment, i a partir de criteris d'homonímia, se'ls ha ubicat en territori aranès i andorrà respectivament.

¹¹⁴³ "Los embajadores romanos pasaron de Cartago a Hispania, según se les había ordenado en Roma, para dirigirse a los pueblos y atraerlos a su alianza o alejarlos de los cartagineses. Llegaron en primer lugar a los dominios de los Bargusis, que les dispensaron una buena acogida, y despertaron en muchos pueblos del otro lado del Ebro las ganas de un cambio de suerte, porque estaban hartos del dominio cartaginés. A continuación llegaron al territorio de los Volcianos..." Tito Livio: "Historia de Roma desde su fundación. Libro XXI". Traducció i notes de José Antonio Villas, Editorial Gredos, Madrid, 1993. Pàg 37.

que els Bargusis i els Volcians s'alcessin contra Anníbal, en principi dos pobles ubicats al vessant meridional dels Pirineus. Els Bargusis se'ls ha ubicat tradicionalment en una zona imprecisa de la part central del Prepirineu català (RICO, 1997, 84). Quant als Volcians, s'ha apuntat que fossin una facció dels Volques Tectosages, que potser s'haurien assentat en alguna de les valls aragoneses (CRESPO, 2011; 30-31), a partir de la repetició en la toponímia de la zona de tot de noms que recorden als gals i a la ciutat de Tolosa (el riu Gállego – Gallicum-, o la *mansio tolus* i la ciutat de *Labitolosa*, a la vall mitjana del Cinca)¹¹⁴⁴. En qualsevol cas, i estiguessin on estiguessin, sembla pel que diu Livi que es troben a la cara sud dels Pirineus, i per les poques dades que tenim, sembla que els dos pobles s'haurien d'ubicar en zones pirinenques o prepirinenques que exclourien la meitat oriental de la serralada. En definitiva doncs, Roma hauria enviat uns llegats a uns pobles prepirinencs/pirinencs, a intentar que s'enfrontessin a Anníbal. Per què Roma no envià llegats als Indigets? O als Laietans? Per què no els envià a aquests pobles costaners amb un desenvolupament i un substrat demogràfic molt superior, probablement amb més capacitats que els Bargusis i Volcians per enfrontar-se a Anníbal? I si l'exèrcit cartaginès havia de prendre el camí de la costa, per què Roma va intentar sublevar uns pobles aparentment muntanyencs? Serà que Roma ja intuïa, o ja sabia, que Anníbal prendria un camí per l'interior? Per nosaltres, aquesta seria la resposta.

-Un altre argument el podríem tenir en analitzar-ho des d'un punt de vista històrico-geogràfic. Ja hem dit que el corredor cerdà era una via utilitzada des de temps ancestrals, i que a banda del Pertús, era la ruta més important que comunicava els dos vessants dels Pirineus (LÓPEZ/PONS, 1995: 119). Per tant, sembla lògic pensar

---

¹¹⁴⁴ Nosaltres desconeixem on s'ubicarien, però tan sols volem recordar les grans influències gal·les que tenim al territori cerdà (el braçalet, l'antroponímia, les monedes, els fogars decorats,...). Amb això no volem dir que els Volcians estiguessin a Cerdanya, ni de bon tros, sinó que senzillament volem ressaltar els diferents punts de contactes entre Cerdanya i la cultura gal·la, i que eventualment, aquests contactes s'haurien pogut donar per la presència en un lloc relativament proper d'un subgrup d'una tribu gal·la. També volem recordar que justament la presència de les monedes gal·les a Cerdanya, podrien indicar una relació entre la comarca i la zona de Tolosa, una de les zones de tradicional ubicació dels Volques Tectosages.

que si els cartaginesos no van prendre la ruta de la costa, el més habitual hagués estat prendre la del Segre-Tet.

-Tots aquests arguments, i alguns més (absència dels pobles costaners en els enfrontaments amb Anníbal, voluntat en el general cartaginès d'evitar passar per Empúries,...) són els que han utilitzat els historiadors en l'anàlisi de la ruta d'Anníbal, i pensem que també pot servir en aquesta valoració el fet que la gran majoria dels autors recents que han tractat la qüestió coincideixen en proposar la ruta del Segre com la més viable.

-Però també volem introduir uns nous arguments, aquest cop provinents de la pràctica arqueològica. Un d'ells és el que es deriva de l'estudi de les monedes hispano-cartagineses recuperades del territori català. Estudis recents en aquest aspecte, basats sovint en prospeccions exhaustives del terreny, estan mostrant que aquest tipus de numerari, amb una cronologia anterior a l'any 218 ane, es localitza fonamentalment en una sèrie de llocs que ressegueixen la vall del Segre. A Aixal·les, al municipi d'Ascó, se n'han trobat 22 (SANMARTÍ *et alii*, 2015: 156); al Museu de Lleida en tenen 7 exemplars (NOGUERA, 2013: en premsa;); de Monteró, a Camarasa, se n'han trobat 9 (FERRER *et alii*, 2009: 133). Finalment, als municipis de Palau d'Anglesola i Agramunt, s'han pogut identificar 4 i 6 monedes hispanocartagineses respectivament (NOGUERA *et alii*, 2016: en premsa)¹¹⁴⁵. Per nosaltres, aquesta dispersió només pot estar indicant l'avançament d'un exèrcit pel Segre aigües amunt. En aquell context, aquest exèrcit només pot ser el que comandava Anníbal.

-Un altre argument, prové de la nostra recerca arqueològica. Efectivament, hem vist com un dels Edificis del Tossal de Baltarga s'incendià i destruï, d'una manera precipitada, en un moment al voltant de finals de segle III ane. Els materials

---

¹¹⁴⁵ A banda d'aquests punts amb una tan alta presència de monedes hispanocartagineses, també se n'han trobat alguns exemplars als jaciments ibèrics del Molí d'Espígol, de la Vispesa (Osca), i als municipis de Fraga i Maials (NOGUERA *et alii*, 2016: en premsa), tots en un entorn més o menys proper al curs del Segre

ceràmics no permeten afinar amb més precisió el marc temporal, però amb tot el que hem exposat fins ara, tenint en compte l'absència de conflictes bèl·lics al territori durant la II Guerra Púnica, i també que, segons sembla, Cató només arribà fins als contraforts pirinencs en la seva pacificació del territori l'any 195-194 ane, creiem que la destrucció s'ha de correspondre al moment del pas d'Anníbal pel territori.

-I finalment, l'últim dels *inputs* que tenim per pensar en el pas del general cartaginès, el tenim al Castellot de Bolvir. I ens referim a les sitges. Segurament és una dada que pot estar subjecta a múltiples interpretacions, i no només ha d'estar vinculada a Anníbal, però a la llum de tot el que estem dient, ens sembla suggerent. Ja hem dit que el tercer grup de sitges del jaciment es pot situar al voltant de l'any 200 ane, sense poder precisar-ne la cronologia. Però el segon grup, amb uns volums inferiors als altres, estaven reblerts d'una manera molt ràpida, sense gairebé material ceràmic associat. En tot cas, i ja que tenien més capacitat volumètrica, semblaven ser més modernes que les del primer grup, que de forma general es dataven al llarg del segle III ane. Per tot això, nosaltres proposàvem una cronologia de rebliment per les sitges del segon grup en l'últim terç de segle III ane. El fet que s'haguessin obliterat de cop, sense gairebé materials, podria fer pensar en algun fet excepcional en aquest sentit, i el pas de l'exèrcit d'Anníbal certament ho podria ser.

Per tant, per nosaltres hi ha suficients arguments per pensar que, almenys una part de l'exèrcit d'Anníbal (si no tot), va ultrapassar els Pirineus pel corredor cerdà. Però aleshores, quina actitud va tenir el poble ceretà vers l'avanç cartaginès? Com va ser el xoc entre l'exèrcit púnic i els Ceretans? I quina va ser l'actitud d'aquest poble un cop Anníbal ja va haver passat? I durant el conflicte bèl·lic?

Decididament, nosaltres creiem que els ceretans van tenir una actitud d'oposició al pas d'Anníbal, i que per tant, just abans tenien un posicionament filorromà. Els arguments que tenim per pensar-ho són els mateixos que hem utilitzat per

justificar el pas de l'exèrcit cartaginès pel corredor cerdà, i per tant no ens hi estendrem massa. Però sí que volem recordar-los.

Primerament, cal dir que totes les importacions "mediterrànies" que es troben a Cerdanya abans de l'any 200 ane, corresponen a peces de l'esfera greco-romana (vernissos negres àtics, vernissos negres del golf de Nàpols, imitacions d'aquestes peces...) En canvi, no n'hem localitzat cap de l'òrbita cartaginesa. Per tant, des d'un punt de vista de les afinitats comercials, semblaria que els Ceretans mirarien més vers el món itàlic que no cap al púnic¹¹⁴⁶.

Segonament comptem amb el text de Sili Itàlic, i el desplegament interpretatiu que se'n pot fer. Marc Mayer ja mostrava l'estreta relació entre els termes emprats i la filorromanitat dels indrets on s'aplicaven. De fet, el cas dels ceretans semblava ser l'excepció a aquesta norma, ja que pel que es desprenia del text de l'autor romà semblava que els ceretans havien col·laborat amb Anníbal. Mayer solucionava aquesta contradicció proposant que després d'una primera etapa filorromana, posteriorment s'haurien passat al bàndol cartaginès. Però l'aprofundiment analític del text de Sili Itàlic, i la seva relació amb Hèrcules Líbic, també ens portava cap a unes confluències vers el món romà, ja que la ramaderia, la transhumància i la sal, activitats econòmiques troncal dels ceretans, també estaven molt vinculades al culte a Hèrcules a Roma.

També comptem amb les dades dels autors antics. La dada de Polibi és ben transparent: Anníbal va sotmetre als airenosis i als andosins. Ens sembla obvi que si el general els va sotmetre, és que els altres s'hi van oposar. Dit d'una altra manera, si els andosins i els airenosis havien estat procartaginesos, i els haguessin deixat passar sense enfrontar-s'hi, molt probablement no haguessin estat mencionats per les fonts, o si més no, no haurien estat "sotmesos". La dada de Polibi, per nosaltres no deixa lloc a dubte que aquells dos pobles s'hi van

---

¹¹⁴⁶ D'altra banda, una consideració força lògica, si tenim en compte la ubicació de Cerdanya, i la seva estreta relació amb la zona del Rosselló, històricament molt més vinculada i pròxima a Itàlia que al món púnic.

enfrontar militarment. I ja hem dit que, en tant que sembla haver-hi un consens en situar-los a les zones pirinenques, bàsicament de la meitat ponentina catalana, haurien de ser uns pobles englobats dins l'entramat ceretà. D'això en podem deduir que els ceretans (encara que només fossin una part), es van enfrontar als cartaginesos.

I finalment, tenim la destrucció de l'Edifici D del Tossal de Baltarga. Ja ho hem vist, que per nosaltres el més versemblant és que se situés cronològicament en la travessia d'Anníbal. Sent així, només ens queda pensar que efectivament hi va haver una col·lisió bèl·lica, i que lògicament, els ceretans en van sortir més perjudicats.

Així doncs, que succeí amb el pas d'Anníbal? Què sabem del seu pas vers el Rosselló? Primerament hem de dir que tota la successió de fets són simples conjectures a partir de tots els supòsits que hem realitzat, i que per tant han de quedar en el terreny de les hipòtesis. Amb tot el que hem estat dient, nosaltres creiem que l'exèrcit d'Anníbal remuntà el curs del Segre aigües amunt. No serem nosaltres els que diguem exactament per on passà, ja que les possibilitats serien múltiples. En qualsevol cas, la ruta els portà fins a la plana cerdana. En aquest trajecte, els cartaginesos s'haurien enfrontat a una part dels ceretans, els airenosis i els andosins (ja sigui abans de penetrar els Pirineus, o en alguna de les seves valls). Els ceretans, davant d'aquell magne enfrontament entre les dues potències, haurien pres partit pel bàndol romà, i a partir de les seves relacions bilaterals, decidiren enfrontar-s'hi. Però aquesta no fou una actitud impulsiva, inconscient i desesperada, ja que com bé ens diuen Polibi i Titus Livi, altres pobles com els ilergets, els bargusis, i possiblement els ausetans i els lacetans, ja sigui per la seva amistat amb els romans¹¹⁴⁷, o per impedir que penetressin pel seu territori, també s'hi van oposar.

---

¹¹⁴⁷ Aquesta podria ser l'explicació, com a mínim pel que fa als Bargusis. Ja hem dit que Titus Livi menciona una ambaixada romana al seu territori per intentar que s'alcessin contra Anníbal. El sol fet que arribessin aquests llegats ja significa que entre els Bargusis i Roma hi hauria hagut algun tipus de relació prèvia (que desconeixem en la intensitat). És obvi que si Roma no hagués conegut

Potser foren els subgrups de ceretans amb els quals es topà Anníbal directament, aquells que es creuà en la seva ruta, els que s'hi enfrontaren? Fou un subgrup de pobles que decidiren lliurement fer-li front? Certament, no es pot entrar en aquest nivell d'anàlisi, però el que sí que sabem és que els cartaginesos no s'enfrontaren a "tots" els ceretans. O sigui, els cartaginesos no van "sotmetre" els ceretans d'una manera generalitzada. Dit d'una forma més entenedora, no sembla que els cartaginesos devastessin i destruïssin sistemàticament tot el territori pel qual van passar. És això el que ens fa pensar que només s'enfrontaren a alguns dels grups que formaven l'entramat ceretà.

D'això en tenim una prova ben palpable ja en el territori ceretà. D'una banda tenim com l'assentament del Tossal de Baltarga, a l'entrada de la gran plana de la comarca, va ser violentament destruït en aquest moment. Però contràriament, al Castellot de Bolvir, o a Lo Lladre de Llo, els dos únics jaciments amb estratigrafies d'aquest període, no s'hi observen cap mena d'incidència que es correspongui amb aquest moment. No hi ha incendis, destruccions, senyals de setge, o altres, que ens facin suposar una oposició bèl·lica d'aquells *oppida* i poblats.

En aquest sentit doncs, la destrucció de Baltarga és l'única que tenim fins al moment. Però, és casual que sigui Baltarga? Nosaltres pensem que no i hi ha diferents elements a considerar. D'una banda, segurament l'assentament era el primer enclavament d'una certa entitat amb què s'haurien trobat els púnics en arribar a Cerdanya. Per tant, si en algun moment havien de fer una mostra de força o d'escarment, era allà mateix, a la zona de la Batllia. Però també, hem dit que existia la possibilitat que allà hi hagués un centre de pagaments, o de recol·lecta. En cas que fos així, també seria del tot lògic pensar que una de les

---

de la seva existència, no hi hauria pogut fer-hi arribar els enviats. Però a més, Polibi (Hist. III, 35, 4) esmenta que Anníbal deixà a Hannó de comandant de la zona compresa entre l'Ebre i els Pirineus, potser amb deu mil homes, perquè desconfiava dels Bargusis, ja que eren amics dels romans "...Dejó a Hannon como gobernante de todo el territorio desde el río hasta los Pirineos, y de los bargusios, pues desconfiaba mucho de ellos porqué eran amigos de los romanos..." Polibio. Historias. Libro III. Traducció de Manuel Balasch. Ed Gredos, Madrid, 1981. Pàg 310

zones devastades hagués estat aquella, doncs era d'allà on podrien rapinyar i aconseguir alguna mena de botí.

Per tant, després d'uns primers enfrontaments, i d'unes primeres destruccions, l'última de les quals possiblement al Tossal de Baltarga, els cartaginesos van poder passar sense més contratemps, sense haver-se d'enfrontar ni sotmetre als "*Tyrinthia castra*" dels ceretans. Per tant, en aquest moment, els ceretans passaren a ser "col·laboracionistes" dels cartaginesos, i d'aquest moment correspondria la menció de Sili Itàlic. No ens ha de sorprendre aquest canvi d'actitud dels ceretans, ja que d'una banda, havien quedat derrotats i sotmesos. Però de l'altra, cal dir que aquest fou un comportament que tingueren altres pobles ibèrics, com els ilergets, que aportaren 300 genets a Anníbal en el seu trajecte (Polibi, III, 33, 15)¹¹⁴⁸, o foren dels primers a ajudar als cartaginesos contra els exèrcits romans en el mateix 218 a.n.e (Polibi, *Historias*. III, 76, 6; Titus Livi, *Ab Urbe Condita*, XXI, 61).

I quina fou l'actitud dels ceretans durant la Segona Guerra Púnica? En quin bàndol es posicionaren? Doncs malauradament les fonts no els mencionen en tot el conflicte, així que amb certesa, no sabem quina actitud van mostrar. Tots els esdeveniments hispànics de la Segona Guerra Púnica van succeir molt lluny de les terres ceretanes, sempre properes a la costa, i potser per això, les dues potències mai s'hi van haver d'enfrontar, creuar, o simplement demanar ajuda. De totes maneres, nosaltresensem que un cop iniciades les hostilitats romano-cartagineses, els ceretans recuperarien la seva antiga afinitat romana. I tenim algunes dades històriques, que de manera indirecta ens apunten en aquesta direcció.

---

¹¹⁴⁸ De fet, no queda clar si l'autor es refereix als ilergets, o als lergets, un poble que podria estar al nord d'Àfrica. Nosaltres en aquest cas seguim la traducció proposada per Manuel Balasch en l'obra de l'Editorial Gredos.

La primera dada és l'episodi que ens recullen Titus Livi (*Ab Urbe Condita*, XXV, 37, 5)¹¹⁴⁹ i Apià (*Historia Romana*, I, 17)¹¹⁵⁰ sobre els fets posteriors a la desfeta romana prop de Castulo, l'any 211 ane, en la que van morir els dos germans Escipió. Per l'autor d'Alexandria, els territoris controlats per Roma haurien quedat restringits a una petita franja dels Pirineus. Livi, ens presenta aquesta reclusió d'una forma més genèrica, acantonant-se més enllà de l'Ebre. A nosaltres ens sembla que la menció "d'una petita franja de terreny dels Pirineus" d'Apià és francament interessant. Tot i no saber exactament la superfície d'aquesta "franja", semblaria que s'ha de situar en territori peninsular, en el vessant meridional de la serralada, ja que en cas contrari els autors haurien especificat que els romans havien estat expulsats de la península. Però també semblaria que, per poc que l'estenguem, de seguida arribaríem al territori de Cerdanya. Si la zona sota control romà només hagués estat el Pertús, essent una zona tan petita, tal vegada no hauria estat ni mencionat. Però si el control ja prengués el Pertús i la Perxa, es crearia una llengua de territori sota control, amb diferents passos per on penetrar, i de molt fàcil defensa. En definitiva, un territori aixopluc com sembla que va ser el cas. Doncs si donem per vàlida aquesta hipòtesi, cal deduir que els territoris ceretans estarien sota l'òrbita romana.

I un segon episodi el tenim en la fugida d'Asdrúbal, germà d'Anníbal, després de la seva derrota a la batalla de *Baecula*, el 208 ane. Un reguitzell de fonts antigues ens descriuen aquesta fugida (Titus Livi *Ab Urbe Condita*, XXVII, 19, 1¹¹⁵¹; XXVII,

---

¹¹⁴⁹ "...Pero el caballero romano (Luci Marci) llegó a gozar de tanto prestigio y respeto entre la tropa que cuando se acordó elegir un jefe del ejército en los comicios militares después de fortificar el campamento al lado de acá del Ebro..." Apià. *Historia Romana*, Vol. I, traducció i notes d'Antonio Sancho, Editorial Gredos, Madrid, 1980, pàg 121.

¹¹⁵⁰ "...Como no llevaron a cabo ninguna empresa destacada, el poderío cartaginés se incrementó notablemente y casi llegaron a dominar la totalidad de Iberia quedando encerrados los romanos en una pequeña franja de terreno en los montes Pirineos" Apià. *Historia Romana*, Vol. I, traducció i notes d'Antonio Sancho, Editorial Gredos, Madrid, 1980, pàg 121.

¹¹⁵¹ "Asdrúbal, que ya antes de entrar en combate había cogido el dinero y mandado por delante los elefantes, reunió todos los fugitivos que pudo y se dirigió al Pirineo cruzando el Tajo..." Tito Livio: *Historia de Roma desde su fundación. XXVII*", Traducció i notes de José Antonio Villar. Editorial Gredos. Madrid, 1993, Pàg 146.

20, 1-2¹¹⁵²; XVII, 36, 1¹¹⁵³; XXVII, 39, 6-7¹¹⁵⁴, XXVII, 44, 7¹¹⁵⁵; Polibi *Historias*, X, 39, 8¹¹⁵⁶; X, 40, 11-12¹¹⁵⁷; XI, 1¹¹⁵⁸; Apià *Historia Romana*, VI, 28¹¹⁵⁹). Tot i que amb la lectura de les fonts hi ha seriosos dubtes per saber per on va passar Asdrúbal en la seva ruta vers els Alps, és probable que passés pels Pirineus Occidentals i penetrés la Gàl·lia per l'interior. Així mateix, els passatges també insinuen que la ruta hagués pogut ser, en algun moment, més mediterrània, resseguint el camí fet pel seu germà uns anys abans. En qualsevol cas, l'episodi que ens interessa d'aquesta travessa, no és la que va fer Asdrúbal, sinó és la que justament va fer el petit destacament de soldats romans. Livi (XXVII, 20, 1-2) i Polibi (X, 40, 11-12) ens especifiquen que Escipió va enviar un petit contingent a una posta (*praesidium*) per vigilar el pas d'Asdrúbal pels Pirineus. A tall d'hipòtesi, nosaltres pensem que la zona per on actuaren aquests soldats havia de ser un lloc

---

¹¹⁵² "Aunque algunos proponían salir en seguida en persecución de Asdrúbal, Escipión estimó que había en ello el peligro de que uniesen con este sus tropas Magón y el otro Asdrúbal y envió únicamente un destacamento a apostarse en los Pirineos" Tito Livio: *Historia de Roma desde su fundación. XXVII*", Traducció i notes de José Antonio Villar. Editorial Gredos. Madrid, 1993, Pàg 147.

¹¹⁵³ "La preocupación por la llegada de Asdrúbal a Italia iba en aumento de día en día. Primeramente comunicaron unos emisarios marseleses que había pasado a la Galia..." Tito Livio: *Historia de Roma desde su fundación. XXVII*", Traducció i notes de José Antonio Villar. Editorial Gredos. Madrid, 1993, Pàg 176.

¹¹⁵⁴ "...Pero a Asdrúbal le resultó todo más rápido y fácil de lo que tanto el como los demás se esperaban. En efecto, los arvernos y después otros pueblos galos y alpinos, aparte de darle acogida, lo siguieron a la guerra; además, por un lado avanzaba por sitios antes impracticables, pero que la travesía de su hermano había abierto al paso, y por otro pasaba entre gentes ahora más tratables después de doce años de comunicación..." Tito Livio: *Historia de Roma desde su fundación. XXVII*", Traducció i notes de José Antonio Villar. Editorial Gredos. Madrid, 1993, Pàg 182.

¹¹⁵⁵ "... (Asdrúbal) podía, en efecto, ufanarse mucho más que el propio Anníbal, sin lugar a dudas, por la rapidez de su marcha desde Hispania..." Tito Livio: *Historia de Roma desde su fundación. XXVII*", Traducció i notes de José Antonio Villar. Editorial Gredos. Madrid, 1993, Pàg 190.

¹¹⁵⁶ "... (Asdrúbal) se retiró siguiendo el río Tajo aguas arriba, en dirección a los puertos pirenaicos y a los galos que viven allí..." Polibio: *Historias. Libro X*, Traducció i notes de Manuel Balasch. Editorial Gredos. Madrid, 1981, Pàg 401.

¹¹⁵⁷ "... (Escipió) sin embargo, mandó a algunos de los suyos a observar el paso de los Pirineos por parte de Asdrúbal..." Polibio: *Historias. Libro X*, Traducció i notes de Manuel Balasch. Editorial Gredos. Madrid, 1981, Pàg 404.

¹¹⁵⁸ "La llegada de Asdrúbal a Italia resultó mucho más fácil y rápida de lo que se esperaba ..." Polibio: *Historias. Libro XI*, Traducció i notes de Manuel Balasch. Editorial Gredos. Madrid, 1981, Pàg 418.

¹¹⁵⁹ "...Y él, con objeto de pasar inadvertido a Escipió, siguiendo por la costa del océano septentrional, cruzó los Pirineos hacia la Galia con los celtíberos que había reclutado. De este modo, Asdrúbal se encaminó hacia Italia a marchas forzadas sin que lo supieran los italianos" Apiano: *Historia Romana. Vol I*. Traducció i notes d'Antonio Sancho. Editorial Gredos. Madrid, 1980, Pàg 131.

d'un cert control per part dels romans, uns territoris més o menys coneguts, que tinguessin afinitats amb la població local, i que permetés uns ràpids moviments a través de la cadena muntanyosa, i a banda i banda de la mateixa. En el context de l'any 208 a.n.e., l'única zona que reuniria totes aquestes característiques seria la comarca cerdana i els territoris ceretans en general.

Per tant, i en resum, nosaltres pensem que un cop començat el conflicte púnico-romà, els ceretans es van posicionar amb el bàndol romà. Tot i així també és ben probable que no entressin en cap incident, quedant molt allunyats físicament de tots els conflictes. En definitiva les relacions ceretanes al llarg de tots aquells episodis foren els d'oposició cartaginesa inicial, seguida d'una col·laboració forçada i forçosa després del seu sotmetiment, per acabar recuperant la seva posició filorromana un cop desencadenada la guerra a Ibèria.

6.3. Horitzó Republicà (segle II a.n.e.- tercer quart segle I a.n.e.)

A partir de la Segona Guerra Púnica, i a causa de la voluntat de Roma, un cop acabat el conflicte, de mantenir-se i ocupar el territori, les valls ceretanes van entrar en una nova etapa dins la seva Història, una etapa que els va portar a quedar inclosos a dins d'un gran imperi, que de mica en mica va anar implementant unes transformacions que possibilitaren, a la llarga, al cap de gairebé dos segles, la integració plena dels territoris ceretans en el sistema econòmic i administratiu romà. Abans fèiem referència al trasbals que hauria suposat la Segona Guerra Púnica i els seus efectes, els moviments de població, les migracions forçades, la inseguretat, l'entrada de noves idees i coneixements, la nova proximitat amb uns territoris fins aquell moment molt allunyats, els nous lideratges... és evident que la Segona Guerra Púnica marcà un abans i un després pel territori. L'"abans", consistent en el procés d'autoafirmació com a realitat política històrica, amb unes dinàmiques econòmiques i territorials molt pròpies i genuïnes. I el "després", immersos en uns processos de transformació i integració, d'abast ultraterritorial, que de mica en mica els anirà unificant amb la resta de

poblacions veïnes, en el marc d'un mateix actor polític, Roma, i d'unes pautes d'actuació molt concretes, les de l'administració romana.

Però es detecta arqueològicament aquest impacte? Ens en parlen les fonts històriques? Podem saber amb quina intensitat es manifesten les transformacions? Doncs davant de totes aquestes preguntes hem de respondre que en un primer moment, i aparentment, no es detecten grans canvis en el territori, i no serà fins a partir de mitjans de segle II ane, que tenim les evidències d'una transformació a gran escala que comportà la remodelació total dels *oppida*, l'aparició de nous assentaments, o la reorganització de la producció econòmica. És per això que preferim diferenciar la fase republicana en dos moments: d'una banda el període immediatament posterior a la Segona Guerra Púnica i fins a mitjans de segle II ane, i de l'altra el període que va des d'aquelles dates fins al tercer quart de segle I ane, moment en què s'iniciaria una nova etapa històrica de la comarca cerdana. Amb això, només volem fer una distinció a partir de criteris històrics que tenen a veure amb la intensitat política i administrativa amb què Roma va intervenir al territori, diferències que queden molt exemplificades amb aquests dos períodes. Ara bé, és possible que algunes característiques econòmiques que veurem en el segon moment ja s'iniciessin a la primera meitat de segle II ane, o que alguns dels assentaments que veurem en les noves pautes de poblament dels segles II-I ane, certament ja haguessin aparegut també a principis de segle II ane. En aquest sentit, els dos períodes que proposem no són dos blocs monolítics, sinó que són tendències d'actuació de Roma vers el territori. Segurament, algunes de les característiques que veurem en la segona fase (l'evolució de la societat ceretana, la importància altra vegada de l'escriptura, la utilització de coves,...) probablement ja es trobaven en la primera fase, però ens sembla més adient plantejar l'explicació amb aquesta distinció cronològica per així entendre millor la diferent intensitat amb què Roma actuà sobre el territori.

6.3.1. Primera meitat de segle II ane

Com diem, a partir de la fi de la Segona Guerra Púnica tenim un buit informatiu pel que fa als Ceretans. De fet, la manca d'informació es pot fer extensiva a tots els territoris del nord-est peninsular, tant a nivell històric com arqueològic. En el cas ceretà però, de forma general i almenys quant a la comarca cerdana, pensem que va seguir el mateix esdevenir històric que la resta de pobles dits ibèrics: la integració dins dels nous territoris controlats per Roma

Ja dèiem en parlar de la segona Guerra Púnica que, tot i les molt poques dades que teníem, nosaltres creïem que els ceretans haurien tingut una actitud prorromana durant el conflicte, exceptuant, lògicament, el període immediatament posterior al pas d'Anníbal que, a causa del seu sotmetiment, van veure's forçats a col·laborar-hi. Pel que fa als indicis que teníem per parlar del seu enfrontament a l'avanç cartaginès, vèiem la filorromanitat que es desprenia del text de Sili Itàlic, la menció a Polibi de l'oposició dels andosins i airenosis, o la violenta destrucció del Tossal de Baltarga. Però també, aquesta actitud prorromana la vèiem un cop iniciada la guerra, amb un territori muntanyenc controlat encara per Roma en el 211 ane, i uns *praesidia* romans en zona pirinenca al 208 ane per vigilar el trànsit d'Asdrúbal vers la Gàl·lia. Certament, són indicis molt febles, però per nosaltres significatius per pensar que els ceretans van mostrar un posicionament filorromà durant el conflicte.

Per tant, què succeí després de la Segona Guerra Púnica? Doncs no ho sabem del cert, però si abans havien mostrat una actitud col·laboracionista amb els romans, essent un dels territoris que els propis romans consideraven controlats, és fàcil de pensar que la zona cerdana (i segurament tota la ceretana) quedés inclosa dins de l'àrea que Roma considerava controlada (en condicions similars, pel que fa al seu domini, que la Cossetània, la Contestània, la Ilergècia,...). Per nosaltres, la Ceretània (definint-se com els territoris ocupats pels ceretans) també quedà englobada dins del que, a partir del 197 ane, va correspondre als territoris de la

Provincia Hispania Citerior. Durant el conflicte amb els romans s'havia posat de manifest que els corredors pirinencs, i sobretot l'eix Segre-Tet, era una via de comunicació importantíssima per enllaçar els dos vessants dels Pirineus. Així, controlat i pacificat l'interior català i les terres del Segre-Cinca, i controlat el territori sordó, i sent tan important el corredor cerdà (DE SOTO/CARRERAS, 2007: 184), pensem que el més lògic és que continués sota control romà.

I en aquest cas, volem fer una petita aturada en la descripció del territori ceretà de la primera meitat de segle II ane, i fixar-nos en què passa a la zona més propera del Rosselló. Sense ànim d'intentar explicar l'evolució d'aquell territori, sí que ens sembla important intentar posicionar aquell territori en relació a Roma a partir de principis de segle II ane. Efectivament, un factor molt important del nostre argumentari és que les terres de la Catalunya Nord, des de principis de segle II ane també van quedar incorporades als territoris sota control romà. Només així cobraria tot el seu sentit la importància de la via cerdana, com a nexa d'unió dels dos vessants, i la necessitat de tenir-ne el control. De fet, i pel que fa al Rosselló, la nostra no és una posició novadora sinó que ja ha estat defensada per diferents autors (PONS, 1994: 37; FATÁS, 1995: 157-161; RICO, 1997: 148 i ss; RANCOULE, 1998: 33). Amb més o menys matisos¹¹⁶⁰, tots aquests investigadors defensen que el Rosselló ja hauria quedat sota l'àrea d'influència romana just després de la fi de la Segona Guerra Púnica. Tot i la manca de dades històriques de les fonts literàries en aquest sentit, nosaltres ho podem justificar amb tot un seguit de dades.

D'una banda, en el territori sordó també s'observa un trasbals a finals de segle III ane, amb tot un seguit de destruccions. Per exemple, Pech-Maho és destruït i incendiat en l'últim quart de segle III ane i cap al voltant de l'any 200 ane s'hi detecta un fenomen ritual consistent en l'enterrament de 35 cavalls

---

¹¹⁶⁰ Per exemple Christian Rico és molt taxatiu en el fet que la conquesta romana arribà fins als Pirineus, esdevenint aquests una frontera entre un territori controlat per Roma (al sud) i un que no (al nord). Tanmateix, tampoc deixava dubte al fet que el territori sordó fins al Ròdan ja havia d'estar controlat per Roma amb anterioritat a mitjans de segle II ane (RICO, 1997: 132 i ss; 2009: 201).

(GAILLED RAT/GARDEISEN, 2008: 105 i ss). O també a *Illiberris* a finals de segle III-principis de segle II ane es detecta l'amortització del fossat amb el que sembla l'enderroc de la muralla (BÉNÉZET, 2015: 259). I de forma general, i encara que no sigui en contextos de destrucció i incendi, semblaria que a finals de segle III ane es detecta la reorganització de molts dels antics assentaments, i l'aparició de nous enclavaments (UGOLINI, 2005, 178). Per tant, de forma general, s'observa un panorama similar al de les terres catalanes, amb destruccions més o menys massives. És evident que no podem discernir, a partir de la cultura material, si aquestes destruccions, refeccions i canvis en el model de poblament, es degueren al pas d'Anníbal, o que una part dels conflictes de la Segona Guerra Púnica també s'haguessin desenvolupat allà. De totes maneres, tenint en compte l'absolut silenci de les fonts pel que fa al trànsit d'Anníbal per les terres del Rosselló, pensem més probable la segona de les opcions.

D'altra banda, en el relat que ens fa Livi de l'arribada del cònsol Cató l'any 195 ane a la costa catalana per sufocar la revolta indígena iniciada dos anys abans (XXXIV, 8, 5)¹¹⁶¹, ens especifica que abans d'arribar a Rhode va parar a la ciutat de Pirene, tradicionalment ubicada a la zona de Cotlliure (UGOLINI, 2005: 166). Per tant, si Cató va poder aturar-se en aquell *oppidum* és que la zona (i per extensió les planes rossellonenques) era de posicions filorromanes, ja que d'una altra manera no hauria estat possible atracar-hi.

Però aquestes posicions pròximes a Roma també es detecten des de l'arqueologia. A nivell monetari, Marta Campo ha posat de manifest que el numerari romà de plata arriba al territori rossellonenc a partir de la conquesta, incrementant-se gradualment (CAMPO, 2009, 23). És pot pensar que la presència de monedes de plata romana haguessin pogut arribar al territori sense que hi hagués un control directe per part de Roma? A nivell de probabilitats, segurament sí, però cal reconèixer que és més fàcil pensar que aquest flux de monedes es

---

¹¹⁶¹ "... (Cató) reunió naves de todas clases y al partir de Luni les dio orden de seguirlo hasta el puerto de Pirene" Tito Libio. Historia de Roma desde su fundación. Libro XXXIV. Traducció de José Antonio Villar. Ed Gredos, Madrid, 1993, pàg 234.

produí estant ja el Rosselló sota l'òrbita de control romana. Però a més, i en la mateixa línia, a la primera meitat de segle II ane al Llenguadoc oriental, a la zona al voltant de Narbona, sembla detectar-se la triplicació del nombre d'assentaments respecte del període anterior (FAVORY *et alii*, 2011, 160), el que seria reflex d'un nou model de poblament, que per alguns només podria entendre's a partir de la presència romana (RANCOULE, 1998, 33). Podria explicar-se aquest canvi en el model d'assentaments sense la participació de Roma, com un fenomen del tot endogen dels sordons? Sense cap mena de dubte, però una altra vegada, pensem que cobra molta més coherència històrica (tenint en compte que a la zona catalana passa un fenomen similar), que hagués succeït a partir de la voluntat de l'administració romana.

I les dades que ens remeten a una zona sordona sota control romà també les trobem al llarg del segle II ane. Efectivament, Polibi (III, 39, 8-9)¹¹⁶² en la seva descripció de la costa ibèrica ens dóna les distàncies des d'Empúries a Narbona, i des d'Empúries fins al Ròdan, especificant que els romans ja hi havien construït una via senyalada amb unes fites. Semblaria que Polibi va escriure el seu llibre III l'any 146 ane (RICO, 1995: 148), per tant, ens està parlant d'una comunicació, i d'una presència romana, que ja existia amb anterioritat a mitjans de segle II ane¹¹⁶³. A més, és interessant, pel que tot seguit veurem, que les distàncies descrites s'acabin al Ròdan, i no continuïn més enllà, senyal que potser els territoris al sud d'aquell riu estaven sota domini romà, mentre que els del nord s'escapaven a aquest control. Amb això no volem establir ni proposar un límit nord al territori de control romà, ni molt menys definir-lo en el riu Ròdan, ja que, tenint en compte que els límits del territori sordó acabessin en el riu Erau, també és probable que la influència romana s'acabés en aquell riu. Tan sols volem destacar que, a partir de les referències de Polibi, el territori de l'actual Rosselló sembla

---

¹¹⁶² "...desde Emporio hasta Narbona unos seiscientos. Y desde aquí hasta el paso del Ródano alrededor de mil seiscientos estadios. Los romanos han medido y señalado cuidadosamente estas distancias emplazando mojones cada ocho estadios..." Polibio. Historias. Libro III. Traducció de Manuel Balasch. Ed Gredos, Madrid, 1981, pàg 318.

¹¹⁶³ També semblaria que aquesta via que menciona Polibi, fos la que Estrabó menciona com la via Heraclea, i que segons uns passatges de Timeu, ja existiria des del segle IV ane (RICO, 1997: 151; PICAZO *et alii*, 1998: 296).

plenament controlat per l'administració romana ja a la primera meitat de segle II ane (independentment de quin riu fixem el seu límit septentrional).

També, i si analitzem els successos històrics de la segona meitat de segle II ane, comptem amb la relació de fets que precediren a la conquesta de la Gàl·lia transalpina, entre el 125 i el 121, i a la fundació de *Narbo Martius*, el 118 ane. No entrarem a detallar tots aquells episodis, d'altra banda molt ben analitzats en altres treballs (FATÁS, 1995: 161; RICO, 1997: 136 i 148), però tan sols volem dir que tots ells van succeir al nord del Ròdan/Erau, i no hi ha cap menció de que algun dels esdeveniments tingués lloc als territoris al sud d'aquella zona. Fins i tot, la fundació d'*Aquae Sextiae* (Aix-en-Provence) el 123 ane apareix com una defensa mirant al nord, però no als Pirineus (FATÁS, 1995: 161). Així, si tots aquells esdeveniments i fets bèl·lics no van tenir lloc a les zones del Rosselló i Llenguadoc, cal pensar que era perquè ja estaven sota domini romà.

Però finalment, podem introduir un últim argument, que ens deriva de la coherència històrica. Efectivament, el territori sordó era un territori plenament iberitzat en aquell moment, amb uns límits septentrionals que tradicionalment s'han acceptat que estarien situats al riu Erau. Contràriament, al nord, existiria un entramat de pobles gals, de filiació ètnica clarament diferent. Per tant, des d'aquest punt de vista, seria lògic pensar que, pels romans, una mateixa unitat cultural esdevingués una mateixa unitat territorial. Així doncs, Roma, després de la Segona Guerra Púnica, hauria pres el control de tota la zona amb una clara afinitat cultural, entenent aquesta no només com els territoris ibèrics peninsulars, sinó també els que habitaven els territoris rossellonencs.

En definitiva doncs, per nosaltres hi ha motius suficients per creure que la zona que nosaltres coneixem com la Catalunya Nord, antic territori sordó, amb el riu Erau com a límit septentrional, ja va quedar incorporat al conjunt de territoris controlats per Roma just després de la Segona Guerra Púnica. Així, si aquella zona estava sota l'òrbita de Roma, i lògicament, les planes lleidatanes també

estaven controlades per Roma, cal pensar que la via que unia els dos territoris, i que passava per ser una de les vies més importants per creuar els Pirineus, o sigui el corredor cerdà, també havia de quedar controlada per Roma.

Feta aquesta precisió, d'altra banda important per poder entendre les nostres interpretacions històriques, volem seguir amb les explicacions sobre els fets que se succeïren després de la Segona Guerra Púnica, i en aquest cas ens hem d'aturar a la revolta indígena de l'any 197 ane. Així, com van reaccionar els ceretans a la revolta generalitzada dels pobles ibèrics l'any 197 ane? No ho sabem perquè tampoc hi són mencionats. Però en aquest cas val a dir que només uns pocs pobles són citats per Titus Livi en les actuacions de Cató al territori (*Ab Urbe Condita*, XXXIII, 21-44; XXXIV,8-21). Així, durant aquells fets, i pel que fa als pobles veïns dels ceretans o de les zones catalanes, només es mencionen uns pocs pobles. Els primers són els ilergetes (XXXIV, 11, 1-2)¹¹⁶⁴, que semblaria que a partir de l'establiment d'uns pactes personals i d'unes aliances, mantindrien una posició filorromana. Amb el text també s'insinua que serien els únics amb aquesta actitud, i que tots els pobles limítrofs s'haurien aixecat en contra d'ells (XXXIV, 11, 5-7)¹¹⁶⁵. Per tant, aquests pobles de l'entorn (cal pensar que també els Ceretans), s'haurien revoltat contra Roma. Posteriorment són mencionats el que sembla una coalició de pobles indígenes (XXXIV, 11, 8)¹¹⁶⁶. Després de la batalla d'Empúries, Livi ens menciona la revolta dels bergistans (XXXIV, 16, 9-10)¹¹⁶⁷, els quals

---

¹¹⁶⁴ "...Entretanto, en Hispania, el cónsul tenía su campamento cerca de Empurias. Allí acudieron tres representantes del régulo ilergeta Bilistage —uno de ellos era su propio hijo—, y se quejaron de que sus plazas fortificadas estaban siendo atacadas y no tenían la menor esperanza de resistir a no ser que el romano enviase refuerzos..." Tito Libio. Historia de Roma desde su fundación. Libro XXXIV. Traducció de José Antonio Villar. Ed Gredos, Madrid, 1993, pàg 237.

¹¹⁶⁵ "...los enviados se echaron a los pies del cónsul llorando y le suplicaron que no los abandonase en tan apurada situación; a donde acudirían si los romanos los rechazaban? No tenían ningún aliado, ninguna otra esperanza en ningún lugar de la tierra; habrían podido verse fuera de aquel peligro si hubieran estado dispuestos a faltar a la lealtad y hacer causa común con los otros rebeldes..." Tito Libio. Historia de Roma desde su fundación. Libro XXXIV. Traducció de José Antonio Villar. Ed Gredos, Madrid, 1993, pàg 237.

¹¹⁶⁶ "...(los ilergetes) estaban dispuestos a sucumbir junto con los demas hispanos en vez de ellos solos..." Tito Libio. Historia de Roma desde su fundación. Libro XXXIV. Traducció de José Antonio Villar. Ed Gredos, Madrid, 1993, pàg 237-238.

¹¹⁶⁷ "...Ante este infundado rumor que carecía de fuente segura se sublevaron siete plazas fuertes del país bergistiano. El cónsul acudió allí con su ejército y los redujo de nuevo a obediencia sin batalla alguna digna de mención. Pero el caso es que no mucho después, cuando el cónsul había regresado a Tarraco y antes de que marchase de allí a parte alguna, estos mismos se rebelaron.

sembla que se sublevaren dues vegades seguides. Posteriorment, i després que Cató tornés de la Província Ulterior, foren els lacetans¹¹⁶⁸ els que prengueren les armes (XXXIV, 20, 2)¹¹⁶⁹. I finalment, després de la derrota lacetana se sublevà una altra vegada el poble bergistà (XXXIV, 21, 1-3)¹¹⁷⁰.

Per tant, d'aquests fets en podem extreure algunes conclusions. La primera és que segons sembla en el marc de la revolta indígena, i a causa d'uns pactes d'aliances que els ilergets haurien establert amb els romans, els ilergets estaven sent atacats per tots els altres pobles del seu voltant. I cal pensar que també dels ceretans. La segona seria que tot i que a la Batalla d'Empúries sembla que es formà una coalició de pobles indígenes, almenys dels territoris *cis hiberum*, en el transcurs dels esdeveniments només es mencionen els lacetans i els bergistans, però no apareixen altres pobles que de ben segur haurien d'haver participat en les sublevacions i en aquella batalla, com els ausetans o els indiketes. Per tant, que no es mencionés als Ceretans en aquests esdeveniments no vol dir que no hi participessin, almenys en la fase inicial. I finalment, a partir del text de Livi semblaria que Cató va sotmetre i atacar la zona prepirinenca (Bergistans, Lacetans, lacetans?) però no sembla que arribés personalment a les valls altes dels Pirineus. Una altra vegada, i seguint el què dèiem pel que fa als pobles que participaren en la batalla, que no arribés a les cotes més altes dels Pirineus, no vol dir que aquells territoris se'n quedessin al marge, ja que potser, com tants altres pobles ibèrics, havien acceptat l'acord i les condicions amb el cònsol.

De nuevo fueron sometidos..." Tito Libio. Historia de Roma desde su fundación. Libro XXXIV. Traducció de José Antonio Villar. Ed Gredos, Madrid, 1993, pàg 243-244.

¹¹⁶⁸ Per alguns autors, els pobles que s'haurien sublevat haurien estat els lacetans, i no els Lacetans (FATÁS, 1993: 294; 1995: 159-160; RICO, 1997: 93). Pel que fa a nosaltres i, a la relació que això va tenir amb el poble dels ceretans, les dues interpretacions ens són versemblants. Proposem la traducció de Lacetans perquè és la que s'interpreta a la versió de l'Editorial Gredos, que és la que hem utilitzat per a aquest treball.

¹¹⁶⁹ "...Los lacetanos, pueblo remoto y salvaje, continuaban en armas, bien por su natural fiereza o bien por su conciencia de haber saqueado a los aliados..." Tito Libio. Historia de Roma desde su fundación. Libro XXXIV. Traducció de José Antonio Villar. Ed Gredos, Madrid, 1993, pàg 243-244.

¹¹⁷⁰ "...Inmediatamente después el vencedor marchó hacia el frente de Bergio (...) Desde allí se pasó al cònsul un jefe bergistiano y comenzó a disculparse a si mismo y a los suyos diciendo que ellos no tenían el gobierno en sus manos, que los bandidos a los que habían dejado entrar se habían adueñado por completo del fuerte..." Tito Libio. Historia de Roma desde su fundación. Libro XXXIV. Traducció de José Antonio Villar. Ed Gredos, Madrid, 1993, pàg 248.

Així doncs, què creiem que va passar? Per nosaltres, tot el seguit de supòsits ens porten a pensar que els ceretans també es van alçar en la revolta del 197, ja que, tot i no nomenar-los explícitament, és el que es desprèn de les fonts. Ara bé, no sabem si com a resultat de la desfeta indígena en la batalla d'Empúries, o veient les continuades victòries dels exèrcits romans, tal vegada els Ceretans van decidir de no revoltar-se més (com tants altres pobles ibèrics). I probablement per això Cató no els hagués de sotmetre en les seves darreres campanyes contra els Lacetans i Bergistans.

I pel que fa a les dades arqueològiques, tenim indicis de tots aquests fets primerencs? Tenim indicis arqueològics de la Segona Guerra Púnica o de la revolta indígena? Directament hem de dir que no. Però potser algunes de les incidències arqueològiques que hem trobat al Castellot de Bolvir i al Tossal de Baltarga es puguin relacionar amb aquests fets. Pel que fa al Tossal de Baltarga, ja hem dit que tenim molt pocs indicadors cronològics, i sovint la datació que fem dels nivells i estructures són de caràcter relatiu o amb uns marcs cronològics de molta amplitud. Així, en funció de com s'interpretin les dades que tenim, es podria pensar que l'assentament, després de la seva destrucció, es va reconstruir d'una manera més o menys ràpida. Ja hem dit que nosaltres creiem que l'incendi i destrucció de l'anomenat Edifici D es produí en l'últim quart de segle III ane (possiblement en el marc de pas d'Anníbal). Però no el definitiu enderroc de la construcció. Així, els processos estratigràfics i edafològics mostraven com entre la destrucció i el definitiu col·lapse havia passat un temps prudencial, suficient per crear un petit pòsit d'un o dos centímetres de terra que segellava la primera destrucció del posterior enderroc. Per tant, possiblement l'estructura, després de l'incendi, hauria quedat un temps dempeus, amb les parets a mig enderrocar, i no seria fins un temps després (i sembla que aquest temps hauria de ser relativament curt), que no caurien les parets totalment. És més, per la manera com apareixia el darrer dels enderrocs, semblaria que el col·lapse últim s'hauria realitzat d'una manera intencionada. És evident que d'això no en podem estar segurs, i que en

qualsevol cas, independentment de si fou un enderroc voluntari o no, res implica que la reocupació hagués estat immediata. És cert. Però, com a mínim, deixa la porta oberta a pensar-ho.

Però d'altra banda, també vèiem com en l'Edifici A, entre la fase iberoceretana i la republicana, tot i unes evidents remodelacions que partien dels murs anteriors, semblava que s'haurien mantingut algunes de les funcionalitats, almenys pel que fa a la combustió i a la presència de possibles fornets. Si el temps transcorregut entre un període i un altre hagués estat generacional, s'haurien mantingut les funcions? Haurien estat les estructures prou visibles per bastir algunes de les noves construccions a partir d'elles? Tot i que no podem respondre categòricament a aquestes preguntes, a nosaltres ens sembla més lògic pensar que la refeta del lloc s'hauria realitzat amb un relatiu breu espai de temps, reconstruint algunes d'aquelles estructures que encara eren visibles (com l'Edifici A) i amortitzant totalment aquelles inservibles (com l'Edifici D).

Pel que fa al Castellot de Bolvir, ja hem vist com una gran part de les sitges es poden situar en un ventall cronològic al voltant del 200 ane, augmentant molt significativament el seu número i volum de capacitat de cadascuna, respecte de la fase anterior. Però en canvi, en la fase posterior no se'n detecten i sembla que no torna a haver-hi una presència massiva de sitges fins a mitjans de segle II ane. A què es deu aquesta alta concentració de sitges, i per tant d'excedents, durant aquells anys? Bé, no ho sabem, però una solució passaria perquè fossin una resposta a tot el context bèl·lic d'aquell moment (i aquí també hauríem d'incloure els fets de la Segona Guerra Púnica). Tal vegada, el temor dels esdeveniments, i en previsió al que pogués passar (guerres, deportacions, crema dels camps, confiscacions,...), va incentivar a un emmagatzematge massiu de gra. Amb posterioritat, i a causa d'uns rendiments baixos de la producció agrícola (possibilitat de terres saquejades, descens de capacitat productiva, modificació de la gestió de les activitats econòmiques), però potser també a un descens demogràfic, producte dels conflictes bèl·lics, o de les obligacions fiscals que

imposaren els magistrats romans, ja no seria necessari la realització de sitges ni l'emmagatzematge massiu. De fet, aquesta successió de gran volum d'estoc a finals de segle III ane, i una baixada productiva als primers decennis de segle II ane, no seria un fenomen exclusiu de Cerdanya, sinó que s'observa a bona part del territori català (OLESTI, 2010: 19 i ss; 2014a, 50).

Si fos així, si les sitges fossin d'aquells moments, i l'explicació a aquell volum fos com la diem, per nosaltres seria evident que els ceretans d'alguna manera haurien participat de la gran conflictivitat bèl·lica que sofriren els territoris del nord-est peninsular en els 25 anys que van transcórrer entre el pas d'Anníbal i la marxa a Roma del cònsol Cató.

De totes maneres, volem recordar que aquestes són unes suposicions fetes a partir del registre però que ni molt menys són definitives, ja que com veiem les interpretacions poden ser molt variades. Ara bé, la interpretació que nosaltres en fem, és exemplificant del què nosaltres pensem que va ocórrer en aquella primera meitat de segle II ane i que tot seguit passem a descriure.

Nosaltres creiem que a la primera meitat de segle II ane no va haver-hi massa canvis respecte del període anterior. Així, segurament es referen aquelles destrosses que hagués pogut ocasionar el pas d'Anníbal, que a la comarca de Cerdanya serien poques, i els assentaments continuarien funcionant de la mateixa manera que fins aquell moment. De fet, es podria dir que Cerdanya (i els ceretans) gairebé no van notar els efectes destructius de la Segona Guerra Púnica i la posterior vinguda de Cató. Potser, i en un nivell del tot hipotètic, es podria pensar en grups de guerrers anant a combatre lluny dels territoris (ja fos perquè s'incorporessin a l'exèrcit d'Anníbal, perquè passessin a engruixir les files d'*auxilia* dels romans (CADIOU, 2008: 667 i ss), o perquè anessin a combatre a la batalla d'Empúries del 195 ane. Però, i en cas que així hagués estat, aquestes mobilitzacions no tindrien cap efecte en els assentaments i en la seva estructura.

Per tant, el territori cerdà va mantenir la mateixa xarxa d'assentaments que s'havia consolidat en el període iberoceretà. D'aquesta manera, la incidència romana directe sobre el territori fou molt feble. Però això no vol dir que no existís. És possible pensar que, en aquest moment, Roma tan sols estigués interessada a aconseguir uns rendiments tributaris dels territoris recentment conquerits. Així, l'administració romana s'aprofitaria de la pròpia estructura de poblament preexistent per drenar tots aquells recursos que en aquest cas generava la comarca (ramaders, agrícoles i miners bàsicament). Això vol dir que Roma no modificaria ni transformaria els mitjans de producció dels ceretans, sinó que serien aquests mateixos els que els tindrien i en farien ús, en una cessió que Roma faria sobre els seus drets de conquesta. O sigui, els camps, les mines, les pastures, els rius, els boscos, els ramats, i en general tot el territori i tots els mitjans productius del territori passaven a ser de Roma¹¹⁷¹. Però Roma no els gestionava directament, sinó que els retornava a la població indígena (els mateixos camps, mines, pastures, rius, boscos...) perquè fossin treballats i explotats per aquests. Roma, tan sols rendibilitzaria el territori en la mesura que fixaria unes tributacions territorials o productives (OLESTI, 2010, 15 i ss; OLLER, 2012: 227 i ss). De fet, per alguns, foren aquestes mateixes obligacions tributàries les que motivaren l'alçament indígena de l'any 197 ane¹¹⁷².

I en la mesura que l'objectiu fos que es mantingués un flux tributari dels territoris conquerits, la presència de Roma en els mateixos no hauria d'haver alterat massa

---

¹¹⁷¹ Un exemple d'això el tindríem en el Decret d'Emili Paulus, també dit de la Torre Lascutana. Es tracta d'un document de l'any 189 ane trobat a Cadis (però ens sembla que l'actuació que s'hi descriu es pot aplicar a tot el territori conquerit) on es pot llegir: "*Luci Emili, fill de Luci, imperator, va decretar que els serfs d'Hasta que habitaven a la Turris Lascutana fossin lliures i va manar que posseïssin i conservessin la ciutat i el territori mentre el poble i el Senat romà ho volguessin. Donat en el campament en el dia dotzé abans de les calendes de Febrer*" (OLESTI, 2010: 24). En el text queda clar que les terres són del Senat, però que les cedeix al poble d'Hasta.

¹¹⁷² No està clar si el que imposa Roma en aquest moment és una tributació organitzada i planificada, tal com defensen alguns autors (CADIOU, 2008, 510-511), o en canvi ens trobem davant el que altres autors anomenen una "economia de guerra" en les que s'imposaria unes imposicions fiscals *ad hoc*, segurament per pagar i mantenir les tropes romanes establertes al territori (ÑACO DEL HOYO, 2001, 66 i ss; 2003). Creiem que aquest grau de concreció queda lluny de l'abast d'aquest treball, ja que amb les dades que tenim de Cerdanya no ens posem a posicionar en un o en un altre sentit. Així, en parlar de fiscalitat i tributacions de principis de segle II ane, ens estem referint a les dues casuístiques.

les estructures preexistents de cada assentament. I justament això és el que detecta l'arqueologia. Tant al Castellot de Bolvir com a lo Lladre de Llo, no s'observen canvis o refeccions en el període que estem tractant. Tan sols, en el cas del Castellot, es documenten algunes reparacions en els paviments d'algunes estances, i hem vist la unió de dues de les finques, conformat un gran edifici de més de 150m². Però, encara que es pugui pensar que les remodelacions foren realitzades en aquest moment, tenint en compte que s'efectuaren abans de mitjans de segle II ane, no es pot dir categòricament que es corresponguin estrictament a un període al voltant de l'any 200 ane. Però en cas que fos així, veiem que no haurien modificat conceptualment l'assentament.

Altra cosa seria l'enclavament de Llivia (la possible *Libia* indígena). Desconeixem si es va veure afectada pels esdeveniments bèl·lics de finals de segle III ane. De fet, en desconeixem l'estructura del seu poblat. No obstant això, en tant que centre polític i administratiu del territori, és possible que hagués d'albergar una petita delegació de soldats i tribús romans (un *praesidium*), segurament tropes d'*auxilia* protegint a funcionaris oficials de l'administració (recaptadors d'impostos?), que fossin els encarregats d'assegurar el drenatge de recursos i el pagament de les obligacions fiscals imposades.

Un exemple d'aquestes taxacions, i obligacions impositives, el tindríem amb les exaccions que els procònsols porten a Roma a partir de la fi de la Segona Guerra Púnica. Ja ho dèiem, Cneu Corneli Blasi l'any 197 ane tornà de la Citerior amb 1515 lliures d'or. El mateix Cató, el 194 ane, aportà 1400 lliures d'or. El 191 ane, Marc Fulvi Nobilior tornà a Roma amb 127 lliures d'or. El procònsol Luci Manli i el qüestor Quint Fabi, que l'any 186 ane portaren a Roma 52 corones i 132 lliures d'or el primer, i 80 lliures d'or el segon. O fins i tot Quint Fulvi Flac i Marc Claudi Marcel, que l'any 179 ane van aportar al tresor 124 corones i 32 lliures d'or un, i 10 lliures d'or l'altre (GRACIA, 2006: 76). Tots aquests tribuns havien exercit les seves funcions a la Província Citerior. Tenint en compte que no hi havia molts llocs aurífers en aquella província, que els Pirineus eren una zona aurífera, i recordant

que segurament a Cerdanya ja hi havia una primera explotació de l'or al·luvial podem pensar que almenys una part d'aquest or provingués de les terres cerdanes.

De fet, aquesta actitud que nosaltres creiem envers els ceretans és la que es creu que Roma dugué a terme en el territori conquerit del món ibèric en general. Les càrregues fiscals a la població a partir de l'aprofitament de la xarxa d'assentaments poblacionals preexistents¹¹⁷³, i garantida per la ubicació de tot un seguit de *praesidia* en els centres polítics més importants del territori (OLESTI, 2010: 24 i ss). Són diferents els autors que defensen la ubicació d'aquests destacaments a Empúries, Tarraco (CADIOU, 2008: 327-328) i a altres capitals indígenes de referència, com Burriac, Montjuïc o Darró (OLESTI, 2000: 61 i ss; OLLER, 2012: 243).

6.3.2. Tercer quart de segle II ane – tercer quart segle I ane

Correspon a una segona fase en l'ocupació romana en la qual, ara sí, Cerdanya patirà profundes transformacions, territorials, poblacionals i econòmiques. De fet, aquestes transformacions no són exclusives de Cerdanya ni succeeixen només en aquella comarca. Aquest és un fenomen que es produeix, més o menys al mateix temps, a bona part de les terres ocupades durant la conquesta. Així, després d'una primera fase, podríem dir-ne, d'objectius tributaris, Roma passa a un segon estadi en la política de transformació del territori. D'aquesta manera, en aquest moment fonamentalment es multipliquen els petits assentaments dispersos a la plana, es reformen els antics *oppida* a partir de criteris militars, i s'intensifiquen les activitats econòmiques, sobretot aquelles destinades a la logística militar.

---

¹¹⁷³ Un exemple d'això seria l'episodi de l'any 171 ane descrit per Titus Livi (*Ab Urbe Condita*, XLIII, 2, 1-12), en què una comissió de llegats de pobles de les dues províncies hispanes són enviats a Roma per queixar-se i per demanar que no se'ls continuï extorsionant, espoliant i vexant. Livi conclou el relat dient que el Senat, després de crear una comissió per investigar el cas, si bé no va poder esclarir els fets, va fixar entre altres condicions la prohibició que es possessin encarregats de recollir impostos a les ciutats indígenes.

Hem de pensar que mitjans de segle II ane coincideix amb el període de les anomenades Guerres Lusitanes (155-139 ane) i Guerres Celtibèriques (143-133 ane), període durant el qual quasi permanentment hi va haver legions romanes a Hispania. Però els fronts de guerra només s'obrien als mesos d'estiu. En els mesos d'hivern, les tropes retornaven als seus *castra hiberna*, en les posicions de rereguarda de control territorial consolidat. Per tant, en aquest moment, i segurament amb més intensitat a partir de l'últim terç de segle II ane, un cop acabats els grans enfrontaments bèl·lics, els territoris conquerits durant la Segona Guerra Púnica van entrar en una fase de profundes transformacions, ja que van haver de suportar les càrregues econòmiques de la guerra. Però ara, a diferència de l'etapa de la guerra púnica, la presència romana era directa, el territori ja era propi, i ja existia una clara voluntat per part de l'administració romana d'iniciar els canvis que havien de portar vers una integració definitiva de la societat indígena en els models econòmics i territorials romans.

Amb això no estem dient que amb anterioritat a aquestes dates no hi haguessin moviments de tropes romanes al territori. N'hi havia, en tant que es tractava d'un període de consolidació de la conquesta però també de certa expansió. Tanmateix, no hi havia una activitat bèl·lica amb la intensitat, magnitud i continuïtat com la que hi va haver a mitjans de segle II ane. De fet, de la primera meitat de segle II ane es coneixen algunes fundacions de ciutats, com *Graccurris* el 178, *Carteia* el 171 o *Corduba* el 168, i fins i tot alguns dels canvis que es detecten en els assentaments a nivell de fortificació es podrien datar en el segon quart de segle II ane, com Puig Castellar de Biosca (PERA *et alii*, 2016: 170), o Sant Miquel de Sorba (ASENSIO *et alii*, 2016b: en premsa). Però nosaltres pensem, i així es determina a nivell arqueològic, que la majoria de les transformacions es van realitzar a partir del tercer quart de segle II ane.

Però ara, cal tornar a posar el focus a la comarca cerdana, deixar l'òptica hispana per centrar-la una altra vegada al territori ceretà, i veure com s'esdevenen aquests canvis, en cas que així siguin, i veure com es van materialitzar.

6.3.2.1. El nou model de poblament. Canvis i continuïtat

A partir del segle II ane es detecten uns canvis importants en l'estructura d'assentaments del territori. I diem "segle II ane" de forma genèrica, amb tota prudència, perquè en molts casos no podem afinar amb més precisió aquesta cronologia, ja que els indicadors ceràmics amb què comptem no ens ho permeten. Hem de recordar que la majoria de jaciments estan catalogats a partir de la recollida de ceràmiques i materials superficials, amb unes cronologies d'una gran amplitud. Així, és ben probable que alguns dels possibles jaciments que aquí proposem siguin d'un altre moment històric, o simplement siguin inexistents. Tanmateix, creiem que hi ha una tendència que sí que ens pot servir¹¹⁷⁴. Així, encara que hi hagi la possibilitat que algun dels canvis detectats es pugui situar a la primera meitat¹¹⁷⁵ de segle II ane, o ja al segle I dne, nosaltres creiem que la majoria de les transformacions s'han de situar en el moment que estem descrivint, i encara que puguin estar a vegades lleugerament separades en el temps, formen part del mateix fenomen.

Però al mateix temps és una fase de continuïtat respecte de l'etapa anterior. De continuïtat en el sentit que aquells assentaments iberoceretans, ubicats en llocs estratègics a la plana cerdana (però també podríem dir el mateix dels assentaments a mitja i alta muntanya, o les ocupacions en coves), no només no es van abandonar, sinó que sembla que van poder agafar una nova embranzida, un nou impuls. Per tant, aquesta nova fase històrica parteix de la mateixa estructura poblacional que en la fase anterior, els assentaments preexistents, però ara s'introduiran canvis urbanístics en aquests, a causa de les noves necessitats i als nous controls que exerceix l'administració romana. Serà aquest nou esquema en

---

¹¹⁷⁴ De totes maneres, i com ja hem dit al llarg d'aquest treball, aquesta és una prudència que podríem aplicar a qualsevol dels períodes històrics que estem analitzant.

¹¹⁷⁵ Per exemple seria el cas del jaciment del Roc d'Esperança, el qual s'hauria iniciat a la primera meitat de segle II ane (MERCADAL/ALIAGA, 1991: 66 i ss; i MERCADAL/ALIAGA, 1994; 117 i ss).

l'organització socio-econòmica i productiva romana el que possibilitarà que sobre aquell substrat poblacional apareguin tot un seguit de nous assentaments.

Fent un repàs ràpid del model que teníem en el període anterior, veiem com en la fase iberoceretana comptàvem amb 25 assentaments documentats, un dels quals era una possible mina de ferro. Dels 24, dos es trobaven en coves, i els altres 22 a l'aire lliure. Finalment. D'aquests 22, dos estaven documentats a les cotes altes, 5 a mitja muntanya (encara que la majoria es definissin com a poblats de poblament concentrat), i els darrers 15 es localitzaven a la plana o en els límits costers, majoritàriament en punts elevats de control del territori. Per tant, en els segles IV-III es detectava una concentració de poblament en uns pocs nuclis, ubicats en llocs estratègics, i majoritàriament a les cotes baixes de la vall. Ja dèiem que aquesta concentració es podia deure a motius territorials, essent l'últim pas d'un procés d'autoafirmació i de gestació d'una estructura de cohesió territorial, motius econòmics, en tant que les activitats productives s'haurien concentrat més a la plana (agrícoles, ramaderia porcina...), i motius socials, entenent el procés cultural que s'esdevenia com una dinàmica de consolidació dels llinatges i dels grups gentilicis, i que justament fixarien la seva residència en els nous assentaments urbans.

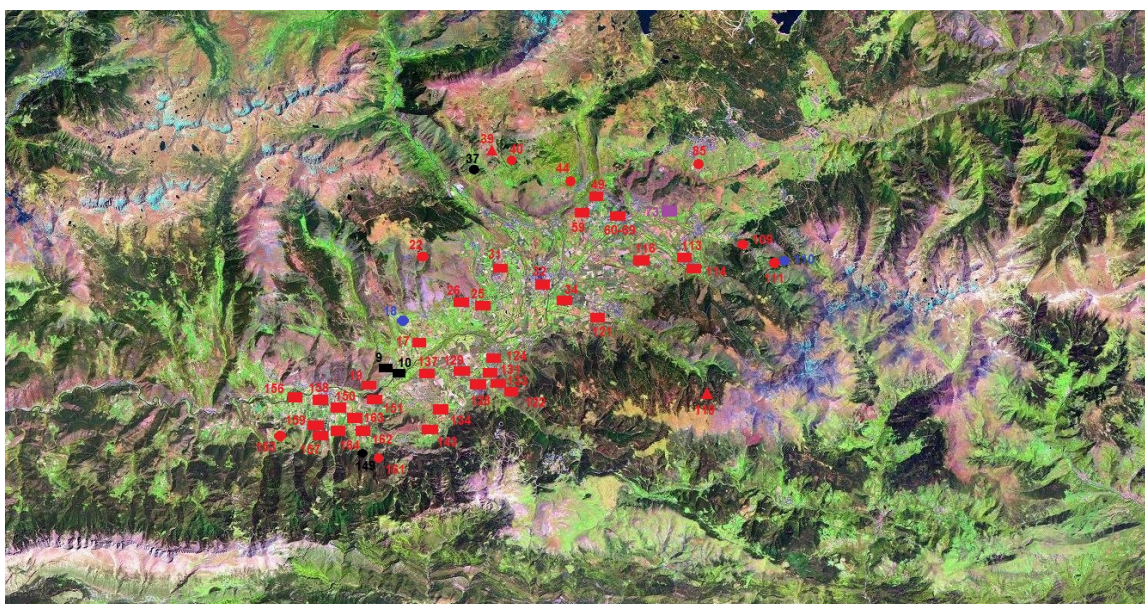
A partir de mitjans de segle II ane, aquest model poblacional canvia notablement. De la nova xarxa d'assentaments que es genera hi ha un element que en destaca especialment: l'augment del nombre de possibles jaciments, doblant-se respecte del període anterior. Efectivament, d'aquest moment en comptabilitzem 49 de possibles. D'aquests, dos correspondrien a mines, (la mina de ferro de la Cirera de Llo¹¹⁷⁶, i l'aurífera de les Guillateres d'All¹¹⁷⁷), un seria una possible sepultura (el

---

¹¹⁷⁶ Ja hem dit que d'aquesta mina no es coneix la seva cronologia. La seva proximitat al jaciment de Llo permet pensar que hi pugui estar relacionat. És per això, i davant la impossibilitat d'ubicar-la temporalment en un moment concret, que l'hem mencionat en tots els horitzons cronològics d'aquest treball). Ara bé, dit això, hem de recordar que de la fase republicana a Llo es conserva un pic de miner, el que suposa que els lligams entre el poblat i les mines siguin majors

¹¹⁷⁷ Nosaltres pensem que el mètode d'extracció de l'or al·luvial que ens ha semblat reconèixer a Isòvol, s'hauria iniciat en l'etapa republicana. Per tant, el jaciment, o sigui les estructures antròpiques, els canals, les basses, els moviments de terres..., es correspondrien a aquest

jaciment dit “de l'espasa”, ubicat a l'alta muntanya), i un altre seria un jaciment que identifiquem amb una possible via romana (la Via de Callastre). Els 45 restants són jaciments que podríem considerar d'habitació. Aquests hàbitats es distribuïrien de la següent manera: 4 serien coves (a les dues del període anterior se li hauria d'afegir la cova d'en Toni, i un abríc, el del Pic de Bena), i els ubicats a l'aire lliure, 2 estarien ubicats a alta muntanya (i serien els mateixos que en la fase anterior), 6 s'ubicarien a la mitja muntanya (i en els cinc de la fase anterior s'hauria d'afegir el lloc de Vidrola), i finalment els 33 restants correspondrien a possibles jaciments a la plana o en els límits costers.

Mapa cartogràfic amb la ubicació dels 49 assentaments. En vermell, els situats a l'aire lliure; els negres, en abrics o coves. D'altra banda, el rectangle simbolitza els jaciments de la plana; el cercle, els de mitja muntanya; i el triangle, els d'alta muntanya

La gran novetat en aquest cas, però, és que, si en el període anterior hi havia una majoria de jaciments de la plana ubicats en els turons i en els límits costers de

---

moment. De totes maneres, ja hem vist com molt probablement els treballs orfebres de l'or, o millor dit, la recuperació de l'or dels dipòsits miocènics cerdans, ja s'hauria iniciat en la fase iberoceretana. Tanmateix, pensem que en aquell moment no hi hauria una alteració del paisatge com en la fase republicana, o si més no, no en uns termes que haguem pogut detectar fins al moment. I creiem que tal vegada la recuperació del mineral aurífer s'hauria realitzat a través de batees a peu de riu, podent-se desenvolupar a qualsevol de les rieres, rierols, torrents, o fins i tot al mateix Segre. És per aquest motiu que el jaciment de les Guillateres d'All no ha estat mencionat en la fase iberoceretana, ja que no hauria existit cap “jaciment” com a tal.

posició estratègica (11), en contraposició als pocs que es trobaven a les terrasses agrícoles (4), ara la tendència s'inverteix considerablement. Així, els jaciments que, ubicant-se a la plana, estan situats en llocs elevats de domini estratègic són 15 (als onze anteriors s'hauria d'afegir dos assentaments al costat de la Coma Peronella d'Angostrina, i el Puig de Sant Joan i el Tossal d'Isòvol de Bellver de Cerdanya), tanmateix, els que es localitzen en les terrasses agrícoles de banda i banda del Segre augmenten fins a 18 (en comparació als 4 d'abans).

Per tant, de forma general podríem dir que hi ha una continuïtat d'ocupació poblacional a les terres baixes, però ara en aquest moment es trenca una mica l'austera concentració de població en uns pocs assentaments de la fase anterior. D'aquesta manera, encara que els antics *oppida* i poblats continuen ocupats i funcionant com en el període anterior (fins i tot amb un impuls i amb unes importants reformes que tot seguit veurem), ara s'observa una explosió de l'ocupació rural vinculada a l'agricultura i a la ramaderia de curt abast. Per tant, per nosaltres és a la plana on s'esdevenen els canvis, però a la mitja i alta muntanya el model d'ocupació territorial seria similar a la fase anterior (almenys d'una manera qualitativa). Així, i d'una manera molt simplificada podríem dir que hi ha una molt poca explotació de les terrasses mitjanes¹¹⁷⁸, i una continuïtat de les activitats transhumants de tipus vertical, que fan que es mantinguin els establiments estacionals de les cotes altes.

Així doncs en l'anàlisi d'aquests canvis voldríem començar per les coves. De les quatre que hem mencionat hauríem de diferenciar l'Abric del Pic de Bena, que per la seva ubicació dominant la vall del riu Querol, s'hauria de relacionar amb un punt de control de la via de comunicació (CAMPMAJÓ, 2010: 35), i per tant no seguiria les mateixes dinàmiques que les altres, ni es podria explicar a partir dels mateixos

---

¹¹⁷⁸ Els treballs paleoambientals a la Devesa del Cavaller van documentar un abandonament de les terrasses agrícoles a partir del Primer Ferro, les quals no tornen a ser ocupades fins al segle I a ne (HARFOUCHE/POUPET, 2014: 17). Davant l'absència de poblament associat a mitja muntanya, considerem que l'ocupació relacionada amb aquells cultius podria localitzar-se a cotes més baixes, i que hi hagués hagut un trànsit vertical per treballar les terres. O també que es tractessin d'uns hàbitats fets amb materials molt peribles que haguessin deixat traces arqueològiques molt febles i dèbils, difícils de detectar.

condicionants. Si ens fixem amb les altres tres coves, veiem que hi ha un petit augment respecte del període anterior. Tal vegada es podria considerar una desviació menyspreable en termes estadístics, en ser uns valors massa baixos per ser tinguts en compte (de 2 a 3). Tanmateix, per nosaltres és significatiu perquè hi veiem una dinàmica comuna a bona part del territori pirinenc i prepirinenc.

Dèiem que el descens espectacular del nombre de coves habitades en el període iberoceretà, només podia ser degut a un canvi significatiu a l'ús que se'n feia. Així, tot i que deixàvem la possibilitat que hi hagués pogut continuar un hàbitat puntual, creïem que l'ocupació en aquell moment es podia vincular a la presència de santuaris o llocs de culte (GONZÁLEZ, 2001, 70; ARANEGUI, 2012, 151). Però un augment de l'ocupació de coves en època republicana ens és difícil de justificar en termes sacres. Per què abans no hi ha cap tipus de culte i ara sí? Què hauria canviat per ampliar el nombre de coves-santuari, ara que justament s'està introduint una nova religió, la romana, amb uns nous espais de representació i culte? Nosaltres no creiem que s'hagi d'interpretar en aquest sentit. Contràriament, pensem que l'ampliació de l'ocupació de les coves en aquest moment pot respondre a una reocupació amb una voluntat d'habitació. Potser perquè coincideix amb uns moments de perill i d'inseguretat, de represàlies, de trànsit d'exèrcits, o potser per una expansió demogràfica, o de les superfícies cultivables vers zones de mitja muntanya, el fet és que per nosaltres les coves van tornar a estar ocupades, almenys de manera temporal i puntual. Evidentment, sense arribar a les ràtios que hi havia hagut en el Bronze Final/Primer Ferro, però sí un augment significatiu respecte la fase ibèrica. I una mostra d'això no només la trobaríem a Cerdanya, sinó que en altres llocs muntanyencs s'observa un fenomen similar. Per exemple, a la cova de Caune de Belestà, a la vall del Tet, es documenta una reocupació de la cova, segurament estacionalment, a partir de mitjans de segle II ane, després que no hagués estat ocupada des del Primer Ferro (TREINEN-CLAUSTRE/RANCOULE, 1986: 42-44; TREINEN-CLAUSTRE, 1988: 103). Un altre cas seria la cavitat M35 del municipi del Baix Pallars, al Pallars Jussà, amb materials típics de segona meitat de segle II ane i la primera meitat de segle I

ane (RAFEL/ARILLA, 2015: 115; PÉREZ-ALMOGUERA *et alii*, 2011: 107). O també podríem mencionar la reocupació de la cova de Can Mauri, al Berguedà, amb la localització de ceràmiques campanianes A i B, després d'un període d'uns quants segles sense presència antròpica (SÀNCHEZ, 1989a: 282).

Per tant, nosaltres creiem que, degut segurament a un fenomen multicausal, no atribuïble a cap explicació concreta, sinó a tot un cúmul de factors (una sensació de perill, a l'ampliació de les superfícies cultivables cap a noves zones més costerudes i de mitja muntanya¹¹⁷⁹, a una expansió demogràfica, al manteniment dels santuaris i llocs sacres de la natura¹¹⁸⁰, etc), en aquest moment de segles II-I ane es reocupen puntualment les coves, segurament amb uns règims molt estacionals.

I ja si ens centrem en l'anàlisi de la plana, és on s'observen els canvis més transcendents i que, en cada cas, expliquen diferents transformacions que s'esdevingueren a la societat (econòmiques, polítiques, administratives,...). Si comencem pels canvis en els assentaments de les terrasses agrícoles, veiem com la transformació és superlativa. Un exemple ben clar i ben excavat arqueològicament el tenim en el jaciment del Roc d'Esperança (MERCADAL/ALIAGA, 1991: 66 i ss; i MERCADAL/ALIAGA, 1994: 117 i ss), amb unes estructures que configuren el lloc com una petita granja agrícola, realitzades amb un petit sòcol de pedra, i un registre material molt similar al que es localitzava al Castellot de Bolvir i al Tossal de Baltarga (en termes de tipologies, de repertori formal, i de proporcions ceràmiques). O també, el cas de cal Berrier de Llivia¹¹⁸¹, amb una reocupació del

---

¹¹⁷⁹ En aquest cas hem de recordar que una de les datacions de la Devesa del Cavaller, a la mitja muntanya d'Enveig, oferí una datació de la tardorrepública, el que podria indicar una reocupació de les terrasses mitjanes (HARFOUCHE(POUPET, 2014: 17).

¹¹⁸⁰ I aquí, en l'ampli i també enigmàtic món dels santuaris a l'aire lliure vinculats a les formacions naturals, podríem afegir també el jaciment dels Banyes de Dorres. Els arqueòlegs que ho van excavar consideren que la zona hauria estat ocupada justament fins a l'època republicana, abandonant-se en l'etapa imperial (MARTZLUFF/ALESSANDRI, 1991: 156).

¹¹⁸¹ Dèiem que consideràvem tots els jaciments del nucli urbà de Llivia com un sol jaciment, unificant-los amb els de dalt el Puig del Castell, ja que consideràvem que efectivament se situaven en què hauria estat el mateix centre urbà, la suposada *Líbia* ibèrica. Doncs una possible excepció a aquesta norma podria ser el lloc de cal Berrier. Aquest jaciment es troba a uns quants centenars de metres de la zona de Les Colominas, centre neuràlgic d'allò que posteriorment serà la ciutat

lloc que s'inicia en l'etapa republicana, i unes característiques estructurals i ceramològiques molt similars al Roc d'Esperança (MOIX, 2010: 260-262). En aquest cas amb l'afegit de la presència d'algunes sitges. De totes maneres, altres possibles jaciments podrien ser el de l'Església de Santa Maria d'All, el de les Espiraltes de Bolvir, la Colomina d'Age de Puigcerdà, els assentaments al voltant d'Er i Santa Llocaia, o els que es troben al voltant de Santes Creus i la zona d'Estoll, a banda, lògicament, dels que ja teníem en la fase anterior com la Bassa de Sanavastre o el lloc de Talló. En definitiva doncs, el nombre de possibles llocs quasi que es multiplica per 5. Com s'han d'interpretar aquests canvis? Com un augment demogràfic? Com una atomització del poblament? Com una aportació poblacional forana?

Bé, nosaltres no creiem que l'explicació hagi d'anar en aquesta direcció. Els nous assentaments d'àmbit rural no semblen que siguin grans nuclis de concentració de població. Per tant, en cas que hi hagués hagut un augment demogràfic, no creiem que això en fos una prova. I d'altra banda, tampoc pensem que s'esdevingués un procés retrògrad en què es recuperés un poblament disseminat i atomitzat a nivell territorial, ja que com veiem els *oppida* i grans poblats de la fase ibèrica, en aquest moment continuen ocupats, amb el que aquesta hipotètica dispersió no sembla que hagués tingut lloc. No, nosaltres pensem que aquestes no serien unes explicacions prou sòlides per justificar versemblantment el fenomen.

Contràriament, nosaltres sí que creiem que aquesta nova realitat de l'ocupació a les zones rurals, tipus granges i escampada per la plana cerdana, tal vegada respongui a uns canvis en els nivells productius. I ens expliquem. Hem vist com el model que articulava la relació producció-emmagatzematge-distribució en època ibèrica es basava en el control dels rendiments agrícoles per part d'unes poques mans que garantien la concentració dels excedents dels mateixos, en els *oppida*, o

---

romana. Per tant, és possible pensar que l'assentament estigués ubicat en una mena de *suburbium* de *Iulia Libica*, i que en l'etapa republicana fos una més de les granges agrícoles. Però per no incrementar la confusió del lector hem preferit no tenir en compte aquestes particularitats, diferents en cada moment històric, i considerar cal Berrier també com un més dels llocs del jaciment de Llivia.

en uns assentaments especialitzats a tal efecte, i que posteriorment en canalitzava la comercialització i distribució¹¹⁸². Per tant, la gestió de tot el que tenia a veure amb la producció i comercialització estava vehiculada a través d'uns pocs grups gentilicis (segurament aquells llinatges de poder dels que parlàvem). Però ara, en època republicana aquest esquema hauria canviat. A partir de l'arribada dels romans a territori hispànic, les relacions de poder van canviar definitivament, però també la propietat dels mitjans de producció. Ja hem vist com Roma (per exemple amb el document de la *Torre Lascutana*), obté la *possessio* dels territoris com a dret de conquesta, però retorna les terres a la població indígena perquè les treballin, fent-ne un nou repartiment. Aquesta repartició fou la mateixa que la que hi havia en època ibèrica? De ben segur que no. Però a més, és ben probable que a partir de la conquesta, possiblement immediatament després, i juntament amb els diferents exèrcits arribessin a la península els *negotiatores*, els quals s'encarregarien dels recursos més rentables (OLESTI, 2014a: 52). Aquests, a partir de mitjans de segle II ane, cada cop seran més presents a les províncies.

Per tant, el que nosaltres pensem que s'esdevé fou un repartiment de les terres agrícoles entre la població que, ineludiblement, comportà una fragmentació de la propietat de la mateixa. I conseqüentment una atomització de la producció. Això provocaria que cada petit propietari/productor, hagués d'emmagatzemar i gestionar els seus propis excedents. Però finalment, i en un nivell més palpable, això desembocaria en una dispersió de les sitges per a totes les granges del territori, no trobant-les concentrades en cap lloc concret. De fet, aquest model coincidiria amb el que vèiem al Castellot de Bolvir, on les sitges desapareixien de la documentació partir de mitjans de segle II ane. Malauradament, la base del model, la dispersió de les sitges, només ha pogut ser documentat a cal Berrier (MOIX, 2010: 259-261). Tanmateix al Roc d'Esperança no se'n localitzà cap¹¹⁸³.

---

¹¹⁸² Tot i que la producció en què més fàcilment es pot entendre aquest model és amb l'agrícola, també serviria per la ramadera porcina, per exemple.

¹¹⁸³ Però també cal dir que en aquest cas s'excavà molt poca superfície d'allò que seria el perímetre original.

Però potser una altra prova d'això, de tota aquesta dispersió d'assentaments, ens provindria dels estudis carpològics. Efectivament, en els treballs que ha realitzat Anna Berrocal (BERROCAL, 2015) sobre les plantes i llavors fossilitzades al Castellot, s'observa un augment considerable del seu volum d'una banda, però de l'altra una gran diversitat de cereals (ordi, blat, civada...), de lleguminoses, de plantes farratjoses... Aquests nous cultius podrien ser la prova de la compartimentació dels terrenys agrícoles en unes parcel·les més petites, les quals haurien pogut diversificar la producció. En qualsevol cas, com diem, els elements més empírics els tindrem si mai es localitzen les granges i les estructures d'explotació i gestió d'aquestes.

I dit això, també fem les nostres pròpies matisacions. Així, tampoc creiem que el nou model fos una estricta dispersió de punts pel territori, amb una o dues sitges a cada lloc. Entenem que en els llocs urbans (Llívia, al Castellot,...), hi hauria d'haver una major demanda, i al seu voltant haurien de girar molts més interessos econòmics i comercials, que fessin que també pogués haver petites concentracions d'excedents (en sitges o en *horrea*), però que en qualsevol cas no haurien d'arribar als volums i quantitat de la fase anterior. Una mostra d'això podria ser Llívia, amb les sitges localitzades al camí ral o a la zona del carrer dels Forns, de cronologia republicana en els dos casos (OLIVA, 1976: 138; PADRÓ, 1990: 54; PADRÓ, 2000: 45).

D'aquesta manera, sorgiren petites granges disseminades pel territori, autosuficients i autoproductives. És el que autors com Oriol Olesti, han definit com a procés de "Reassentament" (OLESTI, 2000: 21; 2010: 1011; 2014A, 136 i ss). Olesti i altres autors (ARRAYÁS, 2002; OLLER, 2012: 247; GRAU, 2016) documenten en les mateixes cronologies per a moltes de les terres litorals i prelitorals dels antics territoris ibèrics, i també a la vall de l'Ebre a finals de segle II ane. I segurament seria un model molt similar al que es documentava al voltant de Narbona i que hem mencionat abans (FAVORY *et alii*, 2011: 160 i ss). I què s'entendria per "reassentament"? Per què se'n diu "reassentament"? Doncs la

resposta està en la pròpia terminologia del mot. Re-assentament. Tornar a assentar. O sigui, el reassentament no és res més que la reubicació de part de la població indígena que abans vivia a dins dels *oppida* o en poblats concentrats, ara en uns nous terrenys, bàsicament agrícoles i rurals. Per tant, els personatges que viuran en aquestes noves granges no seran ciutadans vinguts de Roma, d'Itàlia, o legionaris llicenciats. Serà la mateixa població indígena que se'ls haurà forçat a assentar-se a uns nous terrenys. Se'ls haurà reassentat.

I d'això en tenim una mostra ben palpable justament amb les excavacions que s'han realitzat. Tant al Roc d'Esperança com a cal Berrier, els autors coincideixen a dir que la cultura material és indígena i que les estructures són de fabricació indígena, no havent-hi, en aquells primers moments, cap signe per pensar que fossin forans els que hi visquessin (MERCADAL/ALIAGA, 1991: 66; MOIX, 2010: 261). De fet, la possibilitat que a Cerdanya s'hagués produït un fenomen de reassentament ja va ser plantejat per alguns autors ja fa alguns anys, sobretot a partir de l'excavació del jaciment del Roc d'Esperança d'Alp (ALIAGA *et alii*, 1998: 216; OLESTI/MERCADAL, 2005: 310).

Com dèiem, aquest model ha estat extensament documentat en els territoris del nord-est peninsular en l'Ibèric Final. Així al Maresme fou una de les primeres zones on es constatà aquest nou esquema (OLESTI, 2000, 65-68). També s'ha localitzat la pervivència de sitges a Empúries, però també i col·lateralment, l'aparició simultània de tot de petits assentaments de filiació indígena a les seves proximitats, com els jaciments dels Bordegassos (CASAS *et alii*, 1991: 135), els Tolegassos (CASAS/NOLLA, 1995: 138), l'Olivet d'en Pujol (CASAS *et alii*, 1996: 67), Viladamat (MORERA, 2009b) i altres. També podríem posar el cas del territori de Girona (lògicament abans de la fundació de la ciutat romana), en què en la segona meitat de segle II ane, es detecten també algunes sitges a Sant Julià de Ramis, però en franca davallada numèrica respecte del període anterior (PALAHÍ, 2013, 77), en combinació amb un poblament dispers on també se n'hi documenten algunes (LLINÀS *et alii*, 2012: 167). O també podríem citar el cas del Vallès, per

posar només alguns exemples, de la disminució de sitges en els *oppida* i de l'aparició de tot un seguit d'hàbitats rurals amb una petita capacitat d'emmagatzematge (OLLER, 2012: 247 i ss).

Però no hem d'anar tan lluny per trobar elements tangibles, arqueològics, de l'aplicació d'aquest nou esquema productiu. Si ens fixem en la pròpia cadena muntanyosa i en les seves proximitats veurem com la implementació del model de reassentament sembla que fou general per a totes les regions, que ja haguessin desenvolupat una economia agrícola excedentària. Si comencem l'anàlisi per llevant, ens podríem deturar a la comarca del Rosselló (recordem-ho, les terres de la vall del Tet, riu que s'inicia Cerdanya i enllaça amb la vall del Segre). Allà Jérôme Kotarba, a partir de prospeccions superficials i de la realització de la carta arqueològica va aconseguir detectar una explosió de jaciments isolats a partir de la segona meitat de segle II ane. Kotarba ho vinculava a una voluntat política forta (Roma) que hauria incitat a una reubicació d'una part de la població. Fins i tot, l'autor es plantejava la possibilitat que efectivament aquest nou repartiment territorial estigués vinculat a algun tipus de centuriació del territori (KOTARBA, 550-551).

Una altra zona podria l'ausetana. Allà Carles Padró, en un estudi sobre aquell territori, posava atenció en el fet que entre segona meitat de segle II i primera meitat de segle I ane augmenta considerablement la importància agrícola, ja que apareixen nous centres rurals i es localitzaven un bon nombre de sitges disperses (PADRÓ, 2010: 253-256). Un cas similar, ben proper a Cerdanya i ja en la zona prepirinenca, seria el d'Isona i la vall del Noguera Pallaresa. En el jaciment del Serrat dels Espinyers d'Isona es va identificar un gran sitjar que indubtablement havia d'estar relacionat amb l'*oppidum* ibèric (BELMONTE *et alii*, 2013: 205). Les sitges que es podien datar entre la segona meitat de segle II ane i principis de segle I ane eren numèricament inferiors (17 sitges) a les del període anterior (25 sitges). Paral·lelament, a la Pobla de Segur, a la part inicial de la vall del riu Noguera Pallaresa, en un planer anomenat Pla de Sanahüja, entre juny i juliol de

2004 es van poder excavar unes grans sitges d'emmagatzematge amb materials del segle II-I ane (COTS, 2007, 688 i ss). Per tant, en el mateix moment en què disminuïa l'emmagatzematge a la mateixa *Eso/Aeso*, apareixien nous llocs, en zones rurals que també tenien capacitat excedentària.

Però a banda dels assentaments de les terrasses agrícoles de la plana cerdana que podríem considerar tipus granja, també hem de fer atenció als assentaments aturonats, ubicats en llocs elevats i amb un preminent control del territori. I en aquest cas i en la descripció que farem podríem incloure els tres diferents tipus de poblats que proposàvem en la fase anterior: l'enclavament capitalí, *Libia*, els *oppida* de poblament, com el Castellot, i els poblats un xic aturonats, i situats en punts estratègics de control de les vies de comunicació, com el Tossal de Baltarga o Lo Lladre. A partir de la segona meitat de segle II ane tots aquests llocs quedaran inclosos en una nova xarxa de posts i de nuclis de control militar, la qual en la majoria de casos aprofitarà els assentaments anteriors per assentar-se (el Tossal de Baltarga, el Castellot de Bolvir, Lo Lladre...), però que també tindrà la necessitat de crear-ne de nous, com podria ser l'Abric del pic de Bena, el Tossal d'Isòvol o el Puig de Santjoan. La característica d'aquests posts, independentment de si s'ubiquen en *oppida* i poblats preexistents, o són construïts *ex novo*, és que no sembla que siguin unes grans fortificacions militars. O sigui, els enclavaments d'aquest moment no es podrien considerar *castra*, *castella*¹¹⁸⁴, o qualsevol de les estructures campamentals que ens portessin a imaginar grans contingents de tropes acantonades en algun punt concret. Contràriament, en tots els llocs sembla detectar-se unes estructures defensives i militars, de fortificació, però circumscrites a uns pocs soldats.

Ho veiem en els exemples que tenim. Al Tossal de Baltarga ja hem vist que la remodelació consisteix en la refeta d'algunes estructures domèstiques, i pel que fa als elements defensius, la construcció d'una torre (Edifici B), i un edifici podríem dir-ne, fortificat (Edifici C), tot plegat un parell de construccions que podríem

---

¹¹⁸⁴ Sobre els campaments militars a la Hispania republicana es pot consultar els darrers treballs dels Professors François Cadiou (CADIOU, 2015), o Francisco Morillo (MORILLO, 2016).

vincular a la defensa i al control del territori, de tipus militar, i que podrien fer que l'assentament es configurés com una *turris*. Un altre cas seria al Castellot de Bolvir. Allà a la segona meitat de segle II a.n.e es detecten uns grans edificis a vegades polifuncionals (bàsicament residencials i productius), però sobretot es documenta la remodelació de la barrera defensiva. L'antiga muralla, amb una torre i entrada lateral, queda substituïda pel mateix front murat amb quatre torres, dues als extrems, i dues més a la posició central flanquejant la nova entrada. Aquest sistema defensiu quedava complementat amb un cos de guàrdia. Com veiem, es tracta del què podríem anomenar un *praesidium*, en aquest cas, un enclavament civil en què hi conviurien les estructures d'un petit destacament militar. Un tercer exemple el trobaríem a Lo Lladre. Allà s'han localitzat alguns elements que es vinculen a la *militaria* romana (glandes de plom, tasses de bronze,...). Tanmateix, la gran majoria d'estructures, murs, i cultura material, són de característiques plenament indígenes, pròpies de l'arquitectura domèstica local. Per tant creiem que els elements de tall militar i fortificat que hi haguessin pogut haver serien reduïts. I finalment, també podríem parlar del jaciment de l'Abric del Pic de Bena. La seva situació, a la balconada del riu Querol, i per tant dominant la via vers l'Arieja, i la localització d'un denari del 105 a.n.e, permeten pensar que es tractés d'un lloc de control, justament d'aquesta important via secundària. La poca superfície de la balma, de tan sols uns quants metres quadrats només permet la presència d'un petit post de vigilància. I el mateix podríem dir dels altres llocs que potencialment, i a partir del material recollit, podrien correspondre a assentaments indígenes amb presència d'unitats militars romanes: el Puig de Sant Joan, el Puig de Sant Martí, el Pi del Castellar, el Puig de Gallissà,... en cap cas s'ha trobat un volum de peces ceràmiques i metàl·liques prou important per poder pensar en un gran assentament militar (Tot i així no és descartable que aquest *castellum* existeixi a la comarca, tenint en compte que a molts llocs no s'ha fet cap tipus d'excavació, i que del jaciment amb més probabilitats per albergar una estructura així, Llúvia, en coneixem molt poques coses).

Així doncs, els assentaments cerdans en aquest moment, almenys una part d'ells, es reconfigurarien o es planificarien per poder albergar un petit grup de soldats, un *praesidium*¹¹⁸⁵, en petits *castella* o *turres* (hem de recordar que a tots els jaciments que tenim estratigrafies i estructures d'aquest moment, El Tossal de Baltarga, El Castellot, Lo Lladre i el Pic de Bena, comptem amb elements que testimonien la presència militar romana). Per tant, a mitjans de segle II ane, en el moment en què Roma està decidida a iniciar un període de transformacions territorials, amb una reorganització i explotació directa dels recursos naturals, però també en un període d'una gran presència militar a les províncies, planifica una nova xarxa d'assentaments de control. Aquesta nova xarxa partirà del poblament preexistent, i en el cas de Cerdanya el reformularà per tal que a cada lloc (o a molts d'ells) es pugui situar una petita guarnició, possiblement un *praesidia*. Tanmateix, Roma considerarà que aquesta xarxa d'enclavaments preexistent no és suficient per tenir el control del territori, i aleshores les complementa amb noves construccions, sovint tipus *turris*, que se situaran en llocs especialment estratègics pel que fa a les vies de comunicació (per exemple, el Pic de Bena, el Tossal d'Isòvol, o el Puig de Sant Joan). Aquests nous posts no es configuraran en un sentit poblacional, sinó com un senzill lloc de guaita i vigilància, de control en definitiva.

I aleshores, on residia la població? Com queden els *oppida*/poblats preexistents? Doncs ja hem vist al Castellot de Bolvir i al Tossal de Baltarga, però també ho podríem observar a Lo Lladre, que en aquest moment hi ha unes profundes transformacions en l'estructura domèstica, segurament perquè l'administració romana estimula un reenfocament de les activitats i de la dimensió productiva que han de tenir. D'aquesta manera, vèiem en el Castellot la configuració d'uns grans edificis habitacionals, de fins a 225m² en alguns casos, i també unes noves unitats de producció i manufacturació, en aquell cas un taller metal·lúrgic de ferro. Però més enllà de tots aquests canvis, el pòsit estructural i del registre material mostrava que la trama demogràfica continuava sent eminentment indígena. En

---

¹¹⁸⁵ Volem recordar que en parlar de *praesidium* ens estem referint tan sols a la petita guarnició de soldats, la qual pot estar instal·lada en un *oppidum* indígena, o en uns molt petits assentaments de nova planta.

conseqüència, una part dels antics habitants dels *oppida* i poblats van ser reassentats en la nova xarxa de petits assentaments agrícoles, però l'altra part va continuar vivint en els mateixos llocs, ara englobats en un nou engranatge urbà, que més enllà de ser lloc de residència, també era el marc de desenvolupament d'algunes activitats productives. En qualsevol cas, no sembla que es mantinguin les antigues cases ceretanes, sinó que ara es planifica un nou urbanisme que reconfigura el preexistent.

Tal vegada, l'excepció conceptual en aquesta nova xarxa d'assentaments seria Llúvia, la suposada *Libia* indígena. Hem dit que a la major part dels antics poblats hi continuaria vivint un important nombre de població civil ceretana, segurament amb uns rols diferenciats, ja que les estructures domèstiques canvien per adaptar-se a unes noves funcionalitats i produccions, i sobretot per poder albergar un petit contingent de soldats romans (*auxilia*, segurament). Segurament un cas a part seria Llúvia. L'antic centre possiblement capitalí dels ceretans pensem que va mantenir les seves funcions com a centre polític i administratiu. Així, és probable que a l'*oppidum* s'hi situessin els personatges principals de l'esquema que estem descrivint, els tribús i magistrats delegats a la zona, recaptadors d'impostos, *negotiatores*... Per tant, és possible imaginar-nos el poblat del capdamunt del Puig del Castell¹¹⁸⁶, amb la mateixa fisonomia que en la fase anterior, fins i tot amb un percentatge significatiu de personatges indígenes, segurament provinents de les elits, i en fase de consolidar el seu espai clientelar amb els forans, convivint amb les estructures i els estaments de poder de la nova administració romana. I Com serien aquestes estructures? Sincerament, no ho sabem. En alguns llocs s'ha parlat d'estructures i edificis monumentals, com a Sant Julià de Ramis (PALAHÍ, 2013: 77-79), o a Sant Miquel de Sorba (PALMÉ/PRINCIPAL; 1990: 24-25; ASENSIO *et alii*, 2015; 109). A altres, com a Prats de Rei, l'antiga *Sikara*, s'ha parlat d'edificis públics fets de columnes d'estil itàlic (SALAZAR, 2015: 130). Ens podríem intentar

---

¹¹⁸⁶ Com que estem en un marc del tot hipotètic, també és possible que aquestes noves estructures se situessin en algun indret als peus del turó.

fer una imatge en aquest sentit, però honestament, no en tenim el més mínim indici.

En aquest sentit, és possible que coneguem alguns personatges d'aquestes elits locals que estan residint a *Libia*. Es tracta de Bastugitas, d'Adimels (pare de l'anterior), d'Umarillum i de Tabbantu (pare de l'anterior). Són els personatges que surten mencionats com a *Libenses* en el Bronze d'Ascoli (CRINITI, 1970). Ja hem dit que nosaltres creiem que la captació dels personatges s'hauria fet a Llivia, essent els darrers d'una captació que s'havia realitzat a la zona de l'Ebre però també remuntant el Segre, i que això ens permetia proposar un nom indígena tipus *Libia/Libica*. És acceptat per la majoria d'autors que han treballat la qüestió que tots els personatges indígenes que apareixen a l'epígraf serien membres de les elits locals (PONS, 1994: 53; PINA, 2003: 201-204; OLESTI, 2014a: 342-343). Així doncs, podríem acabar deduint que aquells quatre personatges (dos pares i els seus dos fills) eren membres de les classes privilegiades de la ciutat, possiblement en una estreta relació amb l'òrbita del poder romà¹¹⁸⁷.

I pel que fa a la zona inferior, als peus de l'*oppidum*, ara podria haver quedat totalment reformada. En l'etapa ceretana, la presència d'alguna estructura murària escadussera permetia pensar en un petit lloc habitat clarament vinculat al poblat del capdamunt. A partir d'aquest moment semblaria que hi ha una reorganització de la falda del turó, ubicant-s'hi només una zona d'emmagatzematge. Efectivament, en aquest moment només es detecten sitges (seccionades i escapçades, malauradament, per les construccions posteriors). L'absència de qualsevol altra resta estructural (excepte les de cal Berrier –MOIX, 2010: 262), podria fer-nos pensar en una funcionalitat d'acumulació dels excedents de l'*oppidum* de Llivia.

---

¹¹⁸⁷ De totes maneres, i en un grau de prudència que cal respectar, volem recordar que existeix una altra línia interpretativa que considera que els *libenses* del Bronze d'Ascoli provindrien de la vall de l'Ebre (PINA, 2003).

Així doncs, i en definitiva, veiem com Roma en la segona meitat de segle II ane, implementa una política de transformació del territori, materialitzada amb aquestes noves construccions que estem parlant. Però, quina finalitat tindrà la nova xarxa d'assentaments? Per què Roma empra tants esforços en el control de la vall cerdana? Nosaltres pensem que és fonamentalment per dos motius. El primer és per tenir el control directe de l'explotació econòmica del territori, en tots els seus vessants. Després veurem que les activitats productives de Cerdanya, a part de ser diverses, eren molt importants per a nova administració. El segon, no hi ha dubte, és el control de la ruta cerdana i tot el nus de comunicacions que representa la comarca. No només Cerdanya està al mig de la via entre *Ruscino* i *l'lerda*, sinó que des d'aquí es pot anar de manera fàcil a moltes de les valls dels Pirineus orientals. Auda, Arieja, Llobregat, Ter... Així doncs, aquest fet ens porta a que hàgim de parlar de les vies de comunicació que hi havia al territori.

Les vies de comunicació. I parlant de tota aquesta reorganització (que com ja hem dit, no només afectà el territori cerdà, sinó a bona part dels antics territoris ibèrics), nosaltres pensem que és probable que fos en aquest moment que s'hagués configurat una o diverses vies per articular el territori, i tal vegada tot de camins i corriols secundaris que enllacessin els diferents poblats i granges rurals.

Les propostes que va fer Padró als anys 70 i 80 sobre l'existència de la famosa *strata ceretana*¹¹⁸⁸, es basaven en una construcció sobretot a partir de la configuració de *Iulia Libica*, ja en època imperial (PADRÓ, 1976, 1984). En aquells treballs Padró plantejava l'existència d'una via ja en època protohistòrica, lloc per on hauria passat Anníbal, per exemple, que en època imperial ja hauria quedat plenament consolidada (PADRÓ, 1984: 77)¹¹⁸⁹. De forma molt resumida, Padró proposava, partint de les vies actuals de la comarca, l'existència de dos grans vials que hauries vorejat la vall pels límit costers, els quals s'unificarien en els dos

---

¹¹⁸⁸ Cal recordar que el nom d'*strata ceretana* no ens apareix en la documentació fins a l'època medieval, i de fet no hi ha cap testimoni directe que ens en parli en èpoques anteriors. Tanmateix, la seva existència sembla força plausible, més si pensem que en diferents períodes va ser lloc de trànsit d'exèrcits de dimensions considerables (PADRÓ, 1976: 142).

¹¹⁸⁹ Aquelles propostes han estat recollides més recentment per altres autors (DE SOTO, 2010: 224).

extrems de la comarca, al coll de la Perxa per llevant, i la zona de Talló per ponent. Per la part oriental, la via baixaria el Tet per la riba esquerra. Per la part occidental, Padró proposava que la via aniria creuant el Segre diverses vegades (tal com fa la via actual) fins arribar a la Seu. Aquí continuaria riu avall fins a Coll de Nargó, on per Padró es bifurcaria en dos. Una d'elles continuaria vers Oliana, mentre que l'altra remuntaria el coll i aniria fins a Isona, a l'altra banda (PADRÓ, 1984: 72-77). Tot i que Padró no es basava amb absolutament cap testimoni directe de la presència de la via¹¹⁹⁰, les tesis de Padró han estat acceptades per la majoria d'autors que han treballat el territori o les vies de comunicació (PANOSA, 1995: 467; OLESTI, 1993; DE SOTO, 2010: 224-228).

No serem nosaltres els que modificarem els planejaments de Padró, fonamentalment perquè no tenim cap mena d'argument en contra... ni tampoc a favor. Efectivament, pensem que no hi ha absolutament cap dada que ens permeti dir per on passava el camí. La via romana de Callastre és només un nom, la suposada via del camí ral de Llúvia podrien ser estructures d'algun hàbitat, i les suposades construccions romanes de Cerdanya (el pont de Sant Martí d'Aravó, i la Torre de Das) no tenen prou consistència històrica. Tot i així, i per motius de sentit comú i de lògica poblacional, trobem del tot versemblant, tal com va fer Padró i els altres autors han mantingut, l'existència de dues vies, en certa manera paral·leles, que vagin vorejant els límits costers i enllaçant els principals poblats que hi ha. En els dos extrems de la comarca, on la vall s'estreny una altra vegada, la via es reunificaria en una sola traçada. I també és probable que en els dos principals eixos secundaris del territori, la vall de Molina, per enllaçar amb el Ripollès, i la vall del Querol, per comunicar amb l'Arieja, també tinguessin algun tipus de traçat (encara que fos en forma de camí/corriol). Fins i tot, tal com hem dit en el capítol

---

¹¹⁹⁰ Padró es basava en les estructures de l'excavació del camí ral, que ell creia vinculades a la via (PADRÓ, 1976: 142), el nom de la Via romana de Callastre, atribuït a un camí d'Estavar fins a Llúvia, un suposat origen romà del Pont d'Aravó (descartat totalment avui en dia) i també la suposada antiguitat de la torre de Das (també descartada avui en dia). A aquests elements hi aplicava el raonament lògic de pensar que els diferents assentaments, ubicats majoritàriament al perímetre de la vall, haurien d'estar units per algun tipus de via.

anterior, estem d'acord amb ells que algun tipus de camí, més o menys important, hauria d'haver existit en època protohistòrica,

Però, tanmateix, perquè aquestes suposades vies han de ser d'època imperial, tal com deien aquells autors? Per què no s'haurien pogut refer, articular i fitar en època republicana? Nosaltres ho veiem més probable. I també pensem que tenim diferents arguments. D'una banda, estem dient que en aquest moment es produeix tota una remodelació comarcal, que comporta la creació de nous petits assentaments de control, la refecció d'alguns *oppida* i poblats en clau militar, i finalment tota una dispersió de petites granges agrorramaderes pel territori, les quals haurien format part d'una mena de parcel·lació. L'existència d'aquests petits centres de les terrasses agrícoles i la seva pervivència en el temps, indubtablement haurien generat, potser de forma natural, uns camins i corriols que enllaçarien uns amb els altres, i també amb els poblats. En molts casos, és probable que aquests camins seguissin els límits dels parcel·laris, amb el que podria haver-hi cert modulatge entre ells. Amb el temps, és probable que els camins s'arrangessin estructuralment per evitar esllavissades, inundacions,... En aquest sentit doncs, la via romana de Callastre podria ser un exemple d'això que estem dient. Però més enllà d'aquests petits camins de tipus rural, en un marc de reorganitzacions, de construccions, de refetes, d'acceleració i impuls de les activitats econòmiques, o de rendibilitzar costos productius, pensem que hauria d'haver estat un element troncal la construcció (o el simple condicionament) de l'antiga traçada protohistòrica. Unes bones vies de comunicació asseguruen la ràpida circulació de productes i persones, i en definitiva una comunicació eficient entre el territori.

Però d'altra banda, hem de mirar el que està succeint en aquell moment a la resta del territori. Sabem que just després de l'annexió de la Gàl·lia Transalpina, a partir del 121 a.n.e, s'inicià un programa de construcció i remodelació de les vies, fitant-les, per refer les comunicacions existents. En el cas d'Hispania i de la Gàl·lia Narbonesa això està perfectament documentat. Pel que fa a aquest darrer cas,

sabem que entre 118 i 117 a.n.e. es realitzà l'anomenada Via Domitia que unia Narbo amb el Pertús, i dita així en honor de Domici Ahenobarb, el cònsol que havia derrotat els gals i que impulsà la seva construcció (CRESPO: 2011: 94-95). Pel que fa a la Província Citerior, i a la zona catalana més concretament, sabem que entre el 120 i el 114, també es van realitzar treballs de refeta de les vies de la zona catalana (DE SOTO, 2010). De Mani Sergi, possible procònsol a la Citerior entre 120 i 110 a.n.e., comptem amb tres mil·liaris. Un es recuperà a Santa Eulàlia de Riuprimer (M.SERGIUS.M.F. PRO.COS I), un altre al Mas el Vilar de Tona (M.SERGIUS M.F. PROCOS VII), i un altre a Sta. Eulàlia de Ronçana (M.SERGI MF. PROCOS XXI). De Fabi Labeo, procònsol a la Citerior entre 118 i 114 a.n.e., hi hauria un altre mil·liari, localitzat a Lleida i que estaria desaparegut (Q. FABIVS. Q.F. LABEO. PRO. COS. XCII). Amb aquestes dades semblaria que en aquell període existeix una política d'ampliació i millora de la xarxa de comunicacions, amb la remodelació de les antigues vies i tal vegada la construcció de nous traçats. De ben segur, es pot afirmar que es refà la Via Heraclea (enllaçant segurament amb la Via Domitia) i la via que des del Vallès, menaria a la plana ausetana¹¹⁹¹. A parer nostre, i a diferència del que han dit altres autors (RICO, 1997: 232)¹¹⁹², ens sembla que davant la política romana de construcció i millora viària a un nivell interprovincial, però que a petita escala també contempla l'adequació de trams secundaris (com seria el de la via ausetana), ens sembla del tot oportú plantejar que una de les vies més importants que comunicava la Narbonesa amb la Citerior, la del corredor cerdà, també s'arrangés i s'adequés d'alguna manera.

Però com hem vist pel que fa a Cerdanya, aquesta política de construcció de vies de comunicació va de la mà d'una nova política transformadora de la xarxa de

---

¹¹⁹¹ En aquest cas, el jaciment del Camp de les Lloses, de Tona, s'ha vinculat directament a la construcció d'aquella via, i a la logística necessària que la seva construcció requeriria (DURAN *et alii*, 2012: 101).

¹¹⁹² En el seu estudi monogràfic sobre els Pirineus en època antiga, Christian Rico dubta que Cerdanya fos realment un encreuament de vies romanes, ja que en aquell moment les dades arqueològiques no ho corroboraven. A més, per ell, la distància *Ilerda-Ruscino* era massa llarga, i els obstacles naturals massa nombrosos perquè la ruta del Segre-Tet fos un itinerari privilegiat entre la Narbonesa i la vall de l'Ebre.

poblament¹¹⁹³. Dins d'aquesta nova xarxa, es construiran nous centres logístics, de poder i de control (Can Tacó, Puig Castellar de Biosca, Monteró, Sant Miquel de Vinebre, el *castellum* de Puigpelat¹¹⁹⁴, ca l'Arnau a Cabrera de Mar...), però també es refaran antics *oppida* en un sentit militar i partint de patrons constructius itàlics (Sant Julià de Ramis, Sant Miquel de Sorba, la Torre Roja, Burriac...). És en aquest marc de desenvolupament provincial i d'intensificació de l'explotació econòmica dels territoris conquerits uns anys abans que cal entendre la construcció de les vies. Doncs bé, nosaltres creiem que al voltant de l'eix del Segre-Tet també es produeix aquesta política de construcció de nous posts de control i remodelació d'antics assentaments sota la base militar romana. Ho hem vist en parlar del poblament a Cerdanya, però en tenim exemples més enllà del territori. Si comencem per la part més llevantina, i intentem fer un recorregut per la via, tenim la ciutat de *Ruscino*. Aquest és un *oppidum* indígena que aparentment no és romanitzat fins a mitjans de segle I ane (CAMPO, 2009: 10). Les fases antigues de la ciutat són molt mal conegudes, i a banda de les dades de les etapes formatives, es coneixen un grup de sitges amb una cronologia republicana (RÉBÉ, 2012: 212). És evident que amb aquestes dades no podem plantejar l'existència d'un gran punt de control romà en època republicana, però el que sí que es pot dir, i amb això coincideixen tots els autors, és que el lloc era un dels punts més importants de la ruta Ruscino-Ilerda, en tant que passava per ser l'*opiddum* a partir del qual s'iniciava la ruta. Així, no ens és difícil imaginar-nos una zona amb una certa presència militar.

El següent punt important d'aquesta ruta, un cop remuntat el Tet, és Cerdanya, una àmplia plana que fa la vall del Segre, que ja estem veient que Roma es preocupà per tenir-hi un control directe. Si continuem per la ruta que ens marca el Segre, ultrapassat el congost del Baridà, una altra zona certament important seria la plana de la Seu d'Urgell. Òbviament, aquesta també estava en el bell mig de la ruta *Ilerda-Ruscino*, però des d'aquí es podia anar fàcilment a la vall del Valira, a Andorra, o comunicar amb relativa facilitat amb la vall del Noguera Pallaresa a través del Port

---

¹¹⁹³ En un marc cronològic que podríem situar, de forma laxa, al voltant de mitjans de segle II ane.

¹¹⁹⁴ Semblaria que aquest *castellum* ja hauria pogut estar construït des de principis de segle II ane (DÍAZ/RAMÍREZ, 2015: 267).

del Cantó. Per tant, en un projecte de gran abast que pretengués el control de les principals vies de comunicació, aquesta zona també hauria de tenir algun tipus de destacament militar. Malauradament, les dades de la Seu d'Urgell són molt exigües. Tan sols comptem amb els materials recuperats del turó de Castellciutat, que es corresponen a materials fets a mà, ibèrics i a Campanianes A (PADRÓ, 1984, 84). El turó de Castellciutat està ubicat just després del nucli de la Seu d'Urgell i des del seu capdamunt es controla tota aquella plana. Alguns autors han proposat que allà hi hauria un important centre indígena, de nom *Arketurki* (Pérez-Almoguera, 1996), o senzillament *Urki* per altres, però que s'hauria potenciat enormement a partir de segle II ane, ja sota domini romà, amb la ubicació de la seca d'*Arketurki*. Amb el temps, i ja en època imperial, s'hauria col·locat la ciutat romana a la plana, *Orgia-Urgellum*, a sota de l'actual Seu d'Urgell¹¹⁹⁵. Nosaltres desconeixem si el nucli indígena de Castellciutat es deia d'una manera o d'una altra, ja que creiem que no hi ha elements de base per sustentar cap de les possibilitats. Tanmateix volem expressar algunes consideracions al respecte. Primerament recordar la posició dominant del turó de Castellciutat envers la Plana de la Seu d'Urgell. Segonament, recalcar la presència de materials d'importació a dalt del turó (i això contrastar-ho amb el relatiu poc material romà que es troba en les cronologies republicanes a Cerdanya). I finalment, volem advertir que en cas que existís un nucli romà al subsòl de l'actual Seu d'Urgell, es compliria el model d'implantació de les ciutats romanes proposat per Oriol Olesti (OLESTI, 2000, 65 i ss), en el qual aquestes tenen tendència a ubicar-se als peus, o molt a prop dels grans centres referencials indígenes. En qualsevol cas, com diem, tot són simples conjectures.

Però després de la plana cerdana la via seguiria pel Pla de Sant Tirs. En aquest punt, la zona dels "tres ponts" (entre el Pla de Sant Tirs i Organyà) seria totalment impracticable. Alguns autors han plantejat, a partir del coneixement de les vies rurals i secundàries actuals, que la via històrica havia de remuntar els collets laterals. Així,

---

¹¹⁹⁵ En aquests termes també s'hauria expressat Jordi Pons, en el sentit que d'*Urgellum* hauria de ser la continuadora d'un antic nucli romà, possiblement d'origen republicà (PONS, 1994: 221). Però també, altres autors, com Marc Mayer veien difícil d'acceptar que *Orgia* es correspongués a la Seu d'Urgell (MAYER, 1982: 224).

per exemple, en aquest punt s'hauria de passar per Noves de Segre i fins a la Collada d'Ares¹¹⁹⁶, per baixar pel Vilar de Cabó, i retornar a Organyà, un cop superats els "Tres Ponts" (PASQUES, 2016: en premsa). El mateix succeiria un tram més avall, al pla de Coll de Nargó. A partir d'aquell municipi el Segre es torna innegociable, amb uns potents congostos engorjats que n'impossibiliten el seu pas¹¹⁹⁷. Nosaltres creiem que la via històrica hauria d'haver estat el remuntat del coll de Bóixols, i un cop al capdamunt baixar per l'altre vessant, fins a arribar al municipi d'Isona. Nosaltres creiem que aquí hi hauria un altre punt important de la via cerdana, a la sortida dels Pirineus, culminant la travessa. Ja ho hem anat dient al llarg d'aquest treball, a Isona es creu que des del segle IV ane hi hauria un *oppidum* ibèric, la possible *Eso* indígena, a sobre de la qual s'hi construiria, en el primer quart de segle I ane, la ciutat romana d'Aeso (EQUIP PRAMA, 1990: 117, Garcés/Reyes, 2014; 27 i ss). Però recentment s'han fet una sèrie de descobertes que permeten pensar que a inicis de l'últim quart de segle II ane a l'antiga *Eso*, i lògicament abans de la ciutat romana, s'hi ubicà un campament romà (GARCÉS/REYES, 2014: 101 i ss; BELMONTE, 2015: 60). Per tant, en una fase *grosso modo* coincident amb les datacions de Cerdanya (i amb la resta de remodelacions, refeccions i noves construccions d'esperit romà, de la segona meitat de segle II ane) a la zona d'Isona, a l'entrada de la ruta dels Pirineus, i just on hi havia un *oppidum* indígena de significació, s'hi instal·la un altre post de control de caràcter militar. És evident que el model es repeteix. En definitiva doncs, nosaltres creiem que la ruta històrica que travessava els Pirineus, que possiblement havia pres Anníbal, i que posteriorment prengueren Sertori, Cèsar o el rei Wamba en època visigòtica, fou la que partint d'Isona, arribava a *Ruscino* passant per la comarca de Cerdanya. En aquesta ruta, nosaltres pensem que hi hauria alguns punts d'especial interès de control, i per tant, amb una fortificació que, o bé era de major solidesa i de més efectius militars, o bé es composava de diferents punts que articuessin una petita xarxa de posicions

---

¹¹⁹⁶ Segons sembla al capdamunt de la Collada s'hauria trobat de forma superficial, un moneda de l'emperador Tiberi.

¹¹⁹⁷ Ens sembla interessant recordar que al pla del Coll de Nargó, just al costat de l'Església de Sant Climent, hi ha catalogat un jaciment arqueològic, anomenat "Jaciment de les vil·les de Coll de Nargó", dit així perquè en superfície es recuperen materials romans, alguns d'altimperial (MORERA, 2005).

militars. El primer seria a l'entrada dels Pirineus, a *Ruscino*. Després vindria Cerdanya, amb un teixit de nuclis amb presència militar. Possiblement, després vindria la plana de la Seu d'Urgell, qui sap si amb un nucli central a Castellciutat. Finalment, l'últim punt d'especial control seria a la sortida dels Pirineus, a Isona¹¹⁹⁸. Quatre zones (tal vegada complementades amb punts de guaita i algunes zones intermèdies) que falcarien i garantirien que la ruta Segre-Tet quedava especialment controlada.

6.3.2.2. La nova economia de la fase republicana

La nova actitud de Roma envers el territori significà indubtablement un augment dels rendiments productius. A causa de les transformacions que implementen a nivell productiu, amb el reassentament i la repartició de terres, però també per l'increment de la demanda d'alguns recursos propis (com el ferro o l'or), sembla que en la fase republicana es testimonien uns increments molt significatius de les activitats econòmiques que ja hi havia en la fase iberoceretana, i fins i tot és possible que aquelles encara es diversifiquin més.

L'agricultura. L'agricultura molt possiblement continuà sent la gran activitat econòmica del territori. Vèiem que durant l'etapa iberoceretana es produïa una major ocupació de la plana cerdana, la qual quedava contrastada a nivell paleoambiental (RENDU, 2003), i per l'augment de les sitges (i dels molins, no ho oblidem), d'una forma exponencial, que hi havia sobretot al Castellot de Bolvir. Aquest fort augment està constatat fins al tercer quart de segle II ane, moment en què sembla que s'amortitzen la majoria de les sitges que hi havia fins llavors. Però ja ho dèiem, per nosaltres això no és sinònim de pensar que l'activitat agrícola i la producció excedentària finalitzés de cop. La localització de sitges a la falda del Puig del Castell de Llivia, tant al camí ral com al carrer dels Forns evidencien que l'acumulació de cereals continuà durant el període II-I ane. Però és evident que el

---

¹¹⁹⁸ Que la ruta a través del Coll de Nargó fos una possible via històrica ja havia estat hipotitzat per altres autors (PADRÓ, 1976: 143-144; PÉREZ-ALMOGUERA, 1996: 157; DE SOTO, 2010: 239), però sempre d'una manera poc precisa, o com una alternativa a la via que aniria per Oliana.

sistema de producció ha canviat, ja ho dèiem. Ara, a banda de la concentració en els grans centres urbans, també es produeix en la xarxa de petits assentaments que han sorgit a les terrasses agrícoles.

A banda de les dades que es poden suposar a partir de la nova distribució dels assentaments, tenim altres dades per pensar que la tendència en els augments agrícoles continuà en aquesta fase. D'una banda, els estudis pol·línics i paleoambientals semblen confirmar la tendència anterior (RENDU, 2003), amb una ocupació i expansió de l'ocupació a la plana, que es contrasta amb la reforestació de les pastures de la mitja i alta muntanya. Però ara en aquest moment, semblaria que alguna de les terrasses de mitja muntanya tornen a conrear-se (HARFOUCHE/POUPET, 2014: 17), tal com ja havia succeït en el Bronze Final i el Primer Ferro. Tanmateix, la diferència és que mentre als segles VII-VI ane hi havia una densa ocupació disseminada a la mitja muntanya, ara els assentaments en les mateixes franges altitudinals són gairebé inexistent. Així, la falta d'assentaments tal vegada pot indicar que l'ocupació poblacional continuà a la plana, però paral·lelament l'expansió agrícola fes que a banda de la plana estricta, s'hagués de remuntar a les terrasses dels vessants.

Però l'altre element que ens dóna indicis d'això, ja ho dèiem, són els estudis carpològics (BERROCAL, 2015). Els estudis destacaven una important diversificació dels cultius de cereals (blat nu, ordi vestit, mill, panís i civada), però també sègol o pèsols. Però a banda, sabem de la intensificació dels cultius a la plana pel gran nombre de taxons de plantes silvestres recuperades (nèslies, el blet blanc, les corretjoles, zitzànies...), ja que aquests apareixen en ambients agrícoles.

Però finalment, com podem saber que en la fase republicana hi va haver un augment de la productivitat? Els indicis de tipus agrari que hem vist certament ens donen dades que testimonien l'activitat agrícola, i fins i tot la seva diversificació, però realment hi va haver un augment de la producció en termes quantitius? Realment no ho podem assegurar. Però justament a partir d'aquests elements que

hem vist, de la parcel·lació dels terrenys agrícoles, i altres elements comparatius, ens en podem fer una idea. Pel que fa a aquest darrer, ens estem referint al volum que tenen les sitges en aquest moment. En aquest aspecte no ens podem fixar amb les que es documentaren a la zona de Llívia, perquè van aparèixer escapçades (PADRÓ, 1990, 54; 2000, 45). Per saber el volum de les sitges d'aquest moment, les més properes són les que va excavar Pèir Cots al Pla de Sanahüja de la Pobla de Segur. Aquells dipòsits presentaven una secció de campana invertida, i tenien una amplada mitjana de 3.5m i una fondària que arribava als 2.75m. I fins i tot una d'elles aconseguia un diàmetre màxim 4.28m per una profunditat de 4.24m (COTS, 2007: 688-691). Per tant, estem en un moment que s'arriba a una gran optimització de les estructures en la relació segellat-volum de pèrdua. Com més grans són les sitges menor és el percentatge de producte que es podreix en el procés de segellat d'aquestes. Però aquest gran volum de les sitges no només és indicatiu de la major rendibilització de la producció, sinó també del seu augment en termes absoluts. Ara, hi ha molta més capacitat d'emmagatzematge, i per tant ha de voler dir una major producció que en la fase anterior. En les sitges del Castellot vèiem que hi havia una tendència a un augment del volum de les sitges en funció del temps. Com més modernes eren més capacitat tenien. Aquesta correlació la podíem seguir fins a mitjans de segle II ane, moment en què quasi totes van quedar amortitzades en les noves reformes. Tanmateix, si ens imaginem que les sitges que es feren posteriorment, van continuar amb la mateixa progressió aritmètica, amb uns volums similars als del Pla de Sanahüja, també podríem concloure amb què hi hauria hagut un augment significatiu de la producció.

I d'altra banda, nosaltres pensem que la compartimentació i ulterior repartició de la terra en mans de petits agricultors va fer que augmentessin els rendiments de la mateixa terra. Ara s'ha trencat el model producció-emmagatzematge-comercialització que hi havia anteriorment, i ja no està canalitzat en unes poques mans. Així, cada petit propietari ha de gestionar la seva pròpia explotació, entenent que al final haurà de pagar unes taxacions, fixes o percentuals, sobre la

producció final. Nosaltres pensem que això hauria afavorit l'increment de la productivitat.

I de fet ens hauríem de preguntar si no estem davant d'un model tipus centuriació, segurament en precari, que en definitiva, repartís el territori entre la població reassentada. Oriol Olesti proposava en la seva tesi de llicenciatura una centuriació en el territori cerdà que s'hauria estructurat a partir de la fundació de *Iulia Libica* (OLESTI, 1993)¹¹⁹⁹, però en treballs seus posteriors, i pel que fa a altres territoris (el Maresme, per exemple) ja elaborava la teoria del reassentament, equiparant-la a una mena de centuriació (OLESTI, 2000: 64-68). En altres zones també s'ha parlat en aquests termes, com al Vallès (OLLER, 2012: 277), al camp de Tarragona (ARRAYÁS, 2002: 297 i ss) o al Rosselló (KOTARBA, 1995: 551). És possible que la centuriació proposada per Olesti a l'últim terç de segle I ane fos realment de la segona meitat de segle II ane? Nosaltres pensem que, si més no, és versemblant, però certament no en tenim cap prova fefaent. Del què sí que en podem estar segurs és del sorgiment del fenomen de reassentament, amb nous petits assentaments agrícoles, a partir de la segona meitat de segle II ane. En qualsevol cas, i tornant a una realitat més tangible, cal recordar que la majoria d'aquestes possibles granges de tall indígena que hem proposat, es reconeixen només per la sola presència d'uns pocs materials recuperats en superfície. I, encara que l'esquema que es proposa sigui consistent amb la realitat històrica, quedarà inevitablement pendent de la contrastació empírica.

I finalment, també ens podríem plantejar, tal com fèiem amb la fase anterior, quina era la finalitat última de la producció agrícola. En l'etapa iberoceretana vèiem com la canalització dels excedents a través de les elits dirigents es destinaria als magatzems propis, en previsió de males collites, o a la distribució i subministrament a aquelles regions del territori ceretà més tancades, amb una activitat econòmica més centrada en la ramaderia. Ara, el model ha canviat, i per

---

¹¹⁹⁹ L'existència d'una via romana també va ser plantejat a nivell teòric per Josep Padró (PADRÓ, 1984: 84).

tant la gestió que se'n fa també ha de ser diferent. De ben segur existia una voluntat d'autobastiment i de poder suportar les càrregues fiscals que imposaria l'administració (i molt probablement a la costa, amb millors possibilitats per comercialitzar, l'explicació seria diferent). Però també, i en un altre sentit, els llocs amb una lleugera concentració tindrien els mecanismes per redistribuir-lo cap a altres contrades. Però aquesta relació centre-perifèria d'interdependència econòmica tal vegada està iniciant uns canvis importants, unes transformacions territorials que faran que les valls que conformen el territori ceretà vagin aconseguint cada cop més una major autonomia en el terreny agrícola.

Així, a banda d'aquelles valls més àmplies de l'alta muntanya que ja mencionàvem en la fase anterior (la Seu d'Urgell, la vall del Noguera Pallaresa), potser en aquest moment s'està iniciant la intensificació de les explotacions agràries a totes les altres valls, guanyant espai agrícola als vessants i als marges. Així, si fem un recordatori dels estudis paleoambientals de les valls més properes, veurem que la reforestació alpina és un fenomen gairebé transversal. A la vall de Salines, al Ripollès, es detectava un progressiu augment de coberta vegetal a partir del canvi d'era (JALUT, 1971b, 143). També a la vall del Madriu, a Andorra, on els estudis paleopaisatgístics determinaven al llarg del darrer mil·lenni ane una reducció de la massa forestal tant a les cotes alpines com a les cotes baixes, del qual s'inferia una expansió agrícola al fons de la vall (ORENGO *et alii*: 2014: 151). A la zona del Pallars Sobirà el fenomen era més clar. Després d'una fase de regressió forestal, a principis de segle II ane es detecta una disminució de les pastures i l'increment substancial dels cereals, per tant d'expansió agrícola (PÈLACHS/GASSIOT, en premsa). Al vessant septentrional també succeiria un fenomen similar si ens fixem per exemple amb la vall de l'Arieja. Allà, a les valls de Vicdessos es constata una ús de la massa forestal molt important en el 300 ane, amb una molt alta representació de cereals i plantes herbàcies exògenes, mostrant l'increment de les pràctiques agrorramaderes (GALOP/JALUT, 1994: 243). Contràriament, i potser com a únic cas en aquest sentit, a la zona del Goleró, a l'Alt Urgell, es documentava la continuïtat en la desforestació de les cotes altes, que s'atribuïa a processos

minerometal·lúrgics (EUBA, 2008, 277 i ss). En definitiva doncs, semblaria que a totes les valls, també a aquelles més tancades i més vinculades als processos ramaders, de mica en mica es comencen a ampliar les superfícies cultivables al fons de la vall, amb uns increments cerealístics que denotarien lògicament uns augments agrícoles, en contraposició a una cada cop menor activitat ramadera a les cotes altes.

Ramaderia. Aquesta és una activitat que pensem que simplement va tenir un augment de tendència respecte al període anterior. Aquelles característiques que ja semblaven definir-se en l'etapa iberoceretana, ara s'incrementaran de forma qualitativa. En aquella teníem un descens dels trànsits transhumants, i una major fixació de les activitats ramaderes a la plana. Això era motivat pel fet que, en el cas dels bovins i caprins, s'iniciava l'explotació de les espècies en altres potencialitats (força motriu en els bovins, la llet en els caprins), però també amb la introducció d'una nova espècie que certament canvià les dinàmiques comercials: els suïns.

En el cas de l'etapa republicana, i a partir dels estudis realitzats (COLOMINAS, 2016: en premsa; MERCADAL/ALIAGA, 1991: 77)¹²⁰⁰ s'observa un lleuger augment dels taxons de boví (passant de 43 a 50%), un descens dels ovicaprins (de 34 a 27%), i finalment un lleuger augment dels suïns (del 16 al 18%). També es documenta un 3% d'èquid i un 2% de cànids.

Pel que fa a l'estimació de l'edat de sacrifici, s'observa que pel que fa als ovicaprins hi ha uns registres duals. D'una banda una bona part serien de l'òptim càrnic, indicatiu que se n'hauria aprofitat només la carn, però altres restes mostrarien uns sacrificis a partir dels 48 mesos, senyal que se n'hauria aprofitat els productes derivats (llet, llana,...). Quant als suïns, continuen sent sacrificats en edat subadulta, el que voldria dir que serien explotats només per l'obtenció de la

---

¹²⁰⁰ Lídia Colominas ha fet l'estudi faunístic dels jaciments del Castellot de Bolvir i el Tossal de Baltarga. Oriol Mercadal realitzà l'estudi de l'excavació al Roc d'Esperança. A tots els llocs es documentava unes proporcions faunístiques gairebé idèntiques.

seva carn. I finalment els bovins, tal com passava en l'etapa anterior, també eren sacrificats en edats adultes i senils, després de fer-los explotar per la seva força motriu i potser per productes làctics. Així doncs, es consolida la tendència anterior pel que fa a la gestió ramadera: la voluntat d'obtenir els productes derivats dels ovicaprins i bovins, en paral·lel a l'explotació càrnica porcina. Això a nivell dels moviments dels ramats, creiem que encara comportà una major fixació de les unitats a les zones baixes, i que per tant, continuessin en descens les activitats transhumants de tipus vertical, en una proporció inversament proporcional a la recuperació forestal a les alçades, tal com documentaven els estudis pol·línics de Christine Rendu (RENDU, 2003, BAL, 2009).

Una mostra de la presència de ramats a les cotes baixes seria la localització de lleguminoses en els estudis carpològics (com *Trifolium*, *Medicago*, o *Melilotus*), que podrien apuntar a la gestió ramadera (BERROCAL, 2015).

Conseqüentment en la fase republicana, l'objectiu de la gestió dels ramats ja no són les pròpies espècies (exceptuant els porcs), sinó el que d'elles se'n pot extreure. En canvi l'explotació porcina té l'objectiu de criar-los per beneficiar-se de la seva carn. I això ens portaria a les mencions històriques sobre l'excel·lència dels seus pernills. Hem de recordar que segurament Estrabó (Geografia, III, 4, 11) es refereix a aquesta època en la seva menció dels pernills ceretans ("...excelentes jamones que rivalizan con los de Cibira y proporcionan no pocos ingresos a sus gentes..."). I pensem que es referiria a aquesta època perquè segons sembla Estrabó es basà en Posidoni en les seves descripcions d'Hispania, el qual estigué a la península al voltant de l'any 100 ane (PONS, 1994: 292-293). Però certament, si bé a nivell de les diferents espècies, els porcs puguin estar criats per ser eventualment comercialitzats, la poca proporció amb què es representen suposaria una contradicció evident, ja que no sembla que fos l'activitat que proporcionés als ceretans més ingressos. Per explicar aquesta incoherència se'ns acudeixen duess solucions, ja introduïdes també en la fase ceretana per explicar la mateixa casuística. La primera seria la de considerar el registre faunístic dels

jaciments exclusivament el reflex del consum d'animals, i que aquest no fos coincident amb el de volum de caps de cada espècie, ja que una d'elles, els porcs en aquest cas, s'haurien destinat al comerç, i no sortirien representats qualificadament en els jaciments. La segona implicaria pensar que encara no s'han localitzat les estructures d'explotació porcina que provarien aquesta comercialització. I en aquest cas, pensem que una de les claus de volta podria estar en els petits assentaments dispersos de les terrasses agrícoles. Podríem pensar, i potser el redactat del text ha fet aquesta sensació, que aquests petits nuclis serien de tipus agrícola, dedicats al cultiu de cereals, lleguminoses o qualsevol altre producte. Tanmateix, pensem que això no tindria per què ser així necessàriament, i donat que aquests, els porcs, són un tipus d'animal de curt recorregut, és fàcil que estiguessin establats en corts d'espais rurals. Així doncs, és perfectament possible pensar en granges rurals que fossin llocs de cria porcina¹²⁰¹. De moment no en tenim cap evidència, però pensem que és una possibilitat gens menyspreable.

I ja en un pla general, també podríem trobar alguns canvis a nivell transregional. En l'etapa ceretana dèiem que, el desenvolupament en dues velocitats del procés d'iberització potser hauria fet que tinguéssim unes zones eminentment agrícoles (Cerdanya, la Seu d'Urgell, la part baixa del Noguera Pallaresa, i potser Andorra), enfront d'unes altres, la resta, més centrades en la ramaderia. Ja hem vist com els estudis paleoambientals mostraven un descens de les pastures a les cotes altes a partir dels darrers segles o al canvi d'era: Al Ripollès (JALUT, 1971b, 143), a Andorra (ORENGO *et alii*: 2014: 151), al Pallars (PÈLACHS/GASSIOT, en premsa)¹²⁰², o a l'Arieja (GALOP/JALUT, 1994: 243). En definitiva, això estaria mostrant un descens de la transhumància vertical, ja que menys superfície de pastures significaria un incipient abandonament de les terres altes, amb un desús evident. Com que no coneixem el poblament de la vall, no podem saber si es tractava

---

¹²⁰¹ Que d'altra banda, és el model de gestió porcina que es troba avui en dia als territoris especialitzats.

¹²⁰² Aquests processos coincideixen amb l'aparició de tot d'assentaments a partir de segle II-I a.n.e., els quals es vinculen a la ramaderia i a la metal·lúrgia.

d'uns canvis en els règims ramaders, i tal com passava a Cerdanya, es buscava uns altres objectius amb la cria dels animals. Podria ser. D'Andorra sabem d'un molt petit poblament (el Roc de l'Oral i Antuix), però malauradament en desconeixem les dades faunístiques. En definitiva doncs, ens haurem de quedar amb la constatació dels canvis que s'observen a l'alta muntanya pel que fa al paisatge, i pensar que aquests han de tenir algun tipus de correspondència (que ara desconeixem) amb la nova gestió ramadera que s'esdevé en època republicana.

Finalment, i tornant a les mencions de les fonts antigues que parlàvem, és possible que la importància de l'activitat ramadera, i l'explotació dels productes derivats, estigués reflectit en l'obra de Plutarc, i més concretament en el passatge que menciona la fortificació que féu Sertori dels passos pirinencs davant l'avenç de Gai Anni. Aquesta tasca fou encarregada a Livi Salinator (Sertori, VII, 1-4). Però ens diu Plutarc que un personatge de nom Calpurnius, però de sobrenom Lanarius assassinà a Salinator, provocant una desbandada de les tropes sertorianes i que Gai Anni pogués penetrar sense massa problemes. No sabem si Lanarius fou un traïdor que es passà al bàndol d'Anni, o fou un enviat d'aquest que reeixí en el seu objectiu. Però en aquest cas això no és el més important. Per nosaltres és significatiu que en el context de l'alta muntanya, al bell mig dels Pirineus, molt probablement a la zona cerdana, aparegui un personatge que de sobrenom és Lanarius, tractant de llana. Una altra vegada ens podem fer les mateixes preguntes. És casualitat? Respon aquest sobrenom a una pràctica i a una activitat, la ramadera, ben important al territori? En cas que fos així, voldria dir que els personatges romans hi tenen un paper destacat? Doncs certament no podem contestar cap de les preguntes, perquè partim de la base que no sabem si aquest personatge era realment el que estem suposant que era, tractant de llana. Però si fos així, seria una prova de la importància ramadera a Cerdanya d'una banda, i del paper dels *negotiatores* i de l'exèrcit en la gestió de la comercialització dels productes que es produeixen a la província. Tal vegada la producció estaria en mans indígenes, però la venda final i la distribució pels

mercats estaria restringit als personatges itàlics. Però com diem, tot i que la menció de Calpurnius Lanarius és suggerent, de tot això no en tenim cap mena de confirmació.

La metal·lúrgia. Nosaltres creiem que aquesta és una de les activitats més importants de la comarca (i dels ceretans), i una de les raons per la qual Roma articulà tot un sistema de llocs de control, sobretot pel territori cerdà, però també per la ruta Segre-Tet, tal com hem vist. De fet, la metal·lúrgia del ferro, i molt incipientment de l'or, ja hem vist com s'haurien iniciat en la fase anterior. Tanmateix, en l'etapa republicana segurament hi va haver una intensificació molt important en aquest sentit. Ja hem vist com un dels grans edificis del Castellot de Bolvir es transforma quasi exclusivament en un taller polimetal·lúrgic que podria haver arribat als 150m² de superfície. Allà hi hem documentat traces de la transformació del ferro, del bronze, del plom, de la plata, i de l'or. O també a Lo Lladre de Llo, on en aquesta fase s'hi detecta un taller metal·lúrgic possiblement de reducció i forjat de ferro.

Però a la mateixa Cerdanya les evidències no acaben aquí. Possiblement en aquest moment s'iniciaria el sistema d'extracció de l'or al·luvial dels dipòsits miocènics de les Guillateres, a través del sistema de l'*aurum arrugiae* descrit per Plini (XXXIII, 70), generant el fenomen del *ruina montium*. Així, ara començaria una explotació a gran escala de l'or al·luvial, amb els rendiments que les densitats cerdanes permeten.

Però ja dèiem que els indicadors mínero-metal·lúrgics en aquest cas es troben per tots els Pirineus. Les muntanyes pirinenques es converteixen en llocs explotables a nivell miner i així es desenvoluparan. I tot el mineral en brut serà transportat als centres urbans, al fons de la vall on s'acabaran de realitzar els processos de reducció, de forjat i d'acabat final. Una zona focal de ben segur era Cerdanya. Però com dèiem, en aquest moment es constata una explotació minerometal·lúrgica. A la zona del Pallars, a la vall Ferrera s'observa l'aparició de

nous petits assentaments a partir dels segles III-II ane que es vinculen a les activitats sidero-metal·lúrgiques (PÈLACHS *et alii*, en premsa). També a les Corberes, ja ho dèiem en la fase ceretana com una incipient activitat, en aquest moment es constata l'explotació i extracció de plata, arsènic, plom, coure i antimoni (MANTENANT *et alii*, 2016: en premsa). O també el Canigó, amb un molt important nombre de llocs vinculats a l'extracció i reducció de ferro a partir de finals de segle II ane (PAGÈS *et alii*, 2016: en premsa). Així, per exemple només al lloc de Saint André de Baillestavy es coneixen 37 indrets vinculats a la metal·lúrgia del ferro d'entre segle II ane i segle I dne. Una altra zona seria el Goleró. Allà, la localització d'un forn es vincula al torrat de minerals de ferro (PALET *et alii*, 2010: 75). Un exemple més el trobaríem a l'alta vall de l'Arieja, on s'han identificat mines de coure, amb una datació, per C₁₄ i pel material ceràmic, a partir de segle II ane (MEUNIER *et alii*, 2016: en premsa). Finalment, hem de mencionar la zona argentífera de l'alta Garona, també en la vall septentrional. Als llocs de Séras, Houcade i Paluoma també s'ha confirmat l'extracció de plata a partir de segle II ane.

En conseqüència doncs, veiem com hi ha una molt àmplia intensificació de les activitats extractives de caràcter minero-metal·lúrgic, que queden canalitzades per unes estructures de transformació als llocs urbans dels fons de les valls.

Però tal vegada l'activitat en aquest sentit més important era l'extracció de l'or al·luvial, a les mateixes costes de Cerdanya, i el seu posterior procés orfebre, probablement al Castellot de Bolvir. Ja hem dit que en un radi de no més de 10km, en una zona totalment plana, comptem amb 4 objectes d'or, restes de cinabri, unes molt probables mines auríferes, i un taller orfebre. Per nosaltres és evident que això ha de respondre a una mateixa estructura organitzativa, que permetia que un cop s'havia obtingut l'or del *ruina montium*, es portés molt ràpidament al centre productor, que li treia les impureses (a través del cinabri), per elaborar l'objecte final (arracada, cadena,...). No sabem com estava organitzat socialment l'engranatge productiu. És a dir, qui era el miner?, Qui construïa els dipòsits? Qui

era l'orfebre? qui era el marxant? No ho sabem, però una altra vegada, pensem que hi hauria una part molt elevada de demografia indígena en el treball miner. Tal com s'ha demostrat a la zona de Las Médulas, serien els membres de les comunitats locals els que portarien el pes dels treballs, però també existiria una presència militar directa basada en petites guarnicions ubicades en llocs estratègics, els quals garantirien el bon funcionament del sistema (OLESTI, 2014a: 287). Així cal pensar en posts militars, unitats mòbils, *turres* de vigilància al llarg de les zones productives, o una xarxa de petits destacaments militars que, de fet, és la que es localitza a nivell territorial a Cerdanya. I, lligant aquesta activitat amb el que dèiem de les vies cerdanes i pirinenques, és evident que l'existència d'aquesta estructura minera aurífera havia de comportar l'existència d'unes vies terrestres aptes per poder canalitzar i redistribuir els productes.

I per què es produeix aquesta explosió metal·lúrgica? Per nosaltres ens sembla obvi que l'agent pertorbador és Roma. I més concretament, creiem que la demanda militar (de fet, el sector majoritari que és present a la península en aquest moment), és la que va alterar els antics mecanismes i els volums productius que hi havia fins aquell moment. La presència permanent de les legions romanes al territori hauria generat una gran demanda d'objectes de ferro d'una banda (claus, armament, mobiliari menut,...), però també altres objectes altres metalls (glandes de plom, fíbules de bronze, objectes d'or, moneda de plata i de bronze,...). D'aquesta manera, la nova administració hauria potenciat i impulsat una explotació minerometal·lúrgica a gran escala, d'abast, podríem dir-ne, industrial. I en el cas de l'or segurament això prendria una nova dimensió. L'or esdevindria un metall estratègic, i el sol coneixement de la seva presència hauria incitat a la implementació dels sistemes d'extracció romana, típics d'aquell període (els sistemes descrits per Plini).

Altres activitats econòmiques d'exportació i importació. Com en la fase anterior, a part de les activitats més palpables arqueològicament parlant, com serien les agrícoles, ramaderes i metal·lúrgiques, hi hauria tota una sèrie altres

activitats, més silencioses, i potser més importants que aquelles primeres, de les que només en tenim lleugeres notícies. Ja ho hem explicat en la fase iberoceretana i no ens estendrem massa en aquesta, perquè en ser unes produccions que es dedueixen en un pla bàsicament hipotètic, els arguments que fèiem servir en aquell període, també ens servirien per a aquest moment. Parlàvem de l'explotació forestal, dels boscos i la fusta, i parlàvem de la producció i exportació de sal. En el primer cas ja dèiem que cada cop més es documenten fustes d'alta muntanya a les zones litorals i prelitorals, com per exemple a l'Empordà, a ponent o al Rosselló (PIQUÉ, 2014: 513; VILA, 2014: 526; BÉNÉZET, 2015: 281, respectivament). I ara es combina amb una reducció de l'abet en zones d'alçada (GASSIOT *et alii*, 2016: en premsa). També veiem com la documentació històrica mencionava l'explotació de fusta de les zones de muntanya (Estrabó, *Geografia*, IV, 6, 2) i també tot un seguit de comerciants i tractants vinculats a la producció i exportació de la mateixa fusta (GÓMEZ/PÉREZ, 1995). Com que estem en un nivell especulatiu pensem que no cal estendre'ns en l'argumentari, ja que ens repetiríem respecte al que ja hem exposat. Simplement volem constatar que nosaltres creiem que aquella indústria de la fusta, que s'hauria iniciat en la fase iberoceretana, per nosaltres continuaria en la republicana. En un moment en què les distàncies s'han reduït, la demanda ha augmentat, i una nova administració planifica i executa d'una manera global, pensem que la fusta pirinenca hauria d'haver multiplicat la seva producció.

I el mateix podríem dir per la sal. Molt probablement la sal es convertí en un sector econòmic estratègic, i segurament Roma en va voler controlar i gestionar la producció i distribució. Pel que fa a la necessitat de la sal a Cerdanya i en terres ceretanes en general, estaríem en un cas similar que en la fase anterior. Creiem que també seria la producció ramadera i l'explotació alimentària els motius pels quals seria imprescindible la tinença permanent de sal. Tampoc en aquest cas ens repetirem en els arguments, ja que a nivell teòric serien els mateixos. Així, en cas que hagués existit una producció de sal a Gerri de la Sal, continuaria en l'etapa republicana? No veiem perquè no hauria de ser així. Ara que probablement hi ha

més demanda perquè s'han de salar més productes (provinent de les salines), hauria de ser lògic que continués extraient-se la sal de Gerri. Però estem en uns termes del tot hipotètics. De totes maneres, només volem recordar que l'any 966 es menciona una *statione* a les possessions de Gerri de la Sal (PONS, 1989: 222). Podria ser que aquesta *statione* fos la pervivència d'una antiga *statio*, on realitzessin els pagaments relatius a les taxes de la sal? Per què, si no fos així, hi hauria d'haver una *statio* a una zona com és Gerri de la Sal? No ho podem afirmar, i no podem assegurar que en cas que així fos, l'*statio* s'hagués originat en època republicana, però certament tot plegat és prou suggerent.

Del què sí que en podem estar més segurs és que la *Via Cardonensis* que portava sal a Cerdanya es potencia i es fortifica. Dèiem que Roma, a partir de segle II ane comença a implantar-se en el territori, a partir de la seva organització militar amb dos objectius força clars: el control de les vies de comunicació, però també, i potser més important, el control de les explotacions i de les activitats econòmiques de cada regió. Òbviament que Roma està interessat en el control del territori, en la seva seguretat i vigilància. Però Roma també té un interès especial en afavorir les especificitats productives de cada regió, assegurar la seva producció, i mantenir-ne la rendibilitat, sempre amb un objectiu de guany i lucre personal. Ho hem vist en el cas de Cerdanya, on els recursos minerals podrien haver justificat la xarxa de postes i *praesidia* de la comarca. Doncs en aquest context, la sal seria un d'aquests elements que caldria protegir i assegurar. I això queda plenament testimoniats almenys amb la ruta pirinenca.

De la mateixa Cardona tenim notícies d'una important petjada republicana militar en aquella fase. D'un petit turonet al bell mig de la vall salina s'han recuperat materials romans en superfície (GALERA, 1992), sense que s'hagi pogut fer cap excavació. Però és que en aquest mateix any 2016, una excavació realitzada als peus del municipi pel vessant de la vall salina, ha posat al descobert tota una retícula d'estructures que es datarien a partir de mitjans de segle II ane, que indubtablement tindrien el segell militar romà (sobretot pels materials

arqueològics). No podem estendre'ns en la seva interpretació, ja que tot just s'estan fent els estudis preceptius, però de ben segur que l'hàbitat republicà tindria una funció evident relacionada amb la producció de la sal¹²⁰³.

Però dèiem que la ruta històrica del camí de la sal, pel que fa al tram vers Cerdanya, era bastant conegut (almenys des d'època medieval). Així, recordem que des de Cardona, el camí anava cap a Sorba, Navès, el castell de Besora, Guilanyà i les Cases de Posada, fins a Sant Llorenç de Morunys, i La Pedra i la Coma. En aquest punt el camí pujava vers el coll de Port, on entrava a la vall de la Vansa. Des d'aquí, passant pel coll de Buc, el camí baixava fins al molí de Fòrnols, i pujava la solana del Cadí fins al collet de Bacanella, a l'extrem ponentí del massís (GUÀRDIA/OBIOLS, 2014: 177; GUÀRDIA, 2015: 67). Doncs ja ho dèiem, aquest camí coincideix amb diferents llocs on s'han identificat estructures de fortificació de l'etapa republicana.

Primerament, a Sant Miquel de Sorba es té documentat una important remodelació del poblat. En una fase que cal situar a la primera meitat de segle II ane (ASENSIO *et alii*, 2016b en premsa). Així, es construeixen dues noves línies paral·leles de muralla, que amplien la superfície fins a gairebé 1 Ha, proveïdes de torres i bastions. De l'interior es coneix una zona de sitges, i una gran cisterna rectangular, de 13 per 5m i quasi 2m de fondària (ASENSIO *et alii*, 2016a: 105-108). La localització en deposició secundària de restes de columna de models itàlics, ha fet pensar que hi hagués pogut haver algun tipus d'edifici públic tipus temple (PALMÉ/PRINCIPAL, 1990: 24-25). Així doncs, pels seus investigadors es tractaria d'un centre de control militar.

Posteriorment, en la ruta de la sal vindria Navès. Ja hem dit que en aquest municipi es coneix el fortí de Tentellatge¹²⁰⁴, una mena de construcció

---

¹²⁰³ Agraïm molt especialment a Ainhoa Pancorbo, directora de l'excavació, que ens hagi deixat escriure aquestes ratlles, abans fins i tot del redactat de la memòria final de resultats, i que ens hagi facilitat la informació.

aparentment romana, d'on Miquel Tarradell hi va recollir materials republicans en superfície (CRESPO, 2011: 223). Recentment des del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona s'hi ha fet una intervenció arqueològica però se'n desconeixen els resultats. Tot fa pensar que es tractaria d'un fortí, tal com el seu nom indica, o d'una *turris*.

D'altra banda, membres del nostre equip darrerament han realitzat uns sondejos arqueològics en un lloc dit Pratllong, al municipi de La Vansa, i molt a prop de la ruta històrica. Hi ha pogut determinar una ocupació romana que pels materials recuperats podria fer pensar que s'hi haurien instal·lat en l'etapa altimperial¹²⁰⁵. Tot i així, no és descartable un origen en el període republicà

I finalment, hem de mencionar el jaciment del Goleró, ubicat en un planell uns dos-cents metres per sobre del collet de Bacanella, punt per on la via vorejaria el Cadí per traçar la vessant septentrional. Els estudis realitzats per l'equip d'en Josep M Palet, i més concretament l'excavació de tres forns metal·lúrgics van demostrar l'existència d'un hàbitat relacionat amb l'explotació metal·lúrgica de ferro i amb un primer torrat del mineral (PALET *et alii*, 2010, 75). Tot i que els autos parlen que l'inici de l'explotació hauria començat a mitjans de segle I ane, les datacions radiocarbòniques inicien la forquilla a mitjans de segle II ane (EUBA, 2008: 153-154). En qualsevol cas, nosaltres creiem que no seria estrany que aquest jaciment també tingués un pes específic en el control i gestió de la ruta de la sal.

Per tant, veiem com justament a partir del segle II ane es produeix una intensificació del control de la via, amb l'aparició de punts especialment fortificats, però també altres assentaments de menor entitat, que en trobar-se en la mateixa ruta, podrien tenir algun tipus de rol en el manteniment i control de la *via cardonensis*. Això voldria dir precisament que Roma va donar un paper molt

---

¹²⁰⁴ Val a dir que Tentellatge se situa un xic desplaçat cap a l'est respecte la via de Cerdanya, i tal vegada era un punt de control d'una via transversal de la sal.

¹²⁰⁵ Els materials i tot el registre d'aquesta intervenció està en fase d'estudi.

important a la sal, a la seva obtenció i a la seva distribució. També pel que fa a Cerdanya.

I és referint-nos a Cerdanya que potser tenim algun indici més de la seva importància, sobretot si analitzem les dades dels autors antics. Ja dèiem en parlar de la fase anterior, de la suggerent relació que s'establia en l'obra de Sili Itàlic entre Cerdanya i Hèrcules Líbic (MAYER, 1984), i com aquest darrer en l'imaginari religiós romà tenia un paper cabdal casualment en la ramaderia, les vies de comunicació i la sal (MARZANO, 2009: 83). És tot plegat una coincidència? Potser sí. Però en qualsevol cas són elements que deixen la porta oberta a què certament aquells haguessin estat molt importants a Cerdanya. Però una altra referència la tenim amb l'explicació de Plutarc sobre la fortificació dels passos pirinencs per part de Sertori l'any 81 ane (Plutarc: *Sertori*, VII, 1-4). Potser és una altra coincidència, però ens diu Plutarc que Sertori va manar a un personatge, Livi Salinator, la fortificació dels passos pirinencs davant l'avenç de Gai Anni, enviat de Sila. Aparentment no hi hauria d'haver cap suspicàcia al respecte, ja que els Livi Salinator formen part d'una família important en la Roma republicana. Així, per exemple, Marc Livi Salinator va ser cònsol el 207 ane i censor el 204 ane, o Gai Livi Salinator, fou cònsol el 188 ane. Per tant, un personatge dit així l'any 81 ocupant càrrecs de responsabilitat en l'aparell militar (hem de recordar que Sertori li donà sis mil soldats per la fortificació) seria del tot versemblant. Nosaltres el que veiem certament curiós, és que aquest personatge aparegui en un lloc, Cerdanya, on la sal és de tanta importància com estem veient. I aquests dubtes s'incrementen quan existeixen inscripcions on la menció o *cognomen* Salinator, s'ha associat a tractant de sal. Ja ho dèiem, Jordi Pons menciona una inscripció trobada a Peiriac de Mer, al sud-est de Narbona (CIL XII, 5360), en la que apareix un llibert i *salinator*, tractant de sal (PONS, 1994: 342). O també Núria Morère ens dóna la notícia d'una inscripció similar a Dènia, amb la presència d'un *salinator*, evidentment un personatge relacionat amb la sal (MORÈRE, 2013: 17). Així doncs fou Livi Salinator un membre destacat de les grans famílies republicanes de Roma? Fou un personatge que es dedicava al control-distribució-comercialització

de la sal a les zones interiors del nord-est peninsular? És casualitat que ens aparegui a la zona dels Pirineus? Són preguntes que òbviament no es poden respondre amb seguretat, i que a banda de nous elements quedaran en la simple retòrica, però si més no, mostren uns dubtes raonables sobre la qüestió.

I un altre element que ens ha semblat detectar que podria haver estat motiu d'acumulació i comercialització, és la neu¹²⁰⁶. Nosaltres proposàvem que una possible explicació per la gran cisterna de més de 70m³, localitzada al Castellot de Bolvir, fos la producció de gel. Sabem que és una teoria agosarada, i que està mancada de paral·lels arqueològics. També sabem que la localització que tindria, al bell mig d'un poblat de la plana a la part de solana, no respondria als cànons (almenys des de l'òptica moderna) pel que fa a la ubicació ideal dels pous de gel (CAPDEVILA, 1997; AYMAMAI, 2000), normalment en llocs prop del riu, i en zones obagues. Però ja hem dit que nosaltres creiem que consistiria en una estructura d'una gran alçada, feta tota amb pedra, i que per tant mantindria unes condicions de frescor a l'interior. A més, la gran porositat del terreny fa que no sigui possible pensar que la cisterna hagués servit només per emmagatzemar aigua.

Però en qualsevol cas, i independentment que l'estructura de l'Edifici II del Castellot fos un pou de neu o no (lògicament en cas afirmatiu, la hipòtesi cobraria molta més força), nosaltres creiem que la indústria de la neu hauria pogut ser molt important a l'època. D'una banda, ja hem vist que la neu, el glaç i el gel eren ben coneguts pels romans. Autors com Plini (*Hist. Nat.* XIX, 19, 5-6), Marcial (XIV. 117-118), Petroni (*Satyricon* 31, 3), o Séneca (IV, 13,8-10) se'n fan ressò, i el mencionen relacionant-lo amb el gust de la societat romana per les begudes fredes. Però també sabien de com produir-lo i emmagatzemar-lo. Plini (*Hist. Nat.* XXXVI, 1, 2), Séneca (IV, 13, 2-3 i IV, 13, 8-10) o Ateneu de Naucratis (*Deipn.* III, 97, 124), esmenten els dipòsits que es construeixen a les muntanyes per concentrar la neu. I d'altra banda, és evident que Cerdanya és una comarca amb un índex molt gran de precipitacions en forma de neu. Per tant, a ulls dels romans,

---

¹²⁰⁶ Ja dèiem que amb aquest terme ens referim indistintament a neu, gel o glaç.

Cerdanya, i els Pirineus en general, seria un bon candidat per establir-hi punts de captació i emmagatzematge de neu, per posteriorment ser distribuït. Si l'estructura del Castellot fos un d'aquests dipòsits, en tindríem una prova ben palpable. Però si no fos així, creiem que al territori s'haurien de trobar estructures similars, ja que pensem que la neu seria un recurs que els romans no haurien deixat d'explotar.

Relacions comercials. Correspondria a la darrera de les activitats econòmiques de la comarca que nosaltres hem pogut identificar, la qual sens dubte augmentà considerablement en època republicana. Ja ho hem vist amb alguns exemples des de les fonts que podrien ser testimonis directes de les diferents activitats: *Salinator*, *Lanarius*. No sabem si els personatges històrics en qüestió van ser tractants de sal i llana respectivament, de la zona cerdana. Però el cert és que l'activitat existia i els marxants i homes de negocis estaven presents a províncies. Però a banda d'aquestes dades, que ens parlaríem d'una exportació de Cerdanya cap enfora, comptem amb altres *inputs* que ens donen una idea de les importacions del territori. Totes les ceràmiques pròpies d'aquest moment fonamentalment de la zona de Nàpols, els vins i olis de Nàpols, Brindisi o la costa adriàtica, o el cinabri d'Almadén, ens donen fe d'uns productes que arribaven al territori, i pel que sembla, estarien destinats a subministrar les necessitats de l'exèrcit i les elits més benestants, o a cobrir les mancances del territori de productes implicats en els processos productius (cinabri, sal). En qualsevol cas, en època republicana sí que sembla que el comerç d'importació i exportació estaria canalitzat pels personatges itàlics (*negotiatores*, tribús de l'exèrcit,...) o per elits indígenes altament relacionades amb la societat romana i que podríem considerar, integrades en els marcs clientelars. Ja hem vist que en època romana, i pel que fa a altres llocs de l'imperi es coneixen les *societates picariae*, els encarregats d'extreure i comercialitzar amb la pega, els *dendrophorii* (llenyataires, serradors, comerciants de fusta), els *fabri tignarii* (fusters) (GÓMEZ/PÉREZ, 1995. 528), però també els *salinator*, o els *lanarius*, tractants de sal i llana respectivament. Tots aquests, de ben segur que van estar presents d'alguna o altra manera als Pirineus ceretans.

D'altra banda, en època iberoceretana dèiem que Cerdanya bàsicament hauria mirat vers el Rosselló en les seves relacions comercials. Molts més productes tenien un origen gal·lo-sordó, que no de l'interior de Catalunya. És evident que en època republicana això ha canviat completament. Cerdanya ha passat a quedar incorporada a un vast imperi, que si bé està dividit administrativament per províncies, està tot ell interconnectat. I quan finalitzin les construccions viàries de l'últim quart de segle II ane encara ho estarà molt més. Per tant, és absurd que ens plantejem quins són els territoris afins, ja que tots ells formen part del mateix territori. Serà l'administració romana qui decidirà, en funció de les seves necessitats i demandes vers on s'enfoca la producció o quines són les zones de captació d'un territori.

Però, indubtablement, un element molt valuós per observar els fluxos i la intensitat comercial (i també la presència d'unitats militars al territori) són les monedes. S'han recuperat 42 monedes d'aquest període. Dos asos gals, 23 asos ibèrics, un semis ibèric, dues ibèriques que poden ser asos o semis, 13 denaris romans, i dues indeterminades. Les procedències i les seques d'emissió també són molt variades: *Illirkesken*, *Illirta*, *Kelse*, *Kese*, *Arsaos*, *Baitolo*, *Ieso*, *Lauro*, *Oskumken*, *Neronken*, *Bolskan*, la zona de Narbona-Beziers, o directament de Roma. Però el més significatiu, una altra vegada, no és la procedència, que ja veiem que és rica i variada (i més aviat propera), sinó el lloc d'on s'ha recuperat. De les 42 monedes, 26 s'han recuperat de la zona del Tossal de Baltarga i zones adjacents (Talló, Beders,...), 4 són del municipi de Llúvia, en la zona de la falda de la muntanya, 5 de la zona al bell mig de la plana, entre Age i Palau de Cerdanya, i dues del serrat de Gallissà, a l'entrada de Cerdanya per ponent. Les 4 restants s'han recuperat disperses pel territori. Les monedes de Llúvia tenen tota la seva lògica, essent l'*oppidum* antic el molt probable nucli capitalí de la comarca. Les 5 d'Age-Palau de Cerdanya, totes bastant properes, podríem pensar que responen a la presència d'algun assentament, potser de l'esfera militar. Hem de pensar que aquests municipis estan ben bé al bell mig de la plana cerdana i en l'encreuament entre el

Segre i el riu Querol (per tant a l'inici de la vall que comunica amb l'Arieja). Les dues de Gallissà, en tant que hem proposat que seria un lloc de control de l'entrada a la plana, podrien reflectir també la presència d'elements militars. A quasi tots els llocs podríem trobar una explicació de la seva presència. Però i les 26 monedes de la zona Baltarga-Talló? Per què més del 60% de les monedes d'aquest moment provenen d'aquesta zona? Tal com passava amb l'etapa anterior, per nosaltres és significatiu, i no precisament seria fruit de l'atzar.

I en aquest punt hauríem de recuperar el text de Plutarc (Sertori, VI, 4-5) en què ens parlava dels drets de pas que els indígenes havien fet pagar a Sertori l'any 83 ane. Ja dèiem que aquesta havia estat una qüestió debatuda historiogràficament, essent incoherent en essència amb el fet que el territori ja estigués integrat dins l'organització romana. Nosaltres creiem que aquests drets de pas existien realment, i que es tractava d'uns *portoria*. I el lloc on s'efectuarien seria la zona de Talló-Baltarga.

Que la zona era un lloc de pagaments d'algun tipus que no podem arribar a definir ja ho havíem suposat en època iberoceretana, a partir de la presència de numerari del segle III ane només en aquella zona. I ara passa un fenomen bastant similar, amb la recuperació de més del 60% de peces només en una molt petita part de Cerdanya (la zona Baltarga-Talló). A nivell teòric, Jordi Pons ja va fer notar, a través de l'anàlisi d'algunes inscripcions, que els Pirineus haurien pogut tenir un valor fiscal i duaner, en tant que separació de diferents territoris i províncies (PONS, 1994: 280-283). Unes taxes que es pagarien a les *stationes*, uns posts que hi hauria a les proximitats, en uns llocs que facilitessin els pagaments. També diferents autors han hipotitzat sobre la presència de *portoria*, o sigui de llocs de pagaments de les taxes per creuar els colls, a diferents zones dels Pirineus, també a Cerdanya (MAYER/RODÀ, 1990: 230; RICO, 1997: 164). En el cas de les Alberes aquesta possibilitat era bastant versemblant, i fins i tot alguns autors han suposat la presència d'una *statio* més o menys a prop (CASAS *et alii*, 2015). I en paral·lel a això tenim Talló, un petit llogarret del municipi de Bellver de Cerdanya que

etimològicament és força consistent pensar que podria provenir de *teloneum*, o sigui del lloc on es pagaven taxes, impostos (ALIAGA *et alii*, 1998b). Per tant, per nosaltres cobra bastant pes la idea que en època republicana a la zona de Talló s'hi instal·lés un punt de *portoria*, o sigui de pagament d'unes taxes per passar el coll de la Perxa, i són aquestes taxes les que hauria degut pagar Sertori l'any 83 ane.

I per què Plutarc parla que la taxa la van cobrar els indígenes? Pensem que aquí hi hauria diferents solucions. Una primera vindria donada per la pròpia configuració social, i la manera com Roma administra els territoris. Hem dit que a cada lloc hi hauria petits destacaments de soldats, unes poques unitats, que totes juntes farien tota una xarxa de control del territori. Però és evident que el gran pes demogràfic, i amb escreix, és indígena. I també hem dit que la majoria de les activitats de tot tipus, són realitzades pels propis ceretans. Roma se serviria d'unes elits locals de confiança per delegar bona part de les funcions executives, i només és en la part final dels processos que intervindrien els diferents agents romans. Per tant, si això ho traslладem al cas dels pagaments de les taxes, podria ser que bona part del personal fos indígena (vigilants de peu, escribes...), que estiguessin supervisats per soldats de l'exèrcit (itàlics o *auxilia*), i que finalment uns magistrats fossin els encarregats de la recaptació. Però a ulls d'un foraster, podria semblar que el lloc estigués gestionat per indígenes. I una altra solució podria tenir a veure amb la pròpia situació, i de fet, no és incompatible amb l'anterior. Amb la fugida de Sertori d'Itàlia per anar a Hispània, podria ser que Valeri Flac, governador de la Citerior, hagués reajuntat les seves tropes una altra vegada¹²⁰⁷, i que hagués cridat a files a bona part del seu exèrcit, el qual l'hauria concentrat al Pertús, per frenar a Sertori (FATÁS, 1982; 236). Com nosaltres creiem, Sertori l'hauria pogut evitar prenent la ruta cerdana. Però el cas és que amb el reagrupament fet per Flac, és

---

¹²⁰⁷ La travessa de Sertori es realitzà durant l'hivern. Ja hem dit que els exèrcits a l'hivern no combatien. Per molts autors, les tropes no estarien en grans *castra* campamentals creats a tal efecte, sinó que les legions es disgregarien i residirien en petits grups als diferents *oppida*, o en els petits *castella* o *turres* de nova construcció, en una mena de *praesidia* d'hivern (NOGUERA *et alii*, 2014: 39). Tot i així altres autors discrepen d'aquesta posició (CADIU, 2015: 233), i creuen que seria contraproduent en tant que s'afeblirien les pròpies tropes.

possible que el territori s'hagués quedat de manera significativa sense una part important de l'exèrcit, quedant només uns pocs efectius¹²⁰⁸. En passar Sertori per allà doncs, es trobaria una *statio* mancada dels efectius militars, on només hi hauria, bàsicament, la població indígena (ja que l'exèrcit estaria concentrat per Flac al Pertús). Potser per això, a ulls de Sertori podria semblar que pagava els *portoria* als indígenes.

I com en l'etapa anterior, nosaltres també creiem que tal vegada l'estructura d'aquesta *statio* hagués pogut ser coral, formada per diferents elements i estructures, que totes elles, formessin l'indret de pagament. I ens expliquem. De les 26 monedes de la zona de Talló-Baltarga, 5 provenen de Talló, 5 més del Tossal d'Isòvol, la petita elevació a davant mateix del Tossal de Baltarga, i a l'altra banda del Segre, i 12 provenen del propi Tossal de Baltarga (les altres serien de llocs dispersos propers a aquests tres nuclis). Per què aquesta correlació? Les monedes dels dos tossals podrien ser explicables, pensant que hi hagués pogut haver llocs de vigilància amb presència de soldats. Però, aleshores, i les de Talló? Seria el lloc físic on es pagarien els *portoria*? Bé, està clar que no ho sabem, però queda clar que hi ha diferents llocs que participen d'aquest procés. Però a més, en el cas del Tossal de Baltarga hem de recordar la troballa de l'anell amb *signaculum*, daurat amb plata i or a la part superior, el qual ja vèiem que s'hauria de correspondre a un personatge de rang: un tribú, un magistrat, centurió, *primipilus*... en qualsevol cas era una peça que no portaven els soldats¹²⁰⁹. Així, i tenint en compte la presència de la torre i de les estructures de fortificació al capdamunt, és possible que el personatge central, delegat de l'administració i encarregat de la recaptació final, tingués la residència al Tossal de Baltarga? Potser és que hi havia dos punts de pagament, un a Talló i l'altre a Baltarga? Potser era que el lloc de pagament estava a Baltarga? I aleshores Talló i el Tossal

---

¹²⁰⁸ Hem de recordar que el territori cerdà hauria estat conquerit feia ja més de cent anys i per tant no s'hauria de témer una revolta en clau indígena. La població, certament, ja estava pràcticament "romanitzada". Tan sols és probable que s'efectuessin petits furts que amb uns pocs efectius realitzant pràctiques policials podrien ser controlats.

¹²⁰⁹ Recordem que d'uns passatges de les obres d'Apià (*Historia Romana, DeRebPun*, 104) i Plini (NH, 33, 5-6 i 7), quedava ben clar que aquest tipus d'anells amb or només els portaven els tribuns, mentre que els dels soldats eren només de ferro.

d'Isòvol, com s'haurien d'entendre? És un fenomen casual tot plegat, i la distribució de les monedes respon a una mostra aleatòria? Segurament i amb les dades que tenim no ho sabem explicar i no podem precisar el paper de cadascú, però a nosaltres ens sembla que hi podria haver llocs de vigilància, llocs de residència, oficines de pagament, llocs d'unitats mòbils... o sigui tot de petites estructures que juntes, totes elles, conformessin aquesta *statio*.

Però d'altra banda, a part del propi comerç, d'importació o d'exportació, i a banda del lucre que generessin els *portoria*, hem de parlar de Cerdanya com a nus de comunicacions, un territori pel qual s'havia de passar indubtablement en voler travessar els Pirineus (una mena de *hub* de l'alta muntanya). I semblaria que en aquest cas hi ha un gran trànsit en sentit S-N. En part això ja s'insinuava amb l'anàlisi de les monedes. La majoria de monedes de la fase iberoceretana eren dracmes de les ciutats gregues catalanes, o monedes gal·les d'imitació de les dracmes, el que volia dir que els canals d'arribada havien estat les valls septentrionals dels Pirineus (Auda, Arieja), o la vall del Tet. En canvi ara, ho acabem de veure, la gran majoria provenen de seques del nord-est peninsular, mostrant que la ruta d'accés seria la vall del Segre o els passos prepirinencs meridionals.

Ja els anys 70 Guy Rancoule (RANCOULE, 1976: 135) i Pierre Campmajó (CAMPMAJÓ, 1976: 90), van mostrar la molta presència de monedes ibèriques presents a les valls de l'Auda, Arieja i Garona, el que per ells significava una important relació comercial des del sud en els segles II-I ane. Posteriorment, altres autors també es feren ressò d'aquesta particularitat, Jordi Pons¹²¹⁰ (PONS 1994: 84-85), Maria Isabel Panosa (PANOSA, 1995: 466), Christian Rico (RICO, 1997: 242-243), Marta Campo (CAMPO, 2009: 20), Cira Crespo (CRESPO, 2011: 79) o alguns altres autors francesos (CALLEGARIN *et alii*, 2013: 204), entre molts altres, han

---

¹²¹⁰ Per aquest autor una possible resposta a la qüestió, i que explicaria en part aquesta mostra, seria que les monedes haguessin arribat amb els fugitius de les guerres sertorianes, que haurien fugit d'Hispania per refugiar-se a la Gàl·lia. Tanmateix, aquesta hipòtesi no ha estat recollida per cap altre autor.

intentat explicar aquesta massiva presència de monedes a la banda nordpirinenca. Fonamentalment es podria resumir el fenomen en què a les valls de l'Auda i l'Arieja es troba una majoria de monedes provinents de la zona d'*Illirta* i Osca principalment, mentre que al Rosselló, les zones de procedència majoritària seria la costa catalana (CAMPO, 2009). Això indicaria, i tots els autors hi estan d'acord, que el trànsit es realitzaria a través de la vall cerdana.

6.3.2.3. La societat republicana ceretana

Ja n'hem parlat de manera col·lateral o d'una manera introductòria en analitzar alguns dels temes econòmics o en parlar del nou model d'assentaments, i per tant, no ens estendrem en aquells detalls, cites o relats que ja han estat exposats. Per nosaltres la societat ceretana essencialment no canvià massa. El que féu que el marc social fos radicalment diferent que l'etapa anterior fou la presència militar romana (molt probablement d'*auxilia*), ja que aquest petit grup de gent varià i modificà totalment les relacions de poder preestablertes.

Ara és evident que a les capes dirigents de la societat ceretana, a nivell polític i econòmic, s'hi han instal·lat els magistrats romans. A quin nivell de magistratura estem parlant? No ho sabem, però sincerament, tampoc ens imaginem uns rangs molt elevats, ja que fins al moment, no s'ha trobat cap hàbitat d'una diferenciació i d'un luxe superlatiu. En qualsevol cas són aquests, els representants de les esferes militars, segurament de rang mig i baix, però també de les econòmiques els que dirigiran les grans transformacions ceretanes. Òbviament, aquesta posició quedarà falcada amb l'estament militar. Serà l'exèrcit romà, bàsicament *auxilia*, el que garantirà les posicions dominants d'uns respecte als altres, i el que serà l'encarregat de controlar i supervisar totes les activitats econòmiques.

Però això tampoc s'ha de veure com una imposició, com una substitució simple de lideratges. Molt probablement, la nova administració romana teixirà llaços d'amistat (*amicitia*) i de col·laboració, bàsicament amb les antigues elits polítiques i

econòmiques indígenes, que permetran que aquests darrers entrin en el cercle de confiança i en la xarxa clientelar dels segons. Potser això féu que de mica en mica s'anessin delegant funcions per part de Roma en aquests dirigents locals, per tal d'acabar de consolidar la seva posició en el territori. Seran aquests, per exemple, els genets reclutats per anar a combatre a Ascoli, els Bastugitas, Adimels, Umarillum, i Tabbantu.

I aquestes noves transformacions, aquests canvis que comportaren la remodelació d'antics *oppida* en *praesidia*, la creació de posts de control, de *turres*, de la creació d'una nova xarxa viària d'intercomunicació, d'un sistema de vigilància que garantís la rendibilitat i el flux de les produccions econòmiques, etc, com es van sustentar? Per nosaltres tot aquest sistema només s'entén en la mesura que hi ha una part de l'exèrcit permanentment al territori. I no és una part d'una legió acantonada en un *castra*, al marge de la societat local, sinó que el que sembla detectar l'arqueologia és que aquesta part està tota disseminada en unes petites unitats, per tots aquells punts de fortificació, o que les característiques del lloc requereixin la seva presència. En definitiva, un sistema de vigilància i control, de tipus policial, articulat per garantir els dos objectius fonamentals de Roma en la implantació al territori: el control de les vies de comunicació i sobretot, l'explotació econòmica del territori.

Ja hem vist que alguns autors eren partidaris que aquesta disgregació només es realitzés a l'hivern, en els mesos en què no hi ha combats als fronts bèl·lics i les tropes es repleguen a la rereguarda (NOGUERA *et alii*, 2014: 33). I que altres, passant a l'altre extrem, negaven qualsevol possibilitat de multidivisió de les legions (CADIOU, 2015, 233-234). Nosaltres, amb tota la prudència, pensem que les unitats de l'exèrcit, segurament tropes auxiliars indígenes, havien d'estar al territori de forma permanent, i que eventualment, en els mesos d'hivern es poguessin ampliar amb l'aportació dels contingents dels fronts de guerra (és una possibilitat que no descartem). La continuada presència del territori no només havia de garantir la logística militar en els moments de guerres (que en termes

relatius van ser molt pocs), sinó garantir el principal objectiu amb què Roma havia iniciat les transformacions de la societat ceretana: l'explotació del territori. La producció d'or, l'extracció de sal, la fabricació càrnica... totes les produccions a què hem fet referència no només van ser demandades per Roma en els anys de guerra, sinó permanentment, en tant que productes de primera necessitat i de domini estratègic.

I què en podríem dir de la resta de societat indígena? Pel que hem dit podríem pensar que de mica en mica es va anar especialitzant cada cop més. Com que ara hi havia petits propietaris (o petits arrendadors, diguem-ho com vulguem), hi hauria hagut una tendència en l'especialització productiva, i això ajudat pel fet que Roma cada cop impulsava més la "industrialització" de les produccions.

6.3.2.4. Els grans episodis històrics

Finalment, voldríem fer un últim repàs en què s'intentarà relacionar les dades arqueològiques que tenim de Cerdanya amb les dades provinents de les fonts literàries i que afecten al propi territori. En aquest sentit, la nostra no serà una posició ferma, sinó que serà la que es deriva de l'anàlisi de les dades i la possible relació amb el territori.

Ja ho vàiem, les breus descripcions que tenim per part dels autors antics, dels episodis de les guerres civils que haguessin pogut succeir al territori cerdà, havia creat un debat historiogràfic interessantíssim al respecte. Sense pretendre solucionar i tancar aquests debats, tasca que segurament és del tot impossible, ens agradaria poder donar el nostre posicionament i posar a sobre la taula nous arguments que l'enriqueixin.

La suposada invasió dels Cimbris i els Teutons (114-101 ane). Aquests són uns grups del nord d'Europa que entre el 114 ane i el 101 ane entraren a la Gàl·lia, i sobretot en els quatre darrers anys, saquejaren el territori gal, sembrant el pànic

a Roma. De fet, aquestes tribus van derrotar a l'exèrcit romà a la batalla d'*Arausio*, a Orange, l'any 105 ane. Finalment, i després que Cai Mari fos reelegit cònsol, Roma va vèncer per separat als Teutons el 102 ane, i els Cimbris al 101 ane. Tanmateix, la dada que ens interessa és que, segons s'explica, després de la victòria d'*Arausio*, els Cimbris van saquejar tota la zona compresa entre el Ròdan i els Pirineus, i penetraren a la península. Després de devastar molts territoris foren derrotats i expulsats pels Celtíbers.

D'aquestes invasions no n'hem parlat al llarg d'aquest treball perquè nosaltres considerem que no afectaren per res el territori ceretà, i ens és difícil d'imaginar una penetració pel Pertús. Ara bé, aquesta opinió no és ni molt menys l'única.

Per a molts autors, aquestes suposades invasions afectaren també als territoris catalans, provocant un important col·lapse territorial. Aquest col·lapse fou el causant que amb posterioritat es definís una xarxa de ciutats romanes al territori català. Aquesta nova xarxa havia de reforçar les posicions més septentrionals de les terres catalanes, i al mateix temps permetia assentar-hi els veterans de Cai Mari (GUITART, 2004: 29). Així, d'aquesta manera, diferents autors han defensat l'entrada de cimbris i teutons en terres catalanes. Jordi Pons, pensava que havien penetrat pel Pertús i que haurien remuntat l'Ebre, essent expulsats pels Celtíbers riu amunt (PONS, 1994: 51). També Joan Sanmartí i Joan Santacana donaven validesa a la teoria abans mencionada, i que *Aeso* i *Ieso* s'haurien fundat com una defensa dels Pirineus (SANMARTÍ/SANTACANA, 2005: 188). Uns anys després, Víctor Lluís Pérez, en el seu magne estudi sobre les fortificacions romanes catalanes, considerava que aquells grups germànics haurien entrat per la vall del Segre, majoritàriament, i que enclavaments com Olèrdola o can Tacó haurien estat peces claus per aturar-los. Davant d'aquelles incursions, Roma iniciaria una política de fundació de noves ciutats (*Baetulo*, *Ieso*, *Aeso*, *Ilerda* i *Emporiae*), on també s'hi havia d'assentar els veterans de Cai Mari (PÉREZ, 2010: 558-559). I ja més recentment, alguns autors consideren que algunes de les estructures que es documenten a nivell arqueològic, com les del Camp de les Lloses, serviren per

nodrir logísticament els exèrcits romans que lluiten contra Cimbris i Teutons, ja que aquests haurien realitzat algunes ràtzies de penetració a les terres catalanes (DURAN *et alii*, 2012, 103).

Tanmateix, altres autors, rellegant els autors clàssics, han considerat i defensat que aquestes actuacions cimbriques no van afectar per res les zones del nord-est peninsular. És el cas de Guillermo Fatás, per qui la ràtzia s'hauria produït penetrant pels Pirineus Occidentals (FATÁS, 1995: 161). En el mateix sentit es manifestava Christian Rico, per qui Aeso no podia estar fundada per veterans itàlics, a banda que no semblava jugar cap paper envers els Pirineus (RICO, 1997, 182). D'opinions similars era Cira Crespo, en la seva tesi sobre els Pirineus en època romana (CRESPO, 2011: 101).

Com veiem doncs, el posicionament és del tot dual. Per part nostra estem gairebé convençuts de la no penetració cimbriaca per la vall cerdana¹²¹¹ (o si es féu, no en deixaren cap rastre arqueològic, el que també sembla força inversemblant). En les excavacions del Castellot de Bolvir i el Tossal de Baltarga no s'ha identificat cap episodi bèl·lic en aquelles dates, i en el cas del segon jaciment tan sols són destacable unes petites remodelacions de tipus domèstic a un dels edificis. Però res equiparable a períodes destructius. Aquestes destruccions tampoc han estat identificades als altres jaciments d'aquest període amb excavacions arqueològiques realitzades (Lo Lladre, Llívia, cal Berrier, el Roc d'Esperança). Sí que hem dit que en els segles II-I ane hi ha una puntual ocupació de les coves, i que un dels motius podia haver estat la inseguretat. De totes maneres, ja hem vist com podia haver-hi molts altres factors (religiosos, econòmics, climàtics...). A més el mateix fenomen de la reocupació de coves podia ser explicat, en cas d'inseguretat, en molts altres episodis històrics. No. Per nosaltres, res demostra el pas cimbriac pel Segre.

---

¹²¹¹ I aquesta opinió ja va ser plantejada en el cas de Cerdanya per Oriol Olesti, en la seva tesina de llicenciatura (OLESTI, 1993).

I pel que fa a la fundació de ciutats, és una problemàtica que ens queda lluny del nostre treball, però senzillament volem expressar que si s'hagués efectuat aquesta política de fundacions de ciutats, fortificant els Pirineus, un dels llocs a on s'hauria d'haver construït hauria d'haver estat a la plana cerdana. Ara hem vist com aquesta comarca, i la via en general, estava plenament integrada en els territoris controlats per Roma, com una més de les regions romanes. Per tant, en cas d'una planificació de gran abast com la que es planteja, Cerdanya hauria d'haver estat la punta de llança de tot el sistema (i no Aeso, que d'altra banda, és fundada vers el 80 ane –GARCÉS/REYES, 2014). Per tant, i amb totes les matisacions que es vulgui, i amb la prudència necessària que la qüestió requereix, nosaltresensem que aquesta reorganització territorial, a partir de les invasions i d'uns veterans de Mari, no va ser executada en els termes en què s'han plantejat.

Les Guerres Sertorianes (83-78ane). Ens estem referint als episodis del pas de Sertori pels Pirineus l'any 83 ane, i que l'obligaren a pagar drets de pas, a la posterior fortificació dels passos per Livi Salinator, l'any 81 ane, i el ràpid atac de Cai Anni que obligà a què les tropes sertorianes fugissin en retirada, tots ells explicats per Plutarc (*Sertori*, VI, 4-5; VII, 1-4; XII, 5). I també al passatge de l'any 78 ane, explicat per Orosi (Llibre V, 23, 3-4) en què el governador de la Gallia Narbonensis, Luci Manli va anar fins a *llerda* a ajudar a Claudi Metel. No volem entrar a analitzar la interpretació que se'n pot fer dels "drets de pas" que fan pagar als indígenes, o el paper que haurien pogut tenir personatges com Salinator o Lanarius, ja que són qüestions que hi acabem de fer referència. Tampoc és la nostra intenció tornar a plantejar el debat historiogràfic sobre la versemblança dels fets descrits, que creiem que ja ha estat tractat en els capítols introductoris. El que ens sembla d'interès és fixar, a partir de totes les dades que tenim, la nostra posició sobre tots aquests esdeveniments, i més concretament, sobre el lloc en què succeïren.

De forma general, la majoria d'autors defensaven que tots aquests episodis havien transcorregut al corredor del Segre-Tet (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 202, PADRÓ,

1984: 81; FATÁS, 1982, 237; PONS, 1994: 59 i 80; OLESTI, 1993: 135; OLESTI/MERCADAL, 2005: 303 o OLESTI, 2015: 186). En canvi altres autors defensaven que la manca d'estructures de fortificació a la zona cerdana impedia pensar que Salinator hagués pogut fortificar aquella zona, i eren partidaris de situar els fets de l'any 81 ane a les Alberes (RICO, 2009: 203-206; CRESPO, 2011: 112-114).

De totes maneres, des de la praxi arqueològica darrerament s'ha introduït un nou argument que aniria en la línia de la primera de les opcions. Efectivament, ja fa uns quants anys que s'estan fent excavacions arqueològiques al jaciment de Monteró¹²¹², a Camarasa, un jaciment d'arrel itàlica que s'hauria bastit a inicis de l'últim terç de segle II ane, i abandonat a finals del primer quart de segle I ane. Les darreres interpretacions indiquen que l'abandonament s'hauria produït en el marc de la fugida dels partidaris de Salinator (PRINCIPAL *et alii*, 2015: 314). És evident que, donada la ubicació del jaciment, a la vall mitjana del Segre, l'equip d'arqueòlegs de Monteró és partidari de situar la penetració de Gai Anni per la via cerdana.

Nosaltres creiem que tots aquests esdeveniments van transcórrer a Cerdanya, o van tenir Cerdanya com un dels teatres d'operacions. Per nosaltres les mencions explícites a l'alta muntanya, als durs temporals... ens fan recordar un pas certament interior, del cor dels Pirineus. Una zona, la cerdana, que ja havia estat utilitzada en altres episodis (Anníbal) i que ho serà posteriorment (Cèsar, el rei Wamba), sense que ocasionin cap mena de debat. I és que, de fet, d'on sorgia el debat? La controvèrsia, ja ho hem dit, venia per la manca d'elements arqueològics a la comarca que ens poguessin fer pensar en la fortificació de 6000 homes de Livi Salinator. Però ara, aquest paradigma ha canviat. Hem vist com la via cerdana és una de les vies de comunicació transpirenques, i que el territori de Cerdanya, a nivell poblacional, és un més dels territoris controlats per Roma, equiparable quant

---

¹²¹² Monteró (especialment Monteró1) és un jaciment al qual ens hem referit en diferents moments del present treball. Per saber-ne podem agafar els darrers treballs publicats pel seu equip d'investigadors (BERMÚDEZ, *et alii*, 2005; FERRER *et alii*, 2009; PRINCIPAL *et alii*, 2015,

a infraestructures i presència territorial, a qualsevol altre territori del nord-est. Hem vist com Cerdanya consta de tota una sèrie de poblats fortificats i d'*oppida* fortificats, complementats segurament amb un seguit de posts de control i vigilància que atorguen una bona base per armar-hi una defensa. Tanmateix, no creiem que els 6000 homes de Salinator s'instal·lessin, dividits, entre els diferents assentaments de la comarca, sinó que el més normal hagués estat ubicar-se temporalment en algun lloc, a base de materials peribles i poc duradors, i abastir-se dels diferents poblats del territori (CADIOU, 2015: 234-237). Com molt bé analitza François Cadiou, el temps que tingué Salinator per fortificar els passos fou molt curt, fet que pressuposa uns dispositius *ad hoc*. Compartim la idea de Cadiou, tot i que fem notar, que en qualsevol cas, és necessari d'un poblament previ que doni el suport logístic a les tropes (alimentari, armamentístic, de vitualles...). Cerdanya tenia aquesta capacitat de subministrament a un exèrcit puntualment acantonat a la comarca.

Lògicament, d'aquests dispositius de Salinator no en tenim cap pista, i és lògic que el seu pas hagués deixat poc rastre. Tan sols una prospecció superficial intensiva i extensiva, en la recerca de *militaria*, podria donar algun fruit. Si alguna petjada va deixar aquest *castrum* temporal, o *castra*, no fou les estructures de fortificació (fossats, muralles, barracons,...) sinó justament aquells elements més prosaics però que indubtablement ens recorden al món militar romà: claus de *caligae*, àmfores trencades, restes d'armament trencat,... (NOGUERA, 2008).

I també, i d'una manera òbvia el resultat de tot plegat no hauria de deixar rastre en els jaciments coneguts. Aquests no van intervenir per res en els episodis. En uns casos perquè van ser simples observadors, i en el cas de Salinator, perquè la fugida de les seves tropes en desbandada després del seu assassinat, faria que Cai Anni els comencés a perseguir, oblidant-se tal vegada del poblament preexistent.

La Guerra Civil de Cèsar i Pompeu (49 ane). En aquest cas ens estem referint també a l'episodi de la fortificació per part de Luci d'Afrani, partidari de Pompeu, dels passos dels Pirineus l'any 49 ane, en previsió de l'avenç imminent de Gai Fabi, general cesarià, que de Narbona tenia la intenció d'anar a *l'lerda*. I també al posterior pas de Cèsar, amb 900 genets, també vers *l'lerda*, i que molt bé ens descriu el mateix Juli Cèsar (BC, I, 37; BC I, 39, 2; BC, I, 41). Tampoc en aquest cas volem tornar a fer una exposició historiogràfica dels esdeveniments. De fet, en aquest cas hi ha una unanimitat dels autors en considerar que el pas es realitzà per Cerdanya (CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 202; OLESTI, 1993: 135; ÑACO DEL HOYO, 2001: 78-79; CRESPO, 2011: 130; CADIOU, 2015: 235-237). Aquests tres darrers però, aprofundien en les guarnicions que mencionava Cèsar. Per Ñaco del Hoyo i Crespo, la manca d'evidències arqueològiques feia pensar que el que hi hauria fet Afrani seria enviar tot un seguit de petits destacaments ubicats pel territori, *praesidia*, però que no haurien arribat a constituir una veritable xarxa d'infraestructures militars. Cadiou, feia notar el poc temps que haurien tingut per construir les posicions defensives (tal com succeïa amb l'episodi anterior) i que per tant, s'havien de considerar estructures de molt poca durabilitat. Evidentment, aquests autors no contemplaven l'ocupació territorial que ara sabem que existia a Cerdanya.

Efectivament, a nosaltres ens sembla que el procés hauria estat una barreja de les dues posicions expressades, i de fet, una còpia de què havia succeït 30 anys abans. Cerdanya tenia ja una bona infraestructura de caràcter militar, ja que tenia tot un seguit de posts (Baltarga, Gallissà) i *praesidia* que feien aquestes funcions (Llívia, Castellot, Lo Lladre), per tant a Afrani no li hauria fet falta enviar petits destacaments, perquè ja hi eren. Nosaltres ens imaginem una guarnició com la que proposa Cadiou, acantonada a partir de materials lleugers i de fàcil construcció, i abastint-se dels productes locals. Evidentment aquests hipotètics *castra* temporals no han estat localitzats, però amb una planificada feina de recerca tal vegada es poguessin identificar.

Lògicament, aquests episodis tampoc tingueren efectes en la població i en els assentaments. L'ocupació fou molt puntual i els enclavaments en van quedar al marge. Així doncs, no sembla que hi hagués cap enfrontament en les zones que hauria fortificat Afrani, sinó que sembla que Fabi va poder passar sense massa problemes i personar-se a *Ilerda* ràpidament. De fet, i si ens atenim als fets posteriors (fundació de *Iulia Libica*, la menció dels *cerretani iuliani* de Plini,...) podria semblar que el territori va tenir una actitud procesariana, i que gràcies a això, Cèsar (o els seus successors) hi feren tot un seguit de concessions.

També des de l'arqueologia ens sembla haver trobat un paral·lel, un exemple que certificaria el pas de Gai Fabi i de Cèsar. Recentment s'ha iniciat l'excavació del jaciment de Puigciutat, a Oristà. Consisteix en un assentament que inicialment es correspondria a un *oppidum*, possiblement de l'ibèric ple, però que a principis de segle I ane es transforma en un *praesidium*. El lloc hauria quedat destruït de manera violenta cap a mitjans d'aquella mateixa centúria. Per l'equip que dirigeix la recerca, la destrucció s'hauria produït per l'avenç de les tropes de Gai Fabi, que un cop van haver penetrat per la vall cerdana van anar desmantellant tots aquells *praesidia*, com el d'Oristà, que controlessin vies de penetració dels Pirineus o prepirineus (PADRÓS, *et alii*, 2015: 288-289, i PUJOL *et alii*, 2015: 159).

Així, sembla força clara la penetració de les tropes de Cèsar, i del mateix Cèsar amb nou-cents genets més. Com dèiem, és molt suggerent pensar en una correlació de causa-efecte entre aquests episodis, la fundació de *Iulia Libica*, i la menció pliniana dels *cerretani iuliani*. Per nosaltres, el nom de la fundació de la ciutat i la menció de Plini només s'entenen en la mesura que la comunitat cerdana (i per extensió els ceretans?) van mostrar una actitud procesariana davant dels fets, essent agraïts, per Cèsar o pels seus successors, amb aquests reconeixements.

La revolta ceretana (39-36 ane). Ens estem referint a la revolta descrita per Dió Cassi (*Historia Romana* Llibre XLVIII, 7) i Gai Vel·lei Patercle (*Hist.Rom.*, 2, 79, 3),

iniciada l'any 39 ane, i que segons diuen fou protagonitzada pels ceretans. Segons els mateixos texts, acabaria sent sufocada per Domici Calví, 3 anys més tard. Per alguns historiadors, els últims enfrontaments d'aquesta revolta, s'haurien produït al vessant nord dels Pirineus, entre els anys 29 i 25 ane, essent finalment sufocada per Marc Mesala Corví, tal com ens ho descriuen Apià (*Historia Romana*, IV, 38) i Albi Tíbul (I, 7, 2-10).

Pel que fa a la revolta de l'any 39 ane, ja hem vist que hi havia una gran controvèrsia sobre el lloc on es produí. Pels primers autors que treballaren la qüestió ceretana, però també per altres de posteriors, els fets havien tingut lloc en la pròpia Cerdanya (PADRÓ, 176, 112; DELCOR, 1976: 151; PADRÓ *et alii*, 1978: 235; CAMPMAJÓ/PADRÓ, 1978: 206; NOLLA/RODÀ, 1995: 511; RICO, 1997: 144). Per altres, la revolta s'hi havia d'allunyar, proposant que hauria tingut lloc a la zona central dels Pirineus (FATÁS, 1990: 20; PONS, 1994: 88-89; RIVERO, 2002: 160; OLESTI/MERCADAL: 2005, 303; CRESPO, 2011: 137; AMELA, 2011, 48 i ss; OLESTI, 2015: 187). Pel que fa als primers, els arguments partien de la marginalitat dels territoris pirinencs en el període de romanització, i de la poca dispersió territorial que tindrien els ceretans, havent-se de circumscriure només a Cerdanya. Pels segons, l'encunyació d'unes monedes a Osca per commemorar la victòria per part de Domici Calví, i les mencions altmedievales dels ceretans de les valls dels Pirineus Centrals, els permetia suposar que els esdeveniments haguessin tingut lloc en les valls aragoneses.

Per part nostra, després de tot el que hem exposat, és obvi que ens posicionem amb el corrent d'opinió que situa la revolta a la zona dels Pirineus centrals. No ens estendrem en els arguments dels partidaris d'aquesta opció, ja que han quedat a bastament exposats. Tan sols voldríem afegir les dades que es deriven de la nostra recerca. Nosaltres considerem que els fets no van tenir lloc a Cerdanya perquè com hem vist aquest era una zona que ja havia quedat plenament incorporada als territoris controlats per Roma, des de principis de segle II ane. Així, nosaltres considerem el que esdevé a Cerdanya en relació a la romanització,

d'una manera similar al que succeeix a les zones del nord-est peninsular o de la costa llewantina. En aquest sentit doncs, seria difícilment assumible una “revolta indigeta” al 39 ane, o una “revolta cossetana” o una “revolta contestana”, ja que es considera que aquells territoris estan plenament integrats en l'organització romana, essent part orgànica d'allò què serà l'imperi romà. Per nosaltres, el territori de Cerdanya seria un cas similar.

Però a més, hem intentat defensar que l'antic territori dels ceretans no es limitava només a la vall cerdana, sinó que segurament totes les valls catalanes pirinenques també en formarien part, i per tant participarien, amb més o menys intensitat, en els processos que a Cerdanya se'ns mostren tan clarament: indicis d'explosió agrícola a la vall del Noguera Pallaresa, presència de Gerri de la Sal com a pol d'atracció econòmica, canvi de poblament a la vall del Valira, explotacions metal·lúrgiques al Pallars Sobirà... Així doncs, ens és molt difícil creure que la revolta ceretana del 39 ane s'hagués produït en aquests territoris.

Així, també creiem que s'hauria d'haver produït en unes valls de la zona aragonesa, en uns territoris de difícil delimitació ètnica (la *zona de frontissa* definida per Cira Crespo –CRESPO, 2011), i davant d'aquesta indefinició es podria pensar que a ulls dels romans aquelles poblacions podrien ser també ceretanes. De totes maneres, es podria tractar d'aquelles zones d'influència ceretana més perifèriques, i potser mancades de la cohesió territorial necessària per seguir els fenòmens que es desenvolupaven a les valls nuclears. Són diverses possibilitats però que en el fons tindrien el mateix significat: la revolta va tenir lloc en una zona allunyada de Cerdanya. I en aquest sentit, i recuperant els arguments que historiogràficament s'han proposat, l'encunyació de monedes a Osca per part de Domici Calví, i les referències altmedievals al “territori ceretà” referint-se a les valls aragoneses, ens fan creure que la revolta hauria tingut lloc en alguna zona imprecisa dels Pirineus centrals.

Pel que fa a la revolta dels anys 29-25 ane, esdevinguda a les valls septentrionals dels Pirineus, i sufocada finalment per Mesala Corví, la possibilitat que també afectés terres ceretanes ha estat plantejada recentment per diferents autors (CAMPILLO/MERCADAL, 1997: 881; OLESTI/MERCADAL: 2005: 304; AMELA: 2011; 53-54; CRESPO, 2011: 143). Aquesta possibilitat existia en la mesura que Albi Tíbul feia aparèixer el riu Auda en el relat dels fets.

Nosaltres pensem que, fonamentalment, els fets no van succeir en territori ceretà. I quan diem “fonamentalment” estem dient que també és probable que col·lateralment s'afectés el territori ceretà, en moments i territoris molt puntuals. En aquest treball hem intentat defensar que, partint d'allò que ens deia Estrabó (*Geografia*, III, 4, 11), el territori ceretà era al vessant meridional de la serralada, tot i així, també dèiem que la delimitació definitiva d'un perímetre ceretà s'havia de prendre amb una certa laxitud. En qualsevol cas, i de forma general, proposàvem una extensió ceretana per les valls dels Pirineus catalans, i que eventualment la llengua d'influència s'hagués estès per algunes valls aragoneses. Però el gruix de la revolta que ens descriuen Apià i Albi Tíbul s'esdevé en zona aquitana, per tant, a les valls centrals i occidentals de la part septentrional dels Pirineus. Per tant, és probable que hi hagués hagut una petita zona de contacte entre la part més occidental dels territoris ceretans, i la zona més oriental de l'àrea d'actuació de Corví a Aquitània de l'altre. En aquesta zona de contacte, no és descartable que aquells pobles situats al perímetre del territori ceretà (en la mateixa hipòtesi que fèiem en la revolta del 39 ane), haguessin participat dels fets del 29-25 ane. Això d'una banda.

Però d'altra banda, Albi Tíbul, ara ho dèiem, ens menciona explícitament el riu Auda en el relat dels fets. És una menció estranya perquè, tal com hem vist al llarg del treball, la vall d'aquest riu seria una ruta comercial força important al llarg dels segles II-I ane (RANCOULE, 1998; CAMPO, 2009; CALLEGARIN *et alii*, 2013). Sent un eix viari tan concorregut almenys des de feia cent anys, tindria lògica una sublevació de la població prou important per portar-hi legions de l'exèrcit per

sufocar-la? A nosaltres ens sembla, si més no, una mica contradictòria. Així, l'explicació de la menció de l'Auda podria venir perquè un grup dels revoltats aquitans s'hagués refugiat en aquella vall, per exemple, i que acabessin sent derrotats per Corví. O pensar, en ser un relat poètic, que Albi Tíbul fes servir l'Auda com un recurs literari. Podrien haver-hi algunes explicacions més. En qualsevol cas ens sembla de poca consistència històrica una revolta de la població indígena d'aquella vall en els anys en què ens estem movent, però com dèiem, no podem descartar cap possibilitat.

6.3.2.5. La fi del sistema territorial republicà

Finalment, nosaltres creiem que aquesta estructura territorial, socio-econòmica i administrativa també va estar plenament assentada i operativa durant bona part del segle I ane. Tanmateix, pensem que en els anys avançats del tercer quart de segle I ane, es produí el procés vers un nou ordre territorial, l'imperial, que tindria com a punt nuclear la fundació de *Iulia Libica*. En certa manera, s'hauria arribat al final de la romanització del territori. Aquest canvi en el model de poblament no fou com a conseqüència de cap esdeveniment bèl·lic, ni de destruccions, invasions, catàstrofes o qualsevol altre fet que pogués ser violent per la població. La transformació s'ha d'entendre en el marc d'un context més general, de gran amplitud, en el qual, d'una banda s'està intentant eliminar els últims focus poblacionals que resten al marge del control romà, i de l'altra s'està definint un nou ordre jurídic-administratiu, amb clares implicacions territorials, que donarà lloc a allò que es coneix com l'Imperi romà (RICO, 1997; OLESTI, 2010). No és ni molt menys l'objectiu d'aquest treball descriure com seran les característiques de la vall cerdana en aquest nou període, i per això ens remetem al treball que l'arqueòleg Jordi Guàrdia està realitzant sobre la qüestió. Tan sols volem presentar alguns arguments que ens permeten definir el marc cronològic d'aquests canvis i veure com es van esdevenir. Per fer-ho partirem del registre arqueològic que tenim.

En el cas del Castellot, hem vist com la localització d'una moneda de *Kelse* dels anys 45-44 a.n.e. ens marca una datació *terminus post quem* de mitjans de segle I a.n.e. Els materials de la primera meitat de segle, tot i escassos, estan representats en el jaciment, amb fragments d'àmfora tarraconesa, algun fragment de ceràmica Campaniana C, o imitacions de Parets Fines (en la forma Mayet II). Tanmateix, les produccions típiques de la segona meitat ens són totalment absents. Les ceràmiques sigil·lades itàliques, les formes d'àmfora tarraconesa d'aquells moments (forma Laietana, Pascual, Dressel 2-4), que d'altra banda sí que es troben ben representades al jaciment de Llúvia. Per tant, a partir del registre material es pot concloure que, si bé l'abandonament del lloc es produí després de l'any 44 a.n.e., aquest no es s'endarrerí molts anys enllà.

I sabem com s'esdevingué l'abandonament del Castellot? Doncs el que sí que sabem és que no fou violent. Efectivament, els nivells d'abandonament o d'amortització no presenten traces de destrucció violenta, d'incendis, de setges... Contràriament sembla talment com si s'hagués deixat de viure-hi, deixant l'indret abandonat. I un cop abandonat, les estructures es podrien haver reblert de forma natural, a causa dels agents climàtics, o que hagués estat desmantellat i enderrocat de forma voluntària.

Pel que fa al Tossal de Baltarga, succeeix un fenomen similar. En aquest cas el material ceràmic no té tants elements a considerar com al Castellot. Però d'aquell jaciment segons sembla comptem amb dues monedes de mitjans de segle I a.n.e. Una és un as emès a Hispania, l'any 46-45 a.n.e., amb la inscripció CN MAG IMP. La segona és un denari de *Petillius Capitolinus*, del 43 a.n.e. Aquestes dues també ens donen un *terminus post quem* de mitjans de segle I a.n.e. I també, d'acord amb la manca de produccions ceràmiques de la segona meitat d'aquell segle, caldria pensar que l'abandonament del lloc s'esdevengué poc després. Com en el Castellot, no semblen haver-hi vestigis de violència o d'incendis, hauríem de creure en un abandonament convencional. El pas del temps, o un enderroc voluntari haurien fet desaparèixer les restes per complet.

Però també podem fer la mateixa anàlisi a partir dels nous assentaments que s'originen. I en aquest cas l'exemple més evident és *Iulia Libica*. Els recents estudis arqueològics marquen un inici de l'activitat edilícia de la ciutat romana, a finals de segle I ane, amb uns marcadors cronològics molt clars com poden ser les ceràmiques prearetines, o les sigil·lades itàliques (GUÀRDIA *et alii*, 2016: en premsa). De totes maneres, aquesta datació ha estat en algun cas precisada, entenent que les construccions relacionades amb la ciutat s'iniciarien a partir de l'últim terç de segle I ane (GUÀRDIA, 2012: 55 i ss). També podríem posar dins el mateix fenomen el cas de cal Berrier (MOIX, 2010: 261-262), en què sembla que a finals de segle I ane es produeix una reforma total de l'hàbitat, potser ara molt més vinculat al *suburbium* de la nova ciutat.

Per tant a Cerdanya hi ha un moment en què s'abandonen alguns assentaments (el Castellot de Bolvir, el Tossal de Baltarga) en el mateix moment en què en sorgeixen altres (la ciutat romana). Podria ser un fenomen similar al que succeeix al Rosselló. Allà, la fundació de *Ruscino*, a partir de mitjans de segle I ane, va anar acompanyada de l'amortització de les estructures antigues (RÉBÉ *et alii*, 2012: 213). Però a més, i a partir de les poques dades arqueològiques que es tenen d'*Illiberris*, semblaria que l'*oppidum* s'hauria abandonat al voltant de mitjans de segle I ane (BÉNÉZET, 2015: 276), més o menys coincidint en el temps amb la fundació romana. I no ens volem estendre més perquè ja seria entrar a parlar de els canvis i transformacions que s'esdevenen en època d'August, però és un fenomen que podríem trobar, *mutatis mutandis*, en altres zones del nord-est peninsular (OLESTI, 2010; OLLER, 2012).

Així doncs, què succeí realment en aquell tercer quart avançat de segle I ane a Cerdanya? Doncs tot sembla indicar que Roma impulsà que el territori entrés en una nova fase de transformació poblacional. En aquesta fase, no sembla que s'abandonessin tots els antics assentaments, ja que tenim evidències d'ocupació fins a l'etapa imperial en algun d'ells (seria el cas de Lo Lladre –CAMPMAJÓ, 1983:

32- o al mateix Puig de Llivia –ALIAGA *et alii*, 2002). Però sí que alguns d'aquells assentaments ubicats al bell mig de la plana, en llocs més elevats, i que haurien fet funcions més policials i de control van quedar abandonats. De totes maneres, i per donar profunditat a aquestes transformacions caldria un estudi detallat justament del període imperial, per veure quines continuïtats i quins canvis hi ha d'un període envers l'altre.

6.3.2.6. Valoració final del període republicà

Finalment voldríem fer una última valoració, potser més conceptual, per tal de sintetitzar el significat i l'abast real de les transformacions que s'esdevenen en els segles II-I ane a Cerdanya (però també al territori ceretà), principalment a partir de mitjans de segle II ane. Bona part d'aquests eixos definitoris, sinó tots, pensem que han quedat àmpliament exposats en els diferents apartats amb què hem dividit la descripció d'aquest horitzó cronocultural, però creiem que és necessari aportar-los conjuntament i de forma concreta.

Ja dèiem que és a partir de la finalització de la Segona Guerra Púnica i de la posterior pacificació del territori en els primers anys de segle II ane, que el territori de Cerdanya queda incorporat a les províncies hispanes de Roma, en aquest cas a la Citerior. L'àmplia vall que conforma aquella comarca es trobava al bell mig d'un important nus de comunicacions, però principalment, era la plaça que articulava la via transpirinenca que comunicava les antigues zones sordona i ilergeta. A més, era el camí per on s'havia escolat Anníbal, i per tant una ruta d'una gran potencialitat estratègica.

Així, durant la primera meitat de segle II ane no sembla que hi hagi molts canvis a nivell de poblament, a banda de refer-se les destruccions (poques a Cerdanya) que haguessin pogut ocórrer a finals de segle III ane. En qualsevol cas, sembla ser el mateix panorama estàtic que a la major part de territoris del nord-est peninsular. A partir de les fonts històriques, epigràfiques i arqueològiques,

semblaria que Roma només té una voluntat tributària envers el territori, una voluntat de fixar unes rentes amb les quals beneficiar-se de l'ocupació del territori de forma immediata,. Per a tal efecte doncs, no feien falta grans transformacions territorials, sinó la implementació d'uns *praesidia* molt selectius, probablement partint dels mateixos *oppida* preexistents. A tall d'hipòtesis, és probable que el centre nuclear de Cerdanya fos l'assentament capitalí, la suposada *Libia*.

Però aquesta fotografia varià considerablement a partir de mitjans de segle II ane. De forma ben similar a la que s'esdevé a la gran part de territoris ibèrics, a Cerdanya se succeí una transformació territorial que comportà la remodelació d'alguns dels antics *oppida*, per albergar-hi petits destacaments militars, i l'eventual construcció d'altres petits posts en llocs especialment estratègics, i vinculats també a l'esfera militar. El conjunt d'actuacions estava encaminat a dos grans objectius, els quals per nosaltres són compartits a tot el territori del nord-est peninsular: el primer, i més important, seria el control i la gestió directe de l'explotació dels territoris des d'un punt de vista econòmic. El segon, consistiria en l'efectiu control de les vies de comunicació.

És un moment en què Roma decideix implicar-se en els afers hispànics (han acabat els combats al nord d'Àfrica -Cartago-, les guerres macedòniques...), i decideix començar a transformar el territori conquerit. Així, d'una banda, hi ha una mostra evident per consolidar les posicions al centre peninsular, i d'acabar de conquerir una zona certament inestable. Però de l'altra, en les zones ja conquerides de la rereguarda, inicia tot un seguit de canvis que es manifestaran a nivell poblacional, però que tindran les seves derivades en les activitats econòmiques i productives.

En qualsevol cas, el que va generar a Cerdanya aquesta actuació a nivell poblacional, com dèiem, és l'aparició de petits contingents militars distribuïts per diferents llocs de la comarca. A vegades s'ubicaven en *oppida* i poblats preexistents, però en altres en zones de rellevància estratègica. Aquestes unitats

no serien de procedència itàlica (o almenys, no majoritàriament), sinó que estarien formades per topes d'*auxilia*, per tant de personatges indígenes. L'objectiu d'aquests petits destacaments militars seria el de teixir una xarxa de control del territori, de vigilància, que exercís tasques de policials, però també dissuasòries de cara a la població.

I per què seria tan important aquest control? Ja ho hem dit, d'una banda pels interessos econòmics de la comarca i dels ceretans. En aquest moment hi ha una reorganització de la producció de la plana cerdana que hauria d'haver afavorit una major productivitat (agrícola i ramadera), amb el reassentament de part de la població en petites granges disseminades pel territori. Però també hi ha l'inici de les explotacions mineres a gran escala, tant del ferro, com del coure, plata i en el cas de Cerdanya també de l'or. Els metalls es converteixen en un element estratègic per Roma, des del punt de vista econòmic, i de suport logístic militar, i coneixedors de la mineralitat pirinenca, Roma va iniciar una explotació minerometal·lúrgica en un sentit transversal, en què els processos finalistes es realitzarien en els *oppida* dels fons de la vall. Per tant, no és una transformació que només afectà Cerdanya, sinó que afectà a tot el territori pirinenc català, en tant que territori ceretà, i amb major o menor intensitat, transforma aquelles relacions de producció necessàries per als interessos romans. Però en l'esquema general, pensem que va tenir una rellevància especial l'explotació de l'or, i tal vegada per això Cerdanya va generar una presència militar que sobrepassava el simple punt de control¹²¹³.

Però no només hi ha un interès agro-ramader i metal·lúrgic. Ja ho hem vist, els grans recursos naturals muntanyencs (la fusta, la sal i la neu/gel) també eren especialment apreciats per Roma, i la seva producció i distribució era capital.

---

¹²¹³ Cal recordar que a tots els llocs en alçada on s'han realitzat excavacions arqueològiques de nivells republicans amb metodologia científica (Castellot de Bolvir, el Tossal de Baltarga, Lo Lladre de Llo, l'Abric del Pic de Bena) s'han trobat clars indicis de la presència militar romana. I només en els assentaments tipus granges (cal Berrier i el Roc d'Esperança) les traces militars són inexistents.

Però d'altra banda, i si ampliem el radi d'acció, ja hem vist que un segon interès radicava en el control eficient de les vies de comunicació, i especialment de la que enllaçava *Ilerda* amb *Ruscino*. Nosaltres pensem que Roma va elaborar un programa d'urbanització i remodelació de la via transpirinenca que es basava en diferents elements. D'una banda, la construcció i refecció de l'antic camí que creuava el corredor Segre-Tet, de manera similar al que havia succeït a l'interior del territori català. De l'altra, en l'articulació de grans punts de control en les parts més estratègiques de la via. Dos d'aquests llocs serien al principi i al final, *Eso*¹²¹⁴ i *Ruscino* respectivament. Un altre seria Cerdanya, ja ho hem vist. I un darrer pensem que, a nivell hipotètic, hauria pogut estar la plana de la Seu d'Urgell. I finalment, el programa es complementava amb el pagament de les taxes per ultrapassar aquell coll. Ja ho hem dit, creiem que a la zona de Talló-Baltarga hi hauria una *statio* on es pagarien els *portoria*, i tal vegada, amb el temps, seria un lloc on es realitzarien altres pagaments, esdevenint un *teloneum*.

Per tant, les transformacions que s'inicien en aquest moment no són subsidiàries de les actuacions militars al centre peninsular (o a causa de les invasions cimbriques), o sigui, no van ser motivades per les accions del front bèl·lic. Certament hi van tenir molt a veure, i la demanda que generava l'exèrcit, en tots sentits, va alimentar, fomentar i multiplicar possiblement els canvis. Però nosaltres creiem que és justament la voluntat de Roma en explotar i transformar el territori, és la voluntat de rendibilitzar econòmicament el nord-est peninsular, a partir de la seva explotació directa, que féu que s'iniciés la transmutació del territori. I evidentment, per garantir l'eficiència dels canvis, s'havia de tenir el control ferri de les vies de comunicació. Òbviament, l'organització, planificació i execució de les transformacions, però també el seu manteniment i durabilitat al llarg de tot el període, només va poder anar a càrrec de l'estament militar romà.

I és aquesta xarxa creada i assentada al territori, a la que va recórrer Roma en moments de conflicte, a l'inici de tot aquest procés (amb les guerres celtibèriques i

---

¹²¹⁴ Ens estem referint al campament militar romà que s'hi instal·là a l'últim quart de segle II ane.

lusitanes), o amb les guerres civils del segle I ane. Aquesta xarxa serà el suport logístic del moment d'excepcionalitat bèl·lica, aportant recursos materials i humans, però també albergant a part dels soldats en les hivernades. Quan arribats els mesos d'estiu, es refeien els fronts bèl·lics, o quan finalitzaven, senzillament, els conflictes, als diferents territoris hi continuava havent una intensificació productiva, garantida per una xarxa de posts militars, i canalitzada pels magistrats romans.

Per tant, les transformacions que s'esdevenen formen part i s'entenen en el context general d'aquell moment, i per tant han de posicionar Cerdanya al conjunt de territoris gestionats i controlats per Roma. I tant fou així, que aquella important ruta fou la que sovint es va seleccionar per accedir a la Península, per exemple en els casos de les Guerres civils, o fou la que s'utilitzava des de les terres interiors catalanes per anar al Llenguadoc occidental.

Cerdanya, no fou un territori privilegiat, sobrefortificat o de control estratègic especial. Però tampoc era un lloc marginal i residual. De fet, era un territori amb unes suficients potencialitats econòmiques perquè Roma hi iniciés les mateixes transformacions que als altres territoris ibèrics.

Finalment, aquesta estructura poblacional fou transformada de nou, segurament després de la guerra civil entre Cèsar i Pompeu, i en el marc, o immediatament després, de la voluntat romana per acabar de tenir controlades totes les zones *interlimites*, per tal d'implementar unes reformes jurídico-administratives que donaran lloc a l'estructura territorial imperial. En aquestes transformacions seran abandonats alguns dels llocs de referència de la fase anterior, com el Castellot de Bolvir o el Tossal de Baltarga, concentrant els rols polítics, administratius i judicials a la nova ciutat romana que es construí en aquell moment, *Iulia Libica*.

7. BIBLIOGRAFIA

ABAD, L.; SALA, F. (2001). *Poblamiento ibérico en el Bajo Segura. El Oral (II) y la Escuela*, Madrid.

ABADAL, R; SALA, F. (1986). *Catalunya carolíngia, I. El domini carolíngi a Catalunya*, Ed. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

ABELANET, J (1976): "Les roches gravées du Capcir et de la Cerdagne (Roussillon)" A: *Cypselà, 1. Crònica del Primer Congrés d'Arqueologia de Puigcerdà*. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Pàgs 79-82.

ACHÓN, O; (2015) *Informe de la intervenció arqueològica al solar de la rectoria d'All (Isòvol)*. Lliurat a l'ajuntament d'Isòvol el maig de 2015.

ADAM, JP (1989). *La construcción romana. Materiales y técnicas*, Editorial de los Oficios, Lleó, 2002 (primera edició Editions A. Et J. Picard, 1989). Pàgs 156-157.

ADSERIAS, M; BURÉS, L; RAMON, E; (1995): "Excavacions al carrer de Pere Martell de Tarragona: mil anys d'evolució urbana (del segle V aC al V dC)" A: *Tribuna d'Arqueologia 1993-1994*, pàgs 75-86 .

ADSERIAS, M; CELA, X; MARÍ, LL (2002) "El poblat ibèric fortificat de Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès, Tarragona)" *Revista d'Arqueologia de Ponent, RAP*, 11-12, pp 255-275.

ALBIZURI, S; ALONSO, N; LÓPEZ, FJ (2011) "Economia i canvi social a Catalunya durant l'edat del bronze i la primera edat del ferro", A: *Arqueomediterrània 12. Economia agropecuària i canvi social a partir de les restes bioarqueològiques. El primer mil·lenni aC a la mediterrània occidental*. Actes de la V reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell, 16 al 18 d'abril de 2009) pàgs 11-36.

ALIAGA, S.; ANDREU, R.; MERCADAL, O.; OLESTI, O.(1998a). "Territori i vies de comunicació a la Cerdanya en època romana" A: *XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Comerç i vies de comunicació*, celebrat a Puigcerdà el 31 d'octubre i l'1 de novembre de 1997, ed. I. d. E. Ceretans. Puigcerdà. pàgs 261-279.

ALIAGA, S.; CAMPILLO, J.; CAMPMAJÓ, P.; MERCADAL, O.; RANCOULE, G.; (1998b). "Les vies de penetració humana a la Cerdanya entre la fi de l'Edat del Bronze i l'època romana" A: *XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Comerç i vies de comunicació*, celebrat a Puigcerdà el 31 d'octubre i l'1 de novembre de 1997, ed. I. d. E. Ceretans. Puigcerdà. pàgs 209-222.

ALIAGA, S.; CABALLÉ, G.; CAMPILLO, J; SUBIRANAS, C. (1998c): "*Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al castell de Llivia (La Cerdanya). Campanyes 1995-1996*". Lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

ALIAGA, S.; CABALLÉ, G.; SUBIRANAS, C. (2000): "*Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al castell de Llivia (La Cerdanya). Campanyes 1997-1998*". Lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

ALIAGA, S.; CABALLÉ, G.; SUBIRANAS, C. (2001): "El castell de Llivia (La Cerdanya): resultat de les intervencions arqueològiques (1995-2000)" A: Ceretània. Quaderns d'Estudis Ceretans. 2001-3. pàg191-203.

ALIAGA, S.; CABALLÉ, G.; SUBIRANAS, C. (2002): "*Memòria de la intervenció arqueològica al castell de Llivia (La Cerdanya). 1999-2000*". Lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

ALIAGA, S.; CABALLÉ, G.; SUBIRANAS, C. (2003): "Intervencions arqueològiques al castell de Llivia. Campanyes 2000-2001. Darreres interpretacions." A: *2n Congrés*

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. Sant Cugat del Vallès. ACRAM. P.680-685.

ALONSO, N; BOUBY, L; (2014): "Les plantes explotades durant l'Edat del Bronze i la primera Edat del ferro al Mediterrani Nordoccidental" A: *XV Col·loqui Internacional de Puigcerdà-Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya*, celebrat a Puigcerdà el 17, 18 i 19 de novembre de 2011 Pàgs 537-556.

AMELA, L.; (2011): "Cn Domicio Calvino y los cerretanos." A: *Hispania Antiqua XXXV*, Universidad de Valladolid Pàg 43-65.

ARANEGUI, A; (2012): "Los Íberos: ayer y hoy" ed. Marcial Pons.

ARCELIN, P.; PLANA-MALLART, R.; (2011). "L'expression monumentale des rites protohistoriques en gaule méditerranéenne et dans la partie nord-est de la Péninsule Ibérique. Stèles, bâtiments culuels et sculptures" A: *Des rites et des hommes. Les pratiques symboliques des Celtes, des Ibères et des Grecs en Provençs, en languedoc et en Catalogne*, Editions Errance. París. Pàgs 25-60.

ARCOS, R.; BELMONTE, C.; BUXEDA, C.; GARCÉS, I.; MADRID, M.; PADRÓS, C. (2010). "Els orígens d'Aeso (Isona i Conca Dellà, Pallars Jussà)" A: *XIII Auriga*, 60. Pàgs 10-11.

ARCOS, R.; BELMONTE, C. (2011). "*Memòria de les actuacions realitzades als nous accessos a Isona i Conques des de la C-1412b i de l'excavació del jaciment del Serrat dels Espinyers*" Lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya el 2011.

ARRAYÁS, I. (2002): *Morfologia història del territorium de Tarraco en època tardo-republicana romana o ibèrica final (segles III-I aC)*. *Cadasstres i estructures rurals*

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

Tesi doctoral presentada a la Universitat Autònoma de Barcelona el setembre d 2002 i dirigida pel Dr Alberto Prieto

ASENSIO, D.; (2009). *Informe de l'actuació arqueològica efectuada al nucli ibèric del Cogulló (Sallent, Bages). Campanya 2009*. Lliurat al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

ASENSIO, D.; CELA, X; FERRER, C.; (1996) "Els materials ceràmics del poblat ibèric del Castellet de Banyoles (Tivissa). Col·lecció Salvador Vilaseca de Reus " A: *Pyrenae*, 27 pp 163-191.

ASENSIO, D.; FERRER, C.; MORER, J.; POU, J.; SABATÉ, G. (1999). "El poblament ibèric al Vendrell: estat de la qüestió" A: *Miscel·lània Penedesenca*, vol. XXIV Institutu d'Estudis Penedesencs, pàgs 55-69.

ASENSIO, D.; FRANCÈS J.; PONS, E. (2002). "Les implicacions econòmiques i socials de la concentració de reserves de cereals a la Catalunya costanera en època ibèrica" A: *Cypsela*, 14, Pàg. 125-138.

ASENSIO, D.; MORER, J.; POU, J. (2003). "La ciutadella ibèrica de Toixoneres (Calafell)" A: *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental*, ed. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona. Pàg. 265-279.

ASENSIO, D.; CARDONA, R.; FERRER, C.; MORER, J.; POU, J.; SAULA, O. (2005a). "Noves dades sobre el nucli fortificat ilergeta dels Esticlells (Verdú, Urgell)" A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 467-474.

ASENSIO, D.; MORER, J.; POU, J.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J (2005b). "Evidències arqueològiques del procés d'emergència d'èlites aristocràtiques a la ciutadella

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

ibèrica d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)" A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 597-607.

ASENSIO, D.; MIRÓ, M.; SANMARTÍ, J.; (2005c). "Darreres intervencions arqueològiques al Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre): una ciutat ibèrica en el segle III aC" A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 615-621.

ASENSIO, D.; LÓPEZ, D.; MESTRES, J.; MOLIST, N.; ROS, A.; SENABRE, MR (2006). "De la primera edat del ferro a l'ibèric antic: la formació de les societats complexes a la zona del Penedès" A: *ArqueoMediterrània, 9. De les comunitats locals als estats arcaics: la formació de les societats complexes a la costa del Mediterrani occidental*, actes de la III Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, celebrada a Calafell entre el 25 al 27 de novembre de 2004. Pàgs 289-304.

ASENSIO, D.; CARDONA, R.; FERRER, C; MORER, J; POU, J; CHOREN, J; CALDUCH, N. (2008a). "L'hàbitat i el camp de sitges ibèric de Sant Esteve d'Olius (Olius, Solsonès): un nucli d'activitats econòmiques especialitzades del segle III aC a la Catalunya interior" A: *Tribuna d'Arqueologia 2007*. Pàgs149-167.

ASENSIO, D.; CELA, X.; LÓPEZ, D; MORER, J; (2008b). "Memòria científica de la intervenció arqueològica al jaciment protohistòric del Turó de la Font de la Canya", lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya el març de 2008.

ASENSIO, D; CARDONA, R; FERRER, C; GARCIA-DALMAU, C; MORER, J; POU, J; SAULA, O (2009) "L'arquitectura domèstica en el nucli fortificat ilergeta dels Estinclells (Verdú, l'Urgell), Segle III aC" A: *Arqueomediterrània 11. L'espai domèstic i l'organització de la societat a la protohistòria de la Mediterrània occidental (Ier*

mil·lenni aC). Actes de la IV reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell, 6 al 9 de març de 2007) pàgs 125-141.

ASENSIO, D; PONS, E; (2011a) "El paisatge fortificat de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà): un equilibri entre estructures constructives i excavades" A: *Revista d'Arqueologia de Ponent* (RAP), número 21, Universitat de Lleida pàgs 173-183.

ASENSIO, D.; CARDONA, R.; GARCIA, C.; FERRER, C.; MORER DE LLORENS, J.; POU, J.; SAULA, O. (2011b). "El fossat del poblat ibèric dels Estinclells (Verdú, l'Urgell). Segle III aC" A: *Revista d'Arqueologia de Ponent*, n. 21, Universitat de Lleida pàgs 121-128.

ASENSIO, D.; GARCIA, C.; SÁNCHEZ, E.; (2011c). "Un fossat del període ibèric ple en el nucli fortificat del Cogulló (Sallent, Bages)" A: *Revista d'Arqueologia de Ponent*, n. 21, Universitat de Lleida pàgs 157-164.

ASENSIO, D.; JORNET, R; MIRÓ, M; SANMARTÍ, J (2011d). "La ciutat ibèrica del Castellet de Banyoles: resultats de l'excavació del sector adjacent a les torres pentagonals (2008-2010) A: *Tribuna d'Arqueologia 2009-2010*, pàg 243-261.

ASENSIO, D.; CARDONA, R; MORER DE LLORENS, J.; POU, J.; GIL, B; CANTERO, FJ; FERRER, C (2012) "El poblament ibèric al Solsonès: un estat de la qüestió a partir dels treballs del Centre d'estudis Lacetans " A: *Actes de les I Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*, celebrades a Manresa els dies 28-30 d'octubre de 2010 pp 73-82.

ASENSIO, D.; CARDONA, R; MORER DE LLORENS, J.; POU, J.; GIL, B; CANTERO, FJ; SÁNCHEZ, L (2016a) "Novetats de la recerca en els nuclis lacetans de Castellvell (oliu) i Sant Miquel de Sorba (Montmajor)" A: *Actes de les II Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*, celebrades a Vic del 13 al 15 de desembre de 2012, pp 104-110.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

ASENSIO, D.; CANTERO, FJ; CARDONA, R; GIL, B; MORER DE LLORENS, J.; POU, J.; SÁNCHEZ, L (2016b) "Los conjuntos cerámicos del conjunto fortificado de época republicana de Sant Miquel de Sorba (Berguedà, Barcelona)" Póster presentat al Congreso Internacional de Arqueología "Cultura material romana en la Hispania Republicana. Contextos privilegiados y estado de la cuestión", celebrat a Lezuza del 22 al 24 d'abril de 2016, en premsa.

AYMAMI, G (2000): *Aproximació als pous de glaç i de neu de Catalunya*. Rafael Dalmau Editor.

AZCÁRRAGA, S; BAQUEDANO, E; MÄRTENS, G; CONTRERAS, M; RUIZ ZAPATERO, G (2014): "Vajilla broncea tardorrepublicana en El Llano de la Horca (Santorcaz, Madrid)", A: *Archivo Español de Arqueología* P.109-121.

BAL, MC; RENDU, C; RUAS MP; CAMPMAJO P (2010) "Paleosol charcoal: Reconstructing vegetation history in relation to agro-pastoral activities since the Neolithic. A case study in the Eastern French Pyrenees" A: *Journal of Archaeological Science*, 37 (2010), Pàg 1785–1797.

BALLESTER, X. (2014). "Cataluña, ibérica cuna". A: *Paleohispánica*, 14, pàgs 59-87.

BARRERES, M; HUNTINGFORD, E (1982): "El jaciment arqueològic de la Fou de Bor (Baixa Cerdanya)" A: *Ausa*, Vol X, núm 102-104, Pàgs 201-215.

BAYO, S; DOMENECH, C; SALA, F (2016); "Cultura material de la presencia militar romana en la costa alicantina "Cultura material romana en la Hispania Republicana. Contextos privilegiados y estado de la cuestión", celebrat a Lezuza del 22 al 24 d'abril de 2016. En premsa.

BELARTE, M.C.; (1996). "L'estudi de la casa protohistòrica a Catalunya i àrees adjacents. Proposta tipològica i terminològica" A: *Pyrenae*, n. 27, Pàgs 103-115.

BELARTE, M.C.; (2010). "Vivre dans une maison lattoise au milieu de l'âge du fer" A: *Les objets racontent Lattara*, Collection Archéologie de Montpellier Agglomération (AMA), 1. Éditions Errance, Paris, 2010, sous la direction de Lionel Pernet et Michel Py. Editions Errance. París. Pàgs 34-37.

BELARTE, MC; BONET, H; SALA, F (2009) "L'espai domèstic i l'organització de la societat ibèrica: els territoris de la franja mediterrània" A: *Arqueomediterrània 11. L'espai domèstic i l'organització de la societat a la protohistòria de la Mediterrània occidental (Ier mil·lenni aC)*. Actes de la IV reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell, 6 al 9 de març de 2007) pàgs 93-119.

BELARTE, M.C.; DE CHAZELLES, C.A.; (2011). "Les manifestations de pratiques rituelles en contexte domestique en Ibérie et en Gaule méditerranéenne" A: *Des rites et des hommes. Les pratiques symboliques des Celtes, des Ibères et des Grecs en Provens, en Languedoc et en Catalogne*, Editions Errance. París. Pàgs 165-188.

BELLÓN, JP; RUEDA, C; RUIZ, A; MOLINOS, M; GARCÍA-BELLIDO, MP (2016) "*Baecula*: un paradigma arqueológico para la identificación de campos de batalla de la Segunda Guerra Púnica" A: *Congreso Internacional de Arqueología "Cultura material romana en la Hispania Republicana. Contextos privilegiados y estado de la cuestión"*, celebrat a Lezuza del 22 al 24 d'abril de 2016. En prensa.

BELMONTE, C (2015): "El Serrat dels Espinyers: noves aportacions al poblament iber i romà d'Isona (Pallars Jussà)" A: *Actes de les Primeres Jornades d'Arqueologia i paleontologia del Pirineu i Aran* celebrades a Coll de Nargó el 29 i 30 de novembre de 2013, Pàgs 156-163.

BELMONTE, C; GARCÉS, I; ALBIZURI, S; NADAL, J; CAMA, M; BATLLE, S; FERNÁNDEZ, M; FORTUNY, K; SOBRINO, A; PEIRÓ, M; RICHAUD, I; ROMÁN, E (2012) "La societat ibèrica al Pallars Jussà (Lleida, Catalunya): l'aportació del sitjar del Serrat dels

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

Espinyers d'Isona" Póster de la VIII Reunió Internacional d'arqueologia de Calafell, celebrades a Calafell del 7 al 9 de març de 2013.

BELTRÁN, F.; (1984): "El año 218 aC. Problemas en torno al comienzo de la Segunda Guerra Púnica en la Península Ibérica" A: *Cinquè Congrés Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* celebrat a Puigcerdà del 23 al 25 de setembre de 1982, Puigcerdà P.147-171.

BELTRÁN, M (2016); "Cultura material roman republicana de Azaila" A: *Congreso Internacional de Arqueología "Cultura material romana en la Hispania Republicana. Contextos privilegiados y estado de la cuestión"*, celebrat a Lezuza del 22 al 24 d'abril de 2016, en premsa.

BELTRÁN DE HEREDIA, J.; COMAS, M.; GURRI, E.; JUAN, J, (2006). "Noves aportacions sobre la producció de vi a la Laietània romana: instal·lacions vinícoles i anàlisis de residus)" A: *QUARHIS*, núm. 2, Pàgs 92-107.

BÉNÉZET, J ; HALLAVANT, CH ; BOUBY, L ; MACHADO, C (2015) "La fossé de la rue des Corbières et le système de défense d'Elne (Pyrénées Orientales) durant le deuxième âge du fer (IVe – II s. anè)" A: *Documents d'Archéologie Meridionale*, 35, pp 253-284.

BERMEJO, J. (2009). "El pan nuestro de cada día: la religiosidad en el contexto arqueológico de las unidades domésticas ibéricas" A: *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 19 pàg 91-104.

BERMÚDEZ, X (2005). "El territori ilerget oriental. Evolució del poblament i definició de fronteres". A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum II, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 441-448.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

BERMÚDEZ, X.; GRAELLS, J.; GONZÁLEZ, MA.; MORELL, N; PRINCIPAL, J (2006). "El jaciment iberoromà de Monteró 1 (Camarasa, la Noguera). Resultats preliminars de les intervencions arqueològiques" A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, Pàgs 455-462.

BERROCAL, L (2004) « La defensa de la comunidad : sobre las funciones emblemáticas de las murallas protohistóricas en la Península ibérica" A: *Gladius*, XXIV, pàgs 27-98.

BERROCAL, A (2015) *Informe dels resultats de l'anàlisi carpològic del rentat de les mostres de sediment del jaciment del Castellot (Bolvir, la Cerdanya)*. Octubre de 2015. Treball inèdit.

BEYLIER, A; (2011) "Les fosés défensifs en gaule méditerranéenne protohistorique (IX-II a. av. n. ère): formes et fonctions" A: *Revista d'Arqueologia de Ponent (RAP)*, número 21, Universitat de Lleida pàgs 253-272.

BEYLIER, A; GAILLEDROT, E; (2011) "Traditions indigènes et innovations dans les fortifications de l'aire languedocienne à l'âge du Fer: l'exemple de Pech Maho (Sigean, Aude) et du Cayla de Mailhac (Aude)" A: *Revista d'Arqueologia de Ponent (RAP)*, número 21, Universitat de Lleida pàgs 251-269.

BONET, H; MATA, C (2002): *El Puntal dels Llops. Un fortín Edetano*. Servicio de Investigación Prehistórica. Serie de Trabajos Varios 99. Diputación Provincial de Valencia.

BONET, H, VIVES-FERRÁNDIZ, J (2009) « Sistemas de acceso y puertas de los poblados ibéricos del país Valenciano A: *A:RAP*, 19, pàgs 287-306.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

BONET, H.; LÓPEZ-BERTAN, M.; VIVES-FERRÁNDIZ, J.; (2011). "Puntal dels Llops et Castellet de Bernabé (Valence)" A: *Des rites et des hommes. Les pratiques symboliques des Celtes, des Ibères et des Grecs en Provens, en Languedoc et en Catalogne*, Editions Errance. París. Pàgs 211-215.

BOISSINOT, Ph.; (2011). "Roquepertuse (Valeux, Bouches-du-Rhône)" A: *Des rites et des hommes. Les pratiques symboliques des Celtes, des Ibères et des Grecs en Provens, en Languedoc et en Catalogne*, Editions Errance. París. Pàgs 72-77.

BONALES, J (2012) *Límits jurídics i modificació de paisatges. La construcció històrica del territori andorrà*, tesi doctoral dirigida pel professor Jordi Bolós.

BONNASSIE, P., (1981) "*Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*". volums I i II. Ed. Edicions 62, Barcelona.

BOSCH, J; SANTACANA, J. (2005). *Blat, metalls i cabdills. Catalunya del Neolític a la Iberització*, Rafael Dalmau editor, Barcelona.

BOUSQUET, D; KOTARBA, J; RENDU, CH; (2013): "Diagnostiques sur le site protohistorique des Castellàs d'Odeillo". Rapport final d'opération. Treball inèdit.

BOUSQUET, D; CAMPMAJÓ, P; CRABOL, D; RANCOULE, G; RUAS, MP; BOUBY, L; CALASTRENC, C; LLUBES, M; PARENT, G (2014a): "Évolution de la poterie du Bronze Moyen au Bronze Final. Éléments pour une chronologie de l'anthropisations d'un espace montagnard (Cerdagne, Pyrénées-Orientales)" A: *Documents d'archéologie méridionale, 35. La ceramique du Bronze Final méridional. Nouvelles données, nouveaux enjeux*. Pàgs 151-174.

BOUSQUET, D; CAMPMAJÓ, P; CRABOL, D; RENDU, CH; (2014b): "Du Bronze Final III au 1er âge du Fer. Premiers résultats des fouilles du site de menhir à Eyne" A: XV

Col·loqui Internacional de Puigcerdà-Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya, celebrat a Puigcerdà el 17, 18 i 19 de novembre de 2011 Pàgs 107-129

BOUSQUET, D; CAMPMAJÓ, P; CRABOL, D; RENDU, CH; (2014c) "Évolution de la poterie du Bronze moyen au Bronze final. Éléments pour une chronologie de l'anthropisation d'un espace montagnard (Cerdagne, Pyrénées-Orientales)" A : *Documents d'Archéologie Méridionale, Tome 35*, pàg 151-174.

BRÓTONS, F; MURCIA, AJ (2008) "Los *castella* tardorrepublicanos romanos de la cuenca alta de los ríos Argos y Quípar (Caravaca, Murcia). Aproximación arqueológica e Histórica" A: *Del Imperium de Pompeyo a la Auctoritas de Augusto, Anejos de AEspA*, XLVII pp 49-64.

BRUN, JP (2003). *Le vin et l'huile dans la Méditerranée antique. Viticulture, oléiculture et procédés de fabrication*, París.

BURCH, J; NOLLA, JM.; PALAHÍ, L; SAGRERA, J; SUREDA, M; VIVÓ, J.; (2003). "El *castellum* de Sant Julià de Ramis (Gironès). Darreres Novetats" A: *Tribuna d'Arqueologia 2001-2002*, pàgs 189-207.

BURCH, J.; MIQUEL, I.; SAGRERA, J. (2008a). "El poblament ibèric de Sant Julià de Ramis". A: *IX Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, celebrades a l'Escala el 6 i 7 de juny de 2008. Pàgs 151-157.

BURCH, J.; MIQUEL, I.; SAGRERA, J. (2008b). "L'assentament ibèric de Sant Sebastià de La Guarda. Campanyes 2006-2007". A: *IX Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, celebrades a l'Escala el 6 i 7 de juny de 2008. Pàgs 139-146.

BURCH, J; SAGRERA, J; VIVÓ, J.; (2016) "La muntanya de Sant Julià de Ramis (el Gironès): el sector de l'antic cementiri parroquial. Campanyes de 2014 i 2015)" A :

Actes de les XIII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona, pàg 145-153

BUSQUETS, F; FLORENSA, F (2016): "Ocupació, explotació i vies de comunicació en època antiga en els territoris pre-pirinencs (entre la Garrotxa, Ripollès i Osona nord)" A: *Actes del Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia Pirinenca Arquepyrenae*, celebrat a Bolvir el 1-3 d'octubre de 2015 en prensa en prensa.

BUXÓ, R.; PRINCIPAL, J.; ALONSO, N.; BELARTE, M.C.; COLOMINAS, L.; LÓPEZ, D.; PONS, E.; ROVIRA, M.C.; SAÑA, M.; VALENZUELA, S. (2010). "Prácticas alimentarias en la edat del Hierro en Catalunya", A: *Saguntum. Extra-9. De la cuina a la taula. IV reunió d'economia en el primer mil·lenni aC*, pàgs 81 – 96.

CADIOU, F (2008), *Hibera in Terra Miles: Les armées romaines et la conquête de l'Hispanie sous la République (218-45 av. J.-C.)*, Madrid, Biblioteca de la Casa de Velázquez, vol. 38.

CADIOU, F (2015) « *Praesidia et castella* dans les sources littéraires » A: *RAP*, n° 25 pàgs 231-243.

CALASTRENC, C; RENDU, Ch (2010). Archéologie pastorale en vallée d'Ossau - Atelier 2 du PCR "Dynamiques sociales, spatiales et environnementales dans les Pyrénées centrales" Fouilles archéologiques - Campagne 2009. 2010. <hal-00692398>.

CALLEGARIN, L; HIRIART, E (2013) "Manifestations prémonétaires et premières monnaies en Gaule méridionale et en péninsule Ibérique" A: *Les Dossiers d'Archéologie*, 360, pp 12-19.

CALLEGARIN, L ; GENEVIÈVE, V ; HIRIART, E (2013) "Production et circulation monétaire dans le sud-ouest de la Gaule à l'âge du Fer (iiie-ier s. a.C.)" A: *L'âge*

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

du Fer en Aquitaine et sur ses marges. Mobilité des hommes, diffusion des idées, circulation des biens dans l'espace européen à l'âge du Fer, actes du XXXVe colloque de l'AFEAF, celebrades a Bordeus el 2-5 de juny, Aquitania suppl. n° 30, p. 185-217.

CAMAÑES, MP.; (2010). "Espacios de elaboración y consumo de alimentos en el asentamiento ibérico de Molí d'Espígol" A: *Saguntum. Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia. N° Extra 9* pàg 184-189.

CAMPILLO, J; BORRÀS, H (1996): "Noves dades sobre *Iulia Lybica* (Llívia, Cerdanya) a partir de la revisió dels materials" A: *Cypsela, 11. Museu d'Arqueologia de Catalunya*. Pàgs 99-103.

CAMPILLO, J; MERCADAL, O (1997): "El paper de la Cerdanya en les relacions transpirinenques en època antiga" A: *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, vol XXXVII, 1996-1997*, Pàgs 875-895.

CAMPILLO, J.; (2000). *La ceràmica a mà o a torn lent d'època romana republicana a la vall de la Cerdanya* Tesi de Llicenciatura. Treball inèdit.

CAMPMAJÓ P. (1976a). "Le site de Llo" A: *Cypsela, 1. Crònica del Primer Congrès d'Arqueologia de Puigcerdà. Museu d'Arqueologia de Catalunya*. Pàgs 83-90.

CAMPMAJÓ, P; (1976b): "L'abri sous roche de Bena" A: *Cypsela, 1. Crònica del Primer Congrès d'Arqueologia de Puigcerdà. Museu d'Arqueologia de Catalunya*. Pàgs 118-121.

CAMPMAJÓ, P; (1982a): "Les plaques en argile cuite du site de Llo. Utilisation et datation" A: *Quart Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà celebrat del 25 al 27 d'octubre de 1980 a Puigcerdà* P.147-155.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

CAMPMAJÓ, P; (1982b): "Le dolmen d'Egat (Pyrénées orientales)" A: *Quart Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* celebrat del 25 al 27 d'octubre de 1980 a Puigcerdà P.127-134.

CAMPMAJÓ, P. (1983). "Le site protohistorique de Llo (Pyrénées Orientales)". Université de Perpignan.

CAMPMAJÓ, P. (1986a). "Une tête de cheval en terre cuites ur le site de LLo"" A: *Actes del VI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà del 7 al 9 de desembre de 1984, Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 313-316.

CAMPMAJÓ, P (1986b): "Le Bronze Final I sur le site de LLo" A: *Actes del VI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà del 7 al 9 de desembre de 1984 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 47-58.

CAMPMAJÓ, P (1993). "Témoignages écrits de la présence d'Ibères en Cerdagne" A: *Documents d'Archéologie Méridionale*, 16 pp 104-110.

CAMPMAJÓ, P (1996): "Les Ibères en Cerdagne: histoire et écriture" A:*Les Ibères en Roussillon et Cerdagne* Ed. Musée Numismatique Joseph Puig. Pp 35-61.

CAMPMAJÓ, P. (2001a). "Les plaques en schiste gravées du château de Ilívia: quelques exemples de jeux au Moyen-Age". A: *Ceretania. Quaderns d'Estudis Cerdans*. 2001. 3, pàg. 205-238.

CAMPMAJÓ, P. (2001b). "Une nouvelle monnaie ibère à Err (Pyrénées-Orientales)". A: *Ceretania. Quaderns d'Estudis Cerdans*. 2001. 3, pàg. 263-265.

CAMPMAJÓ, P. (2005). "Les gravures ibères dans l'art rupestre de l'âge du fer. Le cas de la Cerdagne". A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*,

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

Món Ibèric als Països Catalans, Volum II, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 1101-1120.

CAMPMAJÓ, P. (2010). *La transition âge du bronze – âge du fer en Cerdagne. Origines des influences*. Projet collectif de recherche 2011-2013. Treball inèdit.

CAMPMAJÓ, P. (2012a). *Rapport de fouille programmée. Eyne – site du Menhir* (juillet 2012). Treball inèdit.

CAMPMAJÓ, P. (2012b). *Ces pierres qui nous parlent. Les gravures rupestres de Cerdagne (Pyrénées orientales), des ibères à l'époque Contemporaine*. Ed. Trabucaire. Perpinyà.

CAMPMAJÓ, P. (2013). *Rapport de fouille programmée du site de Llo1* (année 2013). Treball inèdit.

CAMPMAJÓ, P; GUILAINE, J (1976): "Le site protohistorique de l'Avellanosa" A: *Cypsela, 1. Crònica del Primer Congrès d'Arqueologia de Puigcerdà*. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Pàgs 115-117.

CAMPMAJÓ, P; PADRÓ, J (1978) "Els Ceretans", A: *II Col·loqui internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, celebrat el 3-6 de juny de 1976, p. 205.

CAMPMAJÓ, P.; UNTERMANN, J. (1986): "Les gravures rupestres schématiques linaires de la Cerdagne française » A: *Protohistoria Catalana, 6e Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà 1984, Pàgs 317-336.

CAMPMAJO, P; ABELANET, J (1988): "Le site de Casteillas d'Odeillo. Pyrenees/orientales. Contribution à la connaissance de la ceramique dite a *décor cerdan*" A: *Actes del VII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

celebrat a Puigcerdà del 6 al 8 de juny de 1986, Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 147-157.

CAMPMAJO, P; BOUSQUET, A (1988): "Trois nouveaux coffres mégalithiques sur le territoire de la commune d'Eyne en Cerdagne (Pyrénées-Orientales)" A: *Actes del VII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà del 6 al 8 de juny de 1986, Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 72-83.

CAMPMAJÓ, P.; UNTERMANN, J. (1990): "Nouvelles découvertes de graffiti ibériques en Cerdagne" *Actes del VIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà del 8 al 11 de desembre de 1988 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 69-78.

CAMPMAJÓ, P.; UNTERMANN, J. (1991). "Corpus des gravures ibériques de Cerdagne". A: *Ceretania*, 1.

CAMPMAJÓ, P; RENDU, CH; (1995): "Les écritures ibériques comme élément de datation des gravures rupestres de Cerdagne" A: *Actes del X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà i Osseja del 10 al 12 de novembre de 1994 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 479-489.

CAMPMAJÓ, P.; RANCOULE, G. (1997). "Le céramique tournée de Lo Lladre. Llo" A: *Etudes Roussillonnaises*, Tome XV.

CAMPMAJÓ, P; CRABOL, D; BILLE, E; RAYNAUD, C; RUAS, MP; PARENT, G; RENDU, CH (2006): "Un atelier de traitement du fer sur le site du Haute Moyen Âge de la Coume Païrounell à Angoustrine (Pyénées Orientales). Premiers resultats".

CAMPMAJÓ, P; CRABOL, D; RENDU, CH (2010): *Carte archeologique. Inventaire de sites archeologiques. Cerdagne-Capcir-Haute Conflent*.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

CAMPMAJÓ, P.; FERRER, J. (2010). "Le nouveau *Corpus* d'Inscriptions Ibériques rupestres de la Cerdagne (1): premiers résultats". A: *Paleohispanica*, 10. pàg 249-274.

CAMPMAJÓ, P; BOUSQUET, D; CRABOL, D; MARTZLUFF, M; RENDU, CH (2014a): "Premiers éléments permettant de saisir la transition âge du bronze – âge du fer en Cerdagne (Pyrénées Orientales)" A: *XV Col·loqui Internacional de Puigcerdà-Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya*, celebrat a Puigcerdà el 17, 18 i 19 de novembre de 2011 Pàgs 131-151.

CAMPMAJÓ, P; BOUSQUET, D; CRABOL, D; RANCOULE, D (2014b): "Études des poteries de Llo1 (fouilles récentes)" A: *Sources. 2014-2.*, Pàgs 21-52

CAMPMAJÓ, P; BOUSQUET, D; RENDU, CH; KOTARBA, J; CRABOL, D; MARTZLUFF, M (2014c): "Étude des poteries de la fin de l'âge du Bronze" A: *Sources. 2014-2.*, Pàgs 53-72

CAMPMAJÓ, P; RENDU, CH; (2014): "Découverte de mines de fer dans la vallée de Llo en Cerdagne, Pyrénées-Orientales" A: *Sources. 2014-2.*, Pàgs 111-114

CAMPMAJÓ, P; RENDU, CH; CRABOL, D; BOUSQUET, D; LUALT, N (2016) "Les ressources minérales et végétales de la Cerdagne orientale. Bois, mines, fours à chaux, charbonnières et sites de transformation des minerais. L'apport de l'archéologie" A: *Actes del Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia Pirinenca Arqueopyrenae*, celebrat a Bolvir el 1-3 d'octubre de 2015 (en premsa).

CAMPO, M (2009): "Circulació monetària i vies de comunicació als territoris dels indigets, els ceretans i els sordons" A: *Ús i circulació de la moneda a la Hispania Citerior. XIII curs d'Història monetària d'Hispania*, BCN, pp 9-27.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

CAMPO, M.; MERCADAL, O. (2009). "Aproximación a la circulación monetaria en la Cerdanya (siglo III aC – mediados siglo I aC)". *Actas XIII Congreso Nacional de Numismática (Moneda y Arqueología)*, Cadis, 22–24 d'octubre de 2007. Pàg 353-367.

CAPDEVILA, Joan (1997): "3 segles de comerç amb el glaç: Les poues, una indústria desapareguda" A: *TRUC. Revista del Moianès*, editat per l'Associació Catalana de la Premsa Comarcal (ACPC) n. 134-135. maig 1997. pàg 4-10.

CARANDINI, A; (1997). *Historias en la tierra*, Ed. Crítica, Barcelona.

CAROZZA, L; GALOP, D; MAREMBERT, F; MONNA, F (2005) "Quel statut pour les espaces de montagne durant l'Âge du Bronze ? Regards croisés sur les approches société-environnement dans les Pyrénées occidentales » A: *Documents d'Archéologie Méridionale*, 28 , pàgs 7-23.

CARRERAS, C; RODRIGO, E; PERA, J; MARTÍN, A; (2016) "Difusión de las ánforas brindisinas en la Hispania republicana" Póster presentat A: *Congreso Internacional de Arqueología "Cultura material romana en la Hispania Republicana. Contextos privilegiados y estado de la cuestión"*, celebrat a Lezuza del 22 al 24 d'abril de 2016, en premsa.

CASAS, J; (2016) "Mas Gusó (Bellcaire d'Empordà). Campanya de 2014" A : *Actes de les XIII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, pàg 133-139.

CASAS, J; MERINO, J; SOLER, V (1991) "El poblament ibèric de Planells i les sitges dels Bordegassos (Sant-Mori Vilopriu) A: *Cypsela*, IX, pàg 121-139.

CASAS, J; NOLLA, JM; (1995). "la fi del món indígena i els inicis de la romanització a les comarques nord-orientals de Catalunya" A: *Muntanyes i Població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva interdisciplinària*, pp 137-142.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

CASAS, J; SOLER, V; TURÓN, J (1996): "Les sitges de Tolegassos. Aspectes de la fase republicana del jaciment" A: *Cypsela*, XI, pp 67-97.

CASAS, J; NOLLA, JM; PALAHÍ, LL; VIVÓ, D; SOLER, V (2015) « Mas Gusó: una *statio* romana al *suburbium* d'Emporiae (Província Hispania Citerior)" A: *RAP*, nº 25 pàgs 245-262.

CASTANYER, P; SANTOS, M; TREMOLEDA, J; FERRER, A; HERNÁNDEZ, E; SANTAMARIA, P (2014): "Intervencions arqueològiques a Empúries (L'Escala, baix Empordà). Intervencions 2012 i 2013" A: *XII Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, celebrades a Besalú el 13 i 14 de juny de 2014. pàgs 179-218.

CASTOLDI, M (2004): "Recipienti in bronzo dall territorio dell'antica *Brixia* tra età tardorepubblicana ed età augustal", A: *The Antique bronzes: typology, cronology, authenticity*, the Acta of the 16th International Congress of Antique Bronzes, Bucarest 26-31 de maig de 2003, Pàg 85-96.

CAUJET, B; (2007). *L'or des Celtes du Limousin*, Culture et Patrimoine en Limousin.

CAUJET, B; OLESTI, O; OLLER, J; GARCIA, JL (2012). "Les Guillateres d'ALL (Isòvol): estructures hidràuliques vinculades a les estructures mineres antigues". A: *XI Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, celebrades a Girona el 15 i 16 de juny de 2012 Pàgs 297-301.

CAUJET, B; (2016). A: "Des mines d'or romaines près d'Ax-les-Thermes (Ariège, France)" *Actes del Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia Pirinenca Arqueopyrenae*, celebrat a Bolvir el 1-3 d'octubre de 2015 en prensa.

CHAUSSERIE-LAPRÉE, J.; (2011). "Martigues et sa region (Bouches-du-Rhône)" A: *Des rites et des hommes. Les pratiques symboliques des Celtes, des Ibères et des*

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

Greks en Provens, en Languedoc et en Catalogne, Editions Errance. París. Pàgs 189-193.

DE CHAZELLES, C.A.; (2005). "Roussillon et languedoc occidental à l'âge du fer: nouvelles données sur les habitats et sur l'occupation du sol à partir des recherches récentes" A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 241-265.

CODINA, F.; MARTIN, A.; DE PRADO, G, AGUSTÍ, B.; (2011). "Ullastret (Baix Empordà, Catalogne)" A: *Des rites et des hommes. Les pratiques symboliques des Celtes, des Ibères et des Greks en Provens, en languedoc et en Catalogne*, Editions Errance. París. Pàgs 158-164.

COLELL, Xavier (2007): *Càlcul dels volums extrets del miocè de la zona d'All*. Treball inèdit.

COLOMINAS, L.; (2008). "Els animals en el conjunt de les pràctiques socials desenvolupades a l'establiment rural de Mas Castellar (Pontós, Girona)" A: *Cypsela, 17. El temps a la Prehistòria de Catalunya: satacions i seqüències culturals de l'Holocè a l'Edat del Ferro (12.000 – 650 cal ANE)* pàg 219-230.

COLOMINAS, L.; (2014a). *Estudi arqueozoològic de les restes de fauna recuperades al jaciment del Castellot de Bolvir (Cerdanya). Campanyes 2010, 2011 i 2012*. Treball inèdit.

COLOMINAS, L.; (2014b). *Estudi arqueozoològic de les restes de fauna recuperades al jaciment del Tossal de Baltarga (Cerdanya). Campanya 2012*. Treball inèdit.

COLOMINAS, L.; (2016). "Pràctiques ramaderes a la plana de la Cerdanya entre els segles III ane-III dne: més que *pernae*" A: *Actes del Primer Col·loqui Internacional*

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

d'Arqueologia Pirinenca Arqueopyrenae, celebrat a Bolvir el 1-3 d'octubre de 2015 en premsa.

COLOMINAS, L.; NADAL, J (2011). *Estudi arqueozoològic de les restes de fauna recuperades al jaciment del Castellot de Bolvir (Cerdanya)*. Treball inèdit.

COLOMINAS, L; SAÑA, M; (2014): "Pràctiques ramaderes durant la transició del bronze final a la primera edat del Ferro a les dues vessants del pirineu oriental" A: *XV Col·loqui Internacional de Puigcerdà-Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya*, celebrat a Puigcerdà el 17, 18 i 19 de novembre de 2011 Pàgs 559-578.

CORBIER, M (2006): "La transhumance dans le pays de la Méditerranée antique" A: *Transhumance et estivage en Occident des origines aux enjeux actuels, Actes des XXVes Journées Internationales d'Histoire de l'Abbaye de Flaran* celebrades el 9-11 de setembre de 2004, Flaran, pàg. 67-81.

COSTA, Ana; (2012): "Els espais de culte a les aigües al *Territorium de Gerunda*" A: *Aquae Sacrae. Agua y sacralidad en la Antigüedad*, actes de la Reunió Internacional celebrada a Girona el 12 i 13 de juliol de 2011. Pàgs 29-58.

COSTA, JM; CASAL, R (2014): "*De Cibo Castrorum*: la comida en el mundo militar romano y su impacto en los territorios conquistados" A: *Semata, 21, Alimentación, sociabilidad e visa cotiá na historia*, Universidad de Santiago de Compostela pp 15-44.

COTS, P; (2007): "El planell de Sanahüja (la Pobla de Segur, Pallars Jussà). Assentament "ibèric" més septentrional al Pallars?" A: *Actes del XIV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà del 10 al 12 de novembre de 2006 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 685-695.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

COTS, P; CASENY, J (2015): "Actuacions en Beret. Ans 2009-2010" A: *Actes de les Primeres Jornades d'Arqueologia i paleontologia del Pirineu i Aran* celebrades a Coll de Nargó el 29 i 30 de novembre de 2013, Pàgs 164-171.

CRABOL D (1986). "L'Âge du Fer en Cerdagne Française" A: *Protohistoria Catalana, 6e Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà 1984, pp 59-78.

CRABOL, D; CAMPMAJÓ, P; RENDU, CH; (2016): "Découverte de mines de fer dans la vallée de Llo en Cerdagne. Départements des Pyrénées-Orientales". En premsa.

CRESPO, C. (2009) "Fórmulas de control y de delimitación territorial en las zonas de montaña: las inscripciones rupestres" *Transforming Historical Landscapes In The Ancient Empires*, BAR Int.Ser.1986, Pàg 231-238.

CRESPO, C (2011): *Recepy Pyrenaeum. Estudi històric dels Pirineus en època antiga*. Tesi doctoral inèdita dirigida pel Catedràtic d'Història Antiga de la UAB Dr. Alberto Prieto Arciniega.

CRESPO, C; MORERA, J; MERCADAL, O; SÁNCHEZ, E; OLESTI, O (2009a) "Una fortificación iberoromana en el Pirineo catalán: el Castellot de Bolvir" *Transforming Historical Landscapes In The Ancient Empires*, BAR Int.Ser.1986, Pàg 225-229.

CRESPO, C; MERCADAL, O; MORERA, J (2009b) *Memòria de les intervencions arqueològiques realitzades al Castellot de Bolvir (2006-2009)*. Lliurat al Servei d'Arqueologia del Dept de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

CRINITI, N. (1970) *L'epigrafe di Ausculum di Gneo Pompeo Strabone*. Milà.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

CUBO, A; (2013) *De la S.r.řāniya al comitatum Cerdaniense. Estudi històric de la Cerdanya en l'Alta Edat Mitjana (segles VIII-XII), i del vilatge fortificat del Castellot de Bolvir*. Treball de final de màster. UAB. Dirigit pel prof. Ramon Martí.

CURA, M.; (1975). "Nuevos hallazgos de cerámica estampillada gris preromana en Catalunya" A: *Pyrenae*, 11, pàgs 173-178.

CURA, M.; (1986): "Els grafitis ibèrics d'Illiberris (Elna, Rosselló) A: *Actes del VI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà del 7 al 9 de desembre de 1984, Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 203-210.

CURA, M.; (1989). "Enterraments infantils al Molí d'Espígol de Tornabous (Urgell, Lleida)", A: *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses. Inhumaciones infantiles en el ámbito mediterráneo espanyol (siglos VII aC – III dC)*. Tom 14, pàgs 173-182.

CURA, M; PRINCIPAL, J (1995). "Nous models socio-econòmics per a la interpretació del món pre-romà a la Catalunya interior" A: *Muntanyes i Població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva interdisciplinària*, pp 127-133.

CURA, M.; (2007). "Cerámicas célticas con decoración estampillada en el Molí d'Espígol (Tornabous)", A: *Caesaraugusta*, 78, pàgs 331-336.

DAIRE, MY; BAUDRY, A; BIZIE-JAGLIN, C; MARTIN, CH (2016). "La production de sel sur le litoral breton aux âges de Fer: un point sur l'évolution technologique et les implications sociales et environnementales" A: *Actas du 39e colloque AFEAF: Production et Proto-industrialisation aux ages du fer*. Celebrat a Nancy entre el 14 i 17 de maig de 2015, en premsa.

DAURA, Antoni; GALOBART, Joan; PIÑERO, Jordi (1995): *L'arqueologia al Bages*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

DELCOR, M; (1976): "La romanisation de la Cerdagne" A: *Cypsela*, 1. *Crònica del Primer Congrès d'Arqueologia de Puigcerdà*. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Pàgs 145-154.

DELCOR, M; (1977) *Estudis Històrics sobre la Cerdanya*, Col·lecció Tramuntana, 24, Editorial Barcino.

DELSOL, N; (2016). "Élevage et ressources animales dans le Sud-Ouest de la gaule à la fin de l'âge du Fer A: *Actas du 39e colloque AFEAF: Production et Proto-industrialisation aux ages du fer*. Celebrat a Nancy entre el 14 i 17 de maig de 2015, en premsa.

DÍAZ, M. (2009). *El Castellum de Puigpelat*, Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia núm 5, Ed. Fundació Privada Liber, Tarragona.

DÍAZ, M.; RAMÍREZ, R (2015) "El asentamiento militar de Puigpelat (Alt Camp, ager tarraconensis), un castellum tardorepublicano en tierras tarraconenses" A: *A: RAP*, nº 25 pàgs 263-278.

DILOLI, J.; (2008). "La ceràmica ibèrica a torn al curs inferior de l'Ebre (Baix Ebre, Montsià i Baix Maestrat). Un assaig de classificació A: *Cypsela*, 17. *El temps a la Prehistòria de Catalunya: satacions i seqüències culturals de l'Holocè a l'Edat del Ferro (12.000 – 650 cal ANE)* pàg 233-251.

DILOLI, J.; FERRÉ, R.; SARDÀ, S; (2009) « Portes i accessos als recintes fortificats protohistòrics de l'àrea del curs inferior del'Ebre" A: *A:RAP*, 19, pàgs 231-250.

DILOLI, J.; BEA, D; SARDÀ, S; FERRÉ, R.; VILÀ, J (2011). "El jaciment protohistòric d l'Assut (Tivenys, Baix Ebre). Resultat de les intervencions arqueològiques

efectuades durant el període 2000-2008 A: *Tribuna d'Arqueologia 2009*, pàg 285-312.

DURAN, M.; MESTRES, I.; PRINCIPAL, J. (2001) «el Camp de les Lloses (Tona, Osona)». A: *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia*. Vol. II. Generalitat de Catalunya. Barcelona, pàgs. 423-437.

DURAN, M.; MESTRES, I.; PRINCIPAL, J. (2011). "El projecte del Camp de les Lloses. Tona, Barcelona: la museïtzació gradual d'un jaciment en procés d'excavació. 17 anys d'intervencions arqueològiques" A: *Actes de les I jornades d'arqueologia de la Catalunya central. Homenatge a Miquel Cura*. Celebrades a Manresa del 28 al 30 d'octubre de 2010 pàgs 100-108.

DURAN, M; MESTRES, I; Principal, J; (2012). "El projecte del Camp de les Lloses. Tona, Barcelona: la museïtzació gradual d'un jaciment en procés d'excavació. 17 anys d'intervencions arqueològiques" A: *Actes de les I jornades d'arqueologia de la Catalunya central. Homenatge a Miquel Cura*. Celebrades a Manresa del 28 al 30 d'octubre de 2010 pàgs 100-108.

DURAN, M; MESTRES, I; Principal, J; (2015a) "Intervencions al jaciment romà-republicà del Camp de les Lloses (Tona, Osona). 2013. Dins el projecte bianual de recerca 2012-2013. Un exemple d'implantació militar al territori: el vicus romà-republicà del Camp de les Lloses (Tona, Osona)" A: *Actes de les III Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*, celebrades a Roda de Ter el 17 i 18 d'octubre de 2014 de pàgs 154-158.

DURAN, M; MESTRES, I; Principal, J; PADRÓS, C (2015b) "El Camp de les Lloses (Tona, Osona) : un post avançat amb tallers metal·lúrgics al servei de la logística de l'exèrcit romanorepublicà (125-75 ane)" A: *RAP*, nº 25 pàgs 293-307.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

DURAN, M.; HIDALGO, G.; MOLY, D. (2014) «Darreres intervencions al jaciment ibèric de Les Maletes: excavacions i procés de museïtzació A: *Tribuna d'Arqueologia 2013-2014* . confèrència celebrada el 4 de desembre de 2013 al Palau Marc de Barcelona.

EJARQUE, A (2009) : *Génesis y configuración microregional de un paisaje cultural pirenaico de alta montaña durante el Holoceno: estudio polínico y de otros indicadores paleoambientales en el valle del Madriu-Perafita-Claror (Andorra)*. Tesi doctoral dirigida pel Dr Josep M Palet i pel Dr Santiago Riera.

EQUIP P.R.A.M.A. (1990): "Aeso: noves dades sobre la romanització al Pallars Jussà. Actuació arqueològica a Isona 1987-1988". A: *Actes del VIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà del 8 al 11 de desembre de 1988 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 111-118.

Equip Assut (2005). "El sistema defensiu del poblat ibèric de l'Assut" A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 655-662.

ESPINOSA, D (2013): *Plinio y los "oppida de antiguo Lacio": el proceso de difusión del latium en Hispania Citerior*, Tesi doctoral dirigida per la Dra Estela García Fernández.

ESPINOSA, D (2015): *Consideraciones sobre el papel de los oppida veteris Latii como focos de ignición de la romanización cultural i política de las comunidades hispanas en época republicana*, A: Cuadernos de Arqueología de la Universidad de Navarra, 23, pàgs 225-252.

EUBA, I (2008) : *Análisis antracológico de estructuras altimontanas en el valle de la Vansa-Sierra del Cadí (Alt Urgell) y en el vall del Madriu (Andorra): explotación de*

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

recursos forestales del Neolítico a época moderna. Tesi doctoral dirigida pel Dr Josep M Palet.

FABRE, G; MAYER, M; RODÀ, I (2002) *Inscriptions romaines de Catalogne. V. Suppléments aux volumes I-IV et instrumentum inscriptum*, París, 2002.

FARRÀS, P (2014), *La romanització de l'Alt Segre: un estudi toponímic* Treball de fi de Màster presentat a la Universitat de Barcelona.

FATÁS, G (1982): "A quién engañó Sertorio cuando cruzó el Pirineo?" A: *Quart Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* celebrat del 25 al 27 d'octubre de 1980 a Puigcerdà P.235-238.

FATÁS, G (1990): "para un estudio del Pirineo prerromano" *Actes del VIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà del 8 al 11 de desembre de 1988 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 19-22.

FATÁS, G (1993), "Los Pirineos meridionales y la conquista romana", en J. Untermann y F. Villar (eds.), *Lengua y cultura en la Hispania preromana. Actas del V Coloquio sobre Lenguas y Culturas preromanas de la Península Ibérica (Colonia, 25-28 de noviembre de 1989)*, Salamanca, 1993, 289-315.

FATÁS, G (1995). "De com els Pirineus esdevingueren frontera" A: *Muntanyes i Població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva interdisciplinària*, pp 157-167.

FATÁS, L; GRAELLS, R; LORRIO, AJ; ROMEO, F (2014) "Dos nuevos cascos hispano-calcídicos en contexto urbano: los oppida celtibéricos de Aratis (Aranda de Moncayo, Zaragoza) y Contrebia Carbica (Villas Viejas, Cuenca)" A: *Boletín del Seminario de estudios de Arte y Arqueología*, LXXX, áreas de prehistòria y Arqueología de la Universidad de Valladolid, pàgs 13-52.

FAVORY, F; OURIACHI, MJ; NUNINGER, L (2011) *"The transformation of rural structures in Southern Gaul between the 1st century BC and the 1st century AD. The case of Eastern Languedoc"* HALSHS "Fines imperii, imperium sine fine?", pàgs 157-184.

FERNÁNDEZ, R, (1987) "Els Lacetans. Interpretació a través de les Fonts clàssiques, arqueològiques i numismàtiques. Estat de la qüestió" A: *Miscellanea Aqualatensia* pàgs 19-57.

FERRER, J.; (2008). "Iberic Kastaun: un element característic del lèxic sobre torteres" A: *Cypsela*, 17. *El temps a la Prehistòria de Catalunya: datacions i seqüències culturals de l'Holocè a l'Edat del Ferro (12.000 – 650 cal ANE)* pàg 253-269.

FERRER, J.; (2010a). "La llengua i l'escriptura ibèrica a la Cerdanya", A: *Ker*, 4, pàg. 50-59.

FERRER, J.; (2010b). "La llengua i l'escriptura ibèrica a la Cerdanya", A: *III cicle de conferències pirinenques (Grup de Recerca de la Cerdanya)*, celebrat a Puigcerdà el 19 de juny de 2010.

FERRER, J.; (2012). "Els sistemes duals de les escriptures ibèriques", A: *XI Col·loqui de llengües i cultures preromanes de la Península Ibèrica*, celebrat a València el 25 de juliol de 2012.

FERRER, J; (2013) "Deux alphabets ibères duals rupestres de Cerdagne" A: *Sources* número 1, pàgs 9-17.

FERRER, J (2014) « L'escriptura ibèrica a la Cerdanya: els abecedaris rupestres» A : *Jornades de presentació de projectes d'investigació arqueològica als Pirineus*

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

Centrals Catalans (Alt Urgell-Cerdanya), celebrades a Arsèguel el 26 d'abril de 2014. pàg 1-4.

FERRER, J (2015a) « L'escriptura ibèrica a la Cerdanya: els abecedaris rupestres» A : *ERA. Revista Cerdana de Recerca*, de les Jornades d'estudis Comarcals de la Cerdanya, pàg 37-48.

FERRER, J (2015b) « Le nouveau corpus d'inscriptions ibériques rupestres de la Cerdagne (2) Deuxième parution» A : *Sources*, 3, pàg 7-22.

FERRER, J, GARCÉS, I; GONZÁLEZ, JR; PRINCIPAL, J; RODRÍGUEZ, JI; (2009) "Els materials arqueològics i epigràfics de Monteró (Camarasa, la Noguera, Lleida). Troballes anteriors a les excavacions de l'any 2002" A: *Quadern de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 27, pp 109-154.

FOLCH, J; CARBONELL, E (1998). "La producció de vi i d'àmfores a la vil·la de Can Feu" A: *2on Col·loqui internacional d'arqueologia romana. El vi a l'Antiguitat: economia, producció i comerç al mediterrani occidental*, celebrat a Badalona del 6 al 9 del maig de 1998. Museu de Badalona, Badalona. Pàgs. 289-293.

FONT, G.; MATEU, J.; PUJADAS, S.; RUEDA, J.M.; TORRA, J. (1999). "El mas ibèric de Can Pons (Arbúcies)", A: *Parc natural del Montseny. Monografies, 27 de la Diputació de Barcelona*, pàgs 253-257.

FORBES, R.J. (1964): « Studies in ancient technology ». Volum VI. 1964. 111-116.

FORTÓ, A.; Maese, X (2011). "La Torre Roja: un jaciment ibèric i medieval (Caldes de Montbui, Vallès Oriental; Sentmenat, Vallès Occidental)". A: *Tribuna d'Arqueologia 2009-2010*, pàg 113-149.

FORTÓ, A; MAESE, X; VIDAL, A (En premsa) "La ocupación de Juberrí (Sant Julià de Lòria, Andorra) en el contexto del Neolítico andorrano" A: *JIA 2013. VI Jornadas de jóvenes en investigación arqueológica. Cambio en situaciones de crisis. Experiencias pasadas y nuevas perspectivas desde la arqueología*. Barcelona, mayo 2013.

FORTÓ, A; VIDAL, A (2016) *Comunitats agrícoles al Pirineu. L'ocupació humana a Juberrí durant la segona meitat del Vè mil·lenni cal aC (Feixa del Moro, Camp del Colomer i carrer Llinàs, 28, Andorra* Monografies del patrimoni Cultural d'Andorra, 6, Andorra.

FORTÓ, A (en premsa) "Ocupació humana i explotació dels recursos naturals a andorra durant l'antiguitat (I aC – VII dC)" A: Actes del Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia Pirinenca *Arquepyrenae*, celebrat a Bolvir el 1-3 d'octubre de 2015.

FRANCÈS, J.; SALA, O.; GUÀRDIA, M.; HERNÁNDEZ, J; ASENSIO, D. (2005). "Aproximació a l'evolució urbanística del poblat laietà del turó de Ca n'Oliver (segles VI – I aC)", A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 497-508.

FRANCÈS, J; GUÀRDIA, M; (2011) "Les defenses exteriors del poblat ibèric de Ca n'Oliver (Cerdanyola, Vallès Occidental)" A: *Revista d'Arqueologia de Ponent (RAP)*, número 21, Universitat de Lleida pàgs 165-172.

FRIGOLA, J; PRATDESABA, A; (2014): "El Castell de Falgars (Beuda, la Garrotxa). Campamnya de consolidació d'estructures" A: *XII Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, celebrades a Besalú el 13 i 14 de juny de 2014. pàgs 229-231.

FUERTES, M.; MERINO, J.; (2005). "Primeres dades sobre el poblat ibèric del Puig del Castell (Cassà de la Selva, Gironès)", A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 393-397.

GAILLEDRAT E; (1995): "Le Languedoc-Roussillon ibérique (VIème – IVème a. av JC), aquis et problemes" *Actes del X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà i Osseja del 10 al 12 de novembre de 1994 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 435-451.

GAILLEDRAT, E. (2006). "El mundo ibero-languedociense durante la primera edad del Hierro" A: *ArqueoMediterrània, 9. De les comunitats locals als estats arcaics: la formació de les societats complexes a la costa del Mediterrani occidental*, actes de la III Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, celebrada a Calafell entre el 25 al 27 de novembre de 2004. Pàgs 165-173.

GAILLEDRAT; E (2010): "De l'emporion au sanctuaire" A: *Archéologie des rivages méditerranéens : 50 ans de recherche*, Actes du Colloque en l'honneur des 50 ans du Ministère de la Culture (Arles, 28-30 octobre 2009), p. 329-335.

GAILLEDRAT, E.; (2011). "Pech-Maho (Sigean, Aude)" A: *Des rites et des hommes. Les pratiques symboliques des Celtes, des Ibères et des Grecs en Provence, en languedoc et en Catalogne*, Editions Errance. París. Pàgs 152-157.

GAILLEDRAT, E; Gardeisen, A (2008) "Assemblages originaux d'équidés de la fin du III avant notre ère sur le site de Pech Maho (Sigean, Aude)" A: *Association pour le Développement de l'Archéologie en Languedoc, Hors-série n° 4, Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, Hors-série, n° 4* pp 105-123.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

GAILLED RAT, E; BAGAN, G; JORDA, CH (2010): "Approch historique de la géographie des comptoirs littoraux à l'âge du fer en méditerranée occidentale a travers l'exemple du port de Lattara" A: *Quaternaire*, 21, pp 85-100.

GALERA, A (1992). *Prospecció arqueològica del municipi de Cardona (Bages, Barcelona)*. Lliurat al Serevi d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya el desembre de 1992. Treball inèdit.

GALERA, Andreu (1996). "Els camins medievals en la Catalunya central: entorn les *Stratae Kardonensia* i la *Via Salinaria*" A: *Dovella, tardor 1996, dossier*. Pàgs 20-28.

GALOP, D; JALUT, G (1994): "Differential human impact and vegetations history in two adjacent Pyrenean valleys in the Ariege bassin, southern France, from 3000 BP to the present" A: *Vegetations History and Archeobotany*, gener 1994, núm. 3, p.225-244.

GALOP, D; RIUS, R; CUGNY, C; MAZIER, F (2013) "A History of Long-Term Human–Environment Interactions in the French Pyrenees Inferred from the Pollen Data", A: *Continuity and Change in Cultural Adaptation to Mountain Environments. From Prehistory to Contemporary Threats*, Pàg 19-30.

GARCÉS, I. (2000). "Les ceràmiques ibèriques pintades tardanes i romanes de tradició indígena a les valls del Segre-Cinca". A: *RAP*, 10, Pàg 11-37.

GARCÉS, I. (2001). "Els sons del ferro a la Noguera. La cultura ibèrica". A: *La Noguera antiga. Des dels primers pobladors fins als visigots*, ed. Museu d'Arqueologia de Catalunya, Museu de la Noguera i Ajuntament de Balaguer. Pàg 116-137.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

GARCÉS, I. (2005). "Ilergets i Lacetans occidentals. Deu anys de recerques i algunes propostes de síntesi", A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 411-426.

GARCÉS, I; REYES, T (coords) (2014). *Aeso, d'oppidum ibèric a municipium romà*. Isona, Pallars Jussà, Memorial Josep Barberà i farras, onzena edició, Societat catalana d'Arqueologia, Barcelona.

GARCIA, JL (2003): *La Península Ibèrica en la Geografía, de Claudio Ptolomeo*, Anejos de Veleia, Series Minor, 19, Vitoria-Gasteiz.

GARCIA, F.; (2005). "El món ibèric al nord-est peninsular. Panorama actual de recerca", A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. D'E. Ceretans, Puigcerdà i Andorra, pàgs 203-214.

GARCIA, D; (2009) "L'organisation sociale des communautés du premier âge du Fer en Celtique méditerranéenne: ce que pourraient nous révéler les données de l'habitat.", A: *Arqueomediterrània 11. L'espai domèstic i l'organització de la societat a la protohistòria de la Mediterrània occidental (Ier mil·lenni aC)*. Actes de la IV reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell, 6 al 9 de març de 2007) pàgs 57-65.

GARCIA, O. (2014). *Estudio de muestras de tierras del yacimiento del Castellot de Bolvir. Sedimentos obtenidos de la pared interior (Pared/Base) del recipiente BEC13 ue710/18*. Treball inèdit.

GARCIA, D.; GARCIA, F.; MORENO, I.; (2005). "L'assentament de la primera edat del ferro de Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar-Montsià)" A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I,

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 117-130.

GARCIA, J.; ZAMORA, D; PUJOL, J (1998): "Armament i societat a la Laietània ibèrica?" A: *Saguntum Extra-1*, Actes del Congrés Internacional "Los Íberos, príncipes de occidente" P.309-325.

GARCIA, J.; ZAMORA, D. (2005). "Les necròpolis ibèriques a Catalunya", A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum II, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 955-970.

GARCIA, D; GASSIOT, E; MAZZUCCO, N; ORBEA, L; PUIG, E; RODRÍGUEZ, D (2014): "On són els vius? El poblament de l'Alt Pirineu Occidental durant el II i Ier mil·lenni cal ANE" A: *XV Col·loqui Internacional de Puigcerdà-Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya*, celebrat a Puigcerdà el 17, 18 i 19 de novembre de 2011. Pàgs 153-166.

GARDEISEN, A; (2011) "Economia alimentària i límits d'una disciplina: alguns exemples arqueozoològics de l'edat del ferro al Llenguadoc", A: *Arqueomediterrània 12. Economia agropecuària i canvi social a partir de les restes bioarqueològiques. El primer mil·lenni aC a la mediterrània occidental*. Actes de la V reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell, 16 al 18 d'abril de 2009) pàgs 47-60.

GASSIOT, E; JIMENEZ, J (2005) "El poblament prefeudal de l'alta muntanya dels Pirineus occidentals catalans (Pallars Sobirà i Alta Ribagorça)" A: *Tribuna d'Arqueologia 2004-2005* Pàg 89-122.

GASSIOT, E; MANZZUCCO, N; OBEA, L; TARIFA, N; FERRAN, A; CLOP, X, NAVARRETE, V; SAÑA, M (2012) "la cova del Sardo de Boí i l'explotació a l'alta muntanya als

Pirineus Occidentals en època neolítica” A: *Tribuna d'Arqueologia 2012* Pàg 199-218.

GASSIOT, E; GARCIA, D; MAZZUCCO, N; OBEA, L; OLIVA, M; RODRÍGUEZ, D; BURJACHS, F (2015): “Una història de llarga ocupació humana del parc nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant maurici i àrees properes durant els darrers 10.000 anys” A: *Actes de les Primeres Jornades d'Arqueologia i paleontologia del Pirineu i Aran* celebrades a Coll de Nargó el 29 i 30 de novembre de 2013, Pàgs 102-109.

GENERA, M.; BRULL, C.; GÓMEZ, A. (2004). “Disseny i planificació del sistema defensiu a l'establiment de Sant Miquel de Vinebre (Rinera d'Ebre)”, A: *Tribuna d'Arqueologia 2002-2003*, pàgs 95-114.

GENERA, M.; PEREA, A.; GÓMEZ, A. (2005). “Troballa d'un objecte singular a l'establiment de Sant Miquel de Vinebre (Ribera d'Ebre): una arracada naviforme d'or”, A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum II, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 889 – 894.

GENERA, M. (2005): “Grafits ibèrics sobre ceràmica. Darreres troballes a l'Ebre” A: *Acta Paleohispànica IX, Paleohispanica, 5* , Pàg 995-1012.

GENERA, M. (2011) “Noves aportacions sobre l'elaboració i el consum de vi a l'establiment de Sant Miquel de Vinebre (la Ribera d'Ebre)” A: *Saguntum Extra-9*, 2010, pp249-256.

GÓMEZ, JM; PÉREZ, JM; (1995): “Explotació dels recursos naturals i control polític dels Pirineus en època romana” A: *Actes del X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà i Osseja del 10 al 12 de novembre de 1994 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 525-531.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

GONZÁLEZ, S (2001): "Rituales y religiosidad celto-ligur en el sur de la Galia" A: *Norba*, Vol 15, pp 63-100.

GONZÁLEZ, J.R.; MEDINA, J.E.; (2005). "Jaciments ibèrics sota edificis medievals i moderns a les comarques meridionals de Lleida", A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 481-489.

GONZÁLEZ, JR; MEDINA, J (2011) "El fossat de Carrassumada (Torres de Segre, Segrià, Lleida)" A: *Revista d'Arqueologia de Ponent (RAP)*, número 21, Universitat de Lleida pàgs 129-138.

GORROCHATEGUI, J (1995). "Algunos aspectos de la onomástica personal antigua de los Pirineos" A: *Muntanyes i Població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva interdisciplinària*, pp 151-155.

GRACIA, F; (2005). "El món ibèric al nord-est peninsular. Panorama actual de recerca", A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum II, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 203-214.

GRACIA, F; (2006) "¡Ay de los vencidos! Las consecuencias de la guerra protohistórica en la Península Ibérica" A: *Cypselá*, número 16, pàgs 65-86.

GRAELLS, R (2005): "Sobre el banquet de la Primera Edat del ferro a Catalunya: els accessoris de condimentació de la beguda" A: *RAP*, n. 15, Pàgs 235-246.

GRAU, I; (2016). "Conquista e implantación romana en la *Contestania* central", A: *Fortificaciones y control del territorio en la Hispania republicana*" Libros Pórtico, 109-136.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

GUÀRDIA, C; OBIOLS, LI (2014) "Pel camí cardoner de la serra del cadí" A: *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 78, desembre 2014, p. 177-180.

GUÀRDIA, C (2015) *Sal, exèrcits i altres passavolants. Estudi del camí Cardoner a la cara nord de la serra del Cadí (Alt Urgell i Cerdanya)*. Memòria de recerca. Treball inèdit.

GUÀRDIA, J; (2003) *Memòria de la intervenció arqueològica al jaciment de les Colomines de Llivia*. Lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Treball inèdit.

GUÀRDIA, J; (2012) *Iulia Libica. Les darreres excavacions i el replantejament de la seva topografia urbana*. Tesina de màster lliurada a l'ICAC. Treball inèdit.

GUÀRDIA, J; GRAU, M; CAMPILLO, J (1998): "Iulia Lybica (Llivia, Cerdanya): darreres intervencions i estat de la qüestió" A: *Tribuna d'Arqueologia*, 1997-1998, pàgs 97-124.

GUÀRDIA, J; GUITART, J; CARRERAS, C; OLESTI, O (2016): "Iulia Livica i l'organització del territori ceretà en època alt-imperial" A: Actes del Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia Pirinenca *Arqueopyrenae*, celebrat a Bolvir el 1-3 d'octubre de 2015.

GUÀRDIA, J; MERCADAL, O; OLESTI, O (Eds.) *Llivia i la Cerdanya a l'Antiguitat*. ICAC, Tarragona, en premsa.

GUÀRDIA, M (2015): "A les portes de *Lauro*: el poblat ibèric del Puig del Castell de Samalús (Cànoves i Samalús) A: *Ponències. Revista del Centre d'Estudis de Granollers* Pàgs 51-86.

GUILAINE J. (1972). *L'Âge du Bronze en Languedoc occidental, Rousillon, Ariège*. Mémoires de la Société Préhistorique Française Tome 9.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

GUILAINE J; Abelanet, J (1964) "Esquisse chronologique de l'Âge du Bronze dans les Pyrénées Orientales", A: *Cahiers ligures de Préhistoire et Archéologie*, núm 13. Pàgs 207-227.

GUITART, J; (2004) "Ciutats romanes a Catalunya. Urbanisme i arquitectura civil" A: *Les ciutats romanes del llevant peninsular i les Illes Balears*, Pòrtic pàgs 17-66.

HARFOUCHE, R ; POUPET, P (2014) « Approche pédoarchéologique des espaces de production agricole à l'âge du Bronze dans les montagnes méditerranéennes (exemples des Pyrénées-Orientales et de la Haute-Corse, France)» A : *Préhistoires Méditerranéennes 4 | 2013* [En línia], 31 pàgs.

HARRIS, EC (1991) *Principios de estratigrafía arqueológica*. Ed Crítica, Barcelona.

HERAS, FJ; "Contextos materiales tardorepublicanos en la actual Extremadura" A: *Congreso Internacional de Arqueología "Cultura material romana en la Hispania Republicana. Contextos privilegiados y estado de la cuestión"*, celebrat a Lezuza del 22 al 24 d'abril de 2016.

HIRIART, E (2009) "La circulation monétaire chez les peuples de la Garonne et de la Gironde jusqu'à l'époque augustéenne" A : *Aquitania*, 25, pp 383-388.

HYGOUNET, JL.; (1984): "Les relations protohistoriques transpyrénéennes entre Languedoc et Catalogne" A: *Quart Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* celebrat del 25 al 27 d'octubre de 1980 a Puigcerdà P.133-142.

ISOARDI, D; (2009) "L'apport des données démographiques dans une étude de l'organisation de la société préromaine de France méridionale. Une nouvelle lecture des oppida" A: *Arqueomediterrània 11. L'espai domèstic i l'organització de la societat a la protohistòria de la Mediterrània occidental (Ier mil·lenni aC)*. Actes

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

de la IV reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell, 6 al 9 de març de 2007) pàgs 67-76.

JALUT, G (1971a): "Analyse pollinique de sédiments des Pyrénées Orientales" A : *Bulletin de l'Association française pour l'étude du quaternaire*, vol. 8, núm. 2, p.91-110.

JALUT, G (1971b): "Analyse pollinique d'une mouillère du Pla de Salinas (2200m). Massif du Puigmal-Pyrénées Orientales" A : *Bulletin de la Société Botanique de France*, 118, sup2, pàg 135-145.

JALUT, G (1973): "Evolution de la végétation et du climat de l'extrémité oriental des Pyrénées pendant le Tardiglaciaire et le Post glaciaire" A: *Bulletin de l'Association française pour l'étude du quaternaire*, vol. 10, núm. 2, p.55-68.

JALUT, G; TURU, V; (2009). « Le dernier cycle glaciaire-interglaciaire dans les Pyrénées : englacement, climat et végétation » A : *Pyrénées d'hier et d'aujourd'hui*, Pau, Pàg 145-162.

JALUT, G; TURU, V; DEDOUBAT, JJ; OTTO, T; EZQUERRA, J; FONTUGNE, J; BELET, JM; BONNET, L; GARCÍA DE CELIS, A; REDONDO-VEGA, JM; VIDAL-ROMANÍ, JR; SANTOS, L (2010): "Palaeoenvironmental studies in NW Iberia (Cantabrian range): Vegetation history and synthetic approach of the last deglaciation phases in the western Mediterranean" A : *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology* 297 Pàg 330–350.

JÁRREGA, R; (1992) *Poblamiento y economía de la costa este de la Tarraconense en época tardorromana (siglos IV-VI dC)* Tesi doctoral dirigida per Javier Arce i defensada a la Universitat Autònoma de Barcelona el 1992.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

JOVER, E; WARD I KOECK, A; WARD I LEACH, A (2009) *Els andosins en el context cultural de la Segona Guerra Púnica A* : Papers de Recerca Històrica vol 6 pàg 107-118.

JUNYENT, E.; POCH, RM; BALASCH, C; SALA, R (2011). "La Fortalesa de l'Aigua. Els fossats i el pou dels Vilars d'Arbeca: primeres lectures". A: *Tribuna d'Arqueologia 2009-2010*, pàg 153-184.

KOTARBA, J; (1995): "Premières données sur l'occupation humaine du versant nord des Albères durant l'époque romaine et l'Antiquité Tardive A: *Actes del X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà i Osseja del 10 al 12 de novembre de 1994 *Institut d'Estudis Ceretans*, Pàgs 549-554.

LAFRAGÜETA, I; (2005). "Contribución al estudio del poblamiento ibérico en época preromana en las comarcas de La Haya de Huesca y Somontano de Barbastro (Huesca)", A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 313-318.

LABEAGA, JC (1992) "Los broches de cinturón en el poblado de La Custodia (Viana-Navarra)" A: *Trabajos de Arqueología de Navarra (TAN)*, 1991-1992, Pamplona, pp 317-336.

LABEAUNE, R; BERRANGER, M; CATTIN, F (2016). "La chaîne opératoire des productions métalliques dans les ateliers de Talant *La Peute Combe* (Côte-d'Or)" A: *Actas du 39e colloque AFEAF: Production et Proto-industrialisation aux ages du fer*. Celebrat a Nancy entre el 14 i 17 de maig de 2015, en premsa.

LEBEAUPIN, D; (2010) "La métallurgie dans la ville de Lattara" A: *Les objets racontent Lattara*, Collection Archéologie de Montpellier Agglomération (AMA), 1.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

Éditions Errance, Paris, sous la direction de Lionel Pernet et Michel Py. Pàgs 56-57.

DE LEÓN, D (2011), *Conjuntos cerámicos de los horizontes I y II del yacimiento arqueológico de "El Castellot de Bolvir" (Bolvir de Cerdanya, Gerona)* Treball de fi de Màster dirigit per David Asensio i presentat a Tarragona.

LLINÀS, J.; MERINO, J.; MONTALBAN, C.; (2005). "El poblat ibèric del Turó Rodó (Lloret de Mar, la Selva)", A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 401-407.

LLINÀS, J; NOLLA, JM; VIVÓ, J; ZABALA, M (2012): "El sitjar del camp de l'Abadia (Aiguaviva, Girona). Dades noves sobre la romanització al Pla de Girona" A: *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 22, pp 153-170.

LLOVERA, X.; (1986). "Els primers pobladors de les valls d'Andorra" A: *Empúries*, 48-50, Pàgs 40-49.

LLOVERA, X (1990): "Consideracions sobre la romanització a Andorra" A: *Actes del VIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà del 8 al 11 de desembre de 1988 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 43-52.

LLOVERA, X.; LLUELLES, MJ; MARTÍN, A; MARTZLUFF, M; ROVIRA, J (1994) *Atlas històric d'Andorra. Introducció general. La Prehistòria (12000-1000 aC)* editat pel Govern d'Andorra.

LÓPEZ, J; PONS, E (1995). "Les necròpolis d'incineració tumulària de la zona pirinenca" A: *Muntanyes i Població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva interdisciplinària*, pp 107-126.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

LÓPEZ, A; (2011) "La muralla principal de l'*oppidum* ibèric del Montgròs (el Brull) i les seves defenses perifèriques" A: *Revista d'Arqueologia de Ponent (RAP)*, número 21, Universitat de Lleida pàgs 141-153.

LÓPEZ, A; (2013) "Evolució constructiva i material arqueològic de la casa núm. 3 del poblat de Darró (Vilanova i la Geltrú), segles II-I aC" A: *Ager Tarraconensis 5*, Actes del Simposi Internacional "L'*Ager Tarraconensis*. Paisatge, poblament, cultura material i història", pàgs 369-390.

LÓPEZ, A.; FIERRO, X.; RIERA, M.; (2005). "Resultat de les excavacions de 1997 a 2003 a l'*oppidum* del Turó del Montgròs, el Brull (Osona)" A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 141-153.

LÓPEZ, A; MARTÍN, A (2008): "Las ánforas de la Tarraconense". A: *Cerámicas hispanorromanas. Un estado de la cuestión, Cadis*, pàgs 689-724.

LÓPEZ, A.; FIERRO, X; (2011). "Les darreres excavacions al Montgròs, el Brull (Osona)". A: *Tribuna d'Arqueologia 2009-2010*, pàg 215-239.

LÓPEZ, D; VALENZUELA-LAMAS, S; SANMARTÍ, J (2011) "Economia i canvi socio-cultural a catalunya durant l'edat del ferro", A: *Arqueomediterrània 12. Economia agropecuària i canvi social a partir de les restes bioarqueològiques. El primer mil·lenni aC a la mediterrània occidental*. Actes de la V reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell, 16 al 18 d'abril de 2009) pàgs 71-92.

LÓPEZ, D; ASENSIO, D; JORNET, R; MORER, J (2015) *La Font de la Canya. Guia arqueològica*. Institut d'Estudis Penedesencs.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

LORRIO, AJ; SÁNCHEZ DE PRADO, MD (en premsa) "Contextos materiales republicanos de *Contrebia Carbica*" A: *Congreso Internacional de Arqueología "Cultura material romana en la Hispania republicana. Contextos privilegiados y estado de la cuestión"*, celebrat a Lezuza del 22 al 24 d'abril de 2016.

LUAULT, N (2016) "Appréhender les dynamiques agraires dans une région de montagne, la Cerdagne : état des lieux (Antiquité tardive/Haut Moyen Âge)" A: *Actes del Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia Pirinenca Arquepyrenae*, celebrat a Bolvir el 1-3 d'octubre de 2015 (en premsa).

MACIAS, Josep M –ed- (2004): *Les termes públiques de l'àrea portuària de Tarraco. Carrer de Sant Miquel de Tarragona*, sèrie Documenta, 2, ICAC.

MAINTENANT, J; MUNOZ (2016) "L'exploitation des gisements polymétalliques Cu-Ag-Pb du massif des Corbières (Aude, France) durant l'Antiquité : une ruée vers l'argent ?" A: *Actes del Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia Pirinenca Arquepyrenae*, celebrat a Bolvir el 1-3 d'octubre de 2015 en premsa.

MALUQUER DE MOTES, J.; (1987). "Prehistòria i Edat Antiga (fins al Segle III)". Volum I de la *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Vilar. Edicions 62.

MANGADO, X.; MERCADAL, O.; FULLOLA, JM.; ESTEVE, X.; LANGLAIS, M.; BERGADÀ, M.; NADAL, J.; ESTRADA, A.; GRIMAO, J. (2005). "El jaciment de Monlleó (Prats i Sansor, Cerdanya, Lleida)", A: *Quadern de Treball de l'Associació arqueològica de Girona, 13. Estat actual de les investigacions prehistòriques a les comarques gironines*, pàgs 121-132.

MAROTO, J; ORTEGA, D; (2014): "Utilització de les coves del massís de l'Alta garrotxa per a l'emmagatzematge durant el Br Final. El cas dels Ermitons" A: *XV Col·loqui Internacional de Puigcerdà-Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya*, celebrat a Puigcerdà el 17, 18 i 19 de novembre de 2011 Pàgs 315.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

DE MARCA, P (1965) *Marca Hispànica (o País de la frontera hispànica)*. Barcelona.

MARSÀ, V (2008): "Fragmento de instrumento musical encontrado en el poblado ibérico de Torre la Sal (Cabanes, Castellón)" A: *Millars: espai i historia*, nº 31 P.9-24.

MARTÍ, R (2005) "Fars de terra endins. A propòsit de la Torrassa del Moro". *Laietania* nº16, pp185-197. Mataró.

MARTÍN, Aurora (1988). *Ullastret. Poblado Ibérico*, Editat per la Diputació de Girona i la Generalitat de Catalunya. Girona.

MARTÍN, Aurora (2005). "Territori i hàbitat al nord-est català en època ibèrica" A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 323-335.

MARTÍN, Albert; (2002). "El conjunt arqueològic de Ca l'Arnau (Cabrera de Mar, Maresme). Un assentament romanorepublicà", A: *Tribuna d'Arqueologia*, 1998-1999, pàgs. 211-228.

MARTÍN, Antoni; (2012). "Anàlisi tecnofuncional d'estructures productives vitivinícoles d'època romana. Identificació i localització a Catalunya de fosses de maniobra de premses amb contrapès tipus *arca lapidum*", A: *Pyreanae*, 43, vol II Pàgs 53-98.

MARTÍN, A; RODÀ DE LLANZA, I; VELASCO, C (2007). "*Cella Vinaria* de Vallmora (Teià, Barcelona). Un modelo de explotación vitivinícola en la Layetania, Hispania Citerior (I aC, V dC)", A: *Historia Antigua*, 15, Pàgs 195-212.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

MARTÍN, J (2004) "El jaciment arqueològic del Serrat dels Tres Hereus". *L'Erol. Revista cultural del Berguedà*. [Berga], núm. 80, pàg. 17-21.

MARTÍN, J; RODRIGO, E (2001). "El jaciment iberoromà del Serrat dels Tres Hereus)". *Dovella*, 41, pp 41-44.

MARTZLUFF, M; ALESSANDRI, P, ABELANET, J (1990): "La romanisation de la Cerdanya: bilan des recherches sur la *solana* orientale" *Actes del VIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà del 8 al 11 de desembre de 1988 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 63-67.

MARTZLUFF, M; ALESSANDRI, P (1991): "Résultat des tests archéologiques sur les bains "pré-romains" de Dorres en Cerdagne" A: *Ceretania*, 1, pp 151-156.

MARTZLUFF, M; BOUSQUET, D; CAMPMAJÓ, P; CRABOL, D; RENDU, CH; BELBENOIT, V (2014): "Questions sur le mode d'occupations de l'espace sur la Solana de Cerdagne, autour du Bronze Final-ler âge du Fer" A: *XV Col·loqui Internacional de Puigcerdà-Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya*, celebrat a Puigcerdà el 17, 18 i 19 de novembre de 2011 Pàgs 167-185.

MARZANO, A. (2009) "Hercules and the triumphal feast for the roman people" *Transforming Historical Landscapes In The Ancient Empires*, BAR Int.Ser.1986, Pàg 83-97.

MATA, C.; PÉREZ, G; IBORRA, MP (2005). "Les activitats econòmiques dels pobles ibers al País Valencià" A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 737-753.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

MAYA, J.L.; PETIT, M.A.; (1986). "El Grupo del Nordeste. Un nuevo conjunto de cerámicas con Boquique en la Península Ibérica", A: *Anales de Prehistoria y Arqueología*, 2, p.49-71.

MAYER, M.; (1982): "Algunes consideracions sobre les fonts clàssiques de la cerdanya" A: *Quart Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* celebrat del 25 al 27 d'octubre de 1980 a Puigcerdà P.221-224.

MAYER, M. (1984): "Cerretani, quondam Tiryntia castra. Sobre Sil Ital. 3, 357" A: *Cinquè Congrés Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* celebrat a Puigcerdà del 23 al 25 de setembre de 1982, Puigcerdà P.197-199

MERCADAL, O; (1998): ""Paisatge i antropització de la plana cerdana durant la prehistòria" A: *XI Col·loqui Internacional de Puigcerdà-Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya, Comerç i vies de comunicació*, celebrat a Puigcerdà el 31 d'octubre i l'1 de novembre de 1997, ed. I. d. E. Ceretans. Puigcerdà. pàgs 261-279.

MERCADAL, O; (2009): "La Prehistòria de Cerdanya. Breu visió historiogràfica sobre la seva recerca" A: *XIV Col·loqui Internacional de Puigcerdà-Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya*, celebrat a Puigcerdà del 10 al 12 de novembre de 2006 Pàgs 617-635.

MERCADAL, O (2016) "Un assentament romà al mont cerdà?" A: *KER, Revista del Grup de Recerca de la Cerdanya*, núm 9. Març de 2016. Pàg 36-51.

MERCADAL, O.; OLESTI, O. (1991). "El Castellot (La Corona, Bolvir). Un assentament ceretà a la plana cerdana", A: *IX Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Suplement; Investigacions arqueològiques a la Cerdanya*, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

MERCADAL, O.; ALIAGA, S (1991): "L'hàbitat i la necròpolis del jaciment del "roc d'Esperança" (Alp, Cerdanya) A: *Ceretania*, 1, pp 61-84.

MERCADAL, O.; ALIAGA, S (1994a) "La vil·la i necròpolis del Roc d'Esperança, Alp (la Cerdanya)", A: *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, celebrades a Torroella de Montgrí 117-123.

MERCADAL, O.; ALIAGA, S (1994b) "El Castellot (Bolvir, la Cerdanya). Un assentament ibèric al Pirineu" A: *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, celebrades a Torroella de Montgrí 72-82.

MERCADAL, O.; OLESTI, O. (1995). *Memòria de la prospecció arqueològica a El Castellot (Bolvir, La Cerdanya)*, lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya el febrer de 1995.

MERCADAL, O.; OLESTI, O. (2001). "Territorios marginales y romanización: las transformaciones del paisaje ceretano en época antigua" A: *Arqueologia da Antiguidade na Península Ibérica. Actas do 3º Congresso de Arqueologia Peninsular*. Porto VI: 51-70.

MERCADAL O; ALIAGA, S; BOSOM, S (1995a). "poblament i explotació del territori a la Cerdanya. Assaig de síntesi: del neolític a l'edat mitjana A: *Muntanyes i Població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva interdisciplinària*, pp 171-192.

MERCADAL O; ALIAGA, S; CAMPILLO, J; VALIENTE, P (1995b). "Noves interpretacions sobre el poblament humà de la Cerdanya (4000 aC – segle IX dC" A: *Actes del X Col·loqui CIAP, celebrat a Puigcerdà del 10 al 12 de Novembre de 1994* pp 711-719.

MERCADAL, O.; OLESTI, O. (2000). "Territorios marginales y romanización: las transformaciones del paisaje ceretano en época antigua", A: *Actas do 3º*

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

Congresso de Arqueologia Peninsular Vol. VI Arqueologia da Antiquidade na Peninsula Ibérica, ed. ADECAP Porto.

MERCADAL, O.; OLESTI, O. (2005) "La Cerdanya: transformacions d'un poble i d'un paisatge pirinenc en època antiga". A: *Protohistoria et Antiqua Historia Pyrenaicae. II Congrés International Història dels Pirineus*, UNED-UdG, Girona, pàgs. 181-274

MERCADAL, O; SALA, R (2005) *Prospecció geofísica sobre el jaciment arqueològic de Els Castellots, la Cerdanya*. Agost 2005. Lliurat a l'Àrea de Coneixement i Recerca del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Inèdit.

MERCADAL, O; OLESTI, O; VILADEVALL, M; MORERA, J; CAUJET, B (2013) "L'or a Cerdanya, mite o realitat?" A: KER. *Revista del Grup de Recerca de la Cerdanya*. Núm 6. Pàgs 42-49.

MERCADAL, O; Aliaga, S; VIDAL, LL; VILA, C; BOTEY, M (2014): "Alguns exemples de conjunts tumularis de potencial caràcter funerari a la Cerdanya" A: *XV Col·loqui Internacional de Puigcerdà-Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya*, celebrat a Puigcerdà el 17, 18 i 19 de novembre de 2011 Pàgs 479-496.

MERCADAL, O; MORERA, J; OLESTI, O; OLLER, J (2015) "El Castellot de Bolvir (la Cerdanya): l'evolució històrica de l'assentament" A : *ERA. Revista Cerdana de Recerca*, de les Jornades d'estudis Comarcals de la Cerdanya, pàg 49-64.

MERCADO, M.; RODRIGO, E.; FLÓREZ, M; PALET, JM; GUITART, J; (2008). "El *castellum* de Can Tacó/Turó d'en Roïna (Montmeló-Montornès del Vallès, Vallès Oriental) i el seu entorn territorial" A: *Tribuna d'Arqueologia 2007*. Pàgs 195-210.

MESTRES, I (2001) *Memòria de la intervenció arqueològica al Casol de Puigcastellet (Folgueroles, Osona)*, lliurada al Servei d'Arqueologia el febrer de 2001.

MEUNIER, E; CAUJET, B; TAMAS, C (2016) "L'exploitation antique du cuivre argentifère dans le Séronais (Ariège) : mine et métallurgie. "A: *Actes del Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia Pirinenca* Arqueopyrenae, celebrat a Bolvir el 1-3 d'octubre de 2015 en prensa.

MEUNIER, E; MUÑOZ, M; (2015) *Rapport de la Composition de la coulée de plomb de l'atelier métallurgique de Bolvir* Treball inèdit.

MIQUEL, J; (2015) *Memòria de les intervencions arqueològiques realitzades al campanar de l'església de Puigcerdà*. Lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya l'abril de 2015.

MIRET, J; (2005) "Les sitges per emmagatzemar cereals. Algunes reflexions", A: *Revista d'Arqueologia de Ponent (RAP)*, 15, pàgs 319-332.

MOIX, E; (2010): "Intervenció arqueològica a cal Barrier (Llívia, la Cerdanya) " A: *X Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, celebrades a Arbúcies el 28 i 29 de maig de 2010. pàgs 259-262 .

MOLIST, M; CRUELLES, W; BUXÓ, D (1986): "Una nova necròpolis d'incineració a la catalunya central: Coll S'Avenc (Tavertet, Osona) A: *Actes del VI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà del 7 al 9 de desembre de 1984, Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 97-102.

MOLIST, N; ENRICH, J ; BOSCH, JM ; BUTÍ, S ; GARCIA, M ; GÓMEZ, M ; MESTRES, J ; SALES, J, SALVADÓ, N ; SENABRE, MR (2005): "Un taller artesà ibèric a Olèrdola. L'alum com a indicador químic per a la localització dels llocs de tenyit o d'adobatge de pell", A: *Tribuna d'arqueologia 2003-2004*. Pàgs 129-166.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

MONTANERO, D; ASENSIO, D (2009) « Puertas fortificadas del Mediterráneo. Orígenes y evolución A: *A:RAP*, 19, pàgs 177-204.

MONRÓS, M (2011): "Imatge i poder a partir de l'arquitectura. El cas de l'Edifici Singular A del Molí d'Espígol (Tornabous, l'Urgell)" A: *Estat Crític* 5, Vol- 2, pp 13-22.

MONRÓS, M (2012) : *Anàlisi dels espais d'ús públic el món ibèric* Tesi doctoral dirigida per la Dra Maria Carme Belarte.

MORELL, N; (2006) "Forjant el passat: recerques arqueològiques entorn la metal·lúrgia del ferro al Serrat dels Tres Hereus". *L'Erol. Revista cultural del Berguedà*. [Berga], núm. 91, pàg. 19-23.

MORELL, N; (2009) *La metal·lúrgia del plom durant el període ibèric: treball i ús del plom entre els íbers del nord*. Tesi doctoral dirigida per la Dra. MC Belarte i el Dr. Igancio Montero, defensada a Tarragona el 2009.

MORERA, J; GUTIÉRREZ, D (2006) *Memoria de la intervenció arqueològica a la plaça Santa Eulàlia 11-12-13 de Cardona* lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat el desembre de 2006.

MORERA, J. (2005) *Memoria del seguiment arqueològic del condicionament de la C-14 (tram Oliana – Coll de Nargó)*. Clau AL.9521A1, lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat el novembre de 2005. Treball inèdit.

MORERA, J. (2008) *Memoria de la prospecció arqueològica al jaciment de les Guilleteres d'All (Isòvol)*, lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat el novembre de 2008. Treball inèdit.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

MORERA, J. (2009a) *Memoria de la intervenció arqueològica al jaciment de les Guilleteres d'All (Isòvol)*, lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat el novembre de 2009.

MORERA, J. (2009b) *Memoria de la intervenció arqueològica d'urgència a l'obra de de Millora general de la carretera C-31 en el tram La Tallada d'Empordà – Torroella de Fluvià (PK 10+020. Pas transversal 10.0)*. Viladamat, Alt Empordà. lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat el novembre de 2009.

MORERA, J. (2011) *Memoria de la intervenció arqueològica al Tossal de Baltarga. 2011 (Bellver de Cerdanya, Cerdanya)*, lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat el novembre de 2011.

MORERA, J. (2012) *Memoria de la intervenció arqueològica als carrers Vapor, pare Agustí Altisent, i Ferrer i Duran de Tarragona* lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat. Treball inèdit.

MORERA, J. (2015) *Memoria de la intervenció arqueològica al jaciment de les Guilleteres d'All (Isòvol)*. Octubre de 2014 lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat. Treball inèdit.

MORERA, J; OLESTI, O; VILADEVALL, M; (2010). "Les Guilleteres d'ALL (Isòvol, Cerdanya): unes possibles mines d'or al·luvial d'època romana". A: *X Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, celebrades a Arbúcies el 28 i 29 de maig de 2010. Pàgs 241-247.

MORERA, J; OLESTI, O; OLLER, J; MERCADAL, O; SÀNCHEZ, E (2012): "El Castellot de Bolvir (La Cerdanya): ocupacions ceretana, íberoromana i altmedieval. Campanyes de 2010 i 2011" A: *XI Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, celebrades a Girona el 15 i 16 de juny de 2012. pàgs 125-133.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

MORERA, J; OLLER, J (2013) *Memòria de les intervencions arqueològiques realitzades al Castellot de Bolvir. Campanyes 2010*. Lliurada al Servei d'Arqueologia del Dept de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

MORERA, J; OLLER, J (2014) *Memòria de les intervencions arqueològiques realitzades al Castellot de Bolvir. 2011-2013*. Lliurat al Servei d'Arqueologia del Dept de Cultura de la Generalitat de Catalunya l'abril de 2014. Treball inèdit.

MORERA, J; OLESTI, O; OLLER, J; MERCADAL, O; SÀNCHEZ, E (2014): "El Castellot de Bolvir (La Cerdanya): ocupacions ceretana, íberoromana i altmedieval. Campanyes de 2012 i 2013" A: *XII Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, celebrades a Besalú el 13 i 14 de juny de 2014. pàgs 159-168.

MORERA, J; PIERA, M; (2015) "Seguiment arqueològic realitzat a la N260 (eix Pirinenc) entre el PK 292.5 i 294.8, al municipi de Gerri de la Sal" A: *Actes de les Primeres Jornades d'Arqueologia i Paleontologia del Pirineu i Aran*, celebrades a Coll de Nargó el 29 i 30 de novembre de 2013, 359-360.

MORERA, J; OLLER, J (2015) *Memòria de les intervencions arqueològiques realitzades al Castellot de Bolvir. 2014*. Lliurat al Servei d'Arqueologia del Dept de Cultura de la Generalitat de Catalunya el febrer de 2015. Treball inèdit.

MORERA, J; OLLER, J (2016) *Memòria de les intervencions arqueològiques realitzades al Castellot de Bolvir. 2015*. Lliurat al Servei d'Arqueologia del Dept de Cultura de la Generalitat de Catalunya el febrer de 2016. Treball inèdit.

MORERA, J; OLESTI, O; OLLER, J; (2016): " El control del Pirineo en época ibérica y romana republicana. El caso de la Cerdanya" A: *Actes de la jornada Fortificaciones y Control del Territorio en la Hispania republicana* celebrada a la UAB el 30 d'octubre de 2015. Pàg 137-166.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

MORÈRE, N; (2013): " Les problématiques du sel dans l'Hispanie préromaine et romaine" A: *Folia Electronica Classica*, t. 26, juillet-décembre 2013, Pàg 1-25 .

MORET, P (2001) "Del buen uso de las murallas ibéricas" A: *Gladius XXI*, pàgs 137-144.

MORET, P (2010): "Les tours rurales et les maisons fortes de l'Hispanie romaine: éléments pour un bilan". A: V. Mayoral y S. Celestino (coords.), *Los paisajes rurales de la Romanización. Arquitectura y explotación del territorio. Mérida, La Ergástula*, pàgs 9-36.

MORET, L.; CARRERAS, C; MIRÓ, C (2013). "Terrisseries al voltant de la riera de Rubí: Can Tintorer (el Papiol) i Can Pedrerol de Baix (Castellbisbal)" A: *Barcino II. Marques i terrisseries d'àmfores al Baix Llobregat*. pàgs 17-32.

MORILLO, A (2016) "Campamentos y fortificaciones militares en *Hispania*" A: *Fortificaciones y control del territorio en la Hispania republicana*" Libros Pórtico, Pàg 1-52.

MUNTEANU, G ; TAMAS, C ; CAUQUET, B ; MUT, G (2016) : « Vestiges de l'exploitation du fer aux époques pré-romaine et romaine dans le district minier de Baillestavy » A: *Actes del Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia Pirinenca Arquepyrenae*, celebrat a Bolvir el 1-3 d'octubre de 2015. En premsa.

MUÑOZ, M; CAUQUET, B; GIRARD, J (2016) "Les mines du Montagu (Hautes-Pyrénées, France). De la production au monnayage d'argent chez les Benarni du Ier av. au Ier ap. J.-C.."A: *Actes del Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia Pirinenca Arquepyrenae*, celebrat a Bolvir el 1-3 d'octubre de 2015 en premsa.

NADAL, J.; (1993). *Estudi arqueozoològic de les restes de fauna recuperades al jaciment del Castellot de Bolvir (Cerdanya). Campaña 1991*. Treball inèdit.

NOGUERA, J (2005) *Sistematització i millora de l'aprofitament de pastures d'estiu al poble de Bagà, per a l'explotació de vaques de cria*. Treball inèdit.

NOGUERA, J (2008) "Los inicios de la conquista romana de Iberia: los campamentos de campaña del curso inferior del río Ebro" A: *Archivo Español de Arqueología*, 81, pp 31-48.

NOGUERA, J (2009) "Los campamentos romanos en el curso inferior del río Ebro durante la Segunda Guerra Púnica" A: *Annexes de Gladius*, XIII, Vol. I, 2009, pp 329-338.

NOGUERA, J (2012): "El jaciment de les Tres Cales, de *praesidium* a *mutatio*?" A: *Entre Tarraco i l'Ebre. L'Ametlla de Mar a l'Antiguitat*. pp 40-48.

NOGUERA, J (2013) "Las monedas hispano-cartaginesas entre el Ebro y los Pirineos. Evidencia del paso de tropas púnicas?" A: *II workshop del centre d'interpretació del Camp de les Lloses "La moneda en l'àmbit militar", realitzat a Tona el 13 de desembre de 2013*. En premsa.

NOGUERA, J; PRINCIPAL, J; ÑACO, T (2014) "La actividad militar y la problemática de su reflejo arqueológico: el caso del Noreste de la Citerior (218-45 aC)" A: *La Guerre et ses Traces. Conflits et sociétés en Hispanie à l'époque de la conquête romaine (IIIe – Ier s aC)*, Bordeaux, pàg 31-56.

NOGUERA, J; (2013) "Sobre la presència cartaginesa entre el riu Ebre i els Pirineus durant la Segona Guerra Púnica" A: *II Jornades d'arqueologia de Sitges realitzades el 26 de febrer de 2016*. En premsa.

NOLLA, J M; RODÀ, I; (1995): "El sector meridional dels Pirineus a l'època antiga. Unes reflexions: *Actes del X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

celebrat a Puigcerdà i Osseja del 10 al 12 de novembre de 1994 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 507-515.

ÑACO DEL HOYO, T. (2003) *Vectigal incertum: economía de guerra y fiscalidad republicana en el occidente romano*. Oxford

ÑACO DEL HOYO, T. (2001) "*Milites in oppidis hibernabant*. El hospitiun militare invernial en ciudades peregrinas y los abusos de la hospitalidad sub tectis durante la Republica". A: *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 27/2, Pàg 63-90.

OLESTI, O; (1993): "La Cerdanya en època antiga: romanització i actuació cadastral" A: *Estudios de la Antigüedad* 6/7 UAB, pàgs. 133-153.

OLESTI, O; (1995): *El territori del Maresme en època republicana (segles III-I aC)*. *Estudis d'Arqueomorfologia i Història*. Premi Iluro 1994, Mataró

OLESTI, O.; (2000). "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I aC: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral" A: *Empúries*, 52, Pàgs 55-86.

OLESTI, O; (2010): "Urbanització, integració i gestió del territori al NE de la Península Ibèrica en època republicana (s. II-I aC)" A: Time of changes. In the beginning of the Romanisation. Studies on the rural world in the Roman Period, 5. Girona, pàg. 11-60.

OLESTI, O; (2014a): *Paisajes de la Hispania romana. La explotación de los territorios del Imperio*, Dstoria Edicions.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

OLESTI, O; (2014b): "Projecte Integral de Recerca: Paisatge i Territori a la Cerdanya Antiga. 2014-2017", Lliurat al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya l'Abril de 2014. Treball inèdit.

OLESTI, O.; (2015). "August i els Pirineus" A: *Actes del Segon Congrés d'Arqueologia i Món Antic. August i les províncies occidentals, 2000 anys de la mort d'August, V. 1. Tarraco Biennal*, celebrat a Tarragona del 26 al 29 de novembre de 2014, Pàgs 185-191.

OLESTI, O.; (2016). "Augusto y el control de los territorios pirenaicos" A: *Gerión*, 34, Pàgs 163-190.

OLESTI, O.; MERCADAL, O; OLIVER, A (1991). Carta arqueològica de la Cerdanya.

OLESTI, O.; MERCADAL, O (2005). "La iberització del Pirineu Oriental i la filiació ètnica dels ceretans". A: *Acta Paleohispanica*, 5, 295-314.

OLESTI, O.; MERCADAL, O.; VALIENTE, P. (2005). "La Cerdanya i els Ceretans: transformacions d'un poble i d'un paisatge pirinenc en època antiga", A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 287-305.

OLESTI, O; MORERA, J; CRESPO, C; MERCADAL, O; ALIAGA, S; SÀNCHEZ, E (2008): "El Castellot de Bolvir, una fortificació íberorromana a la Cerdanya " A: *IX Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona. Volum I*, celebrades a l'Escala el 6 i 7 de juny de 2008. pàgs 217-223.

OLESTI, O; MORERA, J; CRESPO, C; MERCADAL, O; SÀNCHEZ, E (2010): "El Castellot de Bolvir (La Cerdanya): ocupacions ceretana, íberorromana i altmedieval.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

Campanyes de 2008 i 2009" A: *X Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, celebrades a Arbúcies el 28 i 29 de maig de 2010. pàgs 147-158.

OLESTI, O; MORERA, J; CRESPO, C; MERCADAL, O; (2011): "El Castellot de Bolvir (la Cerdanya): una fortificació ceretana als Pirineus" A: *Tribuna d'Arqueologia 2009-2010*, pàgs. 295 – 330.

OLESTI, O; CAUQUET, B; MERCADAL, O; MORERA, J; VILADEVALL, M (2013) "Una mineria de l'or de l'època preromana i romana a la Cerdanya?" A: KER. Revista del Grup de Recerca de la Cerdanya. Núm 6. Pàgs 50-60.

OLESTI, O; CAUQUET, B; MORERA, J; OLLER, J; VILADEVALL, M (2015a) "Les Guilleteres d'All (Cerdanya)" A : *ERA. Revista Cerdana de Recerca*, de les Jornades d'estudis Comarcals de la Cerdanya, pàg 83-96.

OLESTI, O; MORERA, J; OLLER, J; MERCADAL, O (2015b) "Un nou assentament iberoceretà i romà a la Cerdanya. El Tossal de Baltarga (Baltarga, Bellver de Cerdanya)" A : *ERA. Revista Cerdana de Recerca*, de les Jornades d'estudis Comarcals de la Cerdanya, pàg 67-82.

OLESTI, O; GUITART, J; GUÀRDIA, J; CARRERAS, C; (2015c) "El fòrum de *Iulia Libica*" A : *ERA. Revista Cerdana de Recerca*, de les Jornades d'estudis Comarcals de la Cerdanya, pàg 97-111.

OLESTI, O; MORERA, J; OLLER, J; CAUQUET, B; (2016) "Metal activities in ancient Pyrennes: the site of "El Castellot de Bolvir" (Cerdanya) and the *Cerretani*" A: *Actes du 39e colloque AFEAF: Production et Proto-industrialisation aux ages du fer*. Celebrat a Nancy entre el 14 i 17 de maig de 2015, (en premsa).

OLESTI, O; MORERA, J; OLLER, J; MERCADAL, O; (2016): "Paisatge i territori a la Cerdanya antiga: novetats arqueològiques al Castellot de Bolvir i al Tossal de Baltarga" A: *Tribuna d'Arqueologia 2015-2016*, (en premsa).

OLIVA, M; (1976): "Troballes romanes a Il·lívia" A: *Cypselia, 1. Crònica del Primer Congrés d'Arqueologia de Puigcerdà. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Pàgs 136-140.*

OLIVIER, L; (2010): *L'Art Gaulois*, Editions Jean-Paul Gisserot.

OLIVIER, L; (en premsa): "Le Briquetage de la Saille (Moselle): un complex de production *proto-industrielle* du sel de l'âge du Fer" A: *Actes du 39e colloque AFEAF: Production et Proto-industrialisation aux ages du fer*. Celebrat a Nancy entre el 14 i 17 de maig de 2015.

OLLER, J (2012) *El territori i poblament del Vallès en època antiga. Del sorgiment de la societat ibèrica a la romanització (segles VI aC – II dC). Estudi arqueomorfològic i històric*. Tesi doctoral dirigida pel Dr Alberto Prieto i defensada a la UAB el 2012.

OLLER, J (2014) "La civitas sine urbe y su función de vertebración en el territorio provincial hispano: los casos de Egara i Caldes de Montbui" A: *Pyrenae, 45, vol 1, 89-110.*

OLLER, J; OLESTI, O; MERCADAL, O; MORERA, J (2013) "El Tossal de Baltarga. Un nou assentament Ibero-Ceretà" A: KER. Revista del Grup de Recerca de la Cerdanya. Núm 6. Pàgs 61-66.

OLLER, J; OLESTI, O; MERCADAL, O; MORERA, J (2014) "El Tossal de Baltarga. Un nou assentament Ibero-Ceretà a la Cerdanya" A: *Actes de les Primeres Jornades d'Arqueologia i Paleontologia del Pirineu i Aran*, celebrades a Coll de Nargó el 29 i 30 de novembre de 2013, pàg 58-65.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

OLLER, J; MORERA, J. (2013). *Memòria de la campanya d'intervenció al Tossal de Baltarga (Bellver de Cerdanya, la Cerdanya). Juliol de 2012*. Inèdita. Servei d'Arqueologia. Generalitat de Catalunya.

OLLER, J; MORERA, J (2014) *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al Tossal de Baltarga. Campanya 2013*, lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya el juny de 2014.

OLLER, J; MORERA, J (2015) *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al Tossal de Baltarga. Campanya 2014*, lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya el març de 2015.

OLLER, J; MORERA, J (2016) *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al Tossal de Baltarga. Campanya 2015*, lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya el febrer de 2016. Treball inèdit.

OLLICH, I.; de ROCAFIGUERA, M. (1994). *L'Oppidum ibèric de L'Esquerda. Campanyes 1981-1991 (Les Masies de Roda de Ter, Osona)* Col·lecció Memòries d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya, núm 7. ed. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

OLLICH, I; DE ROCAFIGUERA, M (2001): "El poblat ibèric i medieval de l'Esquerda (Masies de Roda, Osona). De l'excavació a l'experimentació arqueològica" A: *Tribuna d'Arqueologia*, 2000-2001, pàgs 115-133.

OLMOS, P.; (2008). "Adaptació metrològica grega en l'arquitectura ibèrica de Catalunya: Puig de Sant Andreu d'Ullastret i Mas Castellar de Pontós" A: *Cypsela*, 17. *El temps a la Prehistòria de Catalunya: satacions i seqüències culturals de l'Holocè a l'Edat del Ferro (12.000 – 650 cal ANE)* pàg 273-284.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

OLMOS, P.; (2009). "Aproximació a la mètrica ibèrica a Catalunya (segles V-II aC)", A: *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 19, Universitat de Lleida, pàgs 51-70.

OLMOS, P.; (2010). A: *Estudi dels patrons mètrics arquitectònics i urbanístics del món ibèric (segles V-II aC)*, tesi doctoral dirigida per la Dr. M Carme Belarte i presentada l'octubre de 2010 a Tarragona.

ORENGO, HA; PALET, JM; EJARQUE, A; MIRAS, Y; RIERA, S (2014): "Shifting occupation dynamics in the Madriu-Perafita-Claror valleys (Andorra) from the early Neolithic to the Chalcolithic: The onset of high mountain cultural landscapes" A. *Quaternary International*, 353, pàg 140-152.

PADRÓ, J (1976a): "L'edat del Ferro i la Romanització a les comarques septentrionals de Catalunya" A: *Cypsela*, 1. *Crònica del Primer Congrés d'Arqueologia de Puigcerdà. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Pàgs 111-112.*

PADRÓ, J; (1976b): "Aportacions al coneixement de la via romana de Iulia Livica a Ilerda" A: *Cypsela*, 1. *Crònica del Primer Congrés d'Arqueologia de Puigcerdà. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Pàgs 141-144.*

PADRÓ, J (1976c): "Consideracions sobre els enterraments de l'Edat del Bronze a la Cerdanya" A: *Cypsela*, 1. *Crònica del Primer Congrés d'Arqueologia de Puigcerdà. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Pàgs 91-97.*

PADRÓ, J; FERRAN, AM; CURA, M (1978): "Treballs arqueològics a Llivia" A: *Cypsela*, 2. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Pàgs 233-246.

PADRÓ, J (1982). "Recerques arqueològiques a Llivia (Cerdanya)". A: *4art Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. celebrat del 25 al 27 d'octubre de 1980 a Puigcerdà Institut d'Estudis Ceretans, p.225-234.*

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

PADRÓ, J; CURA, M (1982): "El dolmen del Paborde a la Molina (Alp, Cerdanya)" A: *Quart Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* celebrat del 25 al 27 d'octubre de 1980 a Puigcerdà P.117-126.

PADRÓ, J (1984): "Les vies de comunicació romanes al Pirineu català" A: *Cinquè Congrés Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* celebrat a Puigcerdà del 23 al 25 de setembre de 1982, Puigcerdà P.61-87.

PADRÓ, J (1990) "*La romanització de la Cerdanya*". A: *8è Col·loqui d'Arqueologia de Puigcerdà: La romanització del Pirineu, celebrat a Puigcerdà entre el 8 i 11 de desembre de 1988*. Institut d'Estudis Ceretans, p.53-61.

PADRÓ, J., (1993). "Llívia", A: *Anuari d'intervencions Arqueològiques a Catalunya. Època romana, Antiguitat tardana, campanyes 1982-1983*, ed. D. d. C. Generalitat de Catalunya Barcelona.

PADRÓ, J., (2000) "*Excavacions arqueològiques a Júlia Líbica (Llívia, Cerdanya)*". Girona: Generalitat de Catalunya. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, (Sèrie monogràfica; 20).

PADRÓ, J; FERRAN, AM; CURA, M (1978): "Treballs arqueològics a Llívia" A: *Cypselà*, 2. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Pàgs 233-246.

PADRÓ, J; CURA, M; (1982): "El dolmen del paborde a la Molina (Alp, Cerdanya)" A: *Quart Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* celebrat del 25 al 27 d'octubre de 1980 a Puigcerdà P.117-126.

PADRÓ, J ; PIEDRAFITA, J. (1987): "Les étapes du contrôle des Pyrénées par Rome" A: *Latomus* 46, pp. 356-362.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

PADRÓ, J; CAMPILLO, J; (1998): "L'Arqueologia de Llúvia i la Història antiga de Cerdanya" A: *Actes del XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà el 31 d'octubre i el 1 de novembre de 1997 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 305-307.

PADRÓS, C (2010) "*El territorio de la plana ausetana i el seu entorn des de l'ibèric ple a l'alt imperi*" A : *Cypsela*, 18 pàg 243-262.

PADRÓS, C; PUJOL, A; SALA, R (2015) « *Puig Ciutat (Oristà, Barcelona). Un praesidium pompejà als peus dels Pirineus?* A: *RAP*, nº 25 pàgs 279-292.

PADRÓS, C (2016) "Resultats preliminars de la primera campanya d'excavació a la Torre del Puig d'Àlia (Amer, La Selva)" A : *Actes de les XIII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, pàg 199-204.

PAGÈS, G (2016): « Le fer du Canigou dans l'Empire romain: stratégie d'exploitation, système de production et réseau d'échange et de commercialisation » A: *Actes del Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia Pirinenca Arqueopyrenae*, celebrat a Bolvir el 1-3 d'octubre de 2015. En premsa.

PALAHÍ, LI (2013) : *El suburbium de Gerunda. Evolució històrica del pla de Girona en època romana*. Tesi doctoral dirigida pel Dr Josep M Nolla.

PALAHÍ, L; NOLLA, JM; VIVÓ, D (2007) "De *Kerunta* a *Gerunda*. Els orígens de la ciutat" .

PALET, JM; EJARQUE, A; MIRAS, Y; RIERA, S; EUBA, I; ORENGO, H (2007) "Formes d'ocupació d'alta muntanya a la Vall de la Vansa (Serra del Cadí-Alt Urgell) i a la Vall del Madriu-Perafita-Claror (Andorra): estudi diacrònic de paisatges culturals pirinencs" A: *Tribuna d'Arqueologia*, 2006-2007, Pàg 229-254.

PALET, JM; ORENGO, HA; EJARQUE, A; EUBA, I; MIRAS, Y; RIERA, S (2010), "Formas de paisaje de montaña y ocupación del territorio en los Pirineos orientales en época romana: estudios pluridisciplinares en el valle del Madriu-Perafita-Claror (Andorra) y en la Sierra del Cadí (Cataluña)" A: *Bollettino di Archeologia on line I, 2010/ Volume speciale*, pàg 67-79.

PALET, JM; GARCIA, A; ORENGO, HA; POLONIO, T, (2016) "Ocupacions ramaderes altimontanes a les capçaleres del Ter (Vall de Núria i Coma de Vaca, Queralbs): resultats de les intervencions arqueològiques 2010 2015" A : *Actes de les XIII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, pàg 67-76.

PALMADA, G.; (2003). "La fortificació republicana d'Olèrdola (Sant Miquel d'Olèrdola, Alt Penedès) A: RAP. Revista d'Arqueologia de Ponent, núm. 13 pàgs. 257-281.

PALMÉ, M; PRINCIPAL, J (1990): "Interpretació històrica sobre el jaciment de Sant Miquel de Sorba" *Actes del VIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà del 8 al 11 de desembre de 1988 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 23/25.

PÀMIÉS, D; MORENO, I (2015) « Intervenció arqueològica al nucli antic dels Prats de Rei" A: *Actes de les III Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central, celebrades a Roda de Ter el 17 i 18 d'octubre de 2014* de pàgs 162-169.

PANCORBO, A; PIERA, M (2006) *Memòria de l'excavació arqueològica realitzada als Llírians del Mas, Les Torres i al Sector Rec (Salàs de Pallars, Pallars Jussà)*. Lliurada al Servei d'Arqueologia del Dept de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

PANOSA, M.I. (2005). "Algunes reflexions sobre l'epigrafia ibèrica a Catalunya". A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països*

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

Catalans, Volum II, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 1151-1161.

PANOSA, I; (1995): "El paper de la Cerdanya com a nexa entre el territori ibèric del nord i el sud del Pirineu. Problemàtica del seu corpus d'inscripcions ibèriques" *Actes del X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, celebrat a Puigcerdà i Osseja del 10 al 12 de novembre de 1994 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 465-478.

PASQUES, J (en premsa) "Nous indicis de la presència romana al Pirineu i Pre-Pirineu. Jaciments, vies i recursos naturals" A: *Actes del Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia Pirinenca* Arquepyrenae, celebrat a Bolvir el 1-3 d'octubre de 2015.

PÈLACHS, A; GASSIOT, E (En premsa). "La ramaderia i els canvis paisatgístics al Pirineu Occidental Català" A: *Actes del Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia Pirinenca* Arquepyrenae, celebrat a Bolvir el 1-3 d'octubre de 2015.

PÈLACHS, A; GASSIOT, E; AUGÉ, O (en premsa): "Explotació del ferro i dels recursos forestals a la Vall Ferrera a l'Antiguitat" A: *Actes del Primer Col·loqui Internacional d'Arqueologia Pirinenca* Arquepyrenae, celebrat a Bolvir el 1-3 d'octubre de 2015.

PÈLACHS, A (2004): *Deu mil anys de geohistòria ambiental al Pirineu central català. Aplicació de tècniques paleogeogràfiques per a l'estudi del territori a la Coma de Burg i a la Vallferrera*. Tesi doctoral dirigida pel Dr Joan Manuel Soriano.

PERA, J; RODRIGO, E; ROMANÍ, N; CARRERAS, C; PADRÓS, N; DE SOLÀ, G; GUITART, J (2016) "Puig Castellar (Biosca, Lérida). Una fortificació republicana del 180 al 120 aC" Póster presentat A: *Congreso Internacional de Arqueología "Cultura material romana en la Hispania Republicana. Contextos privilegiados y estado de la cuestión"*, celebrat a Lezuza del 22 al 24 d'abril de 2016, en premsa.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

PERA, J; RODRIGO, E; ROMANÍ, N; CARRERAS, C; PADRÓS, N; DE SOLÀ, G; GUITART, J (2016) "El proceso de implantación territorial romana en el NE de la provincia Citerior en el siglo II aC" A: *Fortificaciones y control del territorio en la Hispania republicana*" Libros Pórtico, 167-206.

PEREA, A; GARCÍA, O (2013) *Informe del estudio de materiales del yacimiento romano del castellet de Bolvir (Girona)*, Treball inèdit.

PÉREZ, C; VIÑES, A (1991) "Cinco broches de cinturón céltucis procedentes de los fondos del S.I.A.M. (València)" A : *Saguntum*, 24 pàg 157-162.

PÉREZ, J (1990): "El Pla de les Tenalles (Granyanella. Segarra) i la fi de l'hàbitat ibèric excavat a la llergècia Oriental" A: *Actes del VIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà del 8 al 11 de desembre de 1988 *Institut d'Estudis Ceretans*, Pàgs 185-189.

PÉREZ-ALMOGUERA, A; (1996): "De la Arketurki preromana a la Urgellum visigoda ¿Una continuidad?" A: *Cypselà*, 11. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Pàgs 153-160.

PÉREZ-ALMOGUERA, A.; (2001). "La Noguera romana". A: *La Noguera antiga. Des dels primers pobladors fins als visigots*, ed. Museu d'Arqueologia de Catalunya, Museu de la Noguera i Ajuntament de Balaguer. Pàg 138-159.

PÉREZ-ALMOGUERA, A; RAFEL, N; ARILLA, M; CARRERAS, T (2011): "La ocupación prehistórica y romana de la cavidad M35 del baix Pallars (Pallars Jussà, Lleida)" A: *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 21, Pàgs 103-118.

PÉREZ, Víctor Lluís (2010), *Fortificacions i espai urbà a l'època romana en el conventus tarraconensis*. Tesi doctoral dirigida per Dr. Ricardo Mar.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

PICAZO, M; MCGLADE, J; BUXÓ, R; (1998): "Camins de l'Empordà: l'impacte de les xarxes de comunicació en el paisatge i en l'organització del territori" A: *Actes del XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà el 31 d'octubre i el 1 de novembre de 1997 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 295-303.

PIERA, M; PANCORBO, A; GARCÉS, I, GALLART, J (2013): "Els assentaments de les edats del bronze, ibèrica i romana dels Llírians del Mas i les Torres (Salàs de Pallars, Pallars Jussà)". A: *RAP*, 23, Universitat del Lleida, pàgs. 163-200.

PIERA, M; (2015) "El Pla de la Guineu (2015). Primeres evidències d'explotació de la sal en època del Bronze" A: *Actes de les Primeres Jornades d'Arqueologia i Paleontologia del Pirineu i Aran*, celebrades a Coll de Nargó el 29 i 30 de novembre de 2013, 142-147.

PIETERS, M; (2016). "Les outils lithiques dans la chaîne opératoire de transformation des métaux" A: *Actas du 39e colloque AFEAF: Production et Proto-industrialisation aux ages du fer*. Celebrat a Nancy entre el 14 i 17 de maig de 2015, en premsa.

PIMENTA, J; RIBERA, A (2016) "Los contextos materiales relacionados con la fundación de Olisipo y Valentia" A: *Congreso Internacional de Arqueología "Cultura material romana en la Hispania Republicana. Contextos privilegiados y estado de la cuestión"*, celebrat a Lezuza del 22 al 24 d'abril de 2016.

PINA, F. (2003) « Porque fue reclutada la *Turma Salluitana* en *Salluie*», *Gerión*, 21, 197-204.

PIQUÉ, R; (2014): "Paleoambient i aprofitament de recursos forestals a la transició del Bronze Final a la Primera Edat del Ferro a les comarques del NE de Catalunya" A: *XV Col·loqui Internacional de Puigcerdà-Congrés Nacional*

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

d'Arqueologia de Catalunya, celebrat a Puigcerdà el 17, 18 i 19 de novembre de 2011 Pàgs 501-518.

PONS, J (1989) "Aportacions al coneixement d'una comarca de l'alta conca del Segre en temps romans: l'Alt Urgell" A : *Empúries, núm 48-50*, vol II, pàg 218-225.

PONS, J (1994): *Territori i societat romana a catalunya*, Edicions 62, Barcelona.

PONS, E; (2002): "Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Un complex arqueològic d'època ibèrica (Excavacions 1990-1998)" A: *Sèrie Monogràfica 21*, MAC – Girona.

PONS, E; (2005). "Catalunya a la transició de l'Edat del Ferro. Zona de pas, època de trasbalsaments humans i canvi cultural", A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 69-86.

PONS, E. (2006). "El grup cultural empordanès de principis de l'edat del ferro (s. VII i VI aC)" A: *ArqueoMediterrània, 9. De les comunitats locals als estats arcaics: la formació de les societats complexes a la costa del Mediterrani occidental*, actes de la III Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, celebrada a Calafell entre el 25 al 27 de novembre de 2004. Pàgs 183-196.

PONS, E; (2014): "L'evolució protourbana de Catalunya durant el període de transició a l'edat del ferro: una barreja de models autòctons i mediterranis" A: *XV Col·loqui Internacional de Puigcerdà-Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya*, celebrat a Puigcerdà el 17, 18 i 19 de novembre de 2011 Pàgs 77-100.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

PONS, E.; TOLEDO, A.; LLORENS, JM. (1981). *El recinte fortificat ibèric de Puig Castellet*, Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació Provincial de Girona, Girona.

PONS, E.; TOLEDO, A.; LLORENS, JM. (1986). *Puig Castellet (Lloret de Mar). Campanyes 1981-1986. Arquitectura i Medi Natural*. Memòria lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

PONS, E.; GONZALO, C; LÓPEZ, A (2005). "El sistema defensiu del poblat ibèric de Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà, Girona)". A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 379-386.

DE PRADO, G (2009) « Noves aportacions al coneixement de les portes i dels sistemes d'accés a l'*oppidum* ibèric del Puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà) A: *RAP*, 19, pàgs 335-358.

PRINCIPAL, J; ASENSIO, D; (2006): "Relaciones comerciales Roma-Hispania. La *Hispania Citerior* en el siglo II aC" A: *Segeda y su contexto histórico. Entre Catón i Nobilior (195-153 aC)*, pp 117-140.

PRINCIPAL, J,; CAMAÑES, MP; PADRÓS, C (2015) « Un edifici singular al castellum romanorepublicà de Monteró 1 (Camarasa, la Noguera), i l'urbanisme complex d'un pòs avançat del nord-est de la Citerior" A: *RAP*, nº 25 pàgs 309-325.

PUJOL, A; PADRÓ, C; SALA, R (2015) « *Puig Ciutat (Oristà, Osona). Resultats de la campanya de 2013* A: Actes de les III Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central, celebrades a Roda de Ter el 17 i 18 d'octubre de 2014 de pàgs 158-161.

PY, Michel, (2009). *Lattara (Lattes, Hérault). Comptoir Gaulois Méditerranéen entre Etrusques, Grecs et Romains*. Éditions Errance, Paris.

QUESADA, F (2001) “En torno al análisis táctico de las fortificaciones ibéricas. Algunos puntos de vista alternativas” A: *Gladius XXI*, pàgs 145-154.

QUEVEDO, A (2011): “Un rallador de cerámica: reflexiones en torno a una pieza romana de cocina de Carthago Nova (Cartagena) A: *Saguntum núm 43* P.155-166.

RAFEL, N. (2007). “El téxtil como indicador de género en el registro funerario ibérico”, A: *Treballs d'Arqueologia, 13: Interpreting household practices (Barcelona, 21-24 de novembre de 2007)*, pàgs 113-144.

RAFEL, N; ARMADA, XL; BELARTE, MC; FAIRÉN, S; GASULL, P; GRAELLS, R; MORELL, N; PÉREZ, A; VILLALBA, P (2008) “El área minero-metalúrgica del baix Priorat (Tarragona) en la protohistoria. Explotación y redes de intercambio”, A: *Revista d'Arqueologia de Ponent (RAP)*, 18, pàgs 245-269.

RAFEL, N; ARILLA, M (2015): “Recerques al Baix pallars: les cavitats M21 i M22 i el Megàlit de la Foleda” A: *Actes de les Primeres Jornades d'Arqueologia i paleontologia del Pirineu i Aran* celebrades a Coll de Nargó el 29 i 30 de novembre de 2013, Pàgs 110-115.

RANCOULE, G; (1976): “Una serie d'objets antiques provenant de l'oppidum du Mayne (Balesta, Ariège) ” A: *Cypsela, 1. Crònica del Primer Congrés d'Arqueologia de Puigcerdà. Museu d'Arqueologia de Catalunya*. Pàgs 129-135.

RANCOULE, G; (1998): “Le réseau de circulation antique au nord des Pyrénées, Aude, et Roussillon. Méthodes, hypothèses et éléments d'appréciation A: *Actes*

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

del XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. celebrat a Puigcerdà el 31 d'octubre i el 1 de novembre de 1997 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 33-40.

RANCOULE, G. (2005). "Attaches et relations méridionales aux âges du fer: les cas du couloir Aude-Garonne", A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 61-68.

RÉBÉ, I; DE HOZ, J; ORDUÑA, E (2012): "Dos plomos ibéricos de Ruscino (Perpignan) A: *Paleohispanica*, 12, pp 211-251.

REDÓN, JV, EZQUERRA, B (en prensa); "La Caridad (Caminreal): análisis del contexto material" A: *Congreso Internacional de Arqueología "Cultura material romana en la Hispania Republicana. Contextos privilegiados y estado de la cuestión"*, celebrat a Lezuza del 22 al 24 d'abril de 2016.

RENDU, C., (2003). *La Montagne d'Enveig : une estive pyrénéenne dans la longue durée* Ed. Trabucaire.

RENDU, C; CAMPMAJÓ, C; DAVASSE, B ; GALOP, D (1995) « Habitat, environnement et systemes pastoraux en montagne : acquis et perspectives de recherches a partir de l'étude du territoire d'Enveig » A : *X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de PUigcerdà, celebrat a Puigcerdà i Osseja del 10 al 12 de novembre de 1994* pàgs 661-673.

RENDU, C; PASSARRIUS, O; CALASTRENC, C; CONESA, M (2010). "*Vilalta et son terroir dans la lobgue durée (Commune de Targassone, Pyrénées-Orientales)*. Rapport final d'opération, diagnostic archéologique. Treball inèdit.

RENDU, CH; PASSARRIUS, O; CALASTRENC, C; JULIA, R; LLUBES, M; ILLES, P; CAMPMAJO, P; JODRY, C; CRABOL, D; BILLE, E; CONESA, M; BOUSQUET, D;

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

LALLEMAND, V (2015) "Reconstructing past terrace fields in the Pyrenees: Insights into land management and settlement from the Bronze Age to the Early Modern era at Vilalta (1650 masl, Cerdagne, France)", A: *Journal of Field Archaeology*, 40:4, Pàg. 461-480.

REVILLA, V; SANTACANA, J (2015): *Catalunya Romana* Rafael Dalmau, Editor, Barcelona.

RICO, Ch (1995) « Sur les traces d'Hanníbal dans les Pyrénées : une nouvelles approche » A: *Ítaca. Quaderns Catalans de Cultura Clàssica*, 9-10-11, pp.111-119.

RICO, Ch (1997): *Pyrénées romaines. Essai sur un pays de frontière (IIIème siècle avant J.C – IVème siècle ap. J.C.* Bibliothèque de la Casa de Velázquez, n 14, Madrid.

RICO, Ch (2009) « L'"invention" romaine des Pyrénées, ou les étapes de la formation d'une frontière » A: G. Cruz Andreotti, P. Le Roux, P. Moret. *L'"invention" romaine des Pyrénées, ou les étapes de la formation d'une frontière*, 2005, Madrid, pp.199-215.

RIERA, S (2005) "Canvis ambientals i modelació antròpica del territori entre l'època ibèrica i l'altmedieval a Catalunya: aportacions de la palinologia" A. *Cota Zero*, 20, Vic, 99-107.

RIGO, A.; MORER, J.; (2007). "Les Guàrdies (El Vendrell, Baix Penedès). Un assentament metal·lúrgic d'època ibèrica" A: *Jornades d'Arqueologia 1999. Comarques de Tarragona (1993-1999). Prehistòria, Protohistòria i Època medieval*, Generalitat de Catalunya, pàgs 306-321.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

RIPOLL, G; MARTÍN, A., (1997) "Els jocs". A: LLOVERA, X *et alii* ., "Roc d'Enclar. Transformacions d'un espai dominant. Segles IV-XIX." Andorra. Ed: Ministeri de Cultura. Servei de Recerca Històrica.pag. 155-165.

RIVERO GRACIA, M.P.; (2002): "La campaña militar de Domicio Calvino en el 39 aC y la ubicación de los Cerretanos" A: *Actas del I Congreso Internacional de Historia Antigua "La Península Ibérica hace 2000 años"*, celebrat a Valladolid del 23 al 25 de novembre del 2000. Pp 159-163.

RIUS, D; VANNIÈRE, B; GALOP, D (2012) "Holocene history of fire, vegetation and land use from the central Pyrenees (France). Quaternary Research, Elsevier, 77, pp.54-64. <halshs-00966755>.

DE ROCAFIGUERA, M; OLLICH, I; OCAÑA, M (2014): "L'Esquerda abans del període ibèric: del Bronze Final a l'ibèric antic. Primeres hipòtesis" A: *XV Col·loqui Internacional de Puigcerdà-Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya*, celebrat a Puigcerdà el 17, 18 i 19 de novembre de 2011 Pàgs 317-328.

RODRIGO, E; GARCIA, MG; MERCADO, M; GUITART, J (2013). "El jaciment de Can Tacó (Montmeló i Montornés del Vallès) i els inicis de la presència romana al territori laietà en època republicana" A: *Ager Tarraconensis, 5. Paisatge, poblament, cultura material i història*. Pàg 217-229.

RODRIGO, E; PERA, J; CARRERAS, C; PADRÓS, N; ROMANÍ, N; ROS, J; GUITART, J (2014a): "El proceso previo a la fundación de las ciudades romanas en el NE de la Hispania Citerior: los ejemplos de Can Tacó i Puig Castellar" A: *Atti del IV Convegno Internazionale di Studi Veleiati*, celebrat el 20-21 de setembre de 2013. Pp 405-419.

RODRIGO, E; CARRERAS, C; PERA, J; GUITART, J (2014) "La presencia romana en el NE de la Provincia Citerior durante el siglo II aC. Aproximación arqueológica a

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

partir de los yacimientos de can tacó (Montmeló, Barcelona) y Puig Castellar (Biosca, Lleida)" A: *Los paisajes agrarios de la romanización. Arquitectura, y explotación del territorio*, Anejos de AEspA, LXX, pp 191-207.

ROJAS, A. (2002): "Excavació d'una casa romana a l'Hort de la Rectoria, Carrer dels Forns, 3-5 (Llívia, La Cerdanya). Octubre-desembre 2001", Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines.

ROURE, R.; PERNET, L.; (2011) *Des rites et des hommes. Les pratiques symboliques des Celtes, des Ibères et des Grecs en Provens, en Languedoc et en Catalogne*, Editions Errance. París.

ROUX, J.C.; (1990): "Aménagements domestiques dans les îlots 1, 3 et 4-nord de Lattes (III-I ane) A: *Lattara*, 3, Lattes, pàg 317-328.

ROVIRA, J (1976a): "Eneolític i l'Edat del Bronze a la Cerdanya i Alta Vall del Segre" A: *Cypsela*, 1. *Crònica del Primer Congrés d'Arqueologia de Puigcerdà. Museu d'Arqueologia de Catalunya*. Pàgs 61-68.

ROVIRA, J (1976b): "El Neolític a la Cerdanya i l'Alta Vall del Segre" A: *Cypsela*, 1. *Crònica del Primer Congrés d'Arqueologia de Puigcerdà. Museu d'Arqueologia de Catalunya*. Pàgs 39-48.

ROVIRA, J (1977): *Hábitat y poblamiento prehistóricos en el alto valle del Segre y la Cerdanya*, Tesi de Llicenciatura defensada a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona.

ROVIRA, J; PADRÓ, J (1976): "Una estació de l'Edat del Bronze a Dores (Cerdanya)" A: *Speleon* 22, 179-211.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

ROVIRA, M.C.; (2005). "La producció de bronze a l'àrea d'Ullastret: aportacions arqueomètriques", A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum II, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 797-802.

ROVIRA, M. (2008). *Criteris generals per a la conservació, consolidació i adequació del jaciment d'El Castellot i el seu entorn a la Corona de Bolvir*, lliurat a l'ajuntament de Bolvir l'octubre de 2008. Treball inèdit.

RUAS, MP; BOUBY, L; CAMPMAJÓ, P (2009): "Agriculture en montage cerdane au Bronze Final: les données carpologiques de Llo-Lo Lladre (Pyrénées Orientales)" A: *De Méditerranée et d'ailleurs. Mélanges offerts à Jean Guilaine*, Toulouse, 2009 Pàgs 639-660.

RUF, MA; YÁÑEZ, C; SOLÉ, X; VILA, T; LLOVERA, X; BOSCH, JM (1997) "El Roc d'Enclar (Andorra). Canvis i relacions d'una comunitat rural del Pirineu oriental entre els segles IV i VIII" A: *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXXVII, 1996-1997, Girona. Pàgs 1131-1143.

RUIZ, A.; MOLINOS, M (1993). "Los Íberos. Anàlisis arqueológico de un proceso histórico" ed. Crítica.

RUIZ DE ARBULO, J (2012): "Aguas míticas, aguas sagradas, aguas curativas y aguas canalizadas en la Antigüedad grecolatina. Una introducción" A: *Aquae Sacrae. Agua y sacralidad en la Antigüedad*, actes de la Reunión Internacional celebrada a Girona el 12 i 13 de juliol de 2011. Pàgs 11-29.

RUIZ ZAPATERO, G (1995). "El poblamiento del primer milenio aC en los Pirineos" A: *Muntanyes i Població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva interdisciplinària*, pp 85-106.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

RUIZ ZAPATERO, G; (2014): "Bronze Final – Hierro: la naturaleza de los campos de urnas A: *XV Col·loqui Internacional de Puigcerdà-Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya*, celebrat a Puigcerdà el 17, 18 i 19 de novembre de 2011 Pàgs 635-658.

SALA, Ramon (2001) « La transhumància a Prats de Molló (segles XVII i XVIII) A : *Estudis d'Història agraria*, 14, 2000-2001, pàg 171-184 .

SALA, Roger (2012) *Memòria d'intervenció al jaciment de Puig-Ciutat (La Torre d'Oristà)*, lliurada al Servei d'Arqueologia de la generalitat de Catalunya.

SALAZAR, N (2015) « *Sikara: un oppidum amb l'origens en l'ibèric antic (Prats de Rei, Osona)* A: Actes de les III Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central, celebrades a Roda de Ter el 17 i 18 d'octubre de 2014 de pàgs 125-130.

SÀNCHEZ, E., (1987). *El poblament pre-romà al Bages*. Ed. Caixa de Manresa, Manresa.

SÀNCHEZ, E. (1989a) "Del bronze final a la primera edat del ferro a la Catalunya Central (assaig de periodització) (s. VIII-V a.C.)" A: *Espacio, Tiempo y Forma*, t. 2, pàg 249-280.

SÀNCHEZ, E. (1989b) "Iberització a la conca alta del Llobregat. Estat actual de la recerca" A : *Empúries*, núm 48-50 vol II pàg 282-291.

SÀNCHEZ, E. (2012) *Memòria de l'excavació arqueològica realitzada a la Torrassa del Moro* lliurada al servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya

SANCHEZ-PALENCIA (Ed) (2002). "*Las Médulas. Patrimonio de la Humanidad. Exposición en el Real Jardín Botánico del CSIC (Madrid)*", Editat per la Junta de Castilla y León.

SANCHEZ-PALENCIA, FJ; FERNÁNDEZ-POSSE, MD; FERNÁNDEZ, J; OREJAS, A; PÉREZ, LC; SASTRE, I (2000). "Las Médulas (León). Un paisaje cultural patrimonio de la Humanidad" A: *Trabajos de Prehistoria*, 57, n.2 Pàgs 195-208.

SANMARTÍ, E; PADRÓ, J; (1978): "Ensayo de aproximación al fenómeno de la iberización en las comarcas meridionales de Cataluña" A: *Ampurias*, núm 38-40, pàgs. 157-176.

SANMARTÍ, J.; (2005). "Intercanvi, comerç i societat en el món ibèric". A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 709-728.

SANMARTÍ, J (2011). "Urbanización y desarrollo de estructuras estatales en la costa de Cataluña" A: *Arqueología de la Población. Comunicaciones presentadas al VI Coloquio Internacional de Arqueología Espacial* celebrat a Teruel del 13 al 14 de desembre de 2010, Arqueologia Espacial, 28 Teruel, pàgs 91-108.

SANMARTÍ, J; SANTACANA, J; (1987): "Un recinto cultural al poblado ibérico d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)" A: *Fonaments*, núm 6, pàgs. 157-168.

SANMARTÍ, J; SANTACANA, J. (1992). *El poblado ibérico d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.

SANMARTÍ, J; SANTACANA, J. (2005). *Els íbers del Nord*, Rafael Dalmau editor, Barcelona.

SANMARTÍ, J.; ASENSIO, D; BELARTE, MC; MARTÍN, A; SANTACANA, J (2006). "La iberització a la Catalunya costanera i central" A: *ArqueoMediterrània*, 9. *De les comunitats locals als estats arcaics: la formació de les societats complexes a la*

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

costa del Mediterrani occidental, actes de la III Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, celebrada a Calafell entre el 25 al 27 de novembre de 2004. Pàgs 145-158.

SANMARTÍ, J; ROCA, M; CELIS, R; MADRID, M; ASENSIO, D; NOGUERA, J; BUXEDA, J; PADRÓ, J (2015) « Els treballs de recerca desenvolupats pel Grup de Recerca d'Arqueologia Clàssica, Protohistòrica i Egípcia (GRACPE) en els darrers anys” A: *A: Pyrenae, número especial 50 anys* pàgs 119-179.

SANMARTÍ-GREGO, E; PRINCIPAL, J (1998): “Cronología y evolución tipológica de la Campaniense A del siglo II aC: las evidencias de los pecios y de algunos yacimientos históricament fechados A: *ArqueoMediterrània, 4 Les fàcies romanes d'importació a la costa ibèrica, a les Illes Blears i les Pitiüses durant el segle III i la primera meitat del segle II aC*, Barcelona, pàgs 193-215.

SEGUÍ, A; NOGUERA, J (2005) *Apunts de maneig i benestar animal en vaques de muntanya* treball inèdit.

SERRA, R (1989). “El Museu diocesà i comarcal de Solsona (4)” A: *El Berguedà als Museus*, pàg 45-47.

SESMA, J.; BIENES, J.J.; ERCE, A.; FARO, J.A.; RAMOS, M. (2009). “La cerámica de estilo Cogotas I y los ciclos culturales en las postrimerías de la Edad del Bronce en Navarra”, A.: *Cuadernos de Arqueología de la universidad de Navarra, 17*, p.39-83.

DE SOTO, P (2010), *Anàlisi de la xarxa de comunicacions i del transport a la Catalunya romana: estudis de distribució i mobilitat*. Tesis doctoral dirigida pel Dr Cèsar Carreras.

DE SOTO, P; CARRERAS, C (2007): “Anàlisi de la xarxa de transport a la Catalunya romana: alguns apunts” A: *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 16-17, pp 177-191.

SUBIRANAS, C (2003): *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada a l'església de Santa Maria d'All (Isòvol, Cerdanya)* Lliurada al servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Treball inèdit.

SUREDA, M; GROS, M., (2011) *“Una llosa amb inscripció procedent de la Margineda (Andorra)”*. A. Miscel·lània Litúrgica Catalana, 19. pàg. 213-215.

TOLEDO, A; (1998): “Els materials ceràmics de les coves A i B d'Olopte” A: *Cypsel*, 12. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Pàgs 135-146.

TREINEN-CLAUSTRE, F (1988): “Une occupation du bronze final à la Caune de Bélesta (Pyrénées-Orientales)” A: *Actes del VII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà del 6 al 8 de juny de 1986 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 103-112.

TREINEN-CLAUSTRE, F; RANCOULE, G (1986): “Deux occupations de l'Age du Fer a la Caune de Belesta (Pyrénées-Orientales) A: *Actes del VI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà del 7 al 9 de desembre de 1984 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 29-46.

TREMOLEDA, J. (1997). “Una nova forma d'engalba blanca procedent d'Empúries”, A: *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, número 30, Figueres, pàgs 81-89.

UGOLINI, D; (1998): “Le Roussillon: passage obligé des échanges commerciaux en Méditerranée nord-occidentale (VIIè – IVè av.ne) A: *Actes del XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. celebrat a Puigcerdà el 31 d'octubre i el 1 de novembre de 1997 Institut d'Estudis Ceretans, Pàgs 73-92.

UGOLINI, D. (2005). “Les ibères des Pyrénées au Rhône: bilan de vingt ans de recherches et nouvelles perspectives”, A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia*

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, pàgs 165-185.

UNTERMANN, J (2005) "La lengua ibérica en el sur de Francia". A: *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Món Ibèric als Països Catalans*, Volum I, celebrat a Puigcerdà el 14 i 15 de novembre de 2003, ed. I. d. E. Ceretans Puigcerdà i Andorra, Pàgs 1083-1096.

UROZ, H (2016): "*Libisosa* como contexto privilegiado para el estudio de la cultura material romano republicana" A: Congreso Internacional de Arqueología "Cultura material romana en la Hispania Republicana. Contextos privilegiados y estado de la cuestión", celebrat a Lezuza del 22 al 24 d'abril de 2016, en premsa.

VALOR, J.; MATA, C.; FROCHOSO, R.; IRANZO, P; ASENSIO, D. (2005). "Las cerámicas ibéricas con decoración impresa e incisa del territorio de Kelin (comarca de Requena-Utiel, Valencia)", A: *Saguntum*, 37, pàgs 105-124.

VELAZA, J. (2006). "Lengua vs. cultura material: el (viejo) problema de la lengua indígena de Catalunya" A: *ArqueoMediterrània*, 9. *De les comunitats locals als estats arcaics: la formació de les societats complexes a la costa del Mediterrani occidental*, actes de la III Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell, celebrada a Calafell entre el 25 al 27 de novembre de 2004. Pàgs 273-279.

VELÁZQUEZ, I (1997) "*Inscripció sobre pissarra.*" A. LLOVERA, X *et alii* ., "*Roc d'Enclar. Transformacions d'un espai dominant. Segles IV-XIX.*". Andorra. Ed: Ministeri de Cultura. Servei de Recerca Històrica. pàg. 418-422.

VIAL, J; (2009): "Le Pla de la creu à Bolquère (Pyrénées Orientales). Occupation et mise en culture d'un versant de moyenne montagne au cours de premier âge du fer, en Cerdagne". Rapport final d'opération de fouille archéologique.

VILA, S; (2014): "Aprofitament del combustible i transformació del paisatge a la plana occidental de Catalunya (durant la primera meitat del I mil.leni aC) A: *XV Col·loqui Internacional de Puigcerdà-Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya*, celebrat a Puigcerdà el 17, 18 i 19 de novembre de 2011 Pàgs 519-529.

VILA, LI; VILADRICTOR, LI (2014): "Digitalización 3D en Arqueología" A: *Virtual Archeology Review*, 2011 Pàgs 75-81.

VILADEVALL, M (1998) "La geoquímica del oro como herramienta de prospección de menas auríferas", *Boletín geológico y minero de España*, 109, Pàg. 521-535.

VILADEVALL, M. (2005), *Prospección de placeres de oro y otros minerales densos*, Ed. PDF. Ediciones Universidad de Barcelona.

VILALLONGA, M (1995). "Els Pirineus en els clàssics llatins i grecs" A: *Muntanyes i Població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva interdisciplinària*, pp 145-149.

VILASECA, J (1976): "A propòsit de l'anomenat Bronze Cerdà" A: *Cypsela*, 1. *Crònica del Primer Congrés d'Arqueologia de Puigcerdà*. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Pàgs 98-100.

VIVES-FERRÁNDIZ, J; BONET, H; CARRIÓN, Y; FERRER, C; IBORRA, P; PÉREZ, G; QUESADA, F; TORTAJADA, G (2015) "Ofrendas para una entrada: un depósito ritual en la Puerta Oeste de la Bastida de les Alcuses (Moixent, València)" A : *Trabajos de Prehistoria*, 72, núm 2 pàg 282-303.

WOODS, M.; WOODS, MB. (2011) *Ancient Agricultural Technology: From Sickles to Plows* Minneapolis, pàgs 64-71.

Territori i Poblament de Cerdanya a l'Antiguitat: la iberització i romanització de la vall cerdana

V.A. (1977) *Guía de minerales y rocas*. Ed. Grijalbo. Barcelona.

V.A. (1995) *Catalunya Romànica. Volum VIII: la Cerdanya i el Conflent*. Editat per Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona.

V.A. (2004) *Le Fer*, Edition Errance, París.

V.A. (2004): *Guia didáctica. Olèrdola. Museu d'Arqueologia de Catalunya*.

ANNEX I

ELS MATERIALS ARQUEOLÒGICS

LÀMINES CASTELLOT DE BOLVIR

LÀMINES FASE BRONZE INICIAL-PRIMER FERRO

Làmina 1

- 1.BEC 890/5: Olla-tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada de coll recte. Diàmetre a la boca de 24cm. Cronologia proposada: Segles IX-V ane.
- 2.BEC 891/2: Olla-tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada de coll recte i secció lleugerament cònica. Diàmetre a la boca de 16cm. Cronologia proposada: Segles IX-V ane.
- 3.BEC 890/4: Olla-tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada de coll recte i secció lleugerament cònica. Cronologia proposada: Segles IX-V ane.
- 4.BEC 890/2: Recipient fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Fons pla amb un diàmetre de 10cm. Cronologia proposada: Segles IX-V ane.
- 5.BEC 890/3: Recipient fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Fons pla amb un diàmetre de 11cm. Cronologia proposada: Segles IX-V ane.

Làmina 2

- 1.BEC 891/3: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat concèntric decorat amb petites incisions obliqües. Cronologia proposada: Segles IX-V ane.
- 2.BEC 891/4: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració a partir de petites incisions horitzontals, més o menys alineades. Cronologia proposada: Segles IX-V ane.
- 3.BEC 890/8: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració de motius geomètrics, dita mailhaciana. Cronologia proposada: Segles IX-VII ane.
- 4.BEC 890/7: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració de motius geomètrics, dita mailhaciana. Cronologia proposada: Segles IX-VII ane.

LÀMINES FASE CERETANA

Làmina 3

- 1.BEC 560/4: Olla-tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada de coll recte i secció cònica. Diàmetre a la boca de 31cm. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 2.BEC 108/5: Olla-tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada de coll recte i secció cònica. Diàmetre a la boca de 31cm. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 3.BEC 400/9.3: Olla-tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora vertical. Diàmetre a la boca de 28cm. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 4.BEC 473/3: Olla-tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora vertical. Diàmetre a la boca de 27cm. Cronologia proposada: Segles IV-III ane

Làmina 4

- 1.BEC 415/3: Olla-tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada. Diàmetre a la boca de 24cm. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 2.BEC 400/9.2: Olla-tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada. Diàmetre a la boca de 23cm. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 3.BEC 556/4: Olla-tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i cos globular. Diàmetre a la boca de 25cm. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 4.BEC 400/9.3: Olla-tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i cos globular. Diàmetre a la boca de 21cm. Cronologia proposada: Segles IV-III ane

Làmina 5

- 1.BEC 415/2: Cassola feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora reentrant. Diàmetre a la boca de 24cm. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 2.BEC 467/3: Gerra feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil recte lleugerament obert. Nansa lateral i vertical que reposa a l'espalla. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 3.BEC 560/11: Fons pla realitzat a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre a la boca de 12cm. Cronologia proposada: Segles IV-III ane

4.BEC 469/5: Olleta feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada. Cronologia proposada: Segles IV-III a.ne

5.BEC 560/16: Vaset de ceràmica tornejada amb decoració d'engalba blanca a l'exterior. La vora és lleugerament exvasada i el cos cilíndric. Diàmetre a la boca de 12cm. Cronologia proposada: Segle II a.ne. Intrusió?

Làmina 6

1.BEC 575/8: Vaset fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil recte amb una lleugera inflexió exterior en el coll. El fons és pla. El diàmetre a la boca és de 24cm i al fons de 8cm. Cronologia proposada: Segles IV-III a.ne

2.BEC 655/1: Petita gerreta bicònica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i fons pla. Diàmetre a la boca de 10cm i al fons de 7cm. Cronologia proposada: Segles IV-III a.ne

3.BEC 560/8: Gerra realitzada a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada. Diàmetre a la boca de 16cm. Cronologia proposada: Segles IV-III a.ne

4.BEC 560/9: Petita gerreta, potser bixònica, feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i coll recte. Diàmetre a la boca de 13cm. Cronologia proposada: Segles IV-III a.ne

5.BEC 560/19: Petita gerreta bicònica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada. Diàmetre a la boca de 9cm. Cronologia proposada: Segles IV-III a.ne

Làmina 7

1.BEC 828/4: Olla/tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil recte. El diàmetre a la boca és de 18cm. Cronologia proposada: Segles IV-III a.ne

2.BEC 548/5: Gerra feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora i coll recte lleugerament exvasat. Diàmetre a la boca de 14cm. Cronologia proposada: Segles IV-III a.ne

3.BEC 556/5: Petita urna de perfil força rectilini, lleugerament sinuós, amb la vora reca. Diàmetre a la boca de 14cm. Presenta una decoració a la panxa consistent en una sanefa de petites incisions verticals que tenen intercalat un mugró. Cronologia proposada: Segles IV-III a.ne

4.BEC 400/9.1: Petit bol amb la vora exvasada de tall horitzontal. Perfil convex. Diàmetre a la boca de 18cm. Cronologia proposada: Segles IV-III a.ne

Làmina 8

- 1.BEC 400/7: Fragment informe fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta un mugró circular a l'exterior. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 2.BEC 548/7: Fragment informe fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta un mugró allargassat a l'exterior. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 3.BEC 548/6: Petita urna de vora i perfil vertical. Just a sota la vora presenta un mugró circular a la cara externa. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 4.BEC 400/8: Fragment informe de perfil convex fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració a l'exterior consistent en una sanefa d'incisions verticals. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 5.BEC 108/4: Petita gerreta de vora exvasada i perfil divergent recte. Presenta una decoració a l'exterior consistent en una sanefa d'una línia d'impressions digitals. Cronologia proposada: Segles IV-III ane

Làmina 9

- 1.BEC 2057/3: Fragment informe fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració a l'exterior consistent en incisions en espina de peix. Cronologia proposada: Segles VIII-V ane
- 2.BEC 477/7: Fragment informe fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una sanefa d'una línia d'impressions digitals. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 3.BEC 560/13: Fragment informe fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració a l'exterior consistent en una sanefa d'ungulacions que té intercalat un mugró vertical. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 4.BEC 477/8: Fragment informe fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració a l'exterior consistent en un petit cordó de secció triangular. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 5.BEC 469/4: Fragment informe fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta a l'exterior un petit cordó decorat amb incisions verticals. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 6.BEC 435/3: Fragment informe fet a mà amb cuita reductora-oxidant de perfil convex. Presenta a l'exterior un petit cordó aplicat. Cronologia proposada: Segles IV-III ane
- 7.BEC 779/4: Fragment informe fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta a l'exterior un petit cordó decorat amb incisions obliqües. Cronologia proposada: Segles IV-III ane

Làmina 10

- 1.BEC 400/14: Bol de ceràmica grisa ibèrica. Diàmetre a la boca de 20cm. Cronologia proposada: Segles IV-III a ne
- 2.BEC 560/5: Plat-tapadora de cos divergent i un perfil recte molt lleugerament sinuós, fets a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre a la boca de 18cm. Cronologia proposada: Segles IV-III a ne
- 3.BEC 560/2: Petit vaset o gresol fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora reentrant i un fons pla. Diàmetre a la boca de 5cm, i al fons de 3cm. Cronologia proposada: Segles IV-III a ne
- 4.BEC 469/6: Petit vaset o gresol fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora recte lleugerament reentrant. Cronologia proposada: Segles IV-III a ne
- 5.BEC 473/4: Fons pla de vaset. Diàmetre al fons de 5cm Cronologia proposada: Segles IV-III a ne
- 6.BEC 453/7: Fons de càntir agallonat realitzat amb ceràmica ibèrica decorada amb l'anomenat vernís roig ilergeta. Cronologia proposada: Segles III-II a ne
- 7.BEC 435/5: Fragment informe de ceràmica protocampaniana, provinent del Taller de les Tres Palmetes Radials. Cronologia proposada: Finals de segle IV-finals de segle III a ne
- 8.BEC 548/1: Plat de vora reentrant de ceràmica grisa ibèrica. Cronologia proposada: Segles IV-III a ne

Làmina 11

- 1.BEC 400/11: Fusaiola. Segles IV-III a ne
- 2.BEC 415/4: Fusaiola. Segles IV-III a ne
- 3.BEC 548/4: Fusaiola. Segles IV-III a ne
- 4.BEC 467/1: Petit a pedra calcària amb retocs a l'exterior per tal que quedi totalment circular. Diàmetre de 6cm. Segles IV-III a ne

LÀMINES FASE ENTORN 200 ANE

Làmina 12

- 1.BEC 218/20: Gerra/Urna de secció bicònica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada El diàmetre a la boca és de 18cm Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 2.BEC 934/28: Olla/tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil sinuós de tendència globular. Diàmetre a la boca de 19cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 3.BEC 934/25: Olla/tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada. Diàmetre a la boca de 29cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

Làmina 13

- 1.BEC 831/9: Olla/tenalla de secció cilíndrica amb les parets una mica divergents, feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada El diàmetre a la boca és de 26cm Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 2.BEC 770/5: Olla/tenalla de secció cilíndrica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada. Diàmetre a la boca de 25cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

Làmina 14

- 1.BEC 218/25: Olla/tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada. Diàmetre a la boca de 20cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 2.BEC 934/22: Olla/tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i coll recte. Diàmetre a la boca de 18cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 3.BEC 770/29: Olla/tenalla de perfil cilíndric amb les parets lleugerament divergents, feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada. Diàmetre a la boca de 16cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 4.BEC 218/37: Olla/tenalla de perfil cilíndric amb les parets lleugerament divergents, feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada. Diàmetre a la boca de 14cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 5.BEC 770/7: Olla/tenalla de perfil cilíndric amb les parets lleugerament divergents, feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada. Diàmetre a la boca de 14cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

Làmina 15

- 1.BEC 218/43: Petita gerreta/urneta, de perfil en "S" i lleugerament bicònic, feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada. Presenta una nansa vertical motllurada, que partint de la vora descansa a la panxa. Diàmetre a la boca de 10cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 2.BEC 770/30: Olla/tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 3.BEC 770/6: Olla/tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 4.BEC 831/4: Bol/morter? de perfil convergent, fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i una mica penjant. Presenta un cordó just a sota la vora, decorat amb línies incises obliqües de sentit divergent. . Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 5.BEC 934/6: Olla/tenalla feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 6.BEC 207/7: Gerra feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora reentrant convergent. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 7.BEC 770/10: Fons pla fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 10cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 8.BEC 770/11: Fons pla lleugerament anular i sobreelevat fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre de 6cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 9.BEC 934/32: Fons pla, molt lleugerament abombat, fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre de 18cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

Làmina 16

- 1.BEC 218/33: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior decorat amb petites incisions verticals. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 2.BEC 934/28: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior decorat amb petites incisions obliqües divergents. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 3.BEC 934/30: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior decorat amb petites incisions obliqües divergents. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

- 4.BEC 934/7: Fragment de ceràmica de secció còncaua feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior, possiblement a sobre l'espatlla, decorat amb petites incisions obliqües divergents. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 5.BEC 934/27: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior decorat amb petites incisions obliqües. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 6.BEC 218/24: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 7.BEC 371/3: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta un petit cordó aplicat a l'exterior decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 8.BEC 831/7: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta un petit cordó aplicat a l'exterior decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 9.BEC 934/29: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta un petit cordó aplicat a l'exterior decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 10.BEC 831/4: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració a l'exterior consistent en una sanefa de línies incises verticals. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

Làmina 17

- 1.BEC 770/8: Petita copa de perfil convergent i lleugerament sinuós feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i lleugerament penjant . Diàmetre a la boca de 15cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 2.BEC 831/3: Petita copa de perfil convex feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll recte, amb una petita inflexió al final que marca el tancament progressiu de la peça. Diàmetre a la boca de 15cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 3.BEC 218/21: Petita copa de perfil convex feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll recte, amb una petita inflexió al final que marca el tancament progressiu de la peça. El fons és anular i sobreelevat. El diàmetre a la boca és de 13cm i el del fons de 6cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

- 4.BEC 770/9: Fons de copa, anular i sobreelevat, fet a mà amb cuita reductora-oxidant. El diàmetre del fons de 7cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 5.BEC 934/31: Possible fons de copa, anular i sobreelevat, fet a mà amb cuita reductora-oxidant. El diàmetre del fons és de 6cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 6.BEC 934/35: Fons anular i sobreelevat, fet a mà amb cuita reductora-oxidant, de copa o de plat-tapadora. El diàmetre del fons és de 5cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 7.BEC 207/5: Plat-tapadora feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta la vora el perfil recte i convergent. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 8.BEC 770/14: Fusaiola. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 9.BEC 10/7: Fragment de *pondus* fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta unes mesures de 4 per 2cm i es conserven 5cm de llargada. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 19.BEC 770/2: Bola d'argila. Diàmetre de 3cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

Làmina 18

- 1.BEC 218/11: Càlat de ceràmica ibèrica oxidada, de perfil recte, amb una visera a la vora que també marca un petit reentrant convergent. Just a la sota la vora, a la part externa, presenta una petita motllura. Està decorat pictòricament a l'exterior amb dos frisos que engloben la totalitat de la peça, de tonalitat vermellosa. El superior costa de semicercles concèntrics alternats amb uns pentinats sinuosos i verticals. A l'inferior només s'hi observa els pentinats. El cos del fons es diferencia amb una gran banda colorejada, Diàmetre a la boca de 25cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 1.BEC 831/1: Càlat de ceràmica ibèrica oxidada, amb una visera a la vora que també marca un petit reentrant convergent. La part de la vora està decorat pictòricament amb un denticulat, de tonalitat lilós. Diàmetre a la boca de 36cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane
- 3.BEC 10/5: Càlat de ceràmica ibèrica oxidada, amb una visera a la vora. Diàmetre a la boca de 28cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

Làmina 19

1.BEC 218/13.1: Gerra bicònica de ceràmica ibèrica oxidada, de vora exvasada. Presenta una decoració pictòrica a l'exterior consistent en bandes horitzontals de tonalitat vermellova. Diàmetre a la boca de 17cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

2.BEC 218/13.2: Fons abombat de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta una decoració pictòrica a l'exterior consistent en bandes horitzontals de tonalitat vermellova. Diàmetre de 13cm. És possible que es correspongui amb el fons de la peça 218/13.1. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

3.BEC 770/25: Fragment de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta una decoració pictòrica a l'exterior consistent en línies verticals sinuoses successives, de tonalitat vermellova. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

4.BEC 770/34: Fragment de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta una decoració pictòrica a l'exterior consistent en una petita banda marró a sobre d'una altra més gran i vermellova línies verticals sinuoses successives, de tonalitat vermellova. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

Làmina 20

1.BEC 934/18: Fons de gerra o d'un vas gran, de ceràmica ibèrica grisa i reduïda. Diàmetre de 21cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

2.BEC 218/2: Vas bicònic de ceràmica ibèrica grisa i reduïda. Presenta dues nanses laterals que des de la vora descansen a sobre la panxa. La vora és exvasada i el fons anular. El diàmetre a la boca és 11cm i el del fons de 6cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

3.BEC 934/22: Vas bicònic de ceràmica ibèrica grisa i reduïda. La vora és exvasada. El diàmetre a la boca és de 11cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

4.BEC 770/34: Fragment de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta una decoració pictòrica a l'exterior consistent en una petita banda marró a sobre d'una altra més gran i vermellova línies verticals sinuoses successives, de tonalitat vermellova. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

Làmina 21

1.BEC 218/4: Vas de perfil en "S" de ceràmica ibèrica grisa i reduïda. Vora exvasada
Diàmetre de 8cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

2.BEC 770/22: Vaset de ceràmica ibèrica grisa i reduïda. Presenta la vora exvasada i lleugerament penjant. El diàmetre a la boca és de 9cm Cronologia proposada: Entorn 200 ane

3.BEC 770/16: Gerra de la forma Com-Ib Jr-4 de ceràmica ibèrica oxidada. Consisteix en una forma tancada però que el llavi presenta un cert engruiximent vers l'exterior. Per la part exterior i ben a prop de la vora, presenta una ala lateral sobreelevada. El diàmetre a la boca és de 15cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

4.BEC 770/15: *Stamnos* de la forma Com-Ib St-3 de ceràmica ibèrica oxidada. Consisteix en una forma tancada però que el llavi presenta un cert engruiximent vers l'exterior. Per la part exterior i ben a prop de la vora, presenta una ala lateral sobreelevada. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

5.BEC 934/21: Fons anular de ceràmica ibèrica oxidada. El diàmetre del fons és de 6cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

6.BEC 934/17: Fons de ceràmica grisa ibèrica reduïda, un xic sobreelevat i abombat. Possiblement un vas o una gerra. El diàmetre del fons és de 11cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

7.BEC 218/10: Bol de vora reentrant de ceràmica ibèrica oxidada. El diàmetre a la boca és de 17cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

8.BEC 934/16: Bol de vora reentrant de ceràmica grisa ibèrica reduïda. El diàmetre a la boca és de 17cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

Làmina 22

1.BEC 770/21: Bol de vora reentrant de ceràmica grisa ibèrica reduïda. El diàmetre a la boca és de 15cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

2.BEC 218/18: Bol de vora reentrant de ceràmica grisa ibèrica reduïda. El diàmetre a la boca és de 15cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

3.BEC 218/6: Bol de vora reentrant de ceràmica grisa ibèrica reduïda. El diàmetre a la boca és de 16cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

4.BEC 218/5: Petit bol de vora reentrant de ceràmica grisa ibèrica reduïda. El diàmetre a la boca és de 10cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

5.BEC 770/20: Fons anular de ceràmica grisa ibèrica reduïda. El diàmetre al fons és de 5cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

6.BEC 770/19: Fons anular de ceràmica grisa ibèrica reduïda. El diàmetre al fons és de 5cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

7.BEC 218/1: Plat de la forma Lamb36 en Campaniana A. El diàmetre a la boca és de 14cm. Cronologia proposada: Últim quart II ane

8.BEC 934/13: Fons anular de vernís negre dels Tallers Occidentals, decorat a la part interna i al centre amb una roseta. El diàmetre al fons és de 5cm. Cronologia proposada: segle III ane

Làmina 23

1.BEC 934/8: Morter realitzat amb suport petri, de vora i perfil vertical. El diàmetre a la boca és de 14cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

2.BEC 750/1: Anella circular de ferro. Presenta un diàmetre intern de 4cm i un gruix de 35cm. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

3.BEC 934/9: Den de collaret de pasta vítria de color blavós. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

4.BEC 831/12: Fíbula de bronze. Cronologia proposada: Entorn 200 ane

FASE MITJANS SEGLE II ANE

Làmina 24

1.BEC 732/11: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una doble carena externa, indicant potser una secció bicònica. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 773/11: Urna/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora vertical. Diàmetre a la vora de 30cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 272/18.3: Urna/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora vertical lleugerament exvasada. Diàmetre a la vora de 28cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 25

- 1.BEC 449/15.4: Urna/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada. Diàmetre a la vora de 28cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 2.BEC 384/5: Urna/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora vertical. Diàmetre a la vora de 26cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 776/16: Vas/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada. Diàmetre a la vora de 26cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 726/32: Vas/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll recte. Diàmetre a la vora de 26cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 26

- 1.BEC 176/2: Urna/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora vertical molt lleugerament exvasada. Diàmetre a la vora de 26cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 2.BEC 729/25: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada amb una inflexió al coll. Diàmetre a la vora de 24cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 948/52: Urna/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora vertical molt lleugerament exvasada, i un perfil recte un xic sinuós. Diàmetre a la vora de 24cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 449/15.5: Urna/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora vertical lleugerament exvasada. Diàmetre a la vora de 21cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 27

- 1.BEC 449/11: Gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada. Diàmetre a la vora de 21cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 2.BEC 776/39: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll recte. La panxa és lleugerament globular. Diàmetre a la vora de 21cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 776/38: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll recte. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 28

1.BEC 776/28: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll de perfil cònic. Diàmetre a la vora de 21cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 449/15.1: Urna/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora vertical. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 449/15.2: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil sinuós. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 272/18.2: Urna/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora vertical lleugerament exvasada. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 29

1.BEC 948/51: Gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 277/8.4: Urna/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora lleugerament exvasada amb el llavi engruixit vers l'exterior. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 948/22: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll recte de perfil cònic. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 412/10.1: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll recte de perfil cònic. Diàmetre a la vora de 19cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 30

1.BEC 412/10.2: Gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll recte. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 301/3: Urna/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora lleugerament exvasada i un perfil quasi bé vertical. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 2081/9: Gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll recte. Diàmetre a la vora de 19cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 31

1.BEC 445/7.3: Gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Forma oberta que presenta una vora i un coll rectes, de secció cònica convergent. Diàmetre a la vora de 19cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 596/4: Urna/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil cònic. Diàmetre a la vora de 17cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 773/8: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil sinuós. Diàmetre a la vora de 17m. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 277/8.3: Urna/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil cònic. Diàmetre a la vora de 15cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 32

1.BEC 272/18.4: Urna/Gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora lleugerament exvasada i un coll recte. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 26/55: Vas de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil bicònic. Diàmetre a la vora de 15cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 449/12: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil força vertical lleugerament abombat. Diàmetre a la vora de 15cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 948/23: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil molt lleugerament abombat. Entre el coll i la panxa s'hi observa una inflexió. Diàmetre a la vora de 15cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 33

1.BEC 773/20: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora lleugerament exvasada i un coll que ràpidament s'obre a la panxa. Diàmetre a la vora de 14cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 948/53: Vas/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada, coll curt, i l'inici d'una panxa força abombada. Diàmetre a la vora de 14cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 729/12: Gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora i coll vertical, lleugerament exvasat, mentre que la panxa és globular. Diàmetre a la vora de 13cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 2081/6: Urna de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil força vertical. Diàmetre a la vora de 14cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

5.BEC 542/9: Vas de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil força vertical amb una tendència cònica convergent. A mitja alçada, per la part exterior, presenta un cordó aplicat decorat amb impressions digitals. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 34

1.BEC 445/8: Vas de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora lleugerament exvasada i un perfil força vertical i convex. També, a l'alçada del coll s'hi observa una inflexió a la part externa. Diàmetre a la vora de 13cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 412/5: Petita urna/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll curt. Diàmetre a la vora de 14cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 412/10.3: Petita urna/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll vertical. Diàmetre a la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 773/9: Petita olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll que ràpidament s'obra globularment. Diàmetre a la vora de 13cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

5.BEC 760/23: Petita olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll que ràpidament s'obra globularment. Diàmetre a la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

6.BEC 25/56: Petita olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll que ràpidament s'obra globularment. Diàmetre a la vora de 13cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

7.BEC 445/7.1: Petita urna de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora vertical lleugerament exvasada. Diàmetre a la vora de 11cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

8.BEC 449/17: Vas de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil vertical que a la part final es torna convex. Diàmetre a la vora de 14cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

9.BEC 776/27: Petita olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll que ràpidament s'obra globularment. Diàmetre a la vora de 14cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

10.BEC 550/14: Petita gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada amb el llavi engruixit i un coll vertical. Diàmetre a la vora de 13cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 35

1.BEC 739/20: Gerreta de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil un xic abombat i convex a la part final. A mitja alçada, a l'exterior, presenta un cordó aplicat amb una decoració de petites incisions obliqües. Diàmetre a la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 591/23: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil cònic. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 449/15.3: Petita urna/gerra de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada. Diàmetre a la vora de 14cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4. BEC 2081/3: Gerreta de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil un xic abombat i convex a la part final. A mitja alçada, a l'exterior, presenta un cordó aplicat amb una decoració de petites incisions obliqües. Diàmetre a la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

5. BEC 2081/2: Gerreta de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil recte de forma cònica. A mitja alçada, a l'exterior, presenta un cordó aplicat amb una decoració d'impressions digitals. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

6.BEC 732/12: Petita gerreta de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll vertical. Diàmetre a la vora de 13cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

7. BEC 412/9: Gerreta de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil un xic abombat i convex a la part final. També presenta una nansa lateral que arrancant de la vora descansa a mitja panxa, essent un xic sobreelevada. Diàmetre a la vora de 11cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

8.BEC 445/9: Petita gerreta de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll vertical. Diàmetre a la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 36

1.BEC 948/58: Urneta de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora i coll verticals i un perfil un xic abombat i convex a la part final. Diàmetre a la vora de 9cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 948/24: Gerreta de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil un xic abombat. A la part externa, a mitja alçada, s'hi observa un mugró. Diàmetre a la vora de 11cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 625/1: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll recte de forma cònica. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 277/8.2: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll recte i vertical. Cronologia proposada: Mitjans II ane

- 5.BEC 729/14: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un cos vertical un xic sinuós. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 6.BEC 445/7.2: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll recte de forma cònica. Cronologia proposada: Mitjans II ane
7. BEC 729/13: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll recte i vertical. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 8.BEC 449/26: Petit vas de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll vertical. A la part final s'hi observa un petit cordó aplicat sense decoració. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 37

- 1.BEC 449/7: Urneta de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora i coll verticals i un perfil un xic abombat. Presenta una nansa lateral en forma d'anella a l'alçada del coll. Cronologia proposada: Mitjans II ane
2. BEC 701/6: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll curt. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 773/12: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un coll recte de forma cònica. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 277/8.1: Vora d'una olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 729/7: Fons pla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre a la vora de 19cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 6.BEC 114/3: Fons pla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant, de peu lleugerament elevat. Diàmetre a la vora de 17cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
7. BEC 948/59: Fons pla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 38

- 1.BEC 948/19: Fons pla, lleugerament abombat, de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
2. BEC 948/50: Fons pla, lleugerament abombat només per la part interna, de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 11cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

- 3.BEC 554/3: Fons pla, lleugerament abombat només per la part interna, de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 449/10.1: Fons pla, de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 10cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 948/18: Fons pla, abombat, de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 11cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 6.BEC 2134/13: Fons pla, lleugerament abombat, de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 10cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
7. BEC 591/20: Fons pla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 9cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 39

- 1.BEC 412/4.3: Fons pla, lleugerament abombat, de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 10cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
2. BEC 412/4.1: Fons pla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 9cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 449/10.2: Fons pla amb una mica de peu, de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 10cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 591/18: Fons pla, lleugerament abombat i amb una mica de peu, de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 11cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 2081/6: Fons pla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 10cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 6.BEC 302/4: Fons pla, lleugerament abombat, amb peu una mica sobremarcats, de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 8cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
7. BEC 412/4.2: Fons pla, lleugerament abombat i amb una mica de peu, de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 9cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
8. BEC 948/56: Fons pla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 6cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 40

- 1.BEC 948/20: Fons pla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 5cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
2. BEC 948/48: Fons pla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 3cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 449/15.6: Vas/Cassola de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil en S que ràpidament sembla tancar.se. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 449/15.7: Vas/Cassola de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil en S que ràpidament sembla tancar.se. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 732/12: Vas/Cassola de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora exvasada i un perfil quasi vertical que ràpidament sembla tancar.se. Diàmetre a la vora de 17cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 41

- 1.BEC 272/18.1: Vora vertical d'olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Cronologia proposada: Mitjans II ane
2. BEC 272/18.5: Vora vertical d'olla/tenalla de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 450/3: Vas/Cassola de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una forma totalment convexa. Diàmetre a la vora de 26cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 729/19: Vas/Cassola de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una vora vertical, oberta, amb un perfil que sembla tancar-se. Diàmetre a la vora de 25cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 729/21: Vora vertical feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 6.BEC 729/11: Vora vertical feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 42

- 1.BEC 776/12: Bol/cassola de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una forma totalment convexa. Diàmetre a la vora de 23cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
2. BEC 320/2: Bol de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant, amb la vora reentrant. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 26/14: Bol de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant, amb la vora reentrant. Diàmetre a la vora de 17cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 591/21: Bol de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant, amb la vora reentrant. Presenta una decoració a l'exterior just a sota de la vora consistent en una banda incisa de 2cm d'alçada dividida en petits trapezis subtriangulars, els quals estan decorats alternativament amb petits puntejats. Diàmetre a la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 542/10: Gerra feta a mà amb cuita reductora-oxidant. És una forma tancada amb les parets còniques. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 43

- 1.BEC 364/7: Bol de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una forma totalment convexa. Cronologia proposada: Mitjans II ane
2. BEC 26/38: Bol/cassola de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant, amb la vora vertical. Per la part interna, just a sota la vora té un engruiximent perquè hi reposi la tapa. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 591/19: Fons pla de vaset de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 4cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 773/7: Agafador de tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 26/30: Agafador de tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 6.BEC 26/39: Agafador de tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La part final té forma de botó. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 7.BEC 701/7: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

8.BEC 277/9: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La vora és un xic exvasada i el perfil és convergent. Diàmetre a la vora de 19cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

9.BEC 301/6: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta. Per la part externa, just a sota de la vora s'hi observa un afegit amb un orifici central que el travessa que tal vegada facilitaria que es pogués penjar. Diàmetre a la vora de 17cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 44

1.BEC 2134/9: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta. Diàmetre a la vora de 19cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2. BEC 729/9: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta. Diàmetre a la vora de 18cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 729/10: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta. Diàmetre a la vora de 17cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 2134/10: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta. Diàmetre a la vora de 14cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

5.BEC 2134/11: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta. Diàmetre a la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

6.BEC 776/14: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta un xic convexa. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

7.BEC 948/26: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta. Diàmetre a la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 45

1.BEC 449/14: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2. BEC 450/4: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta i presenta un petit engruiximent al llavi vers l'interior. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 714/11: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

- 4.BEC 449/16.2: Plat-tapadora (o bol) fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 412/11: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta. Diàmetre a la vora de 13cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 6.BEC 760/24: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta. Diàmetre a la vora de 13cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 7.BEC 364/9: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta. Diàmetre a la vora de 15cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 8.BEC 776/40: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 9.BEC 729/28: Plat-tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. La forma és completament oberta. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 10.BEC 272/6: Agafador de tapadora fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta dues protuberàncies alineades. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 46

- 1.BEC 555/4: Gran copa o cassola feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil convex amb una inflexió a la part externa. Diàmetre a la vora de 36cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 2.BEC 113/8: Copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil convex amb una inflexió tant a la part externa com a la interna. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 272/16: Copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil convex amb una inflexió tant a la part externa com a la interna. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 449/13: Copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil convex amb una inflexió tant a la part externa com a la interna. Diàmetre a la vora de 21cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 596/6: Copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil convex amb una inflexió tant a la part externa com a la interna. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 47

- 1.BEC 596/7: Vas o bol fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Forma oberta de perfil recte i convergent. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 2.BEC 449/16.4: Copa o bol fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil convex de certa fondària, amb una inflexió tant a la part externa com a la interna. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 449/16.3: Copa o bol fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil convex, amb una inflexió tant a la part externa com a la interna. Diàmetre a la vora de 19cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 449/16.2: Copa o bol fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil convex, amb una inflexió tant a la part externa com a la interna. Diàmetre a la vora de 19cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 48

- 1.BEC 772/7: Copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil convex de certa fondària, amb una inflexió tant a la part externa com a la interna. Diàmetre a la vora de 18cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 2.BEC 771/13: Copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil convex de certa fondària, amb una inflexió tant a la part externa com a la interna. Diàmetre a la vora de 18cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 933/3: Copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada una mica penjant i perfil convex, amb una inflexió tant a la part externa com a la interna. Diàmetre a la vora de 18cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 776/41: Copa o bol fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil recte convergent. Diàmetre a la vora de 18cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 445/6: Copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil convex, amb una inflexió tant a la part externa com a la interna. Diàmetre a la vora de 17cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 49

1.BEC 776/14: Copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil convex de certa fondària, amb una inflexió a la part externa. Diàmetre a la vora de 16cm.

Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 449/16.1: Copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil convex de certa fondària, amb una inflexió tant a la part externa com a la interna.

Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 2134/8: Copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada una mica penjant i perfil convex, amb una inflexió tant a la part externa com a la interna. Diàmetre a

la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 948/55: Copa fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil recte convergent. Diàmetre a la vora de 16cm. Possiblement correspon a la mateixa peça que

948/49. Cronologia proposada: Mitjans II ane

5.BEC 948/49: Fons de peu anular i elevat, possiblement d'una copa. A la part externa presenta dues incisions linials perpendiculars, possiblement part d'una creu esgrafiada.

Diàmetre al fons de 7cm. Possiblement correspon a la mateixa peça que 948/55.

Cronologia proposada: Mitjans II ane

6.BEC 773/14: Copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil convex, amb una inflexió tant a la part externa com a la interna. Diàmetre a la vora de

16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

7.BEC M/C 29.4: Copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada una mica penjant i perfil convex, amb una inflexió tant a la part externa com a la interna. Fons

anular i de peu elevat. Diàmetre a la vora de 15cm i al fons de 7cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

8.BEC 478/7: Copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada una mica penjant i perfil convex, amb una inflexió a la part externa. Fons anular i de peu elevat.

Diàmetre a la vora de 13cm i al fons de 13cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 50

1.BEC 773/21: Copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i perfil convex de certa fondària, amb una inflexió a la part externa. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 948/14: Fons de copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Perfil convex i peu elevat i anular. Diàmetre al fons de 6cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

- 3.BEC 948/15: Fons de copa (o plat-tapadora) feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Peu elevat i anular. Diàmetre al fons de 3cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 948/16: Fons de copa (o plat-tapadora) feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Peu elevat i anular. Diàmetre al fons de 3cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 412/5: Fons de copa (o vaset) feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Peu anular. Diàmetre al fons de 6cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 6.BEC 449/10.3: Fons de copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Fons anular i de peu elevat. Diàmetre al fons de 7cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 51

- 1.BEC 412/4: Fons de copa feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Perfil convex i peu elevat i anular. Diàmetre al fons de 6cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 2.BEC 503/9: Fons fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Perfil convex i peu elevat i anular. Presenta una decoració a la part externa consistent en 7 petits orificis consecutius i alineats. Diàmetre al fons de 5cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 26/48: Fons fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Perfil convex i peu elevat i anular. Presenta una decoració a la part externa consistent en 2 línies incises entrecreuades formant una creu. Diàmetre al fons de 6cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 948/25: Petit bol fet a mà amb cuita reductora-oxidant. De vora reentrant. Diàmetre a la vora de 9cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 948/57: Gresol (o vaset tancat) fet a mà amb cuita reductora-oxidant. Vora reentrant, perfil convex i fons pla. Diàmetre a la vora de 8cm i al fons de 5cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 52

- 1.BEC 948/46: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una decoració per tota la superfície consistent en petites incisions i impressions digitals. Cronologia proposada: Segles VIII-V ane
- 2.BEC 773/21: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un doble cordó aplicat, paral·lels entre ells, amb impressions digitals a cadascun. Cronologia proposada: Segles VIII-V ane

3.BEC 948/44: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 948/30: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans II ane

5.BEC 948/45: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans II ane

6.BEC 729/15: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 53

1.BEC 364/5: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 694/2: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 26/40: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 26/42: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans II ane

5.BEC 449/18: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans II ane

6.BEC 758/8: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans II ane

7.BEC 540/13: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat concèntric de forma sinuosa. Cronologia proposada: Mitjans II ane

8.BEC 776/11: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat concèntric de forma sinuosa. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 54

1.BEC 384/3: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, de secció triangular. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 948/33: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, de secció triangular. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 316/7: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, de secció triangular. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 729/16: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb impressions digitals i pessics alternatius. Cronologia proposada: Mitjans II ane

5.BEC 776/12: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb pessics. Cronologia proposada: Mitjans II ane

6.BEC 754/5: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb incisions verticals separades entre elles. Cronologia proposada: Mitjans II ane

7.BEC 551/12: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat decorat amb incisions verticals.. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 55

1.BEC 478/12: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb incisions verticals. Cronologia proposada:

Mitjans II ane

2.BEC 732/23: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb incisions obliqües. Cronologia proposada:

Mitjans II ane

3.BEC 541/5: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb incisions verticals. Cronologia proposada:

Mitjans II ane

4.BEC 591/14: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb incisions verticals i obliqües alternativament. Cronologia proposada: Mitjans II ane

5.BEC 760/32: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb incisions divergents. Cronologia proposada: Mitjans II ane

6. BEC 551/11: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb incisions divergents. Cronologia proposada: Mitjans II ane

7. BEC 540/14: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb incisions divergents. Cronologia proposada: Mitjans II ane

8.BEC 694/3: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb incisions divergents. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 56

1.BEC 591/13: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb incisions obliqües. Cronologia proposada:

Mitjans II ane

2.BEC 765/2: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb incisions obliqües. Cronologia proposada:

Mitjans II ane

- 3.BEC 776/44: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb incisions obliqües. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 445/13: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb incisions obliqües. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 26/54: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb incisions obliqües. Cronologia proposada: Mitjans II ane
6. BEC 550/15: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb incisions obliqües. Cronologia proposada: Mitjans II ane
7. BEC 732/24: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un cordó aplicat, decorat amb incisions obliqües (en sentit oposat que a la resta de peces). Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 57

- 1.BEC 277/10: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una sanefa de línies incises en zig-zag. Cronologia proposada: anterior a mitjans II ane
- 2.BEC 596/7: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una sanefa de línies incises en zig-zag. Cronologia proposada: anterior a mitjans II ane
- 3.BEC 776/10.1: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una sanefa de línies incises en zig-zag. Cronologia proposada: anterior a mitjans II ane
- 4.BEC 776/10.2: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una sanefa de línies incises en zig-zag. Cronologia proposada: anterior a mitjans II ane
- 5.BEC 760/18: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una sanefa de petites línies incises verticals. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 58

- 1.BEC 729/27: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una sanefa de línies incises verticals, les quals estan unides per la part inferior per una línia horitzontal concèntrica, també incisa. Cronologia proposada: anterior a mitjans II ane
- 2.BEC 729/27: Fragment de nansa de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració en base a grans línies incises paral·les. Cronologia proposada: anterior a mitjans II ane
- 3.BEC 137/11: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una sanefa de petites línies incises verticals. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 729/17: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una sanefa de petites línies incises verticals. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 729/20: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una sanefa de línies incises verticals, les quals estan unides per la part inferior per una línia horitzontal concèntrica, també incisa. Cronologia proposada: anterior a mitjans II ane

Làmina 59

- 1.BEC 591/15: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una línia incisa horitzontal, i a sota s'insinua també dues incisions divergents. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 2.BEC 732/25: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una línia incisa horitzontal. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 776/45: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una línia incisa horitzontal. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 550/16: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una sanefa de petites línies impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 760/20: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una sanefa de petites línies impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans II ane

6.BEC 384/4: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una decoració d'impressions digitals per la superfície. Cronologia proposada: Segles VIII-V ane

7.BEC 591/11: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una decoració d'incissions en espina de peix. Cronologia proposada: Segles VIII-V ane

8.BEC 551/10: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una decoració consistent en una sanefa d'ungulacions. Cronologia proposada: Anterior a mitjans segle II ane

9.BEC 603/9: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una decoració consistent en llargues incisions verticals. Cronologia proposada: Segles VIII-V ane

Làmina 60

1.BEC 301/3: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un mugró circular. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 948/29: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un mugró circular. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 591/10: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un mugró allargassat. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 61

1.BEC 732/22: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un gran agafador rectangular i paral·lelepípede. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 948/32: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un mugró allargassat. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 909/12: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un mugró allargassat. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 948/34: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta una decoració consistent en una sanefa de petites incisions verticals entremig de la qual, de forma intercalada, s'hi observa un mugró allargassat. Cronologia proposada: Mitjans II ane

5.BEC 542/11: Fragment de ceràmica feta a mà amb cuita reductora-oxidant. Per la part externa presenta un mugró allargassat. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 62

1.BEC 909/4: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada, amb un engruiximent per la part interna que fa que la peça sigui una mica reentrant. Diàmetre de la vora de 31cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC M/C 30.6: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada. A la cara exterior de la vora es pot llegir *Niarkos*. Diàmetre de la vora de 29cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 758/4: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada, amb un engruiximent per la part interna que fa que la peça sigui una mica reentrant. Diàmetre de la vora de 27cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 63

1.BEC 591/1: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada, amb un engruiximent per la part interna que fa que la peça sigui una mica reentrant. Diàmetre de la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 776/19: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada. A la cara exterior presenta una decoració pictòrica consistent en línies paral·leles de color vermellós. Diàmetre de la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 732/4: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada, amb un engruiximent per la part interna que fa que la peça sigui una mica reentrant. Diàmetre de la vora de 19cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 732/17: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada. Diàmetre de la vora de 15cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 64

1.BEC 550/2: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada, amb un engruiximent per la part interna que fa que la peça sigui una mica reentrant. A la cara exterior de la vora, i també al cos, presenta una decoració pictòrica consistent en línies paral·leles de color vermellós. Diàmetre de la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

- 2.BEC 709/3: Fragments informes de ceràmica ibèrica oxidada. A la cara exterior presenten una decoració pictòrica de motius geomètrics de tonalitat lilosa. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 26/52: Vora de petit càlat de ceràmica ibèrica oxidada. Diàmetre de la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 550/5: Fragment informe de ceràmica ibèrica oxidada, possiblement de càlat. A la cara exterior presenta una decoració pictòrica de cercles concèntrics i línies paral·leles de tonalitat vermellova. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 26/52: Fragment informe de ceràmica ibèrica oxidada, possiblement de càlat. A la cara exterior presenta una decoració pictòrica on s'observen bandes de línies de tonalitat lilosa. Unes d'aquestes formen un fris a l'interior del qual hi ha columnes de semicercles juxtaposats, de tonalitat més vermellova. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 6.BEC 550/5: Fragment informe de ceràmica ibèrica oxidada, possiblement de càlat A la cara exterior presenta una decoració pictòrica de cercles concèntrics i línies paral·leles de tonalitat vermellova. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 65

- 1.BEC 478/2: Àmfora ibèrica de boca plana. Presenta una vora convergent amb el llavi lleugerament engruixit vers l'exterior. Diàmetre de la vora de 11cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 2.BEC 445/10: Àmfora ibèrica de boca plana. Presenta una vora convergent amb el llavi lleugerament engruixit vers l'exterior. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 773/10: Gerra/Vas de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta la vora girada i lleugerament penjant, com de coll de cigne. Diàmetre de la vora de 27cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 266/8: Gerra/Vas de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta la vora girada i lleugerament penjant, com de coll de cigne. Diàmetre de la vora de 26cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 701/2: Vas de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta la vora lleugerament exvasada amb una inflexió entre aquesta i el cos, una mica abombat. A l'alçada de la inflexió, però per la part interna, s'hi observa l'encaix sobresortint per una tapadora. Diàmetre de la vora de 27cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

6.BEC 412/3: Gerra de ceràmica ibèrica oxidada. Forma tancada amb la vora convergent sense diferenciar-se del cos. Per la part exterior, molt a prop del llavi, s'hi observa una petita ala lateral. Diàmetre de la vora de 26cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 66

1.BEC 555/9: Gerra de ceràmica ibèrica oxidada. Forma tancada amb la vora convergent. Tanmateix, el llavi presenta un engruiximent a biaix vers l'exterior que fa que quedi l'encaix per reposar-hi la tapadora. Entre la vora i el cos s'observa una petita ala lateral. Diàmetre de la vora de 23cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 26/12: Vas de ceràmica ibèrica oxidada. Vora exvasada i coll recte de tendència cònica. Diàmetre de la vora de 22cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 26/53: Vas de ceràmica ibèrica oxidada. Vora exvasada i coll recte de tendència cònica. Diàmetre de la vora de 21cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 758/6: Gerra/Vas de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta la vora exvasada. Diàmetre de la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 67

1.BEC 478/3: Gerra/vas de ceràmica ibèrica oxidada. Vora exvasada. Es conserva l'arrancament de la nansa a la vora, un xic sobreelevada. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 26/50: Gerra de ceràmica ibèrica oxidada. Vora exvasada i bífida, i coll recte de tendència cònica. Diàmetre de la vora de 9cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 776/32: Vas/bol de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora lleugerament exvasada, amb una inflexió a l'alçada del coll marcant el cos una mica abombat però ràpidament convex. Diàmetre de la vora de 13cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 445/12: Gobelet de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Presenta la vora lleugerament exvasada i el cos sinuós. Cronologia proposada: Mitjans II ane

5.BEC 272/9: Plat de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant i cos ràpidament convex. Diàmetre de la vora de 10cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

6.BEC 550/7: Plat de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant i cos ràpidament convex. Diàmetre de la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

7.BEC 760/16: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant i cos ràpidament convex. Diàmetre de la vora de 11cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

8.BEC 266/2: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant i cos ràpidament convex. Diàmetre de la vora de 11cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 68

1.BEC 948/37: Plat de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant i cos ràpidament convex. Diàmetre de la vora de 10cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 449/23: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant i cos ràpidament convex. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 26/21: Fons d'ungüentari? de ceràmica ibèrica. Fons pla amb una mica de peu Diàmetre al fons de 2cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 771/4: Càntir de ceràmica ibèrica, tal vegada imitant un *askoi*. Presenta un broc petit a la part superior, de 5cm de diàmetre, amb un encaix a la part inferior per ser tapat. El cos és globular. També, en un lateral, s'hi observa una nansa-agafador just a l'espatlla de la peça. Cronologia proposada: Mitjans II ane

5.BEC 266/1: Gerra de ceràmica ibèrica oxidada. Vora exvasada que no es diferencia del coll, amb un abocador. Presenta una nansa lateral de la que només es conserva l'arrencament a la vora. Cronologia proposada: Mitjans II ane

6.BEC 948/10: Fons anular de ceràmica ibèrica oxidada. Perfil convex. Diàmetre al fons de 4cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

7. BEC 948/41: Fons anular de ceràmica ibèrica oxidada. Perfil convex. Diàmetre al fons de 6cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 69

1.BEC 776/8: Vas de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora exvasada. Diàmetre de la vora de 15cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

2.BEC 449/21: Vas de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora exvasada i coll recte. Diàmetre de la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

3.BEC 540/6: Vas de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Forma oberta. Diàmetre de la vora de 8cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

4.BEC 732/19: Vas de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora exvasada i coll recte de tendència cònica. Presenta dues línies motllurades a la part externa a la part baixa del coll. Diàmetre de la vora de 10cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

- 5.BEC 26/4: Vas bicònic de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Fons anular. Presenta tot de línies concèntriques i motllurades al coll. Diàmetre al fons de 5cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
6. BEC 776/9: Vas de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora exvasada. Cronologia proposada: Mitjans II ane
7. BEC 2081/10: Fons anular de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Perfil convex. Diàmetre al fons de 6cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
8. BEC 948/42: Fons anular de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Perfil convex. Diàmetre al fons de 6cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
9. BEC 201/3: Fons anular de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Perfil convex. Diàmetre al fons de 4cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
10. BEC 754/2: Fons anular de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Perfil convex. Diàmetre al fons de 5cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 70

- 1.BEC 760/11: Plat de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora reentrant. Diàmetre de la vora de 24cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 2.BEC 541/2: Plat de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora reentrant. Diàmetre de la vora de 24cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 729/5: Plat de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora reentrant. Diàmetre de la vora de 22cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 948/13: Bol de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora reentrant. Diàmetre de la vora de 19cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 732/18: Bol de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora reentrant. Diàmetre de la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
6. BEC 948/38: Plat/Bol de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora reentrant. Diàmetre de la vora de 13cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 71

- 1.BEC 754/1: Bol de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora reentrant. Diàmetre de la vora de 15cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 2.BEC 760/10: Bol de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora vertical. Cronologia proposada: Mitjans II ane

- 3.BEC 542/5: Plat/Bol de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora reentrant. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 26/7: Plat de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Imitació de la forma Lamb6 de Campaniana A. Vora penjant. Diàmetre de la vora de 24cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 776/22: Fragment de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta una engalba blanca a la part externa, amb una decoració pictòrica per sobre consistent en dues franges paral·leles de color vermell-vinós. Cronologia proposada: Mitjans II ane
6. BEC 814/1: Vaset de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta una engalba blanca a la part externa. Diàmetre de la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
7. BEC 551/6: Fragment de ceràmica ibèrica estampillada reduïda. Presenta un brunyit fosc intens. Està decorat per la part externa per una sanefa de cercles concèntrics incisos engalba blanca a la part externa. Cronologia proposada: Segles V-III ane
8. BEC 182/5: Fragment de ceràmica àtica de vermís negre. Fons de la forma Lamb 21 o 22. Cronologia proposada: Segle IV ane

Làmina 72

- 1.BEC 760/2: Vora de ceràmica Campaniana A. Vora penjant. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 2.BEC 26/24: Vora de la forma Lamb 5 en Campaniana A. Diàmetre de la vora de 17cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 909/9: Vora de la forma Lamb 36 en Campaniana A. Diàmetre de la vora de 18cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 909/2: Vora de la forma Lamb 5 en Campaniana B. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 732/26: Vora de la forma Lamb 5 en Campaniana B. Diàmetre de la vora de 25cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane
6. BEC 758/2: Vora d'àmfora itàlica campana de la forma Dressel 1A. Diàmetre de la vora de 15cm. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 73

- 1.BEC 591/9: Fusaiola. Presenta una decoració superficial de puntejats formant motius geomètrics. Cronologia proposada: Mitjans II ane

- 2.BEC 760/34: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 760/33: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 540/11: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 760/15: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans II ane
6. BEC 948/43: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans II ane
7. BEC 2134/5: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans II ane
8. BEC 555/6: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans II ane
9. BEC 694/27: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans II ane

Làmina 74

- 1.BEC 540/12: Pondus. Mesures de 15 per 5 per 6cm. Presenta uns creu incisa en la part superior. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 2.BEC 551/21: Pondus. Mesures de 7 per 4cm, i es conserva una llargada de 10cm. Presenta uns creu incisa en la part superior. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 3.BEC 629/2: Ratllador?. Peça ceràmica rectangular de 6 per 1cm amb una llargada conservada de 7cm. A una cara conserva les traces d'haver tingut algun altre fragment aplicat (un agafador?). per l'altra cara presenta una superfície tractada especialment rugosa. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 542/1: Petita resta lítica de pissarra, que en una cara presenta una decoració de línies incises de motius geomètrics. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 542/2: Bola d'argila cuita de 3cm de diàmetre. Peça de joc? Cronologia proposada: Anterior a mitjans II ane

Làmina 75

- 1.BEC 540/17: Matxucador lític, de forma punxeguda en un dels extrems i secció cilíndrica. Presenta traces d'haver estat utilitzat. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 2.BEC 14/20: Destral de pedra polida. No presenta signes d'ús. Cronologia proposada: Anterior a mitjans II ane
- 3.BEC 754/10: Clau de ferro. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 4.BEC 773/16: Mitja moneda? De bronze. Ha perdut qualsevol relleu. Cronologia proposada: Mitjans II ane
- 5.BEC 302/1: Dena de pasta vítria de color blavós. Cronologia proposada: Anterior a mitjans II ane

6.BEC 729/23: Dena de pasta vítria de color blavós. Cronologia proposada: Anterior a mitjans II ane

FASE TERCER QUART SEGLE I ANE

Làmina 76

1.BEC 753/20: Gran tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Forma tancada amb la vora engruixida vers l'exterior i l'interior, deixant una superfície plana a sobre per posar-hi una tapa. El cos és cònic. Diàmetre de la vora de 34cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 77

1.BEC 685/7: Tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Forma que imita el càlat amb la vora engruixida vers l'exterior i l'interior, deixant una superfície plana a sobre. El cos és vertical. Diàmetre de la vora de 35cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 856/2: Tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Forma que imita el càlat amb la vora engruixida vers l'exterior i l'interior, deixant una superfície plana a sobre. El cos és vertical. Diàmetre de la vora de 34cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 854/12: Tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Forma que imita el càlat amb la vora engruixida vers l'exterior i l'interior, deixant una superfície plana a sobre. Diàmetre de la vora de 28cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 854/4: Tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Forma que imita el càlat amb la vora engruixida vers l'exterior i l'interior, deixant una superfície plana a sobre. El cos és de perfil cònic. Diàmetre de la vora de 26cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

5.BEC 676/2: Urna/gerra de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora un xic exvasada i un perfil sinuós. Diàmetre de la vora de 34cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 78

1.BEC 901/1: Urna/gerra de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora un xic exvasada i un perfil sinuós. Diàmetre de la vora de 32cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 764/13: Olla/Tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll cònic. Diàmetre de la vora de 31cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 734/9: Fons pla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 17cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 79

1.BEC 438/10.3: Olla/Tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll cònic. Diàmetre de la vora de 32cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 397/6.1: Urna de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora lleugerament exvasada. Diàmetre de la vora de 27cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 397/6: Urna de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll cònic. Diàmetre al fons de 26cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 438/10.2: Urna de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada. Diàmetre de la vora de 24cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 80

1.BEC 753/22: Olla/Tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un cos globular. Per la part interna presenta una inflexió motl marcada per posar-hi la tapa. Diàmetre de la vora de 23cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 675/11: Vas/gerra de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll vertical. Diàmetre de la vora de 23cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 398/4.1: Vas/gerra de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll vertical. Diàmetre de la vora de 22cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 846/4: Vas/gerra de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll vertical una mica cònic. Diàmetre de la vora de 23cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 81

1.BEC 753/25: Olla/Tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un cos de tendència globular. Diàmetre de la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 764/7: Gerra de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un cos globular. Diàmetre de la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 398/4.2: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada. Diàmetre de la vora de 18cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 438/10.5: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada. Diàmetre de la vora de 17cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

5.BEC 438/10.5: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora lleugerament exvasada i el cos sinuós. Diàmetre de la vora de 17cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 82

1.BEC 438/10.1: Olla/Tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada. Diàmetre de la vora de 17cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 688/13: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un cos globular. Diàmetre de la vora de 18cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 498/11: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un perfil cònic (probablement bicònic). Diàmetre de la vora de 15cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 765/21: Gerra de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Forma tancada que presenta la vora vertical i un cos globular. Diàmetre de la vora de 14cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

5.BEC 837/5: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll cònic. Diàmetre de la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

6.BEC 845/1: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll cònic. Diàmetre de la vora de 15cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 83

1.BEC 675/10: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll cònic. Diàmetre de la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 534/4: Gerra de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Forma tancada que presenta la vora vertical un xic exvasada i un cos globular. Diàmetre de la vora de 13cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 438/4: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada. Diàmetre de la vora de 13cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 397/6.4: Petita olla/tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el cos sinuós. Diàmetre de la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

5.BEC 875/4: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el perfil sinuós. Cronologia proposada: Mitjans I ane

6.BEC 753/46: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el perfil sinuós. Cronologia proposada: Mitjans I ane

7.BEC 710/9: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada. Cronologia proposada: Mitjans I ane

8.BEC 685/6: Gerra de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora vertical i el cos globular. Cronologia proposada: Mitjans I ane

9.BEC 680/4: Fons abombat de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 6cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

10.BEC 765/8: Gerra de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora vertical i el cos globular. Cronologia proposada: Mitjans I ane

11.BEC 438/10.1: Gerra de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 84

1.BEC 14/14: Vas de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el perfil convex, amb una inflexió just a sota el coll. Diàmetre de la vora de 17cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 675/8: Urneta de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora un xic exvasada i un cos sinuós. El fons és pla. Diàmetre de la vora de 12cm i al fons de 7cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 733/7: Vas petit de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un perfil hemiesfèric. Diàmetre de la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 733/8: Vas petit de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un perfil hemiesfèric. Diàmetre de la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

5.BEC 752/13: Vas petit de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el perfil convergent. Diàmetre de la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

6.BEC 710/15: Bol de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora reentrant i el perfil convex. Diàmetre de la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

7.BEC 765/9: Olla/tenalla de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada. Cronologia proposada: Mitjans I ane

8.BEC 710/14: Bol de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora vertical i el perfil convex. Diàmetre de la vora de 8cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

9.BEC 682/1: Urneta de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora un xic exvasada i un cos sinuós. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 85

1.BEC 753/23: Cassola de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i penjant Diàmetre de la vora de 26cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 438/11: Cassola/plat de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora elevada, vertical, i un cos que ràpidament es tanca, amb una inflexió tant a la part

externa coma a la interna. Diàmetre de la vora de 25cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 733/9/1: Plat de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora elevada, vertical, i un cos que ràpidament es tanca, amb una inflexió tant a la part externa coma a la interna. Diàmetre de la vora de 22cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 693/3: Vas/Copa de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora elevada, vertical, i un cos que ràpidament es tanca, amb una inflexió tant a la part externa coma a la interna. Diàmetre de la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

5.BEC 398/5: Copa de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora elevada, vertical, i un cos que ràpidament es tanca, amb una inflexió tant a la part externa coma a la interna. Diàmetre de la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 86

1.BEC 397/7: Copa de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora elevada, vertical, i un cos que ràpidament es tanca, amb una inflexió tant a la part externa coma a la interna. Diàmetre de la vora de 13cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 2122/8: Copa de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora elevada, vertical, i un cos que ràpidament es tanca, amb una inflexió tant a la part externa coma a la interna. Diàmetre de la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 762/5: Fons de copa feta a mà de cuita reductora-oxidant. Peu elevat i anular. A la part externa s'observa un segell precocció consistent en dues línies incises i un orifici entre ambdues. Diàmetre al fons de 6cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 2122/7: Fons de copa feta a mà de cuita reductora-oxidant. Peu elevat i anular. A la part externa s'observa una creu incisa. Diàmetre al fons de 6cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

5.BEC 753/21: Cassola de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora vertical amb el cos convex. El fons és pla i presenta tot d'orificis per tota la superfície. Correspondria a una formatgera, però pel lloc on es va trobar es possible que es tracti d'una copel·la. Diàmetre de la vora de 34cm i del fons 28cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

6.BEC 680/2: Cassola de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora vertical amb el cos convex. Cronologia proposada: Mitjans I ane

7.BEC 733/9: Cassola/Bol de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora vertical amb el cos convex.. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 87

1.BEC 759/3: Gresol fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora reentrant, amb el fons pla. Diàmetre de la vora de 10cm i al fons de 6cm Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 759/1: Gresol fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora reentrant, amb el fons pla. Diàmetre de la vora de 6cm i al fons de 4cm Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 438/12: Gresol fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora reentrant, amb el fons pla. Diàmetre de la vora de 6cm i al fons de 4cm Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 710/18: Petit receptacle fet a mà de cuita reductora-oxidant. Vaset molt estilitzat i cilíndric, de parets verticals i convexes amb un fons prou gruixut. Diàmetre a la vora de 6cm i al fons de 5cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

5.BEC 264/11: vaset de fireta fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i una petita inflexió tant a l'exterior com a l'interior. Diàmetre de la vora de 7cm i del fons 3cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

6.BEC 437/6: Vora feta a mà de cuita reductora-oxidant. Vora lleugerament reentrant.. Cronologia proposada: Mitjans I ane

7.BEC 710/17: Fons pla de vaset o gresol fet a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons 4cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

8.BEC 693/4: Plat-tapadora fet a mà de cuita reductora-oxidant. Forma molt oberta. Diàmetre a la vora de 28cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 88

1.BEC 752/14: Plat-tapadora fet a mà de cuita reductora-oxidant. Forma molt oberta. Diàmetre a la vora de 18cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 756/7: Plat-tapadora fet a mà de cuita reductora-oxidant. Forma molt oberta. Diàmetre a la vora de 15cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 498/22: Plat-tapadora fet a mà de cuita reductora-oxidant. Forma molt oberta. Diàmetre a la vora de 15cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

- 4.BEC 584/5: Plat-tapadora fet a mà de cuita reductora-oxidant. Forma molt oberta. Diàmetre a la vora de 14cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 5.BEC 785/25: Plat-tapadora fet a mà de cuita reductora-oxidant. Forma molt oberta. L'agafador és un pom de 3cm de gruix, i el diàmetre a la vora és de 12cm Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 6.BEC 753/24: Plat-tapadora fet a mà de cuita reductora-oxidant. Forma molt oberta. Diàmetre a la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 7.BEC 759/14: Plat-tapadora fet a mà de cuita reductora-oxidant. Forma molt oberta. Diàmetre a la vora de 10cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 8.BEC 764/15: Plat-tapadora fet a mà de cuita reductora-oxidant. Forma molt oberta. Diàmetre a la vora de 9cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 9.BEC 446/3: Agafador de tapadora fet a mà de cuita reductora-oxidant. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 10.BEC 2122/6: Agafador de tapadora fet a mà de cuita reductora-oxidant. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 89

- 1.BEC 854/13: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 2.BEC 753/28: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 3.BEC 764/18: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 4.BEC 715/7: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 5.BEC 690/6: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans I ane

6.BEC 685/1: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans I ane

7.BEC 137/12: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans I ane

8.BEC 733/10: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 90

1.BEC 438/7: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'incisions verticals. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 859/2: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'incisions verticals. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 764/19: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'incisions obliqües. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 764/20: Vaset de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Vora i coll rectes, amb un lleuger engruiximent del llavi vers l'exterior. Presenta un petit cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'incisions verticals. També, a la part exterior del llavi, s'observen petites impressions. Cronologia proposada: Segles IX-V ane

5.BEC 765/10: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'incisions obliqües. Cronologia proposada: Mitjans I ane

6.BEC 264/16: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'incisions obliqües. Cronologia proposada: Mitjans I ane

7.BEC 752/17: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'incisions obliqües. Cronologia proposada: Mitjans I ane

8.BEC 753/27: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'incisions obliqües. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 91

1.BEC 715/8: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'incisions divergents. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 783/3: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'incisions divergents. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 753/26: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior amb una decoració d'incisions divergents. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 710/8: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior de secció triangular. Cronologia proposada: Mitjans I ane

5.BEC 2122/9: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior de secció triangular. Cronologia proposada: Mitjans I ane

6.BEC 753/27: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior de secció triangular. Cronologia proposada: Mitjans I ane

7.BEC 397/3: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un petit cordó aplicat a l'exterior, de traçat sinuós. Cronologia proposada: Mitjans I ane

8.BEC 710/13: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un petit cordó aplicat a l'exterior, de traçat sinuós. Cronologia proposada: Mitjans I ane

9.BEC 264/21.1: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un agafador a la part exterior. Cronologia proposada: Mitjans I ane

10.BEC 264/21.2: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un agafador a la part exterior. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 92

1.BEC 753/30: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració consistent en una sanefa de petites incisions verticals. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 525/7: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració consistent en una sanefa de petites incisions verticals. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 764/23: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració consistent en una sanefa de petites incisions verticals. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 753/31: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració consistent en una sanefa de petites incisions verticals. Cronologia proposada: Mitjans I ane

5.BEC 438/8: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració consistent en una sanefa de petites incisions verticals. Cronologia proposada: Mitjans I ane

6.BEC 753/47: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració consistent en una sanefa de petites incisions verticals. També, i de forma intercalada en la sanefa, s'hi observa un mugró circular. Cronologia proposada: Mitjans I ane

7.BEC 753/29: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració consistent en una sanefa de petites incisions verticals. També, i de forma intercalada en la sanefa, s'hi observa un mugró circular. Cronologia proposada: Mitjans I ane

8.BEC 753/32: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració consistent en una sanefa de petites ungulacions. Cronologia proposada: Mitjans I ane

9.BEC 734/4: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració consistent en una sanefa de petites ungulacions. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 93

1.BEC 438/5: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració consistent en una sanefa de petites impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 438/9: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració consistent en una sanefa de petites impressions digitals. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 460/3: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració consistent en una sanefa de petites impressions digitals que s'intercalen amb un mugró circular. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 753/33: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració consistent en una sanefa de petites incisions divergents. Cronologia proposada: Anterior a mitjans I ane

5.BEC 397/5: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració consistent en diferents línies incises. Cronologia proposada: Anterior a mitjans I ane

6.BEC 525/8: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un mugró allargassat. Cronologia proposada: Mitjans I ane

7.BEC 582/11: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un mugró allargassat. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 94

1.BEC 764/24: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada. Diàmetre a la vora de 28cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 650/8: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada. Diàmetre a la vora de 27cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 784/6: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta un lleuger engruiximent a la part interna que fa que la vora sigui una mica reentrant. Diàmetre a la vora de 27cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 822/1: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta un lleuger engruiximent a la part interna. Cos cilíndric. Diàmetre a la vora de 25cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

5.BEC 710/3: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta un lleuger engruiximent a la part interna que fa que la vora sigui una mica reentrant. Cos cilíndric. Diàmetre a la vora de 24cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 95

1.BEC 764/24: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada. Parets rectes però lleugerament convergents. Diàmetre a la vora de 25cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

- 2.BEC 438/16: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada. Diàmetre a la vora de 23cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 3.BEC 397/12: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada. Parets rectes i cos cilíndric. Presenta restes de decoració pictòrica de tonalitat vermellova. Diàmetre a la vora de 22cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 4.BEC 845/6: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta un lleuger engruiximent a la part interna. Cos cilíndric. Diàmetre a la vora de 21cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 5.BEC 525/17: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada. Parets rectes lleugerament convergents. Diàmetre a la vora de 21cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 96

- 1.BEC 784/11: Vora de càlat de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta un lleuger engruiximent a la part interna que fa que la vora sigui un xic reentrant. Diàmetre a la vora de 21cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 2.BEC 764/25: Vas de ceràmica ibèrica oxidada. Vora exvasada i coll recte, presenta una línia motllurada just a sota la vora. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 3.BEC 375/5: Vas de ceràmica ibèrica oxidada. Vora exvasada i coll recte, presenta una decoració pictòrica consistent en línies paral·leles vermelles a la cara interna de la vora. Diàmetre a la vora de 15cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 4.BEC 688/12: Gerreta de ceràmica ibèrica oxidada. Forma tancada, amb la vora convergent i una petita ala lateral just després de la vora. Diàmetre a la vora de 6cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 5.BEC 438/14: Vas/Gerra de ceràmica ibèrica oxidada. Vora girada i penjant. Diàmetre a la vora de 24cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 6.BEC 441/2: Fons pla de ceràmica ibèrica oxidada. Diàmetre al fons de 9cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 97

- 1.BEC 753/9: Gerra de ceràmica ibèrica oxidada. Vora exvasada de secció triangular i cos globular. Presenta una nansa lateral que partint de la vora descansa a l'inici de la panxa. Diàmetre a la vora de 12cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 764/5: Gerra de ceràmica ibèrica oxidada. Vora exvasada de secció triangular i cos globular. Presenta una nansa lateral i vertical que partint de la vora descansa a l'inici de la panxa. Diàmetre a la vora de 10cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 752/2: Gerra de ceràmica ibèrica oxidada. Vora vertical i engruixida en el llavi, amb un petit encaix a la part interna per a la tapadora. Diàmetre a la vora de 13cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 264/5: Fragment de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta una nansa, potser d'orelletes, de secció circular. Diàmetre a la vora de 45cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 98

1.BEC 264/6: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant i perfil convex. Diàmetre a la vora de 23cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 525/18: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant i perfil convex. Diàmetre a la vora de 19cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 538/3: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant i perfil convex. Diàmetre a la vora de 19cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 582/2: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant i perfil convex, i fons anular de peu un xic elevat. Diàmetre a la vora de 16cm i al fons de 5cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 99

1.BEC 753/11: Vaset de ceràmica ibèrica oxidada. Perfil hemiesfèric amb el llavi engruixit vers l'exterior. Presenta un abocador. Diàmetre a la vora de 7cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 111/10: Vaset de ceràmica ibèrica oxidada. Vora exvasada i cos lleugerament globular. Diàmetre a la vora de 7cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 762/9: Fons d'ungüentari? de ceràmica ibèrica oxidada. Pivot. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 177/3: Fons pla de vaset de ceràmica ibèrica oxidada. Diàmetre al fons de 4cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

5.BEC 525/11: Vas de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora exvasada i penjant, amb una motllura externa a sota la vora. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

6.BEC 765/19: Vas de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora exvasada i penjant, i un coll de parets lleugerament convergents. Diàmetre a la vora de 17cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

7.BEC 682/6: Vas de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora exvasada amb un coll de perfil cònic. Diàmetre a la vora de 10cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

8.BEC 512/2: Vas de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora exvasada amb un coll de perfil cònic. Diàmetre a la vora de 11cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

9.BEC 764/33: Vas de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora exvasada i penjant. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

10.BEC 764/32: Vas de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora exvasada amb un coll de perfil cònic. Diàmetre a la vora de 10cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 100

1.BEC 765/3: Vaset de ceràmica ibèrica oxidada. Coll i vora vertical, amb engruiximent de la part exterior del llavi, i encaix a la part interna per a la tapadora. Diàmetre a la vora de 10cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

2.BEC 753/18: Vaset de ceràmica ibèrica oxidada. Coll i vora vertical, amb engruiximent de la part exterior del llavi, i encaix a la part interna per a la tapadora. Diàmetre a la vora de 11cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 856/7: Vaset de ceràmica ibèrica oxidada. Coll i vora vertical, amb engruiximent de la part exterior del llavi, i encaix a la part interna per a la tapadora. També, just a sota del llavi s'observa una ala lateral. Diàmetre a la vora de 10cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 845/11: Gerra de ceràmica ibèrica oxidada. Coll estret i convergent, amb la vora lleugerament exvasada, i alguna motllura a la part externa. Diàmetre a la vora de 10cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

5.BEC 759/5: Fons anular de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Cos hemiesfèric. Diàmetre al fons de 4cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

6.BEC 498/20: Vaset de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Forma oberta de vora i coll rectes de perfil convergent. Diàmetre a la vora de 7cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

- 7.BEC 764/29: Fons anular de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Diàmetre al fons de 4cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 8.BEC 675/28: Fons anular de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Diàmetre al fons de 6cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 9.BEC 764/2: Vora de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora exvasada en la que s'observa l'arrencament de la nansa. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 10.BEC 498/2: Vora de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora exvasada en la que s'observa l'arrencament de la nansa sobreelevada. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 11.BEC 753/17: Vora de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora i coll verticals amb el llavi una mica engruixit vers l'exterior. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 12.BEC 765/18: Vaset de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora exvasada i coll vertical. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 13.BEC 765/17: Vaset de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Vora exvasada i penjant, i coll vertical. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 14.BEC 854/9: Fragment de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Per la part externa presenta dues línies motllurades concèntriques que marquen un petit fris i entremig s'observen línies incises de decoració. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 101

- 1.BEC 753/15: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant. Diàmetre a la vora de 21cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 2.BEC 854/3: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 3.BEC 765/16: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 4.BEC 702/3: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant. Diàmetre a la vora de 17cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 5.BEC 497/5: Bol/Plat de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 102

- 1.BEC 2122/3: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant. Diàmetre a la vora de 18cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

- 2.BEC 764/3: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 3.BEC 438/20: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 4.BEC 762/17: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant. Diàmetre a la vora de 15cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 5.BEC 845/10: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant. Diàmetre a la vora de 15cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 6.BEC 764/31: Bol/Plat de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 7.BEC 753/16: Bol de ceràmica ibèrica oxidada. Vora reentrant. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 103

- 1.BEC 784/8: Forma Lamb 5 en Campaniana A. Diàmetre a la vora de 18cm. I al fons de 6cm Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 2.BEC 595/2: Forma Lamb 27 en Campaniana A. Diàmetre a la vora de 17cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 3.BEC 784/5: Fons de ceràmica Campaniana A de la forma Lamb 25? Diàmetre al fons de 3cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 4.BEC 730/7: Fons de ceràmica Campaniana A. Presenta un segell pre-cocció a la cara interna. Diàmetre al fons de 13cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 5.BEC 752/3: Fons de ceràmica Campaniana A. Diàmetre al fons de 8cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 6.BEC 764/2: Forma Lamb 5 en Campaniana B. Diàmetre a la vora de 35cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 7.BEC 558/2: Forma Lamb 5 en Campaniana B. Diàmetre a la vora de 34cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 104

- 1.BEC 765/1: Forma Lamb 7 en Campaniana B. Diàmetre a la vora de 31cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane

- 2.BEC 702/4: Vora de ceràmica Campaniana B de la forma Lamb 2?. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 3.BEC 111/8: Fons de ceràmica de Campaniana B. Diàmetre al fons de 6cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 4.BEC 675/17: Vora de Dressel 1A d'àmfora itàlica campana. Diàmetre a la vora de 10cm. Cronologia proposada: Segles II-I ane
- 5.BEC 845/12: Vora de ceràmica Campaniana C de la forma Lamb 5?. Possible diàmetre a la vora de 62cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 6.BEC 837/4: Forma Mayet 2 de ceràmica ibèrica oxidada, imitant les parets fines itàliques. Diàmetre a la vora de 7cm. Cronologia proposada: Segle I ane
- 7.BEC 730/1: Fons de ceràmica ibèrica oxidada, imitant les parets fines itàliques, forma Mayet 2? Diàmetre al fons de 4cm. Cronologia proposada: Segle I ane

Làmina 105

- 1.BEC 759/13: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 2.BEC 397/9: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 3.BEC 764/21: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 4.BEC 680/5: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 5.BEC 759/12: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 6.BEC 693/2: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 7.BEC 710/10: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 8.BEC 765/7: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 9.BEC 675/7: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 10.BEC 498/21: Fusaiola. Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 106

- 1.BEC 759/4: Morter de pedra. Hemiesfèric i fons pla. Diàmetre a la vora de 1cm i al fons de 9cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 2.BEC 375/5: Ganivet de sílex, sense traces d'ús. Té una llargada de 36cm i una amplada de 45cm. Cronologia proposada: Anterior a mitjans I ane
- 3.BEC 753/40: Daga de ferro. Té una llargada de 12cm i una amplada de 3cm. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 4.BEC 753/41: Ganivet? de ferro. Cronologia proposada: Mitjans I ane

- 5.BEC 765/12: Ganivet? de ferro. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 6.BEC 755/1: Placa de ferro. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 7.BEC 732/5: Anell de bronze. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 8.BEC 753/39: Màneg de *simpulum* de bronze. En l'extrem s'observa un cap de cànid. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 9.BEC 498/23: Sivella de bronze. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 10.BEC 837/10: Sivella de bronze. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 11.BEC 765/28: Anella lítica. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 12.BEC 732/6: Anell d'aliatge metàl·lic. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 13.BEC 759/22: Barreta de plom. Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 14.BEC 715/10: Braçalet de vidre. Presenta una decoració en forma de goterons a la part superior. Cronologia proposada: Segles III-II ane

FASE ABANDONAMENT I AMORTITZACIÓ

Làmina 107

- 1.BEC 674/7: Tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Vora lleugerament exvasada i cos globular. Diàmetre a la vora de 32cm Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 2.BEC 689/9: Olleta feta a mà de cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i cos un xic abombat. Diàmetre a la vora de 14cm Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 3.BEC 674/11: Vaset fet a mà de cuita reductora-oxidant. Vora exvasada i penjant i coll vertical. Diàmetre a la vora de 13cm Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 4.BEC 689/4: Àmfora ibèrica de boca plana. Forma tancada amb la vora engruixida vers l'exterior. Diàmetre a la vora de 9cm Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 108

- 1.BEC 689/8: Gerra feta a mà de cuita reductora-oxidant, que imita la forma del càlat. A sobre la vora s'hi observen dues línies longitudinals i concèntriques. Diàmetre a la vora de 22cm Cronologia proposada: Mitjans I ane
- 2.BEC 674/8: Càlat de ceràmica ibèrica oxidada. La vora està un xic engruixida per la part interna el que fa que sembli que reentri. El coll és recte un xic convergent. Diàmetre a la vora de 19cm Cronologia proposada: Mitjans I ane

3.BEC 674/7: Gerra de ceràmica ibèrica oxidada. Vora exvasada amb el llavi un xic engruixit, i un encaix a la part interna per una tapadora. Per la part exterior del llavi es conserva l'arrencament de la nansa. Diàmetre a la vora de 11cm Cronologia proposada: Mitjans I ane

4.BEC 689/1: Vora de ceràmica Campaniana A. Cronologia proposada: Mitjans I ane

5.BEC 684/5: Forma Lamb 1 de ceràmica Campaniana B. Cronologia proposada: Mitjans I ane

6.BEC 674/14: Mitja anella de bronze. Cronologia proposada: Mitjans I ane

7.BEC 674/10: Punxó de ferro. Llargada de 23cm Cronologia proposada: Mitjans I ane

Làmina 109

1.BEC 674/8: Matxucador lític amb traces d'haver-se utilitzat. Cronologia proposada: Mitjans I ane

FASE MEDIEVAL

Làmina 110

1.BEC 181/51: Gresol fet a mà de cuita reductora-oxidant. De vora reentrant i fons pla. Diàmetre a la vora de 7cm i al fons de 8cm. Cronologia proposada: segles IV-I ane

2.BEC 546/18: Gresol fet a mà de cuita reductora-oxidant. De vora reentrant i fons pla. Diàmetre a la vora de 5cm i al fons de 5cm. Cronologia proposada: segles IV-I ane

3.BEC 28/1: Gresol/Vaset fet a mà de cuita reductora-oxidant. De vora vertical i fons pla. Diàmetre a la vora de 6cm i al fons de 3cm. Cronologia proposada: segles IV-I ane

4.BEC 181/79: Vaset fet a mà de cuita reductora-oxidant. Forma oberta i de cos recte convergent i fons pla. Diàmetre a la vora de 10cm i al fons de 5cm. Cronologia proposada: segles IV-I ane

5.BEC 28/1: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta dos cordons aplicats a la part exterior decorats amb impressions digitals. Cronologia proposada: segles IX-V ane

6.BEC 2032/1: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta dos cordons aplicats a la part exterior decorats amb impressions digitals. Cronologia proposada: segles IX-V ane

7.BEC 559/5: Fons de peu elevat i anular de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. A la part exterior s'hi observa un segell pre-cocció consistent en dues línies paral·leles amb un símbol circular a l'interior. Diàmetre al fons de 6cm. Cronologia proposada: segles IV-I a ne

Làmina 111

1.BEC 140/2: Àmfora ibèrica de boca plana de ceràmica ibèrica oxidada. El llavi presenta un engruiximent vers l'exterior. Diàmetre a la vora de 10cm. Cronologia proposada: segles IV-I a ne

2.BEC 712/2: Vora de ceràmica de vernís negre del Taller de Roses. Cronologia proposada: segle III a ne

3.BEC 1/3: Vora de Dressel 1C d'àmfora itàlica campana. Diàmetre a la vora de 14cm
Cronologia proposada: segle I a ne

4.BEC 168/11: Fermall de bronze Forma subtriangular, amb dos ganxos laterals a la part central, i tres agafadors a la part més ampla. Cronologia proposada: segles IV-I a ne

5.BEC 224/2: Destral de pedra polida. Cronologia proposada: anterior a segle I a ne

6.BEC 2032/1: Fragment de ceràmica Campaniana B. Cronologia proposada: 150-40 a ne

TOSSAL DE BALTARGA DE BELLVER DE Cerdanya

FASE CERETANA

Làmina 112

- 1.BTB 3016/12: Gerreta feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un coll de secció cònica. Diàmetre a la vora de 9cm Cronologia proposada: segles IV-III ane
- 2.BTB 3016/13: Gerreta feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un coll de parets rectes. Diàmetre a la vora de 11cm Cronologia proposada: segles IV-III ane
- 3.BTB 3016/9: Fons pla fet a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 10cm. Cronologia proposada: segles IV-III ane
- 4.BTB 3016/8: Fons abombat fet a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 10cm. Cronologia proposada: segles IV-III ane
- 5.BTB 3081/1: *Kantharos* de ceràmica àtica de vernís negre. Diàmetre a la vora de 8cm. Cronologia proposada: segle IV ane
- 6.BTB 3016/5: Gerreta feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un coll de parets rectes. Cronologia proposada: segles IV-III ane
- 7.BTB 3016/14: Gerreta feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un coll de secció cònica. Cronologia proposada: segles IV-III ane

Làmina 113

- 1.BTB 3016/3: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior decorat amb una línia incisa i una altra obliqua alternativament. Cronologia proposada: segles IV-III ane
- 2.BTB 3016/2: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior decorat amb línies obliqües. Cronologia proposada: segles IV-III ane

3.BTB 3016/6: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: segles IV-III ane

4.BTB 3016/4: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració a l'exterior consistent en una sanefa de petites incisions/ungulacions verticals. Cronologia proposada: segles IV-III ane

5.BTB 3016/5: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració a l'exterior consistent en una sanefa de petites ungulacions/impressions. Cronologia proposada: segles IV-III ane

6.BTB 3111/2: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Present un mugró a l'exterior. Cronologia proposada: segles IV-III ane

FASE SEGONA GUERRA PÚNICA

Làmina 114

1.BTB 3157/47: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un coll de secció cònica. Diàmetre a la vora de 28cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

2.BTB 3157/40: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un coll de secció cònica. Diàmetre a la vora de 29cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

3.BTB 3099/10: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un coll de secció cònica. Diàmetre a la vora de 24cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

Làmina 115

1.BTB 3157/66: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un coll de parets verticals. Diàmetre a la vora de 24cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

2.BTB 3157/58: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un coll de secció cònica. Diàmetre a la vora de 19cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

3.BTB 3157/54: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un coll de secció cònica. Diàmetre a la vora de 18cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

3.BTB 3157/56: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada. Diàmetre a la vora de 18cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

Làmina 116

1.BTB 3157/57: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un coll de secció cònica. Diàmetre a la vora de 16cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

2.BTB 3157/41: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un coll de secció cònica. Diàmetre a la vora de 16m Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

3.BTB 3157/44: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un coll de secció cònica. Diàmetre a la vora de 16cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

Làmina 117

1.BTB 3157/48: Urna feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora vertical només una mica exvasada i un eminentment cilíndric un xic sinuós. El fons es pla. Diàmetre a la vora de 16cm i al fons de 9cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

2.BTB 3157/60: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada Diàmetre a la vora de 14cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

3.BTB 3157/61: Gerra feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora vertical i un cos globular. Diàmetre a la vora de 14cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

Làmina 118

1.BTB 3157/48: Olleta/gerreta feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll de secció cònica. Diàmetre a la vora de 12cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

- 2.BTB 3099/9: Urneta feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora i el coll rectes i verticals. Diàmetre a la vora de 13cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 3.BTB 3099/13 Olleta/gerreta feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll de parets verticals. Diàmetre a la vora de 14cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 4.BTB 3157/45: Olleta/gerreta feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll de secció cònica. Diàmetre a la vora de 10cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 5.BTB 3157/16: Gerreta feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el cos un xic globular, amb el fons pla. També se li observa una nansa lateral de forma circular. Diàmetre a la vora de 9cm i al fons de 8cm. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 6.BTB 3157/17: Gerreta feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el cos un xic globular, amb el fons pla. També se li observa una nansa lateral de forma circular. Diàmetre a la vora de 8cm i al fons de 6cm. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

Làmina 119

- 1.BTB 3099/6: Gerreta feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta el fons pla i un cos globular. També se li observa una nansa lateral. Diàmetre al fons de 6cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 2.BTB 3099/8: Urneta feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll recte i vertical. Diàmetre a la vora de 9cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 3.BTB 3157/59: Urneta feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora i el coll rectes i verticals només un xic de perfil sinuós. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 4.BTB 3102/2: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll de secció cònica. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 5.BTB 3157/16: Cassola feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora reentrant i el cos hemiesfèric. Per la part interna se li observa un mugró. Diàmetre a la vora de 23cm. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

Làmina 120

- 1.BTB 3157/39: Gerreta feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un coll recte i vertical, obrint-se globularment a la part més baixa. Presenta algunes línies motllurades a la part exterior, i una nansa lateral que s'inicia a la vora i descansa a sobre la panxa. Diàmetre a la vora de 11cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 2.BTB 3157/21: Fons pla fet a mà de cuita reductora-oxidant. Cos globular. Diàmetre al fons de 5cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 3.BTB 3157/49: Vaset/gresol fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora un xic reentrant i el fons pla. Diàmetre al fons de 8cm i a la vora de 6cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 4.BTB 3157/25: Copa/Bol fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el cos hemiesfèric, amb el fons abombat. Presenta una inflexió en el perfil tant a la part extern com a l'interna. Diàmetre al fons de 15cm i a la vora de 4cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 5.BTB 3157/38: Copa feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el cos hemiesfèric.Presenta una inflexió en el perfil tant a la part extern com a l'interna. Diàmetre a la vora de 17cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 6.BTB 3157/23: Tassa feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora vertical i el fons pla un xic abombat. Per una nansa lateral exageradament sobreelavada. Diàmetre a la vora de 8cm i al fons de 3cm. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 7.BTB 3157/18: Copa feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el cos hemiesfèric, amb un fons de peu anular i elevat. Presenta una inflexió en el perfil tant a la part extern com a l'interna. Diàmetre al fons de 18cm i a la vora de 8cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 8.BTB 3157/55:Plat-tapadora feta a mà de cuita reductora-oxidant. Forma totalment oberta. Diàmetre a la vora de 14cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

Làmina 121

- 1.BTB 3099/8: Fons pla fet a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 17cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 2.BTB 3157/20: Fons pla fet a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 10cm Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

- 3.BTB 3157/62: Fons pla fet a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 9cm
Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 4.BTB 3099/14: Fons pla fet a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 8cm
Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 5.BTB 3099/16: Fons pla fet a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 10cm
Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

Làmina 122

- 1.BTB 3099/4: Fons pla fet a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 12cm
Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 2.BTB 3099/15: Fons pla fet a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 9cm
Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 3.BTB 3157/63: Fons pla fet a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 7cm
Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 4.BTB 3157/37: Fons anular fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una grafia a la part exterior consistent en una estrella de tres línies entrecreuades. Diàmetre al fons de 6cm
Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 5.BTB 3024/3: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta a l'exterior un cordó aplicat decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 6.BTB 3129/2: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta a l'exterior un botó circular aplicat, decorat amb incisions. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane
- 7.BTB 3157/5: Fragment de ceràmica fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta a l'exterior un petit cordó aplicat decorat amb incisions verticals. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

Làmina 123

- 1.BTB 3098/1: Gerra de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta la vora girada amb un engruïment del llavi, i un cos de tendència globular. Diàmetre a la vora de 27cm
Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

2.BTB 3165/3: Gerra de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta la vora reentrant amb un engruiximent del llavi, i un cos de tendència globular. Diàmetre a la vora de 27cm
Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

3.BTB 3157/64: Vas bicònic de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Presenta dues nanses laterals que descansen sobre l'espatlla i un fons abombat. Diàmetre a la vora de 14cm i al fons de 8cm
Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

4.BTB 3099/4: Forma 26 de ceràmica del Taller de Roses, de les tres palmetes radials. Diàmetre a la vora de 20cm al fons de 9cm
Cronologia proposada: segle III ane

Làmina 124

1.BTB 3157/19: *Pondus*. Presenta unes mesures de 18cm per 7cm per 4cm
Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

2.BTB 3157/33: Fusaiola. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

3.BTB 3157/30: Fusaiola. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

4.BTB 3157/29: Fusaiola. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

5.BTB 3157/31: Fusaiola. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

6.BTB 3157/32: Fusaiola. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

7.BTB 3157/28: Fusaiola. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

Làmina 125

1.BTB 3157/14: Ganivet? de ferro. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

2.BTB 3157/11.1: Anella de ferro. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

3.BTB 3099/11: Ganivet? de ferro. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

4.BTB 3157/11.2: Anella de ferro. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

5.BTB 3157/10: Mànec format per un os treballat travessat per un punxó de ferro.
Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

6.BTB 3157/12: Petita placa de bronze, moñt prima, amb dos orificis centrals. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

7.BTB 3157/36: Cana d'argila cuita. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

8.BTB 3157/34: Anella lítica. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

9.BTB 3157/36: Fitxa lítica. Cronologia proposada: últim terç de segle III ane

FASE SEGLE II ANE

Làmina 126

- 1.BTB 3139/7: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora/oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll de secció cònica. Diàmetre a la vora de 12cm. Cronologia proposada: segle II ane
- 2.BTB 3029/16: Urneta feta a mà de cuita reductora/oxidant. Presenta la vora exvasada i un cos cilíndric un xic sinuós, amb el fons pla. Diàmetre a la vora de 8cm i al fons de 7cm. Cronologia proposada: segle II ane
- 3.BTB 3066/2: Fons pla fet a mà de cuita reductora/oxidant. Diàmetre al fons de 10cm. Cronologia proposada: segle II ane
- 4.BTB 3029/11: Fons anular fet a mà de cuita reductora/oxidant. Diàmetre al fons de 10cm. Cronologia proposada: segle II ane
- 5.BTB 3029/2: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora/oxidant. Presenta un mugró a la part exterior. Cronologia proposada: segle II ane
- 6.BTB 3029/14: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora/oxidant. Presenta un agafador a la part exterior. Cronologia proposada: segle II ane

Làmina 127

- 1.BTB 3029/12: Bol de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Presenta la vora reentrant i el cos hemiesfèric. Diàmetre a la vora de 18cm. Cronologia proposada: segle II ane
- 2.BTB 3029/13: Vas de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Presenta la vora exvasada i el coll recte. Cronologia proposada: segle II ane
- 3.BTB 3029/11: Plat de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Presenta la vora vertical i el cos pla. Diàmetre a la vora de 35cm. Cronologia proposada: segle II ane
- 4.BTB 3029/10: Fons anular de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Presenta la vora reentrant i el cos hemiesfèric. Diàmetre a la vora de 6cm. Cronologia proposada: segle II ane
- 5.BTB 3139/12: Fons de ceràmica de vernís negre, de peu elevat, possiblement una peça que imitaria la forma 48 en Campaniana A. Cronologia proposada: darrer quart de segle II o segle I ane
- 6.BEC 3034/4: Fusaiola. Cronologia proposada: segle II ane

FASE SEGLE I ANE

Làmina 128

1.BTB 3031/7: Olleta/gerreta feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i el coll de secció cònica. Diàmetre a la vora de 14cm. Cronologia proposada: segle I ane

2.BTB 3031/5: Vaset/gresol fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora reentrant. Diàmetre a la vora de 6cm. Cronologia proposada: segle I ane

3.BTB 3031/6: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora vertical i una nansa de secció quadrangular. Cronologia proposada: segle I ane

4.BTB 3031/9: Fons pla fet a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 4cm. Cronologia proposada: segle I ane

5.BTB 3123/13: Fons anular fet a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 3cm. Cronologia proposada: segle I ane

6.BTB 3123/8.1: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració exterior consistent en tot d'incisions verticals i horitzontals. Cronologia proposada: segles VIII-V ane

7.BTB 3123/8.2: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració exterior consistent en tot d'incisions horitzontals. Cronologia proposada: segles VIII-V ane

8.BTB 3123/12.1: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració exterior consistent en incisions en espina de peix. Cronologia proposada: segles VIII-V ane

9.BTB 3123/11: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració exterior consistent en una sanefa d'incisions verticals. Cronologia proposada: segle I ane

10.BTB 3123/12.2: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració exterior consistent en una sanefa d'incisions obliqües. Cronologia proposada: segle I ane

11.BTB 3123/10: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat a l'exterior decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: segle I ane

12.BTB 3123/9: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un mugró a l'exterior. Cronologia proposada: segle I ane

13.BTB 3123/4: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un mugró a l'exterior. Cronologia proposada: segle I ane

Làmina 129

1.BTB 3031/5: Fusaiola. Cronologia proposada: segle I ane

2.BTB 3024/2: Pondus. Mesures de 6cm per 4cm, i es conserva una llargada de 10cm. Cronologia proposada: segle I ane

3.BTB 3024/2: Pondus. Mesures de 7cm per 4cm, i es conserva una llargada de 13cm. Cronologia proposada: segle I ane

4.BTB 3024/2: Pondus. Mesures de 7cm per 4cm per 33cm. Cronologia proposada: segle I ane

5.BTB 3024/2: Pondus. Mesures de 7cm per 4cm per 3cm. Cronologia proposada: segle I ane

FASE ABANDONAMENT

Làmina 130

1.BTB 3019/18: Vas fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada i un coll de secció cònica. Diàmetre a la vora de 8cm. Cronologia proposada: segle I ane

2.BTB 3019/16: Bols/cassola fet a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cos convergent amb el llavi un xic engruixit vers l'exterior. Diàmetre a la vora de 12cm. Cronologia proposada: segle I ane

3.BTB 3019/13: Copa feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cos hemiesfèric, amb la vora un xic exvasada i una inflexió a la part externa de la peça. Diàmetre a la vora de 15cm. Cronologia proposada: segle I ane

4.BTB 3019/20: Vaset fet a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre a la vora de 8cm i al fons de 5cm. Cronologia proposada: segle I ane

5.BTB 3057/2: Tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora girada i un coll cònic. Diàmetre a la vora de 14cm Cronologia proposada: segle I ane

6.BTB 3019/18: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta la vora exvasada. Cronologia proposada: segle I ane

7.BTB 3019/19: Plat/tapadora feta a mà de cuita reductora-oxidant. Forma oberta. Cronologia proposada: segle I ane

8.BTB 3019/12: Plat/tapadora feta a mà de cuita reductora-oxidant. Forma oberta. Cronologia proposada: segle I ane

Làmina 131

1.BTB 3112/6: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta a l'exterior un cordó aplicat decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: segle I ane

2.BTB 3019/12: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta a l'exterior un cordó aplicat decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: segle I ane

3.BTB 3019/13: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta a l'exterior un cordó aplicat decorat amb incisions obliqües. Cronologia proposada: segle I ane

4.BTB 3019/14: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta a l'exterior un cordó aplicat decorat amb incisions obliqües. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: segle I ane

5.BTB 3019/17: Bol de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Presenta la vora reentrant i un cos hemiesfèric. Diàmetre a la vora de 12cm Cronologia proposada: segle I ane

6.BTB 3019/4: Càlat de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta un engruiximent a la part interna de la vora, i unes parets lleugerament convergents. Cronologia proposada: segle I ane

NIVELLS SUPERFICIALS

Làmina 132

1.BTB 3001/4: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Vora exvasada. Diàmetre a la vora de 17cm. Cronologia proposada: segles IV-I ane

2.BTB 3005/25: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Vora exvasada.. Cronologia proposada: segles IV-I ane

3.BTB 3005/24: Olla/tenalla feta a mà de cuita reductora-oxidant. Vora exvasada.. Cronologia proposada: segles IV-I ane

4.BTB 3005/4: Fons pla fet a mà de cuita reductora-oxidant. Diàmetre al fons de 11cm. Cronologia proposada: segles IV-I ane

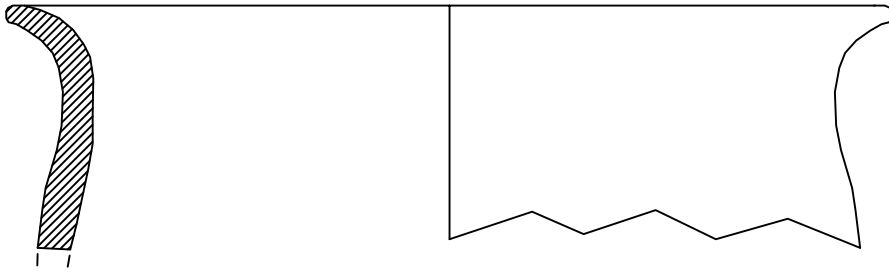
- 5.BTB 3005/21: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta una decoració exterior consistent en un cordó aplicat decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: segles IV-I a ne
- 6.BTB 3058/5: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta dos cordons aplicats perpendiculars decorats amb impressions digitals. Cronologia proposada: segles VIII-V a ne
- 7.BTB 3005/28: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat decorat amb incisions divergents. Cronologia proposada: segles IV-I a ne
- 8.BTB 3005/27: Fragment de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant. Presenta un cordó aplicat decorat amb impressions digitals. Cronologia proposada: segles IV-I a ne
- 9.BTB 3001/10: Fitxa lítica. Cronologia proposada: segles IV-I a ne
- 10.BTB 3001/14: Nansa de ceràmica feta a mà de cuita reductora-oxidant, de secció quadrangular. Cronologia proposada: segles IV-I a ne
- 11.BTB 3005/218: Pondus. Mesures de 7cm per 5cm i es conserva una llargada de 11cm. Cronologia proposada: segles IV-I a ne

Làmina 133

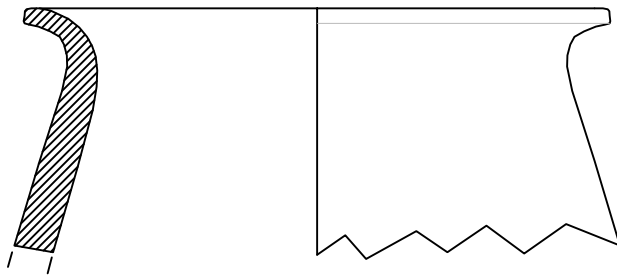
- 1.BTB 3005/6: Càlat de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta un engruiximent a la part interna de la vora que fa que la peça es vegi una mica reentrant. Diàmetre a la vora de 23cm. Cronologia proposada: segles IV-I a ne
- 2.BTB 3001/6: Càlat de ceràmica ibèrica oxidada. Presenta un cos cilíndric. Diàmetre a la vora de 20cm. Cronologia proposada: segles IV-I a ne
- 3.BTB 3005/12: Vas de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Presenta la vora exvasada i el coll cilíndric. Conserva l'arrencament de la nansa. Diàmetre a la vora de 8cm. Cronologia proposada: segles IV-I a ne
- 4.BTB 3005/11: Bol de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Presenta la vora reentrant i el cos hemiesfèric. Diàmetre a la vora de 16cm. Cronologia proposada: segles IV-I a ne
- 5.BTB 3005/10: Bol/plat de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Presenta la vora reentrant i el cos hemiesfèric. Diàmetre a la vora de 19cm. Cronologia proposada: segles IV-I a ne
- 6.BTB 3001/7: Bol/plat de ceràmica grisa ibèrica reduïda. Presenta la vora reentrant i el cos hemiesfèric. Cronologia proposada: segles IV-I a ne
- 7.BTB 3001/2: Fragment de nansa d'àmfora itàlica campana. Cronologia proposada: segles II-I a ne

8.BTB 3001/11: Fermall de bronze de forma rectangular, decorat per una banda amb un puntejat de motius geomètrics. En un extrem presenta dos orificis per agafar-se al cinturó
Cronologia proposada: segles IV-III a.n.e

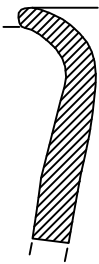
1. bec 890/5

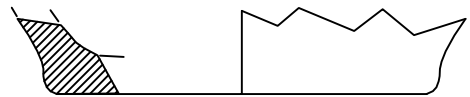
2. bec 891.2

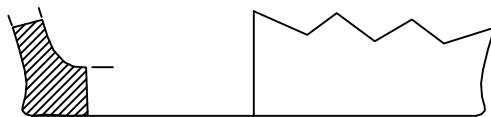
bec 3. 890/4

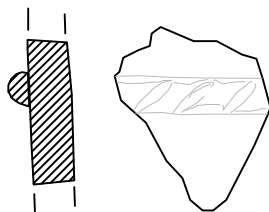
4. bec 890/2

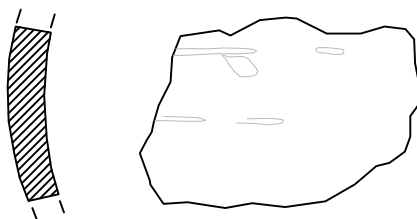
5. bec 890/3

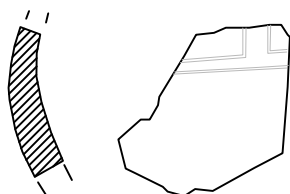
1. bec 891/3

2. bec 891/4

3. bec 890/6

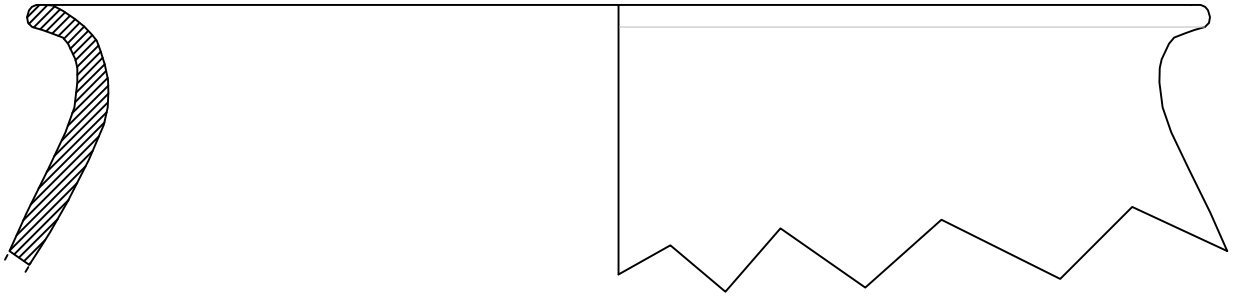

4. bec 890/7

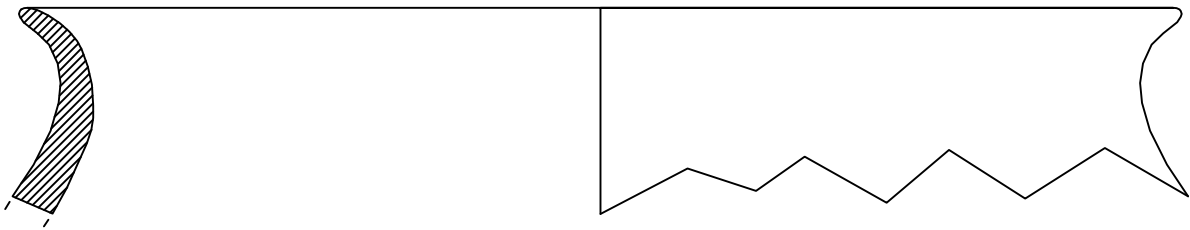

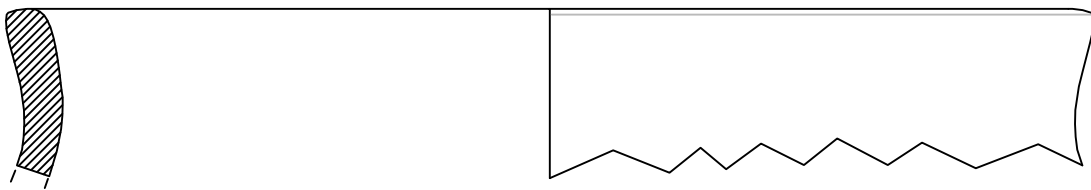
1. bec 560/4

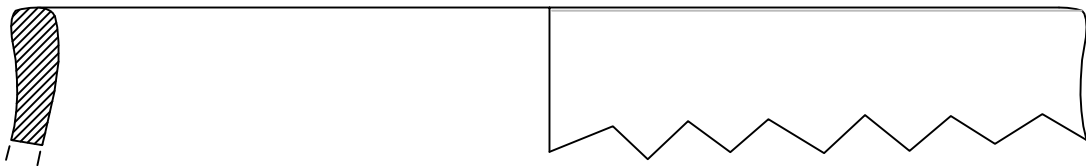
2. bec 108/5

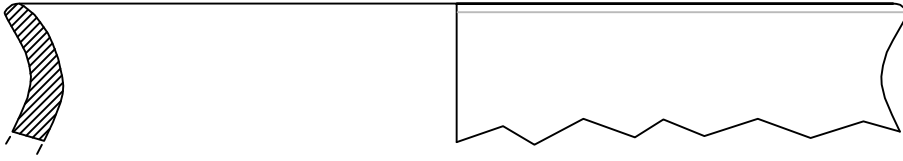
3. bec 400/9.3

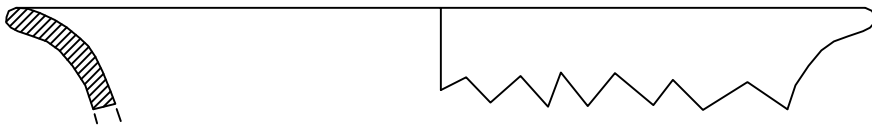
4. bec 473/3

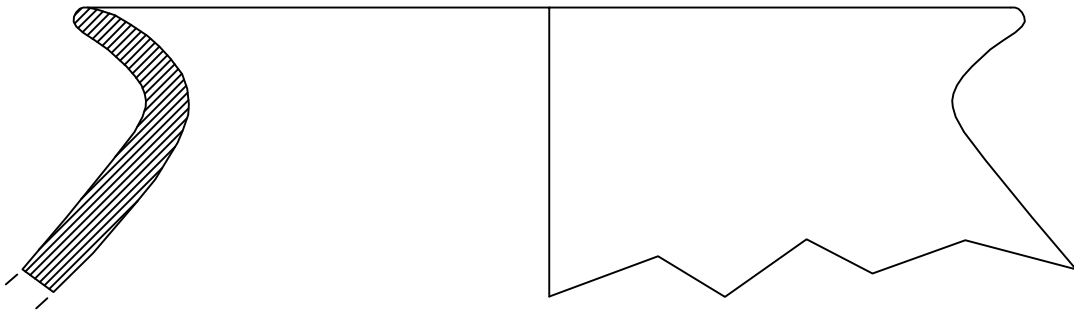
1. bec 415/3

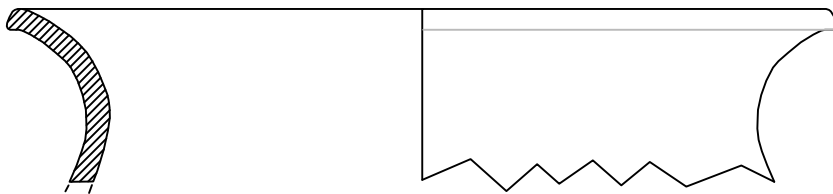
2. bec 400/9.2

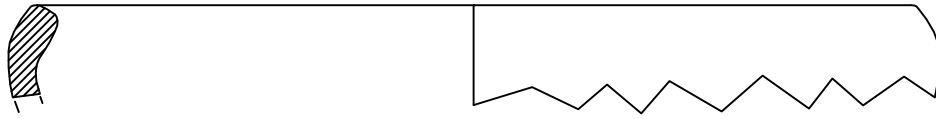
3. bec 556/4

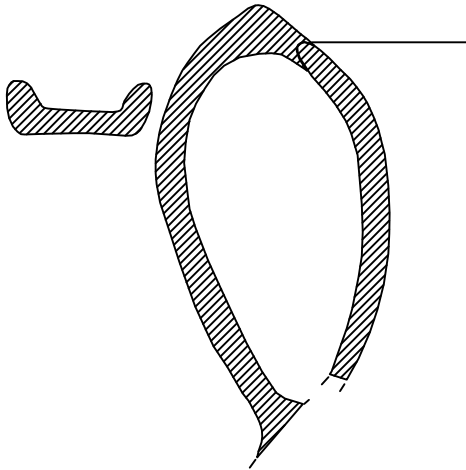
4. bec 400/9.2

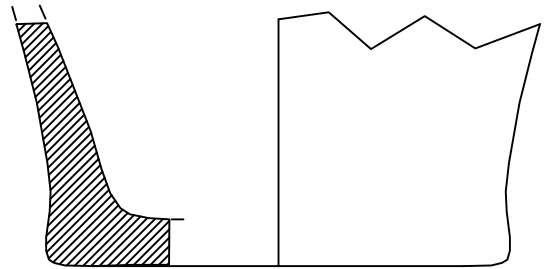
1. bec 415/2

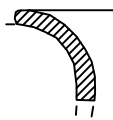
2. bec 467/3

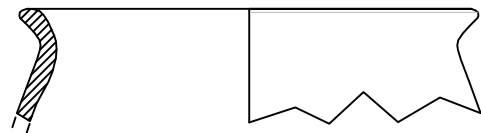
3. bec 560/11

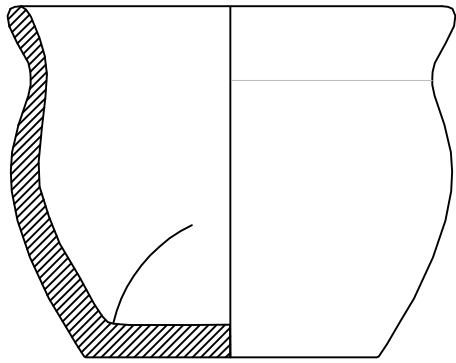
4. bec 469/5

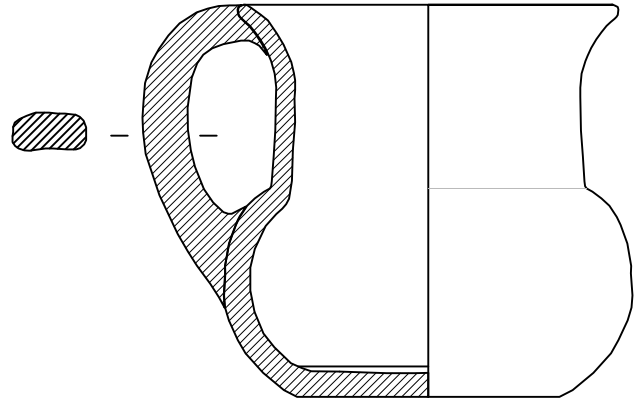
5. bec 560/16

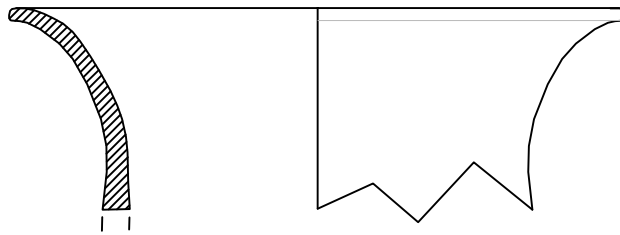
1. bec 575/8

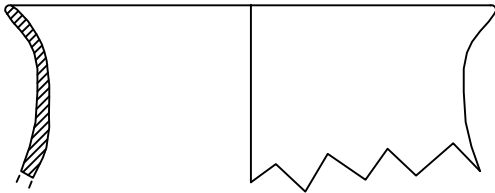
2. bec 655/1

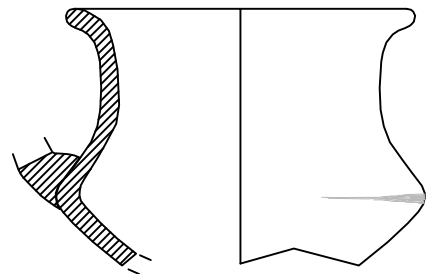
3. bec 560/8

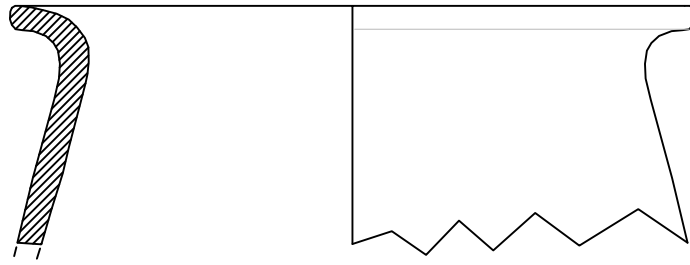
4. bec 560/9

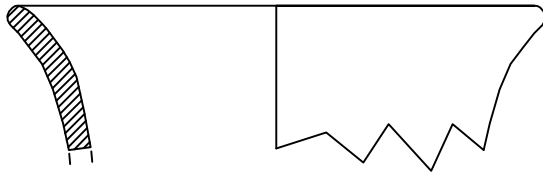
5. bec 560/18

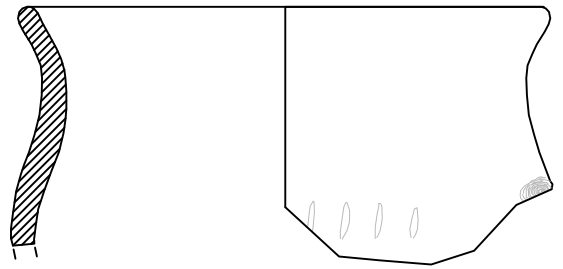
1. bec 828/4

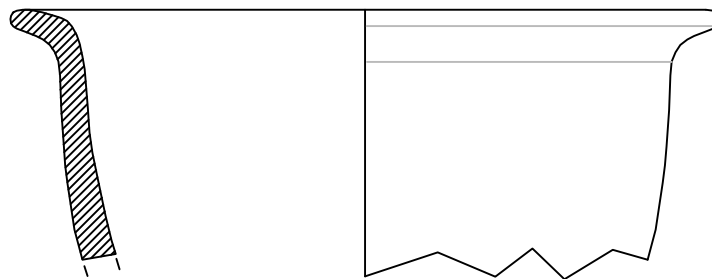
2. bec 548/5

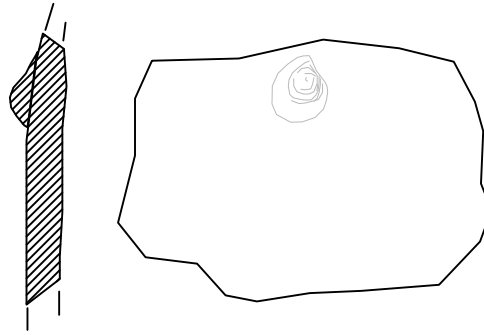
3. bec 556.5

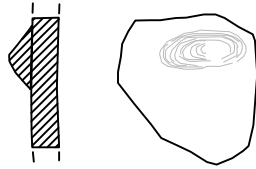
4. bec 400/9.1

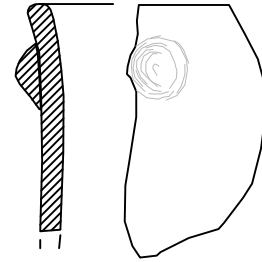
1. bec 400/7

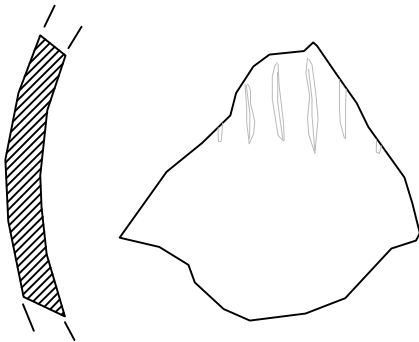
2. bec 548.7

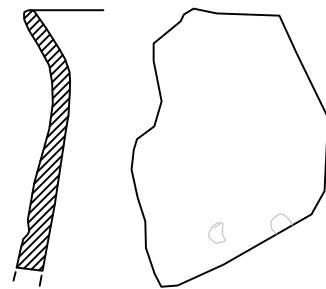
3. bec 548/6

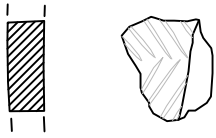
4. bec 400/8

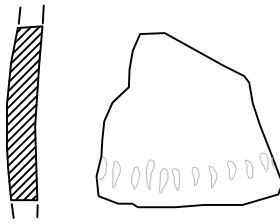
5. bec 108/4

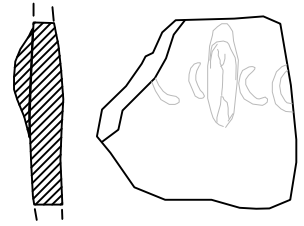
1. bec 2057/3

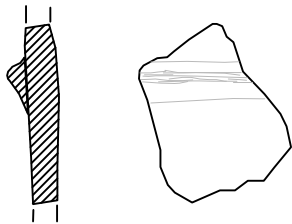
2. bec 477/7

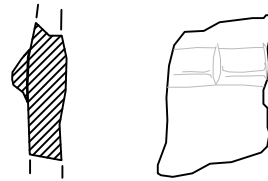
3. bec 560/13

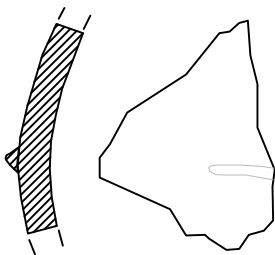
4. bec 477/8

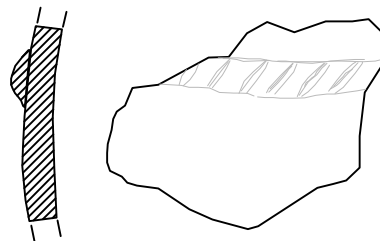
5. bec 469/4

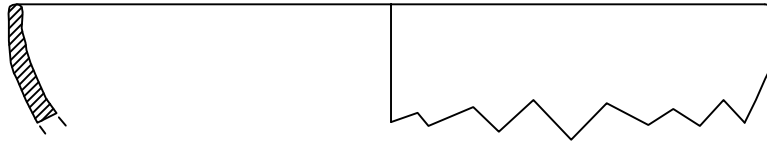
6. bec 435/3

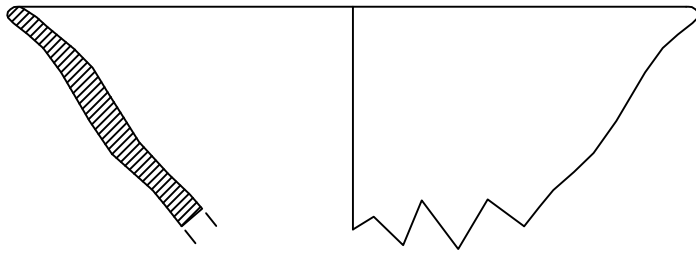
7. bec 779/4

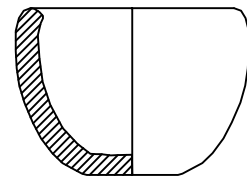
1. bec 400/14

2. bec 560/5

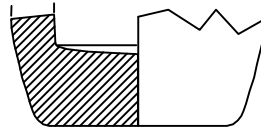
3. bec 560/2

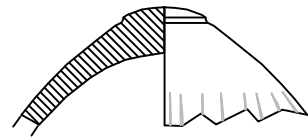
4. bec 469/6

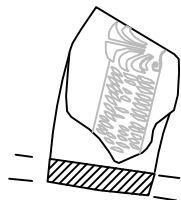
5. bec 473/4

6. bec 453.7

7. bec 435/5

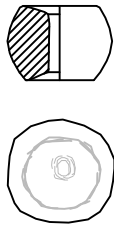

8. bec 548/1

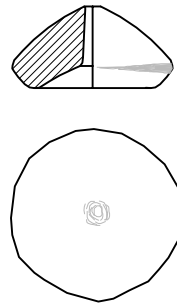

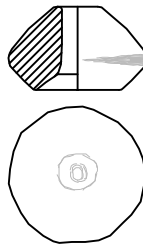
1. bec 400/11

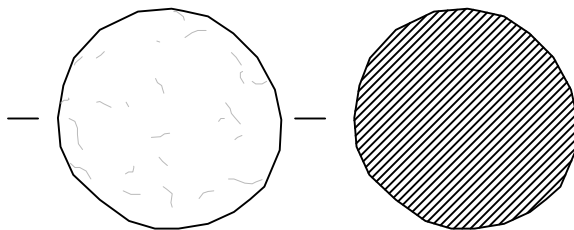
2. bec 415/4

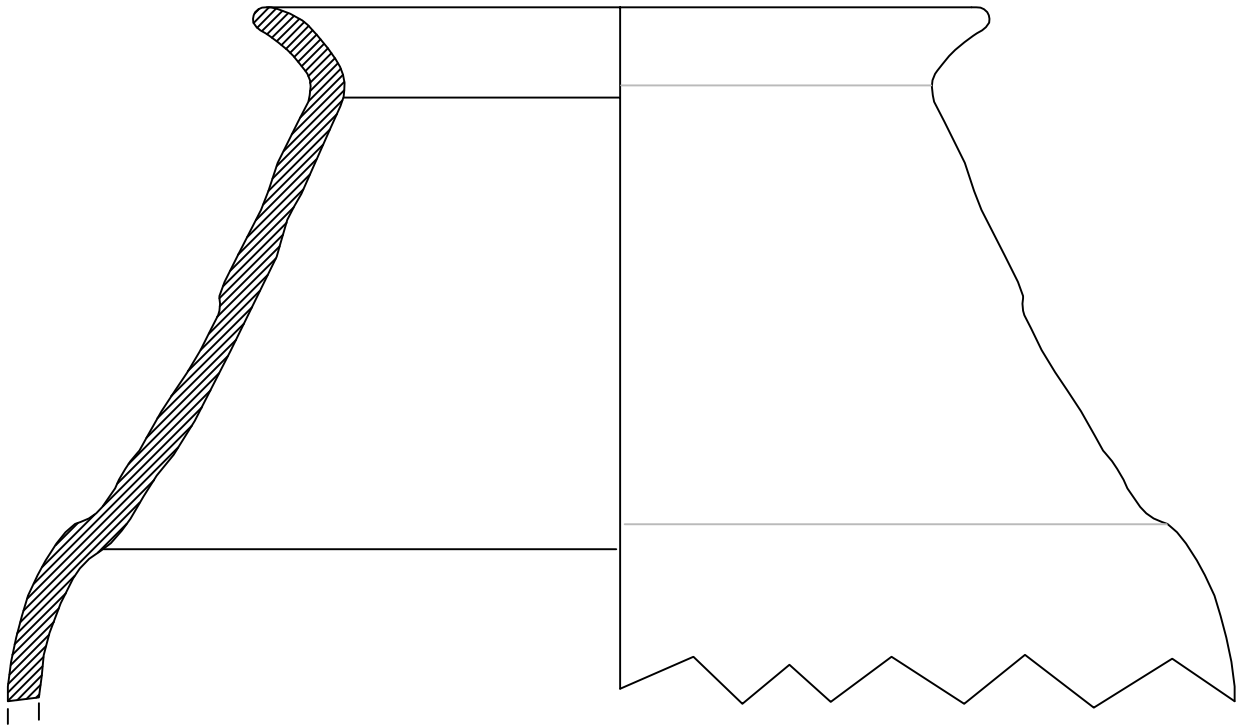
3. bec 548/4

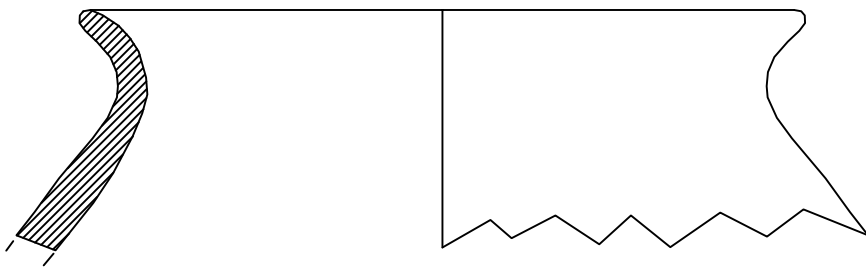
4. bec 467/1

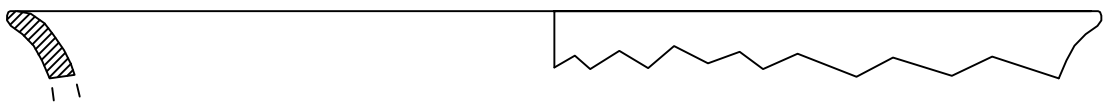
1. bec 218/20

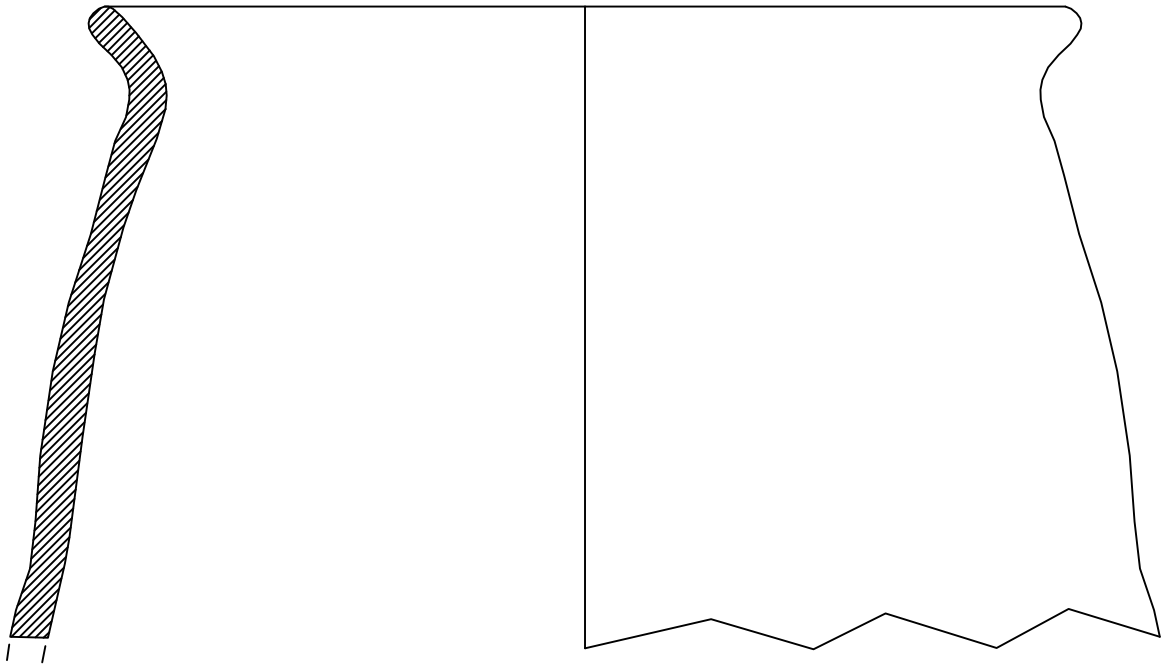
2. bec 934/26

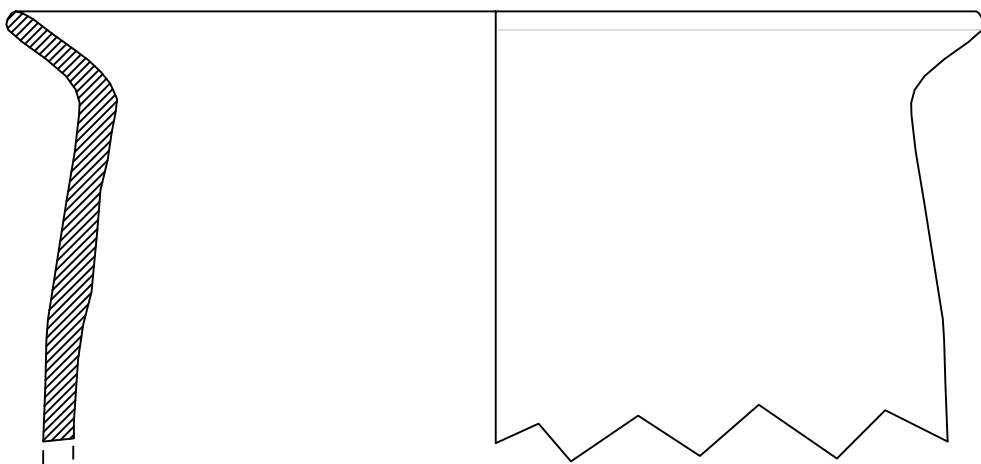
3. bec 934/25

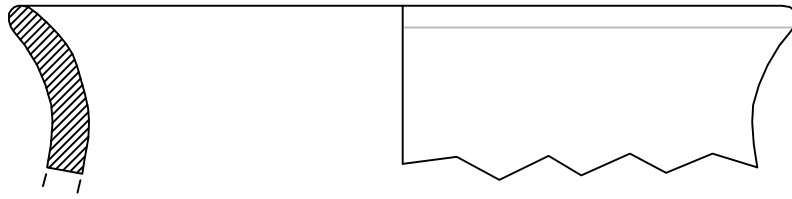
1. bec 831/9

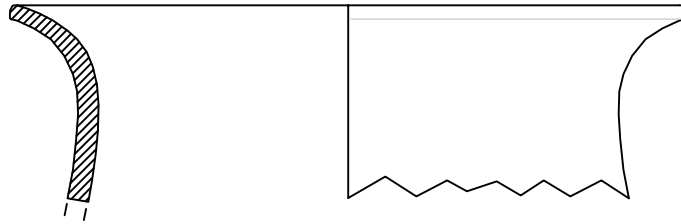
2. bec 770/5

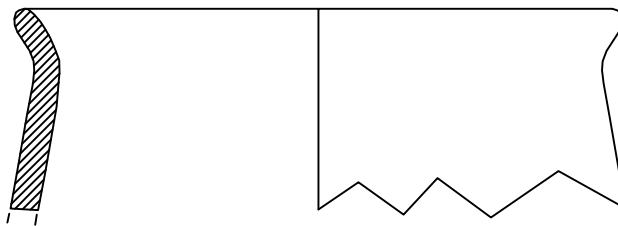
1. bec 218/25

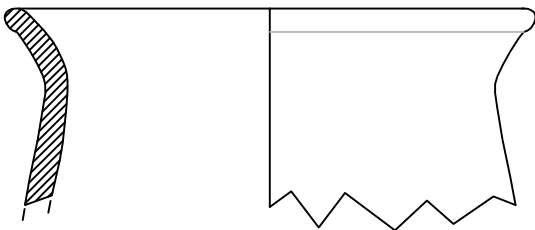
2. bec 934/24

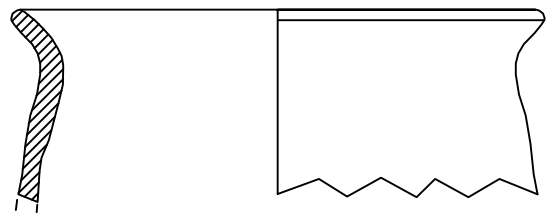
3. bec 770/29

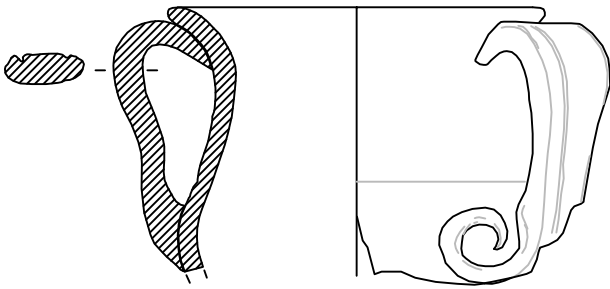
4. bec 218/37

5. bec 770/7

1. bec 218/43

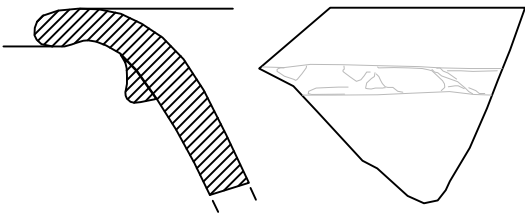
2. bec 770/30

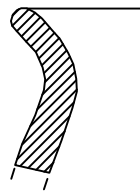
3. bec 770/6

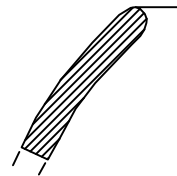
4. bec 831/4

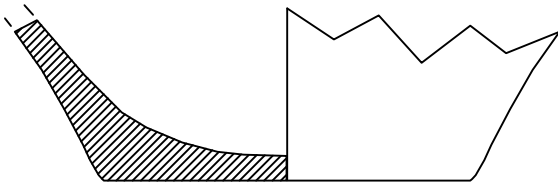
5. bec 934/6

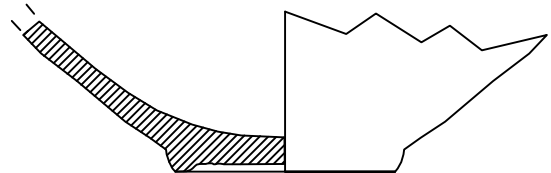
6. bec 207/7

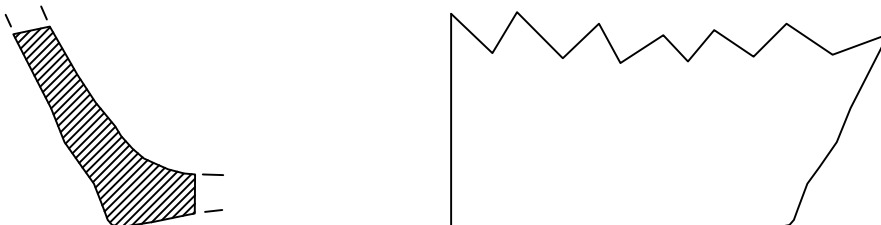
7. bec 770/10

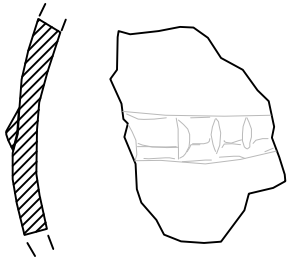
8. bec 770/11

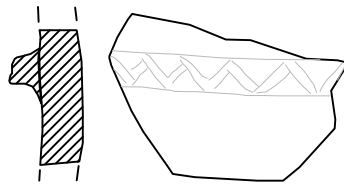
9. bec 934/32

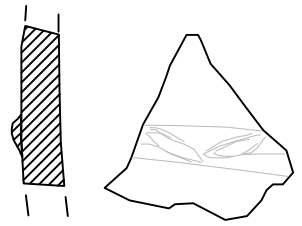
1. bec 218/33

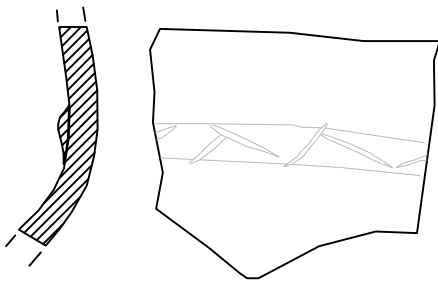
2. bec 934/28

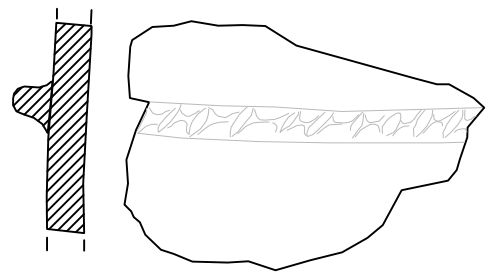
3. bec 934/30

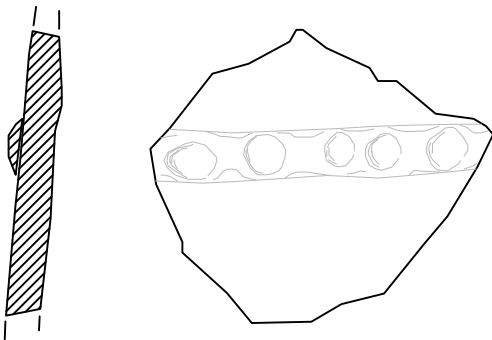
4. bec 934/7

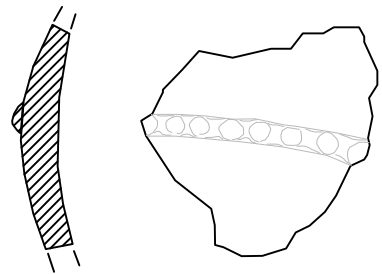
5. bec 934/27

6. bec 218/24

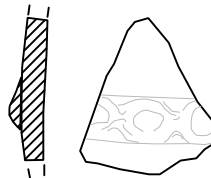
7. bec 371/3

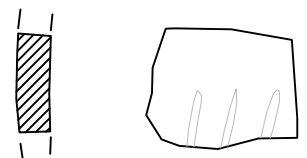
8. bec 831/7

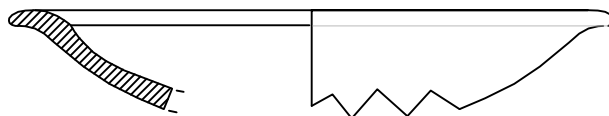
9. bec 934/29

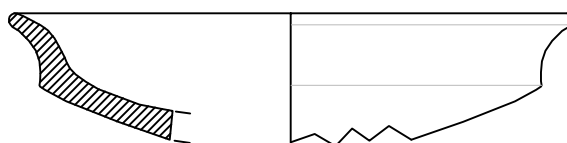
10. bec 831/4

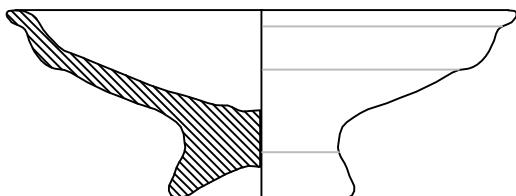
1. bec 770/8

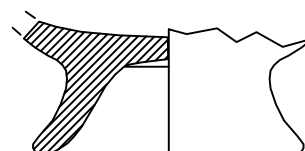
2. bec 831/3

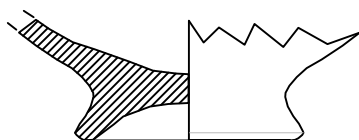
3. bec 218/21

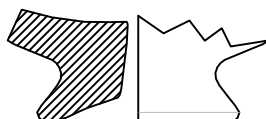
4. bec 770/9

5. bec 934/31

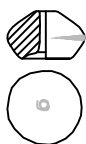
6. bec 934/35

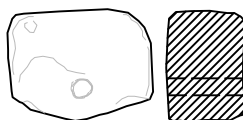
7. bec 207/5

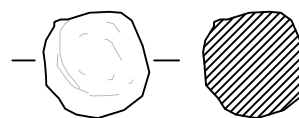
8. bec 770/14

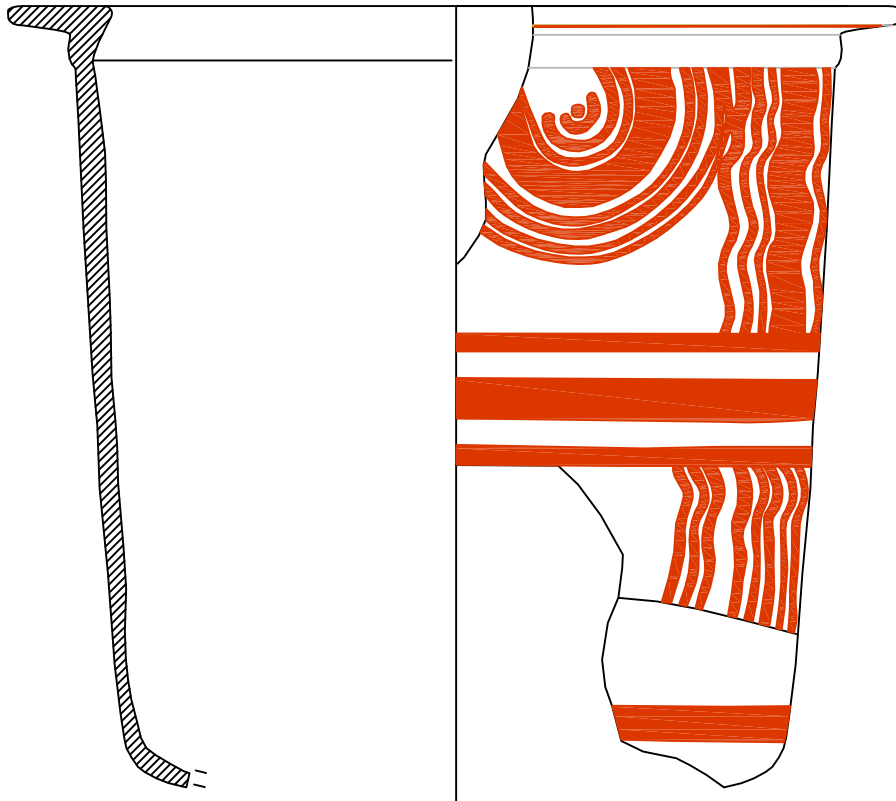
9. bec 10/7

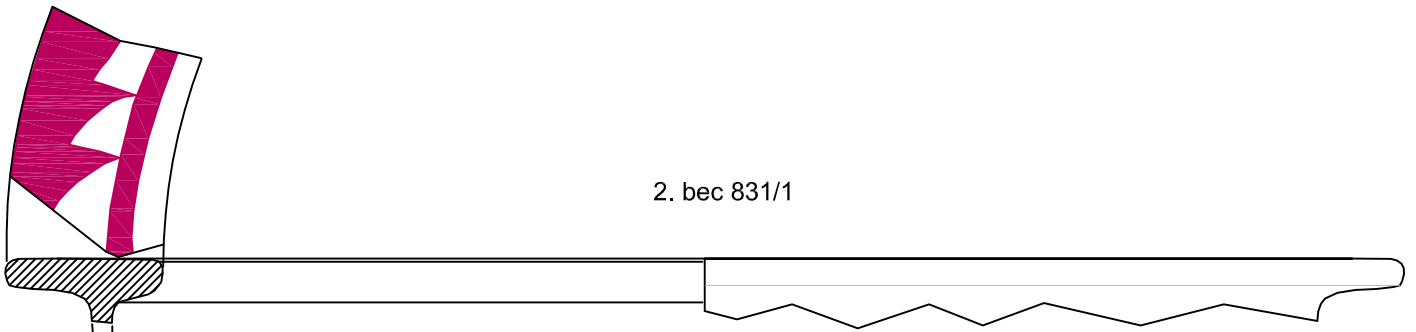
10. bec 770/2

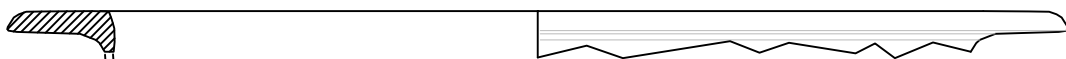
1. bec 218/11

2. bec 831/1

3. bec 10/5

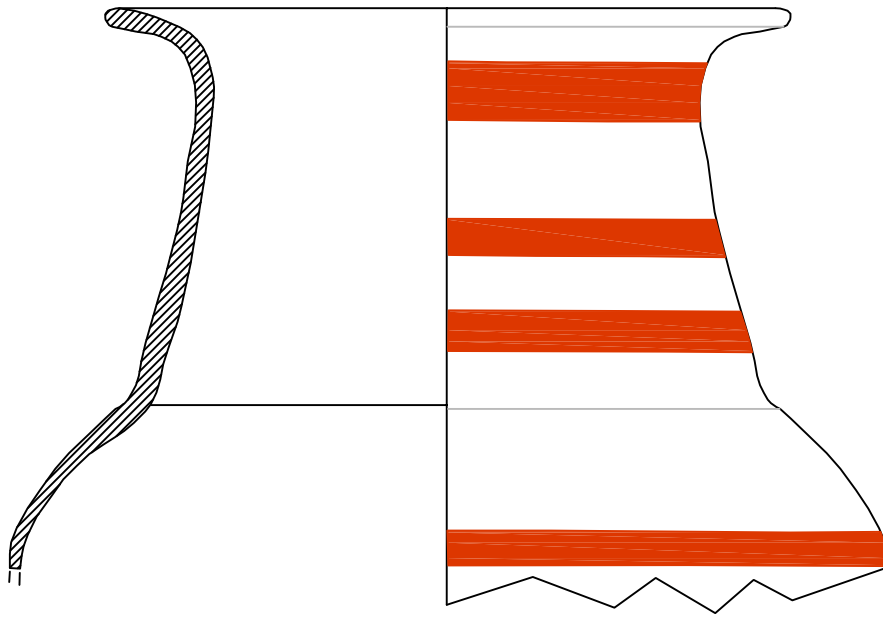

LÀMINA 18

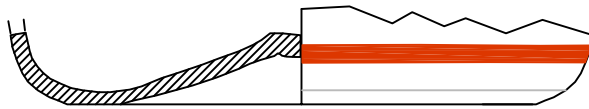

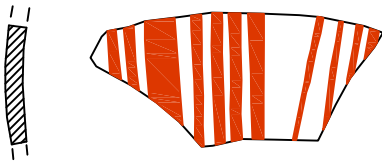
1. bec 218/13.1

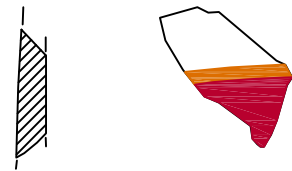
2. bec 218/13.2

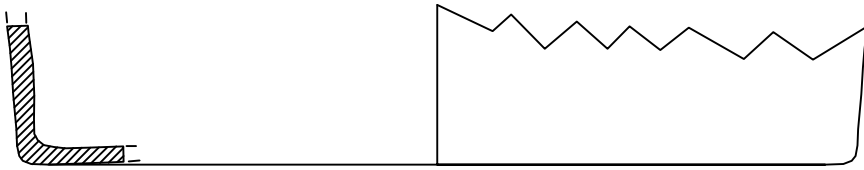
3. bec 770/25

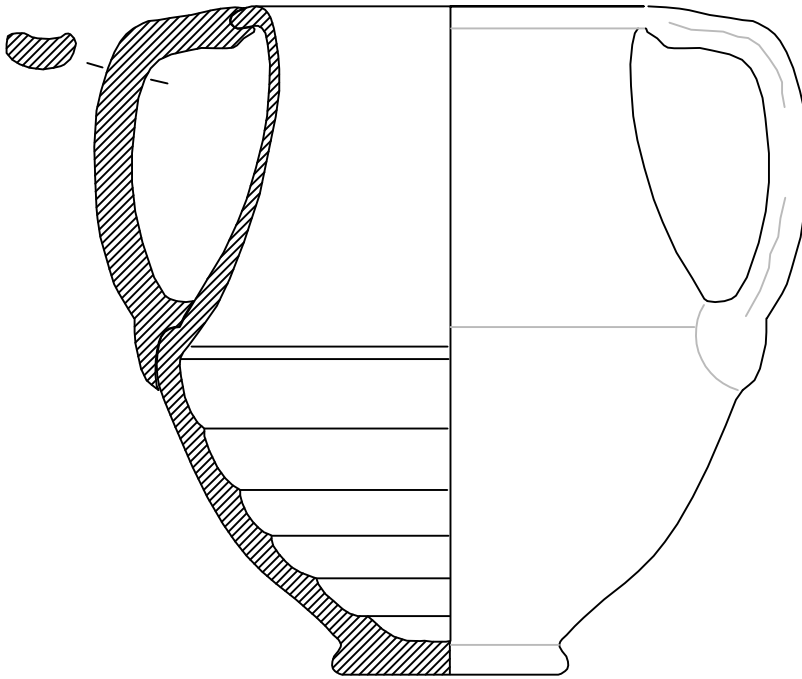
4. bec 770/34

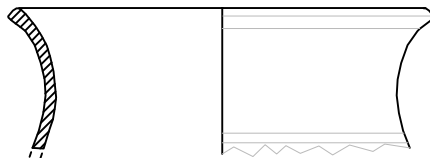
1. bec 934/18

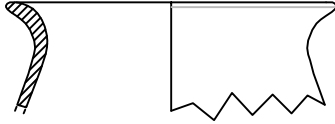
2. bec 218/2

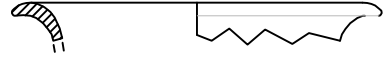
3. bec 934/22

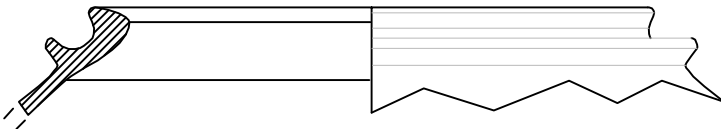
1. bec 218/4

2. bec 770/22

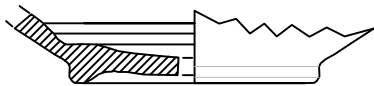
3. bec 770/16

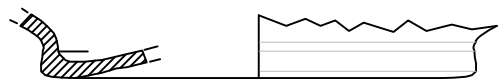
4. bec 770/15

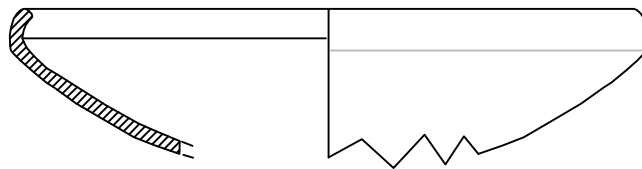
5. bec 934/21

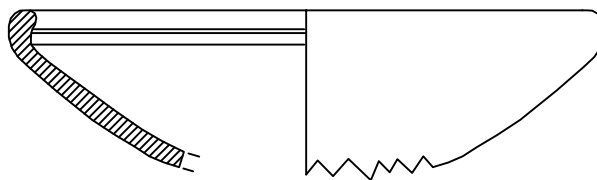
6. bec 934/17

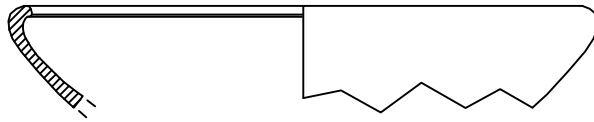
7. bec 218/2

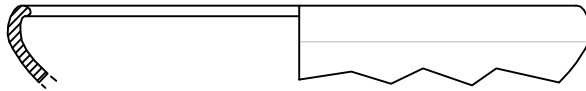
8. bec 934/16

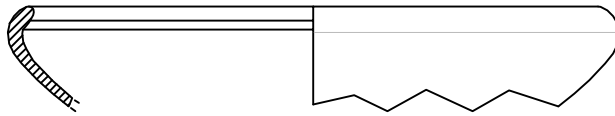
1. bec 770/21

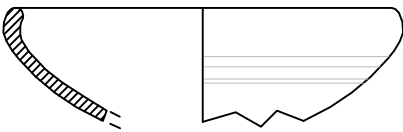
2. bec 218/18

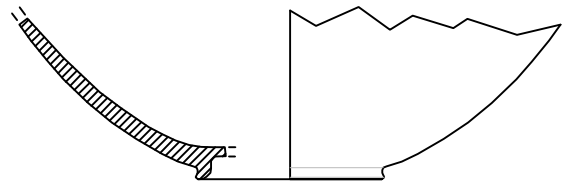
3. bec 218/6

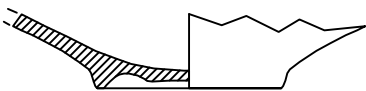
4. bec 218/5

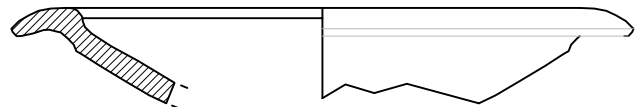
5. bec 770/20

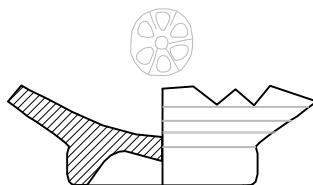
6. bec 770/19

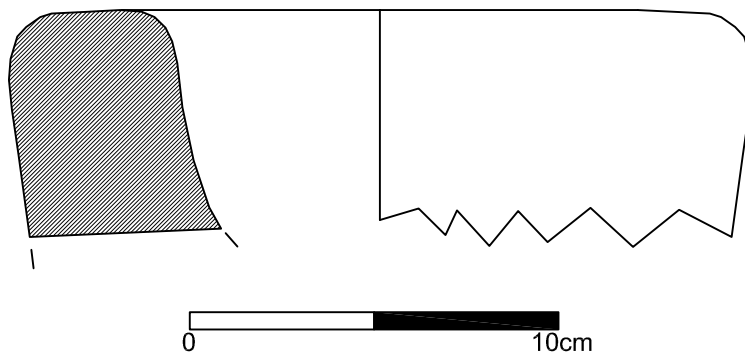
7. bec 218/1

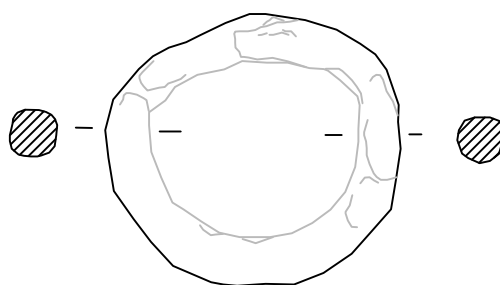
8. bec 934/13

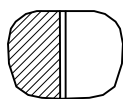
1. bec 934/8

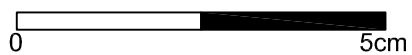
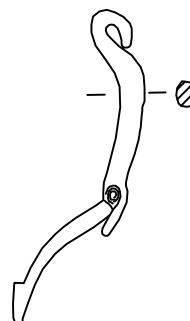
2. bec 750/1

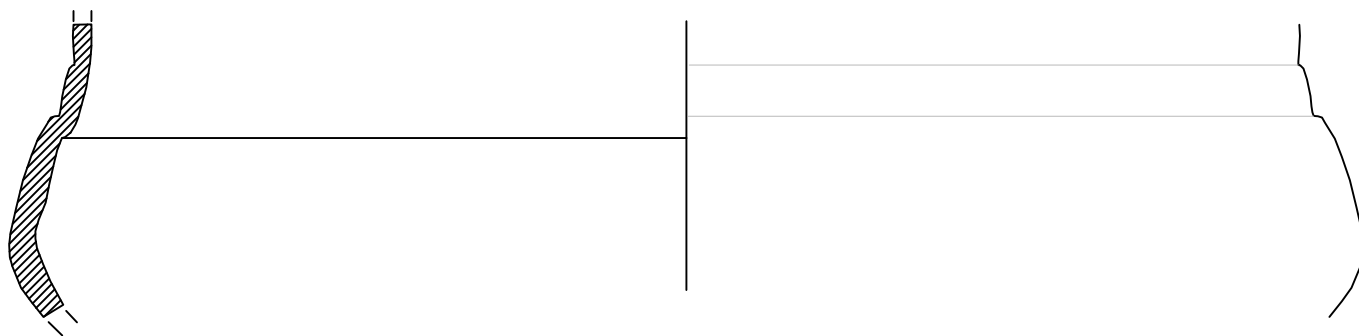
3. bec 934.9

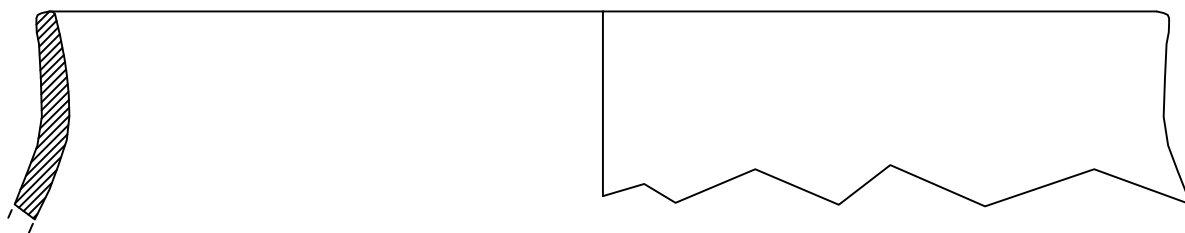
4. bec 831/12

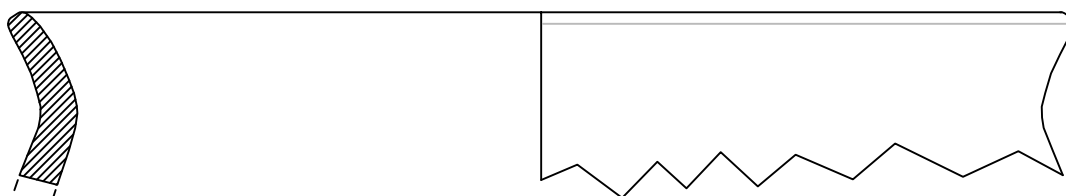
1. bec 732/11

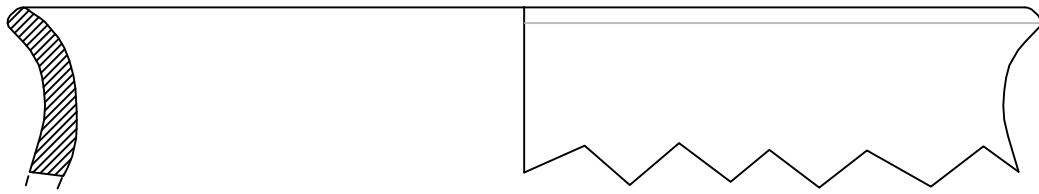
2. bec 773/11

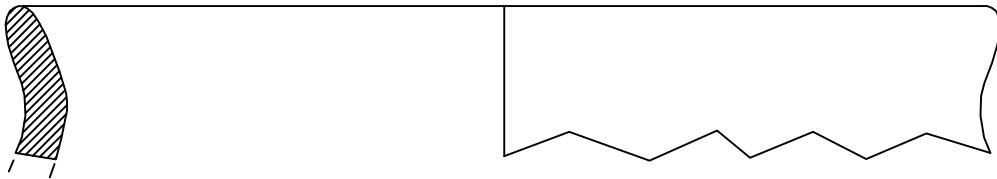
3. bec 272/18.3

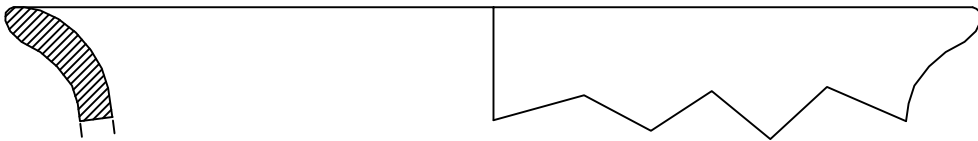
1. bec 449/15.4

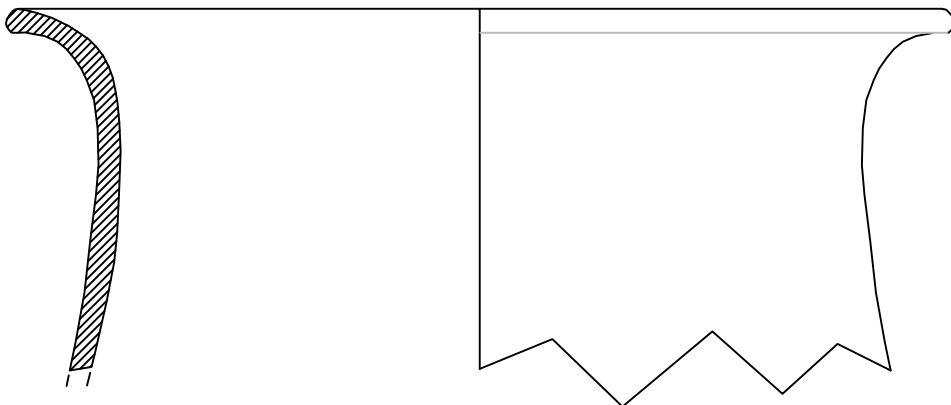
2. bec 384/5

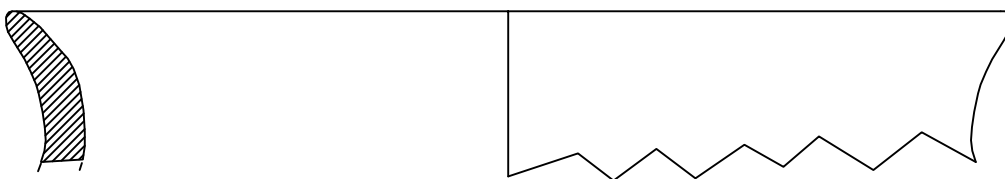
3. bec 776/16

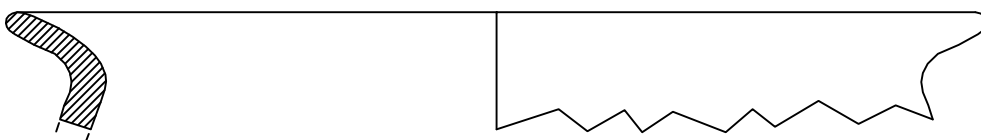
4. bec 26/32

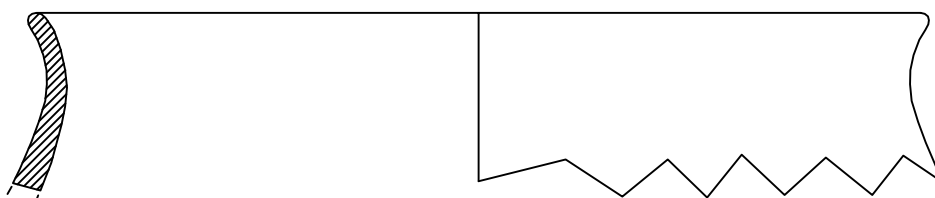
1. bec 176/2

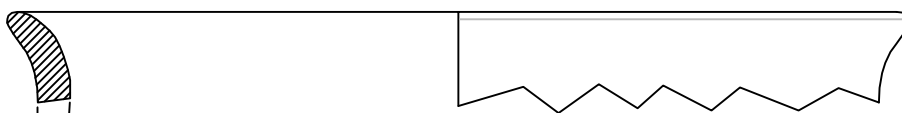
2. bec 729/25

3. bec 948/52

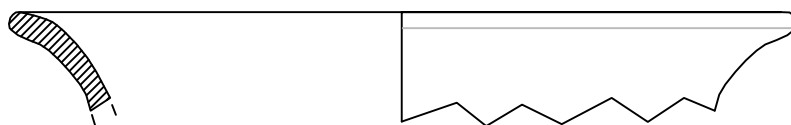

4. bec 449/15.5

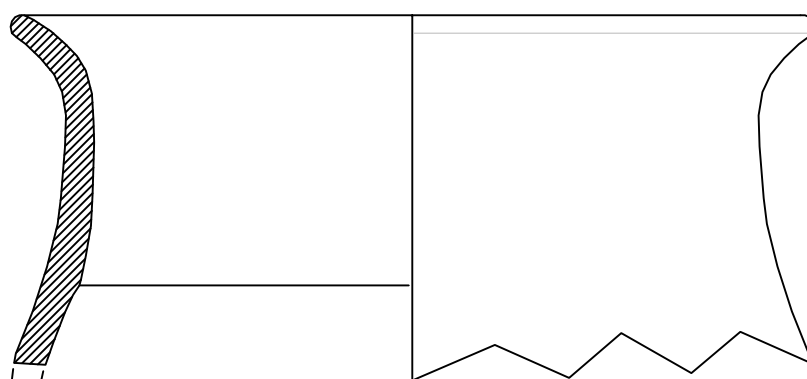

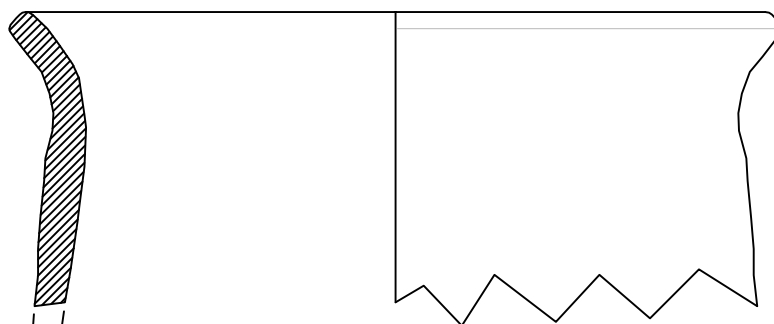
1. bec 449/11

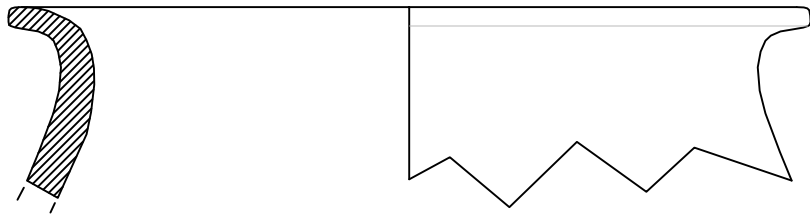
2. bec 776/39

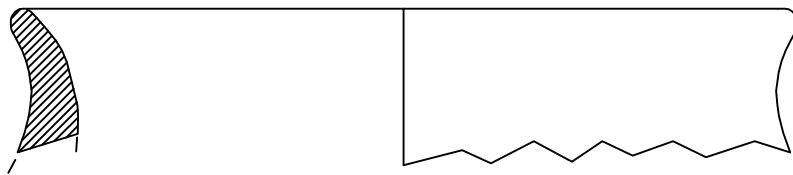
3. bec 776/38

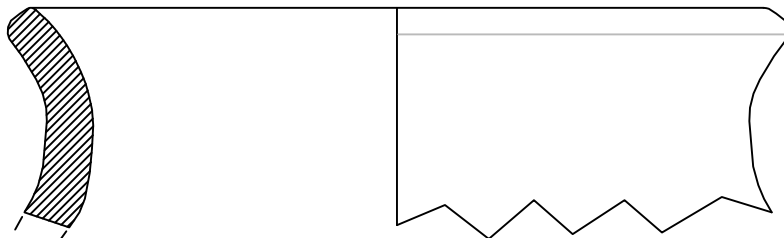
1. bec 776/28

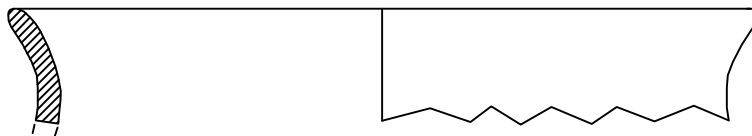
2. bec 449/15.1

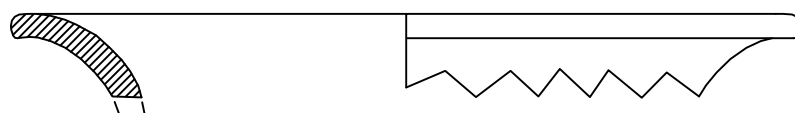
3. bec 449/15.2

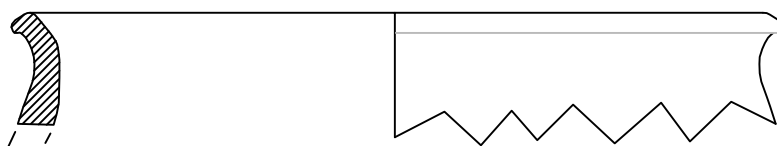
4. bec 272/18.2

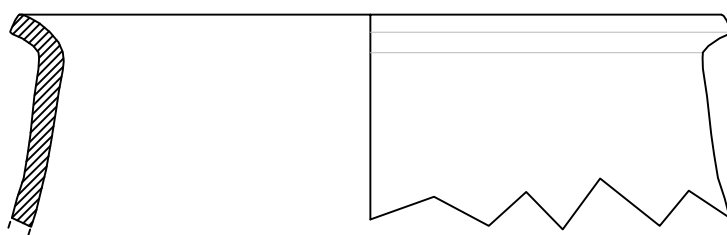
1. bec 948/51

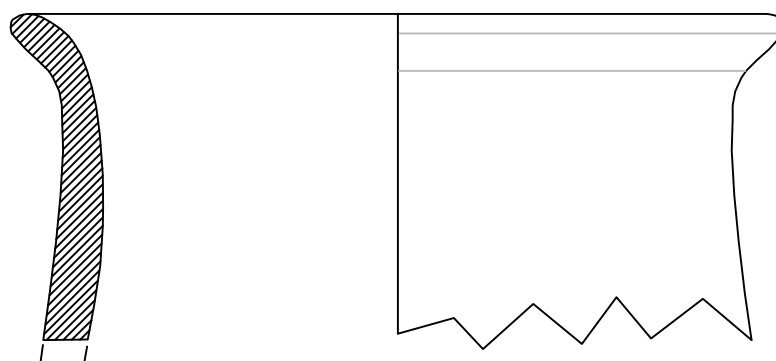
2. bec 277/8.4

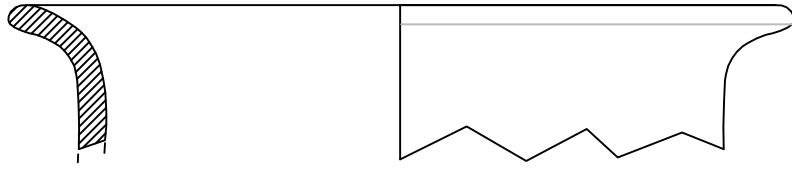
3. bec 948/22

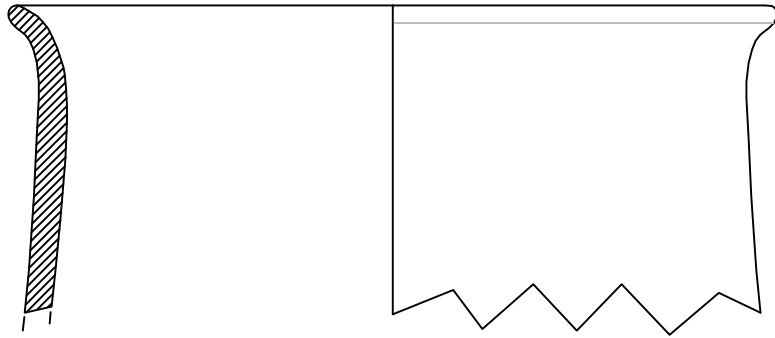
4. bec 412/10.1

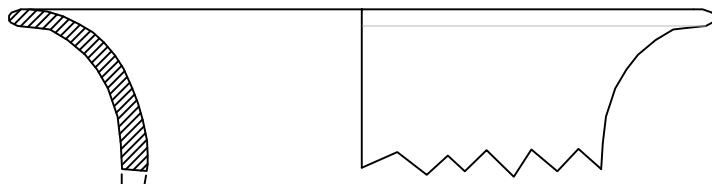
1. bec 412/10.2

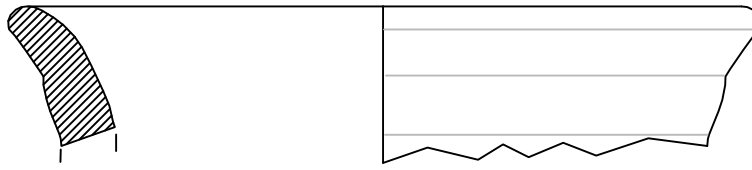
2. bec 301/3

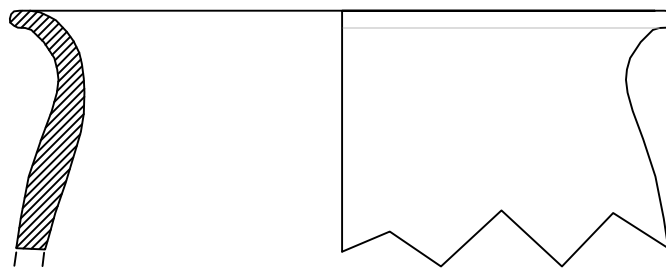
3. bec 2081/9

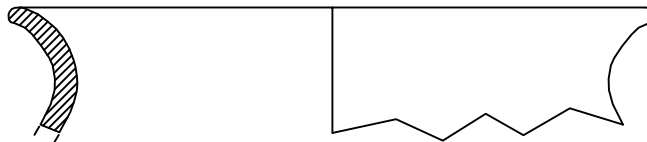
1. bec 445/7.3

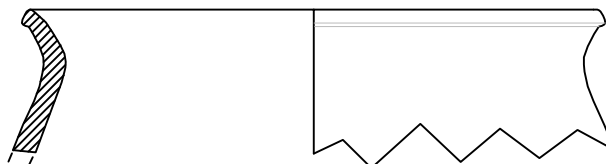
2. bec 596/4

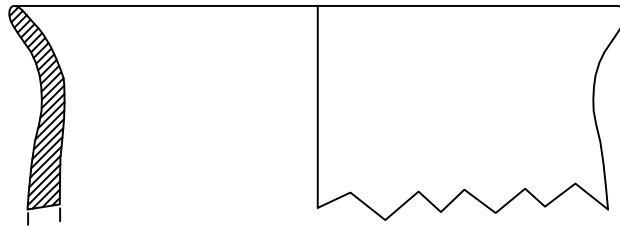
3. bec 773/8

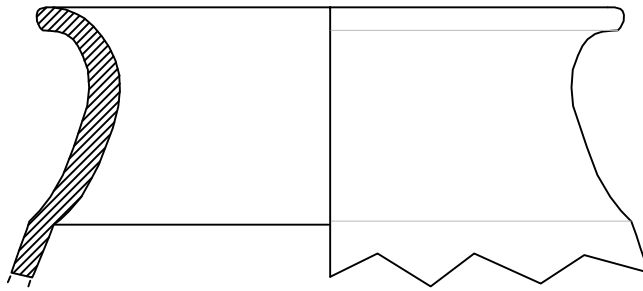
4. bec 277/8.3

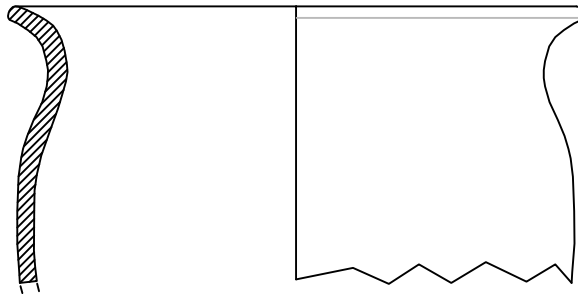
1. bec 272/18.4

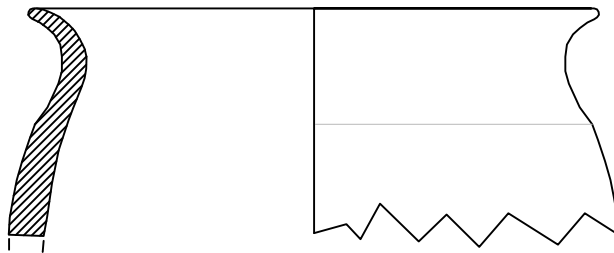
2. bec 26.55

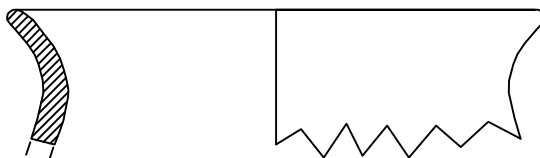
3. bec 449/12

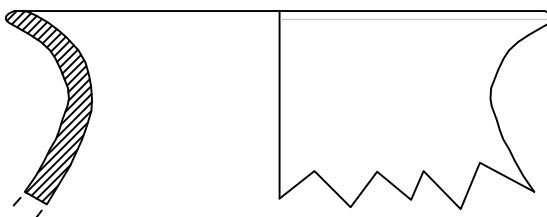
4. bec 948/23

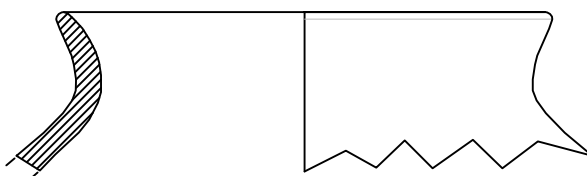
1. bec 773/20

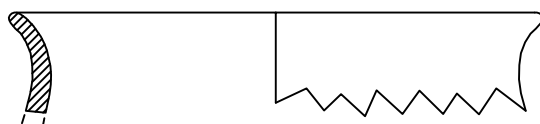
2. bec 948/53

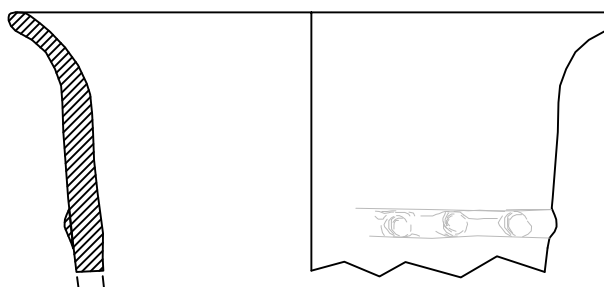
3. bec 729/12

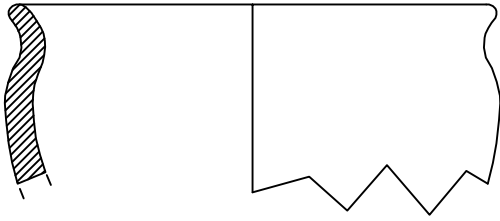
4. bec 2081/6

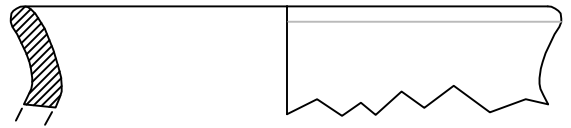
5. bec 542.9

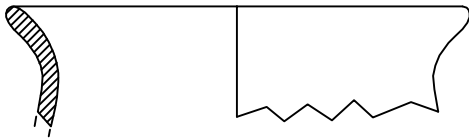
1. bec 445/8

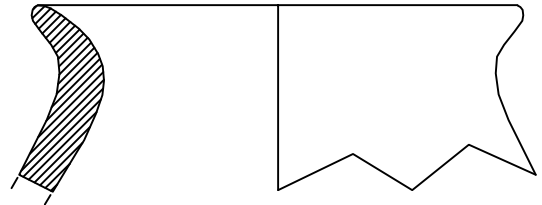
2. bec 412/5

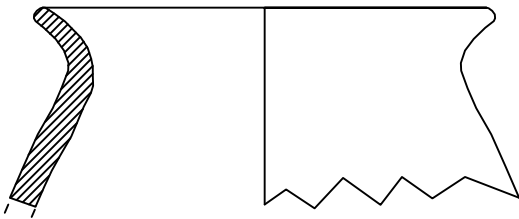
3. bec 412/10.3

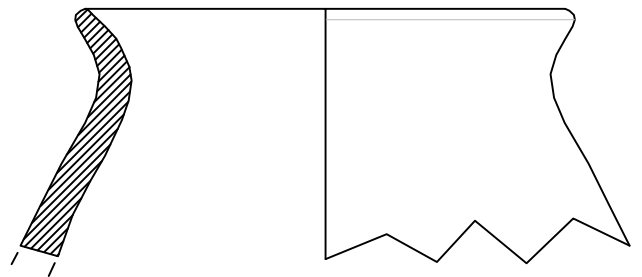
4. bec 773/9

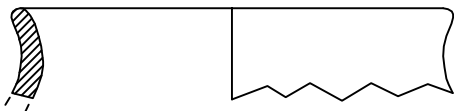
5. bec 760/23

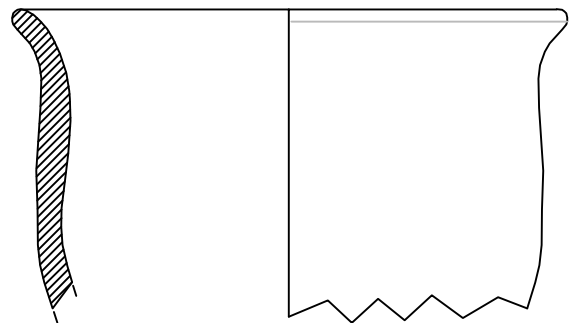
6. bec 26/56

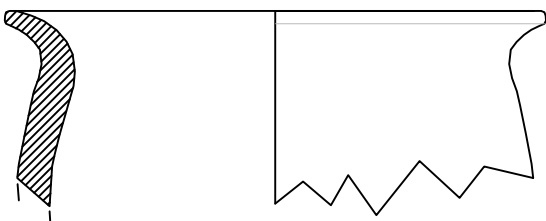
7. bec 445/7.1

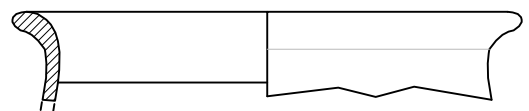
8. bec 449/17

9. bec 776/27

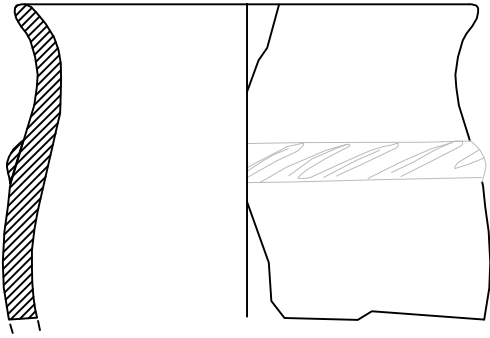

10. bec 550/14

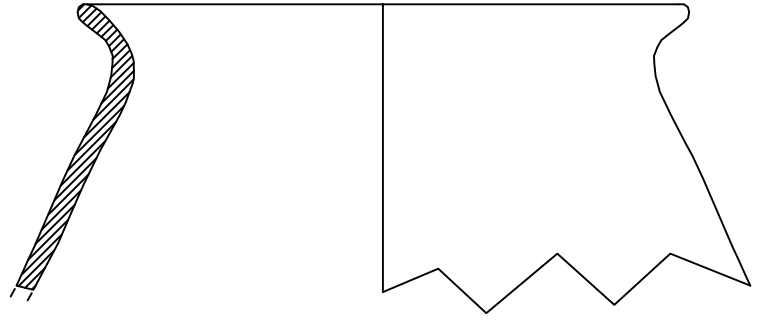

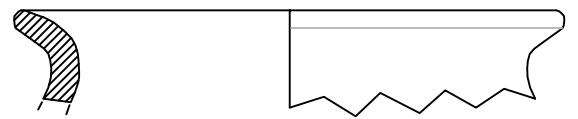
1. bec 730/20

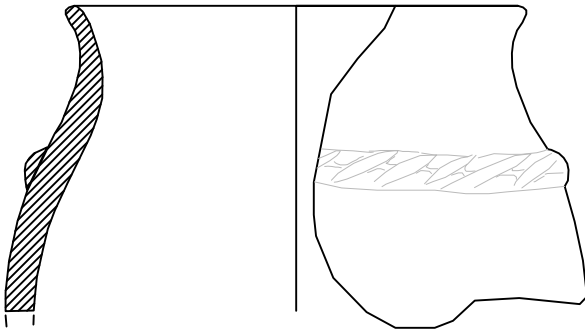
2. bec 591/23

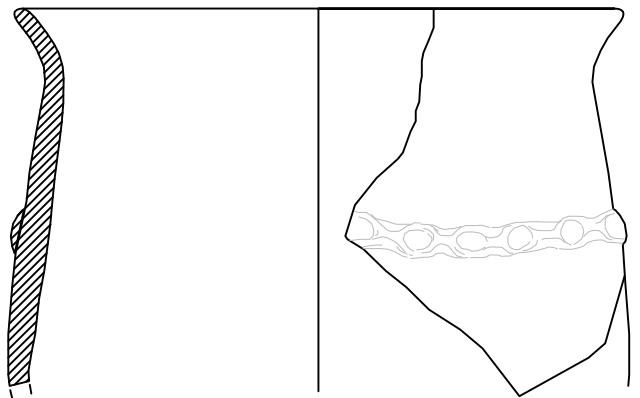
3. bec 449/15.3

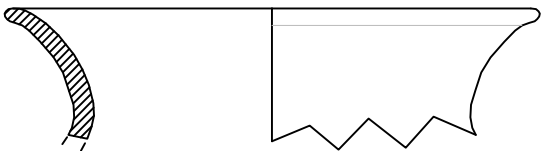
4. bec 2081/3

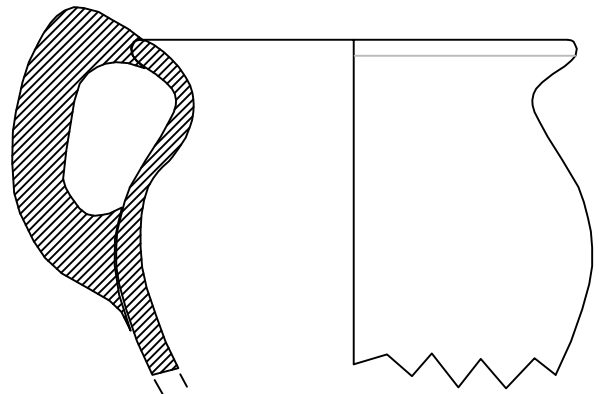
5. bec 2081.2

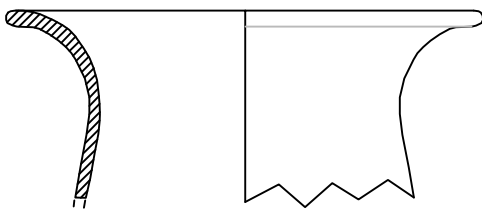
6. bec 732/12

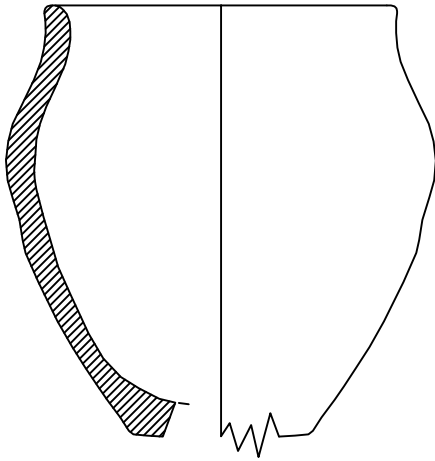
7. bec 412/9

8. bec 445/9

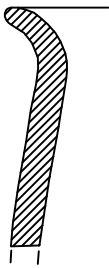
1. bec 948/58

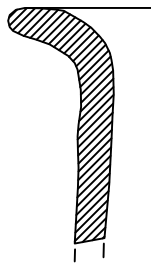
2. bec 948/24

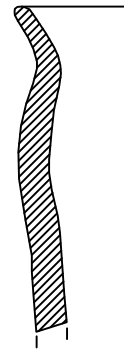
3. bec 625/1

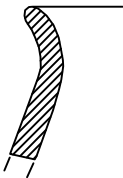
4. bec 277/8.2

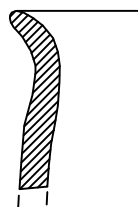
5. bec 729/14

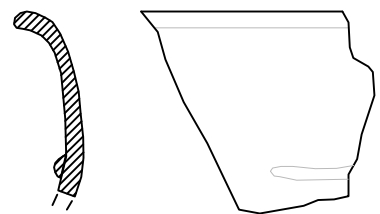
6. bec 445/7.2

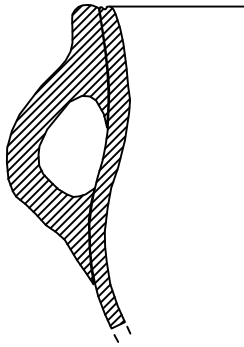
7. bec 729/13

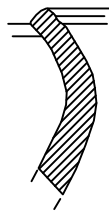
8. bec 449/26

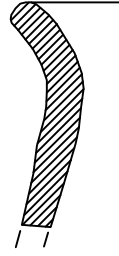
1. bec 449/6

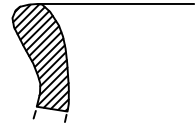
2. bec 701/6

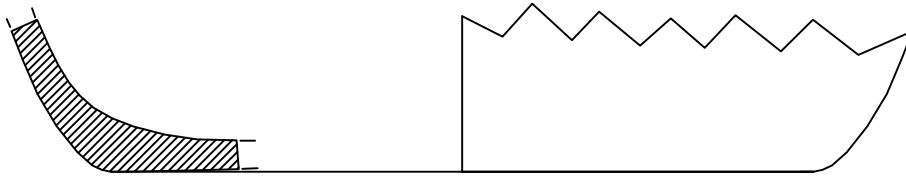
3. bec 773/12

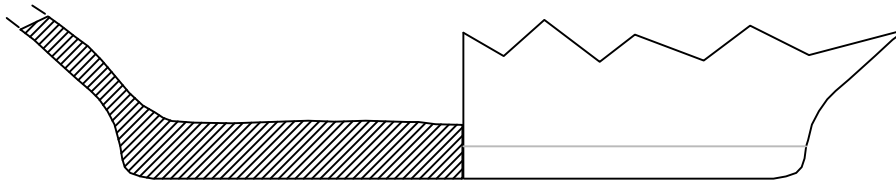
4. bec 277/8.1

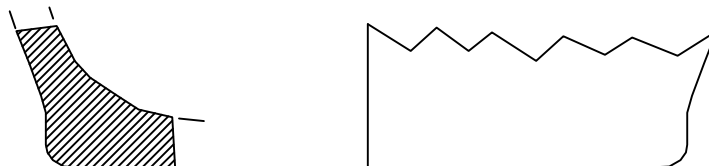
5. bec 729/7

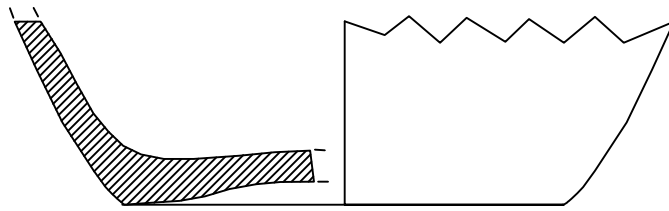
6. bec 114/3

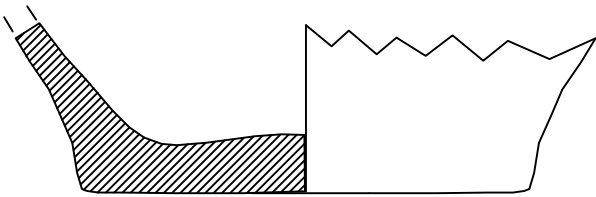
7. bec 948/59

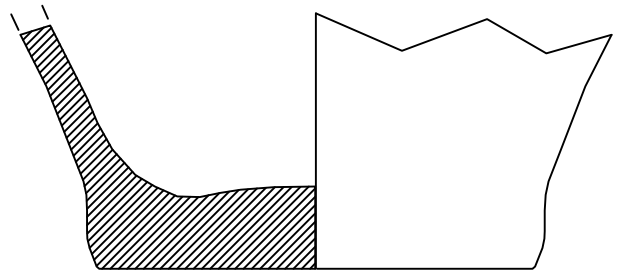
1. bec 948/19

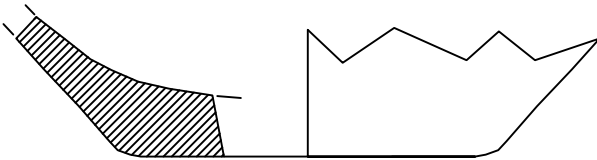
2. bec 948/50

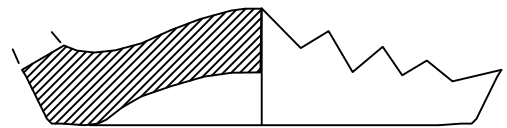
3. bec 554/3

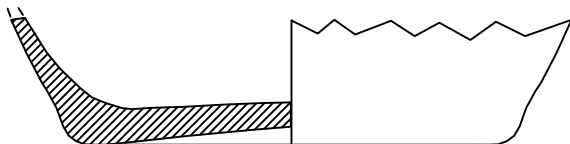
4. bec 449/10.1

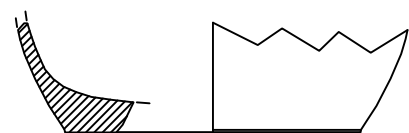
5. bec 948/18

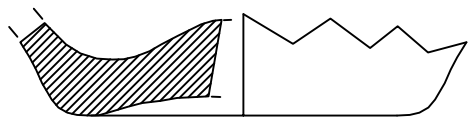
6. bec 2134/13

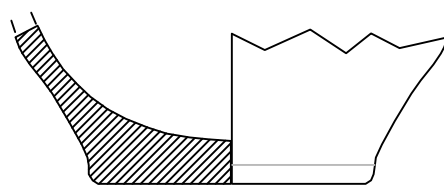
7. bec 591.20

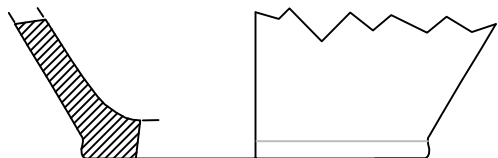
1. bec 412/4.3

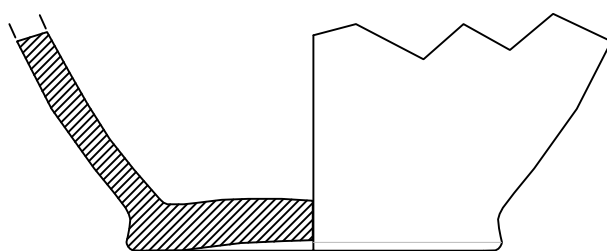
2. bec 412/4.1

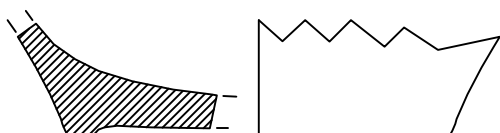
3. bec 449/10.2

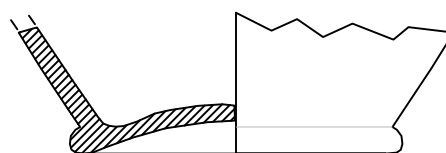
4. bec 591/18

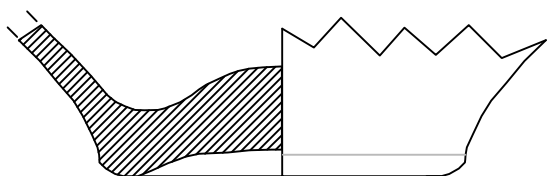
5. bec 2081/6

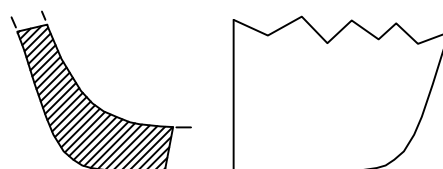
6. bec 302/4

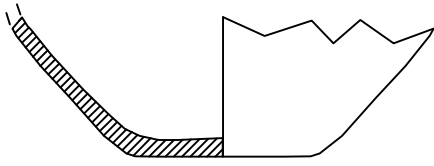
7. bec 412/4.2

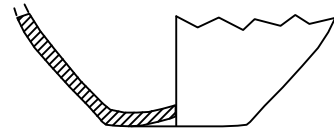
8. bec 948/56

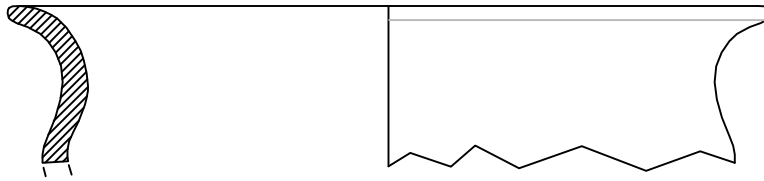
1. bec 948/20

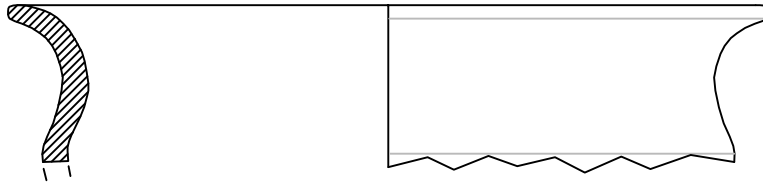
2. bec 948/48

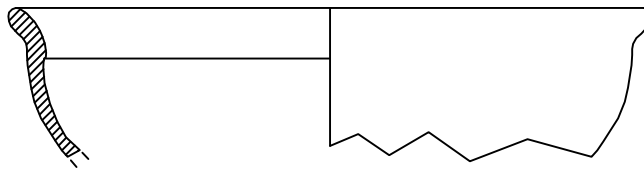
3. bec 449/15.6

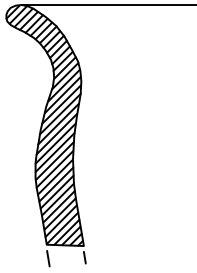
4. bec 449/15.7

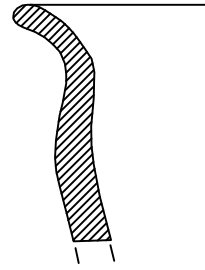
5. bec 732/12

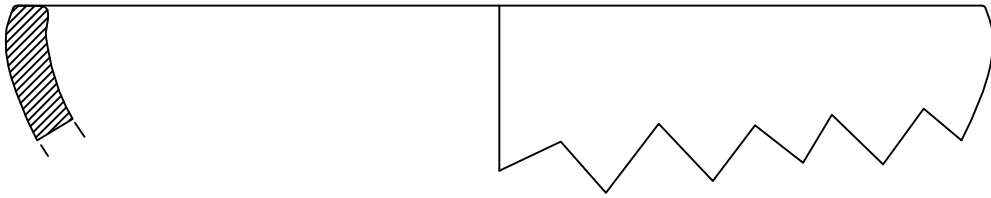
1. bec 272/18.1

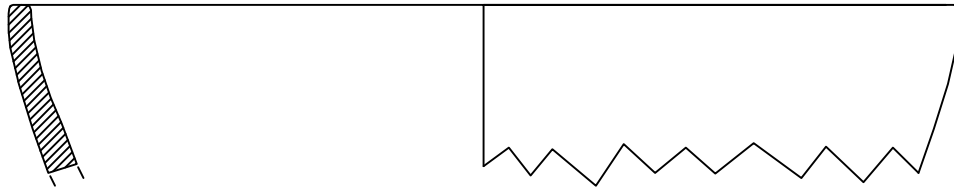
2. bec 272/18.5

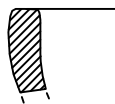
3. bec 450/3

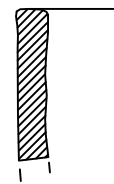
4. bec 729/19

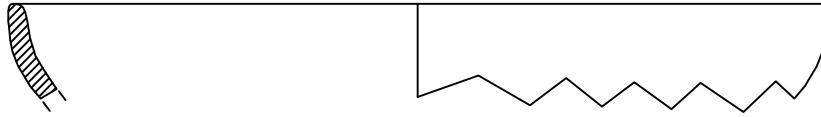
5. bec 729/21

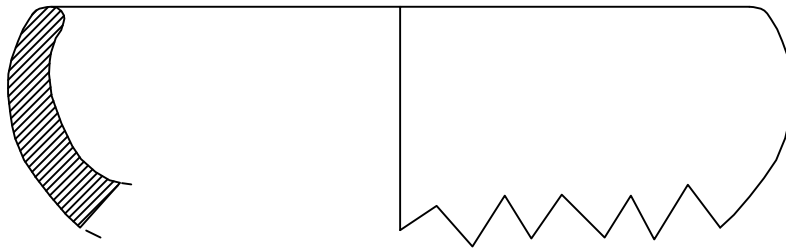
6. bec 729/11

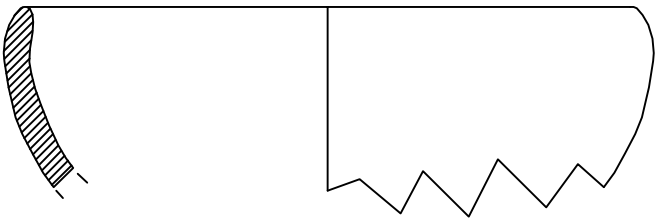
1. bec 776/13

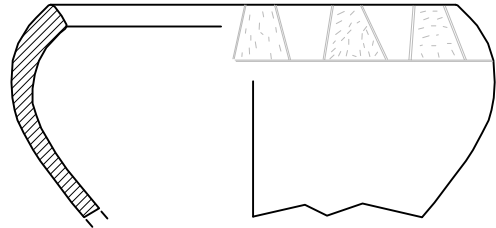
2. bec 320/2

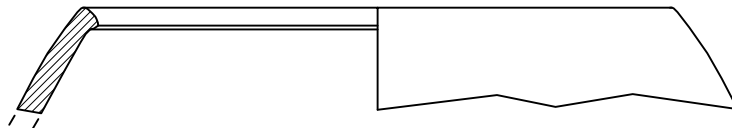
3. bec 26/14

4. bec 591/21

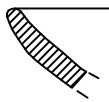

5. bec 542/10

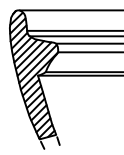

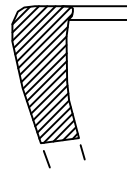
1. bec 364/7

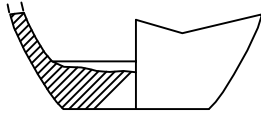
2. bec 26/38

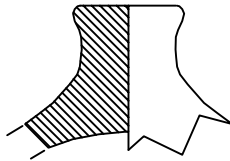
3. bec 478/11

4. bec 591.19

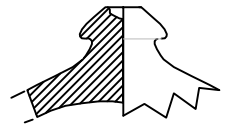
5. bec 773/7

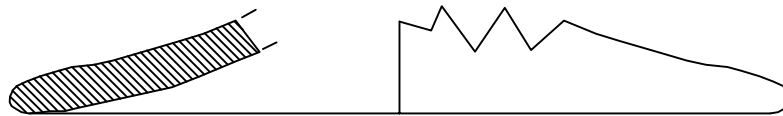
6. bec 26/30

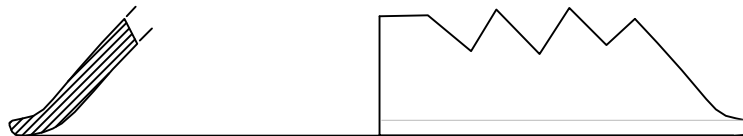
7. bec 26/29

8. bec 701/7

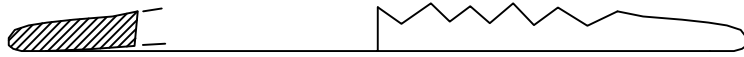
9. bec 277/9

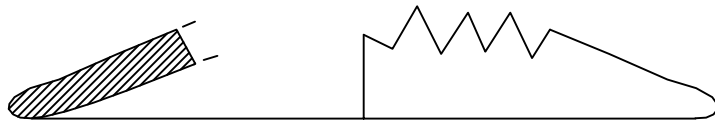
10. bec 301/6

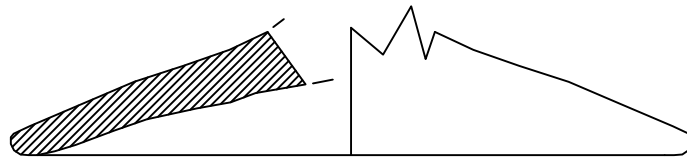
1. bec 2134/9

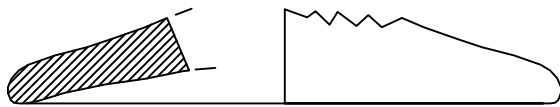
2. bec 729/9

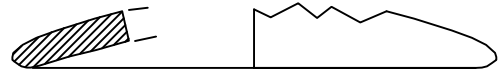
3. bec 729/10

4. bec 2134/10

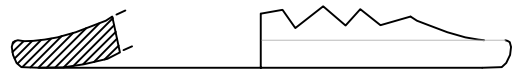
5. bec 2134/11

6. bec 776/14

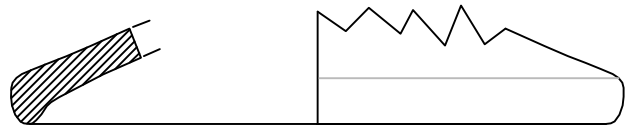
7. bec 948/26

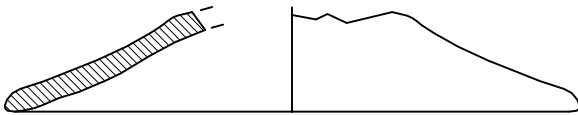
1. bec 449/14

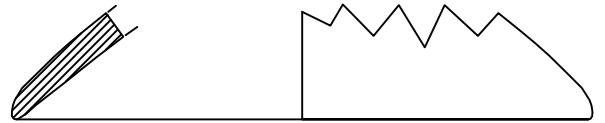
2. bec 450/4

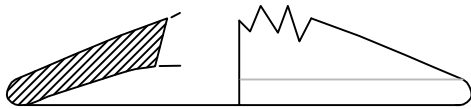
3. bec 714/11

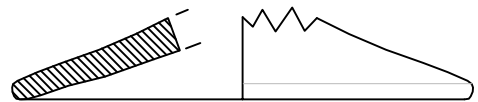
4. bec 449/16.2

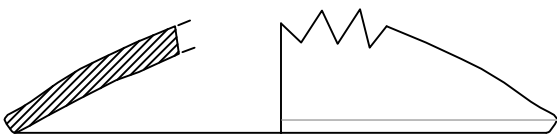
5. bec 412/11

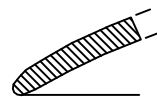
6. bec 760/24

7. bec 364/9

8. bec 776/40

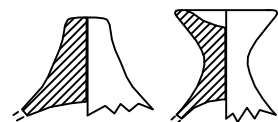
9. bec 729/26

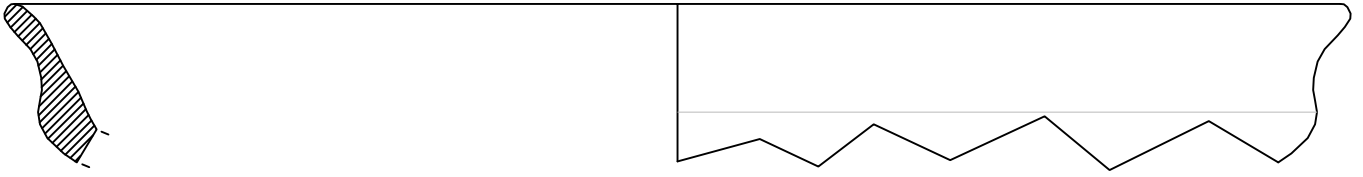
10. bec 272/6

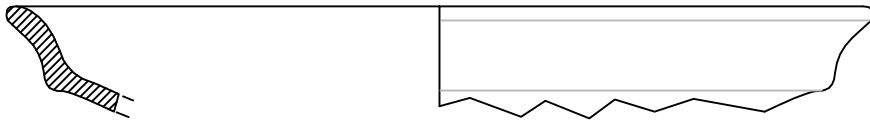
11. bec 948/17

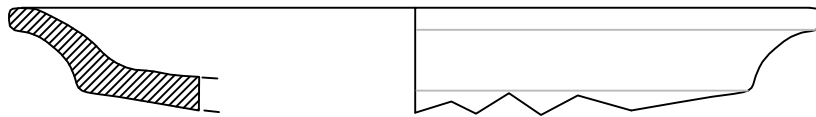
1. bec 555/4

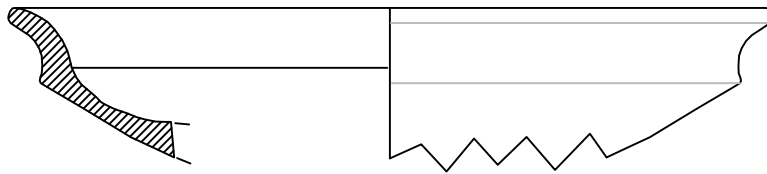
2. bec 113/8

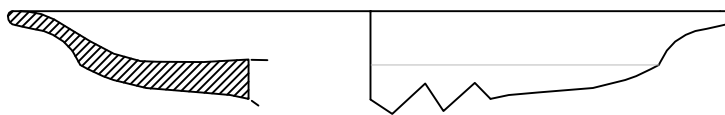
3. bec 272/16

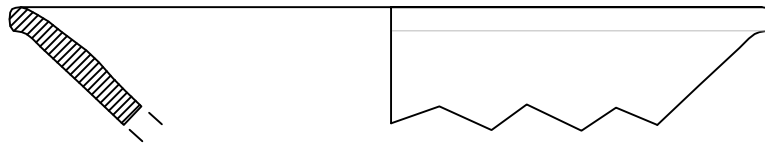
4. bec 449/13

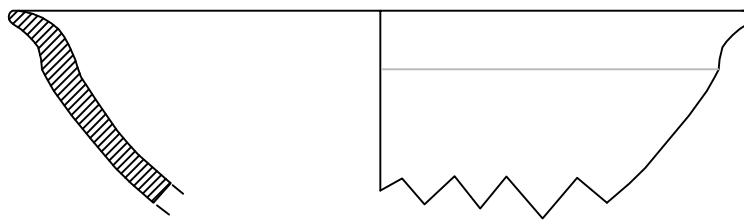
5. bec 596/6

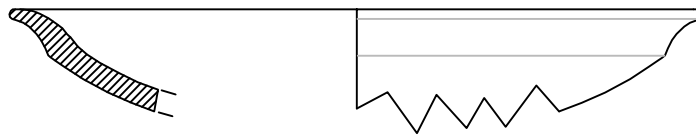
1. bec 596/3

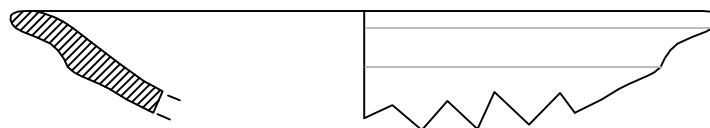
2. bec 449/16.4

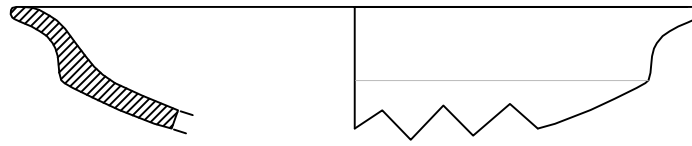
3. bec 449/16.3

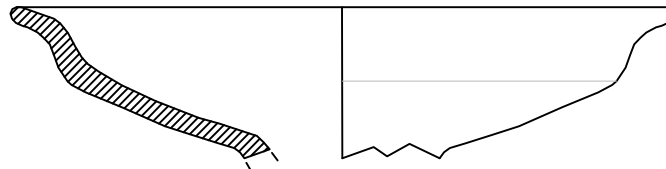
4. bec 449/16.2

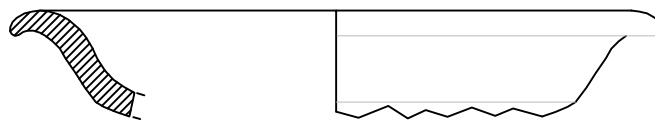
1. bec 772/7

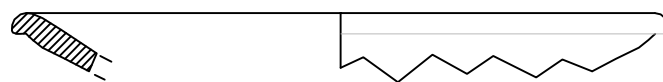
2. bec 771/13

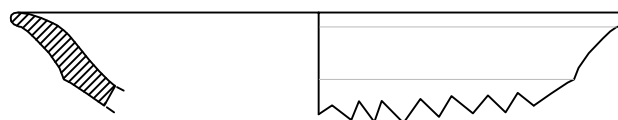
3. bec 933/3

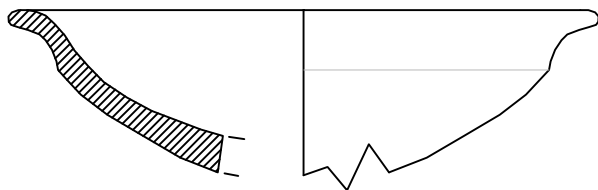
4. bec 776/41

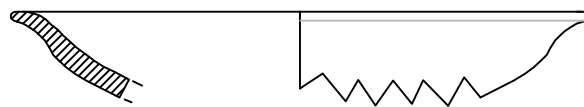
5. bec 445.6

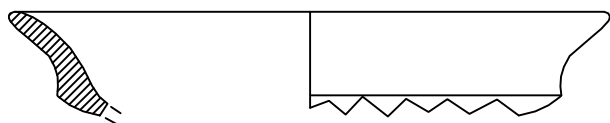
1. bec 776/14

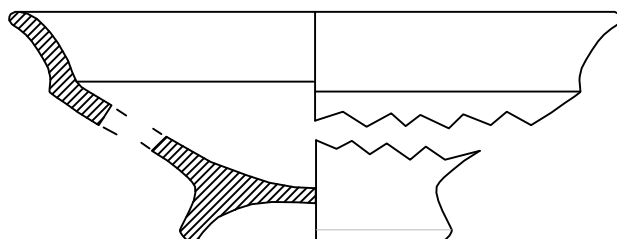
2. bec 449/16.1

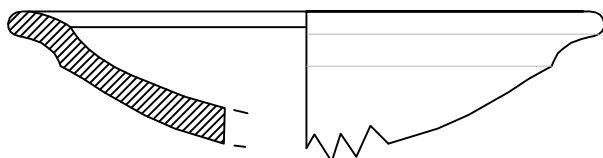
3. bec 2134/8

4. bec 948/55

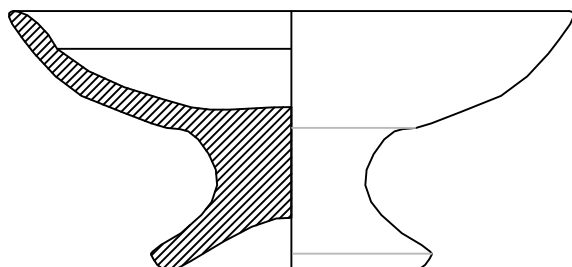
6. bec 773/14

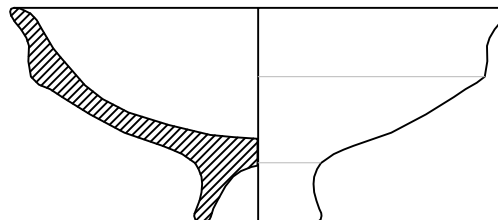
7. bec 948/49

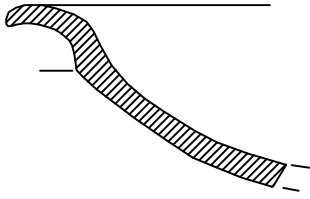
8. bec M/C 29/4

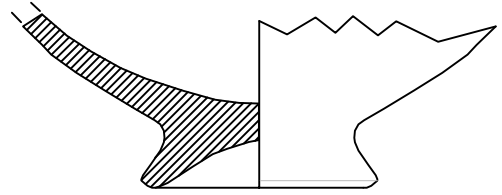
9. bec 478/7

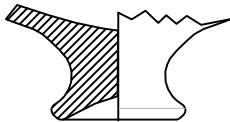
1. bec 773/21

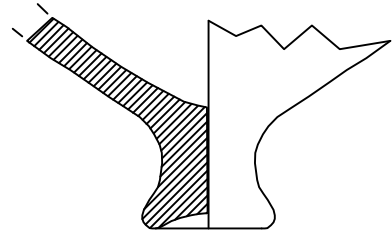
2. bec 948/14

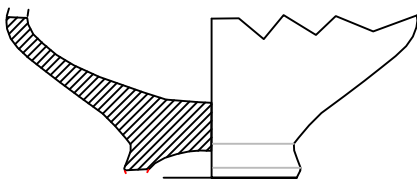
3. bec 948/15

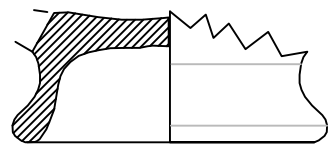
4. bec 948/16

5. bec 412/5

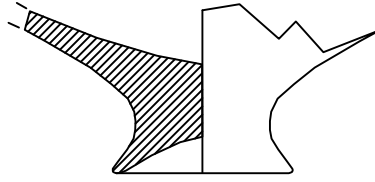

6. bec 449/10.3

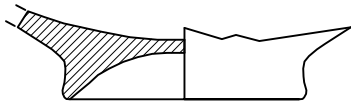

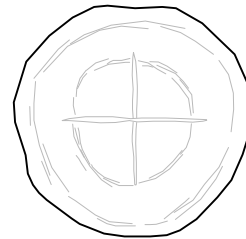
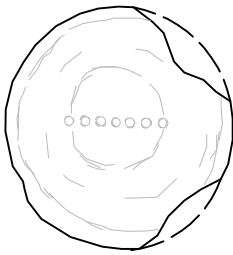
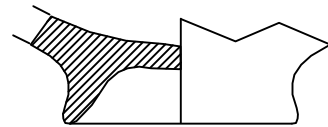
1. bec 412/4

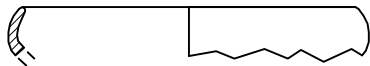
2. bec 603/9

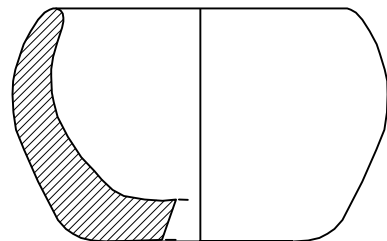
3. bec 26/48

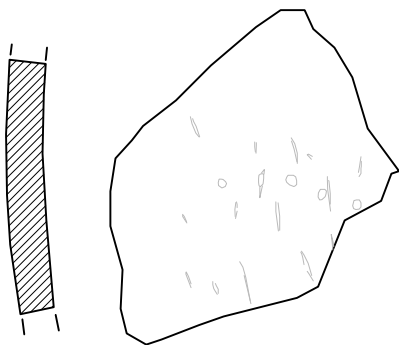
4. bec 948/25

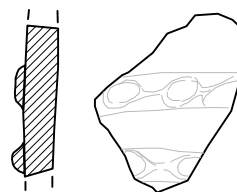
5. bec 948/57

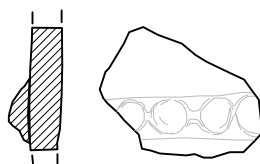
1. bec 948/46

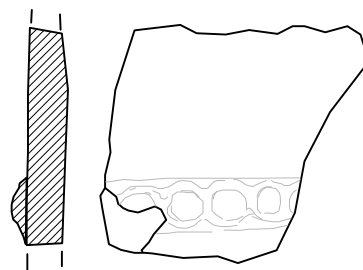
2. bec 773/21

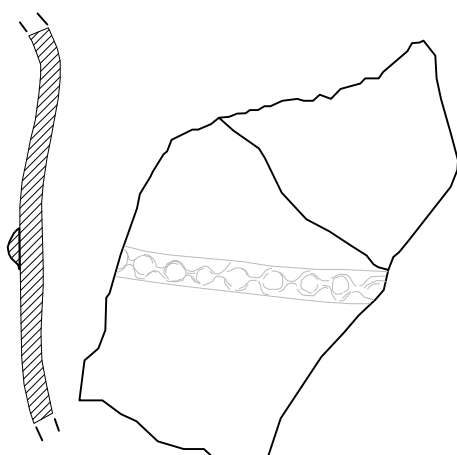
3. bec 948/44

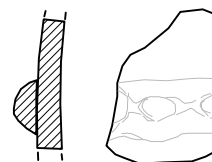
4. bec 948/30

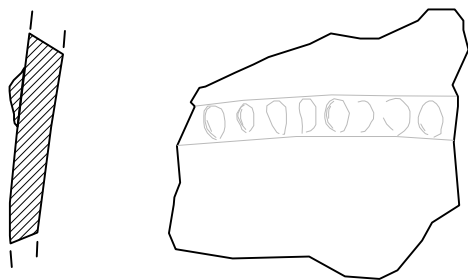
5. bec 948/45

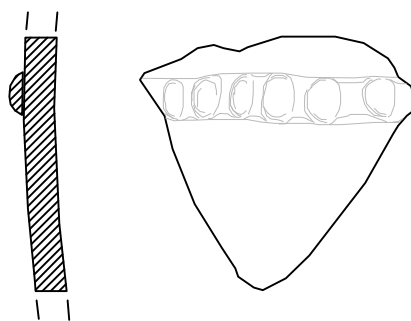
6. bec 729/15

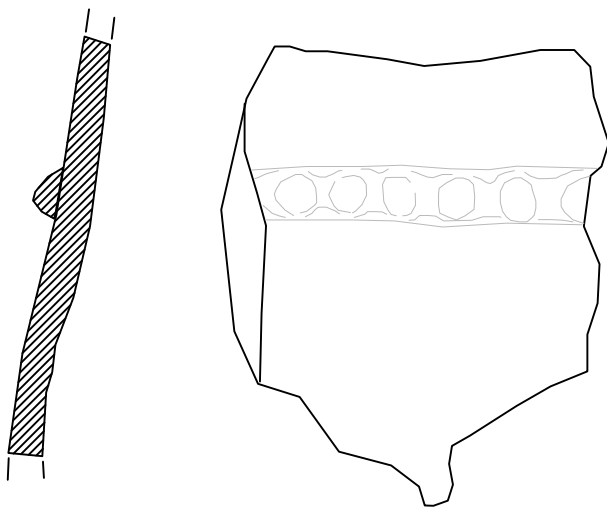
1. bec 364/5

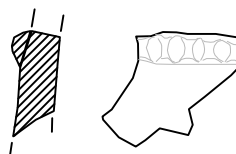
2. bec 694/2

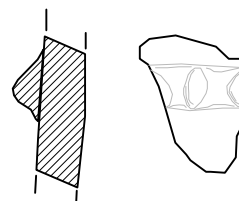
3. bec 26/40

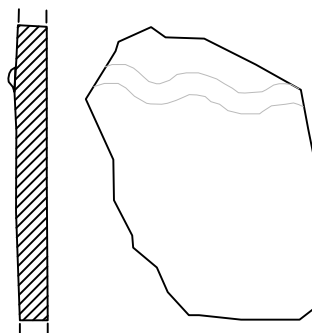
4. bec 26/42

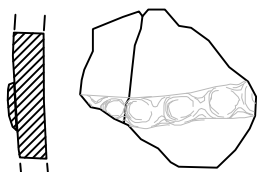
5. bec 449/18

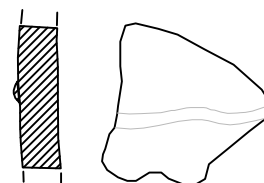
7. bec 540/13

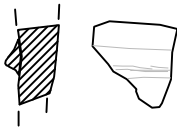
6. bec 758/8

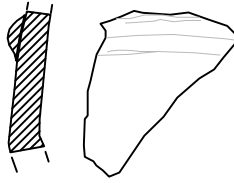
8. bec 776/11

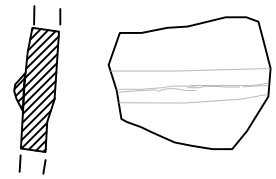
1. bec 384/3

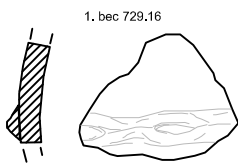
2. bec 948/33

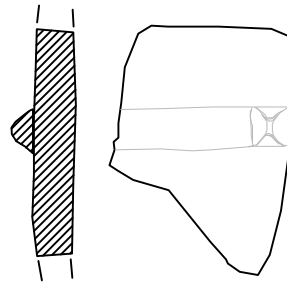
3. bec 316/7

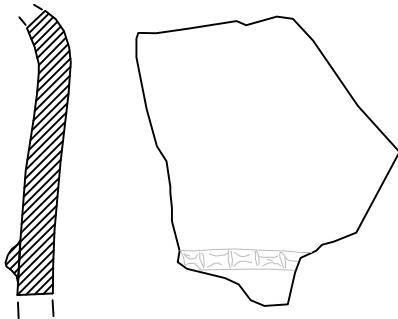
4. bec 729/16

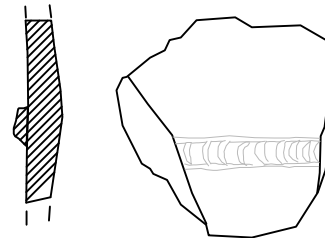
5. bec 776/12

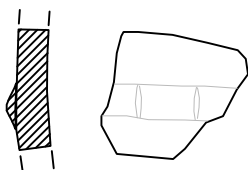
6. bec 948/31

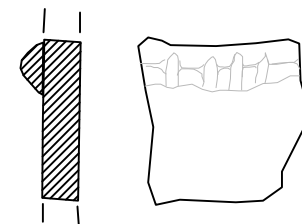
7. bec 776/43

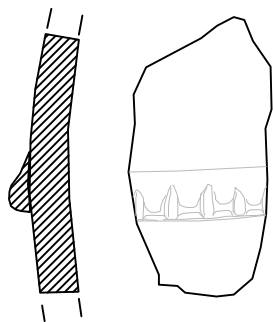
8. bec 754/5

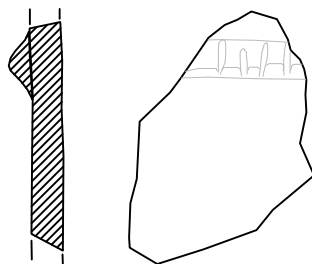
9. bec 551/12

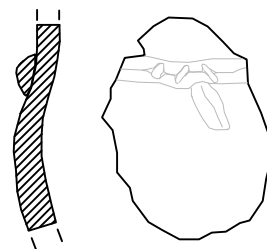
1. bec 478/12

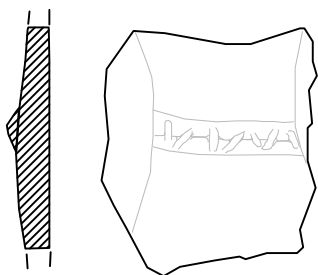
2. bec 732/23

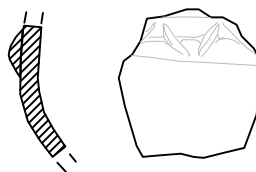
3. bec 541/5

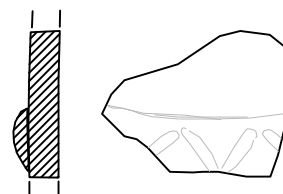
4. bec 591/14

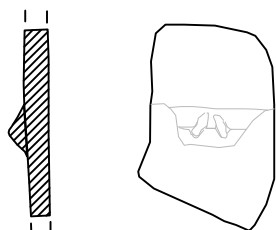
5. bec 760/32

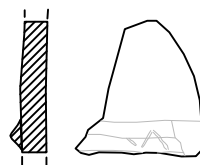
6. bec 709/3

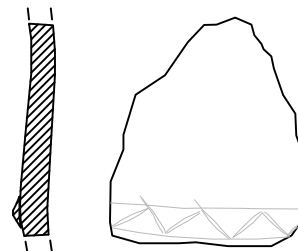
7. bec 551/11

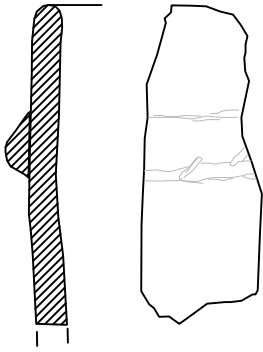
8. bec 540/14

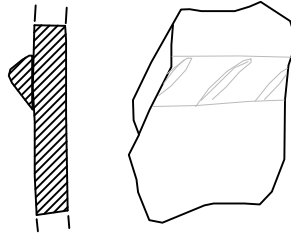
9. bec 694/3

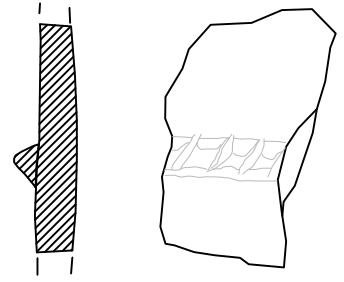
1. bec 591/13

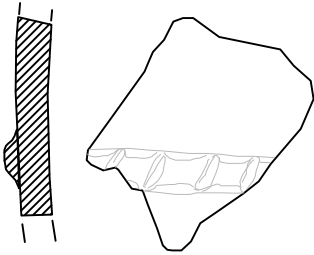
2. bec 766/2

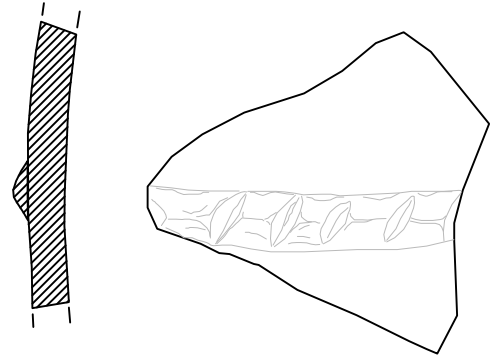
3. bec 776/44

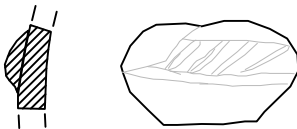
4. bec 445/13

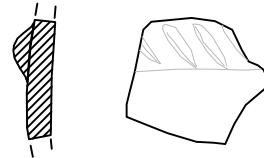
5. bec 26/54

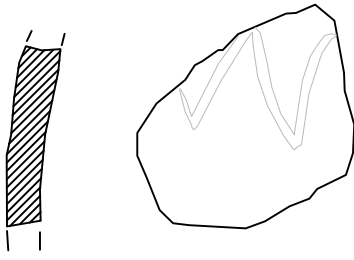
6. bec 550/15

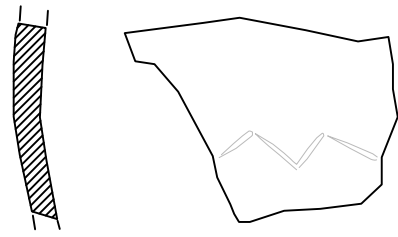
7. bec 732/24

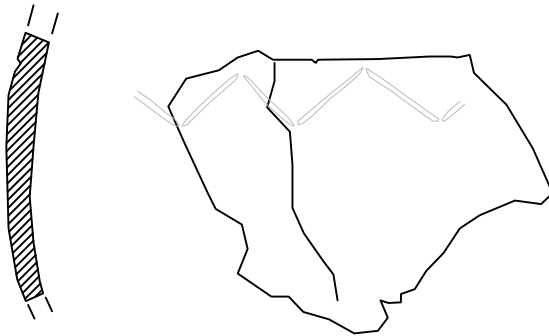
1. bec 277/10

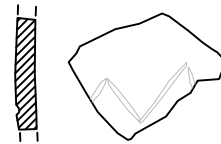
2. bec 596/7

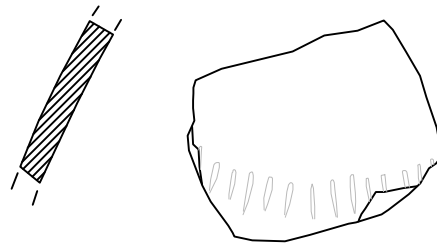
3. bec 776/10.1

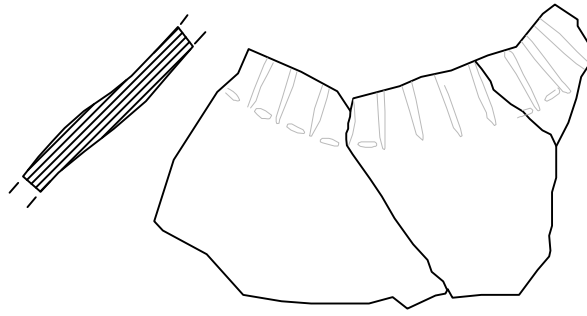
4. bec 776/10.2

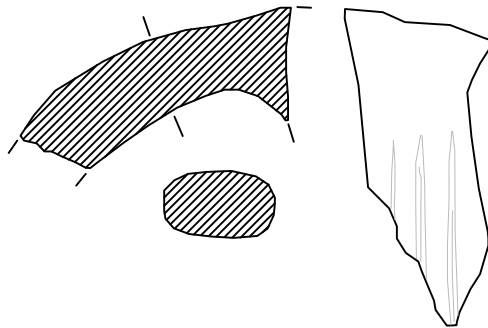
5. bec 760/18

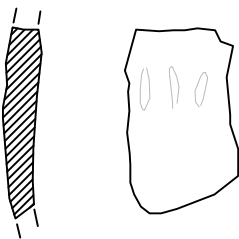
1. bec 729/27

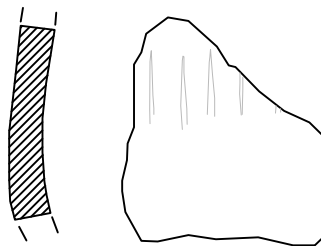
2. bec 729/27

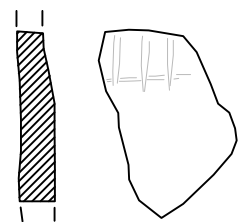
3. bec 137/11

4. bec 729/17

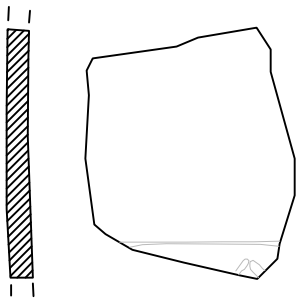

5. bec 729/20

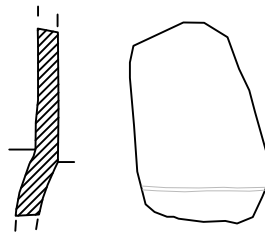

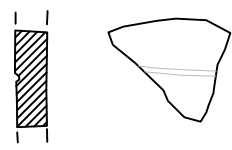
1. bec 591/15

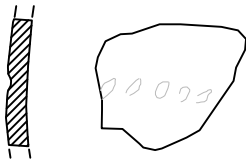
2. bec 732/25

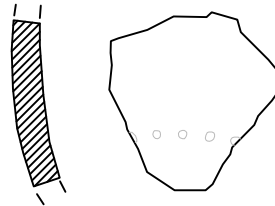
3. bec 776/45

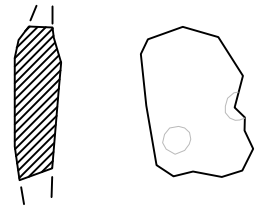
4. bec 5550/16

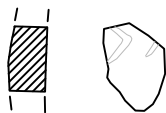
5. bec 760/20

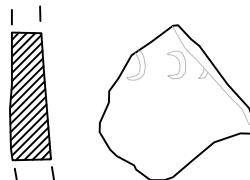
6. bec 384/4

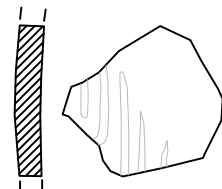
7. bec 591/11

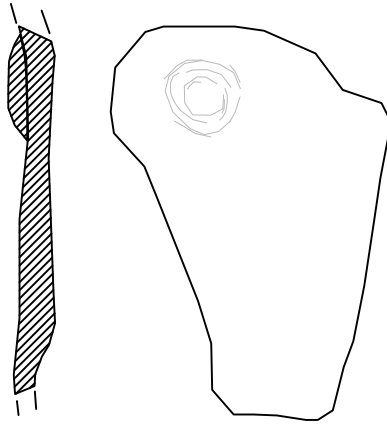
8. bec 551/10

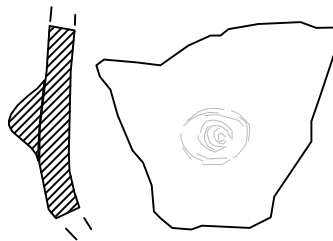
9. bec 603/9

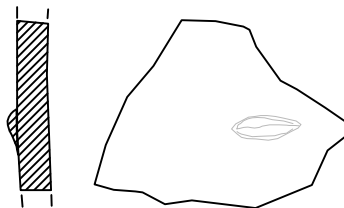
1. bec 301/3

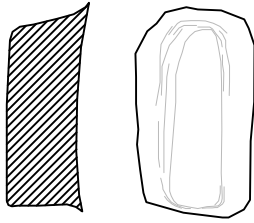
2. bec 948/29

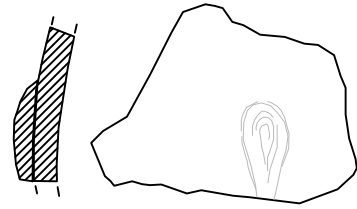
3. bec 591/10

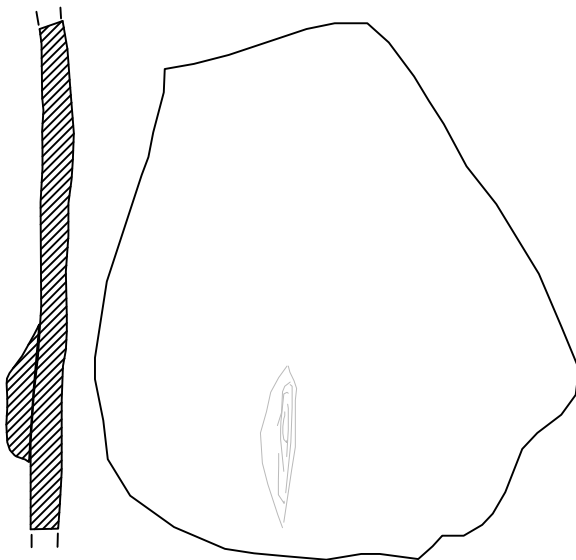
1. bec 732/22

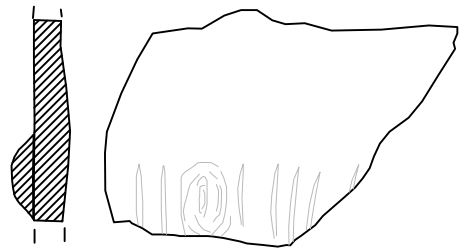
2. bec 948/32

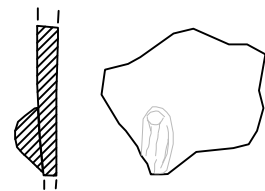
3. bec 909/12

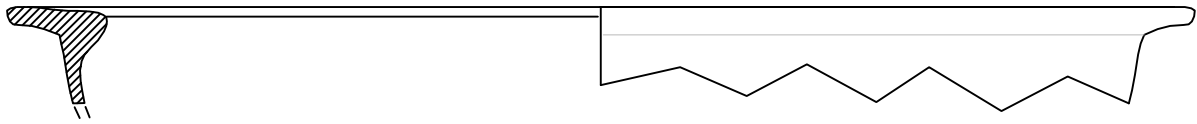
4. bec 948/34

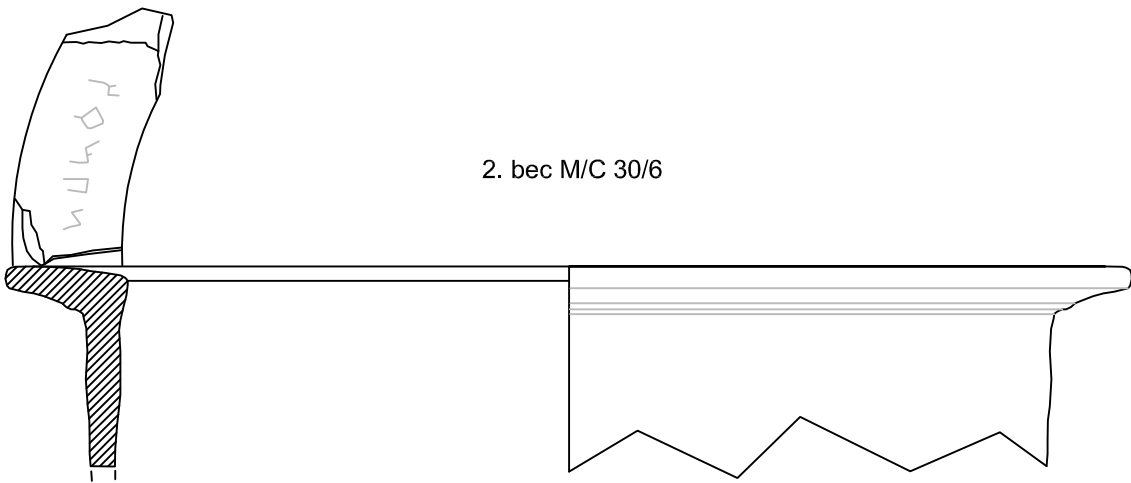
5. bec 542/11

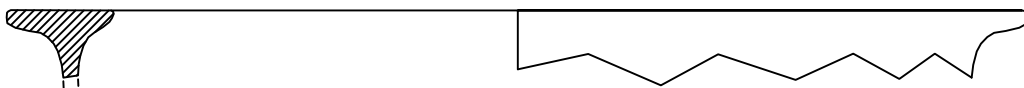
1. bec 909/4

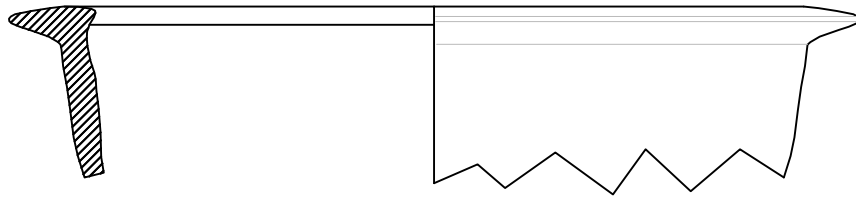
2. bec M/C 30/6

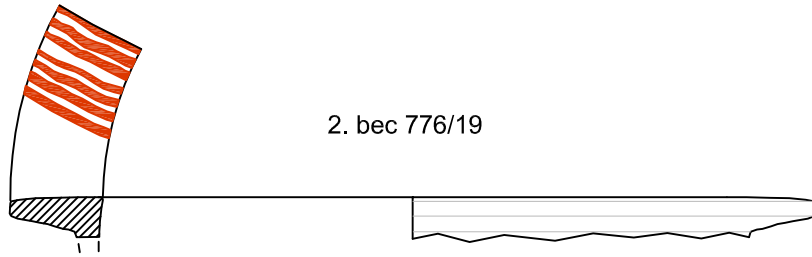
3. bec 758/4

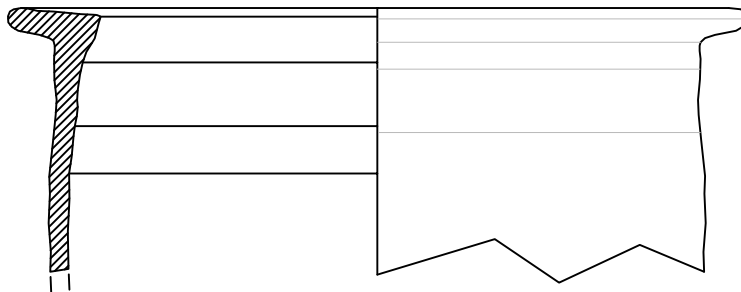
1. bec 591/1

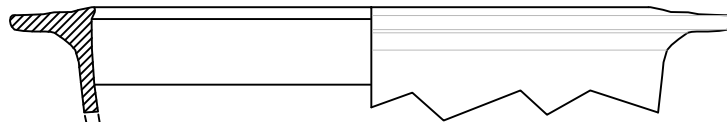
2. bec 776/19

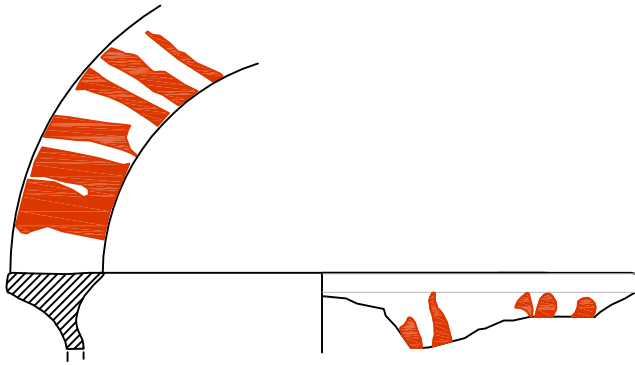
3. bec 732/4

4. bec 732/17

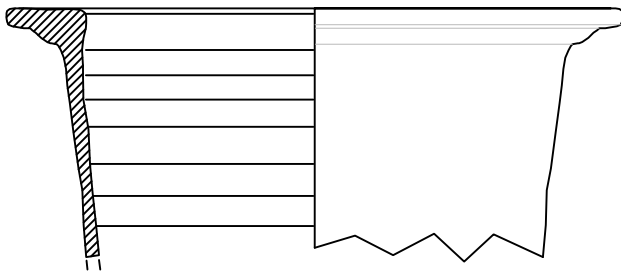
1. bec 550/2

2. bec 709/3

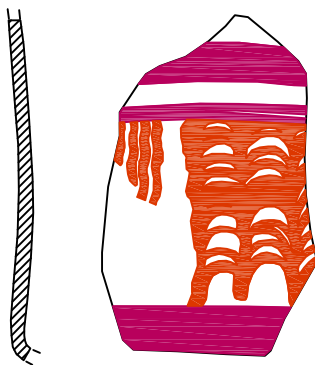
3. bec 26/52

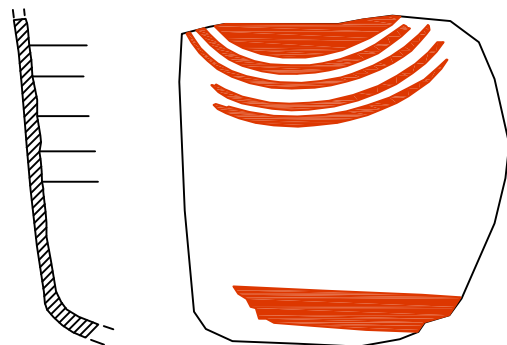
4. bec 550/5

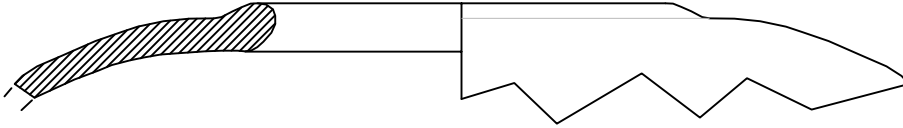
5. bec 26/52

6. bec 550/5

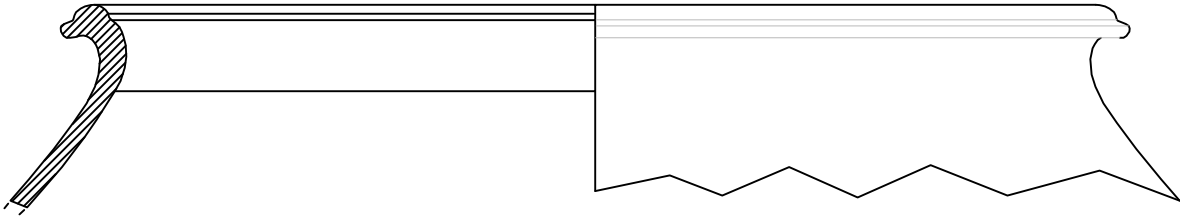
1. bec 478/2

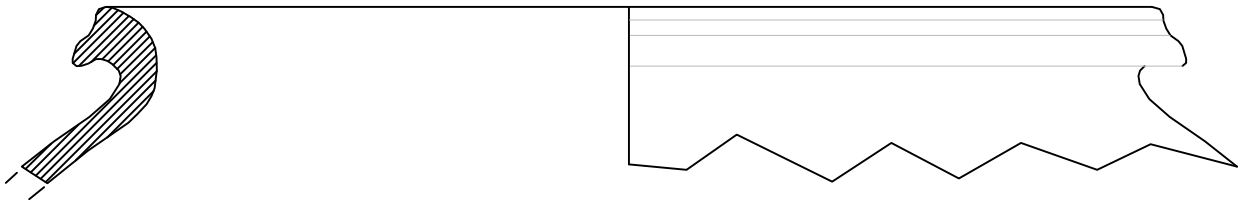
2. bec 445/10

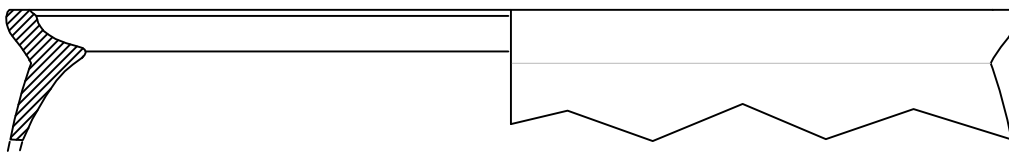
3. bec 773/10

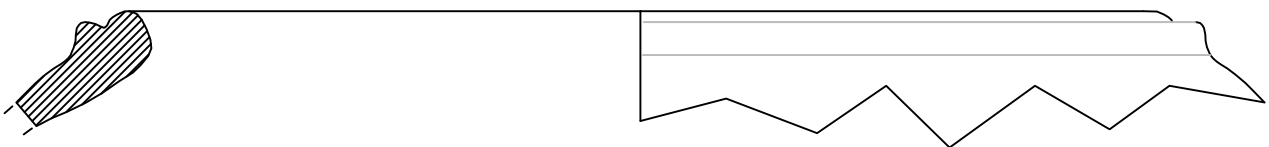
4. bec 266/8

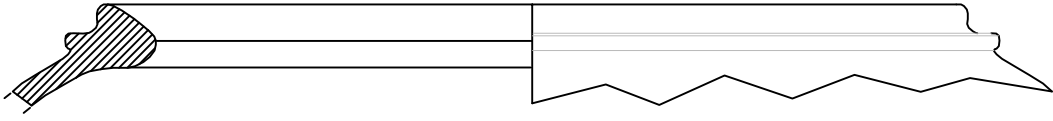
5. bec 701/2

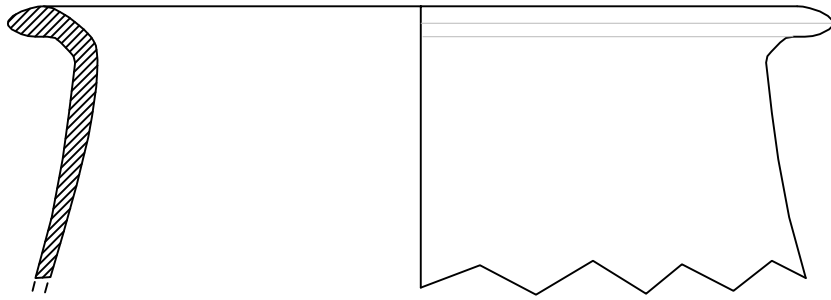
6. bec 412/13

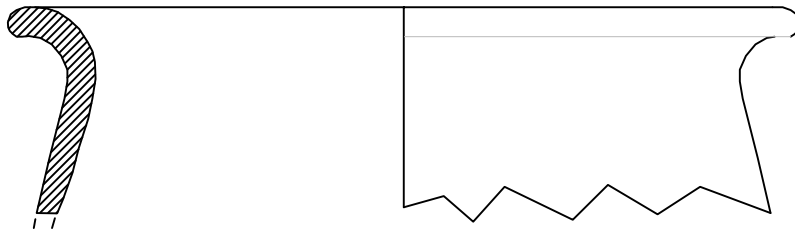
1. bec 555/9

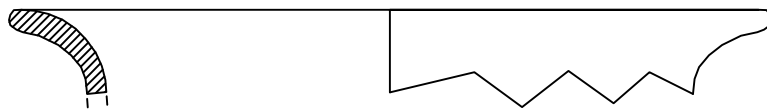
2. bec 26/12

3. bec 26/53

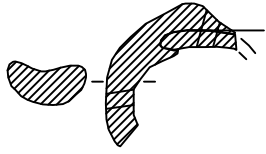

4. bec 758/6

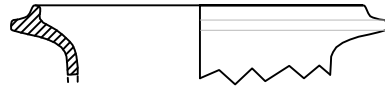

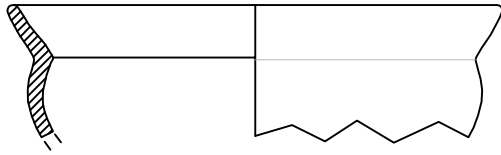
1. bec 478/3

2. bec 26/20

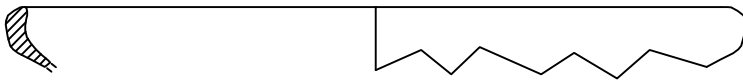
3. bec 776/32

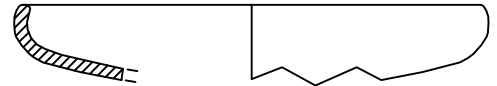
4. bec 445/12

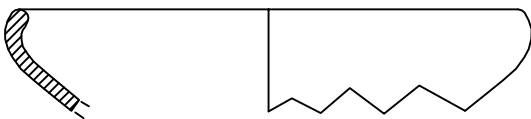
5. bec 272/9

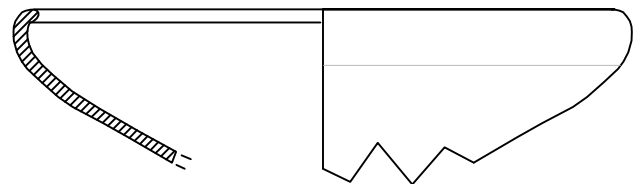
6. bec 550/7

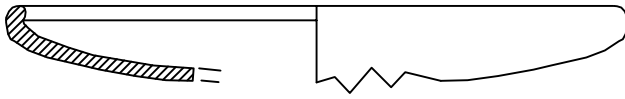
7. bec 760/16

8. bec 266/2

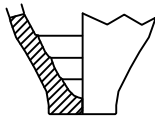
1. bec 948/37

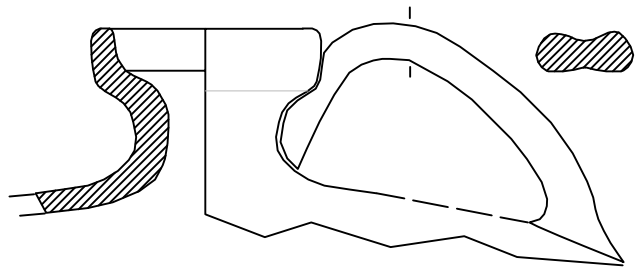
2. bec 449/23

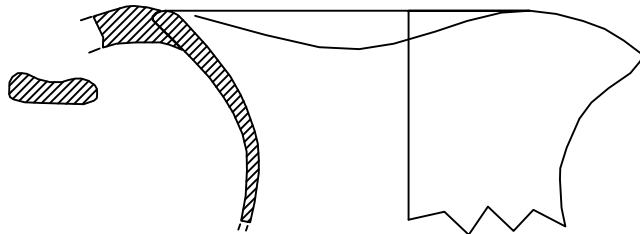
3. bec 26/21

4. bec 771/4

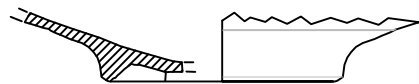
5. bec 266/1

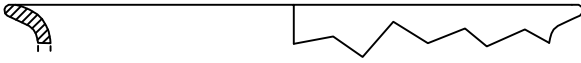
6. bec 948/10

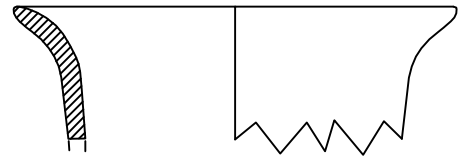
7. bec 948/41

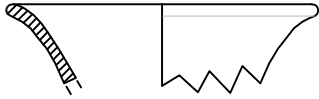
1. bec 776/8

2. bec 449/21

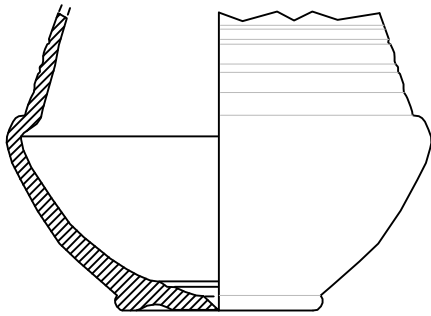
3. bec 540/6

4. bec 732/19

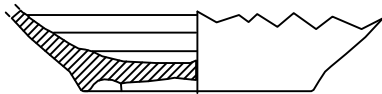
5. bec 26/4

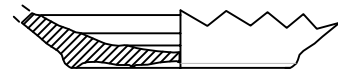
6. bec 776/9

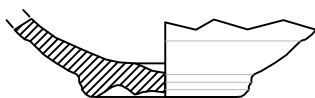
7. bec 2081/10

8. bec 948/42

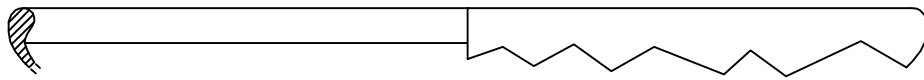
9. bec 201/3

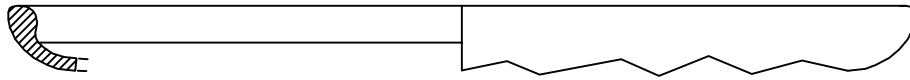
10. bec 754/2

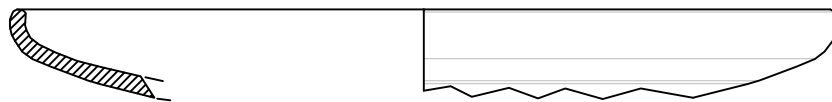
1. bec 760/11

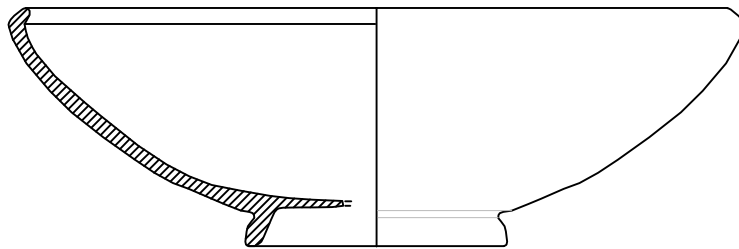
2. bec 541/2

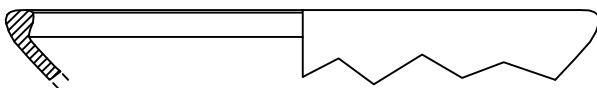
3. bec 729/5

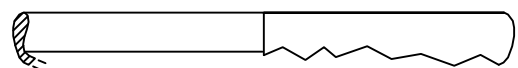
4. bec 948/13

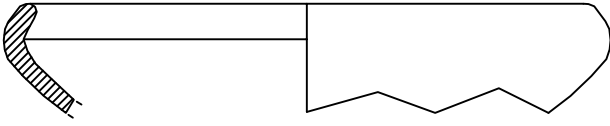
5. bec 732/18

6. bec 948/38

1. bec 754/1

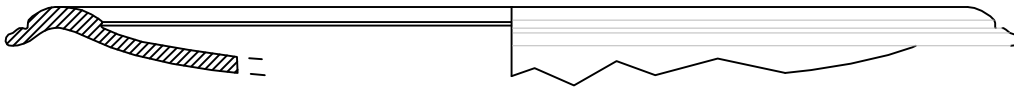
2. bec 760/10

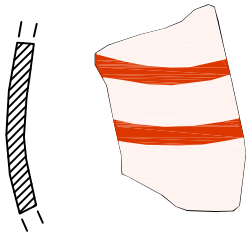
3. bec 542/5

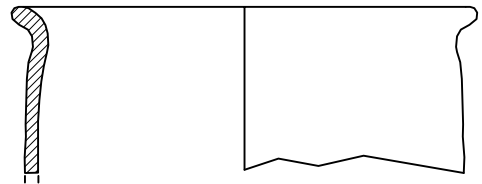
4. bec 26/7

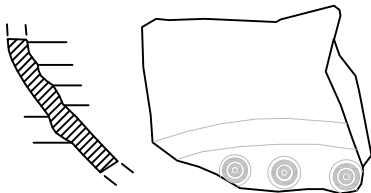
5. bec 776/22

6. bec 614/1

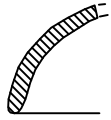
7. bec 551/6

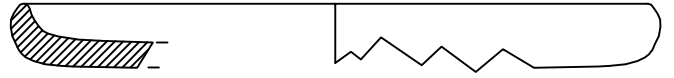
8. bec 182/5

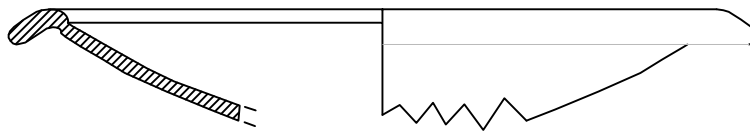
1. bec 760/1

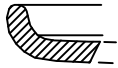
2. bec 26/24

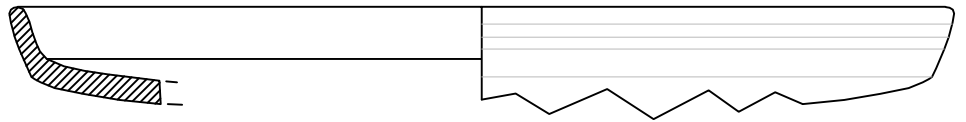
3. bec 909.9

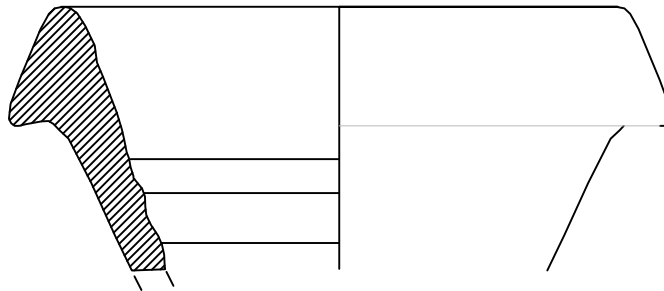
4. bec 909/2

5. bec 732/26

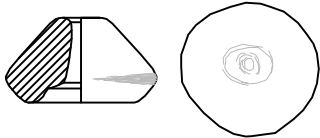
6. bec 758/2

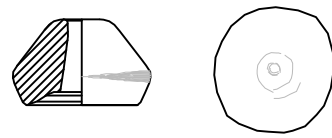
1. bec 591/9

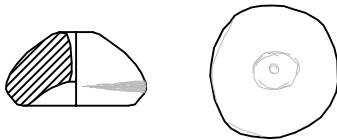
2. bec 760/34

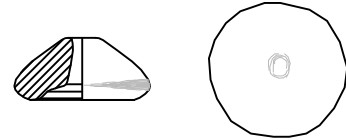
3. bec 760/33

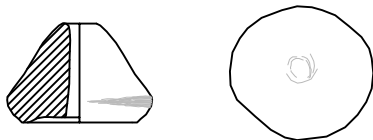
4. bec 540/11

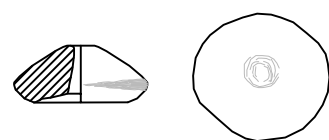
5. bec 760/15

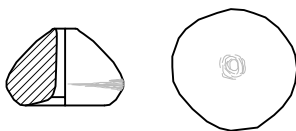
6. bec 948/43

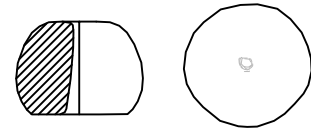
7. bec 2134/5

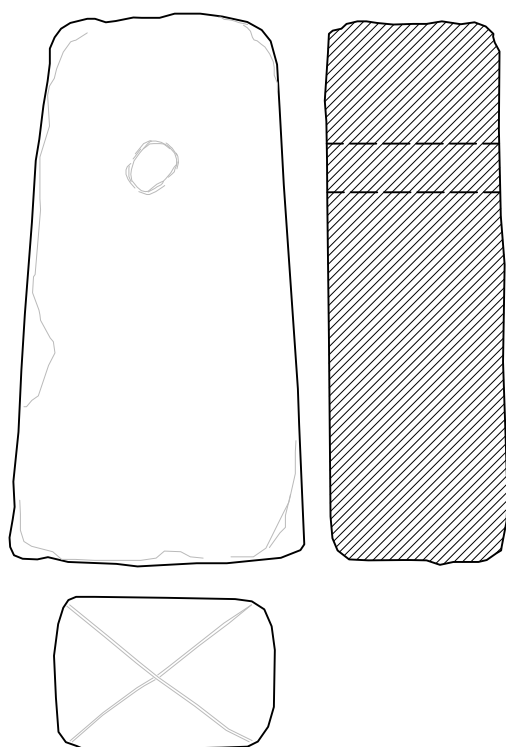
8. bec 555/6

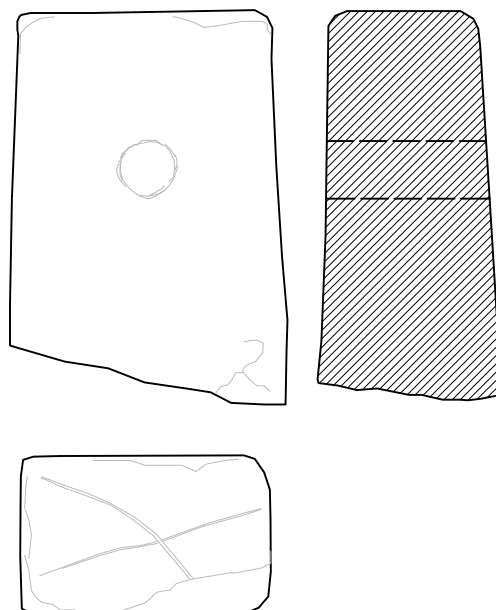
9. bec 694/27

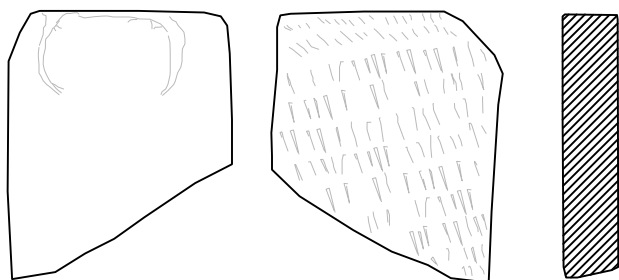
1. bec 540/12

2. bec 551/21

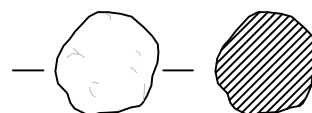
3. bec 629/2

4. bec 542/1

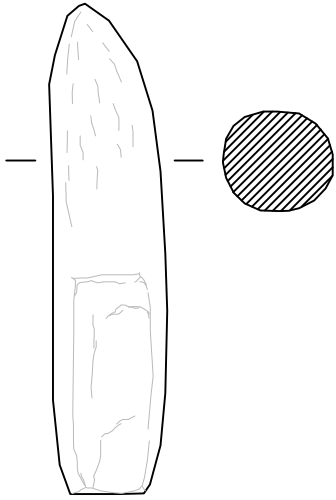

5. bec 542/2

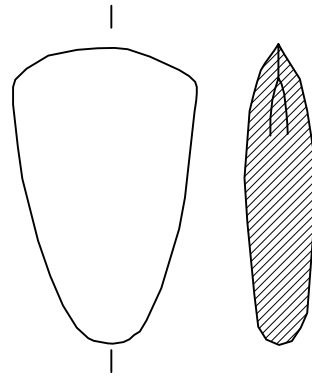

1. bec 540/17

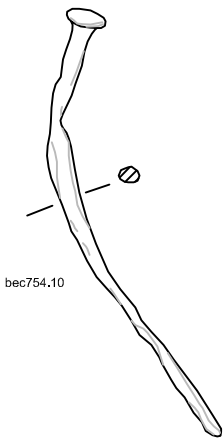
2. bec 14/20

4. bec 773/16

3. bec 754/10

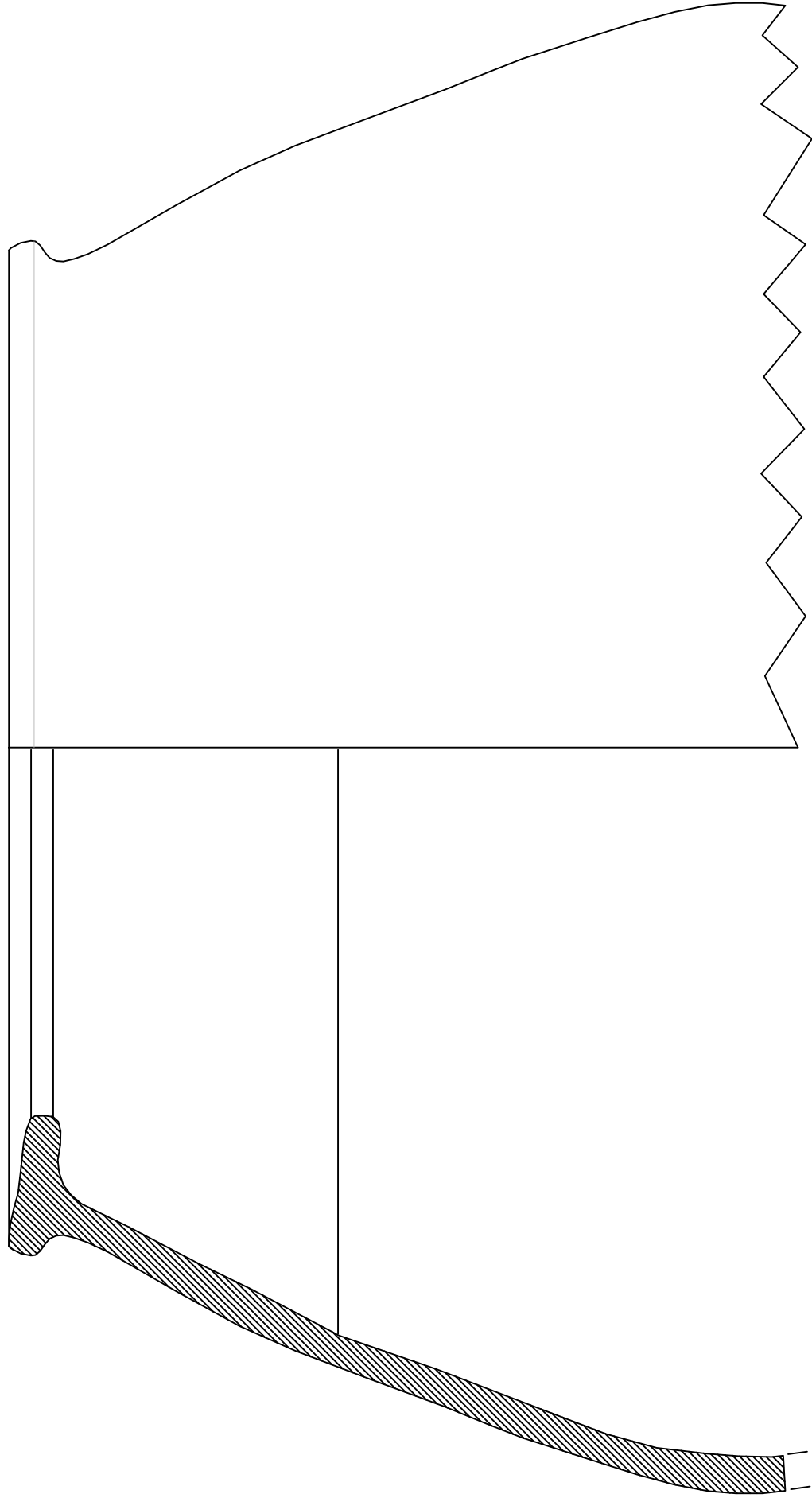
5. bec 302/1

6. bec 729/23

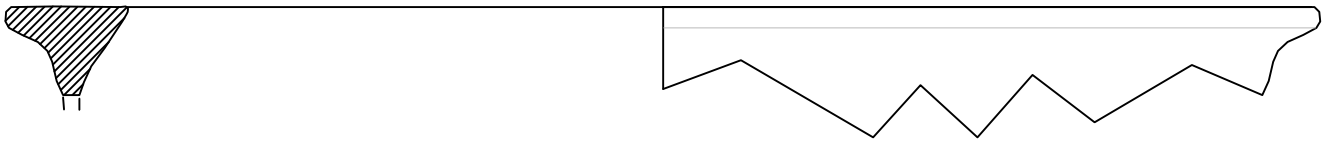

1. bec 753/20

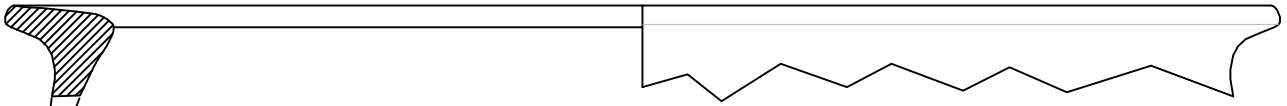

LÀMINA 76

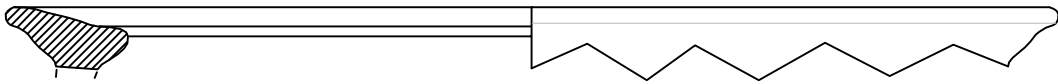
1. bec 685/7

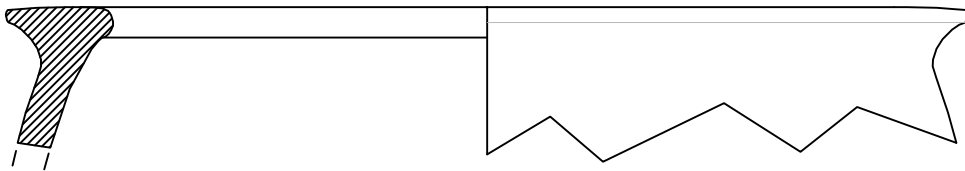
2. bec 856/2

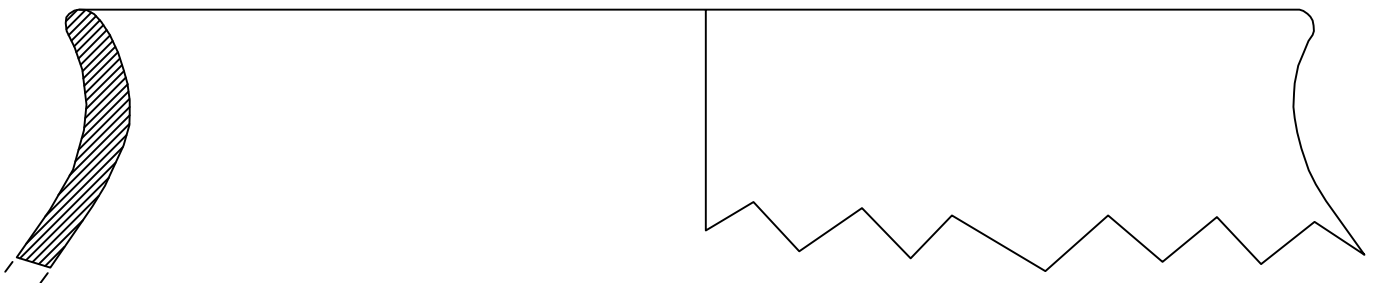
3. bec 854/12

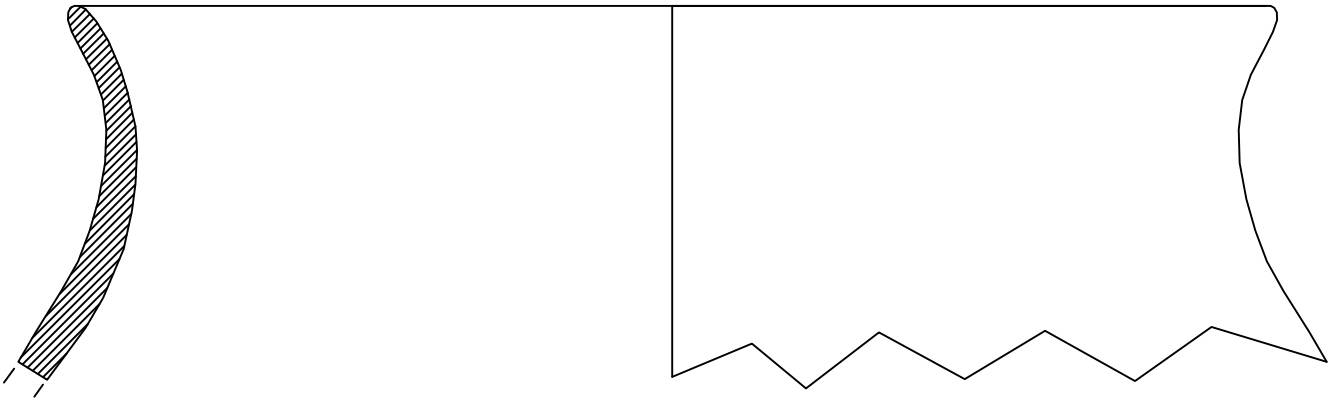
4. bec 854/4

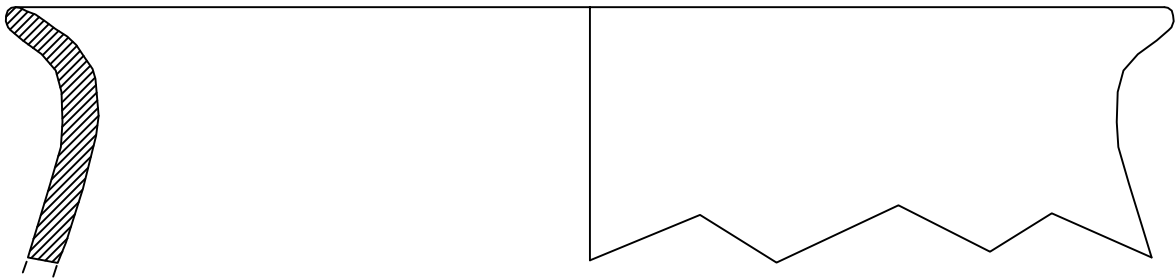
5. bec 676/2

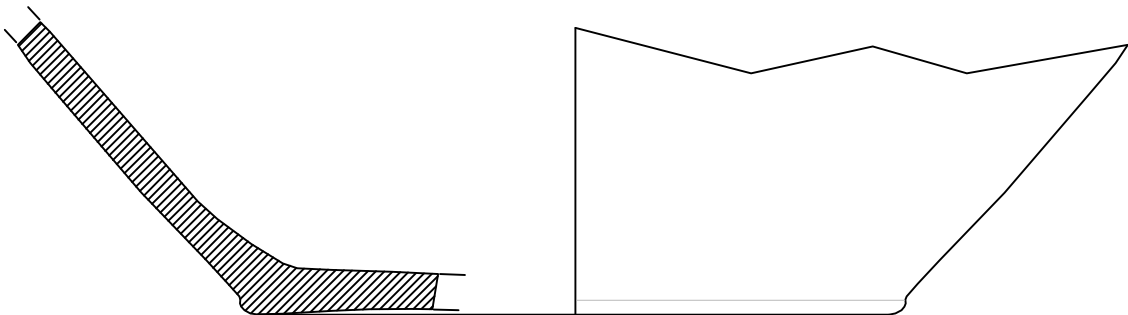
1. bec 901/1

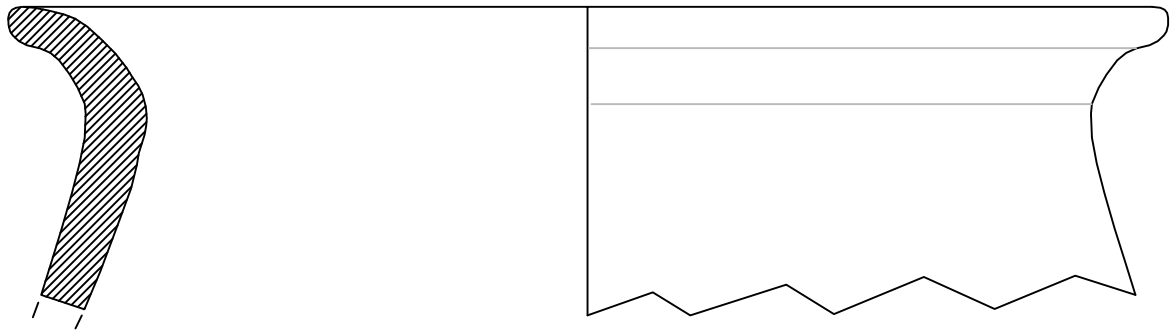
2. bec 764/13

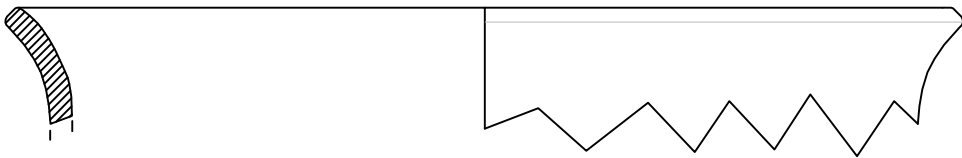
3. bec 734/9

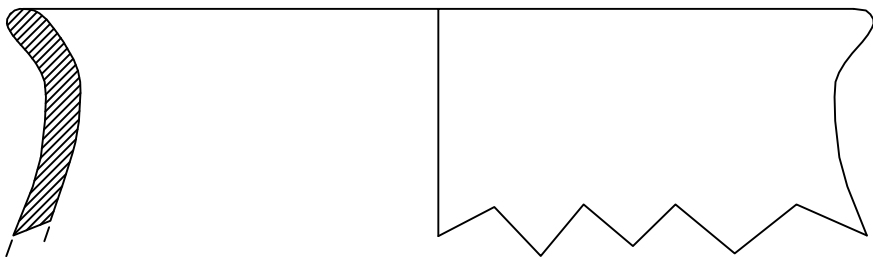
1. bec 438/10.3

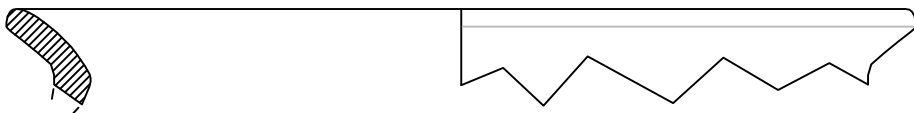
2. bec 397/6.1

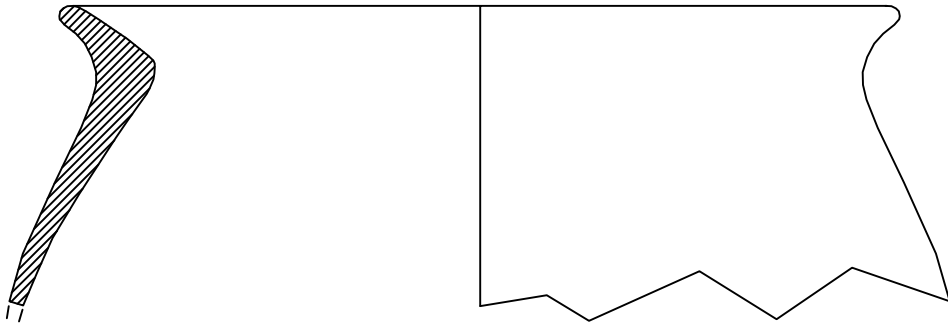
3. bec 397/6

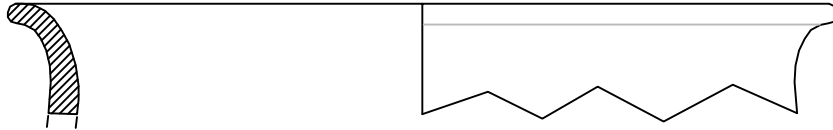
4. bec 438/10.2

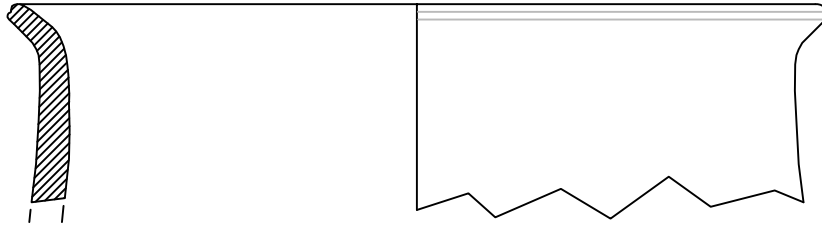
1. bec 753/22

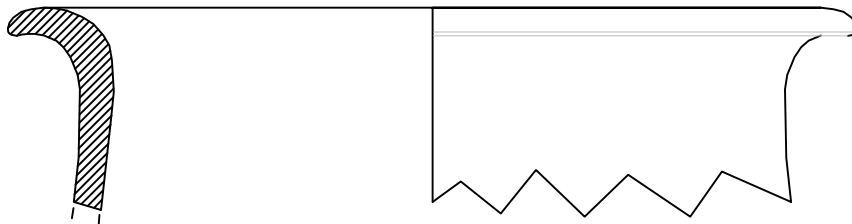
2. bec 675/11

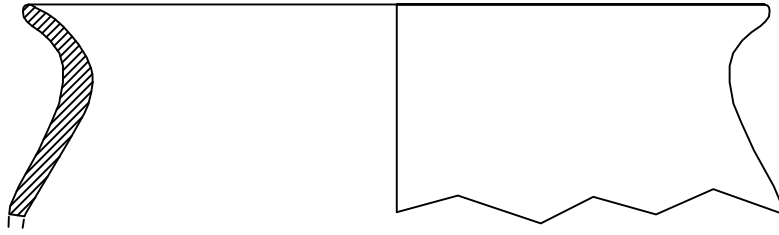
3. bec 398/4.1

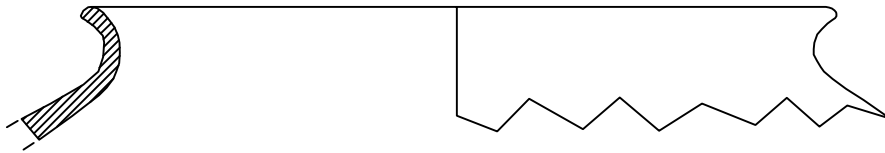
4. bec 846/4

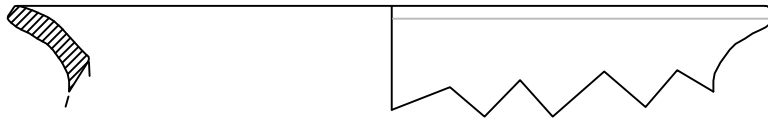
1. bec 753/25

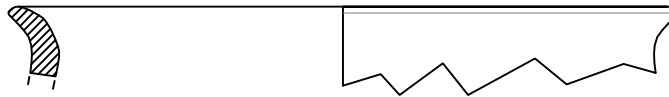
2. bec 764/7

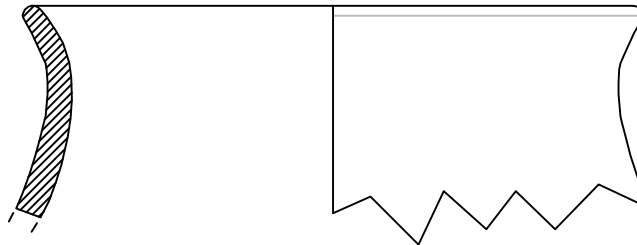
3. bec 398/4.2

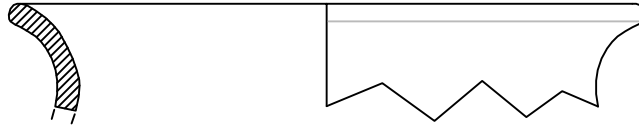
4. bec 438/10.5

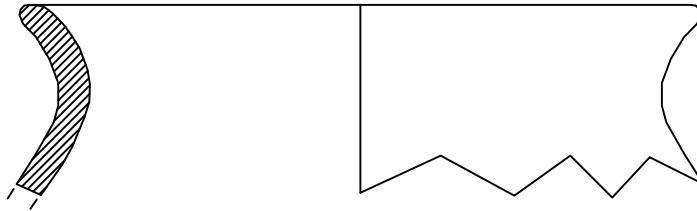
5. bec 438/10.4

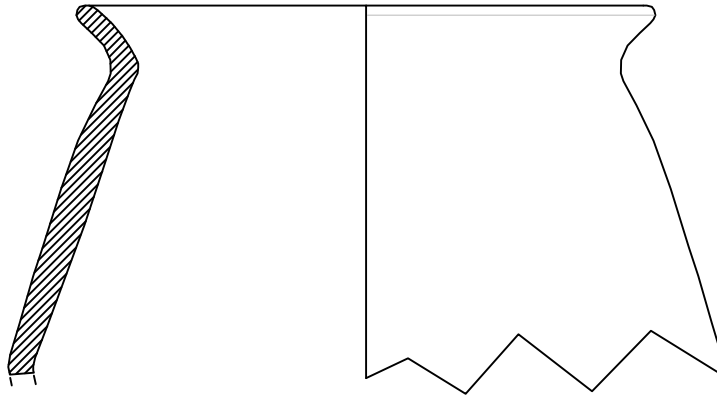
1. bec 438/10.1

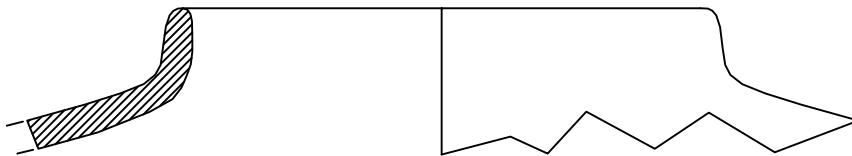
2. bec 688/13

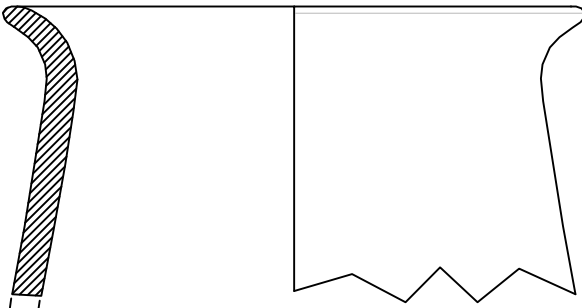
3. bec 498/11

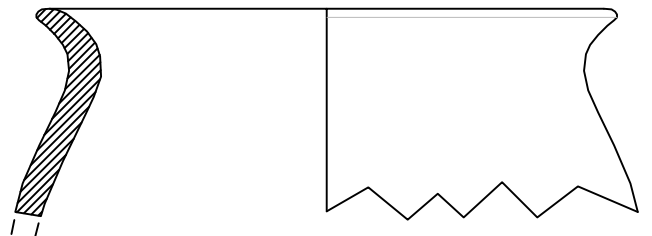
4. bec 765/21

5. bec 837/5

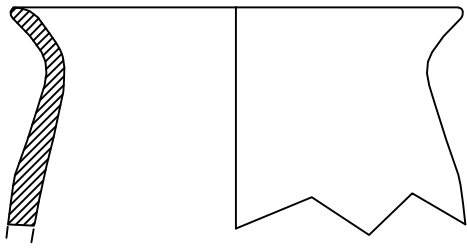

6. bec 845/1

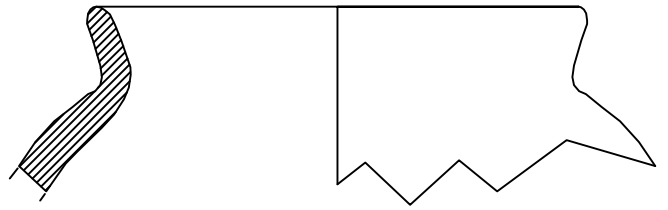

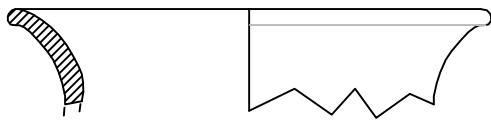
1. bec 675/10

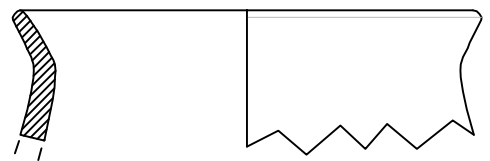
2. bec 534/4

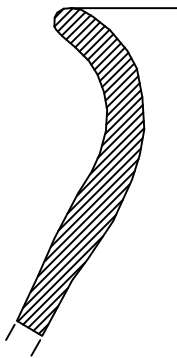
3. bec 438/4

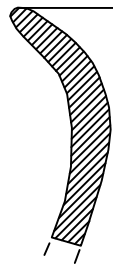
4. bec 397/6.4

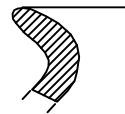
5. bec 675/9

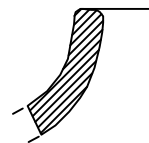
6. bec 753/46

7. bec 710/9

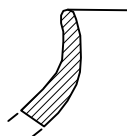
8. bec 685/6

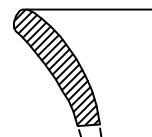
9 bec 680/4

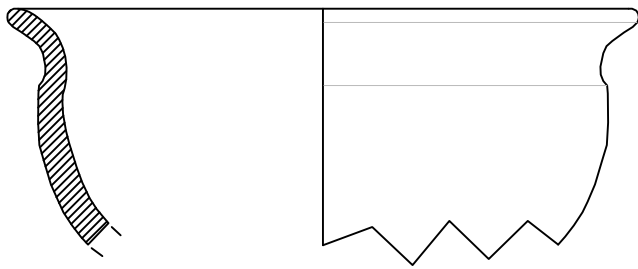
10. bec 765/8

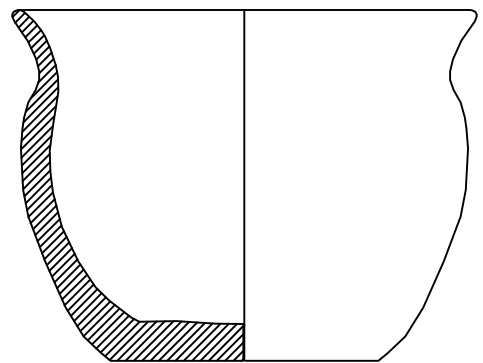
11. bec 438/10.1

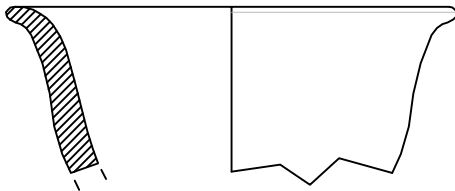
1. bec 14/14

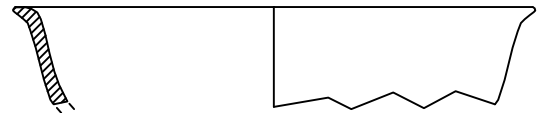
2. bec 675/8

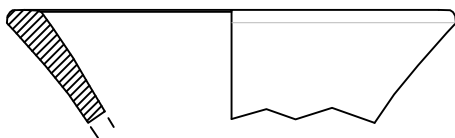
3. bec 733/7

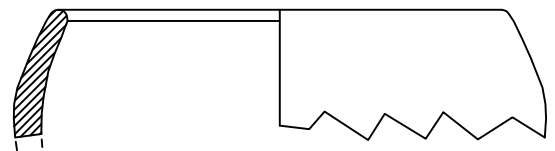
4. bec 733/8

5. bec 752/13

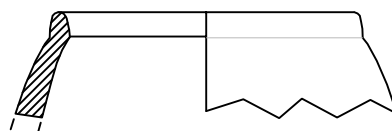
6. bec 710/15

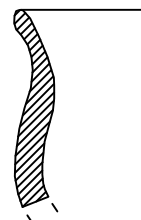
7. bec 765/9

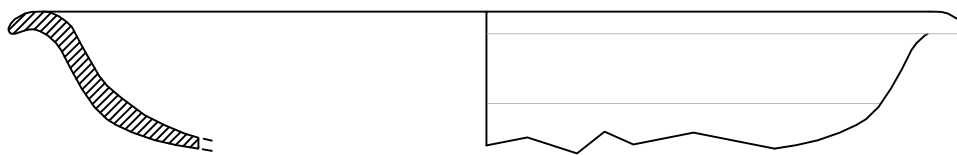
8. bec 710/14

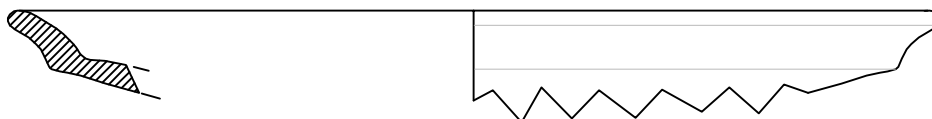
9. bec 682/1

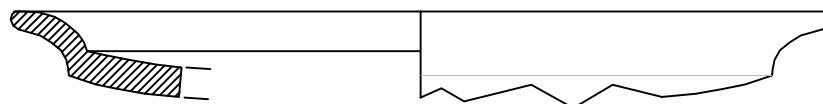
1. bec 753/23

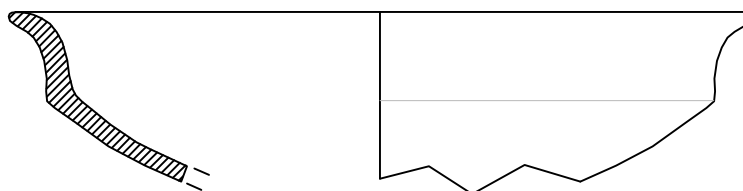
2. bec 438/11

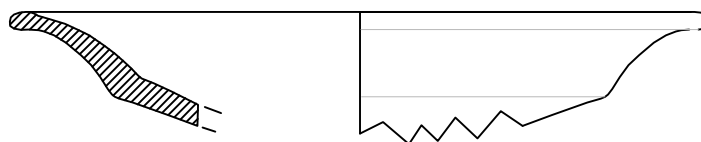
3. bec 733/9.1

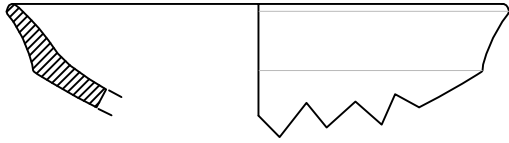
4. bec 693/3

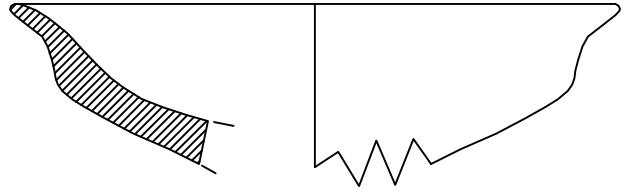
5. bec 398/5

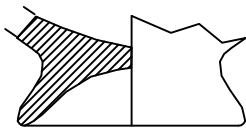
1. bec 397/7

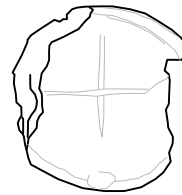
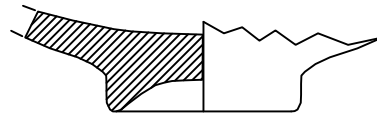
2. bec 2122/8

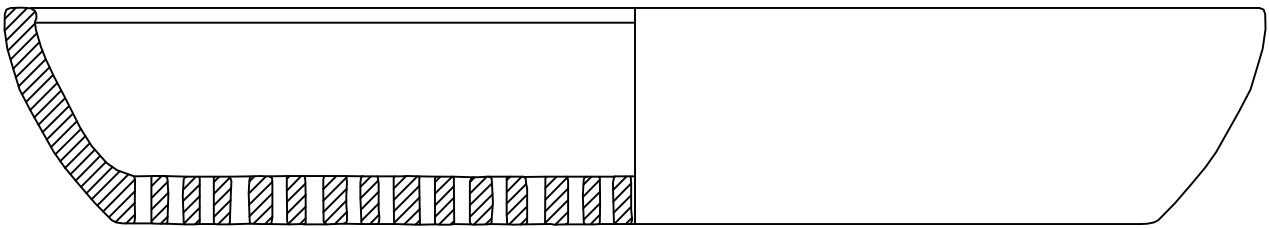
3. bec 762/5

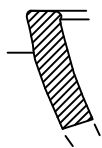
4. bec 2122/7

5. bec 753/21

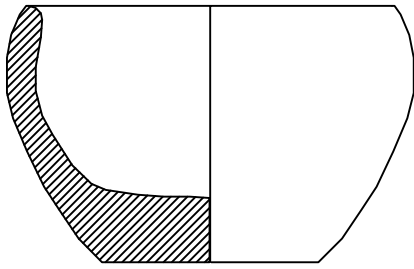
6. bec 680/2

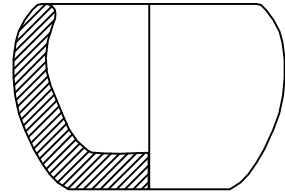
7. bec 733/9

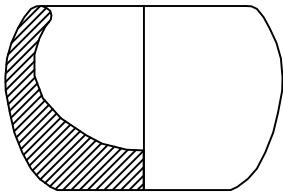
1. bec 759/3

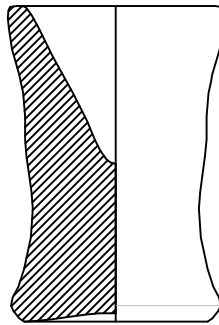
2. bec 759/1

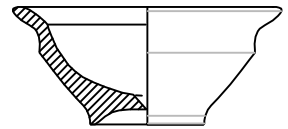
3. bec 438/12

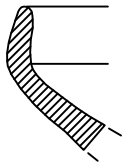
4. bec 710/18

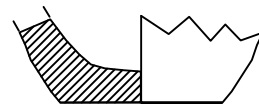
5. bec 264/11

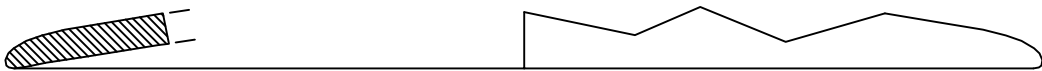
6. bec 437/6

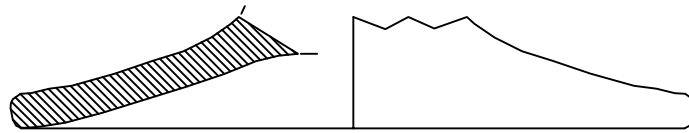
7. bec 710/17

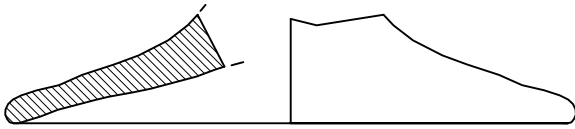
8. bec 693/4

1. bec 752/14

2. bec 756/7

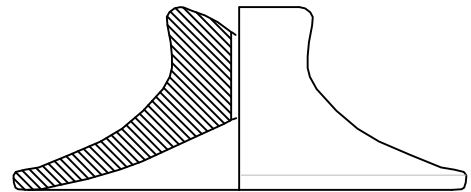
3. bec 498/22

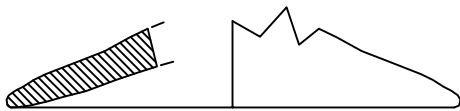
4. bec 584/5

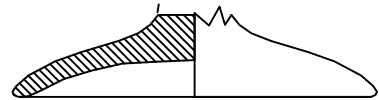
5. bec 765/25

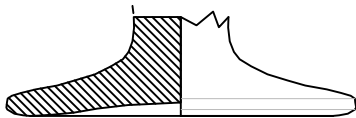
6. bec 753/24

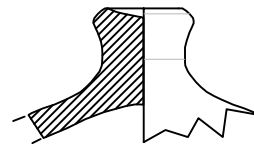
7. bec 759/14

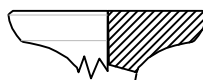
8. bec 764/15

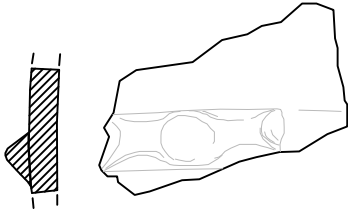
9. bec 446/3

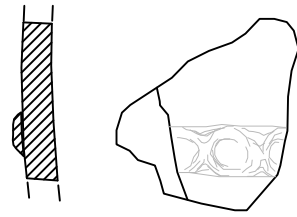
10. bec 2122.6

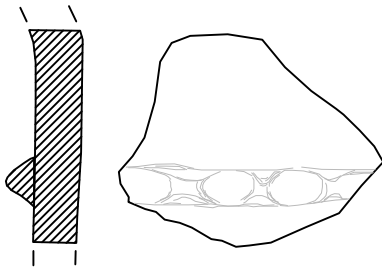
1. bec 854/13

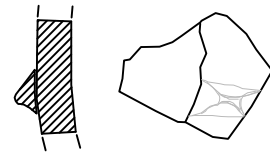
2. bec 753/28

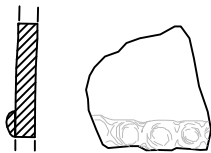
3. bec 764/18

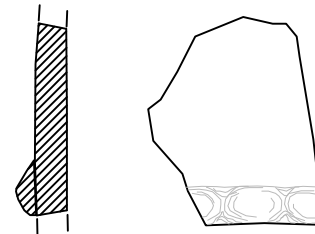
4. bec 715/7

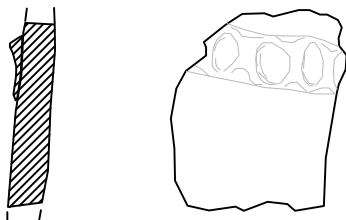
5. bec 690/6

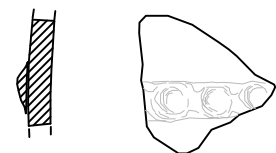
6. bec 685/1

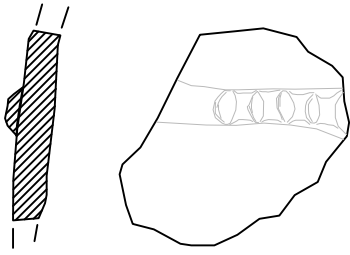
7. bec 137/12

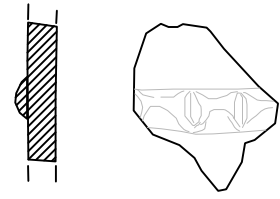
8. bec 733/10

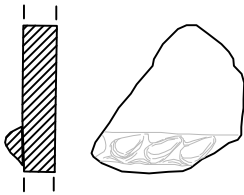
1. bec 438/7

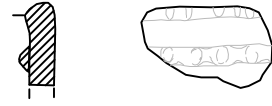
2. bec 859/2

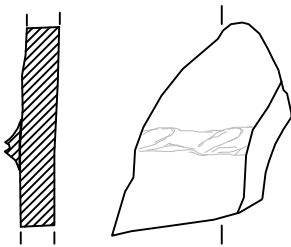
3. bec 764/19

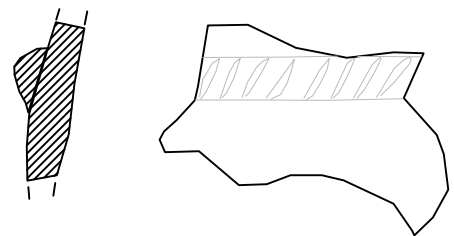
4. bec 764/20

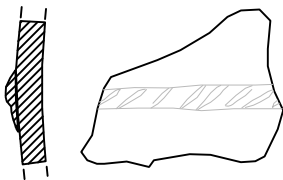
5. bec 765/10

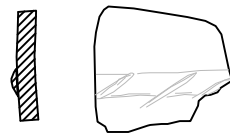
6. bec 264/16

7. bec 752/17

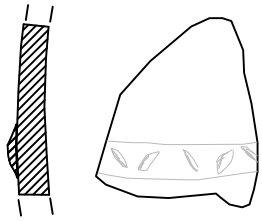

8. bec 753/27

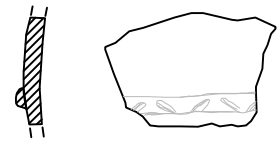
1. bec 715/8

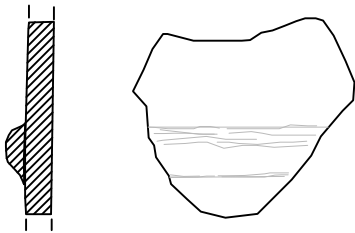
2. bec 783/3

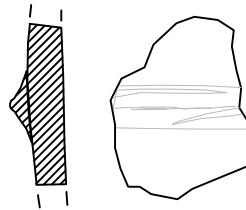
3. bec 753/26

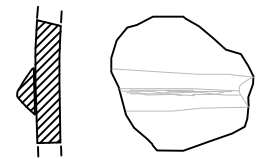
4. bec 710/8

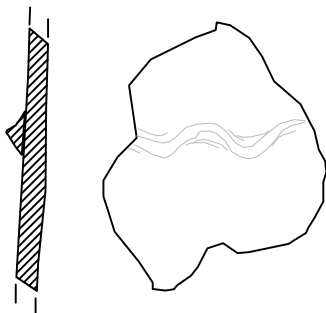
5. bec 2122/9

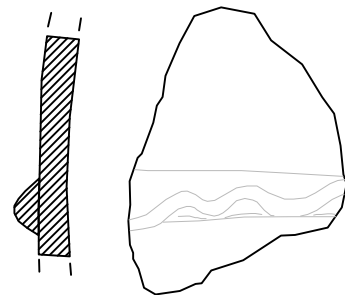
6. bec 753/27

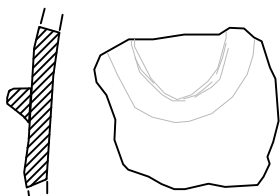
7. bec 397/3

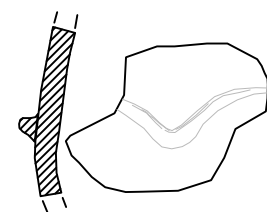
8. bec 710/13

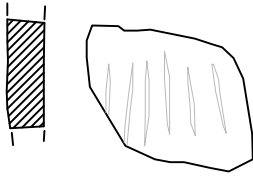
9. bec 264/21.1

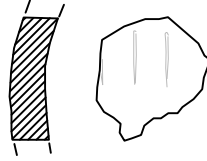
10. bec 264/21.2

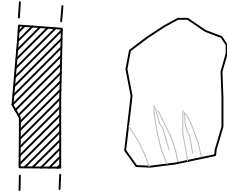
1. bec 753/30

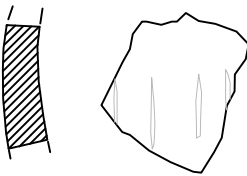
2. bec 525/7

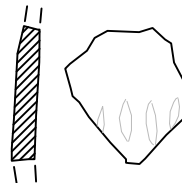
3. bec 764/23

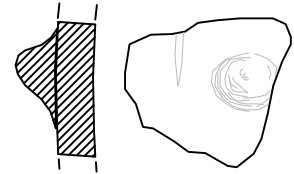
4. bec 753/31

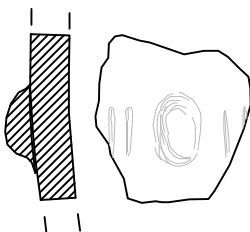
5. bec 438/8

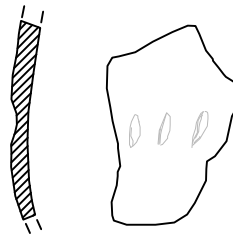
6. bec 753/47

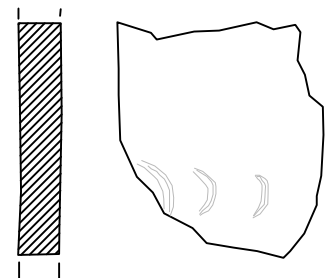
7. bec 753/29

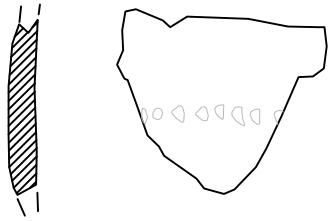
8. bec 753/32

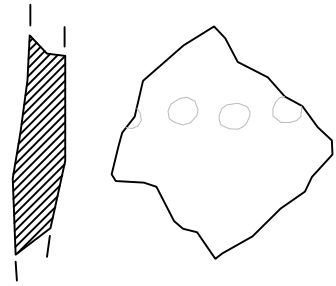
9. bec 734/4

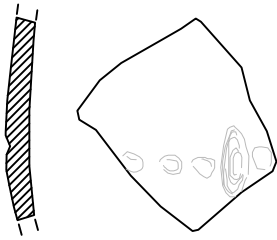
1. bec 438/5

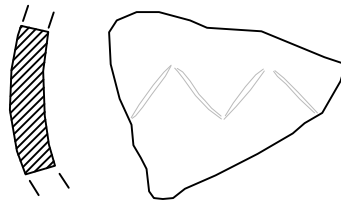
2. bec 438/9

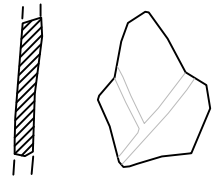
3. bec 460/3

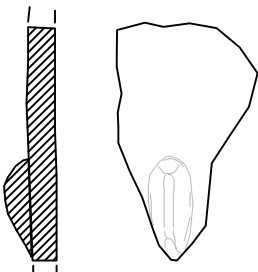
4. bec 753/33

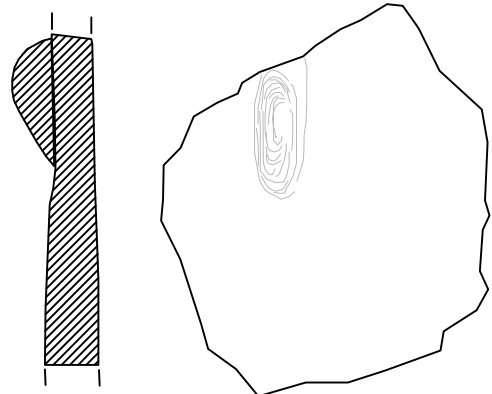
5. bec 397/5

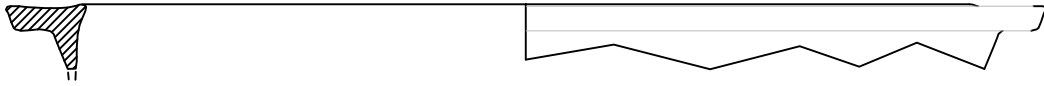
6. bec 525/8

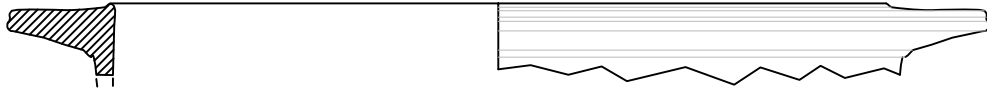
7. bec 582/11

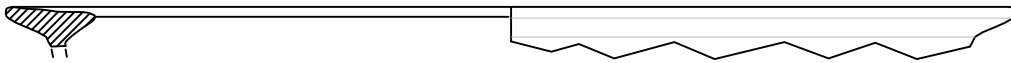
1. bec 764/24

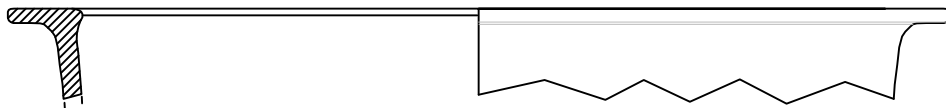
2. bec 650/8

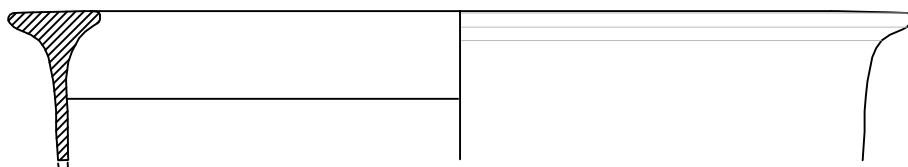
3. bec 784/6

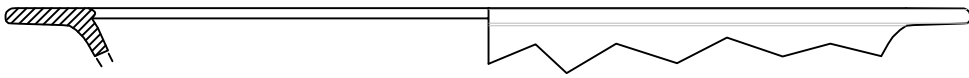
4. bec 822/1

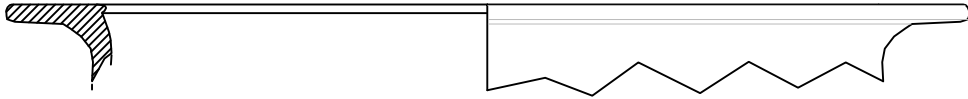
5. bec 710/3

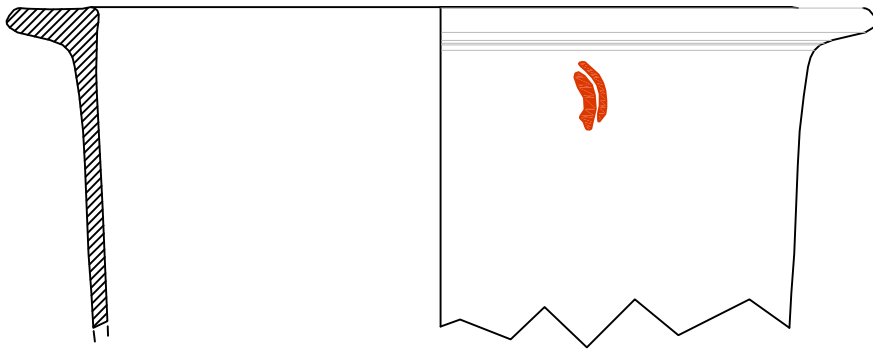
1. bec 398/8

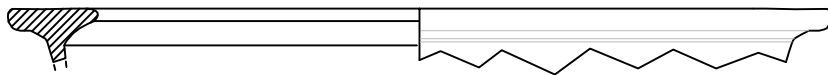
2. bec 438/16

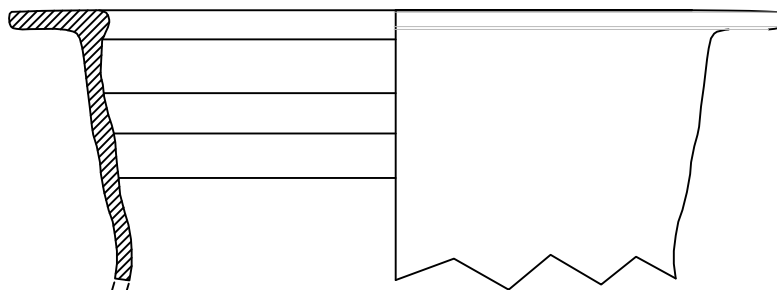
3. bec 397/12

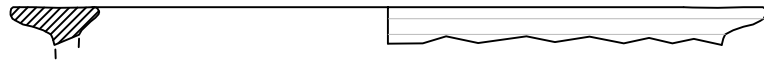
4. bec 845/6

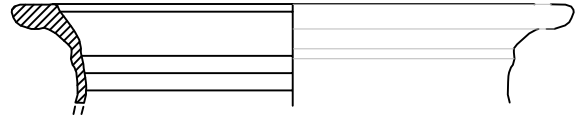
5. bec 525/17

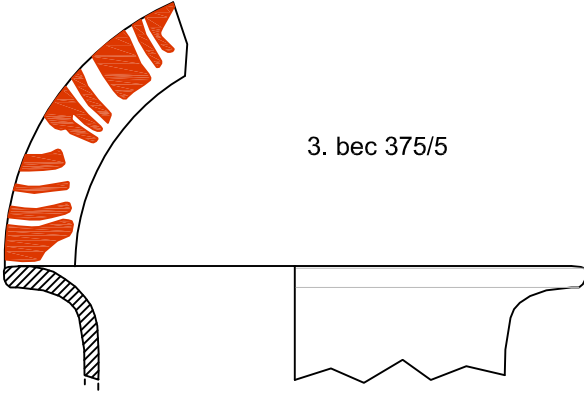
1. bec 784/11

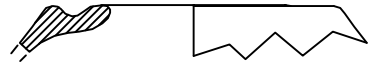
2. bec 764/25

3. bec 375/5

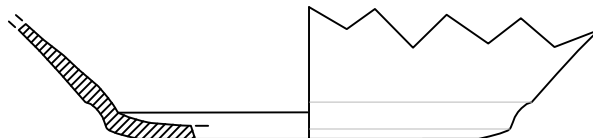
4. bec 688/12

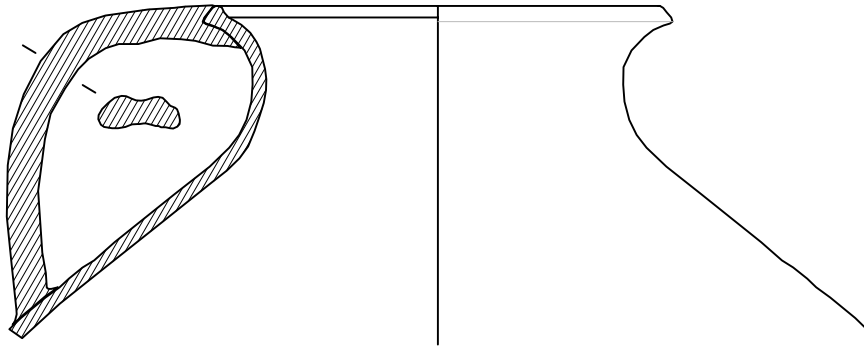
5. bec 438/14

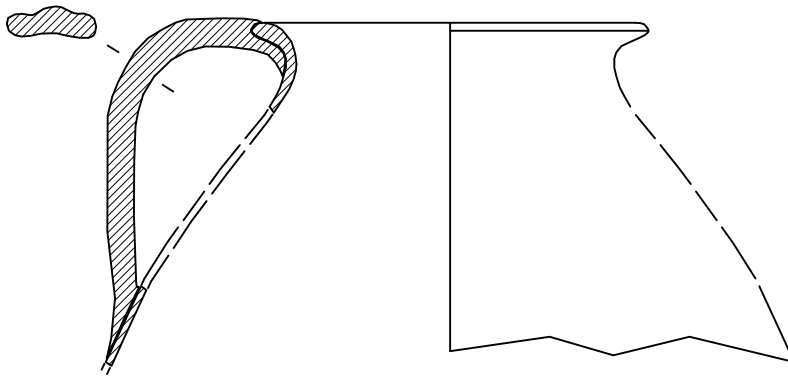
6. bec 441/2

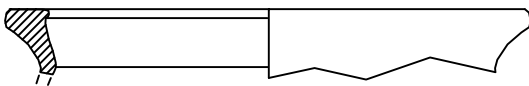
1. bec 753/9

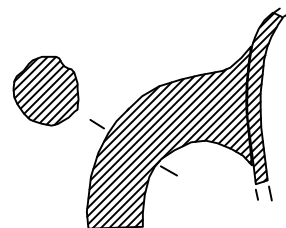
2. bec 764/5

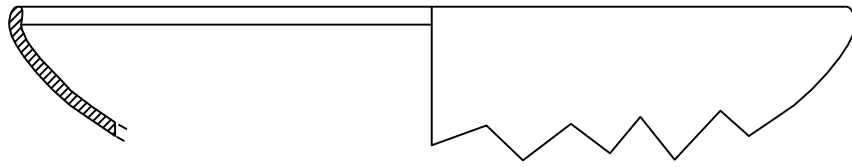
3. bec 752/5

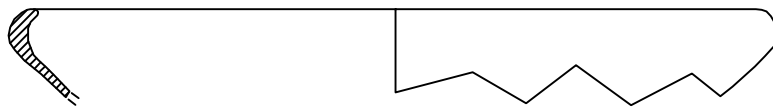
4. bec 264/5

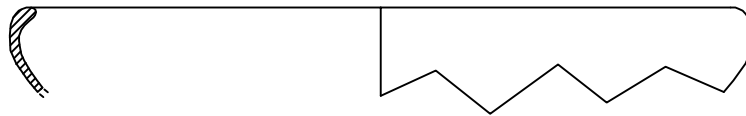
1. bec 264/6

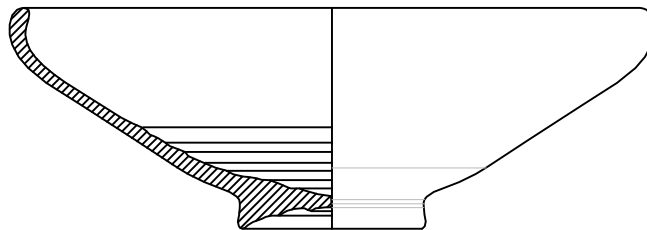
2. bec 525/18

3. bec 538/3

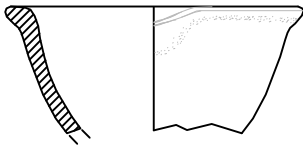

4. bec 582/2

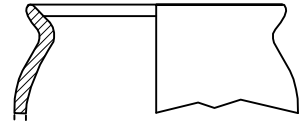

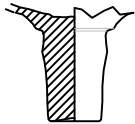
1. bec 753/11

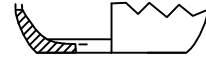
2. bec 111/10

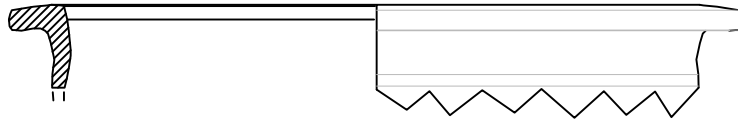
3. bec 762/9

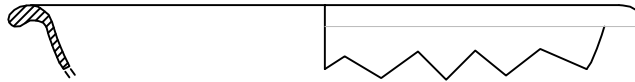
4. bec 177/3

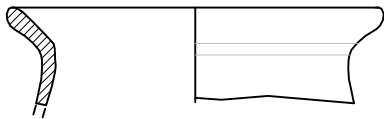
5. bec 525/11

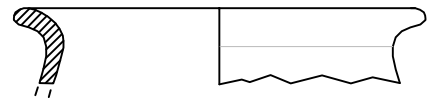
6. bec 765/19

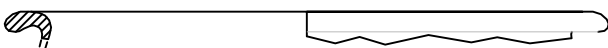
7. bec 682/6

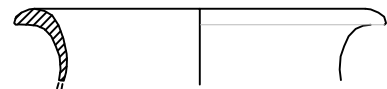
8. bec 512/2

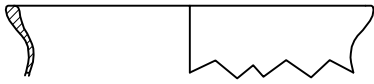
9. bec 764/33

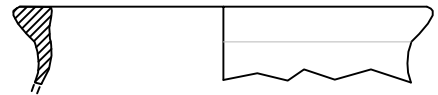
10. bec 764/32

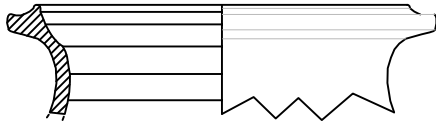
1. bec 765/3

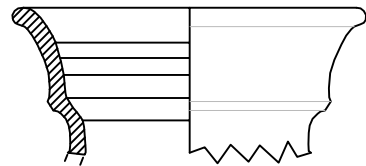
2. bec 753/18

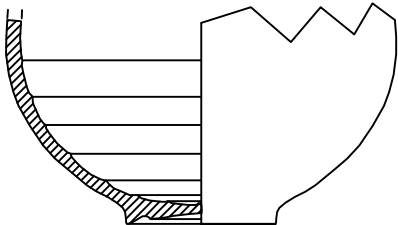
3. bec 845/7

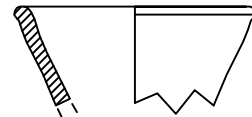
4. bec 845/11

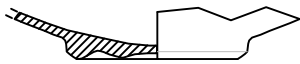
5. bec 759/5

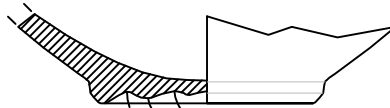
6. bec 498/20

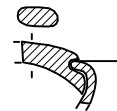
7. bec 764/29

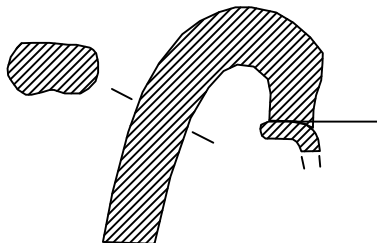
8. bec 675/26

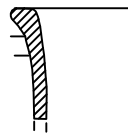
9. bec 764/2

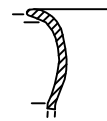
10. bec 498/7

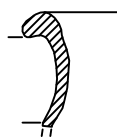
11. bec 753/17

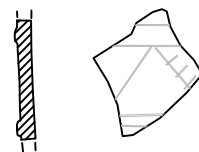
12. bec 765/18

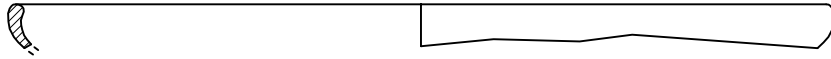
13. bec 765/17

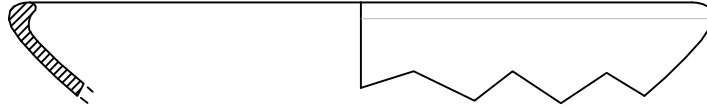
14. bec 854/9

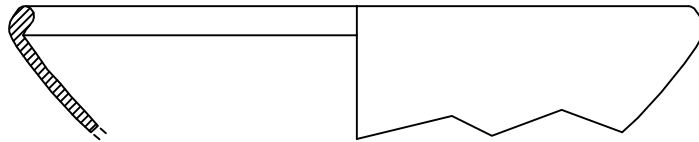
1. bec 753/15

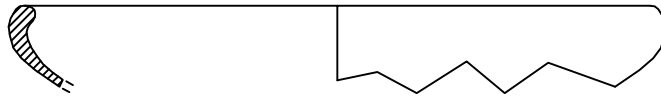
2. bec 854/3

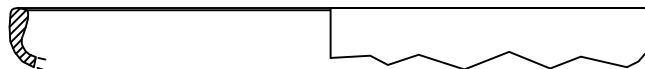
3. bec 765/16

4. bec 702/3

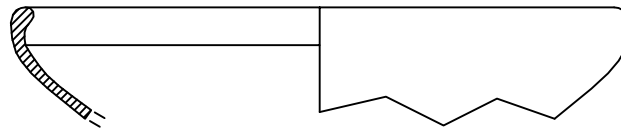
5. bec 497/5

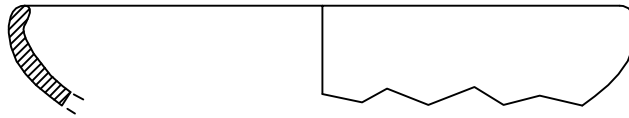
1. bec 2122/3

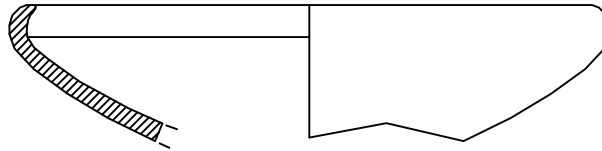
2. bec 764/30

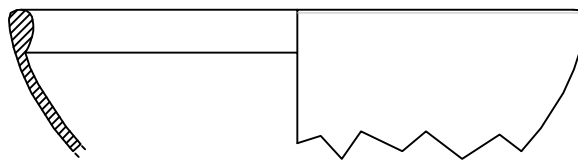
3. bec 438/20

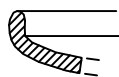
4. bec 762/17

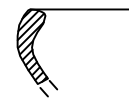
5. bec 845/10

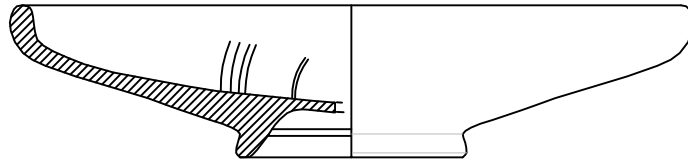
6. bec 764/31

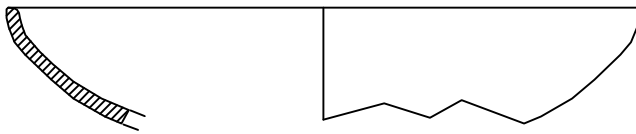
7. bec 753/16

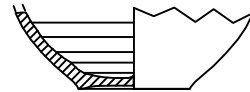
1. bec 784/8

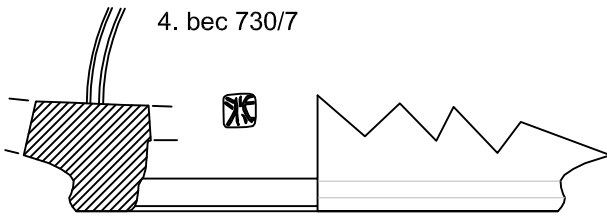
2. bec 595/2

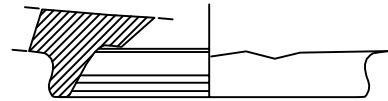
3. bec 784/5

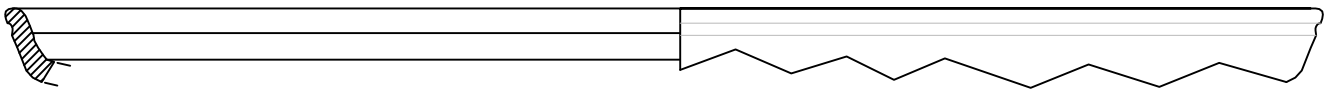
4. bec 730/7

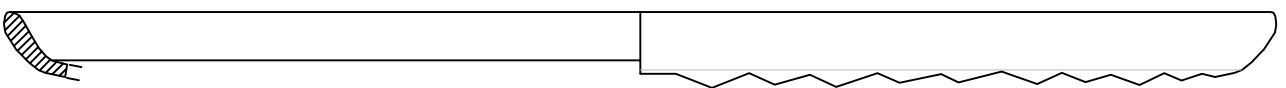
5. bec 752/3

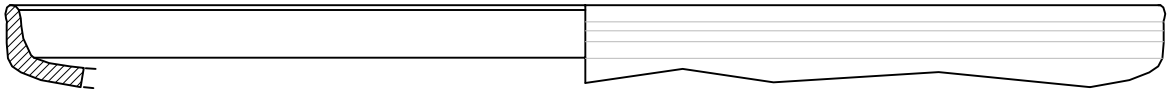
6. bec 764/12

7. bec 558/2

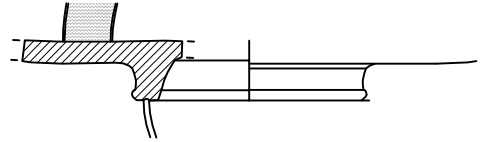
1. bec 765/1

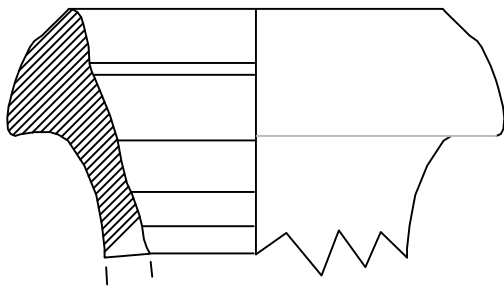
2. bec 702/4

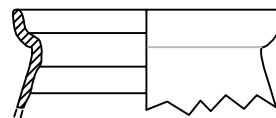
3. bec 111/8

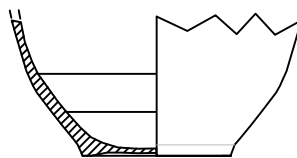
4. bec 702/4

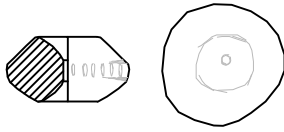
5. bec 702/4

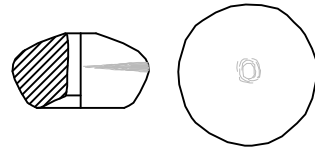
6. bec 702/4

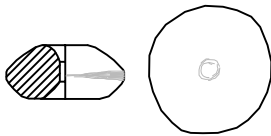
1. bec 759/13

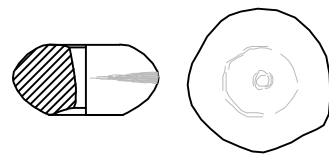
2. bec 397/9

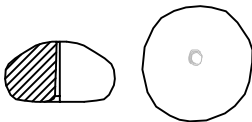
3. bec 764/21

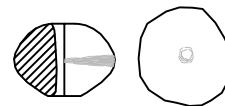
4. bec 680/5

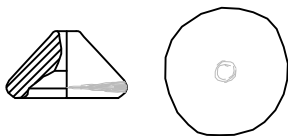
5. bec 759/12

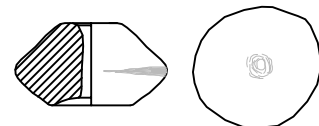
6. bec 693/2

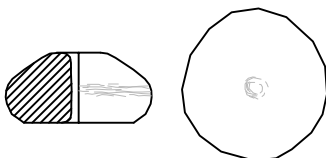
7. bec 710/10

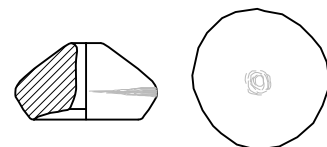
8. bec 765/7

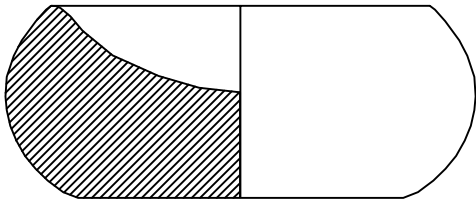
9. bec 675/7

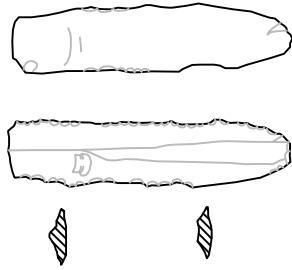
10. bec 498/21

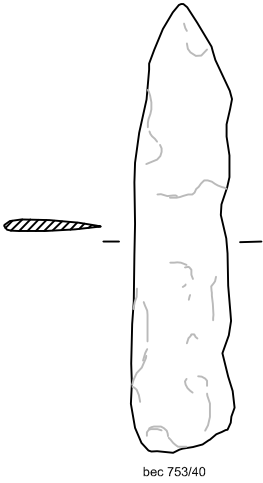
1. bec 759/4

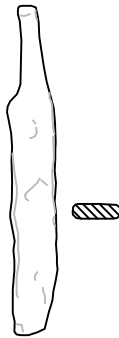
2. bec 375/7

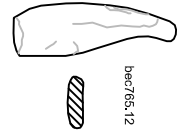
3. bec 753/40

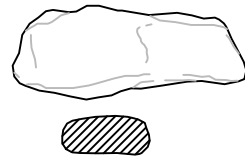
4. bec 753/41

5. bec 765/12

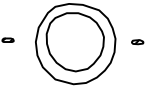
6. bec 755/1

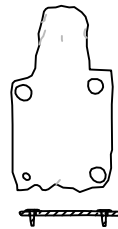
8. bec 753/39

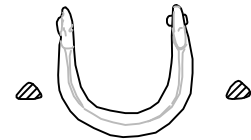
7. bec 732/5

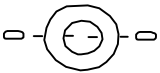
9. bec 498/23

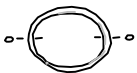
10. bec 837/10

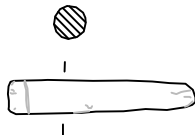
11. bec 765/28

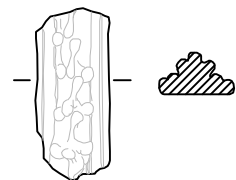
12. bec 732/15

13. bec 759/22

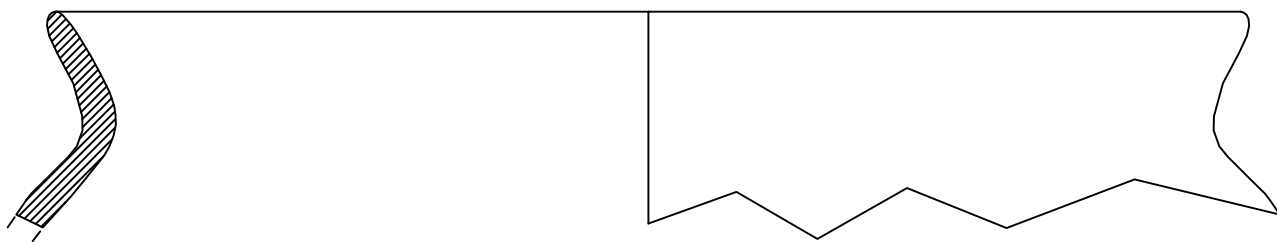

14. bec 715/10

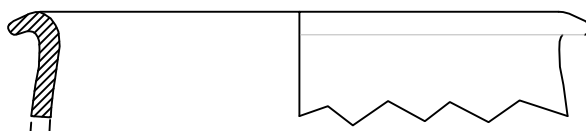

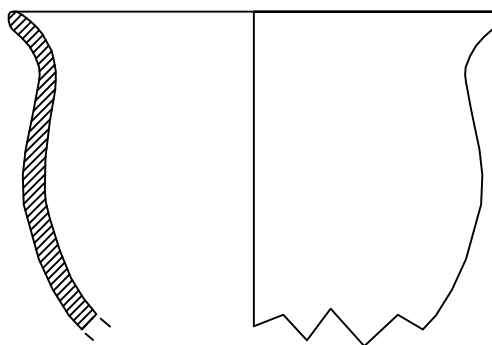
1. bec 674/10

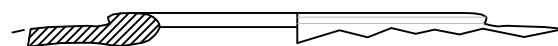
2. bec 689/9

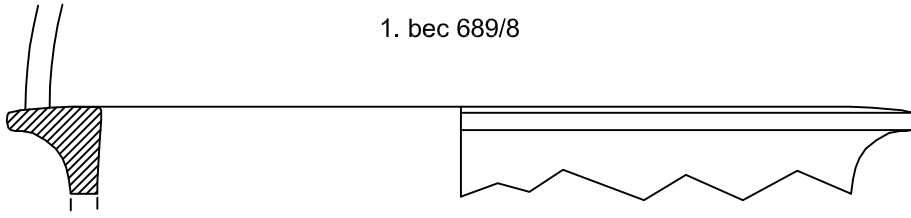
3. bec 674/11

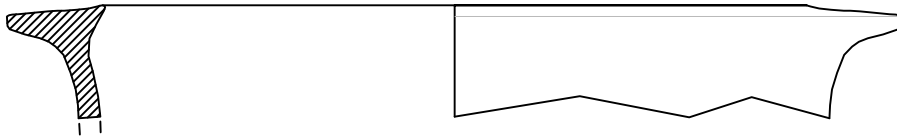
4. bec 689/4

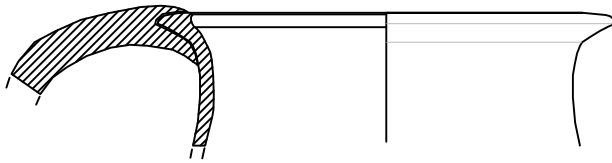
1. bec 689/8

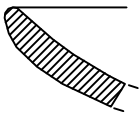
2. bec 674/8

3. bec 674/7

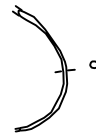
4. bec 689/1

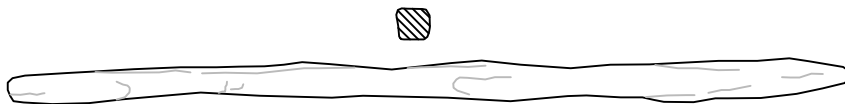
5. bec 684/5

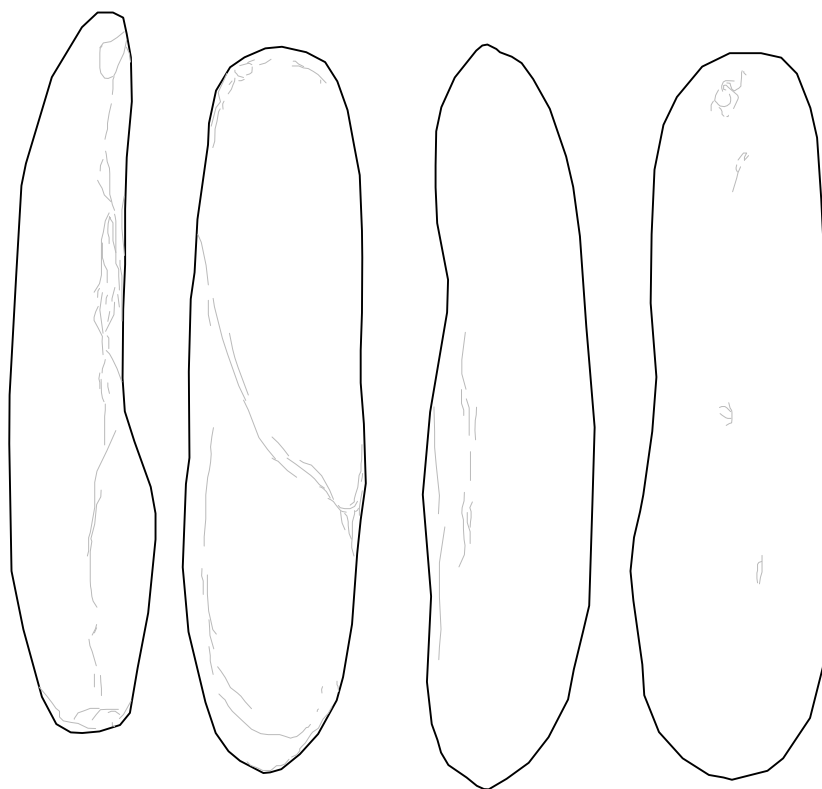
6. bec 674/14

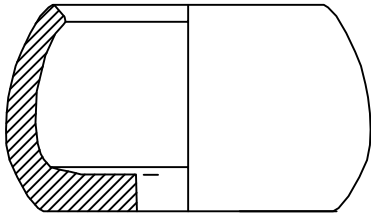
7. bec 674/10

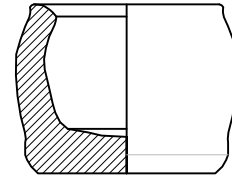
1. bec 674/8

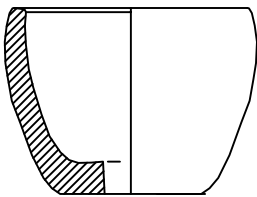
1. bec 181/51

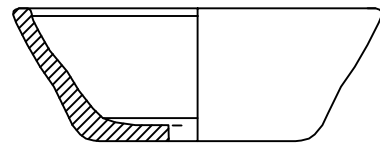
2. bec 546/18

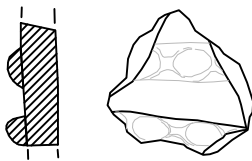
3. bec 28/1

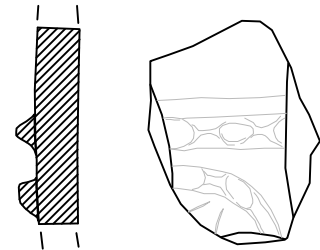
4. bec 181/79

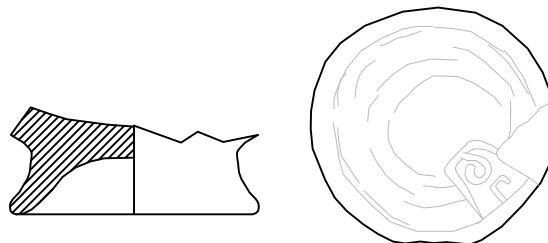
5. bec 2005/9

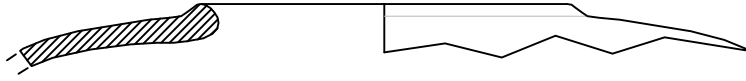
6. bec 2032/1

7. bec 559/5

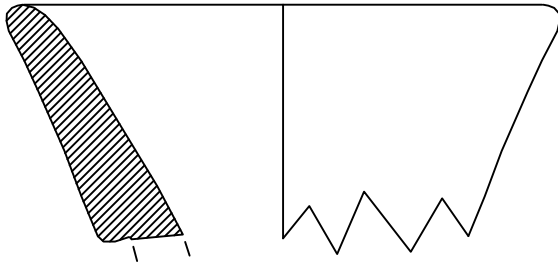
1. bec 140/2

2. bec 712/2

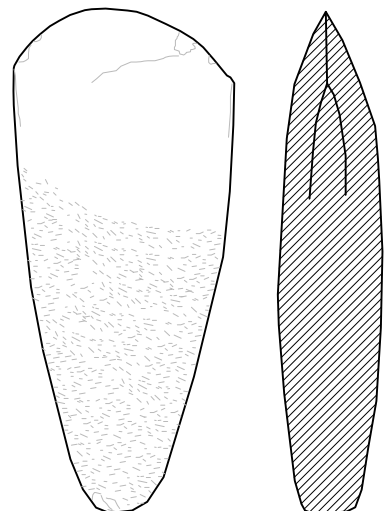
3. bec 1/3

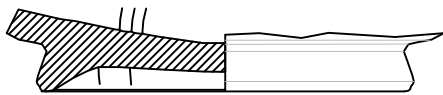
4. bec 168/11

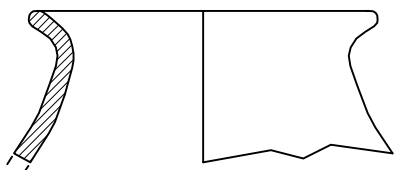
5. bec 224/2

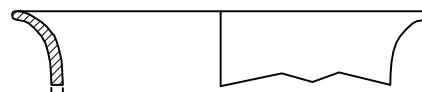
6. bec 538/1

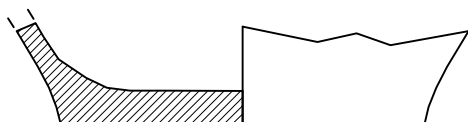
1. btb 3016.12

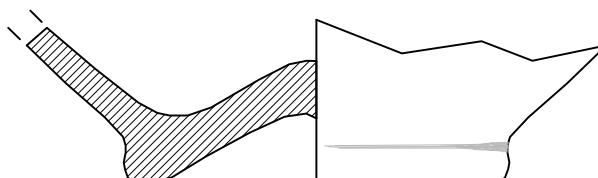
2. btb 3016.13

3. btb 3016.9

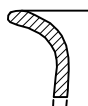
4. btb 3016.8

5. btb 3081.1

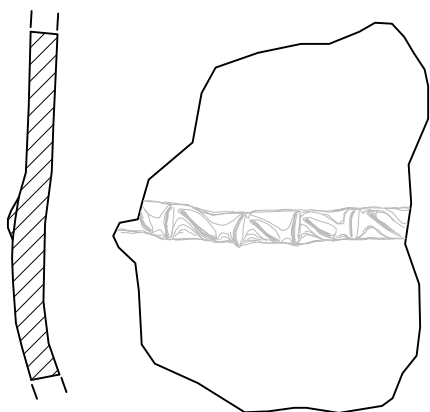
6. btb 3016.5

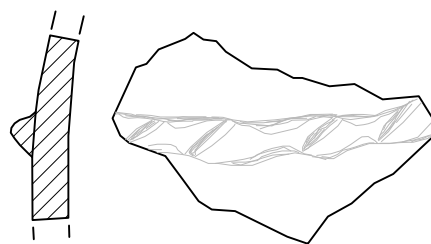
7. btb 3016.14

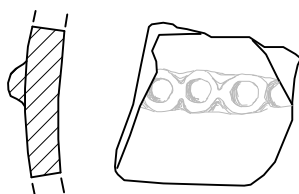
1. btb 3016.3

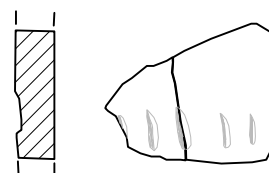
2. btb 3016.2

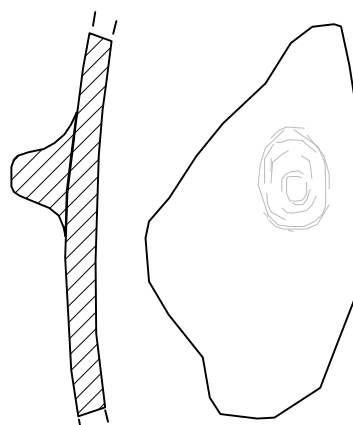
3. btb 3016.6

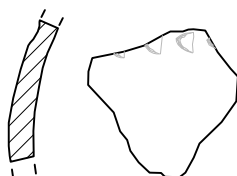
4. btb 3016.4

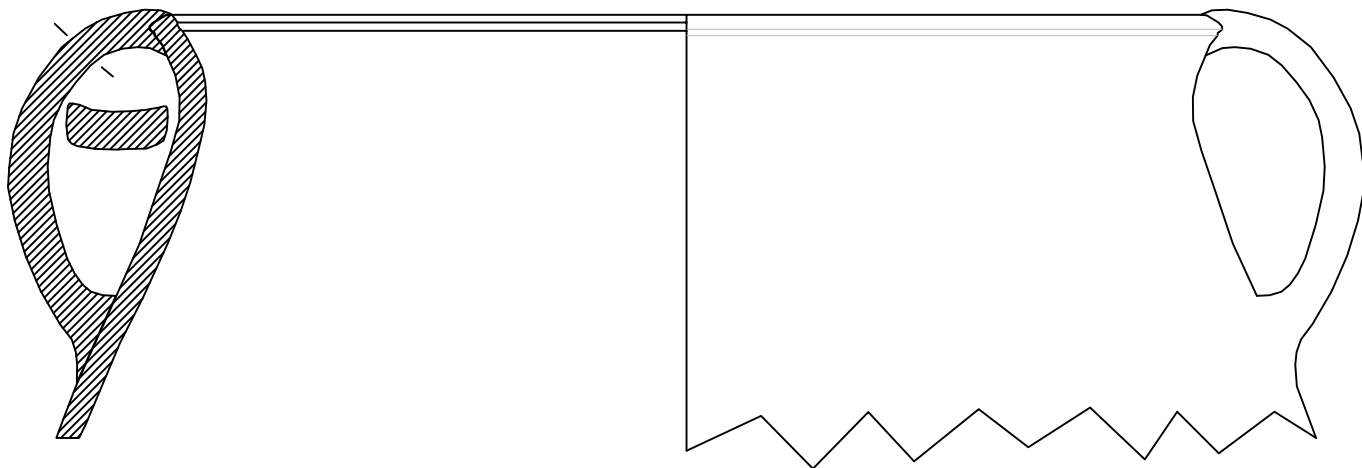
6. btb 3111.2

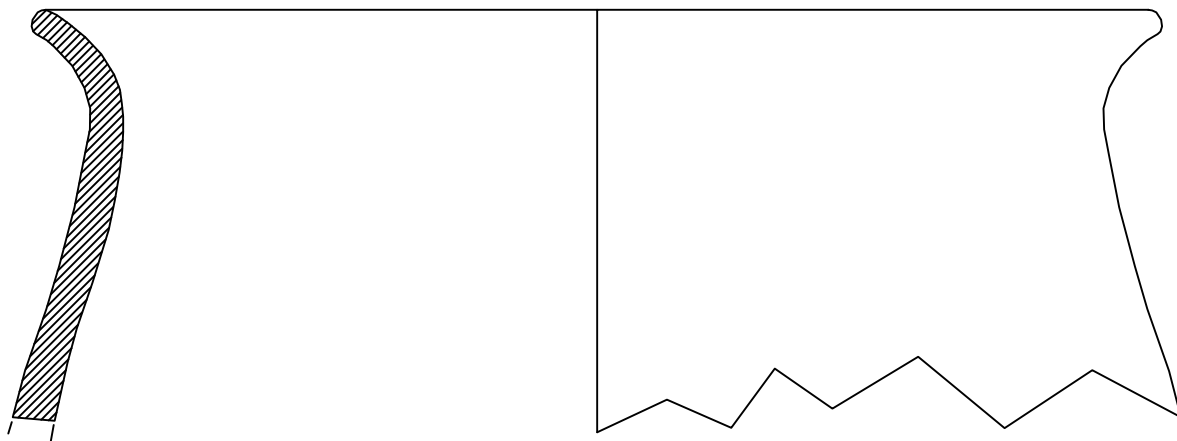
5. btb 3016.5

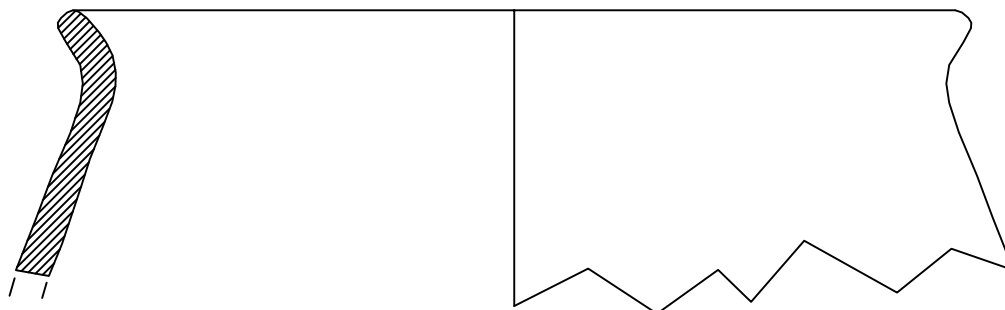
1. btb 3157/47

2. btb 3157/40

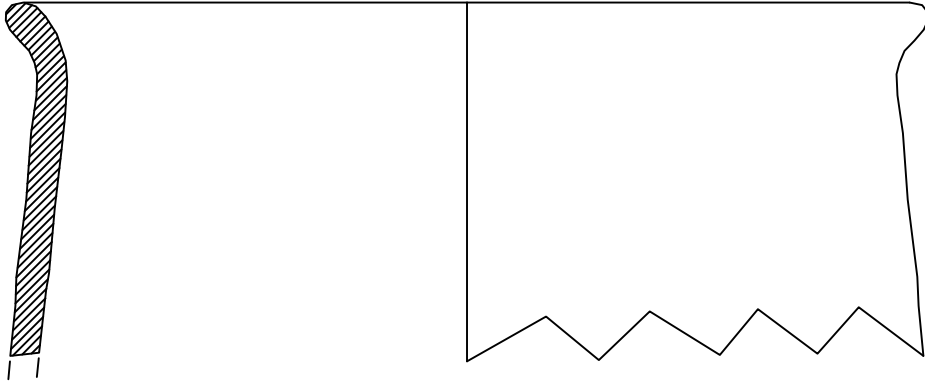

3. btb 3099/10

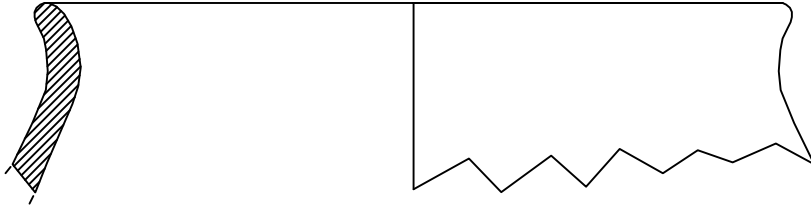

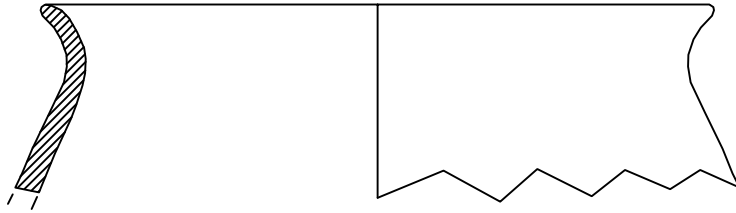
1. btb 3157/66

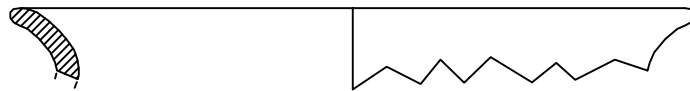
2. btb 3157/58

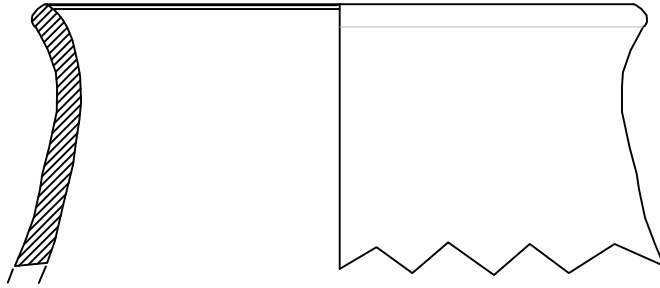
3. btb 3157/54

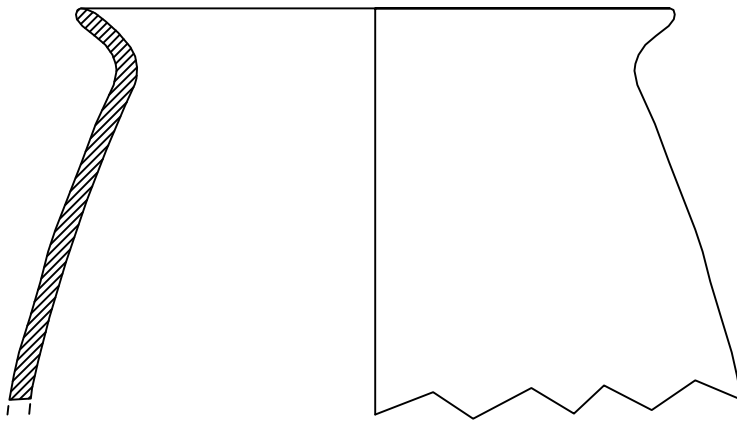
4. btb 3157/56

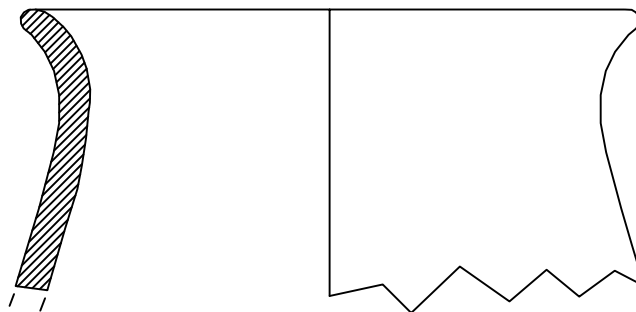
1. btb 3157/57

2. btb 3157/41

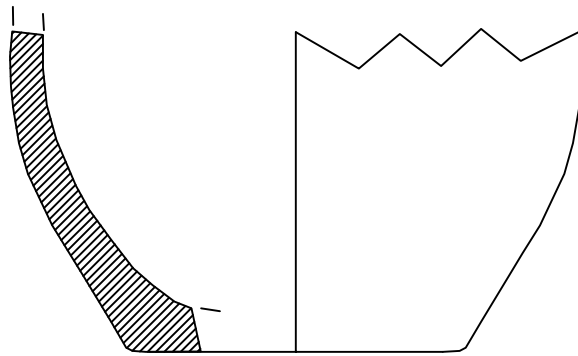

3. btb 3157/44

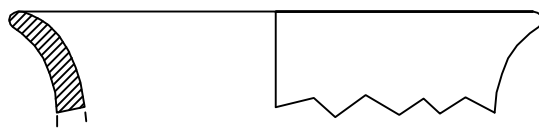

1. btb 3157/48

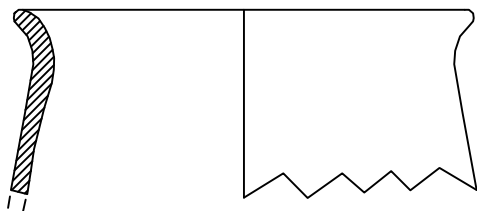

2. btb 3157/60

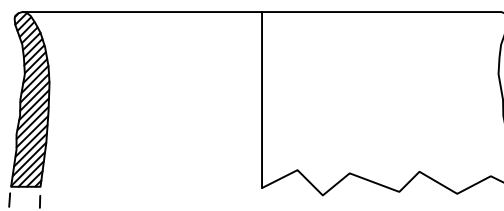

3. btb 3157/61

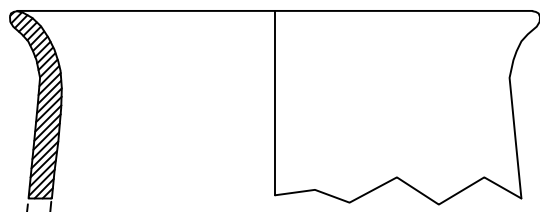
1. btb 3157/43

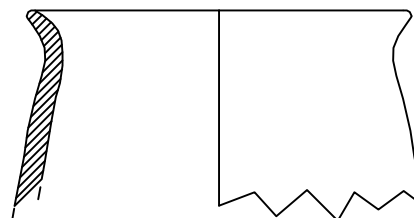
2. btb 3099/9

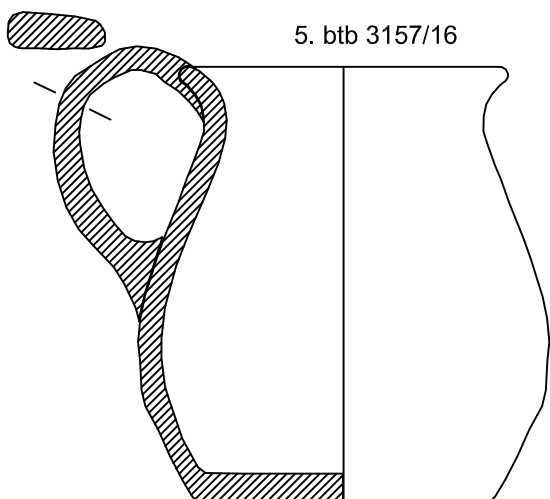
3. btb 3099.13

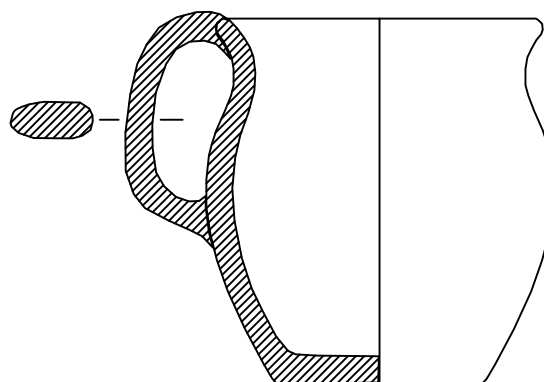
4. btb 3157/45

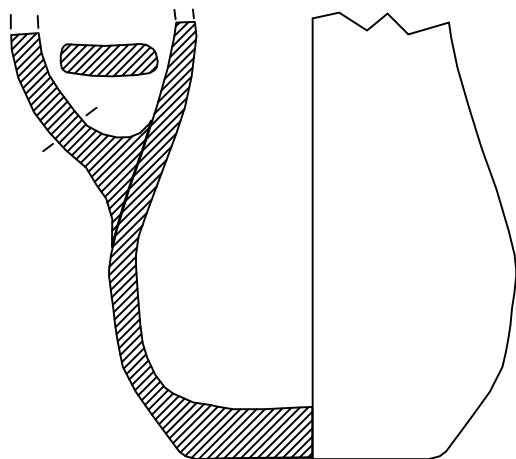
5. btb 3157/16

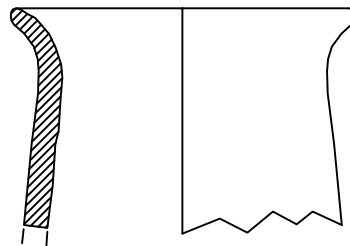
6. btb 3157/17

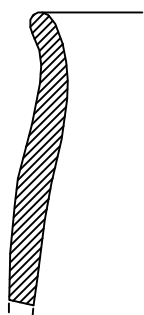
1. btb 3099.6

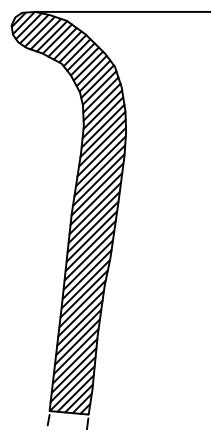
2. btb 3099/8

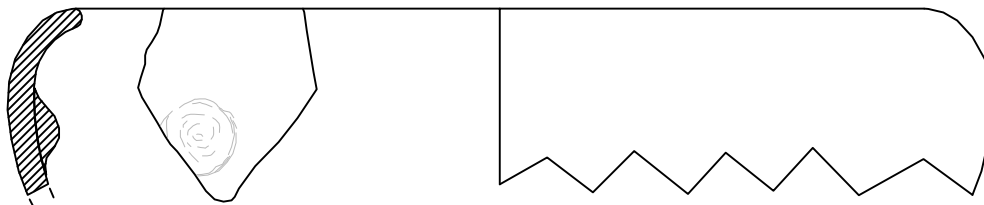
3. btb 3157/59

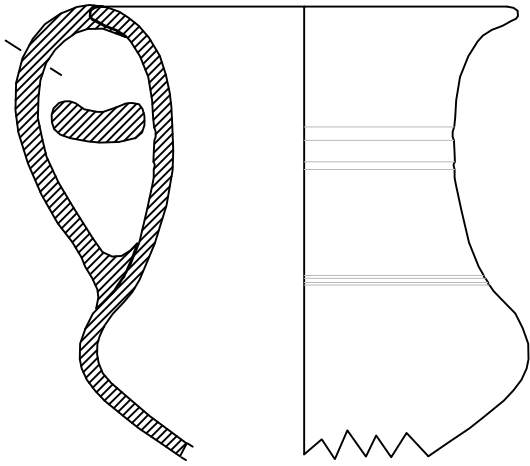
4. btb 3102/2

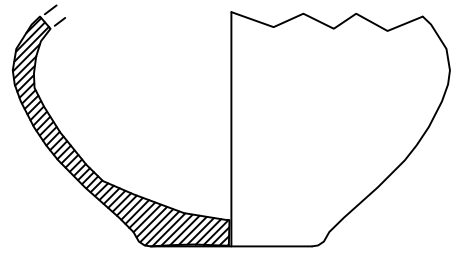
5. btb 3157/42

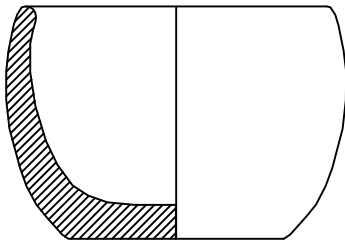
1. btb 3157/39

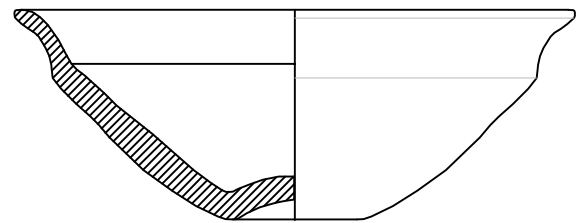
2. btb 3157/21

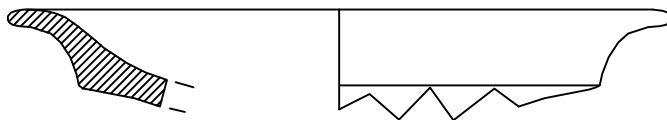
3. btb 3157/49

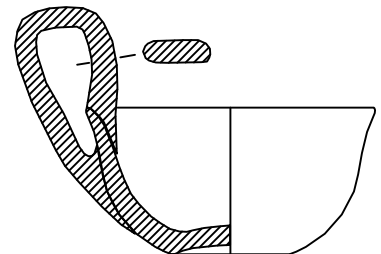
4. btb 3157/25

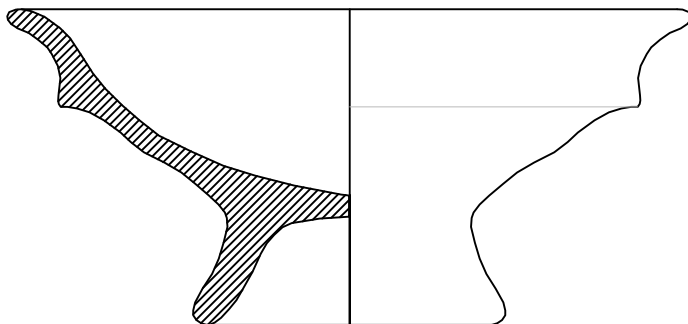
5. btb 3157/38

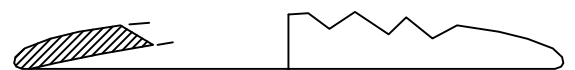
6. btb 3157/23

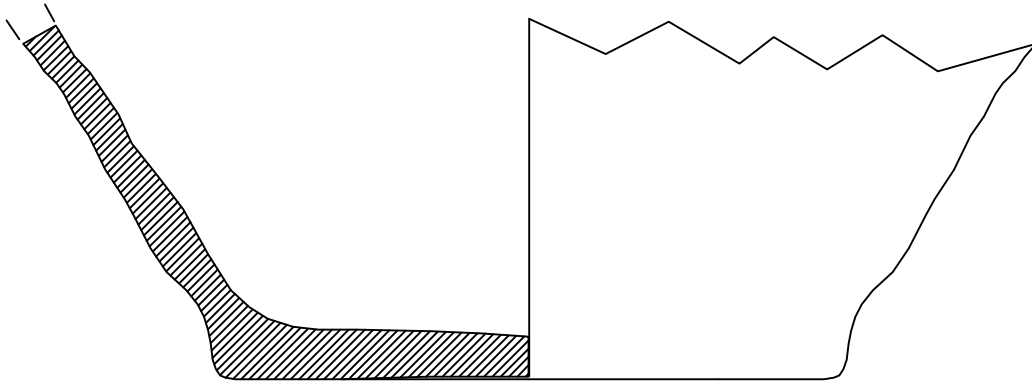
7. btb 3157/18

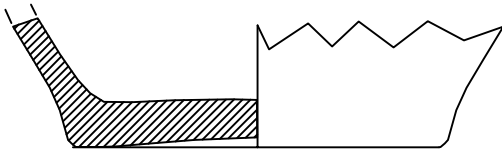
8. btb 3157/55

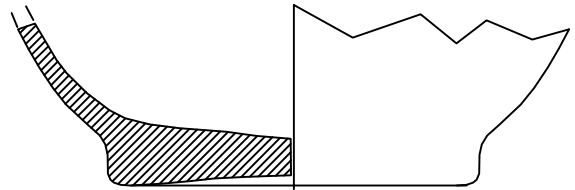
1. btb 3099/8

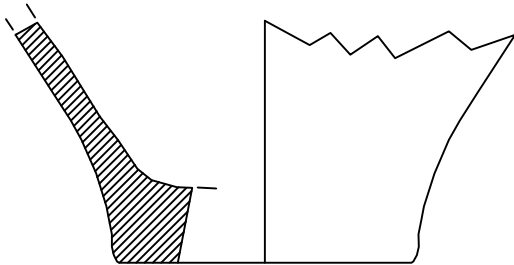
2. btb 3157/20

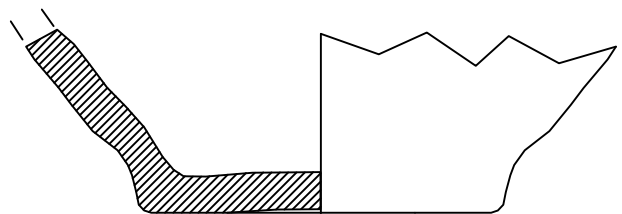
3. btb 3157/62

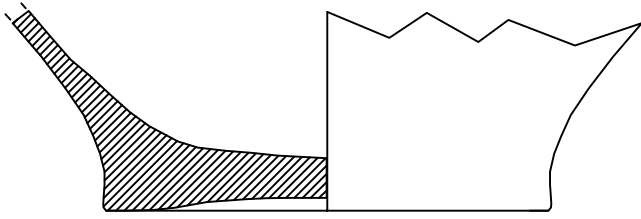
4. btb 3099.14

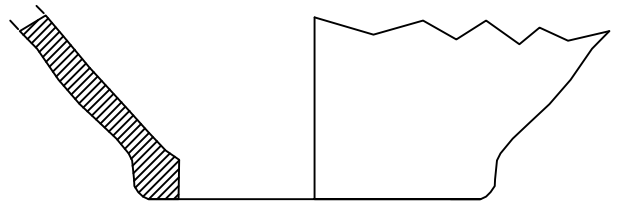
5. btb 3099/16

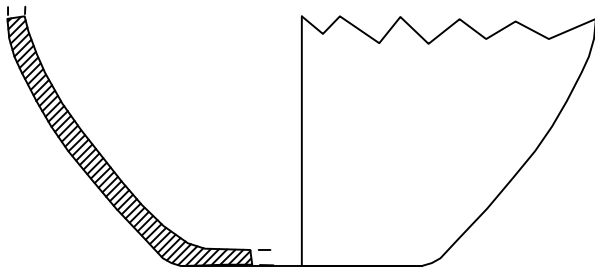
1. btb 3099/4

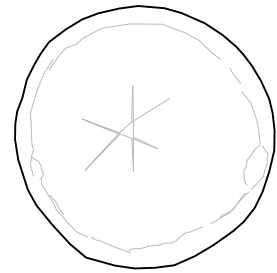
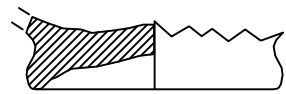
2. btb 3099/15

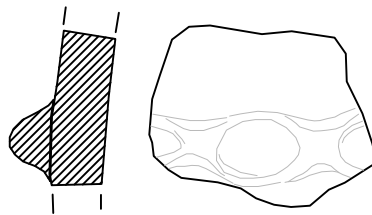
3. btb 3157/63

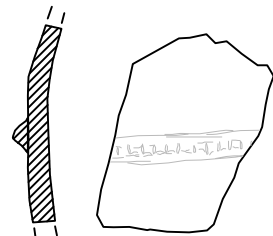
4. btb 3157/37

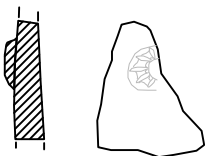
5. btb 3024/3

7. btb 3157/5

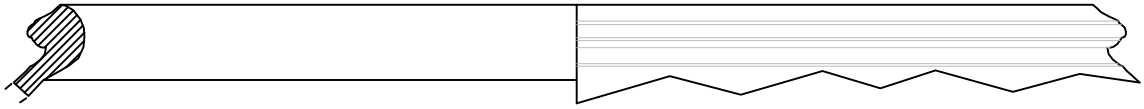

6. btb 3129/2

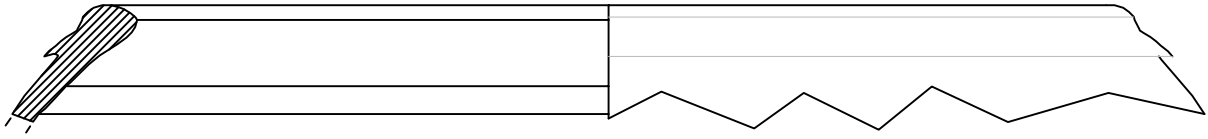

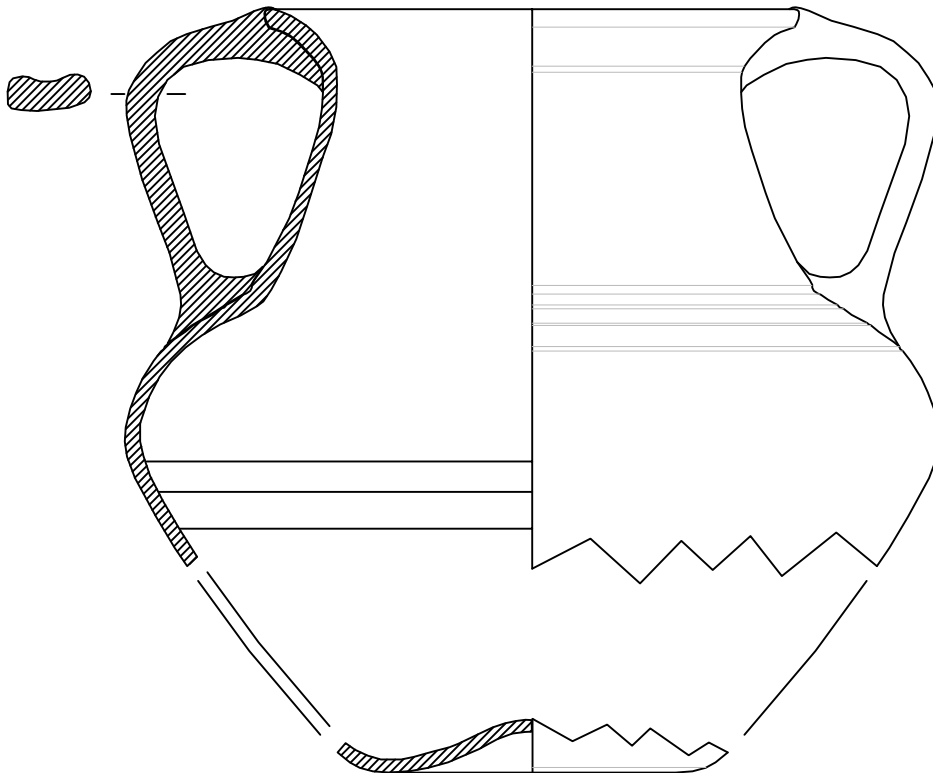
1. btb 3098/1

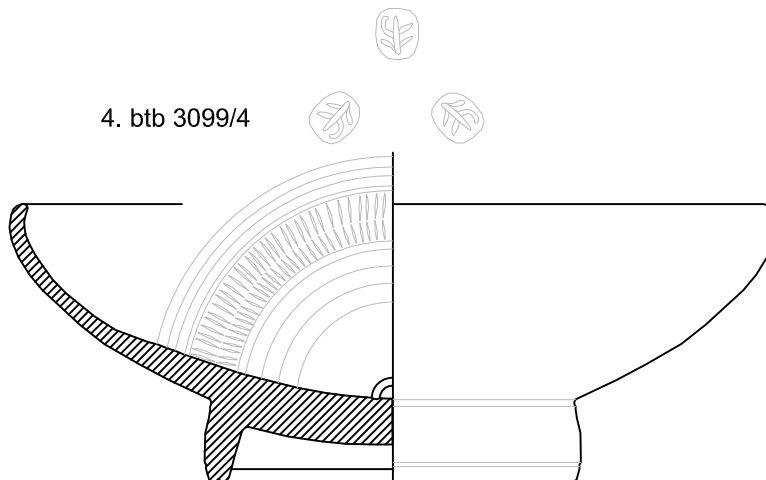
2. btb 3165/3

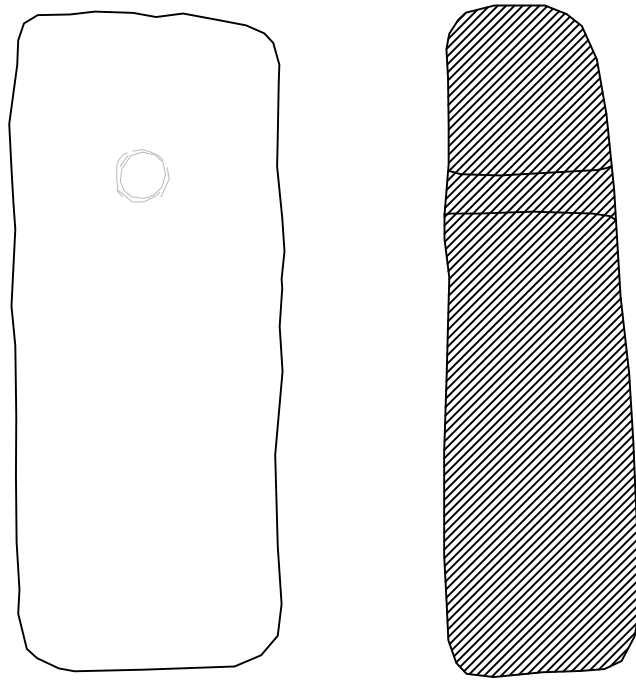
3. btb 3157/64

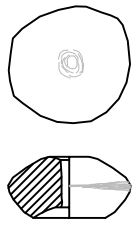
4. btb 3099/4

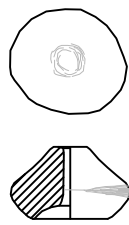
1. btb 3157/19

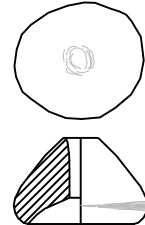
1. btb 3157/33

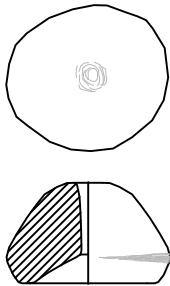
2. btb 3157/30

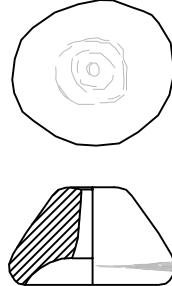
3. btb 3157/29

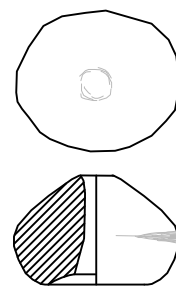
4. btb 3157/31

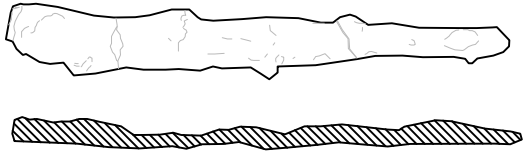
5. btb 3157/32

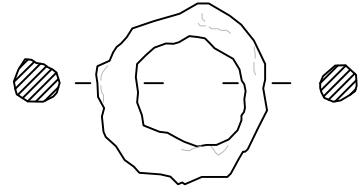
6. btb 3157/28

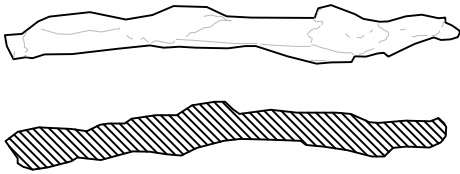
1. btb 3157.14

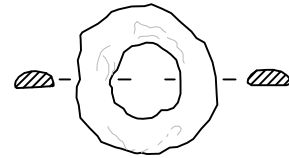
2. btb 3157.11.1

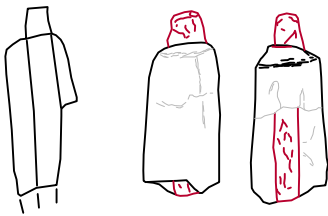
3. btb 3099.11

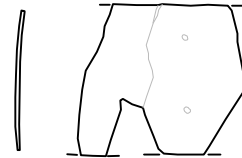
4. btb 3157.11.2

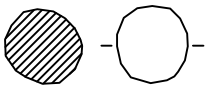
5. btb 3157.10

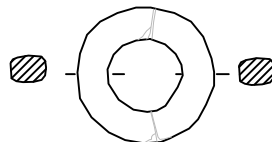
6. btb 3157.12

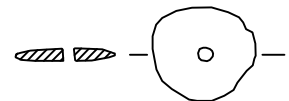
7. btb 3157/36

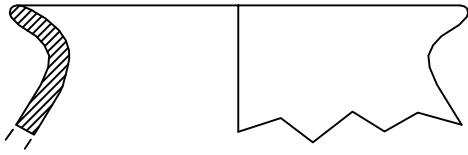
8. btb 3157/34

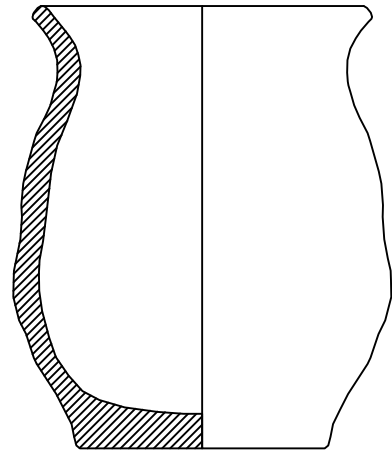
9. btb 3157/35

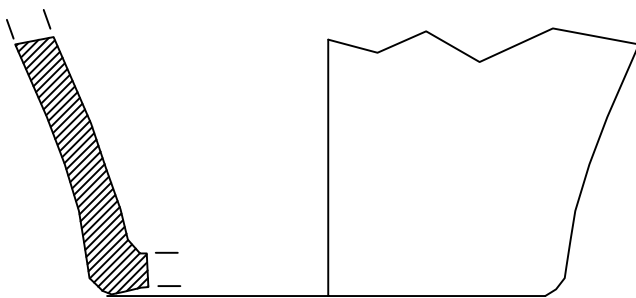
1. btb 3139.7

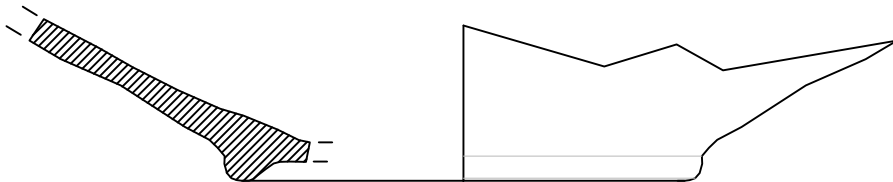
2. btb 3029.16

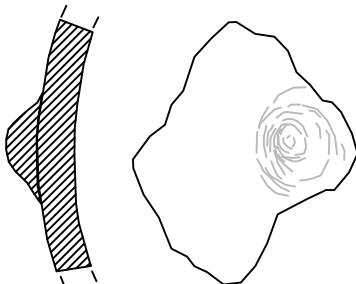
3. btb 3066.2

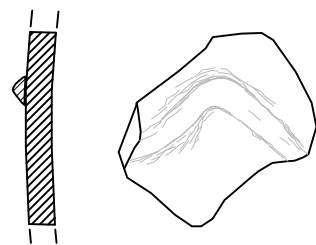
4. btb 3029.11

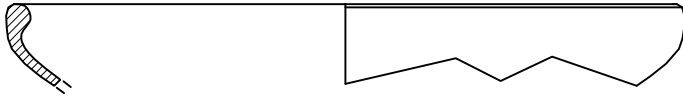
5. btb 3029.2

6. btb 3029.14

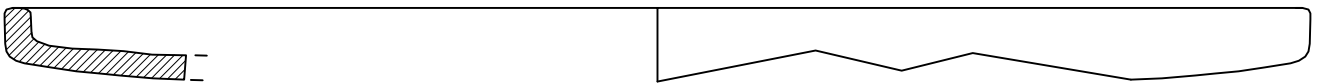
1. btb 3029.12

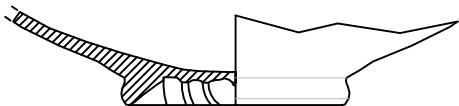
2. btb 3029.13

3. btb 3029.11

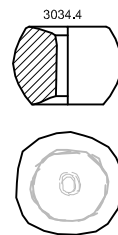
4. btb 3029.10

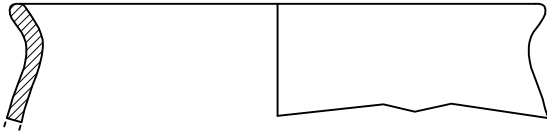
5. btb 3139.12

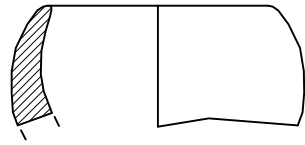
6. btb 3034.4

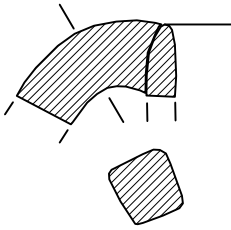
1. btb 3031.7

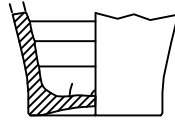
2. btb 3031.5

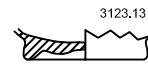
3. btb 3031.6

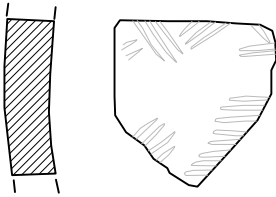
4. btb 3031.9

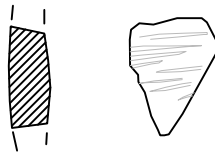
5. btb 3123.13

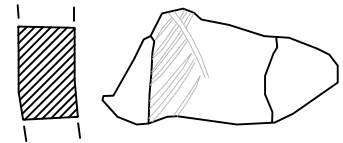
6. btb 3123.8.1

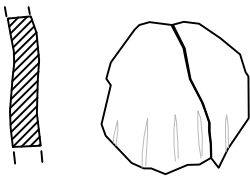
7. btb 3123.8.2

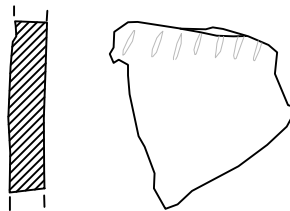
8. btb 3123.12

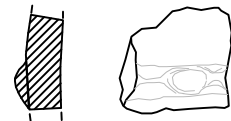
9. btb 3123.11

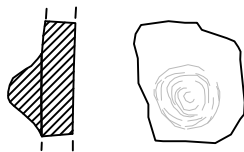
10. btb 3123.12

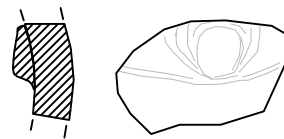
11. btb 3123.10

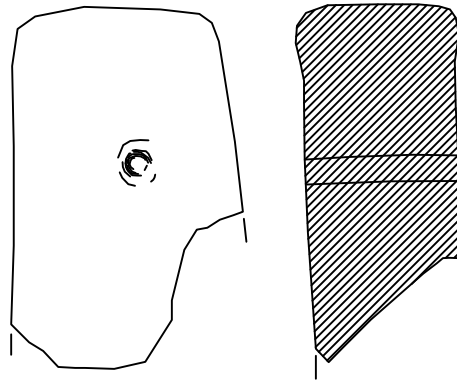
12. btb 3123.9

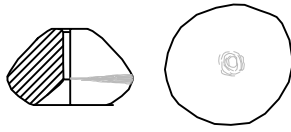
13. btb 3123.4

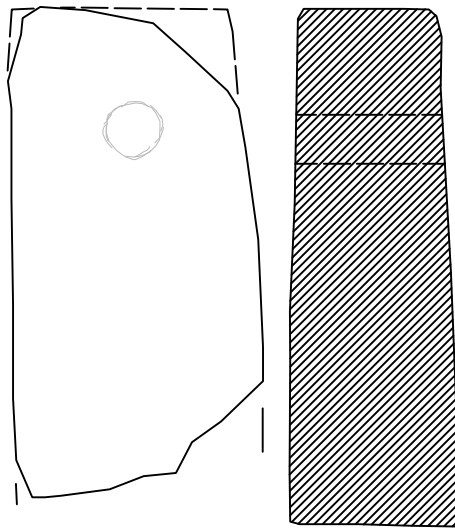
2. btb 3024.2

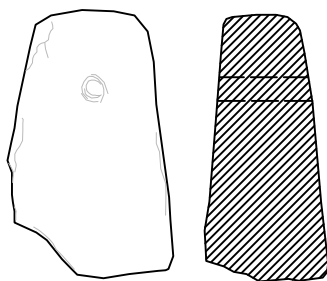
1. btb 3031.5

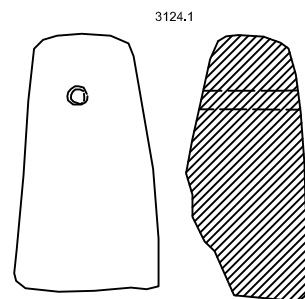
3. btb 3031.2

4. btb 3125.5

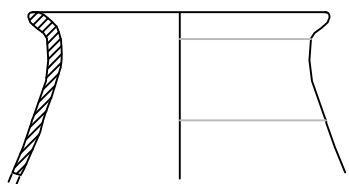

5. btb 3124.1

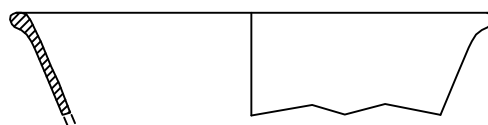

3124.1

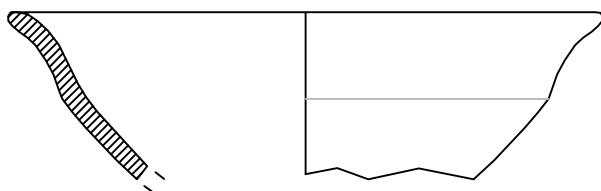
1. btb 3019.18

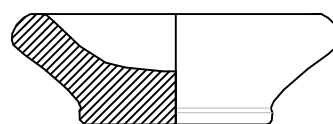
2. btb 3019.16

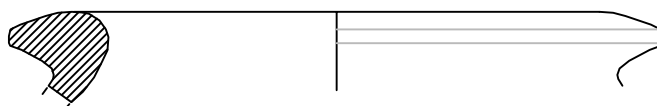
3. btb 3019/13

4. btb 3019/20

5. btb 3057/2

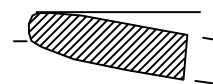
6. btb 3019/18

7. btb 3019/19

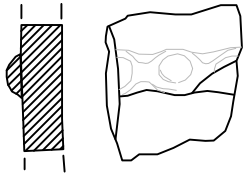

8. btb 3019/12

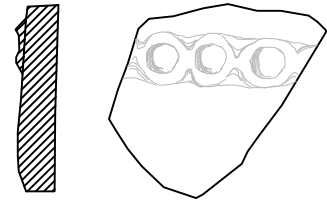

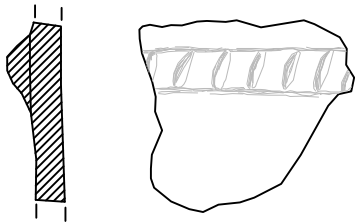
1. btb 3112.6

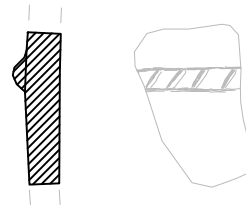
2. btb 3019.12

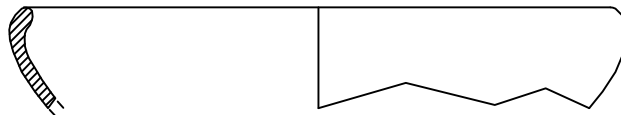
3. btb 3019.13

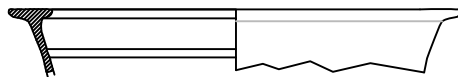
4. btb 3019.14

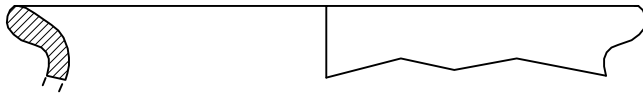
5. btb 3019.17

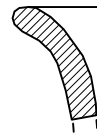
6. btb 3019.4

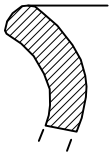
1. btb 3001.4

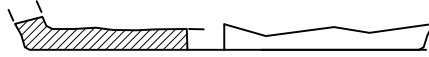
2. btb 3005.25

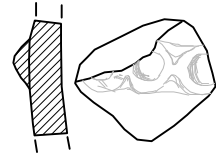
3. btb 3005.24

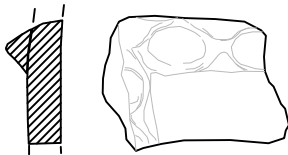
4. btb 3005.4

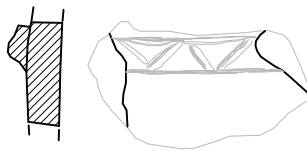
5. btb 3005.21

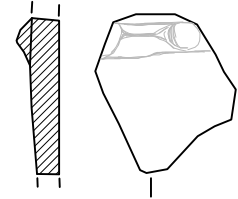
6. btb 3058.5

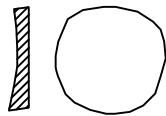
7. btb 3005.28

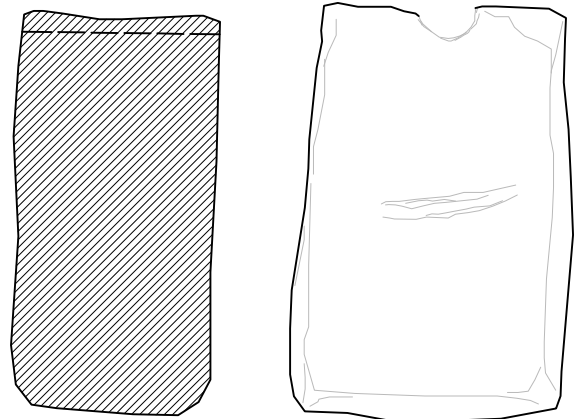
8. btb 3005.27

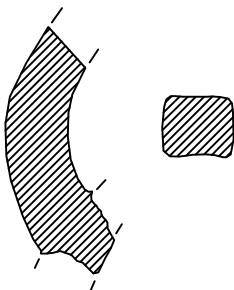
9. btb 3001.10

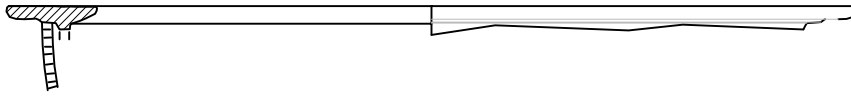
11. btb 3005.18

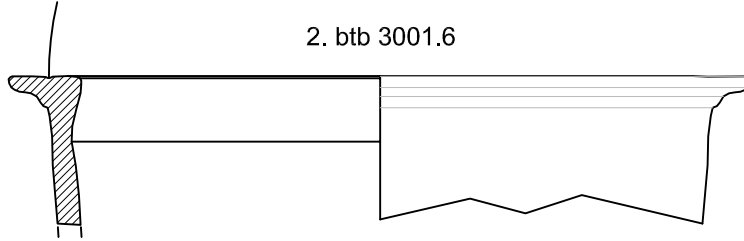
10. btb 3001.14

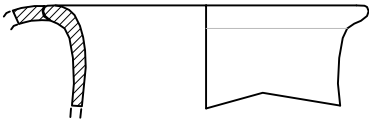
1. btb 3005.6

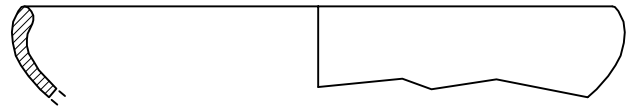
2. btb 3001.6

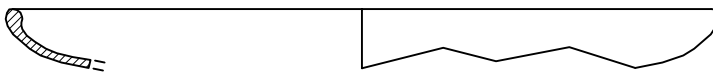
3. btb 3005.12

4. btb 3005.11

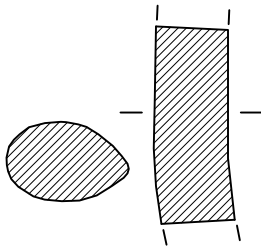
5. btb 3005.10

6. btb 3001.7

7. btb 3001.2

8. btb 3001.11

